

ગુજરાત શાકાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

જાન્યુઆરી ૧૯૩૪

[અંક ૧]

ગુજરાતના એક સુપ્રસિદ્ધ કેળવણીકાર

શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ એમ. ઇંડી.

એમનો હુંદો પરિચય

૦૫૬
ગુમાન

અનુધ્યનાં કાર્ય નાશવંત છે, પણ તેના વિચારો શાશ્વત છે.

ગુજરાતની તેમજ મુંબઈ ધલાહની કેળવણીઆલમમાં લાગ્યેજ કોઈ વ્યક્તિ શ્રી કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલથી અપરિચિત હશે. તેમણે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં તેમના વ્યક્તિપ્રભાવની જે છાપ પાડી છે તે અનન્ય છે. એક ઉત્તમ કેળવણીકારમાં જે ગુણો હોવા જોઈએ તે એમનામાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવતા હતા. આ દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી તેમના જીવનની રૂપરેખા અને તેમણે ગુજરાતમાં તથા અન્ય પ્રદેશમાં કરેલા કામનો હુંદો પરિચય નીચે મુર્જળ આપવામાં આવ્યા છે:—

એમનો જન્મ સુરતના એક જુના ખાનદાન કુટુંબમાં સને ૧૮૭૮માં થયો હતો. શરૂઆતની પ્રાથમિક કેળવણી સુરતની મ્યુન્સિપલ શાળામાં લઈ તેમણે મુન્સિપલ સ્કૂલ હાઈ સ્કૂલ તરફ નેતૃત્વ લઈને હાઈ સ્કૂલમાં અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો. તેના ઇન્સપેક્ટર તરીકેની નિમણૂક એ એમની ઉમ્મર તે સમયે ૧૯૧૮માં પૂતામાં ધલાહના એલ્યુ. ઇન્સપેક્ટર, કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તથા લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટની એક પરિપદ દ્રેનિંગ સંસ્થાના નવા ઇન્સપેક્ટર માટે લરાઈ હતી. તે વખતે શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈ દેવિ

મળતી હતી. થોડા વખત મુખ્યમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી કર્યા બાદ તેમને કામગીરી નોકરી અમલવાદની સરકારી હાઇસ્કૂલમાં ૧૯૦૩ના જુલાઈ માસમાં મળી. તે વખતે મિ. તલાટી હેડમાસ્ટર હતા. શ્રી કૃષ્ણલાલભાઈને શિક્ષણ આપવા પ્રત્યે કુદરતી શોખ હતો, તેથી એક સારા શિક્ષકનામાં વિદ્યાર્થીને સરળ તેમજ અસરકારક રીતે સમજાવવાની જે કુનેહ જોઈ એ તે તેમનામાં થોડા વખતમાં જણાઈ આવી. આ કારણને લીધે મિ. તલાટી એમના કામ અને રીતભાતથી ઘણા ખુશ થયા. ત્રણેક માસમાં વાર્ષિક ઇન્સ્પેક્શન વખતે તે વખતના એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર મિ. લોરી તેમના કામથી ખુશ થવાથી તેમની ઓફિસમાં તેમને કારકુનની ખાસ જગા આપવામાં આવી. આ તેમની ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીઈ હતું. એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરની ઓફિસમાં કારકુન તરીકે ટ્રેનિંગ્સ એટની આ પહેલવહેલી નિમણુક હતી. શ્રી કૃષ્ણલાલભાઈએ તેમની કર્તવ્યનિષ્ઠા, મનોહર રીતભાત અને કાર્યક્ષમતાથી મિ. લોરીનું મન જીતી લીધું અને તેઓ ઉંચી પાયરીએ ચઢવાને લાયક છે એમ તેમણે સાબીત કરી આપ્યું. ત્યારબાદ એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કોવન્ટનની પણ તેમના ઉપર સારી મહેરબાની હતી. તેમણે તેમના કામની દર દર તેમની સર્વિસબુકમાં સારામાં સારી (Excellent) રિમાર્ક લખી હતી. અમલવાદ વિલ્લામાં એક બાહોશ અને સારા તપાસણી કરનાર અમલદાર તરીકે નોકરી કર્યા બાદ તેમની બદલી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં થઈ. તે દરમિયાન તેમણે શિક્ષકોને તાલીમ આપવાનું કામ એવું સાફ કર્યું કે તે વખતના લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ મિસ. ચબ તેમનાથી ઘણાં ખુશ થયાં. તેમને જુગોળશિક્ષણનો શોખ હોવાથી તે વિષય પણ તેઓ આધુનિક શૈલી મુજબ શીખવતા હતા. જુગોળમાં માનુષતત્વ થું છે તેનું ભાન તેમણે પહેલીવાર તે વખતના સ્કોલરોને કરાવ્યું. વળી શિક્ષણપદ્ધતિનું યોગ્ય પુસ્તક તે વખતે નહિ હોવાથી અંગ્રેજી પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી સારી તાલીમ આપી શકાય એવી નોંધપોથી એમણે પોતે તૈયાર કરી. તેમની કોલેજની કારકીર્દિ એટલી બધી ચમત્ક્રવી હતી કે ત્યારે મિસ. ચબ વિલાયત રાજ ઉપર ગયાં, ત્યારે તેમણે કોલેજમાં તેમની નિમણુક કરવા માટે ખાસ

સારી મદદ કરી હતી. ગુજરાતમાં લોકગીતના સાહિત્યનું પ્રથમ પુસ્તક તેમના તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું અને તે વખતના સાહિત્યરસિક કલેક્ટર મિ. ઓટો રોયફિલ્ડે તેની ચોખ્ખી કદર કરી હતી.

આ પ્રમાણે દરરોજના નિયમિત કામ ઉપરાંત ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેમને બીજી પ્રવૃત્તિનો પણ શોખ હતો. ન્યારે તેમની બદલી સુરતમાં એસિસ્ટન્ટ ડિપ્યુટિ તરીકે થઈ, ત્યારે હાલના એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ જૂપતરાયભાઈના પિતાશ્રી રાવ સાહેબ જમિઅતરામભાઈ ત્યાં ડિપ્યુટિ હતા. શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈની કર્તવ્યની ઉંચી લાગણી અને કેળવણી પ્રત્યેની સ્વાભાવિક વૃત્તિ જોઈ તેમણે તેમની ભલામણ ડિરેક્ટર ઓવર પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની ઓફિસમાં સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટના ઓફિસ માટે કરી. તે ઓફિસમાં તેમણે એક ગુજરાતી અમલદાર તરીકે એવી કુનેહ અને કાર્યદક્ષતાથી કામ કર્યું કે તેઓએ તેમના ઉપરી અમલદારોને તેમજ હાય નીચેના કારકુનોને ખૂબ ખૂશ કરી નાખ્યા. આ સમયે તેમણે ગુજરાતના શિક્ષકોની દાદ ઉપર ખાસ લક્ષ આપી તેમને જે ન્યાય મળવો જોઈ એ તે આપવામાં તેમણે સંખીન મદદ કરી. તેમનામાં ગુજરાતી તરીકેનું આત્મગૌરવ છે. પૂનાની ઓફિસમાં પોતાના જાતિભાઈઓને જે કંઈ રીતસરની રાહત આપી શકાય તે આગતમાં તેઓ કઠીપણ શૂંક્યા નથી. આજે પણ ઘણા શિક્ષકોને તેને લગતાં મોટાં સંસ્મરણો યાદ આવતાં હશે. તે વખતે મિ. કોવર્ટન ડિરેક્ટર સાહેબ હતા. તેઓ પોતે એક સારા સ્કોલર, કેળવણીકાર અને નિપુણ કાર્યવાહક હતા. આવા બાહોગ્ય અમલદારને ખૂશ કરવા એ નાનીસની વાત નહોતી; પણ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈનામાં તેમની ભાવિ જવલંત કારકીર્દિ માટે જે કુદરતી કાબેલીઅત હતી તે વડે તેમના મન ઉપર તેઓ કાણુ મેળવી શક્યા, ન્યારે તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની સંખ્યા વધારવા માટે ઇલાકામાં નવી ટ્રેનિંગ સ્કૂલો કાઢવાની યોજના અમલમાં ચૂકવામાં આવી ત્યારે કોવર્ટન સાહેબે શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈની પસંદગી કરી. તેમની ભલામણ થઈ ત્યારે તેમનાથી વધારે નોકરીવાળા અમલદારોએ તે સંબંધી કાઉન્સિલમાં વિશેષ દર્શાવ્યો, પણ કોવર્ટન સાહેબે ગવર્નમેન્ટમાં લખ્યું કે જો આ યોજનાનો ફતેહમંદ રીતે અમલ કરવો હોય તો તેને માટે મિ. વકીલ એકજ વ્યક્તિ છે. ટ્રેનિંગ ઇલાકા. ઇન્સ્પેક્ટર તરીકેની નિમણૂક એ એમની ઉમરતિનું બીજું પગથાઈ છે. ઇ. ઇ. સ. ૧૯૧૮માં પૂનામાં ઇલાકાના એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટર, કોલેજના પ્રિન્સિપાલો તથા લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટની એક પરિષદ ટ્રેનિંગ સંસ્થાના નવા પ્રિન્સિપાલ માટે ભરાઈ હતી. તે વખતે શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈ ટ્રેનિ-

સ્કૂલના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે હાજર હતા. વિષયોની ચર્ચા દરમિયાન તેઓ એવી ખૂબીથી દલીલો રજૂ કરતા કે ઘેરેક મુદ્દામાં તેમને વિજય મળતો. પરિપક્વ અભ્યાસ કેન્વર્ન સાહેબ પણ કંઈ અંતરવલ્લભરેલા મુદ્દા ઉપર તેમની સલાહ લેતા અને તેઓ પાશ્ચાત્ય દેશમાં કેળવણીમાં છેલ્લી દબના ચએલા ફેરફારનો આધાર આપી તેમના મુદ્દાનું સમર્થન કરતા. આ પરિપક્વમાં તેમને એટલો ખોલો વિજય મળ્યો હતો કે એક સભાસદથી કહેવાઈ ગયું કે આ તો મિ. વકીલની પરિપક્વ છે. ધલાસમાં ૨૧ ટ્રેનિંગ સ્કૂલો તેમણે જમાવી અને તેમનું કામ થોડા સમયમાં સુવ્યવસ્થિત કર્યું એ તેમની ઉંચા પ્રકારની યોજના તેમજ વ્યવસ્થા કરવાની શક્તિનું દ્રશ્ય હતું. નવી નવી યોજના કરવાની તેમનામાં કુદરતી શક્તિ છે. વળી તે યોજના નાર પાડવા માટે જે વ્યવસ્થાશક્તિ જોઈએ તે પણ તેમનામાં અપૂર્વ પ્રકારની છે. જેમને ટ્રેનિંગ સ્કૂલની આંતર વ્યવસ્થાનો અનુભવ છે તેઓ કેળવણીકાર તેમજ વ્યવસ્થાપક તરીકેની તેમની ઉંચા પ્રકારની શક્તિનાં મુક્તકંઠે વખાણ કર્યા વગર રહેશે નહિ. આ વખતે તેમણે ખાતા મળે માટે “સુદિશાન તથા બાગબાની” માટે એક પુસ્તક રચ્યું. ટ્રેનિંગ સંસ્થાના નવા અભ્યાસક્રમમાં સુદિશાનનો વિષય હોવાથી તેને માટે યોગ્ય માહિતી પૂરી પાડવાનો તથા તેની ખરી શિક્ષણશૈલી રજૂ કરવાનો આ તેમનો પ્રયાસ હતો. જ્યારે ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ પૂરબહારમાં કામ કરતી હતી ત્યારે શિક્ષકોને તાલીમ આપવાની નીતિમાં ફેરફાર થયો અને ઇન્સ્પેક્ટર. એવ ટ્રેનિંગ સ્કૂલસને એાદી નકામે લાગવાથી કાઠી નાખવામાં આવ્યો. જોઈએ તે કરતાં ટ્રેનિંગ શિક્ષકો વધારે માસમ પડવાથી ૧૯૨૩માં ટ્રેનિંગ સ્કૂલો બંધ કરવામાં આવી. પોતે ઘણી ઝહેમત ઉઠાવી ઉભી કરેલી સંસ્થાનો એકદમ નાશ થતો જોઈ તેમને ઘણી ઝાનુનિ યઈ. તે અરસામાં તેમણે વિભાગત જઈ લીડઝ યુનિવર્સિટીની M. Ed. (માસ્ટર એવ એન્જલેકેશન) ની માનવંતી પદવી મેળવી અને ઈંગ્લાંડ તેમજ યુરોપની કેળવણીની સંસ્થાઓ જોઈ. વળી તેજ સાક્ષમાં લન્ડનમાં લરાએલી કેળવણીની ચાહી પરિપક્વમાં મુંબઈ સરકાર તરફથી એક સરકારી પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરવાનું તેમને ઉંચું માન મળ્યું. તે પ્રસંગે આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને ૧૧ કે ૧૨ વરસે ધંધાદાર કેળવણી આપવાની હિમાયત ફક્ત તેમણે એકલાએજ કરી હતી. વિદ્યા યતથી આવતાંની સાથે તેમને ઇન્ડિઅન એન્જલ. સર્વિસના વર્ગમાં લઈ ઉતારી લાગના એન્જલ. ઇન્સ્પેક્ટર નીમવામાં આવ્યા હતા. આ વખતે અસહકારનું અંગે જે શાળાઓ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરતી હતી તેમને ખાતાના કારણે

લાવવાનું ઘણું મુશ્કેલ કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ તેમની વહેવાર કુશળતાની ખરેખરી કસોટી હતી, પણ તેમની હમેશની ટેવ મુજબ તેમણે એવી કુનેહથી તે કામનો નિકાલ કર્યો કે તેથી જોને પક્ષને સંતોષ થયો હતો. ત્યારબાદ ૧૯૨૪ માં લી કમિશન આગળ તેમને જીખાની આપવાનું આમંત્રણ થયું હતું. પછી મુંબઈ યુનિવર્સિટિના તેઓ એક ફેલો તરીકે નિમાયા હતા અને રફલ લીવિંગ પરીક્ષાના મંડળમાં સભ્યો તરફથી તેમની ચુંટણી કરવામાં આવી હતી, અને પરીક્ષાના ભૂગોળના અભ્યાસક્રમ માટે નિમાએલી કમિટીના ચેરમેન તરીકે તેમણે કામ કર્યું. એક અનુભવી સભ્ય તરીકે તેમણે તે પરીક્ષાના ભૂગોળનાં શાળાપત્રો ઘણી વાર કાઢ્યા હતા. વળી ઘણું વરસો સુધી તેઓ ખી. ટી. ની પરીક્ષામાં પણ પરીક્ષક હતા. હાઈસ્કૂલોનું અને સેકન્ડરી ટ્રેનિંગ કોલેજનું યુનિવર્સિટિ તરફથી જે ઇન્સ્પેક્શન થાય છે તેને લગતી કમિટીના સભ્ય તરીકે તેમણે લાંબા વખત સુધી કામ કર્યું છે.

વળી તેઓ પ્રાવિન્શિઅલ સિલેક્શન બોર્ડના પણ મેમ્બર હતા. આવી રીતે જુદા જુદા ઓદાના અમલદાર તરીકે કામ કરતી વખતે તેઓ તેમના વ્યક્તિપ્રભાવની છાપ પાડવાનું ચૂક્યા નથી. શાળાનું ઇન્સ્પેક્શન કરવાની તેમની શૈલી શિક્ષકવર્ગને ઘણી લાલકર્તા હતી. નકામી ઝીણી બાબતો મુંઝવાને બદલે વર્ગ કે શાળાના ઇતિહાસ મુખ્ય બાબતોની નિરીક્ષા કરી તેને લગતી વહેવાર રચનાત્મક સૂચનાઓ તેઓ આપતા હતા. દરેક શાળાના હેઠભારતર કે સંચાલક તરફ તેઓ સહૃદયતા બતાવતા. ખાનગી શાળાઓની મુશ્કેલી તરત સમજી લઈને દૂર કરવાને અને શાળાને ઉચ્ચ પાથરીએ લાવવાને એક મિત્ર ફિલસૂફ અને બોમીઆ તરીકે તેઓ કામ કરતા હતા. તેમના વખતમાં ગુજરાતની ઘણી એ. વી રફલો હાઈસ્કૂલો થઈ હતી. વિદ્યામતથી આવ્યા પછી તરતજ તેમણે દરેક સરકારી શાળામાં એલ્લો પિરિઅન્ડ, શારીરિક કસરત તથા રમતગમત માટે રાખવાને સમજૂતી કરી હતી. આપણા વિદ્યાર્થીઓ ફક્ત પાઠ્ય પુસ્તકને વળગી રહી તેનોજ અભ્યાસ કરે છે. તેને લીધે તેમની દષ્ટિ અંકુશિત રહે છે અને સાહિત્ય ઉપર પ્રીતિ થતી નથી. વળી કેવી રીતે જાતે પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો તેનો લાભ વિશેષ વાચનથી વિદ્યાર્થીને મળે છે. આ કારણને લીધે તેમણે હેઠભારતરોને વિશેષ વાચનનો પરિચય ટાઇમટેબલમાં રાખવાને સૂચના કરી અને તે માટે દરેક વિદ્યાર્થીની જુદી લાઇબ્રેરી હોવી જોઈએ એવી ઓદવણ કરાવી. ગુજરાત-પ્રીન્સિપાલોની જે એથલેટિક એસોસિએશન હતી તેમાં ચેતન રેડી તે

કામ કરવાનું એક ગ્રાન્ટ-ઇન-એઇડ સ્કૅલના હેડમાસ્તરને મોંપવામાં આવ્યું. અત્યારસુધી વિદ્યાર્થીઓ તેમના જ્ઞાન માટે મુખ્યત્વે પુસ્તકના વાચન ઉપર આધાર રાખતા હતા. શાબ્દિક જ્ઞાનની આ ખામી સુધારવા તેમણે શાળાની પાસે કે દૂરના ઐતિહાસિક, ઔદ્યોગિક, કે જાણવા લાયક સ્થળોનું પર્યટન કરી તેમને અભ્યાસ કરવા આગ્રહ કર્યો. સુરત જિલ્લામાં વાચનાલય, ફરતી લાયબ્રેરીઓ, ઉદ્યોગના વર્ગ, રાત્રીશાળાઓ, શાળાનાં મકાનો વગેરેની જમાવટ અને વિસ્તાર ઉપર ખાસ ધ્યાન આપી લાંબું શિક્ષણ હયા પ્રકારનું બતાવ્યું. વળી સર પુરુષોત્તમદાસની ગ્રામ્યશાળાની મકાનની યોજના પોતે ઘડી કાઢી તેનો અમલ ઉત્સાહપૂર્વક કર્યો અને તેને પરિણામે હાલમાં સુરત જિલ્લામાં સારાં હવાઅજવાળા અને સગવડવાળાં ૭૧ મકાનો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. આ ઉપરાંત પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ સુધારવા માટે પ્રથમ તો તેમણે ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અપાતી તાલીમની રીતમાં સારો સુધારો કર્યો. શિક્ષકોને જેમ બને તેમ વધારે શીખવવાના પ્રસંગો મળે તેવી ગોઠવણ કરી, અને તેમના કામ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે ખાસ નિષ્ણાત શિક્ષકોની નિમણુક કરી. અત્યારસુધી 'હસ્તકામ' એને શાળાના અભ્યાસક્રમમાં કંઈ જગા મળી ન હતી, પણ તેમણે કેળવણીની દૃષ્ટિએ હસ્તકામની યોજના કોલેજમાં અમલમાં મૂકી અને તેનું પ્રદર્શન ગુજરાતના શિક્ષકોના લાભાર્થે દરવરસે ભરવાની યોજના કરી. વળી બીજી શાળાના શિક્ષકોને પ્રોત્સાહન મળે તે ઉદ્દેશથી તેમના નમુના પણ પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવતા હતા. આવી શુક્તિપુરઃસર યોજનાથી તેમણે હસ્તકામને આવેશ આપ્યો અને હાલમાં જિલ્લા કે તાલુકામાં જે પ્રદર્શનો ભરાય છે તે તેમની યોજનાનું ફળ છે. આ સમયે તેમણે શિક્ષણ સુધારવાનાં જે બીજાં રોપ્યા હતાં તેના પરિપાકરૂપ હાલમાં જુદે જુદે સ્થળે જાગૃતિ થયેલી જોવામાં આવે છે.

શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈની અનેકવિધ કેળવણીવિષયક પ્રવૃત્તિઓએ ગુજરાતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં અપૂર્વ રસ પૂર્યો હતો. એને અંગે તેમણે કેટલીક યોજનાઓ ઘડી હતી. સર. પી. ટી. બિલ્ડિંગ યોજના, સર. પી. ટી. લાયબ્રેરી યોજના, રાત્રીશાળાઓ, ગામડી શાળાઓ, સ્ત્રી શિક્ષણવર્ગો, ધંધાદારી વર્ગો અને શાળાઓ વગેરે યોજનાઓ તેમને લીધે અસ્તિત્વમાં આવી હતી. વળી ૧૯૨૩માં અમદાવાદમાં ધલાકાનું એતીવાડી પ્રદર્શન ભરોયું હતું તે સમયે એક કાર્યવાહક સભ્ય તરીકે તેમણે અગત્યની ફરજો બજાવી હતી. વ. શ. પરીક્ષા પાસ થયેલી કન્યાઓને અંગ્રેજી ભણવાની તક

ગુજરાતી શાળામાં છોકરાંઓને ઉપલાં ધોરણમાં અંગ્રેજી શીખવવાની જોડવણી કરવામાં આવી હતી. ગુજરાતની કેળવણીની દૃષ્ટિ ફેરવવાનું બનતું કરી તેઓ ૧૯૨૭ ના મે માસમાં ઇંગ્લાંડ જવા ઉપડ્યા અને તેમણે ફરીથી મુંબઈ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે જુન-જુલાઈમાં ભરાયેલી કેળવણીની શાહી પરિષદમાં ઉચ્ચતબર્યો ભાગ લીધો. વળી લંડન યુનિવર્સિટી તરફથી જે શતાબ્દિ ઉજવવાતી હતી તેમાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ તરીકે તેઓ હાજર હતા. ઇંગ્લાંડની તેમજ ફ્રાન્સ, જર્મની વગેરે દેશોની જુદી જુદી કેળવણીની સંસ્થાનો અભ્યાસ કર્યો અને ન્યુફોલેશિપની જે જગતની પરિષદ રિવરૂઝર્સ-ડના લોકોત્તોમાં ભરાઈ હતી ત્યાં હાજર રહી તેનો સાલ લીધો. પછી અમેરિકામાં જઈ ન્યુયોર્કની કોલમ્બીઆ યુનિવર્સિટીની ટીચર્સ કોલેજમાં રહી ત્યાંની સંસ્થાનો અભ્યાસ કર્યો. શિક્ષણ, પીન્સકોન્સી અને સાઉથ કેસિફોર્નિઆની યુનિવર્સિટીની શાળાઓ જોઈ. વળી હેમ્પટનની સંસ્થા કે જ્યાં બુકર ટી વૉશિંગ્ટન ભણ્યા હતા અને દરેકની સંસ્થા કે જે હબ્સીઓની કેળવણી માટે રચાઈ છે તેમાં થતું કામ જોઈ પછી ડેટ્રોઈટની ફ્રાંડની શાળા તેમજ બીજી ઘણી કેળવણીની સંસ્થાઓનું નિરીક્ષણ કર્યું. ત્યારબાદ કેનેડા જઈ ટોરોન્ટો યુનિવર્સિટીની જે શતાબ્દિ ઉજવવાની હતી તેમાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમણે ભાગ લીધો. ત્યાંની ઘણી જાણીતી કોલેજો તથા હાઈસ્કૂલો જોઈ અને દૂર ગામડાંની શાળાઓ કેવી રીતે ચાલે છે તેની નોંધ લીધી. કેનેડાથી જાપાન જઈ ત્યાં ચાલતી કેળવણીનો જોડો અભ્યાસ કર્યો. પછી શાંગહાઈ, હોંગકોંગ થઈ દિલ્લિપાઈનની કેળવણીનું ખારીક અવલોકન કરીને માર્ગમાં આવતાં સિંગાપોર, કોલમ્બો અને બેંગલોરની શિક્ષણપદ્ધતિનો અભ્યાસ કરી તેઓ ૧૯૨૮ ના ફેબ્રુઆરિ માસમાં અમદાવાદ આવ્યા. ત્યારબાદ તેમને લંડનની રાયલ જિઓગ્રેફિકલ સોસાયટીના સભ્ય તરીકે ચુંટી કાઢવામાં આવ્યા હતા. મુંબઈ સરકારે પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ધંધાદારી કેળવણીમાં સુધારો કરવા જે કમિટી નીમી હતી તેના તેઓ એક સભ્ય હતા. તેજ સાક્ષમાં હાર્ટોંગ કમિટી આગળ તેમણે કેળવણી સંબંધી પોતાના વિચાર રજુ કર્યા હતા.

૧૯૨૯ ના જુલાઈમાં તેમની બદલી દક્ષિણ વિભાગમાં થઈ. ત્યાં જઈ તેમણે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લીધો. દરેક વરસે કેળવણીની સમાવ ઉજવવાની પહેલ તેમણે ત્યાં કરી. શિક્ષકોની જુદી જુદી પરિષદો બૂરી, કેળવણીને લગતા પ્રશ્નોનો ઘણો ઉઠાવો કર્યો. ત્યાં શિક્ષણને લગતું

એક અંગ્રેજી ત્રિમાસિક કાઢ્યું. દરવરસે જિલ્લાના શિક્ષકો તથા કેળવણીમાં રસ લેનાર વ્યક્તિઓનું સંમેલન થાય તે માટે બધાઓ સાથે બેસી જામે અને વાર્તાલાપ કરે એવી ગોઠવણ કરી. હાલમાં તેમને વોશિંગ્ટનની નેશનલ જિઓગ્રેફિકલ સોસાયટીમાં ચુંટી કાઢવામાં આવ્યા છે. વળી તેઓ રાયલ સોસાયટી ઓફ ટીચર્સના પણ સભ્ય છે. ઈંગ્લાંડની ન્યુ એબ્યુ-કેશન ફેલોશિપમાં તેઓ સક્રિય ભાગ લે છે. આ ઉપરાંત ત્યાંની નર્સરિ સ્કૂલ એસોશિએશનના તેઓ મેમ્બર છે. અખિલ હિંદના શિક્ષકોના મંડળના તેઓ હાલમાં એક સભ્ય અને તેના વાઈસ પ્રેસિડન્ટ છે. હાલમાં તેઓ નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થઈ ધારવાડમાં રહે છે અને તેમનો કુરસદનો વખત કેળવણીના પ્રશ્નોના તથા ખીજ બાબતના અભ્યાસમાં ગાળે છે. તેમની પાસે શિક્ષણને લગતાં પુસ્તકોની એક મારી ઉપયોગી લાઇબ્રેરી છે. અમારી એમને એક ખાસ વિનંતિ છે કે તેઓ ધણે દૂર રહેવાને બદલે હવે ગુજરાતમાં આવી વસે અને તેમના અભ્યાસ તથા અનુભવનો લાંબા જુદા જુદા સંસ્થાઓને આપે તો તે એક અમૂલ્ય સેવા ગણાશે.

વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ

આપણા જમાનો વિજ્ઞાનનો છે. તેનું ખાસ લક્ષણ નિષ્પક્ષપાતપણે એટલે કે કંઈ પણ રાગદ્વેષ વગર સત્યનું શોધન કરવું એ છે. અમુક વસ્તુમાં કયા કયા ગુણ છે અને તે કઈ જાતની ક્રિયા કરે છે તેને માટે યોગ્ય અવલોકન કે પ્રયોગ કરવો પડે છે. ત્યાંસુધી આપા પ્રયોગમાં ચોક્કસાઈ આવતી નથી અને તે ઉપરથી ખરું અનુમાન તારવવામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી તે વૈજ્ઞાનિક સત્ય છે એમ કહી શકાઈ નહિ. વિજ્ઞાનની આવી પદ્ધતિનો અમલ આપણા જીવનનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રમાં થએલો જોવામાં આવે છે. હાલમાં કોઈ પણ બાબત અમુક માણસ કહે છે કે તે અમુક પુસ્તકમાં આપેલી છે તે ઉપરથી તેનો સત્ય તરીકે સ્વીકાર થતો નથી. ત્યાંસુધી તે વ્યક્તિ પોતે જાતે તેની તપાસ કરી ચોક્કસ અનુમાન ઉપર આવતી નથી, ત્યાંસુધી તે બાબત માનવામાં આવતી નથી. કોઈએક માણસને તાવ આવે છે તે કટલો છે તે સંબંધી જુદા જુદા તર્ક કરવામાં આવે છે, પણ જ્યારે ગરમીમાપક યંત્રથી તે માપવામાં આવે છે ત્યારે ખરી વસ્તુસ્થિતિ તરત સમજાય છે. આ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી વિદ્યાર્થી વગમાં કેવો અભ્યાસ કરે છે અને તે કેવી જાતની પ્રગતિ કરે છે તેનું

ચોકસ માપ શોધવાની જરૂર છે. તેના અભ્યાસ સંબંધી અધર ગમે તેવો વિચાર કરવો એ તેની પ્રગતિમાં મદદકર્તા નથી. શિક્ષક તેમજ તપાસણી કરનાર અમલદાર વિદ્યાર્થીના કામની આંકણી 'સાફ', 'સાધારણ', 'ઠીક', 'ઠીકાઠીક', 'અગત્યોપકારક', 'ખરાબ' વગેરે શેરથી નક્કી કરે છે. આવી રીતે તેના કામની તુલના આશરે અંદાજથી કરવામાં આવે છે. તે સંબંધી જોડા ઉતરી તેને લગતી જુદી જુદી રીતે તપાસ નહિ કરવાના અભાવે મન ઉપર પડેલી છાપને આધારે ઉતાવળથી ગમે તેવો અભિપ્રાય લખી નાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીના અભ્યાસની તુલના કરવાની આ રીત જુની છે. હવે તેમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરેક કામની પરીક્ષા યોગ્ય રીતે સારી ચોકસાઈથી કરી તેને લગતી યથાર્થ સ્થિતિ શોધી કાઢવાની છે. જ્યાંસુધી આપણે વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિથી વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપીશું નહિ, તેમજ તેમના વિકાસનું અનુમાન યોગ્ય પદ્ધતિથી કરીશું નહિ, ત્યાંસુધી આપણે સુશિક્ષિત વ્યક્તિઓ સમાજને આપી શકીશું નહિ. હાલકા પ્રકારની વ્યક્તિઓને લીધે સમાજની ઉત્તમ સ્થિતિ કદી થઈ શકશે નહિ એ બાબત સ્પષ્ટ છે.

બાળકના વિકાસની તુલના માટે ફક્ત તે શાળામાં પૂછેલા પ્રશ્નના કેવા જવાબ આપે છે તે ઉપરથી કરવી એ તેના કામની ઘણી ખામીભરેલી કસોટી છે. તેના અભ્યાસની તપાસણીમાં તેના શરીરની સ્થિતિ, તેનો વિકાસ વગેરે તંદુરસ્તીને લગતી બાબતો ઉપર લક્ષ આપવાની છે. જે દ્રાઈ સમાજમાં વિદ્યાર્થીનું શરીર દૃઢ અને બળવાન હોય નહિ તો તે સમાજ સુધારામાં આગળ વધશે એવી આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. હાલમાં આપણી શારીરિક સંપત્તિ જોઈએ તેવી નથી. વળી દિનપ્રતિદિન આપણી જિગતી પ્રજાનું શરીર નિર્જળ થતું જાય છે અને તેને લીધે તેઓ અનેક વ્યાધિઓના ભોગ થઈ પડે છે. જ્યાં આવી વસ્તુસ્થિતિ હોય ત્યાં બાળકની તંદુરસ્તી ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. વાચન, લેખન અને સંખ્યાના પ્રશ્નોના જવાબ તે કડકકડત મોલી જાય તેમાં શિક્ષકનું કામ સમાપ્ત થતું નથી. જે બાળકને તાલીમ આપવાનું કામ તેને સોંપ્યું છે, તેના શરીરનો વિકાસ કરવા માટે તે શું શું કરે છે તે બાબત તપાસણી કરનાર અમલદારે જોવાની જરૂર છે. બાળકો સ્વચ્છ, સુધડ અને તંદુરસ્ત દેખાય છે કે કેમ તે બાબત ધ્યાનમાં રાખી તેના કામની તુલના કરવી જોઈએ. બાળકની તંદુરસ્તી સુધારવા તેણે શાં શાં પગલાં લીધાં છે તેની નોંધ લેવી જોઈએ. શ્રદ્ધિની કસોટી માટે ગણિત કે જૂગાણના વિષયમાં સારા માર્ક

મળ્યા હોય તે તેના માનસિક વિકાસનું માપ જાણવા માટે પુરતું સાધન નથી. અલખત હાલમાં તે તે જાતની પરીક્ષાની કેટલેક અંશે જરૂર છે, પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીએ લીધેલો શ્રમ, ઉદ્યોગ, અને પ્રયત્ન એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત છે. વિદ્યાર્થીની એકાગ્ર શક્તિ, યાદદસ્ત, તર્ક કે અનુમાન કરવાની વૃત્તિ અને કલ્પના શક્તિ કેવા પ્રકારની છે તે શોધી કાઢી તેને અનુસરી તેની પાસે કામ કરાવવું જોઈએ. હાલમાં તો આપણે ત્યાં પરીક્ષાની કસોટી મુખ્યત્વે યાદદસ્તને આધારે ચાલે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીના માનસિક વિકાસમાં તે શક્તિનો ગોણું અંશ છે. બુદ્ધિના વિકાસ સાથે તેનામાં નીતિના કયા કયા ગુણો ખીલેલા છે તે પણ જોવાની જરૂર છે. તેનામાં અમુક કામ કરવાની હિમત છે ? તે દાખલા ગણતી વખતે કાંઈ ચર્ચા તે મૂકી કવિતા વાંચે છે ? કાંઈ છોકરાને વાગ્યું હોય તો તે તેને મદદ કરવા તૈયાર હોય છે ? તેનામાં સ્વમાન છે ? એક ખીજની સાથે હળામળીને કામ કરવાની તેનામાં વૃત્તિ છે ? કાંઈપણ જોખમ ખેડવાનું મન થાય છે ? અમુક કામ અવસ્થાપૂર્વક કરવાની તેનામાં યોજક શક્તિ છે ? તેની રીતભાત આકર્ષક અને પ્રિય છે ? તે જાતે કેટલું કામ કરી શકે છે ? તેનો હાથ સરળ રીતે કામ કરી શકે છે ? ડ્રોઈંગ, હસ્તકામ વગેરે પ્રવૃત્તિને અંગે તેનામાં જોઈતું હસ્તકૌશલ્ય આવ્યું છે ? આ બધી બાબત તેના ચારિત્રની તુલના કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ન્યાંસુધી આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીનાં શરીર, બુદ્ધિ અને તેના હૃદયનો યોગ્ય વિકાસ ધ્યાનમાં રાખી તેના અભ્યાસની તુલના કરવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી તેનું વ્યક્તિત્વ ખીલતું નથી અને તેથી સમાજને કંઈ લાભ થતો નથી. વળી દરેક વિદ્યાર્થી જુદા જુદા વિષયમાં કેવી રીતે આમળ વધે છે તેની એકસ નોંધ શિક્ષકે રાખવી જોઈએ. વાચન, શ્રુતલેખન, લૂગોળ વગેરે વિષયો શીખવામાં તેની વૃત્તિ કેવી છે તથા તે કેટલી પ્રગતિ કરે છે તેની ખસખસ નોંધ શિક્ષક રાખે તોજ તે તેના અભ્યાસમાં જોઈતી મદદ કરી શકે છે.

ઉપર બતાવેલી યોજના અમલમાં મૂકવાને માટે સારા તાલીમ પામેલા શિક્ષકો જોઈએ એ પ્રથમ બાબત છે. ન્યાંસુધી તેમનામાં પૈતાનિક દષ્ટિ હોય નહિ, ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીનાં શરીર, માનસ અને હૃદયના યોગ્ય વિકાસની સારી આશા તેમની પાસેથી રાખવી એ નકામું છે; તોપણ ઘણા શિક્ષકો તેમની પરીક્ષા પદ્ધતિમાં થોડો ઘણો ફેરફાર કરી શકે એમ છે. વળી અમુક વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ સારો કે ખોટો છે એ નક્કી કરતાં પહેલાં તેણે ઘણી તપાસ અને વિચાર કરવો જોઈએ એ બાબત,

પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. શિક્ષકે બાળકના અભ્યાસની તુલના જુદી જુદી રીતે કરવાની છે એ મુદ્દો તેમના મગજમાં ફસાવવાથી તે વિષયોને ફક્ત ગોખાવવા કે મોઢે પાદ રાખવા માટે લક્ષ આપવાને બદલે બીજી ઉપયોગી બાબત ઉપર ધ્યાન આપી શકશે અને તેથી વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં સુધારો થઈ શકશે એવી આશા રાખી શકાય.

બાળક અને શિક્ષક

જે વસ્તુને કેળવવાની હોય તેના ગુણ દોષ અવસ્થા જાણવા જોઈએ. ખેડૂતે તેનું જમીનતળ કેવી જાતનું છે તે જાણવાની જરૂર છે. તેને જે પાક ઉપજાવવાનો હોય છે તેને અનુકૂળ જમીનની પ્રત હોય તો તેની મહેનત સફળ થાય છે અને તેને સારો લાભ થાય છે. તેવીજ રીતે માઆપે તેમજ શિક્ષકે બાળક શું છે, તેની વૃત્તિઓ કેવી જાતની છે, અને તેનામાં કઈ જાતની લાગણી, પ્રેરણા, કલ્પના, તર્ક વગેરે ઇચ્છાવ્યાપારો હોય છે તે બાબત ખાસ જાણવાની જરૂર છે. બાળકની તાલીમમાં શિક્ષક કે માઆપને જે નિષ્ફળતા મળે છે તેનું ખરું કારણ બાળકના અજ્ઞાન છે. બાળકના મનમાં અમુક લાગણી કે વિચાર હોય તે શિક્ષક જુદી રીતે સમજે એટલે બંનેના માનસ વચ્ચે વિરોધ ઉત્પન્ન થવાથી બાળક ચોગ્ય ક્રિયા કરી શકતું નથી. શિક્ષક મોટી ઉંમરનો હોવાથી બાળકના કરતાં તેનું માનસ જુદા પ્રકારનું હોય છે; એટલે તે તેની ભૂમિકા ઉપર નહિ હોવાથી તેની પ્રવૃત્તિઓ સમજી શકતો નથી અને તે બાળકની તાલીમને બાધક કે નુકસાનકર્તા સ્વભાવો અથવા હુકમ આપે છે. બાળક એ બાળક છે પણ તે પુખ્ત ઉંમરનું નાતું માણસ નથી. તેનાથી તેની પ્રકૃતિ જુદાજ પ્રકારની છે એ બાબત ત્યાંસુધી સમજાય નહિ, ત્યાંસુધી બાળકને શિક્ષક સમજી શકતો નથી. તેનું માનસ મોટી ઉંમરના મનુષ્ય કરતાં જુદીજ જાતનું હોય છે, એ તેની ક્રિયાઓ ઉપરથી સદંત્ર સમજાય છે.

જો બાળકને યથાર્થ રીતે સમજવું હોય તો શિક્ષકે તેની કલ્પનાનો ઉપયોગ કરી તેવી રીતિમાં પોતાને મૂકવાની જરૂર છે; વળી તેના બચપણનો અનુભવ તાલે કરી તેણે બાળકની મનોવૃત્તિ સમજવાને માટે પ્રયાત કરવો જોઈએ.

બાળક એ બાળક છે તે બાબત ગ્રહણ કરવા ઉપરાંત તે એ વૃદ્ધ પામતી વ્યક્તિ છે તે સત્ય પણ જરાબર યાદ રાખવાની જરૂર છે. પણ તેની સાથે બીજા બધા કરતાં તેનું વ્યક્તિત્વ ખાસ જુદા પ્રકારનું છે તે પણ તેની તાલીમની યોજનામાં ધ્યાન રાખવા જેવો અગત્યનો મુદ્દો છે. ત્યાં-

કે અપજ્ઞતા હોય છે તે નોંધીએ તે કરતાં વધારે હોય છે. તેને લીધે તે જે જે કામ કરે છે તેમાં તેનો હેતુ કંઈ નુકસાન કરવાને કે ઓતું કામ કરવાનો હોતો નથી, પણ કુદરતી રીતે તેનામાં હિતસાહ શક્તિનો જે સંચય હોય છે તેના આર્વિભાવ માટે તે જુદી જુદી ક્રિયાઓ કરે છે. મોટા માણસ તો તેની શક્તિનો ઉપયોગ અનેક જાતના કાર્યમાં કરી શકે છે, પણ બાળક નાનું હોવાથી તે ભાત ભારીને, ખૂબ પાડીને તેમજ તોફાન કરીને તેની શક્તિનો વ્યય કરે છે. તેના અંતરમાં રહેલી શક્તિના ઉપયોગ માટે કંઈ ક્રિયા તો તેણે કરવીજ નોંધીએ; તેથી વ્યારે શિક્ષકે કે માળાપે ખતાવેલાં કામ તેના હિતસાહના પ્રમાણમાં પુરતાં હોતાં નથી, ત્યારે તે તોફાન કરીને આનંદ મેળવે છે. આ વૃત્તિ દબાવવાને માટે તેને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. અજ્ઞાત શાળા, કુટુંબ કે સમાજને નુકસાન કરનારી પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી નોંધીએ, પણ બાળકનો કુદરતી હિતસાહ દબાવી નિર્મૂલ્ય કરવો એ તેના વિકાસને હાનિકર્તા છે એ બાબત જાણુવા જેવી છે, કારણકે તે શક્તિ ભાવિ મહત્ત્વ કાર્યના ખીજ રૂપ છે; પણ તેની સાથે તે શક્તિનો સારો વ્યય થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં તેને નેહવો નોંધીએ. છોકરાંઓ તોફાન કરે તેવું કારણ તેમની અતિશય હિતસાહશક્તિ છે, તેનો સદુપયોગ થાય અને તેને લીધે તેના ચરિત્રનો સારો વિકાસ થાય તેવા કામની યોજના શાળામાં ઘરમાં થવી નોંધીએ.

બાળ કેળવણીમાં હસ્તકામની શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા

કેળવણી એટલે શું ? સામાન્ય રીતે કેળવણી શબ્દ આપણે ધણેભાગે માનસિક કેળવણીના અર્થમાં જ વાપરીએ છીએ. ત્યારે ખરી કેળવણી કોને કહેવી ?

હરબર્ટ સ્પેન્સર નામના એક અર્વાચીન ફીલસૂફે આપેલી કેળવણીની વ્યાખ્યા સર્વમાન્ય યર્ષી છે. તે કહે છે કે જીવનના સર્વ વ્યવહાર બરાબર ચલાવવા માટે આપણે લાયક થઈએ એ કેળવણીનો હેતુ છે. આપણા સરીરની, મગજની, અને મનની બધી શક્તિઓ બરાબર કસાય અને જીવનમાં જે જે કામો કરવાનો પ્રસંગ આવે તેને માટે લાયક થવાય ત્યારે આપણે કેળવણીએ કહેવાઈએ છીએ. આપણે ત્યાંના છોકરા છોકરીઓ

હજાર દોઢ હજાર વર્ષ ઉપર જે રાજ્ય રાણીઓ ચર્ચા ગયાં અને જે લગ્ન-
ધર્મો હત્યા અને હાર્યા તેનાં નામ સાલવાર આપણને કહી જશે; પણ
તેમને એક પેન્સિલ બરાબર ઘડતાં આવડતી નહિ હશે અથવા ભીંતમાં
સીધી ચુંક તેઓ મારી શકશે નહિ.

હરબાર્ટ નામનો એક પ્રસિદ્ધ કેળવણીકાર પણ હરબાર્ટ રોબેન્સનને
મળતી જ કેળવણીની વ્યાખ્યા કુંકમાં આપે છે. તે કહે છે કે કેળવણીનું
કાર્ય મનુષ્યના સંપૂર્ણ જીવનને માટે તૈયાર કરવાનું છે.

કેળવણીના પ્રકાર ત્રણ છે:—શારીરિક, માનસિક, અને આધ્યાત્મિક.
પ્રાથમિક કેળવણી એટલે આરંભની કેળવણી, અને આરંભની કેળવણીમાં
માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ જુદા જુદા પદાર્થો દ્વારા જાનવી થાય
છે. બાળક પહેલવહેલું નિરાશોથી આવે છે ત્યારે ધરતીજ કેટલીક વસ્તુઓ
જેના સંસર્ગમાં તે આવેલું હોય છે તેનું જ્ઞાન લઈનેજ આવે છે. એ
ઇન્દ્રિયોદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલેજ ઇન્દ્રિયોને 'મનનાં દ્વાર' અથવા જ્ઞાન
મેળવવાનાં સાધન કલાં છે.

ઇન્દ્રિયો એ પ્રકારની છે: કર્મેન્દ્રિય અને જ્ઞાનેન્દ્રિય. કર્મેન્દ્રિયોમાં હાથ,
પગ, વાણી, પાચુ અને ઉપરથનો સમાવેશ થાય છે, અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં
આંખ, કાન, નાક, જીભ, અને આમડી કે સ્પર્શની ઇન્દ્રિયોનો સમાવેશ
થાય છે.

૨૦ મોન્ટેસોરી નામની એક ઇટલીની વિદુષી બાર્થ ત્રણ પ્રકારની
ઇન્દ્રિયો ગણાવે છે, અને તે દરેકને કેળવવાનાં જુદાં જુદાં સાધનો બતાવે છે.

ઇન્દ્રિયોમાં મુખ્ય આંખ અને સ્પર્શની છે. સ્પર્શની ઇન્દ્રિય હાથનાં
આંગળાંનાં ટેરવાં પર મુખ્યત્વે છે. કાન, નાક, જીભ તે પછી આવે છે.
આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બાળકેળવણીમાં આરંભથીજ હાથ અને
આંખ કેળવાવાં જોઈએ.

હસ્તક્રિયાગથી એ કામ બરાબર સુધાય છે, માટે આરંભથી જ
બાળકોએ કૃતિકારા જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. તેમ કરતાં જેમ વધારે જ્ઞાને-
ન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરવો પડે તેમ મોજના વધારે સારી. આમ પ્રાથમિક
કેળવણી જે ખરૂં જોતાં ઇન્દ્રિયોની કેળવણી છે, તેમાં હસ્તક્રિયાગને અવશ્ય
સ્થાન દોવું જોઈએ. માટે માત્ર શિક્ષક બોલી જાય અને બાળકો કાન
મારફતે સાંભળે તો જ્ઞાનની છાપ બરાબર પડે નહિ.

હસ્તક્રિયાગથી બાળકને પોતાના સર્જનનો આનંદ થાય છે. તેની
સ્વતંત્રતાની ભાવના પોષાય છે. આગળ જતાં કુસલક બાળકોમાં પણ.

પરાવલંબી થવાને બદલે. સ્વાવલંબી થાય છે. કિન્દરગાર્ટન પદ્ધતિનો શોધક ફ્રોબેલ્ કહે છે કે 'Learn by doing' (ક્રિયા કરીને શીખો.) એ શિક્ષણનું એક મહાન સૂત્ર છે, અને એ સૂત્રનો બરાબર અમલ હસ્ત ઉદ્યોગમાં થાય છે, કારણ કે બાળક દરેક વસ્તુ નિહાળીને જુએ છે, અને તે રીતે પોતાનું જ્ઞાન મેળવે છે. વળા શારીરિક શ્રમ પહેાંચે તે જાતની પણ કેળવણી મળી જાય છે. તે ઉપરાંત સાન્દર્ભશક્તિને પણ આગળ જતાં પોપણ મળે છે. એ સઘળું ખરું, પણ મુખ્યત્વે હાથ અને આંખ કેળવાય છે જે હસ્તઉદ્યોગનો ખાસ હેતુ છે.

ગ્રાથમિક શાળાઓ એટલે મુખ્યત્વે ધોરણ ચાર સુધીની શાળાઓમાં નીચલા વિષયો શિખવાય છે—

૧. ભાષા, ૨. ગણિત, ૩. શ્રુતલેખન ને સુલેખન, ૪. ભૂગોળ, ૫. સૃષ્ટિગ્ન, ૬. ચિત્રકામ, ૭. સીવણ વગેરે. ઉપર કહેલા વિષયોના શિક્ષણમાં બાળકો પાસે તેમનાં હાથ અને આંખ ખાસ ફળવાય તેવી હસ્ત ઉદ્યોગની શી શી કૃતિઓ કરાવી સકાય તે ટુંકમાં આપણે જોઈએ.

ઉપલી શાળાઓમાં હસ્તકામના શિક્ષણમાં નીચલાં મુખ્ય ત્રણ કામનો સમાવેશ થાય છે—

૧. માટીના નમુના બનાવવાનું ૨. કાગળના નમુના બનાવવાનું અને ૩. ચિત્રકામ. દરેક કામમાં હસ્તકૌશલ્ય આવે છે, પરંતુ તેની સાથે નીચલી સરતો પુરી કરે છે કે નહિ તે શિક્ષકે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ—

દરેક કૃતિ બાળકની સક્રિયતાને અનુસાર હોવી જોઈએ; બાળકમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરે તેવી હોવી જોઈએ. બાળકમાં નિયમિતપણાની, ચોક્કસપણાની, સ્વચ્છતાની ટેવો લાવે એવી તે હોવી જોઈએ. નમુનાઓ બાળકને બીજા વિષયો ગ્રહણ કરવામાં મદદ કરી થઈ પડે તેવા હોવા જોઈએ.

માટીના નમુના બનાવવાનું કામ ખારા ધારવા પ્રમાણે છેક નીચલાં ધોરણથી લખડ કરી સકાય. માટીના હસ્તકામમાં નીચલી વસ્તુઓ બનાવી સકાય. લખવાની પેન, દોરી, સ્લેટ જેવી તખ્તી, મણકા, દડો, ઈંડું, નળાકાર, ઘન, ચાંકું, પિરામીડ, મૂળા, વેગણ, સફરજન, નારંગી, કેળાં, કેરી, દાડમ, આમલીનું પાંદડું, પીપળાનું પાંદડું, માછલી, સાપ, પતંગ, કાંદો, નદી, ખેટ, બૂચિર, સામુદ્રધુની, હીપક્રમ, નીસરણી, ચપ્પુ, ખડીઓ, કાતર, ચુલાખનું ફૂલ, પપૈયું, કાકા, ફૂટપટી, શહેર અથવા ગામ-કાનો નકશો, મુંખર્ષ ઇલાકાનો ચિત્રીક નકશો વગેરે. માટીનું નમુનાકામ વિશેષ કરીને ભૂગોળ અને ઇતિહાસમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે.

હવે કાગળના નમુના બનાવવાના કામ તરફ વળીએ. અત્રે એક મહત્વની બાબત ઉપર લક્ષ્ય ખેંચીશ. ઔર્ધ્વ પશુ વિષયના શિક્ષણમાં કેટલાક સામાન્ય નિયમો જાળવવા પડે છે, તેમ જાણના ઔર્ધ્વ પશુ હસ્તકામમાં પણ તે અનુસરવા પડે છે. જેમકે સહેલા ઉપરથી અધરા પર જવું, પ્રત્યક્ષ ઉપરથી પરોક્ષવું જ્ઞાન કરાવવું; સાદા વિષય ઉપરથી શુભવશુબાળા વિષય પર જવું; વિશેષ ઉપરથી સામાન્ય પર જવું વગેરે.

કાગળના નમુના નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય: પાકીટ ચોરસ, ટપાલના કાગળ માટે લાંબુ પાકીટ, કાર્ડ રાખવાનું પાકીટ, કાગળની કાચળી, રંગીત કાગળો વાળીને બનાવવાના જુદા જુદા આકાર, પેન્સિલ રાખવાનું ખોખું, પંખો, ત્રિકોણ આકાર ટોપલી, હોલરની ચાંચો મૂકવાની પેટી, ચિત્ર મૂકવાનું ચોરસ ચોક્કું, શંકુ આકારની ટોપલી, ટાંકણી ખોસવાનો ધન, ફૂટપટ્ટી (જુદાં જુદાં માપ દર્શાવનાર), ચિત્ર મૂકવાનું ગોળ ચોક્કું, પટ્ટકાણુકાર ખુમચો વગેરે.

અત્રે મારે કમુદ્ધ કરવું જોઈએ કે દસ વર્ષ ઉપર હું જ્યારે અમદાવાદની પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં પ્રિન્સિપલ હતો ત્યારે ત્યાંની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં અને કોલેજમાં આવાં કામની જે જે યાદીઓ રાખવામાં આવતી હતી તેમાંથી ઘણું ભાગે મેં ઉતારો કરેલો છે.

ચિત્રકામ તો દરેક જાણના અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થએલુંજ છે એટલે તે માટે મારે બહુ કહેવાનું રહેતું નથી; પરંતુ સામગ્રી રીતે એ ત્રણે હસ્તકામ પર હવે સામાન્ય વિવેચન કરીશ:

ભાષામાં—કેટલાક ખાસેનો તાદૃશ્ય ચિતાર આપવા માટે કાગળ પર તેનાં ચિત્રો કાઢી શકાય; તેજ પ્રમાણે કવિતાની ક્ષીટીઓનો ખ્યાલ પણ ચિત્રથી આપી શકાય. દાખલા તરીકે, કવિ નર્મદશંકરનું કબીરવાનું વર્ણન, એમનો નર્મદા નદીના સૃષ્ટિસૌન્દર્યનો મનોરંજક દેખાવ વગેરે.

ઇતિહાસમાં—ધેરો, લડાઈની વ્યવસ્થા, જેવી કે ૧૭૬૧ નું પાણિપતનું યુદ્ધ, પૂલો, ઇત્યાદીની રચના ચિત્રો વડે, તેમજ કાગળના નમુના કાપીને, તેમજ માટીકામથી દર્શાવી શકાય. હોકસાઓનાં આવાં સર્જનથી તે સઘળાંની જાણ સ્મરણપટ ઉપર ચિરસ્થાયી થાય છે.

ગણિતવિભાગમાં—મણકા, કમુકા, સળી, કડી, ચણાડી, કોડી વગેરેથી દશક, સતક, હજાર વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકાય, તેમજ ઉપલી વસ્તુઓ વડે મૂળાક્ષરનું પણ જ્ઞાન કરાવી શકાય.

: ભૂમિતિ—ગણિતના નવા અભ્યાસક્રમમાં ભૂમિતિનો વિષય નીચલાં ધોરણથીજ દાખલ કરેલો છે. ત્યારે તે પહેલવહેલો બહાર પડ્યો ત્યારે શિક્ષકવર્ગમાં સામાન્ય રીતે ખળભળાટ હતોજ થયો કે બાળકને તે ભૂમિતિ જેવો વિષય હોઈ શકે ? પરંતુ તેનો હેતુ પણ કમે કમે બાળકના હાથ અને આંખ કેળવવાનો છે. તેઓ કૃતપટ્ટી, પેન્સિલનો ઉપયોગ કરે, કાતર વડે કાગળ કાપીને જુદી જુદી આકૃતિઓ તેમજ સૈનદર્શના આધારે બનાવે, એ વિભાગમાં માપસર પ્રમાણ સાથે નાની વસ્તુઓનાં ચિત્રો દોરે અને પછી કાતર વડે કાપી કાઢીએડ પર તે ચોંટાડે.

સુલેખનમાં—સારા અક્ષર કાપીને ચોંટાડે.

સૃષ્ટિજ્ઞાનમાં—ઝાડનાં પાન, સીપ, કોડી વગેરેનો સંગ્રહ કરે. ગામડાંની શાળાઓમાં ડાલ તથા મુંજની જુદી જુદી વસ્તુઓ બનાવી શકાય. જુવાર અને બાજરીનાં શડાંના ગર કાઢીને તેનીજ સળાઓ તેમાં જોસીને ગાડાં, ટેબલ, ખુરસી, ખાટલો વગેરે બનાવી શકાય. તેજ પ્રમાણે તાડની પત્તીઓની નાની નાની સાદડી, પંખા, ધુધરા, સિસોડી વગેરે પણ બનાવાય.

હેવટે, ઉપલી કૃતિઓ કરાવવા માટે શિક્ષકો અપળ, સદાનુભૂતિવાળા, બાળસ્વભાવની પિઠાનવાળા અને ધીરજવાળા હોવા જોઈએ તથા પોતે તેવી કૃતિઓ અનેક વેળા બનાવેલી હોવી જોઈએ કે જેથી બાળકને ક્યાં ક્યાં મુશ્કેલી હતી થવાનો મંલવ છે તેનો ખ્યાલ રહે, અને પોતે મૂલ્યના આપી ઘણે ભાગે માર્ગદર્શકજ રહી શકે.

કેમ્બ્રિજ અરદેશર ખાલા, બી. એ.

પાંચસો વર્ષનું સુરત

ત્રણસો વર્ષ પૂર્વે મોગલ બાદશાહોના અમલ દરમિયાન વેપાર-શાળામાં પ્રસિદ્ધિ પામેલું અને બાબુલ મકાના નામે ઓળખાતું સુરત પાંચસો વર્ષ પૂર્વે માછી લેકોની વસ્તીવાળું એક નાનું ગામડું હતું. તાપ્તી નદીના દક્ષિણ કિનારે આવેલા અને હાલમાં માછીવાડાના નામે ઓળખાતા ભાગમાં તે વખતે ખારવાઓ અને માછી લેકો રહેતા હતા. સંસ્કૃતિ પામેલી એક પણ કોમ આ સ્થળે જળ્યાતી નહોતી.

આ માછીવાડાની લગભગ સામે તાપ્તી નદીના ઉત્તર કિનારે આ વખતે પૂર્ણ બહોળલાલીવાળું રાંદેર નામનું એક મોટું નગર અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું. જૈન લેકોની વસ્તી આ ગામમાં પ્રબળ હતી. કવિશ્રી નર્મદા-

માછીવાણ તરીકે ઓળખાતો હાલના મુરતનો ચાંચીઆઓ માટે કેદખાના તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.

મુરત સંબંધી અનેક દંતકથાઓ છે. એમ કહેવાય છે કે ઇ. સ. ૧૫૦૦ના આરંભમાં ગોપી નામનો એક ગરીબ નાગર તેની વિધવા માતા સાથે રહેરના સામા કિનારે આવેલા માછીવાણમાં રહેતો હતો. રાંદેરના તે વખતના નવાયતાની સુરજ નામની રામજની નવાયતાની ઇતરાજી પામી, તેથી પોતાની અટળક લક્ષ્મી કોઈ સારા કામમાં વાપરવા ગોપીને આપી દીધી. ગોપીએ રાંદેરના સામા કિનારા પર આવેલા માછીવાણના નામે ઓળખાતો સ્થળે સુંદર મકાનો, તળાવ વગેરે બંધાવી દેશપરદેશના અનેક સોદાગરો બોલાવી શહેર વસાવ્યું. આ વખતે ગુજરાતમાં મુજફ્ફરશાહ ખીજે મહમૂદ બેગડાનો પુત્ર શત્રુ કરતો હતો. તેણે ગોપીના આ પ્રયાસોને ઉત્તેજન આપ્યું અને સુરજ રામજનીના નામ પરથી શહેરને મુરત નામ આપવા પરવાનગી આપી.

થોડા વખતમાં શહેર ખૂબ આબાદ થયું. દેશપરદેશના અનેક સોદાગરો મુરતમાં આવીને વસ્યા. થોડા વખત પૂર્વે માછીવાણ તરીકે ઓળખાતા સ્થળે ૮૪ બંદરોના વાવટાઓ ફરકવા લાગ્યા.

ઇ. સ. ૧૫૪૩થી મુરતનો વહીવટ ગુજરાતના બાદશાહ તરફથી તેમના નાજીઓ કરતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૫૧માં મુજફ્ફરશાહ શ્રીજની સત્તા નબળી પડી એટલે મુરત અને ભરૂચની હાકમી જંગીસખાન નામના સરદારે લઈ લીધી. ગુજરાતનું હુલક સમાવવા મોગલ બાદશાહ અકબરને માટે આવડું પડ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૫૭૩ ની ૧૯ મી જાન્યુઆરિને દિવસે મુરત શહેરના ગોપીપુરામાં શહેનશાહ અકબરનું આગમન થયું અને ૬ ફી માર્ચને દિવસે મુરત મોગલ બાદશાહના કબજામાં આવ્યું.

અકબરે મુરતની વ્યવસ્થા કરવા બે અમલદારો નીમ્યા. એક નવાબ અને ખીજે કિલ્લેદાર. નવાબને શહેરનું ઉપરીપણું આપ્યું અને કિલ્લેદારને કિલ્લાનું અને દરિયાઈખાતાનું ઉપરીપણું આપ્યું. આ વખતથી મુરત આબાદ થવા લાગ્યું. અકબર બાદશાહના વખતમાં મુરતની બહોળલાલી સૌથી વધારે પ્રમાણમાં ખીલી નીકળી. જહાંગીર બાદશાહે જાતે મુરતની મુલાકાત લીધી. આ વખતે રાંદેરના નવાયતાએ બાદશાહનો ઉત્તમ પ્રદારનો સત્કાર કર્યો. શાદી આગમન વખતે ફીનખાળ ખાયરી રસ્તાઓ આનંદાલિ કરવામાં આવ્યા હતા. ખાણા માટે દરેક જાણુને રૂપાના થાળ અને ગોનાના વાટકાઓમા લાતખાતની વાનીઓ ખીરસાવામા આવી હતી અને

પાછળથી આ સર્વ વસ્તુઓ હુંદાવી દેવામાં આવી હતી. નવાયતા ઉપર બાદશાહની પુષ્કળ મહેરબાની થઈ. આ પ્રસંગ બાદ થોડા વખતમાંજ નવાયતાની પડતી થવા લાગી. રાદેર તૂટવા લાગ્યું અને સુરત આબાદ થતું ગયું.

સુરતમાં દેશ વિદેશથી અનેક સોદાગરો ઉભરાવા લાગ્યા. પરદેશથી પોર્ટુગીઝો આવ્યા, ડચ લોકો આવ્યા, ફ્રેન્ચ લોકો આવ્યા અને અંગ્રેજો આવ્યા.

આખા હિંદુસ્તાનનો વેપાર સુરત બંદરેથી થવા લાગ્યો. પરદેશથી આવી વસેલા ધનાઢ્ય વેપારીઓને પુષ્કળ લાભ મળવા લાગ્યો અને સુરતની સમસ્ત પ્રજા ઉપર લક્ષ્મીજીની પ્રીતિ વરસવા લાગી. લક્ષ્મીની છાંયોમાં નાચતી કૂદતી પ્રજા છુટે હાથે પૈસો ખરચી શકતી, મહેલાઈથી પૈસો પ્રાપ્ત થતો તેથી મહેલાઈથી ખરચી શકાતો. કુદરતની પણ સુરત અને તેની આસપાસના પ્રદેશ ઉપર મહેરબાની હતી અને છે. આ પ્રદેશમાં નિષખિત વરસાદ વરસે છે અને ખેતી તથા બાગબાનીની મુંદર પેદાશ થતી હોવાથી હુકાળ જેવું લાગ્યેજ અનુભવાય છે.

આવા અનુકૂળ સંજોગોમાં લાડ પામેલી સુરતની પ્રજા મહેલાણી બની ગઈ. આખા હિંદુસ્તાનમાં દિક્ષની ઉદારતામાં અને ખર્ચ કરવાની ખરેખરી હોંસમાં સુરતની સાથે કોઈ સ્થળ હરિકોઈ કરી શકે તેમ નથી. કળા પ્રત્યેના પ્રેમમાં અને ખાવાખવરાવવાના શોખમાં સુરતને હજી સુધી કોઈ દરારી શક્યું નથી. અત્યારે સુરતમાં પ્રથમનો વૈભવ નથી છતાં સારા સંજોગોમાં બંધાએલું પ્રજાનું વિલાસી માનસ હજી સુધી તેનું તેજ છે. અત્યારે પણ શ્રાવણ માસના મેળાઓ, ચાંદની પડવાનો ઉત્સવ, વાર-પરબનાં વિવિધ પ્રકારનાં જમાણુ અને તહેવારો વખતની મોજ સુરતની પ્રજામાં કોઈ અતેરી રસિકતાજ જણાવે છે. સંગીત, શિલ્પ અને ચિત્રકામ જેવી લલિત કળાઓ પ્રત્યેના પ્રેમ માટે પણ સુરતનો નંખર પહેલો આવી શકે છે. પ્રજાની ખેલીમાં પણ કોમળ શાબ્દિક મિહાસ અને મનની નિર્મળતા એકદમ તરી આવે છે.

ઈ. સ. ૧૬૬૪ની ૫ મી જાન્યુઆરિને દિવસે શિવાજી મહારાજે સુરત ઉપર અચાનક છાપો માર્યો. સુરતી પ્રજા સામે થઈ શકે તેમ ન હતી. શિવાજી મહારાજે સુરત હુટ્યું અને ૩૦ કરોડનો માલ લઈ ગયા. આ વખતથી સુરતની પડતી શરૂ થઈ. મરાઠાઓ સુરતની સમૃદ્ધિ જોઈ ગયા. ઇ. સ. ૧૭૦૫ થી તેઓએ મુઝરાત પર દુગઝાઓ શરૂ કર્યા. મોગલ

બાદશાહો નખખા થઈ ગયા હતા. તેમણે ગુજરાતમાં ખંડણી લેવાનો હક મરાઠાઓને આપ્યો.

આ સમયમાં ગુજરાતમાં હુંદકાટનો પુષ્કળ ત્રાસ વરતી રહ્યો હતો. આ અંધાધુંધીના કારણે ઇ. સ. ૧૭૫૬માં સુરતના રક્ષણ માટે દિલ્હીના મોગલ બાદશાહે સુરતના કિલ્લાની સરદારી અને દરિયાનું ઉપરીપણું કંપની સરકારને આપ્યું. આના બદલામાં સુરતનો નવાબ કંપનીને દર સાલ બે લાખ રૂપિયા આપતો. ત્યારબાદ તા. ૧૩મી મે સને ૧૮૦૦ના દિવસે “જનમહાલની સંભાળ માટે, રૈયતને અદલ ઇન્સાફ માટે” સુરતના એન્ટ સીટનની સાથે લાંબો પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યા બાદ મુબઈના ગવર્નર જોનાથન ડંકને સુરતનો સઘજો રાજકારભાર કંપની સરકારના હાથમાં મૂક્યો અને નવાબ નસિરુદ્દીનખાનને વરસે દહાડે રૂ. એક લાખનું પેન્શન આપવાનું ફરવ્યું. નસિરુદ્દીનખાન પછી તેમના પુત્ર અફઝુલુદ્દીનખાનને ગાદી મળી પણ તે અપુત્ર મરણ પામવાથી ઇ. સ. ૧૮૪૨થી સુરતની નવાબી અદસ્થ થઈ. સુરતની ગાદીએ કુલ ૪૧ નવાબો થયા.

ઇ. સ. ૧૬૬૪થી સુરતના ઉપર દક્ષિણ તરફથી આક્રમણો શરૂ થયાં હતાં, દક્ષિણમાંથી મરેઠી લશ્કરો ગુજરાત ઉપર લયંકર હુમલાઓ કરતાં અને લોહિને લૂટીને પુષ્કળ પૈસા લઈ જતાં. આરંગજેખનું મરણ થતાંજ તેઓએ અમદાવાદ પર હુમલો કર્યો અને રૂ. ૨ લાખ અને ૬ હજારની રકમ પડાવી. મોગલ બાદશાહોની નખખાઈના લાલ લઈને મરાઠાઓનાં લશ્કરો ગુજરાત પર અવારનવાર આવતા અને ગુજરાતના મુખ્ય-ઓને દબાવીને આસપાસનો મુલક છતી લઈ ખંડણી વસુલ કરતાં.

શાહુ રાજના વખતમાં પેશવાના સેનાપતિ ખડેરાવ દાલાડે તથા દામાજી ગાયકવાડ ગુજરાતમાંથી જોય ઉધરાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૭૨૧ના અરસામાં દામાજીના પુત્ર પિલાજી ગાયકવાડે સુરતની પાસે સોનગઢમાં થાણું નાંખી ઉંચો ડુંગરી કિલ્લો બંધાવ્યો તથા પેશવાએ પારનેરાના ડુંગર પર કિલ્લો બંધાવ્યો. વખત જતાં પેશવાનું સઘળું કામકાજ કરવાનો ઇગરો ગાયકવાડ સરકારને મળ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૪થી વડોદરા ગાયકવાડની રાજધાનીનું શહેર બન્યું.

ઇ. સ. ૧૮૧૪માં પેશવા અને ગાયકવાડને હિસાબ સંબંધી તકરાર પડી. અંગ્રેજોએ વચ્ચે પડી બન્નેનો દરો પતાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં પેશવાનું રાજ્ય ખાલસા કરવામાં આવ્યું. ત્યારબાદ ગાયકવાડની સાથે

અંગ્રેજોને કેટલીક શરતો થઈ, તેથી ગાયકવાડ અને અંગ્રેજોના રાજ્યની સરહદો અત્યારે છે તે મુજબ નક્કી કરવામાં આવી.

અંગ્રેજોની સત્તા નીચે આપ્યા બાદ સુરતની પ્રજાને બહારનાં આક્રમણોનો ભય દૂર થયો અને પ્રજા વેપારઉદ્યોગમાં સ્થિરતાથી કામ કરવા લાગી. મોગલ અમલ દરમિયાન સમૃદ્ધિના શિખરે ચઢેલું સુરત પાંચસો વર્ષના ગાળામાં ચઢતી પડતીને અનુભવ કરીને હાલ એકંદરે આબાદ રિયલિટીમાં જણાય છે. બંદર તરીકે મુંબઈ આબાદ થવાથી સુરતનો વેપાર પહેલાંના જેવો નથી, છતાં જરીકામ, રેરામી વણાટકામ અને નદસીકામમાં સુરતનો નંબર હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે પણ પહેલાં આવી રહે છે. સુરત શહેર અને જિલ્લો કેળવણીમાં પહેલેથીજ આગળ રહેલો છે.

ત્રણાડી શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનજી જેવા કંપની સરકારને ગાડાંઓ ભરીને રૂપીઆઓ ધીરનાર અને તેમના શરણ તરીકે જાણીતા થયેલા સાહુકારોને તથા પ્રેમચંદ રામચંદ જેવા દાનેશી શેડીઆઓને ઉત્પન્ન કરી સુરતે લક્ષ્મી કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરાય અને તેનો સદૃશ્ય કેવી રીતે કરી શકાય તે ગુજરાતને ખતાવ્યું છે. કવિશ્રી નર્મદાસંકરભાઈ, રા. નવલરામભાઈ, રા. નંદાસંકરભાઈ, રા. સા. મહીપતરામભાઈ, સર રમણભાઈ અને રા. બા. કમળાસંકર જેવા સાક્ષર રત્નોદારા સુરતે સરસ્વતી પૂજનમાં પોતાનો યોગ્ય હિસ્સો આપ્યો છે. પ્રો. ત્રિભોવનદાસ કલ્યાણુદાસ ગજનર જેવા ગુજરાતના મહાન વિદ્વાનશાસ્ત્રીને જન્મ આપી સુરતે વિદ્યાનતી સેવા પણ કરી છે. ગુજરાતના કેળવણીખાતાના વડા તરીકેની ફરજ બજાવવાનું માન મેળવનાર પહેલા ગુજરાતી રા. બા. જમીઅવરામ શાસ્ત્રી સુરતના વતની હતા. તેમના પુત્ર રા. સા. ભૂપતરાય શાસ્ત્રીએ તેમના પિતાશ્રી પાસેથી ખીજ વારસાની સાથે કેળવણીખાતાના ગુજરાતના વડા તરીકેનો પણ વારસો મેળવ્યો છે તે સુરતને મગરૂર થવા જેવું છે. દુનીઆના જુદાજુદા દેશોનાં સરસ્વતીમંદિરાની મુલાકાત લઈ કેળવણીખાતાના મોટા અમલદાર તરીકે અનન્ય ભાવે સેવા કરનાર રા. રા. કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ પણ સુરતનાજ વતની છે. ડાહ્યાવાડમાં કેળવણીખાતાના વડા તરીકે લાંબા સમય સુધી સેવા કરનાર રા. કૃષ્ણલાલભાઈ, ગણપતરામભાઈ તથા ધીરજરામભાઈ સુરતના વતની હતા.

મુંબઈ સરકારના નાણાખાતાના માણ સભ્ય અને ઇલાકાની રકાઉટ હીલચાલના નાં કમીસ્તર સાહેબ સર ચુનીલાલ મહેતા તથા સુરતજિલ્લામાં શાળાઓનાં મકાનો બાંધવાના કામમાં મદદ આપનાર મુંબઈના ધનાઢ્ય

આપણે ત્યાગને માટે તૈયાર હોતા નથી. આનું કારણ એજ છે કે—કુદરતી ક્રમ અનિવાર્ય છે તે સમજવાની તાલીમ આપણને મળી નથી; તેથીજ જે અવસ્ય જવાતું છે, તેનો આપણે સ્વયં ત્યાગ કરી શકતા નથી અને આપણી પાસેથી તે કુંટવી લેવામાં આવે ત્યાંમુધી તેને વળગી રહીએ છીએ. અંતે કુદરત વિજેતા તરીકે આક્રમણ કરે છે; કારણ કે આપણે તેને મિત્ર તરીકે સ્વીકારવાની તાલીમ લીધી નથી.

પક્ષ દળના ડોંટાનું બંધન શિથિલ થાય છે, તેનો ગર્ભ દીલો પડી જાય છે પણ અંદરનું બીજ પુનર્જન્મનો ખોરાક મંગાવી કંઈક ચતુ જાય છે. આજ પ્રમાણે ઉંમર સાથે આવતી બહારની શિથિલતાના પ્રમાણમાં આંતરિક લાભ હોય છે. મનુષ્યના આંતર જીવનમાં તેની ઇચ્છા મોટા લાભ લજવે છે. જે પ્રમાણમાં તે નિઃશ્વસુક્ત યત્નો કરે છે તેજ પ્રમાણમાં તેને આ લાભ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલાજ માટે જેઓએ માનસિક નિઃશ્વસુક્ત પાલન નથી કર્યું તેઓ ઘડપણ આવ્યા છતાં પણ બંધનો ટકાવી રાખવાના યત્ન કરે છે, અને કોઈવાર તે એટલે દરજ્જે પહોંચી જાય છે કે મૃત્યુની પાર પણ આંદિક બંધનો કાયમ રાખવાને ઇચ્છે છે. પણ ત્યાગ અવસ્ય કરવાનો છે અને આ ત્યાગમાંજ મુક્તિ છે. આંતરજીવનનું આ પરમ સત્ય છે.

દ્વિજોત્પત્તિ માટે પુખ્તને પાંખડીનો ત્યાગ કરવો પડે છે. વૃક્ષના પુનર્જન્મ માટે વૃક્ષને વૃક્ષનો ત્યાગ કરી પડવું પડે છે. જીવનના વિકાસ માટે માના ઉદરનું રક્ષણ છોડી બહાર પડવું પડે છે. એજ પ્રમાણે આત્માને પણ પૂર્ણ વિકાસ સાર દૈહિક બંધનો છોડી બહાર આવવું પડે છે. અંતે શરીર દીધું યતાં અનુભવ અને યદાપણથી વિકાસ પામેલો જીવાત્મા અનંતના સારપમા ભળી જવા કુદરતી રીતેજ છૂટે પડે છે. આત્મા વ્યક્તિથી સમષ્ટિ, સમષ્ટિથી વિશ્વ, અને વિશ્વથી અનંત સુધી ચાલ્યો જાય છે.

આત્માના વિકાસનો આ ક્રમ ખ્યાનમાં રાખીને મુનિઓએ પ્રથમના આશ્રમે માત્ર પુસ્તકના પાન ઉપર ભાર મૂક્યો નથી; પરંતુ મનનો નિઃશ્વસુક્ત કરી બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરવાનું કહ્યું છે. આ નિઃશ્વસુક્ત જીવનથી શીલ બંધાય છે અને નિઃશ્વસુક્ત શીલવળો બોગ અને ત્યાગ સમાન વૃત્તિથી કરી શકે છે. મુક્તિ માટે જીવન એક યાત્રા છે, મોક્ષ એ એનું અંતિમ ધ્યેય છે; તેટલા મોજ દરેક આશ્રમનું જીવન નિશ્ચયપૂર્વક કરેલા નિઃશ્વસુક્ત હોવું જોઈએ. આથીજ શરૂઆતથીજ વિદ્યાર્થીનું લક્ષ જીવનના અંતિમ ધ્યેય મુક્તિ તરફ દોરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે નિશ્ચયકૃત નિગ્રહની તાલીમ પામ્યા પછી જીવનનો બીજો આશ્રમ શરૂ કરવામાં આવે છે. પ્રથમ આશ્રમે પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન અને હૃદયપણું અનુભવ વિના અપૂર્ણ રહેલું હોય છે અને એ અનુભવ સંસાર જીવન જીવ્યાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. જે નિગ્રહ અનુભવ વિમુખ છે તે અર્થ દીન છે.

બીજા આશ્રમને અંતે શરીરની શક્તિઓ નરમ પડતાંજ આ પાર્થિવ શરીર પોતાના કુદરતી અંત તરફ ટળ્યું છે એમ ચેતવણી મળે છે. માત-હૃદયનાં બંધનો તૂટ્યા પછી પણ પોતાની નવીન મુક્ત સ્થિતિ અનુભવવા લાયક બને ત્યાંસુધી જેમ બાળક માતાને વળગી રહે છે તેમ આ ત્રીજા આશ્રમમાં મનુષ્યને કરવું પડે છે. આ આશ્રમે સંસારથી અલિપ્ત છતાં તે સંસારની સરસો રહે છે ને પૂર્ણ મુક્તિને માટે તૈયારી કરે છે. આ આશ્રમમાં તે સમાજ હિપર આધાર રાખે છે, અને પોતાના અનુભવથી મેળવેલું હૃદયપણું સમાજને આપે છે. આ પ્રમાણે સમાજથી નિરાળો છતાં તેને વળગીને તે રહે છે. તેનો આ વ્યવહાર બીજા આશ્રમના જેવો નિકટનો નથી. દુનિયાની સાથે જોડાયો હોવા છતાં આ આશ્રમમાં તે એક જાતનું અંતર અનુભવે છે.

પછી એક સમયે વિદાસ પામતો આત્મા આ દ્વીપાં બંધનો છોડી સંપૂર્ણ મુક્તિને માટે તૈયાર થાય છે. સર્વ બંધનોનો ત્યાગ કરી પરબ્રહ્મની પ્રતીક્ષા કરતો આત્મા પરબ્રહ્મની શોધ કરે છે.

જીવનનો આ ચતુર્વિધ ક્રમ વ્યક્તિની નિગ્રહ રહિત વાસનાઓને વ્યક્તિનો ધ્વંસ કરવા દેતો નથી પણ તેને પરબ્રહ્મ તરફ દોરી જાય છે.

રણજીતભાઈ દેરાસરી

પ્રથમ વાર્ષિકોત્સવ બાલમંદિર, પોરબંદર

મા ! મને ચાંદલિયો જ્ઞાસો.

ચાંદલિયો જ્ઞાસો,

મા ! મને રમવાને આસો;

નવ લખ તારા નીળી, મા !

મારા ગજવામાં ધાસો :

મા ! મને ચાંદલિયો જ્ઞાસો.

સુદામાપુરીના મહાજનો, અને વિદ્યાર્થી બંધુઓ !

એકદા રાત્રી પડતી હતી, જગતે અન્ધકાર ઉતરતા હતા, અને આંગણુ-
બેઠાં યશોદા મૈયાના ખોળામાં આનન્દમૂર્તિ બાલકૃષ્ણ રમતા હતા. માયા-
સાગરમાં પરબ્રહ્મ તરે છે એમ ઉપર અન્ધકારની લહરીઓમાં ચન્દ્રમા
તરતો હતો. એ લાડસોદામણી ગીતમાં નરસિંહ મહેતા કહે છે કે એ દૈવી
બાબુજની આંખો એ અન્દનીલચી ચન્દ્રમા ઉપર પડી. ક્ષણેક તો કૃષ્ણજી
એકીદશે એ તેજબિન્નને નીરખી રહ્યા. પછી હરખ્યા. આનન્દને ઉજાળે
ચહડ્યા, દુલડાંની માળા સમા હાથ ઉછાળ્યા જાણે ચન્દ્રમાને ગાલવાનું
કરતાં ન હોય ! પણ ચન્દ્રમા જાણે જણાયો નહિ ને બાલકૃષ્ણ રડે રાવા
લાગ્યા, વલોપવા લાગ્યા, જસોદા મૈયાને જાણે કહેતા હોમ ને કે એ આકાશી
રમકડું ઉતારી દો તો જ હા, નહિ તો ના. લકડીઓ જેવજેવડા તારલા
મારે ગજવે ઘાલો, ને એ તેજનો લખોટો મને રમવાને આલો. મારે
તેજને ખેલણે ખેલવું છે.

આપણા ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાનું ભગવાનના બાળભાવનું એ
પ્રભાવિત રાવણુદયે ગજવતા ‘ભરચરી’ને મયૂરટલુકારે લલકારતું, પરોડ-
ના પ્રથમ ફિરોની સંગાથે ઘરઘરમાં વરસતું, આંગણુનો સારો ચોક
ભરી છલકાતું એ ગીત અનેક વેળા ન્હાનપણમાં સાંભળ્યું છે. એમાં
પરોડના બાળભાવ છે; તેમ પરમ પ્રોડ ભાવ છે. નરસિંહ મહેતા કહે છે
કે ચોમેર ઘેરી પડેલી રાત્રીના અન્ધકારના શિખરરથાને ચમકતા ન્યોતિ-
ર્બિન્નની ભગવાને રદ લીધી. મહાજનો ! એ રદમાંનો ભગવાનનો અંતર-
ભાવ શો હતો ? બાલકૃષ્ણ ત્યારે ચાને કાજે તલસત્તા હતા ? એ દૈવી
બાળક ત્યારે પાંખતું હતું તમસઃ પારમ્—અન્તરિક્ષમાં ચોમેર ઘેરી પડેલા
અન્ધકારનો પાર.

ચાંદલિયો વ્હાલો,

મા ! મને રમવાને આલો.

મા ! મને ચાંદલિયો. વ્હાલો.

નરસિંહ મહેતા કહે છે કે બાળલીલા કરતા ભગવાનની અન્ધકાર
નાહિ, એ અન્ધકારને અજવાળતો ચન્દ્રમા વ્હાલો હતો.

કાવ્યપૂરવણીની બીજી કડી આધુનિક છે :

અરધો ધરે, મુગટ આખો ધરે, મા !

આવે ન કહી કાલો;

તેજ તેનાં મારી આંખોમાં આંજો,

મા ! ઉડતો કાલો :

મા ! મને ચાંદલિયો વ્હાલો.

જસોદા મૈયાએ પછી શું કર્યું ? રડતાં બાળકને કદા છાતું રાખી નેયું છે ? વાણી જેની છબે આવી બેઠી નથી, હાથપાંદડીના ઉજાળા ને આંખપાંદડીનાં મટકાંથી ઉચ્ચારાતી ભાષા સમજે છે ? ગ્રાફેસર હશે, પ્રિન્સિપાલ હશે, શાળાઓના ઇન્સ્પેક્ટર હશે, યુનિવર્સિટીના પરીક્ષક હશે, તોયે નપાસ થશે. મુગાની બોલી માતા સમજે છે. જગતને પરમ શિક્ષાગુરુ માતા છે. બાળ કૃષ્ણચન્દ્ર તો મુગા હતા. કવિઓએ કવિતામાં ગાયા છે એ બાળભાવ કૃષ્ણચન્દ્ર બોલતા હોત તો વાત વહેલી સરળ થાત. અંતે જસોદા મૈયાએ વણબોલ્યા ભાવ રહમન્યા ને ઉપાય આદર્યો. નિર્ભજ જળ ભરેલો થાળ આપ્યો ને આંગણચોકમાં મૂક્યો. પાણી ઠંડા ને મહીં પ્રતિબિમ્બ પડ્યું. બાળકપ્રે એ પ્રતિબિમ્બ ચંદ્રમા થાળમાં નિરખ્યો ને હરખ્યા ને એ પ્રતિબિમ્બ ચંદ્રમા સંગાથે રમવા લાગ્યા. જસોદા મૈયાએ એમ ચંદ્રમાને પૃથ્વી પર ઉતાર્યો.

ઉત્તમ શિક્ષક થવું હોય, ઉત્તમ દિવાન થવું હોય, ઉત્તમ સન્ત થવું હોય, તેમણે પિતૃભાવ કરતાં માતૃભાવ વિશેષ ટેળવવો ઘટે. દૈયાનાં હીર પાઈ પાઈ માતાઓ બાળકને ઉછેરે છે ને રોતાં રાખે છે. આજ પ્રકૃતિ, શક્તિ, જગતજનની અંબા નવ નિંધ ને અષ્ટમા સિદ્ધિ સમાં દૈયાનાં કાવણુ કવરાવીને માનવવંશને પાળેપોષે છે.

જુના કાળમાં આપણી પંડ્યાશાળાઓ બાળપ્રાંતને ઉછેરતી. જે તો ધૂળા નિશાળમાં પાટી ઉપર ધૂળ નાખેલી છે. આજ બાળમંદિરે બાળ પ્રાંતને ઉછેરે છે. રમકીઈ ગાંડું ને આગચાડી, દીવેલના દીવા ને વીજળીના દીવા જેવો ફેરફાર પ્રથમ દર્શને નથી દેખાતો ? પણ આજ તો કોટ ઉજળા ને મહોનાં પહેરણુ મેલાં હોય. અન્તર-બાહર બન્ને ય ઉજળાં હોય પ્રગળ્યો ! એ પારખજો. અન્તરબાહર બન્ને ઉજળાં હશે તો તો ધૂળા નિશાળને સ્થાને બાળમંદિરે જણે રચને સ્થાને મોટરે આવ્યા જેવું નીવડશે.

મારા પ્રથમ કન્યવાદ આ બાળમંદિરના પોષિન્દાઓને છે. બાળ

મંદિરના સંચાલકોને છે, ને મારા બીજા ધન્યવાદ ના. મહારાજ સાહેબને છે કે પોરબંદરની પ્રજામાં એવા દીર્ઘદર્શી પ્રજાજનો છે. પ્રજા તે વૃક્ષ છે, ને બાળક તે બીજ છે. બીજ જેટલું વચરેલી ને તેજરવી, વૃક્ષ તેટલું વચરેલી ને તેજરવી. ખંતીસો એટલે જોતરને નાંદે છે, ખાતર પૂરે છે; પણ એ બધું કરતાં પૂર્વે ગતવર્ષના પાકમાંથી ઉત્તમોત્તમ દાણા વીણી વીણી બી કાઢે સંધરે છે. પોરબંદરના મહાજનો ! આ બાલમંદિરના કાર્યવાહકો પોરબંદરની ભાવિ પ્રજાનાં બીજ વીણી વીણીને ઉછેરે છે. આજે નહિ જોળખાય; એનાં મૂલ કાલ ઉત્તરે પ્રીતશે.

મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડને એકદા વાર્તાલાપમાં કહ્યું હતું કે કૃણવણીકારનાં મૂલ અતિ મોડાં અંકાય છે. આજ ૧૦૩^૦ તાવ હોય તે કાલે ઉતારે—કાકતરનાં મૂલ એક તિથિમાં પરખાય. જોણ સાલ એક કરોડની વસુલાત ઉપજી ને આવતી સાથે સવા કરોડ ઉપજે. વસુલાતી આધકારીનાં મૂલ એક બે વર્ષમાં પરખાય. આંકે વર્ષની વધે ભણતો બાળક ભણીભણી બાવીસેક વર્ષે ધધે વળજે, પછી આંકે દસ વર્ષે જામે, પછી પાંચેક વર્ષે ધન સંધરી વર્તનમાં આડવીસ—આળીસેકની વધે ધર બન્ધાવે, ત્યારે જનતા જાણે કે ગુરુ આર્શિવાદે બાળક સારો નીવડે. એમ ત્રણેક દાયકે શિક્ષાગુરુનાં મૂલ લોકઅંકાતાં થાય, સ્વયં શિક્ષાગુરુ તો ત્યારે નરબોકમાં હોય કે પરબોકમાં હોય, પણ એક વેલા પ્રીત્યાં, પછી સાચા હોય તો એ મૂલ ચિરંજીવ રહે છે. રામગુરુ વસિષ્ઠજીને, પાંડવગુરુ દ્રોણાચાર્યને, કૃષ્ણ સુદામા ગુરુ સાંદીપનિને, જગત બાજી પાંચ હજાર વર્ષે સંભારે છે.

સુદામાપુરીના મહાજન ! આવો, તમને તમારી એક ઇતિહાસ-ગાથા શિખવાઈ: જાણો છો કે જગતની એક પ્રાચીનમાં પ્રાચીન નગરીના આપ નગરવાસી છો ? આ પોરબંદર તો રાણા સુસ્તાનજીએ ૧૭૩૧ માં વસાવ્યું, પણ સુદામાપુરીની જૂનવટથી કૃષ્ણપુરાણી છે. યુરોપની પ્રાચીન નગરીઓ રોમ ને એથેન્સ-રોમ આજથી ૨૭૦૦ વર્ષ પૂર્વે સ્થપાયું હતું, એથેન્સ આજથી ૩૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે સ્થપાયું હતું. લંડન, પેરિસ, બર્લિન તો એ ઘડીયાંઓ કને રમતા કુમારો. ન્યુયોર્ક ને વોશિંગ્ટન, કેનેડાનું ઓટાવા, આફ્રિકાનું કેપટાઉન, ઓસ્ટ્રેલિયાનું સીડની; એ તો પચાસ વર્ષનાં પાંચે રમતાં એકાદ બે વર્ષનાં બાળકાં. હિંદમાંની—ને દુનિયામાંની—અતિ પ્રાચીન નગરીઓમાંની તો અયોધ્યા, હસ્તિનાપુર, ભુવનકલ, પ્રભાસ પાટણ, ગિરનાર, દારકા, સુદામાપુરી. કુસ્તેત્રનો મહાસત્રામ જેવાયો ત્યારે

ધણાંખરાં એ જહોજલાલીમાં હતાં ને કુરસેનનો પાંડવ-કૌરવી મહાસંગ્રામ ખેલાયો. ઇ. સ. પૂ. ૩૧૦૨માં, આજથી પાંચ હજાર ૧૧ પૂર્વે સુદામાજી સુદામાપુરીમાં વિરાજતા હતા. રાણા સાહેબ જગતની એક મહાપ્રાચીન નગરીના મહારાજ છે, મહાજનો ! દુનિયાની એક અતિ જુની નગરીના આપ મહાજનો છો. શ્રી સુદામાજીના ભકિતપ્રતાપે ને શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના દેવ આશીર્વાદે ઉજળા છો, સાખોપતિ છો, સુજનતાસંપન્ન છો. એ અહળક વારસો વણકરમાએલો ને મહેરોપ્રકુલ્લાવેલો સન્તાનોને સોંપતા જાને.

મહેન્તો ! એકાદડોનો વ્યુત્પત્તિઅર્થ છે-Ox+Ford. એકાદડોની શારદાપીઠ સમીપે નદી વહે છે; જળદિયા એ નદીને ઉતરીને પાર જતા એ ઉતરાણુધાટ તે Ox+Ford. આજ બુદ્ધિના બળદિયા થે ત્યાં જાય તે વિદ્વાન ચર્ધ પાર ઉતરે. કૃષ્ણજનો પણ એવો જ વ્યુત્પત્તિઅર્થ છે. Cam+bridge કેમ નદી ઉતરવાના પૂલનું સ્થાન તે કૃષ્ણજ. રૂપક રૂપે એ શારદાપીઠનાં નામ મહાઅર્ધવાહી ને સાચાં છે ! પણ શ્રીમદભાગવત-માંનો ભગવાનભાખ્યો શુરુકલનો અર્થવિસ્તાર તો એથી થે સાચો છે, ને રૂપદાર્ધભાવે થે સાચો છે.

કચ્છિદગુરુકુલે વાસં વ્રજન્ ! સ્મરસિ નૌ, યત :

દ્વિજં વિજ્ઞાય ચિક્ષેયં તમતઃ પારમશ્રુતે :

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર કહે છે કે એકાદડો નહિ, તમસનો પારે એ શુરુકલ દ્વિજબ્રહ્મ જન્મ પાગેલાં ઉપનયન સંસ્કારી બાળપંખીડાને જ્યાં પાંખો ફૂટે, જીડવાની ગ્રેરણા પ્રગટે, ને સંસારનો ભાગર, માયાનાં પટાન્તરી, અન્તરિક્ષના અન્ધકારપગથાર એળંગાવી, તમસ : પારમશ્રુતે-અન્ધાર-પાર ઉતરાવે એ શુરુકલ; શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર શ્રીમદ ભાગવતમાં સુદામાજીને કહે છે કે અન્ધારપાર ઉતારે એટલે The Ford of Darkness, તમસઃ પારમ્.

મહાજનો ! મુંડકાપનિપદમાંનો એક ઉપનિપદમન્ત્ર છે :

મહાસ્ર ઉપનિપદનું ધનુષ ધરી,

ઉપાસનાથી ધર્યું બાણ સાંધીને

ખેંચી જ તદ્ભાવવિલીન ચિત્તથી

વીર ! વીધો અક્ષરરૂપ બ્રહ્મ તે.

એ જ મહા શિક્ષણશાસ્ત્રનો સારોદ્યાર : તમસઃ પારમ્ : અન્ધ-કારના પથરાઈ પડ્યા પગથાર ઉતરી પ્રકાસની ખેખડે જઈ ઉલ્લસું; જ્ઞાનનો સ્પર્શ ઉગે ત્યાં અન્ધકાર કેવો ?

પ્રજાને મહાજનોના શિક્ષાગુરુની મહત્તા હવે સરલતાથી સમજાશે. બાળકનો પુરુષ સરજે તે શિક્ષાગુરુ; અન્ધકાર-ધોઈ અગવાળા કરે તે શિક્ષાગુરુ.

Soldier-યોદ્ધો સંહારક છે; છતાં પ્રજાના સંરક્ષણકાર હોયે સંસારનું અણુમેલ અંગ છે. વૈશ્વ Distributor અર્થવિધાનક છે, Creator of Values-અર્થમૂલ્યનો સ્વેચ્છાચારી સૃષ્ટા નથી, પણ દેશકાળબદ્ધ સંસારમાં આધેથી આંગણે આણી આપનારનાં સંસારમૂલ ઓછાં અંકાવાં ન જોઈએ.

Creator—નવપેદા કરનાર, સરજનહારો તો આદિ કાળથી એક છે ખેડુત. પરસેવાનાં ટીંપાં વરસી તરસી એકના સોગણા ખેડુત સરજે છે; પાંચનું વાવી પાંચસોનું લણે છે,

કણુખી પાછળ ફોડ, કણુખી ફાઈની ફેડે નહોં.

અજ સરજી પીરસી ખેડુત કરોડોને નિભાવે છે, પણ એ ખેડુત તો પ્રજાદેહને પોષે છે; આત્માને સરજે છે એક મહેતાજી. (Husbandry builds up the body; Teacher builds up the soul of a Nation.)

મનુષ્યાત્માનો સરજનહારો પ્રભુ કાં શુરુ છે.

જગતમાં ધર્મધુરન્ધર એક જ છે મહેતાજીથી મ્હેટો; એ મહેતાજીની મહત્તા.

પ્રજાનો શિક્ષક એટલે પ્રજાના બાલ્યાત્માનો વડનારો, બાળકનો પુરુષ સરજનહારો પુરુષનો દેવ ધર્મધુરન્ધર સરજે છે, પણ બાળકનો પુરુષ શિક્ષક સરજે છે. શિક્ષક એટલે નવપ્રજાનો સરજનહાર.

દુનિયા દેવોની છે, પણ પ્રથમ માનવવંશની છે.

મારો એક અનુભવ કહું. સાંભળ્યે રમૂજ પડશે, ને શોષ્યે મહીંથી સાર જડશે. કાદિઆવાડના ફેળવણીખાતાના અધિકારી એક પ્રાન્તભાગમાં શાળા નિરીક્ષણે ગયા હતા. શિક્ષણનો ત્યાં સમયો ભરાયો હતો ને એક તિથિની શિક્ષણપરિવદ મળી હતી. ધનસ્પેક્ટર સાહેબને પ્રમુખપદે સ્થાપ્યા હતા. દરબાર સાહેબ પડખે ત્વરાળ્યા હતા. શિક્ષકોનાં ઉજળાં અંગરૂખાં મલકાતાં મુખડાં, અંગમાનો ઉમંગ-એ સહુ એમની પગારસંપત્તિથી અધિકાં હતાં; સાહેબ પ્રત્યેના સૌજન્યભાવ એ બોલતા હતા. અવેરી સન્મુખે લોકો હીરા દાખવે તેમ સહુ નિર્જનિજનું અવેરાત દાખવતા, પણ એ અવેરી થે

જોડો હતો ને દાખવાતું ઝવેરાતે એ ઝવેરીના જેવું હતું. વાંદ એમનો ન હતો. પ્રણલિકાવાદની દુર્વ્યવસ્થાનો હતો. એક ભેમવન્તા જુવાન ઉછરતા ઉમંગી શિક્ષક આવ્યા ને કથિતપાક આપવાને ખેદ. શિક્ષણભાષણનો એમનો વિષય હતો; નગારાનો 'ન'. એ શિક્ષકબન્ધુએ તો ભાગલાને નગારાના 'ન'નો ચાર ભાગલા પાડયા; આગળનું મીઠું, પછીની સીધી લીટી, તે પછીની ઠાના જેવી ઉલી લીટી, ને છેડાનો અર્ધચંદ્ર. ચાર સળાઓના એવા ચાર આકાર કર્યા હતા; એકે એકે એ આકાર દાખવી, પછી સહુને સંપોષ, નગારાનો ન શીખવતા હતા. અડધોક દલાક એ શિક્ષણઉપક્રમ ચાલ્યો. એ શિક્ષણપ્રયોગમાંથી બાળકો કેટલું શીખ્યા એ તો બાળકો જાણે. શિક્ષક બન્ધુનો શિક્ષણક્રમ પદ્ધતિસરનો હતો. પછી સાંજે પરિપદ વિષે-રાણી, ને ફરતા ચાર ચાર પાંચપાંચ ગાઉથી આવેલો શિક્ષક-સમાજ નિજનિજને થાનકે પધાર્યો, અને તે પછી અનારી સાંજની ચર્ચાવર્તા ચાલી. 'દરબાર સાહેબ ! નગારાનો ન આમ ચાર કડકે શિખવાય છે આજ ?' મ્હોં મક્કકાચી દરબાર સાહેબે કહ્યું, "શાળાઓમાં તો નહિ હોય એમ. આ તો પ્રયોગશાળા હતી ને, એટલે પ્રણલિકાશાસ્ત્રને ચીસે સહુ ચાસે." પ્રત્યુત્તર થયો કે આ ચીસો તો લાંબો પડે. એક એક મૂળાક્ષરના આમ ભાગલા પાડી શિખવાય તો કેટલેક અડવાડિએ બધા મૂળાક્ષરો શિખવાઈ રહે ?' પાસે એક ભજનિક ખેદા હતા, લાલદાસ ખાવા એમનું નામ. રસધી વાર્તાલાપ માંભળાત હતા. રાત્રીએ પણ પછી એકતારાનાં ભજનો એમણે માંભળાવ્યાં, અને એક નવું બેડેલું બેડકણું પણ ગાયું. આખું હવે સ્મરણે નથી, પણ પહેલું ને છેલ્લું ચરણ આજ દોઢ દાયકેયે વિસરાયાં નથી.

નગારાનો ન યાય,

છેદશ ! નગારાનો ન ચે.

○

○

○

કેળવણી કરમાય,

છાકરા ! નગારાનો ન ચે.

સજ્જનો ! શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ ! નવતરકેળવણીના ઝંડાધારીઓ ! ડાહ્યા શિક્ષણશૈલી, ડિ-ડર્માઈન, મોન્ટેસરી પદ્ધતિ-એ સહુ પ્રણલિકાઓ છે, ચીસાઓ છે, શૈલીઉપાસકો ! જુના કે નવા પ્રણલિકાવાદીઓ ! પદ્ધતિપૂજકો ! ને સજ્જ રાખજો, પ્રણલિકામાં પ્રાણ પૂરવો. પદ્ધતિઓને શબવત નિર્જીવ રીશો મા, કેળવણીને કરમાવશો મા. ચેતનવન્તાં શિક્ષણ ચેતનિયાઓ જન્મશે.

નવશિક્ષણપદ્ધતિઓના જે ભય મ્હને તો રહે છે: ખોટા પડે તો સાફ. એક ખર્ચાળપણું ને ખીલું સુખાળવાવેડા. વિદ્યાદાન ખર્ચાળ થઈ જાય એ મરીબ દિન્દને પાલવે એમ નથી. શિક્ષણક્રમ રહેલો કરવા જતાં રખેને પ્રજાપ્રકૃતિ સુખાળવી થઈ જાય. મુખી સદુ યાઓ, સુખાળવા કોઈ માયશો. કહેવત છે કે *There is no royal road to Learning*. યુક્લિડના પાંચમાં સિદ્ધાન્તને *Ass's Bridge* કહેતા. ખર્ચાળ પ્રણલિકાઓથી જ ભણાતું હોત તો જગતમાં લક્ષ્મીપુત્રો જ વિદ્વાનો હોત, તેજ ને હવા જેવું વિનામૂલ્યનું નહિ, તો ય અવપાણી સમું શિક્ષણ સસ્તું રાખજો. સાંદી-પત્તિ ઋષિના અવન્તી ગુરુકુળમાં આકરીખાણુ ફી હોત તો શ્રીકૃષ્ણ ભણ્યા હોત ને સુદામાજી અમણુ રજા હોત. નવશિક્ષણપદ્ધતિઓથી ખર્ચાળવેડા ને સુખાળવાવેડા વધી ન પડે એટલી શ્રેક્ષ્ણી ચાંપ જખરદરત રાખજો. એખાને ગળથૂપી હોય કે રાખ હોય; જુવાનજેધને તો પાણુકા યે પચવા નેઈએ. સુદામા ને શ્રી કૃષ્ણ ઈંધણા વીણવા જતા; સ્પાર્ટાના મન્દિરમાં ગેરખન્ધ મારતા. શ્રી કૃષ્ણે કુરુક્ષેત્ર છતાંયું હતું; સ્પાર્ટન પ્રજા જેવી વીર પ્રજા કુરોએ કોક દોડી હતી.

મારી ભૂલ હતી, પણ હું તો માનું છું કે ખીલાઆપડા ઢીકા, એટલુંજ નહાજ દીકું; જેટલી સિસ્ત-*Discipline* ઢીકી, એટલી કેળવણી ઢીકી.

બાળ ક્ષરત સિદ્ધણખચ્ચાની દન્તડીઓ ગણતો; બાળ લવકુશો રામ-સેનાને મૂર્છા ખવરાવી હતી; બાળ રામલક્ષ્મણુને વિશ્વામિત્ર ઋષિ આશ્રમ રક્ષણુર્થે તેડી ગયા હતા. એ આખણું પ્રાચીન શિક્ષણનાં ભારતીય સન્તાનો. નવશિક્ષણનાં સન્તાનોએ સત્ત ને પરાક્રમ હજી સાખીત કરવાનાં છે. *The new systems are, yet on their trial*. એ છેલા વાક્યનો અવલો અર્થ થવો ન ઘટે કે નવશિક્ષણસૈવીઓને પ્રયોગનો યે અધિકાર નથી. વહેતાં પાણી નિર્મળાં. પ્રયોગમાંથી જ પ્રગતિ પ્રગટે છે.

અધિકારધર્મને અંગે મારે બાળશાળાઓનાં નિરીક્ષણે જવું થતું. મારા નિરીક્ષણની સફળતા કે નિષ્ફળતાની કસોટીના કસોટીસિદ્ધાન્ત મેં મારા મન શુ ત્યારે ઘડી રાખ્યો હતો. નિરીક્ષણના મેએક કલાકને અંતે શાળા છોડું ત્યારે બાળસંઘ બે હસતો હોય તો હું મારું નિરીક્ષણ સફળ માનતો, નહિ તો નિષ્ફળ માનતો. બાળમાં માંણી ફરી જાય; માળાને પગલે ફુલડાં પ્રકુલ્લે ને પરિમળના કુવારા કુટે, તોજ માળીનું ફુલક્યારી-ઓમાં ફરવું સફળ, નહિ તો નિષ્ફળ છે સમજનો! રાજની પરીક્ષક પ્રજા છે, ને પરીક્ષકોના યે પરીક્ષકો બાળકો છે.

શિક્ષાગુરુ ને શિષ્યતા પરસ્પર સંબંધનો પાયો અનલો છે; આયુ-સંક્રાંત્ય ઐક્યનાં મન બીડાએલાં ન હોય, દિલનાં દ્વાર સદાનાં ઉઘાડાં. સાંભળ્યું છે-કે રાજ્યો ફરતી કંઈ એવી દિવાલો નથી કે સુગન્ધ કે દુર્ગન્ધ રાજ્યસીમાઓમાં જ સમાઈ રહે, કે વાયરા વાત પરમુલકમાં લઈ ન જાય. —સાંભળ્યું છે કે પોરબંદરમાં રાજપ્રજનો એ અનલોલાવ છે; માર્ગે દોડતી જતી રાજમોટરને થંભાવીને પણ પ્રજાજન રાણા સાહેબને અરજી આપે, એનું નામ અનલોલાવ. સાચા સન્તને કે રાજવીને ખારણે સાંકળ ન હોય, જ્યાં સન્ત ઉભે ત્યાં મંદિર, જ્યાં રાજ ઉભે ત્યાં કચેરી, પરિવારને પિતાના સંક્રાંત્ય શા ? જેમને નિહાળીને પરિવાર આનન્દે એ સાચો પિતા, એ સાચો રાજા. એ સાચો સન્ત, એ સાચો શિક્ષાગુરુ.

વનવન અગર ન સાંપડે, હો બહુચરી ! જળજળ કમળ ન હોય. પણ એવા શિક્ષાગુરુ વિરલા-સુદામાપુરીના મહાજન !. ૫૨મીસેક વર્ષ પૂર્વે તમારે આંગણે એવો એક શિક્ષાગુરુ હતો. પૂછજો, વયોવૃદ્ધ ગોવિન્દજીભાઈ મારી સાક્ષી પૂરશે. ધર્મનો ભસ્મધારી, આયુષ્યનો ઉજમાળો, અન્તરનો ચન્દનસુવાદી, એ પોરબંદરની બાળપ્રજાને ત્યારે ઉછેરતો હતો. તમારો ડેપુટી એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતો. અહોંથી વાનપ્રસ્થ થઈ રાજકોટમાં એણે ગીતાજીનું ને ગીતાજીના શાંકર ભાષ્યનું ભાષાન્તર કરીધું, અને ચતુર્થા-શ્રમની આયુષ્ય ધડિઆળ વાગ્યે પછી એણે સંન્યાસ લીધો. પોરબંદર ! ૫૨મીસી પૂર્વે તારે આંગણે એક શિક્ષાગુરુ આવી ગયો-સાધુપુરુષ વિશ્વનાથ સદારામ પાટક.

મહાજનો ! બાળઉજવણીનો પરમ સિદ્ધાન્ત મને તો જૂનાગઢ સંસ્થાનની ઘોડાહારે શિખવાડ્યો હતો, ને મિત્રમંડળમાં અનેકવેળા એ ઉચ્ચારેલો છે. આપણા ના. મહારાજ સાહેબ એ પ્રસંગ જાણે છે. વર્ષે વર્ષે રાજકુમાર કોલેજ ક્રિકેટ ખેલવાને જૂનાગઢ જતી. થનગનતા તેજસ્વી અશ્વરાજ સમા ડો. મૂળચન્દ જૂનાગઢની ઘોડાહારના ઉત્સાહઉછળતા અધિ-કારી હતા. કોઈ પ્રિન્સિપાલને પોતાની પાઠશાળા બતાવતાં ચામ એટલો ઉત્તમ મહેમાનોને અશ્વશાળા દાખવતાં ડો. મૂળચન્દને યતો. અશ્વ-શાળા જોવાને અમને નોતપાં હતા. ચાર ચાર સાંકળે દોરેલો ને ચારે પગે નાચન્તો વાલી ઘોડો ત્યાં દીઠો. સિંહલંકી સોરહિઆણી સરિખડી તેજસ્વી ત્વચાળા સિંહલંકી સોરડી ઘોડીઓ ત્યાં જોઈ. શાળાછૂટયા બાળ-સંઘ સમું ધડબડતું ૫૨મ્યાસપોણેસોડ વહેરાવહેરીઓનું છોડી મુકેલું ધણુ ત્યાં નીરખ્યું. આપણી અશ્વલક્ષ્મી નિહાળીને આંખ ડરી. બાળશિક્ષણનો

પરમ સિદ્ધાન્ત હું ત્યાં શીખ્યો. પછેગએનાં ઘણુના વિશાળ, ખુલ્લા, રમવાના પટ સમા વાડા હતા, ને વાડા ફરતી જાતીપૂર દિવાલો હતી; પણ એકંકંથને ગળે દોરડું ન હતું. પુરના મહાજનો ! શાળાએના શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓ ! સર્વ કેળવણીનો પરમ સિદ્ધાન્ત એ છે; દિવાલ ખરી, પણ દોરડું નહિ.

નગરનગરની નગરરચના એ એવી જ હોય છે ને ? કોરેલા રાજમાર્ગ ખરા; પણ રાજમાર્ગના રાહવટીઆ સાને સ્વતન્ત્રતા.

આદર્શ શિક્ષાગુરુ હોવાનો મારો દાવો છે નહિ, હતો નહિ; હું હતો તેના કરતાં શિક્ષાગુરુનો મારો આદર્શ મોટો હતો. રાજકોટમાંના ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ પરમ શિક્ષાગુરુઓ તો યદી ગયા. દુર્ગોરામ મહેતાજી, નવલરામભાઈ ગીમી સાહેબ, ને એસ્ટર મેકનોટન; પણ મારા શિષ્યોને કેળવવાનો એ ! સદ્ધાન્તાનુસાર મારો શિક્ષણપ્રયત્ન હતો કે દિવાલ ખરી, પણ દોરડું નહિ.

અશ્વશાળાનો, બાળશાળાનો, પ્રજાપાઠશાળાનો પરમ સિદ્ધાન્ત એજ હોય કે દિવાલ ખરી, પણ દોરડું નહિ. નગર ફરતો ગટ ખરો, કલ્યાણકારી કોરેલા રાજમાર્ગ ખરા, પણ રાજમાર્ગના રાહવટીને પુરી સ્વતન્ત્રતા.

અને સુદામાપુરીના બાલસંઘ ? યાદ રાખજો, માનવી સ્વયંનિર્મતા ભાવિને ઘડનારો છે. તમે તમારા ભાવિને કેવુંક ધડશો ? લણી મણી મોઢા ધશો, બાળક મટી પુરુષ થશો; પછી શું કરશો ? જીવનનો જંગ કેવીક રીતે જીતશો ? બાલસંઘ ! તમારા આયુષ્યનો ખોલ શો ઘડવાના છો ?

બાળકડંઓ ! તમે પર્વતનજીટીમા નથી, પાણી પગથારને કાઢે છો; તમે નદી તીરે નથી, લર્થાભર્યા સાગરના તીરવાસી છો. એ ખરૂં છે કે સામો પાને અહીંથી દુરખીને ચે દેખાતો નથી; એ ખરૂં છે કે આ આરેથી તમસઃ પારમ્ અગોચર છે. પણ ભગવાને ભાખ્યો છે, જીવનલક્ષ્ય તો એજ રાખજો; તમસઃ પારમ્. શ્રદ્ધાથી સુકાન ઢાંચ ધરજો. સાગર ખેડજો, સામે પાર પાથ મંડાશે. કોલંબસે પૃથ્વીપરક્રમ્મા કાળે ભંગર ઉપાડ્યું ત્યારે સામો કાંઈ સાવ અદ્ભુત હતો. અખૂદ શ્રદ્ધા હતી, ને એણે મહાસાગરે ઝુકાવ્યું. દુનિયાને નવો ખંડ શોધી આપ્યો. બાલસંઘ ! તમે સાગરવાસી છો, સાગર ખેડજો; જીવનના જહાજના કપ્તાન થજો. અગાધ સાગરનો, અતઃ અન્ધકારનો પાર પામશો, ઝુકાવજો, તારણદાર શ્રી હરિ છે, નાવના કપ્તાન થજો, સુદામાપુરીના માનવવંશને શ્રી હરિનું અનમેનું પરદાન છે. પૌરંધરમાં એક શાળા હજી નથી, સ્થાપવાનો છે: તે marino

School-સુકાનીશાળા. એક ગીત કહેતો જઈ છું: બાળજી સહુ વિચારજો,
વાગોજો, આયુષ્યભર જોખજો, રસના ધુટડા જિંદગીમાં ઉતારજો. તમ
સાગરવાસીઓને બીજો શો આદેશ હોય ? છવનના જહાજના કપ્તાન
યજો, બાલસંઘ ! આવો, એક કવિતા શીખવું. આયુષ્યનો સાગર ખેડતાં
ખેડતાં, લંગરને ઉપાડતાં ને સુકાનને વાળતાં, સદા લલકારજો ને આ-
નન્દજો. પાયમાં લેમ ભરશે, પ્રાણમાં પ્રેરણા પુરશે: આજથી નિશ્ચોર કરી
લેજો, શ્રી હરિ તમ નિર્ધાર પાર પાડશે.

નાવનો કપ્તાન યઈશ હું નાવનો કપ્તાન :

કહું છું તે કરીશ નિદાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન.

આમલ દલતા ખંત ખડાં ત્યાં ધાપો પડે નિદાન;

જોજો ! કહું છું, યઈશ ખરે ! હું કોઈકે ક્લિન કપ્તાન :

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

આ નીકની નદીઓમાં મહારા સદા જો ! ઉડે સમાન;

એવા ઉછળતા સાગરનાં છતીય હું તોફાન.

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

આનંદી ઉત્સાહી યઈશ હું, નાવિકનો પ્રિય પ્રાણ;

ભારતી હો કે ઓટ લલે હો, સિંધું મહાકું સુકાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન.

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન :

લલો મઈશ, બહાર યઈશ હું, પ્રજુમાંરંગનો જલ,

દુનિયાના દરિયાઓ ઉપર ધૂમશે મહાકું જહાજ;

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન.

બાલસંઘ ! ચરકેલે વાસ પુરો થાય, જાણ્યા શું જાણી થો, બાળક
મરી મનુષ્ય થાઓ, દુનિયાના સાગર ખેડો ત્યારે તમલ: પારમ પામજો !

દિવિ નાનાલાલ દલપતરામ

મેવાડની મુસાફરી

પ્રવાસ એ કેળવણીનું ખાસ એક અંગ છે એમ હવે મનાતું થયું છે. ભૂગોળનાં હળરો પુસ્તકો લણેા પણ રવાનુભવથી જે પ્રદેશ જોવામાં આવે, તેનો સઘળો રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક ખ્યાલ હમેશના મારે આપણી આગળ તાદ્રશ્ય ખડો રહે છે. સ્વ પ્રાંતમાં મુસાફરી કરવી એ ઘણું ઉત્તમ છે, પણ આપણી જોડેના પર પ્રાંતમાં પ્રવાસ કરવાથી ઘણા ઘણા અનુભવો થાય છે. આવા હેતુથી પ્રેરાઈને અમે વીરવર પ્રતાપની મેવાડ ભૂમિની ઝાંખી કરવાને તૈયાર થયા.

પ્રવાસની અંદર બહુ માણસો હોય તો જોઈતી સગવડો મળી શકતી નથી. આથી અમે ત્રણ જણ રેલવેરસ્તે અમદાવાદ, આણંદ, ગોધરા, દાહોદ યઈ રતલામ ગયા. રતલામ દેશી રાજ છે. સાંધી ઉજ્જન નજીક છે એટલે અમે સાં ગયા. ઉજ્જન પરદુઃખભંજન વીર વિક્રમાદિત્યની રાજધાની હતી. હાલ પણ તેનું કેટલુંક અવશેષ જોઈ શકાય છે. ક્ષિપ્રા નદીનો ધાટ, મહાકાશિનું મંદિર, હરસિધમાતા, સિદ્ધવડ અને એવાં ખીન્નાં જુનાં ખંડિએરો આજુબાજુ ઘણાં છે. સિદ્ધવડની વાત એવી છે, કે મુસલમાન બાદશાહે સાંનો વડ કપાવી નાખી, એ જગ્યાએ જિનું ધગધગતું સીસું રેડ્યું હતું. ઉજ્જનને હિંદુસ્થાનનું ત્રીનિચ કહી શકાય. અક્ષાંશ રેખાંશની ગણતરી અહીંથી કરવામાં આવતી હતી. આ માટેની વેધશાળાનો કેટલોક ભાગ હજુ અહીંમાં ફીક ફીક હાલતમાં મોજુદ છે. આ સિવાય શહેરની આજુબાજુ ચાર પાંચ માઇલ દૂરતે ખીર્ન ઘણાં ખંડિએર મકાનો આવેલાં છે. ગુજરાતના વેપારીઓએ અહીંમાં ફીક જમાવટ કરી છે. માળવાનું ર, ઘઈ અને તેલીખીઆંનો અહીંમાં મોટો વેપાર ચાલે છે. ઉજ્જનમાં આપણને જૃહત્ ગુજરાતનું દર્શન થાય છે.

ઉજ્જનથી નાની ગાડી વાટે રતેહાબાદ થઈ ઈંદોર જવાય છે. ઈંદોર આધુનિક શહેર જેવું એક રાજવાનીનું શહેર છે. ઈંદોરના હોદ્કરો મરાઠા સામ્રાજ્યના આધાર હતા. કળાની દ્રષ્ટિએ તેમાં ઘણું મહત્વનું જોવા જેવું નથી તોપણ એક દેશી રાજની રાજધાની હોવાથી એ દ્રષ્ટિએ ઘણું જોઈ શકાય. વળી ઈંદોરના ધનિક વેપારીઓએ બંધાવેલા પ્રાસાદો અને શેઠ હુકમીચંદે બંધાવેલું મંદિર કાચુના સુંદર કામથી ઘણું ચુશોભિત છે.

ઈંદોરથી પાછા ફરીને રતલામ યઈ ચિતોડગઢ જવાય છે. રોશનથી ગઢ માઇલ દોઢ માઇલ દૂર છે. રોશન ઉપર રાજ તરફથી એક મુસાફરખાનું છે, પણ અન્યપર્યાની પરિસીમા હોવાથી વહેલો તે પહેલો. રાત્રે આવતા મુસાફરોને આવા મુસાફરખાનામાં ઘણી અડચણો નડે છે. તજેરીમાં મરસામાન મૂકી આવવાનું

થોડું લાથું સાથે લંઈ જોવા માટે ગઢ ઉપર ચઢી જવું. ગઢ ઉપર વિશાળ તળાવો, મંદિરો વગેરે ઘણાં છે. આથી સ્નાન તથા નિત્ય કર્મ કરવા માટે ઘણી જોગવાઈ છે. વીર પૂજના આદર્શ પ્રતાપસિંહે આજ ગઢમાંથી મોગલો સામે લડાઈ કરેલી. કીર્તિસ્તંભ, પદ્મિનીનો મહેલ, મીરાંબાઈનું મંદિર, ભીમસિંહના મહેલનું ખંડિએર અને એવાં બીજાં ઘણાં પુરાતન ખંડિએરો આ ગઢમાં લુદા લુદા સ્થળે આવેલાં છે. ગઢ ઘણો લાંબો છે. ગમે તે એક બાજુએ નીકળી પડીએ તો ઘણું જોઈ શકાય.

અહીંથી રેલ રસ્તે વૈષ્ણવ મંત્રપ્રદાયનાં ગોટાં ધામો નજીકમાં છે. પણ રસ્તો સાફ નથી. ચિતોડગઢના રોશનથી ઉદયપુર તરફ વચ્ચે ઠાંકરોલી અને શ્રીનાથજીનાં મંદિરો આવે છે. ઠાંકરોલીનું મંદિર ૨૨ માઇલ થાય. રસ્તે માઇલરોડન નાખેલા છે. ઠાંકરોલીથી શ્રીનાથજી ૧૩ માઇલ છે. શ્રીનાથજી જવા માટે એક બીજો રસ્તો પણ છે. ઠાંકરોલી રોડથી આગળ જઈ એ તો રેલ રસ્તે શ્રીનાથદ્વારા રોડ માલિનીનું રોશન આવે છે. અહીંથી શ્રીનાથજી ૧૫ માઇલ થાય છે. ઉદયપુર તરફ જનારાઓને પહેલાં ઠાંકરોલી થઈ શ્રીનાથજી જવું ફીક થઈ પડશે. માલિની, શ્રીનાથજી અને ઠાંકરોલીમાં થોડાગાડી વગેરે સાધનો મળી આવે છે, પણ ઠાંકરોલી રોડ ઉપર એવી બંધરથા નથી. ઊંટ વગેરે મળી આવે છે, પણ પગપાળા મુસાફરી કરનારને આ બધાંની શી જરૂર? એને આ બધી પંચાતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. આ રસ્તે મુસાફરી કરતી વખતે લાકી અને બીજાં હથિયારો રાખવાં જોઈએ. વૈષ્ણવ મંત્રપ્રદાયના આચાર્યોના મોજશોખો અને અયોગ્ય હિડાહિ ખર્ચો કેમ નમે છે એનો ખરો ખ્યાલ આ જો સ્થળોમાંથી મળી આવે છે. યાત્રાળુએ મંદિરમાં કંઈકને કંઈક કોટ મૂકવીજ જોઈએ એવો અહીંના ધારો મનાય છે.

શ્રી નાથજીની સત્તર માઇલની સડક ઉપર એકલિંગજી મહાદેવનું પુરાણું મંદિર છે. ઉદયપુરના સિસોદીઆ રાજાઓના આ કુળદેવતા ગણાય છે. આ મંદિરની આલુઆલુ કુંજરોની દારમાળા આવેલી છે. પાસે એક વિશાળ મરોવર છે. અહીંથી ઉદયપુર ૧૨ માઇલ થાય. ઠાંકરોલીથી શ્રીનાથજી, એકલિંગજી અને ઉદયપુર સુધી ૪૨ માઇલની ફીક ફીક સડક છે. ઉદયપુરમાં અને તેની આલુઆલુમાં ઘણાં મોટાં જળાશયો આવેલાં છે. અહીંથી ૩૦ માઇલની છેટે જયમુદ્ર કરીને એક મોટું જળાશય છે. ઠાંકરોલીના 'રાયસાગર' કરતાં આ ઘણુંજ મોટું છે. અસંખ્ય નાની નદીઓ, પર્વતોનાં ઝરણાં અને અસંખ્ય નાના વહેણાંઓ આ જળાશયમાં પાળવામાં આવ્યા છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે, આ 'મુદ્ર' તેની માઝા મૂકે તો યુગ્મરાતના ઘણા મોટા ભાગ પર પાણી ફરી વળે.

સને ૧૯૩૩ માં ઓકરાઓ માટેની વ. ક્ર. પ. બેઠેલાં વિ. કામની સમા. ૪૨

સને ૧૯૩૩ માં લેવાંએલી ઓકરાઓ માટેની વ. ક્ર.

પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓનાં કામની સમાલોચના;

ખામીઓ તથા તે સુધારવાની સૂચનાઓ સાથે.

ભાષા:—વિદ્યાર્થીઓએ સમજાવ્યું કે પાઠ્યપુસ્તકનો અભ્યાસ કર્યો હોય એમ જણાવું નથી. તેમજ તેઓ જે કાંઈ જાણતા હતા તે ઉત્તરેથી બરાબર લખી રાક્યા નહોતા. પૃથક્કરણ અને એકીકરણ સંબંધીના પ્રશ્નોના ઉત્તર યોગ્ય રીતે આપ્યા નહોતા. વ્યુત્પત્તિ અને સમાસ સંબંધીના પ્રશ્નોના ઉત્તર સંતોષકારક નહોતા. ઘણા વિદ્યાર્થીઓના અક્ષર સ્પષ્ટદિર નહોતા તેમજ તેઓ જોડણીમાં કાચા હતા અને લખાણમાં દવચ્છતા નહોતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ મુદ્દાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યા નહોતા.

સૂચના:—ભાષા સિસૃણુ ધાર્મીયપદ્ધતિથી ચર્ચુ જોઈએ, અને તે ધાર્મીના સિદ્ધાંતોનો વહેવાર અમલ થવો જોઈએ, પાઠ્યપુસ્તકના દરેક પાંદો અભ્યાસ સાહિત્ય તેમજ જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ રીતે થવો જોઈએ, વિદ્યાર્થીઓ કાર્ષ્ણ્ય પાઠ પ્રમાણપૂર્વક શીખે અને સમજે એ હેતુથી અમુક પાંદો લગતા પ્રશ્નો પહેલેથી થોડા નેમને આપવા જોઈએ. આથી પાંદોના આર સમજવામાં તેમને ઘણી સરળતા મળશે અને ગોખણપટ્ટી આપો-આપ તબક્કો. મુખ્ય સંબંધવાળી અથવા તો મુદ્દાની બાબનો તેઓ શીખવા લાગશે. કસોટીના પ્રશ્નપત્રો તેમને આપવા જોઈએ અને નમુનારૂપ ઉત્તર તેમને બતાવવા જોઈએ. શિક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ વ્યક્તિઓનો વિષય શીખવતા કે શીખતા નથી. આ વિષયને ભાષાના સાહિત્યક વિષય તરીકે શીખવવો જોઈએ. આ વિષયના પાંદ અભ્યાસથી ભાષામાં પણ સુધિ આવે છે. લખાણમાં દવચ્છતા બળવવા હંમેશાં આગ્રહ રાખવો જોઈએ.

મુખપાઠ:—અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નક્કી કરેલા ગદ્યપદ્યના બધા પાંદો ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કર્યા નહોતા. વાચનમાં મંદતા હતી અને તેઓ વાંચેલું યોગ્ય રીતે બોલી જણાવી રાકતા નહોતા. જે વાંચ્યું હોય તેનો સાર ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ આપી રાક્યા હતા. 'ર', 'ળ', 'ત', 'થ', 'દ', વાળા સંજોનો ઉચ્ચાર અશુદ્ધ થતા હતા.

સૂચના:—મુખપાંદો પુરેપુરો મહોવરો વિદ્યાર્થીઓને પાડવો જોઈએ. શિક્ષકોએ નિયમિત રીતે તેમને અમુક કવિતાઓની પદ્ધતિઓ મોટે કરવા આપવી જોઈએ અને જરૂર પડે ત્યારે પોતે તે બોલી બતાવવી પણ જોઈએ.

હસ્તલેખવાચન:—હસ્તલેખો વાંચવાનો યોગ્ય અને પુરો મહોવરો વિદ્યાર્થીઓને પાડવો જોઈએ.

સૂચના:—શિક્ષકોએ તેવા લખાણના જુદા જુદા નમુના વાંચવા માટે આપવા જોઈએ. આથી વિદ્યાર્થીઓ તેવા લખાણથી પરિચિત થશે અને વાચન સરળ અને સમજાપૂર્વકનું થશે. કુંડાં ગયાળા હોય તેના વિસ્તાર કરી તે સમજાવવાં જોઈએ.

નિબંધ અને રિપોર્ટ:—વિદ્યાર્થીઓમાં વિચારની તેમજ તે જણાવવાની ખામી માલમ પડી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ એકના એક વિચારનું પુનરાવર્તન કર્યું હતું. લખાણમાં પેરેગ્રાફ પાડવાનું કામ સંતોષકારક નહોતું. વિરામચિહ્નોના ખ્યાલ નથી. વાક્યરચનામાં દોષો જોવામાં આવતા હતા. તેઓના લખાણમાં ‘અને’ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો તે કેટલીક જગ્યાએ ખોટો હતો. જોડણી કાચી હતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ નિબંધના તમામ વિષયો ઉપર તેમજ રિપોર્ટની તમામ બાબતો ઉપર લખી નાખ્યું હતું. આ સંબંધીના ઉત્તર અસંતોષકારક હતાં.

સૂચના:—વિચારની સામગ્રી વધે એવા હેતુથી વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ વાચન માટે ખીજા પુસ્તકો વાંચવા ઉત્તેજવા જોઈએ. સારા સારા નિબંધો નમુનારૂપે તેમને વાંચવા આપવા જોઈએ. તેમાંથી મુખ્ય મુદ્દાઓ તેઓ તારવી કાઢે અને પછી તેજ મુદ્દાઓને તેમની પોતાની ભાષામાં નિબંધરૂપે વિસ્તારી લખે. પછીથી જંને લખાણનો મુકાબલો કરવો જોઈએ, અને જે ખામીઓ હોય તેની નોંધ કરી લેવી જોઈએ, જેથી ભવિષ્યમાં તેવી ખામીઓ અથવા ભૂલો થતી અટકે. એક વિષય લઈ તેના ઉપર કાચો ચક્ષાવલી જોઈએ. તેની નોંધ કાળા પાટીઆ ઉપર સંબંધપૂર્વક કરવી જોઈએ. વિરામચિહ્નો અને જોડણી ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ.

ગણિત:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ અપૂર્ણકના દાખલા ગણવાનો પ્રયાસ કૌંસ છોડ્યા સિવાય ક્યાં હતો, પણ કૌંસ કેમ છોડવા તે તેઓ જાણતા નહોતા. નકતોટાનક દાખલાના સિદ્ધાંતોની માહિતી ઘણા વિદ્યાર્થીઓને નહોતી. કમિટ પગડીયાં અને પ્રદર્શિની ખામી જોવામાં આવી હતી અને કંઈ સ્વચ્છતા નહોતી. એકજ પૃષ્ઠના ઉપર એક કરતાં વધારે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા હતા. સરખાપણાની અને પ્રમાણની સંજ્ઞા વિષે તેઓને ઝાંખો ખ્યાલ હતો અને પરિણામે એકને બદલે ખીજા સંજ્ઞા વાપરેલી હતી. વિશેષ રકમોને સાદી રકમો તરીકે ગણવામાં આવી હતી.

સૂચના: વહેવાર સ્વરૂપ આપી અને મૂર્ત વસ્તુઓ સાથે સંબંધ જોડી નીચલાં ધોરણમાંથીજ ગણિતના સિદ્ધાંતો બાળકોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે અને પદ્ધતિપૂર્વક દાખલા ગણે એ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષકે નમનાકરે દાખલા ગણી બતાવે.

સને ૧૬૩૩ માં છોકરાઓ માટેની વ. કા. ૫. બેઠેલા વિ. કામની સમા. ૪૩

વવા નોંધે; અને દરેક પગથીઓએ એક બીજા સાથે કેવી રીતેનો સંબંધ છે તે તર્કસિદ્ધ રીતથી સ્પષ્ટ કરવો નોંધે.

નામું:—આ વિષયમાં કામ એકંદર પ્રતિપાદરક હતું, પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ રકમ જમા ઉધાર કેમ પાડવી તે જાણતા નહોતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનું કામ અસ્વચ્છ હતું.

સૂચના:—પહેલાં દ્રષ્ટિ રાખી જમા ઉધાર આપીને સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને આપવો નોંધે અને તેમની મદદથી રકમો જમા ઉધાર પાડવી નોંધે. આ વિષયના પહેલાં સ્વરૂપ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો નોંધે. કેટલાંક ચોપડા નમુનારૂપે તેમને જતાવવા નોંધે કે જેથી તેઓ રકમો કેવી રીતે જમા ઉધાર પાડવામાં આવે છે તે જાણી શકે.

ભૂમિતિ:—વિષયના ક્રિયાત્મક ભાગ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું નોંધે. વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે અને બનાવર આકૃતિ દોરી શકે એટલા માટે તેમને સાહિત્યો લખવામાં શીખવવું નોંધે. ભૂમિતિમાં જે જે સંતાઓનો ઉપયોગ થતો હોય તે બધી સચોટ રીતે સમજવી નોંધે અને તેના યોગ્ય જગ્યાએ યોગ્ય ઉપયોગ થવો નોંધે. થોડાક જ વિદ્યાર્થીઓએ ક્રિયાત્મક ભાગ સંબંધી પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા યત્ન કર્યો હતો. વિષયના આ સ્વરૂપ ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી.

સૂચના:—વિષય બુદ્ધિપૂર્વક શીખવવો નોંધે. આકૃતિ દાદતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ સાહિત્યોનો ઉપયોગ કરે છે કે કેમ તે શિક્ષકોએ નોંધવું નોંધે. દરેક પગથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવું નોંધે. સંતા અને તેના ઉપયોગની માહિતી સ્પષ્ટ રીતે આપવી નોંધે.

ઇતિહાસ:—ધણા વિદ્યાર્થીઓએ જે ઉત્તર આપ્યા હતા તેમાં વિષયની યોગ્ય અને બુદ્ધિપૂર્વકની સમજાવતીને છેક અલાવ નોંધવામાં આવ્યો હતો. ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નના મુદ્દાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યા હતા. 'પીટનું ઇન્ડિયા બીચ', 'રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ', 'લાઇલ સેલ્ફ ગવર્નમેન્ટ' વગેરે વિષે તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ નહોતો. વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નપત્ર કાળજીપૂર્વક વાંચતા નથી. તેથી ધણાઓએ સંબંધ વિનાની બાબતો લખી નાખી હતી. મુખ્ય બાબતો વિષેનું કેટલાકનું અજ્ઞાન ખાસ જણાઈ આવ્યું હતું.

સૂચના:—આવી ભૂલો યજાનું કારણ એ છે કે તેઓ વિષયને મનુષ્ય-હવનના એક અંગ તરીકે સમજતા નથી, અને એને બદલે પરીક્ષા પુરતું તેઓ કેટલીક ગોખણપટ્ટીનું કામ કરી નાખે છે. ઇતિહાસમાં અગત્યના અથવા સમયપ્રવર્તક જે બનાવો હોય તે સંબંધી શિક્ષકોએ પ્રશ્નો યોગ્યતા નોંધે. આથી તેઓ બરાબર વાંચી તે વિષય સમજતા થશે. સમયના વ્રજા, વંશાવળી. મોટાં માણસોના હવનચરિત્રા વગેરેનો પરિપક્વ

ખ્યાલ તેમને મળવો જોઈએ. મનુષ્યના અનોવિદ્યાસના એક સ્વરૂપ તરીકે વિપયને શીખવવો જોઈએ, અને એટલા માટે જે જે બનાવો કે મહાપુરુષો હોય અને જેને લીધે ઇતિહાસનું અમુક સ્વરૂપ ઘટાયું હોય તે ઉપર યોગ્ય ગતિ પુરતું લક્ષ આપવું જોઈએ. વળી જૂગોળ સાથે તેનો સંબંધ પણ એટલો જોઈએ.

જૂગોળ:—વિદ્યાર્થીઓનું પ્રાકૃતિક જૂગોળનું જ્ઞાન સતોપકારક નહોતું. આ વિપયના શિક્ષણમાં સુધારો થએલો જણાતો નથી. રાજકીય જૂગોળનું જ્ઞાન પણ ઘણું ઘણું હતું. વિદ્યાર્થીઓ નક્કા દોરી શક્યા નહોતા તેમજ તેમાં હકીકત પણ યોગ્ય રીતે પુરી શક્યા નહોતા.

સૂચના:—શિક્ષકે શીખવતી વખતે આ વિપયનું શાસ્ત્રીયસ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. કાર્યકારણનો સંબંધ સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ, અને પ્રાકૃતિક કે મનુષ્યજનન સંબંધીના જે જે સિદ્ધાંતો હોય તે તારવવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને નક્કો કાઢવાનો સંપૂર્ણ મહાવરો પડ્યો જોઈએ. નક્કાઓનો ચારવાર ઉપયોગ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને સ્થળોનો સ્થાન પરત્વેનો સારો ખ્યાલ આપશે. ગોખલુપટી તથા દેવી જોઈએ. ચિત્રો, આકૃતિ, વાતી, વર્ણનો વગેરેથી તેમજ મેનિકેન્ડેર્નની મદદથી વિપયમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ.

વિજ્ઞાન:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વિજ્ઞાનની જાણતોનો દરેકજાના ઉપયોગની જીજ્ઞાસાથી સંબંધ જોડી શક્યા નહોતા. વિજ્ઞાનની વહેવાર દૃષ્ટિ તરફ નજર ગ્રાપવામાં આવી નથી. આકૃતિઓ વગરના દોરવામાં આવી નહોતી. વિદ્યાર્થીઓએ શિક્ષકોએ આપેલી નોંધો અથવા પુસ્તકના ફક્ત ગોખી નાખ્યા હતા. તેઓ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગના અર્થ સમજ્યા નથી.

સૂચના:—આકૃતિ અને પ્રયોગની મદદથી વિપય શીખવવો જોઈએ, નિરીક્ષણ ઉપરથીજ પણ શીખવું જોઈએ. તેઓએ જે જે કાંઈ જોયું હોય તેની નોંધ કરી લેવી જોઈએ અને સાથે શુદ્ધ આકૃતિઓ પણ દોરી લેવી જોઈએ. આ નોંધો શિક્ષકોએ બરાબર તપાસવા જોઈએ અને જૂલો તરફ તેમનું લક્ષ ખેંચવું જોઈએ.

ખેતીવાડી અભ્યાસક્રમ

ઘણા વિદ્યાર્થીઓ માપકરણોમાં નજા હતા. ખેતીકામ અને કૃષિ-જ્ઞાનમાં તેઓનું કામ સતોપકારક હતું. તેમની નોંધપોથીમાં વાર્ષિક વરસાદનું પ્રમાણ, તેમજ વરસાદના જે દિવસો પાક ઉત્પન્ન કરવાના કારણરૂપે ઘણા અગત્યના છે તેની નોંધ હતી નહિ. તેઓને ઘણું વરસના નિરીક્ષણની નોંધપોથી ખતાવવાની હોય છે પણ ફેટકાકે તેની નોંધપોથીઓ રાખી નહોતી. સજવહીવટ સંબંધી પ્રયોગના ઉપર યોગ્ય રીતે આધ્યા નહોતા.

અને ૧૯૩૩માં લેવાએલી ઉર્દુ ૬૫ પ.માં બેઠેલા વિ. કામતી સમાલોચના ૪૫

સને ૧૯૩૩માં લેવાએલી ઉર્દુ કામતી પરીક્ષામાં બેઠેલા

વિદ્યાર્થીઓના કામતી સમાલોચના:—

ભાષા:—ધણા વિદ્યાર્થીઓએ કવિતાઓની પંક્તિઓને કેવળ ગણના રૂપમાં મૂકીનેજ તેની સમજૂતી આપી હતી. તેમનો સંબંધ સમજાવી શક્યા નહોતા. પૃથક્કરણ અને પદચ્છેદ અપૂર્ણ હતા. કેટલાકને સાદા પદચ્છેદનો પણ ખ્યાલ નહોતો.

ધણા વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુમાં માગેલો સંબંધ સંતોષકારક રીતે સમજાવી શક્યા નહોતા. વાક્યમાં શબ્દો તેમજ પદસમૂહનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે તેઓ કરી શક્યા નહોતા. પદચ્છેદ કાચું હતું.

મુખપાઠ:—ગુજરાતી અને ઉર્દુ.

ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુનો મુખપાઠ એકંદર સંતોષકારક હતો. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના ઉર્દુ ઉચ્ચારમાં ખામી હતી. હન્નસંજોનું વાચન સંતોષકારક હતું.

ગણિત:—ધણા વિદ્યાર્થીઓનું કામ પદ્ધતિપૂર્વક નહોતું. તેઓએ જે દાખલા ગણ્યા હતા તેના ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું કે તેઓમાં તકની ખામી હતી. નીચલાં ધોરણોના અભ્યાસક્રમ પુનરાવર્તનરૂપે કરી લેવો જોઈએ. માપકરણ કાચું હતું.

ભૂમિતિ:—ધણા વિદ્યાર્થીઓનું પુસ્તકોકી જ્ઞાન મીઠું હતું; પણ ઉપગ્રંથો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી કારણ કે તે તેઓ છોડી શક્યા નહોતા. સાહિત્યનો ઉપયોગ થવો જોઈએ.

દેશીનામું:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. વ્યાજ ગણવામાં તેઓએ ભૂલો કરી હતી. જન્મા ઉધાર રકમો નાખવામાં ધણા વિદ્યાર્થીઓએ ભૂલો કરી હતી.

ઇતિહાસ:—ઈસ્ટ અને બ્રીટ ધર્મ સંબંધીના પ્રશ્નોના ઉત્તર સંતોષકારક નહોતા. બ્રિટિશ હિંદના રાજવહીવટ સંબંધી તેમનું જ્ઞાન ધણું કાચું હતું. કામ એકંદર સંતોષકારક હતું.

ભૂગોળ:—પ્રાકૃતિક તેમજ ખગોળ સંબંધીના પ્રશ્નો તેઓ ખરાબર સમજાયા નહોતા. વૃક્ષનાત્મક દ્રષ્ટિથી વિષય સીખવવો જોઈએ કે જેથી વિદ્યાર્થીઓને તે વિષયનો એકંદર સચોટ ખ્યાલ આવી શકે. તેમની એકંદર ભૌગોલિક દ્રષ્ટિ સંકુચિત હતી.

સંગ—ઈ. સ. ૧૯૩૪ સંવત ૧૯૬૦ હર હીજરી સને ૧૩૫૨-૫૩

જા-પુઆરિ	ફેબ્રુઆરિ	માર્ચ	એપ્રિલ	મે	જુન
પોષ-મહા	મહા-ફાગુણ	ફાગુણ-ચૈત્ર	ચૈત્ર-વૈશાખ	વૈશાખ-પૌષ	પૌષ-શ્રવણ
૨મંસીર-સવાય	સવાય-જિહ્વાદ	જિહ્વાદ-જિહ્વાદ	જિહ્વાદ-મહારાગ	મહારાગ-સહર	સહર-રમીકલગવધ

૧૧ સામ	૧૩	૨ ગુરુ	૧૬ ૧૫ ગુરુ	૧૪ ૧૨ ગુરુ	૧૬ ૨ મંગળ	૧૬ ૪ ગુરુ	૧૮
૨ મંગળ	૧૪	૩ ગુરુ	૧૭ ૧૬ ગુરુ	૧૫ ૩ સામ	૧૭ ૩ ગુરુ	૧૭ ૫ શનિ	૧૯
૩ ગુરુ	૧૫	૪ શનિ	૧૮ ૨ ગાનિ	૧૬ ૪ મંગળ	૧૮ ૪ ગુરુ	૧૮ ૬ રવિ	૨૦
૪ ગુરુ	૧૬	૫ ગુરુ	૧૯ ૩ ગુરુ	૧૭ ૫ ગુરુ	૧૯ ૫ ગુરુ	૧૯ ૭ સામ	૨૧
૫ શનિ	૧૭	૬ સામ	૨૦ ૪ સામ	૧૮ ૬ ગુરુ	૨૦ ૭ શનિ	૨૦ ૮ મંગળ	૨૨
૬ રવિ	૧૮	૭ મંગળ	૨૧ ૫ મંગળ	૧૯ ૭ ગુરુ	૨૧ ૮ રાવ	૨૧ ૯ ગુરુ	૨૩
૭ સામ	૧૯	૮ ગુરુ	૨૨ ૬ ગુરુ	૨૦ ૮ શનિ	૨૨ ૯ સામ	૨૨ ૧૦ ગુરુ	૨૪
૮ મંગળ	૨૦	૯ ગુરુ	૨૩ ૭ ગુરુ	૨૧ ૯ રવિ	૨૩ ૧૦ મંગળ	૨૩ ૧૧ ગુરુ	૨૫
૯ ગુરુ	૨૧	૧૦ ગુરુ	૨૪ ૮ ગુરુ	૨૨ ૧૦ સામ	૨૪ ૧૧ ગુરુ	૨૪ ૧૨ શનિ	૨૬
૧૦ ગુરુ	૨૨	૧૧ શનિ	૨૫ ૧૦ શનિ	૨૩ ૧૧ મંગળ	૨૫ ૧૨ ગુરુ	૨૫ ૧૩ રવિ	૨૭
૧૧ ગુરુ	૨૩	૧૨ રવિ	૨૬ ૧૧ રવિ	૨૪ ૧૨ ગુરુ	૨૬ ૧૩ ગુરુ	૨૬ ૧૪ સામ	૨૮
૧૨ ગુરુ	૨૪	૧૩ સામ	૨૭ ૧૨ સામ	૨૫ ૧૩ ગુરુ	૨૭ ૧૪ શનિ	૨૭ ૧૫ મંગળ	૨૯
૧૩ શનિ	૨૫	૧૪ મંગળ	૨૮ ૧૩ મંગળ	૨૬ ૧૪ ગુરુ	૨૮ ૧૫ રવિ	૨૮ ૧૬ ગુરુ	૩૦
૧૪ રવિ	૨૬	૧૫ ગુરુ	૨૯ ૧૪ ગુરુ	૨૭ ૧૫ શનિ	૨૯ ૧૬ સામ	૨૯ ૧૭ ગુરુ	૩૧
૧૫ સામ	૨૭	૧૬ ગુરુ	૩૦ ૧૫ ગુરુ	૨૮ ૧૬ રવિ	૩૦ ૧૭ મંગળ	૩૦ ૧૮ ગુરુ	૩૨
૧૬ મંગળ	૨૮	૧૭ ગુરુ	૩૧ ૧૬ ગુરુ	૨૯ ૧૭ સામ	૩૧ ૧૮ ગુરુ	૩૧ ૧૯ શનિ	૩૩
૧૭ ગુરુ	૨૯	૧૮ શનિ	૩૨ ૧૭ શનિ	૩૦ ૧૮ મંગળ	૩૨ ૧૯ ગુરુ	૩૨ ૨૦ રવિ	૩૪
૧૮ ગુરુ	૩૦	૧૯ રવિ	૩૩ ૧૮ રવિ	૩૧ ૧૯ ગુરુ	૩૩ ૨૦ સામ	૩૩ ૨૧ મંગળ	૩૫
૧૯ ગુરુ	૩૧	૨૦ ગુરુ	૩૪ ૧૯ ગુરુ	૩૨ ૨૦ શનિ	૩૪ ૨૧ રવિ	૩૪ ૨૨ ગુરુ	૩૬
૨૦ ગુરુ	૩૨	૨૧ મંગળ	૩૫ ૨૦ મંગળ	૩૩ ૨૧ ગુરુ	૩૫ ૨૨ શનિ	૩૫ ૨૩ સામ	૩૭
૨૧ ગુરુ	૩૩	૨૨ ગુરુ	૩૬ ૨૧ ગુરુ	૩૪ ૨૨ મંગળ	૩૬ ૨૩ ગુરુ	૩૬ ૨૪ શનિ	૩૮
૨૨ ગુરુ	૩૪	૨૩ રવિ	૩૭ ૨૨ રવિ	૩૫ ૨૩ ગુરુ	૩૭ ૨૪ સામ	૩૭ ૨૫ મંગળ	૩૯
૨૩ ગુરુ	૩૫	૨૪ ગુરુ	૩૮ ૨૩ ગુરુ	૩૬ ૨૪ શનિ	૩૮ ૨૫ રવિ	૩૮ ૨૬ ગુરુ	૪૦
૨૪ ગુરુ	૩૬	૨૫ મંગળ	૩૯ ૨૪ મંગળ	૩૭ ૨૫ ગુરુ	૩૯ ૨૬ સામ	૩૯ ૨૭ મંગળ	૪૧
૨૫ ગુરુ	૩૭	૨૬ ગુરુ	૪૦ ૨૫ ગુરુ	૩૮ ૨૬ શનિ	૪૦ ૨૭ રવિ	૪૦ ૨૮ ગુરુ	૪૨
૨૬ ગુરુ	૩૮	૨૭ મંગળ	૪૧ ૨૬ મંગળ	૩૯ ૨૭ ગુરુ	૪૧ ૨૮ સામ	૪૧ ૨૯ મંગળ	૪૩
૨૭ ગુરુ	૩૯	૨૮ ગુરુ	૪૨ ૨૭ ગુરુ	૪૦ ૨૮ શનિ	૪૨ ૨૯ રવિ	૪૨ ૩૦ ગુરુ	૪૪
૨૮ ગુરુ	૪૦	૨૯ મંગળ	૪૩ ૨૮ મંગળ	૪૧ ૨૯ ગુરુ	૪૩ ૩૦ સામ	૪૩ ૩૧ મંગળ	૪૫
૨૯ ગુરુ	૪૧	૩૦ ગુરુ	૪૪ ૨૯ ગુરુ	૪૨ ૩૦ શનિ	૪૪ ૩૧ રવિ	૪૪ ૩૨ ગુરુ	૪૬
૩૦ ગુરુ	૪૨	૩૧ મંગળ	૪૫ ૩૦ મંગળ	૪૩ ૩૧ ગુરુ	૪૫ ૩૨ સામ	૪૫ ૩૩ મંગળ	૪૭
૩૧ ગુરુ	૪૩	૩૨ ગુરુ	૪૬ ૩૧ ગુરુ	૪૪ ૩૨ શનિ	૪૬ ૩૩ રવિ	૪૬ ૩૪ ગુરુ	૪૮
૩૨ ગુરુ	૪૪	૩૩ મંગળ	૪૭ ૩૨ મંગળ	૪૫ ૩૩ ગુરુ	૪૭ ૩૪ સામ	૪૭ ૩૫ મંગળ	૪૯
૩૩ ગુરુ	૪૫	૩૪ ગુરુ	૪૮ ૩૩ ગુરુ	૪૬ ૩૪ શનિ	૪૮ ૩૫ રવિ	૪૮ ૩૬ ગુરુ	૫૦
૩૪ ગુરુ	૪૬	૩૫ મંગળ	૪૯ ૩૪ મંગળ	૪૭ ૩૫ ગુરુ	૪૯ ૩૬ સામ	૪૯ ૩૭ મંગળ	૫૧
૩૫ ગુરુ	૪૭	૩૬ ગુરુ	૫૦ ૩૫ ગુરુ	૪૮ ૩૬ શનિ	૫૦ ૩૭ રવિ	૫૦ ૩૮ ગુરુ	૫૨
૩૬ ગુરુ	૪૮	૩૭ મંગળ	૫૧ ૩૬ મંગળ	૪૯ ૩૭ ગુરુ	૫૧ ૩૮ સામ	૫૧ ૩૯ મંગળ	૫૩
૩૭ ગુરુ	૪૯	૩૮ ગુરુ	૫૨ ૩૭ ગુરુ	૫૦ ૩૮ શનિ	૫૨ ૩૯ રવિ	૫૨ ૪૦ ગુરુ	૫૪
૩૮ ગુરુ	૫૦	૩૯ મંગળ	૫૩ ૩૮ મંગળ	૫૧ ૩૯ ગુરુ	૫૩ ૪૦ સામ	૫૩ ૪૧ મંગળ	૫૫
૩૯ ગુરુ	૫૧	૪૦ ગુરુ	૫૪ ૩૯ ગુરુ	૫૨ ૪૦ શનિ	૫૪ ૪૧ રવિ	૫૪ ૪૨ ગુરુ	૫૬
૪૦ ગુરુ	૫૨	૪૧ મંગળ	૫૫ ૪૦ મંગળ	૫૩ ૪૧ ગુરુ	૫૫ ૪૨ સામ	૫૫ ૪૩ મંગળ	૫૭
૪૧ ગુરુ	૫૩	૪૨ ગુરુ	૫૬ ૪૧ ગુરુ	૫૪ ૪૨ શનિ	૫૬ ૪૩ રવિ	૫૬ ૪૪ ગુરુ	૫૮
૪૨ ગુરુ	૫૪	૪૩ મંગળ	૫૭ ૪૨ મંગળ	૫૫ ૪૩ ગુરુ	૫૭ ૪૪ સામ	૫૭ ૪૫ મંગળ	૫૯
૪૩ ગુરુ	૫૫	૪૪ ગુરુ	૫૮ ૪૩ ગુરુ	૫૬ ૪૪ શનિ	૫૮ ૪૫ રવિ	૫૮ ૪૬ ગુરુ	૬૦
૪૪ ગુરુ	૫૬	૪૫ મંગળ	૫૯ ૪૪ મંગળ	૫૭ ૪૫ ગુરુ	૫૯ ૪૬ સામ	૫૯ ૪૭ મંગળ	૬૧
૪૫ ગુરુ	૫૭	૪૬ ગુરુ	૬૦ ૪૫ ગુરુ	૫૮ ૪૬ શનિ	૬૦ ૪૭ રવિ	૬૦ ૪૮ ગુરુ	૬૨
૪૬ ગુરુ	૫૮	૪૭ મંગળ	૬૧ ૪૬ મંગળ	૫૯ ૪૭ ગુરુ	૬૧ ૪૮ સામ	૬૧ ૪૯ મંગળ	૬૩
૪૭ ગુરુ	૫૯	૪૮ ગુરુ	૬૨ ૪૭ ગુરુ	૬૦ ૪૮ શનિ	૬૨ ૪૯ રવિ	૬૨ ૫૦ ગુરુ	૬૪
૪૮ ગુરુ	૬૦	૪૯ મંગળ	૬૩ ૪૮ મંગળ	૬૧ ૪૯ ગુરુ	૬૩ ૫૦ સામ	૬૩ ૫૧ મંગળ	૬૫
૪૯ ગુરુ	૬૧	૫૦ ગુરુ	૬૪ ૪૯ ગુરુ	૬૨ ૫૦ શનિ	૬૪ ૫૧ રવિ	૬૪ ૫૨ ગુરુ	૬૬
૫૦ ગુરુ	૬૨	૫૧ મંગળ	૬૫ ૫૦ મંગળ	૬૩ ૫૧ ગુરુ	૬૫ ૫૨ સામ	૬૫ ૫૩ મંગળ	૬૭
૫૧ ગુરુ	૬૩	૫૨ ગુરુ	૬૬ ૫૧ ગુરુ	૬૪ ૫૨ શનિ	૬૬ ૫૩ રવિ	૬૬ ૫૪ ગુરુ	૬૮
૫૨ ગુરુ	૬૪	૫૩ મંગળ	૬૭ ૫૨ મંગળ	૬૫ ૫૩ ગુરુ	૬૭ ૫૪ સામ	૬૭ ૫૫ મંગળ	૬૯
૫૩ ગુરુ	૬૫	૫૪ ગુરુ	૬૮ ૫૩ ગુરુ	૬૬ ૫૪ શનિ	૬૮ ૫૫ રવિ	૬૮ ૫૬ ગુરુ	૭૦
૫૪ ગુરુ	૬૬	૫૫ મંગળ	૬૯ ૫૪ મંગળ	૬૭ ૫૫ ગુરુ	૬૯ ૫૬ સામ	૬૯ ૫૭ મંગળ	૭૧
૫૫ ગુરુ	૬૭	૫૬ ગુરુ	૭૦ ૫૫ ગુરુ	૬૮ ૫૬ શનિ	૭૦ ૫૭ રવિ	૭૦ ૫૮ ગુરુ	૭૨
૫૬ ગુરુ	૬૮	૫૭ મંગળ	૭૧ ૫૬ મંગળ	૬૯ ૫૭ ગુરુ	૭૧ ૫૮ સામ	૭૧ ૫૯ મંગળ	૭૩
૫૭ ગુરુ	૬૯	૫૮ ગુરુ	૭૨ ૫૭ ગુરુ	૬૦ ૫૮ શનિ	૭૨ ૫૯ રવિ	૭૨ ૬૦ ગુરુ	૭૪
૫૮ ગુરુ	૭૦	૫૯ મંગળ	૭૩ ૫૮ મંગળ	૬૧ ૫૯ ગુરુ	૭૩ ૬૦ સામ	૭૩ ૬૧ મંગળ	૭૫
૫૯ ગુરુ	૭૧	૬૦ ગુરુ	૭૪ ૫૯ ગુરુ	૬૨ ૬૦ શનિ	૭૪ ૬૧ રવિ	૭૪ ૬૨ ગુરુ	૭૬
૬૦ ગુરુ	૭૨	૬૧ મંગળ	૭૫ ૬૦ મંગળ	૬૩ ૬૧ ગુરુ	૭૫ ૬૨ સામ	૭૫ ૬૩ મંગળ	૭૭
૬૧ ગુરુ	૭૩	૬૨ ગુરુ	૭૬ ૬૧ ગુરુ	૬૪ ૬૨ શનિ	૭૬ ૬૩ રવિ	૭૬ ૬૪ ગુરુ	૭૮
૬૨ ગુરુ	૭૪	૬૩ મંગળ	૭૭ ૬૨ મંગળ	૬૫ ૬૩ ગુરુ	૭૭ ૬૪ સામ	૭૭ ૬૫ મંગળ	૭૯
૬૩ ગુરુ	૭૫	૬૪ ગુરુ	૭૮ ૬૩ ગુરુ	૬૬ ૬૪ શનિ	૭૮ ૬૫ રવિ	૭૮ ૬૬ ગુરુ	૮૦
૬૪ ગુરુ	૭૬	૬૫ મંગળ	૭૯ ૬૪ મંગળ	૬૭ ૬૫ ગુરુ	૭૯ ૬૬ સામ	૭૯ ૬૭ મંગળ	૮૧
૬૫ ગુરુ	૭૭	૬૬ ગુરુ	૮૦ ૬૫ ગુરુ	૬૮ ૬૬ શનિ	૮૦ ૬૭ રવિ	૮૦ ૬૮ ગુરુ	૮૨
૬૬ ગુરુ	૭૮	૬૭ મંગળ	૮૧ ૬૬ મંગળ	૬૯ ૬૭ ગુરુ	૮૧ ૬૮ સામ	૮૧ ૬૯ મંગળ	૮૩
૬૭ ગુરુ	૭૯	૬૮ ગુરુ	૮૨ ૬૭ ગુરુ	૬૦ ૬૮ શનિ	૮૨ ૬૯ રવિ	૮૨ ૭૦ ગુરુ	૮૪
૬૮ ગુરુ	૮૦	૬૯ મંગળ	૮૩ ૬૮ મંગળ	૬૧ ૬૯ ગુરુ	૮૩ ૭૦ સામ	૮૩ ૭૧ મંગળ	૮૫
૬૯ ગુરુ	૮૧	૭૦ ગુરુ	૮૪ ૬૯ ગુરુ	૬૨ ૭૦ શનિ	૮૪ ૭૧ રવિ	૮૪ ૭૨ ગુરુ	૮૬
૭૦ ગુરુ	૮૨	૭૧ મંગળ	૮૫ ૭૦ મંગળ	૬૩ ૭૧ ગુરુ	૮૫ ૭૨ સામ	૮૫ ૭૩ મંગળ	૮૭
૭૧ ગુરુ	૮૩	૭૨ ગુરુ	૮૬ ૭૧ ગુરુ	૬૪ ૭૨ શનિ	૮૬ ૭૩ રવિ	૮૬ ૭૪ ગુરુ	૮૮
૭૨ ગુરુ	૮૪	૭૩ મંગળ	૮૭ ૭૨ મંગળ	૬૫ ૭૩ ગુરુ	૮૭ ૭૪ સામ	૮૭ ૭૫ મંગળ	૮૯
૭૩ ગુરુ	૮૫	૭૪ ગુરુ	૮૮ ૭૩ ગુરુ	૬૬ ૭૪ શનિ	૮૮ ૭૫ રવિ	૮૮ ૭૬ ગુરુ	૯૦
૭૪ ગુરુ	૮૬	૭૫ મંગળ	૮૯ ૭૪ મંગળ	૬૭ ૭૫ ગુરુ	૮૯ ૭૬ સામ	૮૯ ૭૭ મંગળ	૯૧
૭૫ ગુરુ	૮૭	૭૬ ગુરુ	૯૦ ૭૫ ગુરુ	૬૮ ૭૬ શનિ	૯૦ ૭૭ રવિ	૯૦ ૭૮ ગુરુ	૯૨
૭૬ ગુરુ	૮૮	૭૭ મંગળ	૯૧ ૭૬ મંગળ	૬૯ ૭૭ ગુરુ	૯૧ ૭૮ સામ	૯૧ ૭૯ મંગળ	૯૩
૭૭ ગુરુ	૮૯	૭૮ ગુરુ	૯૨ ૭૭ ગુરુ	૬૦ ૭૮ શનિ	૯૨ ૭૯ રવિ	૯૨ ૮૦ ગુરુ	૯૪
૭૮ ગુરુ	૯૦	૭૯ મંગળ	૯૩ ૭૮ મંગળ	૬૧ ૭૯ ગુરુ	૯૩ ૮૦ સામ	૯૩ ૮૧ મંગળ	૯૫
૭૯ ગુરુ	૯૧	૮૦ ગુરુ	૯૪ ૭૯ ગુરુ	૬૨ ૮૦ શનિ	૯૪ ૮૧ રવિ	૯૪ ૮૨ ગુરુ	૯૬
૮૦ ગુરુ	૯૨	૮૧ મંગળ	૯૫ ૮૦ મંગળ	૬૩ ૮૧ ગુરુ	૯૫ ૮૨ સામ	૯૫ ૮૩ મંગળ	૯૭
૮૧ ગુરુ	૯૩	૮૨ ગુરુ	૯૬ ૮૧ ગુરુ	૬૪ ૮૨ શનિ	૯૬ ૮૩ રવિ	૯૬ ૮૪ ગુરુ	૯૮
૮૨ ગુરુ	૯૪	૮૩ મંગળ	૯૭ ૮૨ મંગળ	૬૫ ૮૩ ગુરુ	૯૭ ૮૪ સામ	૯૭ ૮૫ મંગળ	૯૯
૮૩ ગુરુ	૯૫	૮૪ ગુરુ	૯૮ ૮૩ ગુરુ	૬૬ ૮૪ શનિ	૯૮ ૮૫ રવિ	૯૮ ૮૬ ગુરુ	૧૦૦
૮૪ ગુરુ	૯૬	૮૫ મંગળ	૯૯ ૮૪ મંગળ	૬૭ ૮૫ ગુરુ	૯૯ ૮૬ સામ	૯૯ ૮૭ મંગળ	૧૦૧
૮૫ ગુરુ	૯૭	૮૬ ગુરુ	૧૦૦ ૮૫ ગુરુ	૬૮ ૮૬ શનિ	૧૦૦ ૮૭ રવિ	૧૦૦ ૮૮ ગુરુ	૧૦૨
૮૬ ગુરુ	૯૮	૮૭ મંગળ	૧૦૧ ૮૬ મંગળ	૬૯ ૮૭ ગુરુ	૧૦૧ ૮૮ સામ	૧૦૧ ૮૯ મંગળ	૧૦૩
૮૭ ગુરુ	૯૯	૮૮ ગુરુ	૧૦૨ ૮૭ ગુરુ	૬૦ ૮૮ શનિ	૧૦૨ ૮૯ રવિ	૧૦૨ ૯૦ ગુરુ	૧૦૪
૮૮ ગુરુ	૧૦૦	૮૯ મંગળ	૧૦૩ ૮૮ મંગળ	૬૧ ૮૯ ગુરુ	૧૦૩ ૯૦ સામ	૧૦૩ ૯૧ મંગળ	૧૦૫
૮૯ ગુરુ	૧૦૧	૯૦ ગુરુ	૧૦૪ ૮૯ ગુરુ	૬૨ ૯૦ શનિ	૧૦૪ ૯૧ રવિ	૧૦૪ ૯૨ ગુરુ	૧૦૬
૯૦ ગુરુ	૧૦૨	૯૧ મંગળ	૧૦૫ ૯૦ મંગળ	૬૩ ૯૧ ગુરુ	૧૦૫ ૯૨ સામ	૧૦૫ ૯૩ મંગળ	૧૦૭
૯૧ ગુરુ	૧૦૩	૯૨ ગુરુ	૧૦૬ ૯૧ ગુરુ	૬૪ ૯૨ શનિ	૧૦૬ ૯૩ રવિ	૧૦૬ ૯૪ ગુરુ	૧૦૮
૯૨ ગુરુ	૧૦૪	૯૩ મંગળ	૧૦૭ ૯૨ મંગળ	૬૫ ૯૩ ગુરુ	૧૦૭ ૯૪ સામ	૧૦૭ ૯૫ મંગળ	૧૦૯
૯૩ ગુરુ	૧૦૫	૯૪ ગુરુ	૧૦૮ ૯૩ ગુરુ	૬૬ ૯૪ શનિ	૧૦૮ ૯૫ રવિ	૧૦૮ ૯૬ ગુરુ	૧૧૦
૯૪ ગુરુ	૧૦૬	૯૫ મંગળ	૧૦૯ ૯૪ મંગળ	૬૭ ૯૫ ગુરુ	૧૦૯ ૯૬ સામ	૧૦૯ ૯૭ મંગળ	૧૧૧
૯૫ ગુરુ	૧૦૭	૯૬ ગુરુ	૧૧૦ ૯૫ ગુરુ	૬૮ ૯૬ શનિ	૧૧૦ ૯૭ રવિ	૧૧૦ ૯૮ ગુરુ	૧૧૨
૯૬ ગુરુ	૧૦૮	૯૭ મંગળ	૧૧૧ ૯૬ મંગળ	૬૯ ૯૭ ગુરુ	૧૧૧ ૯૮ સામ	૧૧૧ ૯૯ મંગળ	૧૧૩
૯૭ ગુરુ	૧૦૯	૯૮ ગુરુ	૧૧૨ ૯૭ ગુરુ	૬૦ ૯૮ શનિ	૧૧૨ ૯૯ રવિ	૧૧૨ ૧૦૦ ગુરુ	૧૧૪
૯૮ ગુરુ	૧૧૦	૯૯ મંગળ	૧૧૩ ૯૮ મંગળ	૬૧ ૯૯ ગુરુ	૧૧૩ ૧૦૦ સામ	૧૧૩ ૧૦૧ મંગળ	

सन् १९३४ स.वत १९८०-८१ हीजरी सन् १३५२-५३

पं.सं.	लुगार्थ	मो.सं.	सं.सं.	मो.सं.	नवे.सं.	मि.सं.
	नं.-मसा- रणीडिस- मसा- मसा-	मसा- मसा- मसा-	मसा- मसा- मसा-	मसा- मसा- मसा-	मसा- मसा- मसा-	मसा- मसा- मसा-
१	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२	१०	१०	१०	१०	१०	१०
३	१०	१०	१०	१०	१०	१०
४	१०	१०	१०	१०	१०	१०
५	१०	१०	१०	१०	१०	१०
६	१०	१०	१०	१०	१०	१०
७	१०	१०	१०	१०	१०	१०
८	१०	१०	१०	१०	१०	१०
९	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
११	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१२	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१३	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१४	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१५	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१६	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१७	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१८	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१९	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२१	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२२	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२३	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२४	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२५	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२६	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२७	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२८	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२९	१०	१०	१०	१०	१०	१०
३०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
३१	१०	१०	१०	१०	१०	१०

हेडमास्टर-पोलिस् हेडक्वार्टर्स स्टेशन, जोधपुर- (पंचमकोट),

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર કાઉનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નંબર ૯૫૨૫

‘ઇ. સ. ૧૯૩૫ ની સાલમાં ચનારી કન્યાઓ’ માટેની વર્નાક્યુલર કાઉનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જાના સધળા પાઠો.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ ગ્રંથમાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૨૦, એ ૭ પાઠો.

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (હિન્દી)—

ગદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છઠ્ઠી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૧, ૨, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૨; ૧૬,

૧૭, ૧૯, ૨૩, ૨૪, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૪,

૩૬, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭ અને

૪૮ (બધા મળી ૨૮ પાઠો).

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છઠ્ઠી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦ (બધા

મળી ૭ પાઠો);

ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ અમદાવાદ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. જી. શાસ્ત્રી
તા. ૨-૧૧-૧૯૩૩. } એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૭-૧૧-૧૯૩૩ના પત્ર નંબર ૧૦૦૨૨ માં કરેલી ચૂચનાનુસાર).

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાગમાં ધકઠો કબી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	આઠ પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
૩ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
૧ માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

મુંબઈ હવાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અંચલકર્તાનું નામ	અંગતકર્તા કે ગુરુસેવકનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧. અલ્ફરેડ લુગાત, અને ૧૯૩૧ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરઝા અહમદ દશાઈ બેગસાહેબ, બંદર	લેખક	૦-૧૩-૦	ઉર્દુ રફૂલોમાં હનામ અને લાયજેરી માટે.	
૨. ગોલ્ડસ્ટ અરુઝ અને ૧૮૨૬ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૧-૦-૦	ઉર્દુ ગ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ સ્કીટયુશનોમાં હનામ અને લાયજેરી માટે.	
૩. આદિનિઝ-અબદુલ, અને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મુહમ્મદ કમરુદ્દીન સાબેબ	મિ. મોલવી મહમ્મદ હુસેન બીજતોર	૦-૮-૦	"	
૪. અશરીફ ખાનદેશકા બુઝર્ગિયા અને ૧૯૩૧ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મુહમ્મદ કમરુદ્દીન સાબેબ	લેખક	૦-૩-૦	ધારણ ૩ માટે બૂઝોળના પાઠ્યપુસ્તક તરીકે	
૫. હિસાબના કસરા ઝીના અને ૧૯૩૧ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. મહમ્મદ અકબર મુન્શી રાદાબાદી	પંજબ પ્રિન્ટિંગ કંપની, લાહોર	૦-૭-૬	ઉર્દુ ગ્રાથમિક માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ સ્કીટયુશનોમાં હનામ અને લાયજેરી માટે.	
" તીસરા "	"	"	૦-૮-૦	"	
" ચોથા "	"	"	૦-૮-૦	"	
" પાંચવા અને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૦-૩	"	

૯	" છઠ્ઠા સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	વી પંચાળ પ્રિન્ટર ન- કેસ, લાહોર	૦-૭-૦	"
૧૦	" સાતમા સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૧-૨	"
૧૧	" આઠમા સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૧-૧	"
૧૨	ઉર્દૂની અપરમાન આમર હિરસા પ્રિ. અબ્બાસ, ૧૯૩૧	"	"	૦-૨-૧૦	પ્રાયશ્ચિક રફેલોના ધો- રણ ૪ માટે પાઠ્યપુ- સ્તક તરીકે
૧૩	ઉર્દૂની આસાન આમર હિરસા ફુલમ, સને ૧૯૩૩ ની ત્રીજી આવૃત્તિ	"	"	૦-૩-૬	પ્રાયશ્ચિક રફેલોના ધોર- ણ પમા માટે પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે
૧૪	" " સીડમ, " "	"	"	૦-૭-૩	" " ૬ માને હમા માટે અને એ. વી. રફેલોના ધોરણ ૧ થી ૭ માટે, અને દેનિય પ્રિન્ટર મુશાનોના પહે- લા અને બીજા વર્ગ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે
૧૫	પરદનુમા-એ-તલાખા (ધારણ ૪થા માટે)	"	"	૦-૧૦-૦	ઉર્દૂ પ્રાયશ્ચિક, આબ- મિક અને દેનિય પ- ્રિન્ટર મુશાનોના ધનિય અને લાયબ્રેરી માટે
૧૬	હિન્દીનાકાર, સને ૧૯૨૭ની પહેલી પ્રિ. આવૃત્તિ	"	"	૦-૫-૦	પ્રાયશ્ચિક રફેલોના પ્રના- મ અને લાયબ્રેરી માટે

છાકરાઓ માટે લેવાએલી વર્ગીકયુક્તર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ
ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩ માં લેવાએલી છાકરાઓ માટેની વ.
ફા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
ગોધરા સેન્ટર			૩૧	ભાનુશંકર પુરોષોત્તમ શુક્લ	૨૮૬
૧	મુળીઆ વિશ્રામ પરમાર	૩૭૯	૩૧	પ્રતાપસિંહ કોલાભાઈ ગોહીસર	૨૮૬
૨	મણીલાલ મોતીભાઈ પટેલ	૩૭૬	૩૧	રાવસિંહ કુબેરભાઈ બારીઆ	૨૮૬
૩	મનનાથ મનજીભાઈ દલમી	૩૬૬	૩૪	ગોવિંદભાઈ માધવભાઈ રાય	૨૮૫
૪	મનનાથ હવલુલાલ ધાળંદ	૩૫૫	૩૫	શંકરલાલ ગવેરલાલ વેધી	૨૮૪
૫	મનનાથ આત્મરામ ગાની	૩૫૩	૩૬	ગોવિંદભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૬	મણીલાલ સોમેશ્વર વેધી	૩૪૮	૩૭	સુલીલાલ મનનાથ પંડ્યા	૨૭૯
૭	મણુલાલ રણજીડ વેધી	૩૨૭	૩૮	મીખાભાઈ ભાઈજીભાઈ માટી	૨૭૬
૮	મજાથ હિરદાસ સાધુ	૩૨૪	૩૯	પ્રતાપસિંહ હેમાભાઈ બારીઆ	૨૭૫
૯	અમૃતલાલ શીવરામભાઈ ભટ્ટ	૩૧૬	૪૦	મનનાથ દરિયાઈ રામી	૨૭૩
૧૦	ગોરીશંકર મણીશંકર વેધી	૩૧૬	૪૧	અનસુ હવા પગી	૨૭૨
૧૧	હરિસિંહ દેસરીસિંહ રોહા	૩૧૬	૪૨	વનપંકજ મુળજી પંડ્યા	૨૬૯
૧૨	મનનાથ દામોદર વેધી	૩૧૫	૪૨	લાલાભાઈ વેરલાલ પટેલ	૨૬૯
૧૩	સોમાભાઈ ગેયરભાઈ વરીઆ	૩૧૦	૪૪	અમીરખાન હિમરાવખાન પદાણ	૨૬૭
૧૪	રણજીડ રાયજી પટેલ	૩૦૮	૪૪	કચનલાલ હોરાલાલ દેસાઈ	૨૬૭
૧૫	દેવાભાઈ દલાભાઈ પટેલ	૩૦૭	૪૪	રમણલાલ રાધાકૃષ્ણ શાસ્ત્રી	૨૬૭
૧૫	નરવરનાથ પીતાંબરદાસ પંડ્યા	૩૦૭	૪૪	વરપસિંહ અણ્ણસિંહ સોલંકી	૨૬૭
૧૭	આમુલાલ મનસુખલાલ	૩૦૬	૪૮	અંબાઈદાસ તીરદાસ પટેલ	૨૬૬
કંદુલીઆ			૪૯	મધુસૂદન ધીરજીભાઈ ભટ્ટ	૨૬૫
૧૮	દામોદર પીતાંબર પંડ્યા	૩૦૫	૪૯	મદાસખલાલ પાનાચંદ રાહ	૨૬૫
૧૮	રૂપસિંહ બીમસિંહ સોલંકી	૩૦૫	૪૯	નરવરનાથ દેશવજાલ મોની	૨૬૫
૨૦	હાલસિંહ હાલસિંહ સોલંકી	૩૦૪	૫૨	મણીલાલ નાનાલાલ ભટ્ટ	૨૬૪
૨૧	કાનુભાઈ ખાતુભાઈ વણુકર	૩૦૧	૫૩	તીલાલ હીરાલાલ કાકર	૨૬૩
૨૧	ગેહાલાલ રણજીડ પંડ્યા	૩૦૧	૫૪	મતાર નાયા પટેલ	૨૬૨
૨૩	કુબેરભાઈ દલાભાઈ માળી	૨૯૭	૫૪	મંગળભાઈ દિગોરભાઈ પટેલ	૨૬૨
૨૪	મનનાથ સમુદ્રભાઈ કુંભાર	૨૯૪	૫૬	રમણલાલ નાથાલાલ ઓઝા	૨૬૧
૨૫	પુનવભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૯૩	૫૭	મનનાથ વેળનાભાઈ	૨૬૦
૨૬	દેસિંહ મોદનસિંહ મોદાણુ	૨૯૨	બારીઆ		
૨૬	મોદનસિંહ વેમસિંહ બારીઆ	૨૯૨	૫૭	રમણલાલ મુંજલાલ વેધી	૨૬૦
૨૮	રામકુમેર રામચંદ મોદાણુ	૨૯૧	૫૯	અનસિંહ દત્તપત્તસિંહ રોહા	૨૫૬
૨૯	પુરંચમ દેવાશંકર પંડ્યા	૨૯૦	૬૦	મુંજલાલ પુરંચમ નુથાર	૨૫૬
૩૦	મણલાલ મણજીભાઈ નિવેરી	૨૮૮	૬૦	મંગળભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૨૫૬
			૬૦	આમુલાલ રણજીડદાસ રાય	૨૫૫

૬૨ હરિલાલ ધીર ૫૦૫	૨૫૫	૧૦ હોટલાભાઈ સવજભાઈ પટેલ	૨૨૩
૬૨ ચાલીલાલ મુળજીભાઈ	૨૫૫	૧૦૨ નવતિલાલ સુનીલાલ પરીખ	૨૧૭
કો-સાકર :		ખેતીવાળી ખાયસ કોર્મ	
૬૫ દરિયાવગર ઉમેદગર ગોસાઈ	૨૫૪	૧ શંકરભાઈ ગોમજીભાઈ રોડા	૩૫૬
૬૫ મણીશંકર ગોતીરામ બેવી	૨૫૪	૨ હિંદસિંહ લાલસિંહ પટેલ	૩૫૮
૬૭ લક્ષ્મણસિંહ નાયુસિંહ સોલંકી	૨૫૭	૨ શંકરભાઈ રામજીભાઈ ખારીઆ	૩૫૨
૬૭ મણીશંકર જગન્નાથ દવે	૨૫૭	૪ સરદારસિંહ પહાડસિંહ	૩૪૪
૬૭ મંગળદાસ બીમજીભાઈ પટેલ	૨૫૭	ખારીઆ	
૭૦ સુનીલાલ પ્રેમચંદ દરજી	૨૫૨	૫ મનસુખભાઈ ધોરભાઈ	૩૩૦
૭૦ મોતીલાઈ લીંખાભાઈ ખારીઆ	૨૫૨	ખારીઆ	
૭૨ લીંખાસિંહ નંદારસિંહ લવાણા	૨૫૦	૬ કિશરીસિંહ છેલાભાઈ પરમાર	૩૨૧
૭૨ આપુજી અતુજી પટેલ	૨૫૦	૭ શંકરભાઈ નાથાભાઈ વસાયા	૩૨૨
૭૪ બીખાલાલ હરિલાલ દંકર	૨૪૯	૮ દલસિંહ નાનાભાઈ ખારીઆ	૩૨૧
૭૫ દુર્યોતરાય અંબાલાલ દવે	૨૪૮	૯ મુરસિંહ દલસિંહ પનડા	૩૧૬
૭૫ મંગળસિંહ પહાડસિંહ રોડા	૨૪૮	૧૦ સનાભાઈ વંતાભાઈ પટેલ	૩૧૩
૭૭ મનસુખરામ રજુડોડા ૫૦૫	૨૪૭	૧૧ મુરાભાઈ બાલુભાઈ ખારીઆ	૩૧૨
૭૮ પ્રભાત નારાયણ દામેર	૨૪૫	૧૨ ગોમાભાઈ ધેમાભાઈ પટેલ	૩૦૭
૭૯ કમાલસિંહ ધરમસિંહ લવાણા	૨૪૪	૧૩ મુરાભાઈ કાશુભાઈ ગોહીલ	૨૬૭
૮૦ અંબાલાલ મગનલાલ શાહ	૨૪૩	૧૩ ગોદનસિંહ ભુદરભાઈ પટેલ	૨૬૩
૮૧ રમણલાલ શંકરલાલ દોર	૨૪૨	૧૫ રંજીભાઈ મુરાભાઈ દામેર	૨૮૮
૮૨ લામજીભાઈ રામજીભાઈ પટેલ	૨૪૧		
૮૨ મેરાભાઈ દીપસિંહ પટેલ	૨૪૧	ઉદ્-ગુજરાતી.	
૮૨ કાનુભાઈ ગોદળભાઈ આહીર	૨૪૧	૧ ગાંધુલસતાર દંડમાજી ગાંધી	૨૬૪
૮૪ હુરાભાઈ કન્યાજી પટેલ	૨૪૦	૨ મહેશભાઈ મોરસગમ્યાનપદાણ	૨૪૪
૮૫ જગન સોમા કોળી	૨૪૦	૩ રજીવદીન ચારીનખીઆં કાઝી	૨૩૧
૮૫ જાલાભાઈ મીલાભાઈ વણકર	૨૪૦	લઠ્ઠચ સેન્ટર.	
૮૫ નગીનલાલ શંકરલાલ વાળદ	૨૪૦	૧ ત્રિભોવને સુનીલાલ મોદી	૪૧૪
૮૫ રજુડોડાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૦	૨ હરિલાલ જેરામ કોદેલા	૩૮૭
૯૦ શંતિલાલ મોહનજી શેઠ	૨૩૮	૩ મહેસચંદ્ર અંદેરાવ જગનાથ	૩૭૬
૯૧ જેઠતસિંહ ભગતસિંહ મોહીલ	૨૩૭	૪ દોરલાલ જગનજી મહી-	૩૬૧
૯૧ મહતજીભાઈ મીરવરલાલ શાહ	૨૩૭	આવાળા	
૯૩ રમણલાલ મુળજીરામ ૫૦૫	૨૩૬	૫ હીરાલાલ રજુડોડાસ	૩૫૭
૯૪ પ્રભુદાસ ભગવાન વાળદ	૨૩૫	મદરવાળા	
૯૫ મગનભાઈ વરલાભાઈ પટેલ	૨૩૩	૬ લાજુભાઈ હરિલાલ પટેલ	૩૫૩
૯૬ પ્રતાપ મોલાઈ પટેલ	૨૩૧	૭ લક્ષ્મણલાલ અનંદરામ શુક્લ	૩૫૨
૯૭ અમૃતલાલ લલ્લુભાઈ સોની	૨૩૦	૮ જેમંત દેવાં પટેલ	૩૩૭
૯૮ લક્ષ્મણરાવ માધવરાવ	૨૨૮	૯ નવતિલાલ હોટલાલાભાઈ વસાયા	૩૨૬
અપાનકર		૯ અંદરવંત લલ્લુભાઈ બેવી	૩૨૬
૯૮ કિદેચંદ તારાચંદ અણસારી	૨૨૮		
૧૦૨ માણુલાલ સોમાલાલ પરીખ	૨૨૭		

૮૪ પ્રભાતસિંહ નવરસિંહ રાજ	૨૪૨
૮૪ મળીશંકર રામશંકર વૈદ્ય	૨૪૨
૮૭ નવિનચંદ્ર ગજલાલ પારેખ	૨૪૮
૮૮ દેવજીભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૩૫
૮૯ મોહમદ ઇસ્માઈલ મુસા પટેલ	૨૩૨
૯૦ ૦૦ જીતિલાલ વલ્લભભાઈ પટેલ	૨૨૫

ગ્રેટીવાલી બાયસ કોર્સ

૧ જયગણ બાવાભાઈ બીજ	૩૨૫
૨ દેશવજાલ જગનભાઈ ગામેડી	૩૦૮
૩ રામચંદ્ર રણછોડ પટેલ	૬૦૮
૪ રમણલાલ શંકરલાલ ભટ્ટ	૨૬૭
૫ નાનજી દેવજીભાઈ ગામેડી	૨૬૫
૬ પાઉલ જયજીરાવ બોંસલે	૨૮૪
૭ પુરુષોત્તમ નાયાભાઈ જોષી	૨૮૩
૮ આર્મિસ ઉદરભાઈ પટેલ	૨૮૧
૯ ગુલાનભાઈ નવરામભાઈ પટેલ	૨૮૧
૧૦ ધુરીઆ મંગળદાસ શિરતી	૨૮૦
૧૧ પ્રમદાસ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૬૨
૧૨ લક્ષ્મણ પંચલ દેવદાસ	૨૫૮
૧૩ સુમનલાલ રામજીભાઈ	૨૫૪

ઉપાધ્યાય

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ મહમદ અહમદ ઇબ્રાહીમ	૩૭૬
પટેલ	
૨ આદમ ઉમરજી બક્ષ પટેલ	૩૪૩
૩ અહમદ ઇબ્રાહીમ બાપુ બચા	૨૭૪
૪ આદમ મુસા પટેલ	૨૬૮
૫ ગુલામ મહમદ ઇબ્રાહીમ	૨૫૬
મુસા મુન્શી	
૬ અહમદ ઇસ્માઈલ હસન પટેલ	૨૫૮
૭ મુસા વલી પટેલ	૨૮૩
૮ ઇસ્માઈલ અલીઆદમ પટેલ	૨૪૬
૯ દાઉદ અહમદ મુસા પટેલ	૨૩૬

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ મહમદ ઇસ્માઈલ વલી પટેલ	૩૮૮
૨ હસન હસિબ આમીજી પટેલ	૩૫૭
૩ અહમદ ઇસ્માઈલ પટેલ	૩૫૦

૪ વલી ઇસા બાકુબ પટેલ	૩૪૨
૫ મુસા વલી આદમ પટેલ	૩૪૧
૬ ઇબ્રાહીમ અલી મુસા પટેલ	૩૪૦
૭ મહમદ સુલુફ અલી પટેલ	૩૪૦
૮ આદમ અહમદ બાકુબ પટેલ	૩૩૮
૯ અહમદ દાઉદ પટેલ	૩૩૬
૧૦ મહમદ હસન મુસા પટેલ	૩૩૬
૧૧ ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૩૩૪
૧૨ મુસા રહીમ આદમ મહેક	૩૩૨
૧૩ વલી મહમદ ઉમર પટેલ	૩૩૨
૧૪ મહમદ સુલુફ મુસા પટેલ	૩૨૬
૧૫ વલી મહમદ દાઉદ પટેલ	૩૨૬
૧૬ અહમદ સુલુફ આદમ પટેલ	૩૨૫
૧૭ અહમદ ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ	૩૨૨
પટેલ	
૧૮ વલી ઇસા મુસામાન પટેલ	૩૧૫
૧૯ ઇબ્રાહીમ અબ્દુલ્લા પટેલ	૩૧૨
૨૦ મહમદ ઉમરજી બાપુ પટેલ	૩૦૭
૨૧ મહમદ મુસામાન ઇબ્રાહીમ	૩૦૬
૨૨ મુસા ઇબ્રાહીમ અહમદ પટેલ	૩૦૩
૨૩ અમરજી કુલુ મુસા પટેલ	૩૦૨
૨૪ અલીમહમદ આદમ પટેલ	૩૦૧
૨૫ ઇબ્રાહીમ મુસા બક્ષ પટેલ	૨૯૬
૨૫ મહમદ આદમ હસન પટેલ	૨૯૬
૨૭ મહમદ વલી દાઉદ પટેલ	૨૯૮
૨૮ વલી ઉમરજી ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૯૬
૨૯ મુસામાન આદમજી બેલાત	૨૯૩
૩૦ અલી દાઉદ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૮૬
૩૦ હસન ઇસા પટેલ	૨૮૬
૩૨ સુલુફ ઇસ્માઈલ અહમદ પટેલ	૨૮૦
૩૩ મહમદ સુલુફ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૭૫
૩૩ મહમદ અલી શાહ-સાદુલ-	૨૭૫
મીઆં સેયદ	
૩૩ ઇસ્માઈલ મહમદ સુલુફ પટેલ	૨૭૫
૩૬ અલીમહમદ મહમદ નાયા પટેલ	૨૭૩
૩૭ વલીમુસા આદમ પટેલ	૨૭૧
૩૮ આદમ મુસા ઉમર પટેલ	૨૬૭

મુરત-સેન્ટર

૧ જવાનભાઈ બાહીદાસ પટેલ	૩૮૧
------------------------	-----

૭૮ છીખા મકન પટેલ	૨૯૬ ૧૧૫ પરભુ પ્રેમા પટેલ	૨૮૧
૭૮ ખંડુભાઈ નારણજી દેસાઈ	૨૯૬ ૧૧૫ રામાભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૨૮૧
૮૧ છોટુભાઈ ધીરજલાલ નાયક	૨૯૫ ૧૧૬ હીરાલાલ લાલચંદ ભરતીયા	૨૮૦
૮૧ રજાભાઈ ભુત્તાભાઈ ભગત	૨૯૫ ૧૧૬ મીઠા દીના ખારવી	૨૮૦
૮૧ મીઠા લાલા ખારવા	૨૯૫ ૧૧૬ પરભુભાઈ ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૮૦
૮૪ જીવજી હંસજી પટેલ	૨૯૪ ૧૨૨ ભાગીલાલ રણજોડ પટેલ	૨૭૬
૮૪ રણજોડજી નાગરજી દેસાઈ	૨૯૪ ૧૨૨ મદમદ સાક્ષેદ મદમદ અંગા	૨૭૬
૮૪ હાકોરભાઈ પ્રાણુભાઈ નાયક	૨૯૪ લીઆ	
૮૭ ગોવિંદજી લખુભાઈ પટેલ	૨૯૩ ૧૨૨ શાંતિલાલ ઘેલાભાઈ શાહ	૨૭૬
૮૭ ગુણવંતલાલ જગીયતમગ પાંડે	૨૯૩ ૧૨૨ કુશિરભાઈ રણજોડભાઈ પટેલ	૨૭૬
૮૬ ધીરજલાલ રતનજી પારેખ	૨૯૧ ૧૨૬ ભગવંતભાઈ જેરામભાઈ પટેલ	૨૭૮
૮૬ મીલમદ જીવજી વાઘેલા	૨૯૧ ૧૨૬ રણજોડ બીખાભાઈ પટેલ	૨૭૮
૮૮ નરસિંહભાઈ નાયુભાઈ રીય- ભુવાળા	૨૯૧ ૧૨૮ મકનજી બીમભાઈ દેસાઈ	૨૭૭
૯૨ ઘેલાભાઈ મોહનજી દેસાઈ	૧૨૯ અમૃતલાલ પરભુદાસ પટેલ	૨૭૬
૯૩ અખંડુલ ગફુર મદમદ શેખ	૨૯૦ ૧૨૬ દયાળજી ઘેલાભાઈ નાયક	૨૭૬
૯૩ ગોપાળભાઈ નાયુભાઈ વાંઝી	૨૮૬ ૧૨૬ મોહનભાઈ દલપતભાઈ નાયક	૨૭૬
૯૩ કેશવ ડાલા પટેલ	૨૮૬ ૧૨૬ મોહનલાલ પરભુભાઈ દેસાઈ	૨૭૬
૯૩ મુળચંદભાઈ નાગરજીભાઈ સોની	૨૮૬ ૧૨૬ નાગર વલ્લભ પટેલ	૨૭૬
૯૭ મણીભાઈ નાગરજી નાયક	૨૮૬ ૧૨૬ નાયુભાઈ લાલભાઈ નાયક	૨૭૬
૯૭ મોહનલાલ નારણદાસ તનીઆ	૧૩૫ છિટાલાલ મગનલાલ બારૈટ	૨૭૫
૯૯ નંદરલાલ અંબાલાલ ત્રિવેદી	૨૮૮ ૧૩૫ મગનલાલ કાળીદાસ દેસાઈ	૨૭૫
૯૯ રમણભાઈ નિરંજાભાઈ દેસાઈ	૨૮૮ ૧૩૭ મોતીભાઈ પરશોતમ પટેલ	૨૭૪
૧૦૨ મણુલાલ નિરંજાભાઈ દેસાઈ	૨૮૭ ૧૩૭ મુખા યુધા પટેલ	૨૭૪
૧૦૨ કસનજી મુલાખભાઈ દેસાઈ	૨૮૭ ૧૩૯ જમનલાલ દરિભાઈ નાયક	૨૭૩
૧૦૨ મંજા બહાદુર પટેલ	૨૮૬ ૧૩૯ ગોરીશંકર ખહેચર વ્યાસ	૨૭૩
૧૦૨ પરભુભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ	૨૮૫ ૧૩૯ હજીરામ ભુગવાનજી મેઝી	૨૭૩
૧૦૫ અંબારામ દયારામ પટેલ	૨૮૫ ૧૩૯ નુરગીઆ મદમદગીઆ શેખ	૨૭૩
૧૦૫ મણીભાઈ જીવજી પટેલ	૨૮૫ ૧૩૯ પ્રભાશંકર હજીરાશંકર વ્યાસ	૨૭૩
૧૦૫ રમણલાલ લલ્લુભાઈ દેસાઈ	૨૮૩ ૧૩૯ રણજોડ રામા પટેલ	૨૭૩
૧૦૫ રણજોડ ડાલા પટેલ	૨૮૩ ૧૪૫ હરમાઈલ મદમદભાઈ દેસાઈ	૨૭૨
૧૦૫ હાકોરલાલ ઝવેરચંદ શાહ	૨૮૩ ૧૪૫ મગન બીખા પટેલ	૨૭૨
૧૦૫ વિનયચંદ છોટાલાલ જોષી	૨૮૩ ૧૪૫ મંજુભાઈ રણજોડજી નાયક	૨૭૨
૧૧ દયારામભાઈ અનંદલાલ પટેલ	૨૮૩ ૧૪૮ ચંદુલાલ છોટુભાઈ વૈશ્ય	૨૭૧
૧૧ હીતમ રવજી ગોધરી	૨૮૨ ૧૪૮ મકન જયુ પટેલ	૨૭૧
૧૧ મુણુલાલ મુનીલાલ મહેતા	૨૮૨ ૧૫૦ બીખુભાઈ રથનાથજી વશી	૨૭૦
૧૧ માવજીભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૨૮૨ ૧૫૧ લગા મીઠાલ પટેલ	૨૬૯
૧૫ અચતા મદીઆ પટેલ	૨૮૨ ૧૫૧ દયાળજી મોરારજી નાયક	૨૬૯
૧૫ ડાલા ખાખર પટેલ	૨૮૨ ૧૫૧ મોહનભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૨૬૯
	૨૮૧ ૧૫૧ રમણલાલ નરભેરામ બેખી	૨૬૯
	૨૮૧ ૧૫૫ સલાભાઈ મોરારજી પટેલ	૨૬૮

૧૫૫૫નરુખલાલ નારંગર વ્યાસ	૨૬૮૧૬૨ખંડુભાઈ મોહનજી નાયક	૨૫૬
૧૫૫૫વીરજીભાઈ લખુભાઈ પટેલ	૨૬૮૧૬૨મણીભાઈ શુભાખભાઈ નાયક	૨૫૬
૧૫૫૫લલુભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૬૮૧૬૨વજીભાઈ રતનભાઈ ધામીઆ	૨૫૬
૧૫૫૫રામા ગોવિંદ પટેલ	૨૬૮૧૬૭પરભુભાઈ વનમાળીભાઈ પટેલ	૨૫૫
૧૬૦૦હીખા કાળા પટેલ	૨૬૭૧૬૭રતીલાલ અમરતરામ બટ	૨૫૫
૧૬૦૦મોદાર વસન માડકા	૨૬૭૧૬૮લલુભાઈ નારણજી પટેલ	૨૫૪
૧૬૦૦કોરભાઈ મગનલાલ બટ	૨૬૭૨૦૦ભણાભાઈ સુખાભાઈ પટેલ	૨૫૩
૧૬૩૫પરભુભાઈ છવજીભાઈ પટેલ	૨૬૬૨૦૦દયાળજી ભગવાનજી દેસાઈ	૨૫૩
૧૬૪૫ભદ્રેચરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૬૫૨૦૦છવજીજી ભુસાભાઈ પટેલ	૨૫૩
૧૬૪૫અવંતરાજ ભાઈચંદ શાહ	૨૬૫૨૦૦મણીભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૨૫૩
૧૬૪૫મિલાભાઈ રડીઆ પટેલ	૨૬૫૨૦૮ખાંડાશંકર દેવશંકર પંડ્યા	૨૫૨
૧૬૪૫વજીભાઈ પરશોતમ ભગત	૨૬૫૨૦૮ચુકીઆ ભગા પટેલ	૨૫૨
૧૬૮૦મંગા નિચ્છા પટેલ	૨૬૪૨૦૪કોટાલાલ અંબારામદાસ	૨૫૨
૧૬૮૦કોરલાલ છીનુભાઈ	૨૬૪૨૦૮ગોવનભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૨૫૨
કોટરીલાખા	૨૦૦૧૧૫૬ઈશ્વરેખાર અલમદસીપદ	૨૫૨
૧૭૦૦કીખાભાઈ ખાંબરભાઈ પટેલ	૨૬૩૦૦૦અનુદીન કાઠરી	
૧૭૦૦પ્રદલાદ દયારામ ભટ	૨૬૩૨૦૮મોતીરામ હરિદાસ ખાત્રી	૨૫૨
૧૭૨૦મગાભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૨૬૨૨૦૪પ્રાણજીવન ચીમનલાલ	૨૫૨
૧૭૨૦પવનલાલ હીરાલાલ	૨૬૨૦૦૦આરવારલાખા	
સુખડીઆ	૨૫૧૧અખંડુલમીઆ શુભામહુસેઈન	૨૫૧
૧૭૨૦મણીભાઈ શુભાખભાઈ વડી	૨૬૨૦૦૦નાતાલી	
૧૭૩૦કીખા ખીજલા પટેલ	૨૬૧૨૧૧અપાપસિદ અનુપસિદ પરમાર	૨૫૧
૧૭૬૦અંદુલાલ શુભાખચંદ શાહ	૨૬૦૨૧૩આણા દયાળ પટેલ	૨૪૯
૧૭૬૦દયાળ શંરામ પટેલ	૨૬૦૨૧૩અણાભાઈ વનમાળી પટેલ	૨૪૯
૧૭૬૦દિમતસિદ મોહનસિદ વજુચ	૨૬૦૨૧૩મયુસુદન વનમાળી પટેલ	૨૪૯
૧૭૬૦ધીરભાઈ પરાંગજી રવળ	૨૫૯૨૧૩રમણીલાલ મગનંદ વ્યાસ	૨૪૯
૧૭૬૦મોદાર મોગા પટેલ	૨૫૯૨૧૩અમભાઈ નરોત્તમ પટેલ	૨૪૯
૧૭૬૦મુળચંદ નાયુભાઈ મોતી	૨૫૯૨૧૩વિજ્ઞાણસિદ હીનાભાઈ મેતાવ	૨૪૯
૧૭૬૦નરોત્તમ વજુમ પટેલ	૨૫૯૨૧૬નરોત્તમભાઈ ખલેચરભાઈ પટેલ	૨૪૭
૧૭૬૦પરભુ નાગર પટેલ	૨૫૯૨૧૬રમણીલાલ નાયુભાઈ નાયક	૨૪૭
૧૭૬૦શંકરરાવ રામકિશ દેવગ	૨૫૯૨૧૬કોરલાલ નાયુભાઈ નાયક	૨૪૭
૧૮૫૦ઈશ્વરન મનનજી શુક્લ	૨૫૮૨૨૨અણુરાવ ભગવતરાવ પંડ્યા	૨૪૬
૧૮૫૦પરભુભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૨૫૮૨૨૨ઈશ્વર મોહનલાલ દવે	૨૪૬
૧૮૭૦કીખાલાલ મુરજીરામ દોયી	૨૫૭૨૨૨નરપરાલ મણીશંકર દેસાઈ	૨૪૬
૧૮૭૦મહમદસદીક અમીરમીઆ મેખ	૨૫૭૨૨૨આદ્યરાવ બાહુરાવ લાંગે	૨૪૬
૧૮૭૦રામસિદ દાનાસિદ ગોવિંદ	૨૫૭૨૨૬અમા બાબા પટેલ	૨૪૫
૧૮૭૦મણીજીજી વસનજી પટેલ	૨૫૭૨૨૬વિજયભાઈ દુબેરભાઈ પટેલ	૨૪૫
૧૮૭૦કોરભાઈ દલપતભાઈ દેસાઈ	૨૫૭૨૨૮આણા નારણ પટેલ	૨૪૪
૧૮૭૦દયાળ દસન પટેલ	૨૫૬૨૨૮ઈશ્વરાલ વતીવતરામ પંડ્યા	૨૪૪
૧૮૭૨શુભાખભાઈ રીજાખાઈ દેસાઈ	૨૫૬૨૨૮મગનલાલ રવનાયજી દેસાઈ	૨૪૪

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-આકરણના અનુવર્તન દ્વેષ]
જા. એ. એચ. ઈ. સી. ઈ.

વ્યાકરણના ધણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૈદ્ધી એવાં સુંદર છે કે બાળક ખુશવાયા સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓના ભોળો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં ક્ષેપણ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

૨ જુનું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તકના જુગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ગૈતિકાગ્રિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘાઈ પછી લૌગિકિક ચચેદા

દેવકારો સાથે અને નવી રેલવે

સંકલ્પ સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાળાના પરીક્ષાના અધ્યયન વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી વ્યવસ્થાથી જાણી શકાય છે. આ પુસ્તક ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેથી વધુ પાસ કરી શકાય.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૮૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાળાના શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાળાના પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એક જ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને મેતોષ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂર છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી અધ્યયન છે.

કિંમત ૧-૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની જગ્યાએથી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છોકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના અધ્યયનના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ખરું જરૂર છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીપ્રિન્ટ, અમદાવાદ.

ખાતા તરફથી અંજુર થયેલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

આગવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ લો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ લો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ થી : રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ થી : રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : રૂ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણધાર મામદી પરીક્ષા પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની ભૂગોળ, કર્તા-વસ્તુભાઈ લક્ષ્મણાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુખ્ય ઇતિહાસની ભૂગોળ. કર્તા-પ્રીતમરાય વજરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ. ૦-૫-૦

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ મુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

દિલ્લા ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લક્ષ્મણાઈ કાછ ૦-૧૨-૦

શાળાપ્રયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (સ્વતંત્રધોરણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનલાલ માણિકલાલ ઘોળાડીયા.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું, કર્તા-દુર્ગાચંદ્ર શિવરાંધર ચાન્ડિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નસુનાની પત્રિકા, ગંગાનો.

લખો:-મેનેજર, શ્રી ગુજરાત ગ્રોસરિએન્ટલ બુકડીયા,
સતનપોળને નાકે, રીયારાડ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી આ પુસ્તક પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે સંજુર કરવામાં આવ્યું છે.

અંગ્રેજી ધોરણ ૧ થી ૩ અને ગુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ.

૧૧૫ ચિત્રો અને આકૃતિઓ સાથે.

કર્તા.

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરિખ, બી. એ., એમ. ટી. સી.,

દેડગાસર, બુલ્ડેવી ઇન્સ્ટિટ્યુશન, ઉમરેઠ.

કિંમત રૂ. ૧-૨-૦.

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના પ્રમાણે રચાયેલી અને પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે લખાયેલી ભૂગોળ. પ્રથમ ગુજરાત અને મુંબઈ ઇલાકાનું અને પછી હિંદુસ્તાનના બુદા બુદા ભાગોનું વર્ણન કરેલું છે. વર્ણન સાથે જ્યાં જ્યાં દર્શાવેલા આપી શકાય ત્યાં ત્યાં ભૌગોલિક સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. હિંદુસ્તાનના બુદા બુદા વિભાગોના અભ્યાસ પછી સમસ્ત દેશની પુનઃસમીક્ષા કરેલી છે. પછી એશિયા અને ઈવ્રોપ જાણી હકીકત આપેલી છે. તે સાથે હિંદુસ્તાનના પરદેશ સાથેના વેપારની હકીકત સરળ ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્ય જીવન અને મનુષ્યના ધંધા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

બીજા ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની હકીકત આપેલી છે.

પ્રકટ કર્તા.

લાંગમેન્સ, ગ્રીન એન્ડ કંપની લિમિટેડ.

૫૨, નિકત્રા રોડ, મુંબઈ.

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

પત્ર સંબંધી લખાણ ચોક્કિતર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકખે અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે.

વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથીજ ખખર આપેલી દર છાપેલે પાને યોગ્યતા પ્રમાણે રૂ. ૧) આપવામાં આવશે. અર્થપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી. છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ જુદું.

શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજુર કરેલીજ હોય એમ ઉમેશ હોતું નથી. માટે દરેકને મંજુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.

આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડખીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

Government School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૪

“તથા લગ્નાનામાં તથા બુધ્ધિ અને પ્રગતિમાન માણસની
જરૂર પડે છે. દુનિયા આમળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાળ-
દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી
સત્યના દંડ અને પીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો
હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે.”

કેમ્બ્રિજીયાતાના દુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળાલભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
કેડનાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(પ્રથમ લઠ સ્વામીન ગુપ્તા છે)

પો “શામલ નવનિર્મિત” વિનિયમ પ્રમાણે પરીખ દેવીદાસ ઉપનવાયે આપું.
સંસ્કારના નામ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	લુનુ અને નયું	૬૧
૨	આકગ્લુ શીખવવાની નવી રીત	૬૬
૩	એક બાળવર્ગ	૬૮
૪	સુરત વિદ્યાનાં પ્રાચીન સંસ્થા	૭૩
૫	પૃથ્વીચુરનો ભોળાબીમદેવને મંદિરો	૭૬
૬	બાળકનો હાડિ	૭૭
૭	સ્વયંશિક્ષણનું મહત્ત્વ	૮૨
૮	માનવશાસ્ત્ર અને દેશવર્ણી	૮૪
૯	"સાચન પુસ્તકનું કદો"	૮૮
૧૦	દેશવર્ણીકાર	૯૦
૧૧	લોગ્લુ ૪ યુ" (બાઈરલુની નોંધ)	૯૧
૧૨	જોકરીઓ માટે લેનાએલી વ. કા. પરીલા ઉ. ભાગ	૯૬
૧૩	જોકરીઓ માટે લેનાએલુકર કામનત પરીલાની તારીખ, ઉત્તર ભાગ ૧૦૦	
૧૪	"પાઠ્યપુસ્તક, પ્રનામ અને લાખજેરી" માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૦૧
૧૫	એક શિક્ષકની શાળાનું અભ્યાસથી એવા ધારણ સુધીનું વખતપત્ર ૧૦૬	
૧૬	પ્રનામપત્રક	૧૦૮
૧૮	ખાનગી જાહેરખબરો	૬

ભારતભૂમિનો ઇતિહાસ

લેખક : પ્રાણલાલ દીનપાસમ દેશાઈ બી એ એસ, સી. સી. ઈ.

અંગ્રેજી એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એડિટર, અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.

આ પુસ્તક મુખ્યત્વે ભરતરના દેશવર્ણીખાતાએ પ્રાથમિક તેજસ્ માધ્યમિક શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે અપાયા મંજુર કર્યું છે. પુસ્તક ગ્રંથોની સંખ્યાના પિક્કાનો અને દેશવર્ણીઓએ ગામ આખિપ્રાય આપ્યા છે.

આ પુસ્તક અંબધગા પ્રખ્યાત દૈનિક પત્ર "મુખ્યત્વે સમાચાર" લખે છે કે "આપાર અગાકે દિવના ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો લખાયા છે છતાં આ પુસ્તકના અનેક પિક્કાના અને તવીતના છે. તી દેશાઈ મુખ્યત્વે ભરતરના દેશવર્ણીખાતામાં શિક્ષક ઉપગત ઉપરુટિ દરજ્જેકર પણ હતા એટલે વિદ્યાર્થી, શિક્ષક તથા પરીદાક એ ત્રણેની સુસ્ટીઓ સમજી શકેલા હોવાથી તેઓ આ પુસ્તકને ઉપયોગી જતાની સકથા છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદના પ્રખ્યાત જુકમેવર્ પારોવી પણ મળી મકશે. ગોહનલાલ દાગોદર મહેતા જુકમેવર એન્ડ પબ્લિશર-દાગોદર

ગુજરાત શાલાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪

[અંક ૨]

નવું અને નવું

‘કુદરતને અનુસરો’ એ કમળ દાનણીકારનું મનન કરતા યોગ્ય વચન છે. તેની કહેવાની મતલબ એ છે કે નાગશિક્ષણમાં કુદરતના નિયમને અનુસરી કાવચીની યોજના હોવી જોઈએ. દરેક વસ્તુમાં આકર્ષિત ફેરફાર થયાં હોય છે, એ કુદરતનો મહાનિયમ છે. કોઈ પણ પદાર્થ એકની એક જ સ્થિતિમાં લાંબા સમય સુધી રહેતો નથી. પથ્થર જેવા જડ પદાર્થોમાં પણ તેના આકુઓ રૂપો ફેરે છે. ‘વળાં એતન વસ્તુઓમાં થતા ફેરફાર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ઝાડનાં પાંદડાં પાનખર ઋતુમાં ખરી ગય છે અને વસંતઋતુમાં નવાં ફૂટે છે. તેવી રીતે જગુ. પશુપક્ષી અને પ્રાણીઓનાં શરીરમાં હંમેશાં ફેરફાર થતા જાય છે. અને તેને અંગે તેમનો વિકાસ અને વિનાશ થાય છે. આપણું શરીર દર રાત્ર વરસે નવાં હવચાલુઓનું બંધાય છે, એવું શરીર યાત્ર રહે છે. આવી રીતે કુદરતની દરેક વસ્તુમાં ફેરફાર થતાં તેની પ્રગતિ થાય છે. જે વસ્તુ જડ જેવી નિચલ-ચર્ધ પડી રહે છે તેનો વિકાસ અટકી પડે છે એટલુંજ નહિ પણ તેનો સંસ્ત નાશ થઈ જાય છે.

કુદરત સંકલ્પ તેમજ નિર્ણય નિયંત્રિતમાં યોગ્ય ફેરફાર કરે છે એ જાણના સામ્ય છે, પણ તે ફેરફાર અમુક નિયમને આધીન હોવાથી તેનો ય વસ્તુનો વિકાસ અને પ્રગતિ હોય એમ ચોક્કસ જણાઈ આવે છે;

પણ તે ઉપરથી ગમે તેવા ફેરફાર કર્યા કરવા એ બેધ આપણને મળતો નથી. આમાં ધણા ફેરફાર થઈ જવાથી તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ જાય છે, પણ તેની સાથે તેનું જે વ્યક્તિત્વ હોય છે તે કાયમ રહે છે. તેવી રીતે ખીંચળા પદાર્થોમાં પણ તેમનું વ્યક્તિત્વ સચવાઈ રહે છે. અને તેની સાથે તેમાં ફેરફાર થતાં જોવામાં આવે છે. હુંકામાં જુનાની સાથે નવું એ કુદરતનો પ્રગતિ માટેનો નિયમ છે. કેવળ જુનું પસંદ કરવું એ જડતા સ્વીકારવા જેવું છે. કદાચ નવુંજ કર્યા કરવું એ કોઈ સાધ્ય વગર ગમે તેમ આજ્ઞા કરવું તેની બરોબર છે. જુનામાં અચરતા હોય છે ત્યારે નવામાં પ્રગતિ હોય છે. જુની બાબતો એ, અનુભવનો પરિપાક છે પણ નવીન ફેરફાર એ સર્જનની ધગશ છે. જેમ કોઈ સારી ઇમારત ઊંડા અને મજબૂત પાયા, વગર બરાબર બાંધી શકતી નથી; તેમ કોઈ પણ જાતની પ્રગતિ જુની સંસ્થાની મદદ સિવાય થઈ શકતી નથી. આ દષ્ટિ. મુજબ જુનું એજ સાફ છે અથવા નવીન એજ પ્રગતિ છે એમ ધારવું ભૂલભરેલું લાગે છે. ખરી રીતે તો જુનાની સાથે નવીન તત્ત્વ મેળવીને સુધારા કરવો જોઈએ, આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે કોઈ સંસ્થા કે રીતારવાજામાં ધીમે ધીમે ફેરફાર કરવા જોઈએ. તે વસ્તુના મોખ્ખા વિકાસ માટે તેનું જોકદમ પરિવર્તન કરવાની જરૂર નથી. અલબત્ત જેમ ફેરફાર શરૂ થાય શુભક્રિયા વગર આરામ થતો નથી, તેમ કેટલીક બાબતોમાં મોટા ફેરફાર કરવાની પણ જરૂર પડે છે. વળી જ્યાં અતિશય જડતા કે જુનાપણું હોય ત્યાં જોકદમ નવીન ફેરફાર કરવાનું હીક લાગે છે. પણ પ્રગતિ માટે જે આધારણ નિયમ જણાવ્યો છે તે સિદ્ધવર્ગે ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ અને તેના દૃષ્ટાંતરૂપે જુની અને નવીન કેળવણીની કેટલીક બાબતોનું અવલોકન કરીશું.

જેમણે આજંબી ત્રીમેક વરસ ઉપર આસતી કેળવણીનો લાલ લીધો હશે તેમને માલુમ હશે કે તે વખતે ટ્રેન્ડ અને અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષક ખરા જિંદગી વિદ્યાર્થીઓને શીખવતા હતા. તેમના મોંઘાં ભડોળ આપું હશે, તેમજ તેમને શિક્ષણપદ્ધતિની ચીવટ ઓછી હશે. પણ તેમનું શિક્ષણ સગોટ અને પાકું હતું. જે કંઈ શીખવવામાં આવતું હતું તે બરાબર પુનરાવર્તન કરાવી તેમજ ચાંદ કરાવીને પાકું કરાવવામાં આવતું હતું. વળી તેમને તેમના વિદ્યાર્થી પ્રત્યે સારી લાગણી હતી. તેમના ઉપર સમલાવ હોવાથી તેના દિનેમાં તેઓ રસ લેતા હતા. તેમનો સંબંધ કોઈ આખીને બાંધવું કે કોઈ સંબંધને બણાવવા પુરનો નહોતો. કોઈકોઈ વાર તેમની પાસે કામ કરા-

નવામાં આવતું, પણ તેનો અર્થો તેમને ઘેર બોલાવીને અને લણાવીને આપવામાં આવતો હતો. તે જગ્યાનાં જીવન સાદું હતું અને તેથી કમા-
ચીની 'હાંડમારી' ઓછી હતી; એટલે શિક્ષકવર્ગમાં પોતાનું કામ કરવાની
કાળજી અને મતોથી રહેવાની વૃત્તિ હતી. અલબત્ત તે જગ્યાનામાં ગ્રામ્યભા-
વથી ઉપર 'વિશેષ' એક હતો, તેમજ તેને અંગે સખત શિક્ષા કરવામાં
આવતી હતી. તે વખતના વિદ્યાર્થીઓ ખડતલ હોવાથી શારીરિક શિક્ષા
ખરી શકતા, પણ તેમને એકદર બેતાં શિક્ષક પ્રત્યે શુરભાવ હતો. તેમને
એક બીજા પ્રત્યે હૃદયનો સંબંધ હતો. ફક્ત શાળામાં લણાચી પછી
શિક્ષકનું કામ પુરું થાય છે એમ તે વખતે સમજવામાં આવતું નહિ.
શાળાની બહાર પણ વિદ્યાર્થીઓના જીવનમાં રસ લેવામાં આવતો અને
તેમનાં માથાપ સાથે હળતમળત રહેતી. હાલના વખતના એટલી તે વખતે
વિપવની વિવિધતા તથા જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ નહોતી. તે વખતનું શિક્ષણ
નીરસ કે કંઈક હતું પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીની મગજશક્તિ તે અહણ
કરવા યોગ્ય મજબુત હતી. હાલની માફક મિનિટ મિનિટ શીખવવાનો
ઓછો તે વખતે જણાતો ન હતો, પણ જે શીખવવામાં આવતું તે ઉમંગથી
હતું. વળી તેને લીધે સંચાની માફક કામ નહિ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને
થોડીક સ્વતંત્રતા મળતી અને તેઓ બાતે અભ્યાસ કરી શકતા. તે સમયે
તાલીમ પામેલા શિક્ષકનો જ્ઞાનનો ભંડાર વિપુલ હતો. ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ,
અર્થશાસ્ત્ર, ખગોળશાસ્ત્ર, યંત્રવિદ્યા, ભૂમિતિ, સંસ્કૃત વગેરે વિષયના જ્ઞાનને
લીધે તેમનું મગજ સાઈ ફળવાએલું હતું. ઉપર જણાવેલો 'ફળવણીનો' સુગ
હોય સાહેબનો 'હલી' સંકાય.

તેમના સમયમાં 'શિક્ષણની' જે પ્રણાલિકા રચાવવામાં આવી
હતી. તે ૧૮૦૨ સુધી કાયમ રહી. આ વખતે ૨૫. માધવલાલ લાધજી
તથા કોપન્ટન સાહેબે ફળવણીને આવેગ આપ્યો. ને સમયે હાલની
વાચનમાળાઓ રચવામાં આવી. તેની સાથે શિક્ષણપદ્ધતિમાં વિશેષ
ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. તેમજ નવા વિષયો ઉમેરવામાં આવ્યા.
બાળશિક્ષણ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું. તેની તાલીમ શાસ્ત્રીય
રીતે આપવાને કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ સર્વત્ર હાખત કરવામાં આવી. તેની
સાથે પદાર્થપાઠની શૈલીનાં આવી. કોલેજમાં કોલેજનો વિષય દરેક શિક્ષકને
શીખવવાનો ફરજિયાત કરવામાં આવ્યો. વળી તેની સાથે શારીરિક વિદ્યાસ
ખોટું ફરજિયાત ફિલ પણ હાખત કરવામાં આવી.

આ વખતના શિક્ષકને માનસશાસ્ત્રને આધારે શીખવવામાં આવેલા
નવા શિક્ષાતંત્રે આધારે શાસ્ત્રીય રીતે શિક્ષણપદ્ધતિનું જ્ઞાન આપવામાં

આવતું હતું. બાપાનું જ્ઞાન અને તેની શુદ્ધિ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપાતું. સંસ્કૃત, તેમજ બીજાણિત, બુદ્ધિ, તર્કશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર જેવા વિષયોની કક્ષણ લાંબીમથી શિક્ષકનાં બુદ્ધિવિકાસને મારી મદદ મળતી. તેમની જ્ઞાનની સામગ્રી વૈદ્યના પ્રમાણમાં હોવાથી તેમનું માનસ સંગીન શિક્ષણ આપવાને અનુકૂળ હતું. વિષયોની વિવિધતા હોવાને લીધે પહેલાંનાં કરતાં શિક્ષણ રસિક કરવાને સારો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો. વળી રસ એ શિક્ષણનો આત્મા છે એ મુત્તાનુસાર પદાર્થ, ઉદાહરણ તથા બીજી શિક્ષણની સુક્તિઓથી બાળકના શિક્ષણમાં વધારે રસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવતો હતો. આ જગ્યાનામાં કેળવણીને લગતી ઘણી ઉદાહરણ મળી હતી. ડ્રાવન્ટન સાહેબ પોતે કેળવણીમાં સારો રસ લેતા, તે વખતે વારંવાર શિક્ષકોની સામગ્રી ભરવામાં આવતી અને ડ્રાવન્ટન ઇન્સપેક્ટરો તથા તેમના એસિસ્ટન્ટ શિક્ષકોની આગળ નમુનાના પાઠ આપતા. શાળામાં પણ પોતે શીખવતા હતા. આ સમયે કેળવણીને લગતા વિષયની સારી સમીક્ષા થતી હતી. નવીનથી શાળાઓ નીકળતી હતી અને સારા પ્રમાણમાં શિક્ષકોને તાલીમ આપવામાં આવતી. આ જગ્યાનામાં પહેલાંનાં કરતાં એકંદરે ઓછાપણી ઓછી હતી. શિક્ષણ પદ્ધતિ ઈર્ષ આપવાની કાળજી વિશેષ જોવામાં આવતી અને લાલચર પાકું કરવાની મારી ચીવટ હતી. શિક્ષક અને શિષ્યનો સંબંધ એકંદરે મીઠો હતો. શિક્ષકનું માનસ વધારે જ્ઞાનની સામગ્રીમાં હતું પણ અભ્યાસરૂચિ ઘણી ઓછી હતી. રસિક શિક્ષણની સાથે વિદ્યાર્થીનું થોડું પોચું ચળવળ માનસ જોવામાં આવતું હતું. એકંદરે શિક્ષાનો લય ઓછો પણ કર્તવ્યનિષ્ઠા પ્રયત્નના જેવી નહિ. જીવનની વિશેષ વિવિધતાની સાથે જરૂરિઆતો વધવાથી વધારે પગારની માગણી થતી, તોપણ એકંદરે શિક્ષકનું જીવન સતોષી અને કર્તવ્યપરાયણ હતું. આ વસ્તુસ્થિતિ ૧૯૧૮ સુધી ચાલી. મહાન વિપ્લવને ઝાંઝાળી વિચારની ક્રાંતિને લઈને સ્વતંત્રતાની ધગસ દરેક વ્યક્તિમાં વધી ગઈ. સમાજના દરેક ક્ષેત્રમાં વધારે કમાવવાની ઇચ્છા પ્રગળ થઈ. આવા સામાન્ય ફેરફારમાંથી શિક્ષક વર્ગ નિરાશો રહી રહ્યો નહિ. તેમના તરફથી પગારના વધારા માટે તેમજ શિક્ષણમાં સુધારો કરવા માટે સમાજને અને સંઘની રૂથાપના થઈ. જગ્યાનાં અનુસરી તેમના પગારમાં વધારો કરવાને માટે વારંવાર ભારે પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા. સ્વતંત્રતાની ઇચ્છાની સાથે બાળકેળવણીમાં મોટા ફેરફાર થયો. સ્વતંત્ર શિક્ષણ અને સ્વામીસેવક એ મુત્તાના આધારે બાળકેળવણીની નવી રચના થઈ. એકંદરે મોંઝેસોરી પદ્ધતિ મુજબ બાળકશિક્ષણ આપવાની ધગસ વધતી ગઈ.

મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીને હાલનું પદ્ધતિ મુજબ વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપવું જોઈએ, એ વિચારની અસર સમૂહ શિક્ષણ ઉપર થવા લાગી. વર્ષ ૧૯૧૮ માં કોલેજનો નવો અભ્યાસક્રમ ઘડાયો. તેમાં બીજગણિત અને સંસ્કૃતને તિલાંજલિ મળી અને ભૂમિતિનો અભ્યાસ કમી થયો. તેને બદલે આરોગ્ય-વિજ્ઞાન અને સૃષ્ટિવિજ્ઞાન ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું. પહેલાંના જમાનામાં શિક્ષકનું ધ્યેય જ્ઞાન હંતું એટલે જાળકેને જ્ઞાન આપવામાં શિક્ષકની સર્વે શક્તિઓનો વ્યય થતો. હાલના જમાનામાં શિક્ષકનું ધ્યેય 'જાળક' છે; એટલે આધુનિક શિક્ષણપ્રણાલિમાં શિક્ષકની સર્વે શક્તિઓ જાળકના વિકાસ અર્થે જોડાય છે, અને એ ઉદ્દેશ બરાબર આવે એટલા માટે નવીન વિષયો અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા અને જાળકની કર્મેન્દ્રિયોના પ્રબળ વિકાસથી તેની રાત્રિન્દ્રિયોનો વિકાસ સાધવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રહ્યો. વર્ષા વિષયમાં જોડા-હતરી વિચારીશું તો કેળવણીનો દેવ આથી પણ આગળે જાય છે. જાળક અને સમાજના સંબંધના બીજ પણ આ અવસ્થામાં રોપાય છે; તે એટલા માટે કે લાંબામાં જાળક મનુષ્યની સમાજના ઉપયોગી અંગ તરીકે થતો નો મથાશક્તિ હિરણે આપી શકે. આમ અત્યારે કેળવણીની ભાવના વધારે ઉચ્ચતર બની વધારે વ્યાપક થઈ છે.

અભ્યાસક્રમની નવીન રચનામાં વિષયના જ્ઞાન કરતાં પદ્ધતિ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે. હાલના જમાનાને અનુસરી શિક્ષણ-પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને શિક્ષકને શીખવવાનો પુષ્કળ અનુભવ મળવો જોઈએ એ સિદ્ધાંત અમલમાં મુકાયો. વર્ષા તે પછી થોડા વખતમાં દે-૩ શિક્ષકની સંખ્યા કમી કરવામાં આવી અને ત્રણ વરસને બદલે એ વરસનો અભ્યાસક્રમ લખલ કરવામાં આવ્યો. તે દરમિયાન હસ્તઉદ્યોગ, પર્યટનો બહુધા જ્ઞાનસ; વિશેષ જોડાયેલા પદ્ધતિ, નવીન દ્રષ્ટિ, વગેરે વિષયોને લઈને 'કેળવણીનું' સ્વરૂપ નેદલક્ષમાં આવ્યું. હાલના સમયમાં વાચન, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, સૃષ્ટિજ્ઞાન, વગેરે વિષયો શીખવવા માટે ઘણાં મુદ્ધારો કરવામાં આવ્યો છે. આ આપણો આજુ જમાનો છે. આને લીધે શાલાલાલાલા સંધ છે તે જાણત નહીં, કરેલી નોક્રે મુશ્કેલ છે, તોપણ સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે હાલમાં શિક્ષકવર્ગને સ્વતંત્રતાનું જ્ઞાન થયું છે. તેમના હક શ છે. તે તેઓ સારી પેઢી સમજે છે. તેને અંગે તેમનું આત્મમીરવ વધ્યું છે. તે શિક્ષણમાં નવાનવા પ્રયોજ કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. ગુજરાનમાં વ્યક્તિગત શિક્ષણનો આરો ઉદા-

પોદ્ધ થાય છે અને કેટલેક દેકાણે સારાં બાળમંદિરો ચાલે છે... પદ્ધતિની ટાપટીપ આગળ પડતી માલમ પડે છે. તેમના પ્રવંગામી શિક્ષકના જેટલું તેમનામાં જ્ઞાન નહિ હોય પણ તેઓ નવું નવું શીખવા આતુર છે. જમાનાની સાથે રહેવાની તેમની લીઝ ધમ્મ છે, પણ તેમનું શિક્ષણ સંગીન નથી એવી સાધારણ દ્રવિયાદ છે. વળી પહેલાંના જેટલી કર્તવ્ય-પરામણતા તેમનામાં જોવામાં આવતી નથી. જીવનની હાડમારીને લીધે વધારે પેશા મેળવવાની ધમ્મ-વિશેષ જોવામાં આવે છે, એટલે પહેલાંની સંતોષ-ક્રિતિ ઓછી થઈ છે. શહેરમાં તો દયુગન સાધારણ થઈ પડવાથી પોતાના ધંધામાં જે ચિત્ત રહેલું જોઈએ તે રહી શકે નહિ. નવીનતાના મોહને લીધે જીની બાળનનો અનાદર કરવો જોઈએ નહિ. વિદ્યાર્થી સાથે પહેલાંના જેવો લાવબીનો સંબંધ નથી. મોંઝાપ પણ શિક્ષકને જોઈએ તેવું માન આપતો નથી. શિક્ષકના સામાન્ય જ્ઞાનમાં કીક સુધારો થએલો હોય છે, પણ અભ્યાસની ક્રિતિ તેમજ પોતાના કામને માટે જોઈતી તૈયારી બીજા-દેશોના શિક્ષક જેટલે સરખાવતાં સંતોષકારક નથી. એકંદરે જોતાં જોવાણીનું સ્વરૂપ હાલના સમયને અનુસરી છે અને શિક્ષક વર્ગ તેમનું કામ આગળ-જવાબી નમ છે.

વ્યાકરણ શીખવવાની નવી રીત

જેવ્યાં ચારેક વરસથી આપણે ત્યાં વ્યાકરણ શીખવવાની રીતના ફેરફાર થયો છે તે કયા સિદ્ધાંતને આધારે છે તે શિક્ષક વર્ગને જાણવાની જરૂર છે. તેમાં પ્રથમ બાજત તો એ છે કે વ્યાકરણ-શિક્ષણનો આરંભ અક્ષર-જ્ઞાનથી થતો નથી. તેને અંગે હંદર્યાની કે તાલુસ્થાની વર્ગમાં કયા કયા અક્ષરો આવે છે તે નાના બાળકને શીખવાની જરૂર નથી. ત્યારબાદ અક્ષરજ્ઞાન ઉપરથી તેની મદદથી કેવી રીતે શબ્દો બને છે તે શીખવવામાં આવતું અને છેવટે શબ્દવડે કેવી રીતે વાક્ય બને છે તેનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું. શિક્ષણની આ પદ્ધતિને સંધોગીકરણ કહે છે. તેમાં વસ્તુના ખંડ ઉપરથી આખી વસ્તુનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. ખરી રીતે જોતાં તે કુદરતી રીત નથી. આરંભમાં બાળકને કોઈપણ પદાર્થનો સમગ્ર ખ્યાલ આવે છે. હા. તે કેરી જોઈને તરતજ તેનું જ્ઞાન મેળવે છે. રંગ, રૂપ, સુગંધ, ચગેરે પ્રત્યક્ષો એક પછી એક જાણી

તેના સમઢતે તે 'કરી' તરીકે વ્યણતું નથી. અલગત, પ્રથમનું જ્ઞાન અરપષ્ટ અને અપૂર્ણ હોય છે. અને તેથી વધારે અનુલવને લીધે, તેમાં વિશેષ વિગતો ઉમેરવાથી તેનું સવિશેષ જ્ઞાન તેને મળે છે. બાળક, બિમારી જીએ છે, ત્યારે તેને તેનો સમગ્ર ઝંખો ખ્યાલ આવે છે. પછી તેનું બારીક અવલોકન કરવાથી તેના જુદા જુદા અંગનું જ્ઞાન તેને મળે છે, એટલે કરીથી પ્રાપ્ત થએલા વિશેષ જ્ઞાનને લીધે તેનો પ્રથમ ખ્યાલ વધારે સ્પષ્ટ અને પૂર્ણ થાય છે. જ્ઞાનની આ પ્રક્રિયા સ્વાભાવિક છે અને તે પ્રથમકરણ પદ્ધતિ કહેવાય છે.

આપણી બાળપણથી જે નીસ વરમ ઉપર લખાઈ હતી તે મંગોળીકરણ પદ્ધતિ ઉપર રચાઈ છે. તેમાં મળાકારથી આરંભ કરી તેના શબ્દો અને પછી વાક્યો બનાવી, તેનું જ્ઞાન બાળકને આપવામાં આવે છે. હવે તો વાચનની આ રીતની અતિશય સ્ત્રી નથી. તેને જુદલે વાર્તાપદ્ધતિ મુજબ વાચન શીખવવામાં આવે છે. એટલે વાક્યથી વાચનની શરૂઆત કરવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં કેટલીક શાળામાં શબ્દપદ્ધતિથી વાચન શીખવવામાં આવે છે અને પછી તેનું પ્રથમકરણ કરી અક્ષરોનું જ્ઞાન ફરવવામાં આવે છે. આ દષ્ટિ મુજબ વ્યાકરણશિક્ષણનો આરંભ વાક્યથી કરવો જોઈએ. જ્ઞાન પરત્વે માનસશાસ્ત્રનો એક નિયમ એ છે કે કોઈપણ અર્થહીન બાળક આપણાથી સમજી શકતી નથી, 'નગમ' એમ અક્ષરો જોડવાથી કંઈ સમજાતું નથી અને તેથી તે બાળક યાદ રહી શકતી નથી. પણ તેજ અક્ષરોને 'મગન' એમ મૂકવાથી તે બાળક અર્થસુકત હોવાથી તરત સમજી શકાય છે. આ કારણને લીધે હાલમાં આરંભમાં કુંડા અને સરળ વાક્યોથી વ્યાકરણ શીખવવામાં આવે છે.

આ સંબંધમાં બીજી બાજુનું કોઈપણ પદની વ્યાખ્યા સંબંધી છે. પહેલાં 'નામ' ની પ્રથમ વ્યાખ્યા ગોખાવવામાં આવતી હતી. બાળકો શિક્ષકની ધાકને લીધે તેને ગોખીને યાદ રાખતા હતા. વ્યાકરણશિક્ષણમાં આ રીત કુદરતી રીતથી ઉલટી છે. પછી રીતે તો આપણને જે કંઈ જ્ઞાન મળે છે પછી તે કુદરતનું કે જનરલસાચનું હોય, તેમાં પ્રથમ દાખલા લેવામાં આવે છે. તે ઉપરથી સહજ રીતે આપણે તેને લગતું અનુક્રમકારનું અનુમાન તારવીએ છીએ. મનુષ્ય એ કાર્યકરણ શોધનાર પ્રાણી હોવાથી ઉપર બતાવેલી તેની વિચારશક્તી સ્વાભાવિક છે. દા. મોહન નામનો વિચારીએક, એ તણ એમ લગભગત છ દિવસ મોડો આવે છે, તે ઉપરથી શિક્ષક સહજ અનુમાન કરે છે કે તેને મોડા આવવાની ટેવ છે. આવી રીતે આપણે

હરદમેશાં મનુષ્યની પ્રકૃતિ સંબંધી અનુમાન બાંધીએ છીએ. અંમુક માણસે આગમુ, કોબી કે અદોળો-છે એવી ગતનો તર્ક કરતાં પહેલાં તેના આચરણને લગતાં કેટલાક દૃષ્ટાંતો આપણા અનુભવમાં આવેલાં હોય છે. તેને આધારે તેના સ્વભાવ સંબંધી આપણે તેવો વિચાર કરીએ છીએ. બ્યારે આપણી તર્કશીલી આવી ગતની છે, તો સામાટે આપણે તેનો ઉપયોગ બાળકોને બ્યાકરણ શીખવવામાં નહિ કરવો એ સુમન્ય નથી. બ્યાકરણને અનુસરી હાલમાં દોષધિ પદ શીખવતાં પહેલાં તેને લગતાં વાક્યો કદાવવામાં આવે છે. ને અમુક ક્રિયા કરી કે વસ્તુ ખતાવીને તેનાં વાક્યો બાળકો પામેથી કદાવે તો તે બહુ સાફ વળાંકુલના પ્રસંગોને લગતાં કુંઠા વાક્યો પત્રોદ કરવામાં આવે તો તેથી તેમાં બાળકને કીક રસ પડે છે. હા ને વિશેષણ શીખવવું હોય તો પ્રથમ સાદા નામવાળાં વાક્યો ઢાળા પાડીઆ ઉપર લખવા. ચકલી ઉડે છે, ઘોડો ચરે છે, વગેરે. પછી ચકલી સંબંધી આપણને વધારે જાણવું હોય તો શું કરવું, એવો સવાલ પછી તેમની પામેથી 'એ ચકલી ઉડે છે' એ વાક્ય કદાવવું અને પાડીઆ ઉપર તેની સામે લખવું. આવી રીતે બીજાં વાક્યોમાં વધારા કરી તે વાક્યો પાડીઆ ઉપર લખી બાળકને પૂછવું કે ક્યા શબ્દથી આપણે ચકલી સંબંધી વધારે જાણીએ છીએ. તે શબ્દો નીચે બીટી લીટી દોરી તે તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવું અને પછી જ શબ્દ નામનો અર્થ વધારે (વિશેષ) ખતાવે તેને શું કહેવું. આ પ્રમાણે તેમની મદદથી વિશેષણની બ્યાખ્યા કદાવવી. પાડીઆ ઉપર તે મોટા અક્ષરે લખી શિક્ષકે જોએ વખત આવી ખેંચાવવી અને છાકરાને તે સ્ત્રોતમાં લખી લેવા કહેવું.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ બ્યાખ્યા કરવાને પોટી કરાવ્યા બાદ તે તર્ક શીલીને બીજાં લાગે બાકી રહે છે તેનો અમલ કરવાની કંઈક છે. પ્રથમ તો આપણે ઢાળસા ઉપરથી નિષર્ગ ઉપર બ્યાખ્યા અને હવે આપણે નિર્ધર્મ ઉપરથી ઢાળસા ઉપર જવું જોઈએ. બ્યાકરણ શિક્ષણની નવી રીતનો ત્રીજો મુદ્દો તેના લાભાર્જીન સાથેના સંબંધનો છે. દોષધિ શબ્દનો ખરો અર્થ વાક્યના સંબંધથી સમજી શકાય છે. કેવળ છુટા શબ્દનું જ્ઞાન બાળક/ખરાખેર પ્રદાન કરી શકતો નથી. તેમજ તેને તે જોઈએ તેવી રીતે યાદ રહી શકતું નથી. તેથી જ પદની બ્યાખ્યા બાળકને સુમન્યવામાં આવી છે તેનું જ્ઞાન દૃઢ કરવાને માટે ઉદાહરણ બાદ તે બીટી બીટી ગતનાં વાક્યો લેવાની જરૂર છે.

‘ગંગા પવિત્ર નહીં છે’ એ વાક્યમાંથી બાળક પાસે વિશેષણ શોધાવવું. એવી રીતે ઘણાં વાક્યોમાંથી લુદાં લુદાં વિશેષણ શોધાવવાં. પછી તેનો ઉપયોગ વાક્યમાંની ખાલી જગ્યામાં કરાવવાનો હા. ધર—છે. તેમાં હથુ, નીચુ, નાનું, મોટું, ગંદુ, રૂપાળું વગેરે ઘણાં વિશેષણોનો ઉપયોગ લુદા લુદા વિધાર્થીઓ કરશે. આને લીધે બાળકનું ચત્તરડાં વધે છે. હવે આ પ્રશ્નમાં જરા વધારે અગ્રી બાળકને ‘ગરીબ’ ધોળું વગેરે વિશેષણો વાક્યમાં ઉપયોગ કરવાની છે. દરેક બાળકને તેની મેરુમાં આવે તેવું વાક્ય બનાવવાની છુટ આપવી જોઈએ. વાક્યનમાં ખામીથી અમુક અમુક વિશેષણો તેમની પાસે શોધાવવાં જોઈએ અને તેનો ઉપયોગ તેમની પોતાની વાક્યમાં કરાવવો જોઈએ. આવી રીતે બાળકને વાક્યો બનાવવાનો મહાધર થાય તે એક જાતની નિયંત્રણ તૈયારી છે. ઉપલાં ધોળામાં તેમાં જે પ્રશ્ન વાક્યો જોડીએક વાક્ય બનાવવાની રેવ તેમને પાડવાથી તેમનું નિર્ણયશક્તિ સુધરે છે.

આપારમુધી ગંધ, પેષ, વ્યુત્પત્તિ, આકરણ, નિર્મલ વગેરે ભાષાનાં વિષય જાણે એકબીજાથી નિરાંત હોય એમ મણકામાં આવતું હતું. સાદિત્યનાં તે લુદાં જોઈએ છે અને એકની અગ્ર બીજા ઉપર થાય છે તે બાળકને બુદ્ધિ જોવાથી વ્યાકરણશિક્ષણનો ભાષાનાં સાથે પ્રશ્ન જોડવામાં આવ્યો ન હતો. હાલમાં તે વ્યાકરણ એકબીજાની તથા જોડવાની ભાષા-શુદ્ધિ મોટે છે એ મુદ્દો જાણનાર બાળકમાં રાખવામાં આવે છે.

એકે બાળવર્ગ

એક બાળવર્ગમાં પંચ-૬ બાળકોને કામે લાગેલાં હતાં. તેણે આર શિક્ષક ખુબે હલા રહ્યા હતા. બાળકને બીજાકુલ એમ લાગતું ન હતું કે શિક્ષક તેની પાસે હલા છે, પેણ ન્યારે જરૂર પડે ત્યારે એક કાલમાં કોઈપણ બાળક પાસે શિક્ષક પહોંચી જતા. કામ કરતી વખતે બાળકો બીજાકુલ અંજા કરતાં નહિ અને શિક્ષક પેણ તેટલીજ શાંતિથી કોઈપણ બાળક પાસે પહોંચી જતા. આટલી બધી શાંતિ જોઈ કોઈ પેણ માણસને નવાઈ ઉપજ્યા વિના રહે નહિ. દરેક બાળક વર્ગમાં લુદાં લુદાં સાધનથી કામ કરતું હતું અને વ્યવસ્થા પેણ તેટલીજ સંપૂર્ણ હતી. બાળકો સોળામાં ૮-૩૦ થી ૧૧ સુધી રહેતાં. કેટલાંક બાળકોની આવે તેમનાં માળાઓ

પણ આવતાં અને કેટલાંક માળાપ, તેમનાં બાળકથી છુટા પડતી વખતે તેમને આશીર્વાદ આપતાં. સાળાનાં હેડ મિસ્ટ્રેસ તરીકે, એક ૧૫ વર્ષની કાગતી બાળા હતી અને તેના હાથ નીચે એક જુડી પાઈ હતી. આ એક નવાઈ જેવી વાત હતી. યુરોપની સાળાઓમાં ધણીપરી સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે.

બાળકો હોલમાં આવે અને બેસ ને પણ શાંતિથી, આવી શાંતિ જોઈ એક બાઈને તો રડવું આવ્યું. આ તેનાં અશ્રુ તે હાંપી હતાં. ત્યારે મોન્ટે-સોરી બાળકોને સૂચના આપે ત્યારે તે ઉભા થઈને અને શાંતિથી તથા ધીમેથી આપે છે. જેમ અને તેમ જોઈ-ધીમા અવાજથી તે સૂચના આપતાં. આવી રીતે સૂચના આપવાથી બાળકોની સાંભળવાની વિશ્વાસ સતેજ થાય છે. એક ઉપરથી તે પણ ધણીજ શાંતિથી અને ધીમેથી બેઠતાં. અણુવડ માણસને તો એ રીતથી કદાચ ગુસ્સો પણ ચડે. જેમનાં બહેનની તેમજ દરેક જાતની બાળકની કિંવામાં શાંતિનો ગુણ જોવામાં આવે તો.

બાળકોના ઔરડા:—ઔરડાનાં બારી-બારણાં, બાળકો જાતે ઉઘાડી શકે નેટલા ઉપાં ગણેલાં હોય છે. તેમજ કબાટ, વગેરેની વ્યવસ્થા પણ એવીજ રીતની હોય છે. સાધનોની વ્યવસ્થા એવી રીતની હતી કે, ફક્ત દરતી વખતે બાળકો જાતે તેનો ઉપયોગ કરી શકે. ઔરડામાં ચિત્રોની ગોઠવણ અત્યંત હતી. એકજ ઔરડામાં ૨ થી ૧૧ વર્ષ સુધીનાં બાળકો ભેગે છે, પણ દરેક વિષયના વિભાગ જુદા જુદા પાડવામાં આવેલા હોય છે.

બાળકો ત્યારે ચિત્રકામ કરતાં હોય છે ત્યારે જુદા જુદા દરેક રંગની પેન્સિલ મૂકેલી હોય છે, પણ તે એવી રીતે કે જે બાળકને જે જાતના રંગની પેન્સિલ જોઈએ તે તે પોતાની મેજે બીજાને ન કહેતાં લઈ શકે છે. બાળકોના કપડાં બેરવવાની ગોઠવણ એવી હોય છે કે દરેક બાળક પોતાની મેજે તેનાં કપડાં લઈ શકે એટલે. બાળકની ઉચાઈ પ્રમાણે કપડાં બેરવવાની યોજના ગણેલી છે.

કાનની શક્તિ કેળવવા માટે જુદા જુદા અવાજનાં સાધનો રાખવામાં આવ્યાં હોય છે. બાળકની આંખ ઉપર પાટા બાંધવામાં આવે છે અને પછી જુદા જુદા અવાજ ઉપરથી બાળકને તે પારખવાનું કહેવામાં આવે છે. આવી રીતે શક્તિનો તોલ કાઢવામાં આવે છે. આ રીતથી બાળક જલદીથી અને સારી રીતે શીખી શકે છે અને બાળકની કાનની શક્તિનો સારી રીતે વિશ્વાસ થાય છે. આખે પાટા બાંધવાનો હેતુ દર્શનદ્રિષ્ટ કુળની કાનને સતેજ કરવાનો હોય છે.

સ્પર્શશક્તિ દેખવવા માટે મોટાં પાટીઆં : રાખેલાં હોય છે, અને ઉપરની સપાટી ખરબચડી, મુંઝાળી એમ જુદી જુદી જાતનાં સપાટીવાળાં પાટીઆં હોય છે. કસોટી કરાવ્યાં પહેલાં જાળકોના હાથ ગરમ પાણીથી ધોવામાં આવે છે. પાટીઆં ઉપર કપડાં ચોટાડેલાં હોય છે, તે પણ કમિક રીતે રાખેલાં હોય છે. પહેલાં વધારે ખરબચડાં, પછી મુંઝાળાં એવાં સાધનથી સ્પર્શેન્દ્રિય દેખવાય છે.

રંગ:—મુખ્ય ત્રણ રંગ—લાલ, પીળા-વાદળીની તકતીઓ હોય છે અને બીજા રંગની વેરફાં તકતીઓ હોય છે. તેમાં રંગનો ક્રમ સચવાયેલો હોય છે. આવી રીતે રંગ પાંચવાની શક્તિનો વિકાસ થાય છે. નાનપણથીજ રંગની છાપ મગજમાં દૃઢ પડી જાય છે, એટલે પછી મોટાપણે ચિત્રકાર થતાં તેને રંગની તાલીમ લેવાની, જરૂર રહેતી નથી. જો જાળકને સચોટ ખ્યાલ હશે તો તેજ જાતનો રંગ તેઓ તરત ચિત્રમાં મૂકી શકશે.

ગ્રાણેન્દ્રિય:—આ શક્તિ દેખવવા માટે ફૂલનું સાધન રાખવામાં આવે છે. આંખે પાટા બાંધી જાળકો પાસે ફૂલની મુગંધ અને તેનો બેઠ્ઠો પરખાવે છે. આ રીતથી જાળકોની ગ્રાણેન્દ્રિય દેખવાય છે.

જે વર્ષનાં જાળકો તાલીમ આપવાથી આપણા કરતાં વધારે સારી રીતે આંધી થકે છે, પણ દેખવણી વિના જાળકો-ટાટા ચાલી શકતાં નથી અને ચાલવાની કૌશલીક કુટેવો તેને પડી જાય છે. જાળકના હાથમાં પહેલાં લાવેલા પકડાવે છે, અને તે પકડી સીધું ચાલવાનું તેને કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે પહેલાં તેને દેવ પાડવામાં આવે છે. પછી પ્યાલામાં પાણી ભરી તે પ્યાલો તેના હાથમાં આપી તેને ચાલવાનું કહેવામાં આવે છે. ચાલતી વખતે પ્યાલામાંથી પ્રાણીનું ટીપું પ્રજ્વળત, પડવું જોઈએ. જો જાળકને આમ ચાલવાનું કહેવામાં આવ્યું હોય તેની સામે બીજા જાળકો જાણું પ્યારથી જોયા કરે છે. પ્યાલામાંથી પ્રાણીનું ટીપું પડે દે, તરત બીજા જાળકો આંગળી ઉઘી કરે છે. આ કસોટીમાંથી પસાર થયા બાદ તેને બે હાથમાં બે પ્યાલા આપે છે. પછી એક રકાબીમાં ફાળા, પછી બે હાથમાં છ, છ, પ્યાલા આપીને તેને ચલાવે છે. પછી મીથુનતી લઈને ચલાવે છે. મીથુનતીને સળગાવવામાં આવે છે અને ચાલતી વખતે જાળક તેમાંથી ટીપું પડવાનું દે એવી સજ્જા રાખે છે. બીજા મીથુનતી લઈ કૌશલીક છોકરીઓ સૂઝ કર્યા વિના ચાલી શકે છે. આ અને એવા બીજા અખતરા કરવામાં આવે છે. આનાથી ચરીરનું સમતોલપણ જાળવવાની શક્તિ આવે છે અને તેથી ચાલતી વખતે

પરદેશથી અનેક લોકો આવે છે, અને ગૌતમેશ્વર મહાદેવના દર્શન કરી યુગ્મસંચય કરે છે.

પુરાણ કાળમાં આર્ય અને અનાર્ય પ્રજા આ વેંગસોમાં સાથેસાથેજ રહેતી હતી. શ્રી રામચંદ્રજી આ અનાર્ય પ્રજાને અંપનાંથી આર્યોનું રક્ષણ કર્યું હતું એવા અનેક ઉદ્દેશો સમાયજમાં આવે છે. અત્યારે પણ બીજા અને દુષ્પણોના નામે ઝોગખાતી આ પ્રજા આ આખા પ્રદેશમાં મુંઝવણ પ્રમાણમાં જણાય છે. શ્રી રામચંદ્રજી કૌશલ્યો પૂર્વે પોતાની દક્ષિણની મુસાફરી દરમિયાન આ પ્રજામાં આવે રાંદકૃતિનો ફેલાવો કર્યો ત્યારથી આર્ય અને અનાર્ય પ્રજા હળીમળીને સાથે માથે રહેવા લાગી. કાળક્રમે માંડવી તાલુકામાં આર્યોનાં નાનાં-મોટાં રાજ્યો રથપાયાં અને સાથે સાથે અનાર્યોનાં પણ રાજ્યો આસતાં હતાં.

હાલમાં જે રથળ તડકેશ્વરના નામે ઝોગખાય છે ત્યાં આર્ય-જોડાનું એક મોટું નગર હતું. આ રથળને માટે અનેક દંત કથાઓ કહેવામાં આવે છે. કાઈ કહે છે કે તારક નામનો એક અનાર્ય રાજા હતો, તેને હાંશીને ત્યાં હિંદુ રાજા રથાપરામાં આવ્યું, તેથી તે રથળને તડકેશ્વર અને પાછળથી તડકેશ્વર કહેવામાં આવ્યું.

મારી મુસાફરી દરમિયાન તડકેશ્વરનો હાલના પટેલશ્રી ઇર્ષિભાઈજી નં. મહા દેસાઈની પાસે આજથી ચારસો વરસ પૂર્વનો જંદાંગીર બાદશાહના મહેલાર સિકાવાળો ફારસી ભાષામાં લખાએસો એક લેખ મારા જોવામાં આવ્યો. મુંબઈ સરકારના ઓરિએન્ટલ રીસર્સલેટર પાસે મિ. દેસાઈએ આ લેખનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર કરાવ્યું છે. આ લેખમાં બીજું કેટલીક વિગતોની સાથે કેટલીક ઐતિહાસિક હકીકત મળી આવે છે.

આ સારંદમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'મુસલમાન' બાદશાહોમાં હિન્દુસ્તાનમાં રાજ્ય સ્થાપીને નિવાસ કરવાની ઇચ્છા સૌથી પહેલાં મુલતાન મહમદ ધોરીને થઈ હતી. તેમના હુકમથી તેમના ભાઈ એ હિન્દી સેન ૧૭૮ માં હિંદ ઉપર પહેલી સ્વારી કરી. આ પછી ત્રીજા વરસે તેમણે ગુજરાત પર સ્વારી કરી અને રાજા બીમદેવને હરાવ્યો.

આ વખતે તડકેશ્વરમાં હિંદો વરસ નામનો હિંદુ રાજા સંદેશ કરતો હતો, અને તેના નગરને બીમનગર કહેવામાં આવતું હતું. આ બુદ્ધિ એમ નામના એક મુસલમાન અમીરે બીમનગર ઉપર હુમલો કર્યો, જેમાં અમુ-ક્ષાએગનું મરણ થયું. વગાઈ જાતા મુખી ત્રીજી બીમનગર મરે કરવા

૨૭ હજાર પાવદળ અને ૭૫ હજાર તુકડે થોડેમારોને મોકલવામાં આવ્યા. ૧૨ હજાર પાવદળ અને ૧૫ હજાર હથથળનો સંહાર થયો, પણ છેવટે દિલાવરને હરાવી બીમનગર સર કરવામાં આવ્યું.

આદશાહે આથી સંહારનું નામે બીમનગર બદલીને તુકડે થોડોએ છતેલું હોવાથી તુકડેસર રાખ્યું. હાલમાં તેને તડકેશ્વર કહેવામાં આવે છે. આ નગર પ્રાચીન કાળમાં ઘણી મહત્ત્વપાત્ર હતો એ અત્યારે પણ કાંઈ સંશય છે. ગામમાં એકે મોટું વળાવ છે. તેના ફરતો પથરોના બાંધેલા ચારે તરફ આચારો હતો અને એકે મોટું શિવાલય હતું. લગાઈ દરમિયાન આ સંઘનાનો નાશ થયો અને તેના પથરાઓ આમતેમ પડેલા ઢગલા બંધ અત્યારે પણ દેખાય છે.

દિલાવર આદશાહેને શરણે થયો, અને તેણે કરજામનો સ્વીકાર કર્યો. આદશાહે તેને “મલ્લ-ઉત્ત-ઈસ્લામનો” (ઈસ્લામનો ઉદયકાળ) ખિતાબ આપ્યો, અને પાછળથી તેને તડકેશ્વરનું રાજ્ય પાછું આપ્યું.

ધોરી સુલતાનના આગમન બાદ હિન્દમાં મુસલમાની સત્તા જામવા લાગી. સુરજાતમાં પણ ધીમે ધીમે તેનો ફેલાવો થયો. બીમદેવની પછી સુરજાતનું રાજ્યત્વ રાઝકુમારે વાઘેલા સત્તા નીચે આવી બદલાય થયું.

સોલંકી સરદારો અને રાજકુમારો આ કાળ દરમિયાન અનુક્રમ રથજો શોધી લઈ પોતાની સત્તા નીચે નવાં રાજ્યો સ્થાપવા લાગ્યા. કેટલાક મહી નદીના તીરે આવીને વસ્યા અને ત્યાં તેમણે સોલંકી સત્તા જમાવી. તેઓ મહીડા કહેવાયા લાગ્યા. મહીડા સોલંકી કુટુંબના સીમખાણ અને વાઘખાણ નામના એ રાજકુમારો ફરતા ફરતા એક વખત તાપી દિવારે આવેલા કામરેજ પાંસે ધગાં ગામે આવ્યા. ધગાંમાં ભાર્ગવ કુટુંબના આત્માનંદ અમલેદી નામના આદ્યજી, રહેતા હતા, તેમના ઘેર તેમણે નિવાસ કર્યો. આ અમલેદી આજે ભૂમિ પર ચીપલવાડના બીસ રાજનું રાજ્ય ચાલતું હતું. આ બીસ રાજ્યએ કોઈની ઉરકેરણીથી આત્માનંદ અમલેદીની પુત્રીનું કામ માટે માર્યું હતું. બીમખાણ અને વાઘખાણએ આત્માનંદજીને આ પ્રસંગે મદદ કરેલા હોયે ખીરી તેમની સહાયથી મેળું સ્વીકારવામાં આવ્યું, અને રાજ્યને કામ માટે એક રથજે નિમંત્રવામાં આવ્યો.

આ પ્રસંગે આ બન્ને રાજકુમારો હાજર રહ્યા અને દાદના નિવામાં મરત થએલા રાજ્યને અને તેના ઐગરીતે તેમણે મારી માર્યા, અને ધર્મનિષ્ઠ ધોલણની લાંબની રક્ષા કરી નવાં બીસ રાજનું રાજ્ય હસ્તગત કર્યું. આત્માનંદ અમલેદીને તેમણે પોતાનાં દિવસો બતાવ્યા.

બીજરાગના વખતમાં તાપી નદીના કિનારા પર રાજધાની ચોટી માટે એક માંડવી (ચોટી, માટેનું ધાણું) બાંધવામાં આવ્યું હતું. પીપલવાડના કરતાં આ રથા રાજધાની માટે અનુકૂળ હોવાથી સોલંકી રાજાએ ત્યાં એક શહેર વસાવી તેને પોતાનું પાટનગર બનાવ્યું. અસંલ આ રથા માંડવી ચોટીનું ધાણું હતું, તેથી આ શહેરનું નામ માંડવી રાજધાનીમાં આવ્યું. માંડવીનું સોલંકી રાજ્ય ધીમે ધીમે આજારે બનવા લાગ્યું. આ વંશના રાજા દુર્જનસિંહ બીજાએ બાજરાવ પેશવાને પોદુંગીઝા પાસેથી પંસારીનો કિલ્લો લેવામાં મદદ આપી હતી અને તેમના લડવાઓના શીર્ષનો અનુલવ કરાવવા હતો.

ઈ.સ. ૧૮૧૦ ની સાલમાં બોહાણમાં હિન્દુઓ અને મુસલમાનો વચ્ચે ધાર્મિક બાબતને લઈને કલહ ઉત્પન્ન થયો. આ કલહમાં દિવાન સુબાનંદજીને મારી નાખવામાં આવ્યા અને ગુર્જને નારી જવાની ફરજ પડી. આથી સુબાનંદજીના પુત્ર વિદ્યાનંદજીએ કંપની સરકારની મદદ માગી અને રાજના કલંકટર મિ. ક્રોએ ગર્જને ફરીથી માંડવીની ગાદી અપાવી.

માંડવીના છેલા રાજા વજ્રસિંહજીને ધંધાર પ્રગળે ધણો ત્રાસ હાયક જાણ્યો અને તેમના મરણ વખતે પ્રગળેમાં ધણો આગ્રતોષ ફેલાયો. તેમના મરણબાદ તેમના કંપરે છત્તસિંહજી ગાદી માટે પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ તે મંજૂરી નિર્ણય થાય તે પહેલાં તેમનું મરણ થયું એટલે ઇ.સ. ૧૮૪૮ ની ૧ લી નેને દિવસે માંડવીનું રાજ્ય બાલસા કરવામાં આવ્યું.

પીપલવાડના રાજ્ય મેળંધી રાજાપત્રમાં ઇ.સ. ૧૮૭૦-૧૮૭૧ અને ૧૮૭૨ ની સાલમાં થી પ્રાણજીવન વૃણગરમાં શુકલે કેટલાક લેખો આપેલા છે અને નાદવીના દેશી રાજ્ય નામના પુસ્તકમાં કેટલીક હંપીકેત આપી છે, એટલે અત્રે એ મંજૂરી વિસ્તારથી ન લખતાં આ રથાના પુરાણન ઇતિહાસનું કેવળ વિહંગાવલોકન કરવામાં આવ્યું છે.

મનગુપ્તરાગ મણિશાંકર દિવેદી

સીનીઅર આરો ૩૦ એપ્રિલ ૧૯૨૨, સુરત.

પૃથ્વીરાજનો ભોળાભીમદેવને સંદેશો

(ભીમદેવના દરબારમાં પૃથ્વીરાજનો સંદેશો લખ્યા પછીનારું એક પાદોડ)

અંદ પાદોડ— હરિગીત એવરના સ્વરૂપમાં

હે! સ્ત્રીમ ભોળા ભડવીરા, શરમે ભૂલ્યો તું ભાનને,

એ અંદવદની મોહિની, દરમે લખી કોણે તને ?

જન ગામિની એ બાલમુખ્યા, પૃથુ તાત હણી શું પામીયો ?
 જનમ્યું જગે સ્વર્ગે જશે; તો દહાણુ શો તે દાદીયો ?
 ઇચ્છન તણા મનમંદિર, પૃથુમૂર્તિને પધરાવી છે,
 જો જનનકી ધરવા મથે; સવણ તણું શું ભાવિ છે ?
 છતવો તણી આશા ન ધર, ક્યાં સૂર્ય ને ક્યાં આગીઓ,
 ક્યાં દુશરી વનરાજ ને, ક્યાં વન ચરતો મૃગસો.
 આકાશમાં જો હિરણ્ય, તો નીસરણીથી પકડશું,
 પાતાળમાં જો પરવરો, તો આખી પૃથ્વી ફેડશું;
 મન્દી, બેનો મહાસાગર, તો અગતી ઝડપે તને,
 અધકારમાં દાપક વડે, જો ત્રિશુળ તુજ શિર પર ભમે
 પૃથુદેવ આવ્યા ધેર તુજ, દર સેવ સેવક તું ચર્મ ?
 આજોત્રે તું અંકમાં, ને દંતમાં તરણું મહી ?

લી,

દયંશંકર કેશવરામ ભટ્ટ

મહેતાજી વપારી (આંજુ'ક)

બાળકનો હાઉ

શિઆળાની એક ખૂસતુઓ સાંજે મુંબઈ શહેરના એક મંતોરજન
 બગીચામાં હું-મારા એક માની ઉમરના ભત્રીજા સાથે ફરવા ગયો. ત્યાં
 વાઘેનો બે નાનાં બચ્ચાંએને ફરવતો એક રખેવાળ મારી દષ્ટિએ પડ્યો.
 પ્રથમ તો મેં શંકાની નજરે જોયું હતું, પરંતુ રખેવાળને પૂઠતાં ખુલાસો
 થયો, કે બચ્ચાંઓ પોતાના ભતિશ્વસાવ ઉપર જરાની ઉંમરે પહોંચે ત્યાં
 સુધી તેઓ આમ છૂટથી બહાર દરીદ્રી રોકે છે. આટલો ખુલાસો થયો
 પછી મેં મારી સાથેના બાળકને વાઘનાં બચ્ચાં એળખાવ્યાં. વાઘનું નામ
 સાંભળતાંજ, તે કંઈક ખીંચી અમે મારી પાછળ લપાગો; પરંતુ રખેવાળ-
 ની રમથી, બ્યારે એ બચ્ચાંઓ ઉપર મેં મારો હાથ ફેરવ્યો અને
 બાળકને મેં સમજાવ્યું, કે આતો બચ્ચાંઓ છે, અને આપણને કંઈ નુક-
 સાન કરે તેમ નથી, ત્યારેજ તેને ભયં ગયો, અને વાઘનાં બચ્ચાંની મુંવાળી
 મામડી ઉપર તેમની સાથે સહેજ ખેંચ કરવાં મંડી ગયો. આમ ઘરનાં
 અને આજુબાજુના મંદકારો વડે વાઘ આવ્યો, હાઉ આવ્યો વગેરે શબ્દોથી

તેના મનમાં જે બીક ભરાઈ ગઈ હતી તે વ્યતિવાતમાં નીકળી ગઈ અને ખરી વસ્તુ શી છે, તેની તેને સમજ પડી. આમ, ઘણી વખત માળાપો બાળકના મનમાં ધોસેલી બેસાડવાની, કોશિષ કરવા જતાં જે જાતની નમજાઈ દાખલ કરી દે છે, તે કાળે કરીને ટેવાઈ જતાં બાળકને જોઈએ તેટલો બહાદુર થતો અને વિદ્યાર્થી પામતો અટકાવે છે. આવી ઠંઠં એકજ પ્રકારની બીતિ બાળકના મન ઉપર હસાવવામાં આવતી નથી, પરંતુ મીઠાઈ બોચું, ઘોઘર, આબ્યો, ખાવો આબ્યો, શક્તિ આબ્યો, સાપ આબ્યો અને બાળક વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં હોય તો માતૃત્વ આબ્યો, એમ અનેક રીતે બાળક પાસણમાં હોય ત્યારથી માંડીને કિશોર વયમાં આવતાં સુધીના નેના મનમાં અમુક જાતની બીતિ દાખલ કરી તેની પ્રગતિ અને વિકાસ અડકતરી રીતે અટકાવવામાં આવે છે.

આવી નહીં બાળકોનું કેવું ગંભીર પરિણામ આવે છે, તેની તેમનાં માળાપોને લાગ્યેજ ખબર હોય છે. મોટે ભાગે તે તેઓ પોતાની સગવડ માટે આવા પ્રકારની બીતિઓ બાળકના મનમાં, પોતે નિવૃત્તિથી બીજા કામમાં મન રોટી શકે એટલા માટેજ ઉપજ કરવામાં આવે છે.

હાલના જમાનામાં બાળકના વિકાસ અર્થે માળાપોની ફરજ શી છે, એ બાબતેના આખો મત્ર કોઈ બીજી વખતે ચર્ચવાનો રાખી, હાલ તરત તે શિક્ષકો પોતે લાગે વળગે છે ત્યાંસુધી આ બાબતમાં શું કરી શકે એ નેના માત્ર વિચાર કરીશું.

અગાઉ એક પાડોશી સાધારણ સ્થિતિના પણ મંદકારી હતા, તેમને ત્યાંથી મારે ત્યાં એક પેંડાનું પડીકું આવ્યું. તપાસ કરતાં એમ જણાવ્યું કે તેમને દીકરાને, તે દિવસે પહેલવહેલો શાળામાં મોકલી સરસ્વતી મદિરમાં એક વિદ્યાર્થી તરીકે તેનું નામ નોંધાવ્યું હતું. તેની ખુશાલીમાં તેમણે આગરે ત્યાં પેંડા મોકલ્યા હતા. એક તો હું શિક્ષક, અને તેમાંય વળા મારા મિત્ર જેવા પાડોશીના દીકરાએ વિદ્યાર્થીની દિક્ષા લીધેલી હોઈ મને ઘણો આનંદ થયો, અને તે બાળક તેમજ તેનાં માતાપિતા સમજશે કે નહિ તેનો સહજ પણ વિચાર કર્યો. વિદ્યા, શિક્ષણ, અને સંસ્કૃતિ, આ દરમિયાન વિશે નાના પાપા ઉપર એક બાબત પણ મેં કરી નાખ્યું. તે સાંભળી તે બાળક અને તેનાં માતાપિતા પણ જરા ખુશ થયાં. છોકરો પણ કહ્યો હતો, તેનાં પિતાને કહેવા, સાચો કે “બાપાજી હું લોજ નિયાલે જઈ.” પરંતુ આંક, દિવસ પછી મારી ભારે અનુભવી વચ્ચે મને ખબર પડી કે બાળક શાળામાં જવા માટે આનાકાલી કરે છે અને આવી જ રીતે બેદ.

ચયો. 'તેની' માતાને એકે દિવસ પૂછ્યું. કે બાળક શાળામાં કેમ જતો નથી? તેણે મને જવાબ આપ્યો, તે મને કંઈક નોંધવા જેવો જણાયો. તેણે કહ્યું, બાળક-કહે છે કે, " ભારતર કશું લાણવતા નથી, હું ઊંઘી જઈશું ત્યારે મને સોટી મારી જગાડે છે, કોઈ-કોઈકર સાથે વાત કરું છું તો મને ધમ-કાવે છે " ખરી વાત, આપણે આંગણે છુટથી રમેલું છોકરું, એને શાળામાં આમ બે ચાર કલાક એકી સાથે બેસી રહેવું શરૂઆતમાં ન ગમે એ બનવા યોગ્ય છે. પણ 'કાંઈ' નહિ એ તો એમ કરતાં કરતાં માણે જ માણે ટેવાઈ જશે, એટલે બધું ટેકણું પડશે " બાળકની માતાએ આ બધું સામાન્ય વાત રૂપે કહી નાખ્યું, પરંતુ એ વાત સાંભળી, શિક્ષકની બેઠે રહી પ્રત્યે એને બાળકની માતાની ગેરસમજ પ્રત્યે મને બેઠ ચયો. પરંતુ તે બાળક તપાસ કરવાનો નિર્ણય કરી મેં એ વાત ત્યાંથીજ અટકાવી. બાલક તપાસ કરતાં એમ જણાયું, કે જ્ઞાનરહ, સંસ્કૃતી; બાળકના માનસ સમજી તેમના તરફ વસલ લાવ સખનાર, અને આ બાળકના લવિષ્મના નાગરિકો ચપાના છે એ લાપનાદષ્ટિ સમજી રાખી, કાળજી પૂર્વક શિક્ષણ આપવાની વૃત્તિવાળા શિક્ષકના અભાવને લીધે ઉપરની ઘટના બનવા પામી હતી. સાથે સાથે શિક્ષક તરીકે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ અને સંસ્કાર આપવામાં જે ખત અને ઉત્સાહ લેઈએ, તેની મોટી ઉણપને લીધે ઉપરની પરિસ્થિતિ ઉદભવી હતી. આ સ્થિતિમાં બાળક શિક્ષકને "હાઉ" માને એમાં શી નવાંઈ!

"શિક્ષક એ બાળકનો 'હાઉ' છે એવી જાણ માળાપે બાળકના મગજ ઉપર પાડી તેની શક્તિઓના વિકાસને અટકાવે" છે એ ખરેખર દયાજનક છે. બાળકના મન પર પડેલી આવી જાતની જાણને જડમૂળથી નાશ કરવા માટે શિક્ષક ઘણું કરી શકે એમ છે. બાળક શાળામાં આવતું થાય કે શિક્ષક તેની સાથે હસે, બોલે, તેને રમાડે, હસાવે, નથાવે, કુદાવે અને બાળક સાથે ગમત કરી ગમતદારો જ્ઞાન આપે. બાળક પ્રત્યે પ્રેમની લાગણીથી જુએ, તેને પુત્રસમ પ્રેરે, માનપૂર્વક બોલાવે. બાળકને તોજડા સખેટથી સંબોધવા કરતાં માનપૂર્વક બોલાવવામાં તે પોતાને મગરૂર માને છે, એને તેથી તેનો ઉત્સાહ જ્ઞાનમૂલ્ય પાંત કરવામાં તેની શક્તિઓને હિતેન્નિત કરે છે. ખરી રીતે તોજડા, અસંખ્ય કે અવિવેકી અવાજો તેની કંજોન્દ્રિય પર ન પડેલા દેવોમાં શિક્ષક બહુ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. આ લાગણીઓથી પ્રેરાઈ બાળક શિક્ષકને હાઉ તરીકે ન માનતાં પ્રેમની લાગણીથી ને માનની દષ્ટિએ લેશે. તેને મન શિક્ષક જ્ઞાનદાતા ધણે શાળા એ તેનું

કેદખાનું નહિ પરંતુ સરસ્વતી મૃદુ યજ્ઞે, વર્ગમાં આવતાં બાળકો તેના મિત્રો, બનશે. નિઃશબ્દ કરતાં વિદ્યામૃદુ તેના જીવનનું કેન્દ્રસ્થાન થઈ જશે.

કેટલીક વખત એમ બને છે કે બાળકોનાં હૃદય ખાલી પ્રેમથી જીતી શકાતાં નથી. કેટલાંક અસંસ્કારી બાળકોનાં હૃદયોને જીતવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આવાં બાળકોને માટે ભય કરતાં પ્રેમનું સાધન તેમને સંસ્કારી બનાવવામાં વધુ ઉપયોગી હથિયાર થઈ પડે છે. કેટલીક વખત શિક્ષકને કડક ચવાની જરૂર પડે છે. છતાંય તે વડુ કડક ન બનતાં જુજ પ્રમાણમાં ભયની લાગણી રાખવી ભય એટલે નભાવા, સુંઠી કે સોડીના ઝપાટા નહિ, પણ બાળકને તમારી સત્તાથી જાત કરવા. બાળક તમારી સત્તા જાણે તો તે દાંપિ તોફાની કે અવિવેકી બનશે નહિ. શિક્ષકે માદ રાખવું જોઈએ કે શિક્ષાની અસરનું પ્રમાણ તેની સખ્તાઈ ઉપર નહિ. પણ તેના નહીંપણા ઉપર આધાર રાખે છે. શિક્ષાનો પ્રસંગ એ શિક્ષકની નાનગઈનું પરિણામ છે. શિક્ષકે એકસ માનવું કે જે છોકરાં, તોફાની હોય નો નેનું મુખ્ય કારણ તમે પોતેજ છો, અને બાળકનો હાઉ બનવામાં આવ્યા કે આડકતરી રીતે તમારો પોતાનો ફાળો છે. બાળકના હાઉ ન બનવા માટે નેનના પ્રત્યે ભય કરતાં પ્રેમ વિશેષ પ્રમાણમાં રાખો અને બાળકોનાં હૃદયો જીતી લો. તેના માનસનો ખારિકાઈથી અભાસ કરો. એ બાળકનાનકારા તેનો યોગ્ય સમયે યોગ્ય ઉપયોગ કરી યોગ્ય માર્ગ બતાવવા એ શિક્ષકનું મુખ્ય અને અગત્યનું કાર્ય છે. વળી મૃદુ ભાવ આપજે ત્યાં સમૂહશિક્ષણની પ્રથા સનાતન જિતરી આવેલી હોવાથી બાળકોની મસ્તૂતિને ખીલવવામાં અને તેમનું ભાવિ ધણતર ધડ્યામાં વધુ ઉપયોગી છે. વાતાં અને દ્વિત જેવા વિષયોએ તેમનામાં નિયમન અને વ્યવસ્થાની ભાવના ખીલવો. આ ભાવના ખીલવવા માટે સમૂહ શિક્ષણ અને ઉપરના વિષયોનો ઉપયોગ કરો કે જેથી તેના બાળવર્ગના મિત્રોથી માંડીને સમસ્ત પૃથ્વી પ્રત્યે તે ભાવનાવની દૃષ્ટિથી જોતાં શીખે. આવી આવી બાળશિક્ષણની કેટલીય બાબતો છે કે જેમાં બાળકની શિશુ અવસ્થાથી માંડીને તેની કિશોર અવસ્થા સુધીમાં તેને સારામાં સારા ઉચ્ચ સંસ્કાર પડે આચારહિત કરી શકાય. બાલવયમાંજ આપા ઉચ્ચ આદર્શો આપનાર અને સંસ્કાર બળે તેને ખરો નાગરિક બનવામાં સહાય કરનારજ. તેનો આચાર્ય છે. ઉપલાં સાધનોએ બાળકમાં આચાર્ય દેવોભવનું રહસ્ય જળવાઈ રહેશે. તે આચાર્ય પ્રત્યે પૂજ્યભાવ બતાવવા લક્ષ્યાંશ અને આમ થશે ત્યારેજ તે દેશનો નાગરિક થશે.

શિક્ષક અને શિક્ષકનામાં સામ્ય લાવવા માટે આપણી સમૂહ-શિક્ષણની કળવણીમાં ખૂબ અવકાશ છે. શિક્ષકના મનમાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે સિન્નભાવ ન હોવો જોઈએ. આ અમુક શિક્ષકો કે તવંગરનો પુત્ર છે અને આ ગરીબનો છે એ મલિન ભાવના ન હોવી જોઈએ. યાત્રી કે અચાત્રી બાળકનો, તેમજ તવંગર કે ગરીબનો સિન્નભાવ કે પક્ષપાત શિક્ષકને માટે અનિષ્ટ છે. બાળકને છતવાનો અને તેનું માનસ જાણવાનો, તેના સ્વભાવથી પરીચિત થવાનો આ સરળ માર્ગ છે.

બાળકનું મન છતવામાં મોટા ફાયદો એ છે કે બાળક વિનયી બને છે. સાથે સાથે તે વ્યવસાયી અને વ્યવસ્થાવાળો બને છે. વળી તે નિયમનને આદરારો થાય છે. બાળક વિનય તથા વ્યવસ્થા પદ્ધતિથી જાત થઈ શિક્ષકના હાઉની ભીતિ લાગુ દે છે.

ઉપરની ચર્ચાથી સંમંતરી કે માથાપો પોતાના શુભ કાર્યના વ્યવસ્થાપને ખાતર બાળકની વિકાસશક્તિને અટકાવી તેના મગજમાં શિક્ષકમાટે હાઉની ભીતિ દિવસ દરવાથી શિક્ષકને કેટલી બધી જલ્દીમત ઉઠાવવી પડે છે. શિક્ષકે આ ભીતિ દાખવા માટે નીચેના મુદ્દાઓનું મનન કરવું ઇષ્ટ છે:-

(૧) બાળકના મનની નજાણાઈ દૂર કરવા તેને લયકારી લાપણીથી દૂર રાખો. (૨) નાનપણથીજ વીરત્વનું શિક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કરો. (૩) શિષ્યાણ કે વરુની વાર્તા ન કહેતાં પરશુરામ, અભિમન્યુ, અર્જુન, ભીમ શિવાજી, વતરાજ, રામસદમણ, લવ, કુશ વગેરેની વાર્તાઓ કહો. (૪) બાળકને શર્મિષ્ઠ ન બનાવતાં છુટથી હરવા કરવા અને કુદરત સાથે ખેલવાને અવકાશ આપો. (૫) બાળકો પ્રત્યે વાતસલ્યથી જુઓ. (૬) બાળક ઉચ્ચ કક્ષાનો અધિકારી છે એમ સમજી તેમના માર્ગદર્શક બનો. (૭) બાળકને ખંતીલા અને ઉત્સાહી બનાવવામાં તમે સાધનમૂલક થાઓ. (૮) તમારી શક્તિનો ઉપયોગ બાળકના વિકાસ અર્થે ખર્ચો. (૯) બાળક સાથે બાળક બનો. (૧૦) બાળકને હંમેશાં માન આપતાં રહો. (૧૧) શુદ્ધ અને સંસ્કારી વાણી બાળકના કર્ણુદ્વાર પર પાડવાને ચૂકશો નહિ. (૧૨) જેમ બને તેમ બાળકને ખરાબ વાતાવરણથી દૂર રાખો. (૧૩) બાળકને પ્રેમથી છો. (૧૪) કોઈ પણ જાતની દીલ વિના બાળક પરની સખ્તાઈ ત્યજો. (૧૫) લય કે શિક્ષાનો ઉપયોગ ન કરતાં તેને તમારી સત્તાનો ખ્યાલ આપો. (૧૬) બાળકને વિનયી બનાવવા પ્રયત્ન કરો. (૧૭) વિનયની વ્યવસ્થાપદ્ધતિ રચો. (૧૮) પ્રલક્ષ વસ્તુઓ કે સાધનદારા બાળકનો લય ટાળો. (૧૯) બાળકના માનસનો અને સ્વભાવનો ગ્રીણુવટથી અભ્યાસ

કરે. તેની હોલચાલ ઉપર માન ધારણ કરી તેમની પ્રવૃત્તિઓ જાણી લે. (૨૩) બાળકનું માનસ જાણી તે માનસને અનુકૂળ તેને યોગ્ય માર્ગ દોરવા પ્રયત્ન કરે. (૨૧) બાળકને વસ્તુધૈવ કુટુંબની દિક્ષા આપે. (૨૨) સમયાનુસાર બાળકોનાં માઆપેને બાળકો પ્રત્યેની દ્રશ્ય સમજાવે. (૨૩) બાળકનું ભાવિ ઘડતર ઘડવામાં તમારા તન, મન, ધનનો વ્યય કરે. (૨૪) બાળક એ બાળક નથી પણ દેશનો મહાન નાગરિક છે એ કદાપિ ભૂલશો નહિ. (૨૫) બાળકને પ્રયુમય માનો.

શિક્ષકોએ ઉપલી બાબત ધ્યાનમાં લઈ ભવિષ્યના નાગરિકોદ્ધાર ભાવિ યુગનું ઘડતર ઘડવામાં પોતાને જે હિંમત આપવાનો છે, તેને લગતી દ્રશ્ય યોગ્ય રીતે જાગૃતતામાં કમર કસવી જોઈએ.

મુંબઈ

સુનીલાલ કાળીદાસ દવે

તા. ૨૦ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૩

શિક્ષક, ઓગાખાન સેન્ટ્રલ ફ્રી સ્કૂલ

સ્વયંશિક્ષણનું મહત્વ

જ્યારે કોઈ ચિત્રકાર કોઈ ચિત્રની રેખાઓ દોરે છે ત્યારે, એ રેખાઓ દેરતાં દોરતા અને તેને ભૂસતાં કોઈ એવી રેખાઓ ઘડે છે, કે તેનો આત્મા પ્રસન્નતાથી હિલારાઈ જાય છે. અનેક રેખાઓમાં, નિષ્ફળ આલેખન પછી આપોઆપ, તેની પાંખીમાંથી યોગ્ય રેખાઓ પ્રગટે છે ત્યારે તે આનંદ અનુભવે છે. એ પ્રસન્નતા અને આનંદ તે ત્યારે જ મેળવે છે, કે જ્યારે તેના અંતરમાં રહેલી સાત કલ્પનાની રેખાઓને તે મૂર્તિમંત કરે છે. જે રેખાઓ તેની કલ્પનામાં હતી તે આકાર ગ્રહણ કરે છે. ચિત્ર એ ચિત્રકારની સુદૃઢ કલ્પનાનું સ્વરૂપ છે, કાવ્ય એ કવિની ભાવના અને કલ્પનાનું સ્વરૂપ છે અને આ વિશ્વ બ્રહ્માંડ વિરાટ પુરુષની કલ્પનાનું સ્વરૂપ સ્વરૂપ છે. કલ્પના એ વિકાસની પાંખ છે. કલ્પના વિનાનો પુરુષ એટલે પાંખો વિનાનું પક્ષી.

અનુપકૃત ચિત્રો, કલાકૃતિઓ, કાવ્ય અને સાહિત્યનું સર્જન એ બધાનું મૂળ કલ્પના છે. આજના વિજ્ઞાને કરેલી પ્રગતિના મૂળમાં પણ કલ્પના જ છે. સંસ્કૃતિની રચના અને વિકાસ પણ કલ્પનાદ્વારા જ થયેલો છે. સ્વાતંત્ર્ય એ વિકાસનો પ્રાણ છે અને કલ્પના તેની પાંખ છે. માણસની

વિકાસશક્તિને બ્યારે, સ્વાર્થત્ર્ય અને, કલ્પનાની સહાય મળે છે ત્યારેજ તે વિકસે છે.

આળસને બ્યારે સ્વાર્થત્ર્ય આપવામાં આવે છે ત્યારે તેની કલ્પના અશક્ત થાય છે. તેને માટે ઉભી હરેલી પરિસ્થિતિમાંથી કલ્પનાને પોષક એવી કોઈ આકૃતિ તે ઉપાડે છે અને તેને કામળ ઉપર દોરવા પ્રયત્ન કરે છે, દોરે છે, દોર્યાજ કરે છે. બ્યાંસુધી તેની કલ્પનાને મંત્રાણે એવી આકૃતિ કામળ ઉપર ઉપજશે નહિ ત્યાંસુધી તે આકૃતિ દોર્યાજ કરશે, અને બ્યારે તેને મનગમતી આકૃતિનું દર્શન થાય છે ત્યારે તે પ્રસન્નતાથી હોલી ઉડે છે. કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરવાની અપૂર્વ આનંદ તે અનુભવે છે. હાપી વેશમાં કટલીયવાર સુધી તે આકૃતિ બેચાજ કરે છે. ક્યાંક તો ક્ષતિ નથી રહી ગઈ? એવા વિચારમાં તે અનેક વખત અને અનેક રીતે તેણે ઉપજાવેલી આકૃતિનું દર્શન કરે છે અને બ્યારે તેણે દોરેલી આકૃતિ આંતર કલ્પનાને અનુરૂપ હોવાની ખાતરી થાય છે, ત્યારેજ તે તમને આપશે અને તેની સફળતાનો આનંદ પ્રગટ કરશે.

કલ્પનાનાં આવાં અનેક સદૃશ આલેખનો પૂઞી કલ્પનાને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપી શકાય છે એવું તેને જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાન થવાની સાથેજ ખીછ નથી. કલ્પનાઓ તેના મગજમાં જાગે છે અને તેને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપવાની તે પ્રયત્ન કરે છે. એક વખત તે તેની કલ્પનાને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપી શક્યું છે, જોડે તેની કલ્પનાઓ મૂર્ત થવાનીજ છે. એ વિશે તેના આંતરમાં શ્રદ્ધા ભરેલી હોય છે અને તેથી તે દરેક પ્રયત્ન વખતે તેની કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરવાને વધારે ને વધારે નજીક પહોંચે છે. જેમ જેમ આળસ પોતાની કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરતું આગળ વધે છે, તેમ તેમ નવીજ કલ્પનાઓ આંતરમાં મળે છે અને તેને રૂપ આપવા તે અવિશ્રાંતપણે કલ્પનાની સાથે એકરૂપ બનીને એકાગ્રતાપૂર્વક આગળ વધે છે. તમારે માટે લાલે એ વેસ્તુ સામાન્ય હોય, પણ આળસને મન તે એક મહા કાર્ય છે અને તે બ્યારે પુરું કરે છે ત્યારે તે સર્વજ વિજયનો આનંદ અનુભવે છે. તેનો આત્મા પ્રસન્નતા અનુભવે છે, શાંતિ અનુભવે છે. આત્માની પ્રસન્નતા અને શાંતિ એજ સાચો આરામ છે, અને તે આંતર કલ્પનાઓને પ્રત્યક્ષ કરવા મારેના અવિશ્રાંત અને એકાગ્ર પરિયમમાં મળે છે.

આ અનુભવ ઉપરથી આળસ નક્કી કરે છે, કે કલ્પના માત્ર પ્રસક્ત કરી શકાય છે અને ધીરે ધીરે કલ્પનાઓ પ્રત્યક્ષ કરવા માટે બોધિતી કિમાશક્તિનું બળ પણ તે મેળવે છે; પણ માત્ર કલ્પનાઓથીજ તેને

આત્માને સંતોષ થતો નથી. તે કલ્પનાઓ ત્યારે મૂર્ત બને છે ત્યારેજ તેને સંતોષ થાય છે. સાચો કલ્પક તેજ છે કે જેની પાસે એ કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરવાની અનંત શક્તિ અને ક્રિયાશક્તિ છે. જેની પાસે ક્રિયાશક્તિ નથી તેની કલ્પના એ કેવળ તરંગ છે. તેને ગરે તો તરંગ છે. પછી ખીછ કોઈ વ્યક્તિ એ કલ્પનાને પોતાની ક્રિયાશક્તિના જોરે મૂર્ત થનાવે એ વાત જુદી છે.

બાળકને રવાનગ્ય આપશે એટલે તેની કલ્પના જાગૃત થશે અને તેની ક્રિયાશક્તિ કંઈ ને કંઈ કામ કરવા મંડી જશે; કારણ કે પ્રવૃત્તિ તેને પ્રિય છે. કલ્પનાઓને તે ક્રિયાશક્તિની મદદ વડે મૂર્ત કરવું જાય છે તેમ તેમ બાળકની કલ્પનાઓ અને તેની ક્રિયાશક્તિનો એક સરખો વિકાસ થાય છે. બાળક પોતે જે ઇચ્છે છે તે થાય છે, તે હંસી શકે છે એવી શક્તિ તેને મળે છે અને પછી તો તે સ્વયંશિક્ષણને માર્ગે આગળને આગળ વધવું જાય છે અને પોતાનો વિકાસ સાધે છે. જીવનવિકાસમાં આ શ્રદ્ધાજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અને તે કલ્પનાની ઉત્કૃષ્ટતામાંથી અને ક્રિયાશક્તિના બળમાંથી જન્મે છે. ક્રિયાશક્તિ કલ્પનાને વિકસાવે છે. ક્રિયાશક્તિ શ્રદ્ધાને જન્મ આપે છે ને પછી શ્રદ્ધા અને ક્રિયાશક્તિ બંને સાથે ઉભાં રહી માણસને વિકાસને માર્ગે પ્રગતિ કરાવે છે. ત્યારે બાળક સ્વયંશિક્ષણ લેવું હોય છે ત્યારે જ તેની કલ્પના જાગૃત થાય છે, તેની ક્રિયાશક્તિને અવકાશ મળે છે, અને તેની શ્રદ્ધા જાગૃત થાય છે. કલ્પના, ક્રિયાશક્તિ અને શ્રદ્ધા એ મનુષ્ય-જીવનની સફળતાના આધારરૂપ છે. તેમનો વિકાસ એટલે જીવનનો વિકાસ અને તેમના વિકાસને સ્વયંશિક્ષણમાંજ પુરતો અવકાશ મળે છે. શિક્ષણપદ્ધતિ એ જો જીવન વિકાસની પદ્ધતિ હોય, તો જે પદ્ધતિમાં સ્વયંશિક્ષણને સ્થાન નથી, તે પદ્ધતિ શિક્ષણ પદ્ધતિ તરીકે કદી ટકી શકશે નહિ.

શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ
મો-ટેસોરી ટ્રેનિંગ ક્લબ,
ભાવનગર

માધવલાલ જોષીતારામ રાવળ

માનસશાસ્ત્ર અને કુળવણી.

અમુક શાળામાં, એક શિક્ષક જોને, પોતાના વર્ગમાંની નાની બાળાઓને, વ્યાકરણના વિષયમાં “મૂળભેદ” અને “સંજ્ઞાભેદ” શીખવી રહ્યાં હતાં. આ જોને શરૂઆતમાં મૂળભેદની શોધ સમજાવી આપીને, વર્ગને

સહભેદ સેમજવવાની શરૂઆત કરી. તેમણે કહ્યું, “ દષ્ટાંતરે મૂળભેદમાં —તમે મને મારી નાખી—તેજ વિચાર સહભેદમાં મૂકવો હોય તો—હું તમારાથી મારી નખાઈ—તેમ થાય.”

વર્ગમાંની સઘળી નિર્દોષ નાની બાળામાંથી—એકેક બાળાનું લક્ષ્ય શિક્ષિકાના આ રાખે ઉપર આરીકાઈ થી ચોંટી ગયું હતું અને તે બાળા આખો વખત અચંબાથી પોતાની શિક્ષિકા તરફ જોઈ રહી હતી. આખરે હિંમત રાખી તેણે પ્રશ્ન કર્યો—“જ્હેન, જે તમે મારી નખાઓ, તો પછી કેવી રીતે તમે બોલી શકો અને વર્ગ લઈ શકો ?” શિક્ષિકા જ્હેને ગુસ્સાથી, તે જુદિયાળી નાની બાળકીને હપકો આપતાં કહ્યું: “તેની કશી ફીકર નહિ. ધારે કે તેમ હું કરી શકું છું !!” અને પોતાની ગાતને ગોરવ અને મહત્વ આપતાં, પોતાની સેજની રૂઢી અનુસાર, સમજુતી આપવી આજુ રાખી અને વખત પુરો કર્યો. તેમના આવા વલણથી આ શિક્ષણથી પરિણામ એ ઓળખું કે બીજું વખતે (લગલગ ત્રીજે દિવસે) બંધારે તેજ બાળકને સહભેદની વ્યાખ્યા તેમણે પૂછી, ત્યારે તે બાળકે નીચે મુજબનો જવાબ આપ્યો—

“સહભેદ તે એક વ્યક્તિનો એવો વિચિત્ર ભેદ અગર અવાજ છે, કે જે વ્યક્તિના મૃત્યુ પછીથી પણ બોલી શકે છે.”

ઉપરની નાની પણ રસદાયક વાર્તામાંજ કેળવણીશાસ્ત્રનું અત્યંત મહત્વવાળું રહસ્ય સમાએલું છે. શિક્ષકજ્હેને પૂછેલા પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં, નાના બાળકે જે પ્રકારની પોતાની વ્યાખ્યા આપી તેને માટે શું તેનો અગર તેની જુદિનો હોય કાઢી શકાય ? નાનું નિર્દોષ બાળકે પૃથ્વી અને આકાશને નહું છે. તેના વિચારો ‘ધણજ’ ઓડા હોય છે. તે પોતાના માઆપના અવાજને જોળખે છે. તેમનો પ્રેમ તે જાણે છે, અતુલવે છે. પુસી નામની બિલાડીને, ટોમ નામના પોતાના બ્હાલા કુતરાને અગર તેના જંગલમાંનાં આરણ્ય પાસે જોલા અને આનંદ માટે પાંજરામાં રાખેલાં પોપંડને, વિધિવિધ પ્રકારના રંગની નાની નાની ચકલીઓને, એ સર્વેને તે જોળખે છે; પણ ક્રિયાપદને ભેદ હોય છે તેવા વિલક્ષણ વિચારથી તે અચાત હોય છે. “ક્રિયાપદ” શબ્દ તેને તો સંપૂર્ણ ભાવાત્મક હોય છે. તેના મનમાં કોઈ પણ વિકાસ થએલી ક્રિયા નથી કે જોથી આ ગૂઢ તરફને તે એકાએક સમજી લે! બાળકોનાં આવાં કુમળાં અને જગતાં મન ઉપર ભાવાત્મક વિચારની રેપટ રીતે ઊંડી છાપ પાડવી, તે કાર્ય શિક્ષક વર્ગને માટે ખરેખર એક અત્યંત મુશ્કેલી-

ભર્યું છે, અને ત્યારે ક્રિયાપદનો ભેદ—અને તે ભેદ સહભેદ તરીકે શીખવવાનો હોય છે ત્યારે આ મુશ્કેલી વધારે ખોટી બને છે. . . .

બાળમાં નાના નાના છોડવાઓ જમીનના કસથી, ખાતર-પાણીથી અને સૂર્યના તાપથી ધીમે ધીમે ઉગે છે અને વધે છે, અને કેટલેક વરસે પ્રચંડ વૃક્ષ બને છે. તેવીજ રીતે નાનાં બાળકો જ્ઞાનના થોડા પ્રાપ્ત કરેલા વિચારોથી વિચાર કરવાની શક્તિઓને ખીલવીને, ખોતે મેળવેલા જ્ઞાનને વધારે અને વધારે હિંચા પગથીઆ ઉપર લઈ જાય છે અને તે ધીમે ધીમે ખોતાની વિચારસાધિને વધારે ખડેખા બનાવે છે. આવી રીતે બાળક આયોગ્યાપ, નિરાકાર અને લાવાત્મક વિચારોથી પરિચયવાળા થાય છે અને અગાઉનું તેજ વિચારો વિખેનું તેમનું અજ્ઞાનપણું, અનુભવથી દૂર કરી શકે છે. તેવીજ રીતે તેઓ રૂઢૂળ વિચારોમાંથી સૂક્ષ્મ વિચારો તથા સામાન્ય પદાર્થોમાંથી વિષયમાંથી વિશિષ્ટ વિષયનું જ્ઞાન મેળવે છે. બ્યાંસુધી આ કુદરતી વિધિઓ તેઓએ સંપૂર્ણ રીતે પસાર કરી ન હોય, ત્યાંસુધી એક નજીયામાં નજીવો અને નાનામાં નાનો મૂલ્ય વિષયનો વિચાર પણ તેમની સમજા શિક્ષક તરફથી રજુ થવો ન જોઈએ. ખાસ કરીને તો તેવા વિષયની સમજૂતી તેમના અપકર અને મર્યાદિત જ્ઞાનને લીધે તેમની શક્તિને સોમત્વના ડોઝ જેવી અસરથી ઝેરી બનાવે છે. તેજ વિષય તેમને માટે એક ભારે લાખો ફૂદો છે. અવ્યવસ્થી વિચારોની શોધમાં તેઓ અહીં તહીં વ્યર્થ ફાફાં મારે છે અને આખરે તેમના નાના જ્ઞાનભંડોળની મદદથી પદાર્થો ઇત્યાદિની સમજૂતીપર તેમને રમટ વિચારનું લાન થાય છે. આજ વસ્તુસ્થિતિ આ લેખની વાર્તામાંની છોકરીએ અનુભવી છે. બ્યારે શિક્ષિકાએ ખોતાની ઢંગી સત્તાને બાળાને બોલતી અટકાવવા સંપૂર્ણ રીતે કામે લગાડી, ત્યારેજ તેને સહભેદ સમજાવવામાં ખોતાના સાદા વિચારો, નિખાલસપણે, બાળક સુદ્ધિથી સમજાવવા પડ્યા હતા.

આધુનિક ફેળવણીની પ્રગતિ અને તેનો વિકાસ, અને માનસશાસ્ત્ર વગેરે જે જે ફેરફારો હુનીઆના જુદા-જુદા દેશોમાંની શિક્ષણપદ્ધતિઓમાં થઈ રહેલા છે, તે ચિતારનું એક દરમિયાન શિક્ષક વર્ગના વલણમાં જણાય છે. શિક્ષક અંગર શિક્ષિકા અધિકારની નાની અને મામુલી સત્તાથી શણગારાએલી છે, અને તે સત્તાનો અમલ તે નિરંકુશપણે ટર્કી કરે છે. ભરમ ચડાવી બાળાને બોલતી અટકાવવાને બદલે શિક્ષિકાએ તે મુશ્કેલીઓ જાણવી જોઈતી હતી. એક અનુભવા શિક્ષિકા તરીકે તેણે ઉદાહરણ બદલી તેની જગાએ ખીજું અંખેસણું ઉદાહરણ મૂકવું જોઈતું હતું.

આપણી શાળાઓમાં ઘણે ભાગે આવાજ પ્રકારનું શિક્ષણ અશિક્ષિત શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ વર્ગના બાળકોને આપે છે. જુના વખતની કેળવણી-પદ્ધતિમાં “સોટી વાગે ચમચન અને વિદ્યા આવે રમઝમ”નો જે સિદ્ધાંત હતો, તે આ જમાનામાં વધી ગયો છે. બાળકોને શારીરિક શિક્ષા કરવાથી તેઓ બ્લીકણ બની જાય છે. શિક્ષણ મેળવવાને બદલે બાળક ઉત્કૃષ્ટ પોતાની બુદ્ધિ ગુમાવી દે છે. મહાન લેખક અને કેળવણીકાર મી. બ્લૉન્ડે બર્નાર્ડે શૌ-તેવી પદ્ધતિથી આવતી શાળા વિષે (જેમાં તેઓ દાખલ થયા હતા) નીચેનો અભિપ્રાય આપે છે; “તે શાળા એક કારાગૃહ હતું; જેટલી બુદ્ધિ અને જ્ઞાન સાથે હું પ્રથમ તેમાં જોડાયો, તે સર્વે શાળા છોડતાં મેં ગુમાવ્યાં હતાં તેવું મને લાગ્યું. ત્યાં કશુંજ શીખ્યો નથી.” તેજ બર્નાર્ડે શૌ નોબેલ પ્રાઈઝ હતી લાખ્યા !! તેજ મહાપુરુષ, દુનીયામાં આજે અત્રેજ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ અને સર્વોપરિ ધ્યાન ભોગવે છે. સાહિત્યનો ગર્ભગ્રીભંત પણ તેજ કહેવાય છે! ડૉક્ટર સન્ડરલેન્ડના શબ્દોમાં, “કેળવણીની આવી સંસ્થાઓ બાળકોને બુદ્ધિવંત ન બનાવતાં ડરપોક અને નિસ્ત્યાહી બનાવી તેમના ઉગતા જ્ઞાનતંતુઓને શિથિલ બનાવી દે છે; તેથી તેવી સંસ્થાઓને કાઢી પણ પ્રકારે ઉત્તેજન ન મળવું જોઈએ.” પ્રૌદેસર સેકન્ટમબરીના અભિપ્રાય મુજબ “તેવું જાત્રાસય કેળવણી શબ્દને લાંબન લગાડે છે; તે બાળકોનાં અવિધ્યના સુખના સૂર્યનાં કિરણોને લાંબી દેવા પ્રયત્ન કરે છે !”

કેળવણીકાર ડૉક્ટર મેકીના શબ્દોમાં: “જ્ઞાનતી દેવીના મંદિરમાં જો બાળકો પ્રત્યે આવી વર્તણૂક બતાવાય તો ગણિતશાસ્ત્રોમાં પ્રખ્યાત ન્યુટન જેવા પંડિતોનાં અસાધારણ કૃતિશીલ જોઈને પણ ઘડવાને બદલે કટાઈ જાય !” તેથી આવી સંસ્થાઓ અને શાળાઓ બાળકોની માર્ગસિક્ષક શક્તિઓની ખીલવણીને હાનિરૂપ છે; અને તેજ કારણથી તેવી કેળવણી વગર બાળકો જાંતે પણ તેમની કેળવણીનો ઉકેલ શાદી શકે છે. ત્યાંજુધી શિક્ષકવર્ગ, બાળવર્ગને ઓળખે નહિ, પોતાની જાતને બાળક સાથેની સમાનતાની સપાટી હિપર મૂકે નહિ, તેમનાં નાનાં મન જાણે નહિ, પોતાના જ્ઞાન ભંડારનો ઉપયોગ તેમની જરૂરિયાતો પ્રમાણે કરે નહિ, તેમની જોડે બાળક બને નહિ, ત્યાંજુધી શિક્ષક જેવા ઉમદા અને ઉત્તમ ધર્મધાની ખરી કરકાઈમાં ક્ષેત્રમંદ યર્ષ યર્ષ મેળવવાની તેમને મારે ખીલકુલ આશા નથી. પ્રૌદેસર મેકીની ભાષામાં:—“બાળકોને કેળવવા મારે પાંડિત્ય, વિદ્યા અગર જ્ઞાનજ ઉપયોગી છે તેમ નથી. ખરો શિક્ષકવર્ગ તો તેજ કહેવાય કે જે બાળકના મનની “સા-ડી-ગ-મ”ની આવીઓથી બરાબર

પારચિત થઈને બાળકને વ્યક્તિગત રીતે ઓળખેસતું, કેળવણીના ગાનનું ગાયન, તાલ, છંદ અને દળથી ગાઈ બતાવે, અન્ય કોઈ નહિ.” બાળકોની કેળવણીના વિકાસ માટે તેવાજ શિક્ષક અગર શિક્ષિકાની જરૂર છે.

બાળકોના ગાઠ સમાગમમાં આવનાર અને તેમને ઓળખનાર દરેક શિક્ષકભાઈને અગર શિક્ષિકા ખદેનને આ નાની બાળાની વાર્તા, કેળવણી અને તેના આત્મગાનનું યોગ્ય ભાન કરાવશે અને તેથી તેમને એક ઉપ-યોગી પાઠ મળી શકે તે સંભવિત છે. મારા નાત્ર મત મુજબ દરેક શિક્ષક કેળવણી અને શિક્ષણવદ્ધતિથી પોતાની જાતને વધારે વાંકેફગાર બનાવી લે, બાળકોની કલ્પનાશક્તિને કેળવે, નીરસ વિષયોને રસદાયક અને રસુજ બનાવી શકે અને ઉદાહરણો આપતી વખતે ઓળખેસતાં અને જરૂરિયાત કરતાં બે વધારે ઉદાહરણો આપે, તો શિક્ષક તરીકે પોતાની ફરજ પુરેપુરી ભેમણે ભજવી છે તેવો આત્મમંતોષ તેમને મળશે. તે યોજનામાંજ શિક્ષકનું કર્તવ્ય અને બાળકનું હિત સમાએહું છે.

ન્યુ દિલ્હી

}

વિકલીફ હન્ટર

વાચન પુસ્તકનું કરો.

સહ:-હરિગીતની ચાલ

અધુના તમે પરિહાસ માટે જો કદી ઇચ્છો સહી,
કેલાવતાં રસ હારથનો હૃદયે ધરોને આ વહી;
અમૂલ ઓધ આજ્ઞાદ પ્રેરક ગ્લાનિ મ્હાનિ સૌ હરો;
સુમનથી.હું શિખ દઉં વાચન પુસ્તકનું કરો.....

* * * * *

કથા નવલ આખ્યાયિકાની પાછળે ભમતા રહો,
કલ્પના, સંદિગ્ધ વાણી, વિહિત ઉપમા બહુ ચહો;
રસ નિમગ્નતા જો કરોને તુષ્ટિ અંતરમાં ભરો,
શ્રુતિપટે ઓસજો કહું વાચન પુસ્તકનું કરો.....

* * * * *

જો કદી વિક્રમ પરાક્રમ ભાવ ગ્રાહે જઈ પડ્યા,
પ્રણયનાં ગીતડાં મધુરના પાશમાં ભૂલા પડ્યા;

વિતરણે શ્રીતિ ઉત્તરિ, મોટ ઉત્તરમાં જલુ કરો,
સ્મૃતિ પટે ચિતરો કરું વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૩

* * * * *

ધર્મિકાસનો જે શોખ વાખો હોંસથી જીવન વિશે,
પ્રાચીન, અર્વાચીન, ભાવિ સમયનો વાચન મિશે;
ધ્વાન્ત ટાળે, ન્યોતિ ઉભરે, અટવી-ભવ ગ્રેમે તરે,
વિનતિ સ્વીકારો, ધ્યાનથી વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૪

* * * * *

મર્મ રપશી નિઘૂંટાથી આત્મ-તમ ઉજવાળશે,
દીપ્તિ નૂતનના બ્રમણમાં તે ભાવ દેવી સિંચશે;
તાત્ત્વિક દષ્ટિ ખીલશે ઉદ્ધૃત અનંતતાના યરો,
અભિજ્ઞાપી જે હો મોક્ષના વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૫

* * * * *

વિહિત આર્થિક લાભ-અભાવે જાગતી જે પ્રેરણા,
આનામય બને સંપત્તિ સંચે શૌખની ના રે' મણા;
કહેવાય નહિ કલ્પને શ્રી દાન સુપાત્રે સરો,
શીખવું ઘટે શ્રી વાતમાં વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૬

* * * * *

વસ્ત્રનો ધરો આભા પ્રસારે પણ ને તેથી વાર છે,
વિશ્વાળ અને વસ્ત્રો ધરો જે વાંચવાનો સાર છે;
ઈશ્વરણું રચિત કિંતુ અંતરે કડકતા કરો,
વસ્ત્ર તણી પ્રતિભા પટે વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૭

* * * * *

આખાત્ર જંદ મલુજને પુસ્તક વિશે મિત્રો મજે,
શ્રી-પુરુષ પુસ્તક તણું આત્મય રચે નાને રજે;
‘લેવા’ ઉદય સ્વદેશનો કુદૃષ માનવનો અરો,
જાગે વિચિ સુહૃદયમાં વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૮

* * * * *

પ્રયોજક:—

કેળવણીકાર.

(મનનો માનેશ મળ્યો મોરલો રૂપાળી રાત.—એ રાગ)

શિક્ષણ ઉદ્યાનનો રસમાળી કેળવણીકાર,
વિદ્યાના વિશ્વનો વનમાળી કેળવણીકાર;
ઉચ્ચે આદિત્ય મોક્ષદાતા કેળવણીકાર,
ભારતના ભાગ્યનો વિદાતા કેળવણીકાર.

હૈયાનાં હીર નીર રેડજે રસ માળીકા,
મીઠાં મધુર ફળો વેડજે રસ માળીકા;
અવન સાહિત્ય તણી કુંજે રસ માળીકા,
કોહિલા શ્રી શારદા દહકશે રસ માળીકા.

માતના રંગ પુરી મૂકજે વનમાળી દેવ,
અવન સાહિત્ય મંત્ર ફૂંકજે વનમાળી દેવ;
ધણ્ણર ભાવીનું ઘડી મૂકજે વનમાળી દેવ,
અરણ્યમાં શિર્ષ તહારે ઝૂકશે વનમાળી દેવ.

વિદ્યા વિવેક ભર્ગ વેરજે આદિત્ય રાજ,
પ્રાણોમાં રાત તેજ ત્રેરજે આદિત્ય રાજ;
અવનમાંની શુષ્કતાને શોષશે આદિત્ય રાજ,
અમૃત વર્ષાવી અવન પોષશે આદિત્ય રાજ.

હઠીના લેખ રૂઝ ટાપજે વિદાતરા,
શિશુને આશિર્વાદ આપજે વિદાતરા;
પ્રમના પ્રમાણે પ્રમણશે વિદાતરા,
ભારતના ભાગ્યને ઉગળશે વિદાતરા.

વિષય:—વ્યાકરણ

સામાન્ય હેતુ:—તદ્વશિક્તિ કેળવવી અને ભાષાશુદ્ધિ સાધવી.

વિશેષ હેતુ:—વિશેષજ્ઞ શાખાનું

સાધન:—રંગીન આક

ધો. ૪

શિક્ષક:—પી. ડી. વ્યાસ,
તા.
સમય—૪૦ મિનિટ

પાઠના વિભાગ	સૂચના	કા. પા. ની નોંધ
આરંભ	સામાન્ય કસોડીના પ્રશ્નો	૧. કાકરીજી ગોળ આકારનું છે. ૨. તેમાં ઘણું પાણી છે. ૩. વળી તેમાં વીસેક મગર છે. ૪. તેમાં પાણી ચોકખું રહે છે.
	... વર્ગ: વ્યવસ્થિત કરવો. સાધન ગોળ જગ્યાએ મુકાવવાં અને બાળકોની બેસવાની રીત ઉપર ધ્યાન આપી ફેરવતાં લીંબવી. હતા. કયે કયે જગ્યાએ ગયા હતાં? વાદ, તે. રથળનું વર્ણન કરો. બાળકો વર્ણન કરે તે સાંભળી તેમાંથી વાક્યો પસંદ કરવાં અને તે શંખા પાઠીઆ ઉપર નોંધવા. વાક્યોમાં જે નામ હોય તેની નીચે લીટી દોરવી, અને પ્રશ્ન પૂછવો—નીચે લીટી દોરેલા પૂછેનું પદ્ધતિ શું થાય?—નામ. વાર, જુઓ કાકરીજી, આકાર પાણી, મગર, એ નામ સંબંધી તમે કંઈક વધારાની વાત કરી છે. આકાર, સંબંધી શી વાત કરી? આકાર 'ગોળ' છે એમ કહી બીજાં વાક્યમાં 'પાણી' સંબંધી શું કહ્યું? ઘણું પાણી છે એમ કહ્યું. તેથી જ રીતે 'મગર' અને 'પાણી', વિશે નીચે અને ચોથા વાક્યમાં શું શું કહ્યું?—મગર વીસ અને પાણી ચોકખું, એવી વાત કરી.	

રજુઆત

સુખ વિષય

પાદ્ય પુસ્તક-
માંથી ફક્ત બ-
નેલાં પત્રો વર્ગમાં
વહેંચ્યાં.કાખલા ઉપ-
રથી નિયમ.ફક્ત માંથી યજ્ઞો
યોગ્ય, અને
યોગ્ય ઉત્તર. કા.
પા. માં નોંધવા.

આપણે એક દિવસ પ્રાણી કે પદાર્થ વિશે થયેલી
વ્યાખ્યાને કહીએ છીએ.

નામ વિષે કંઈક વધારે વાત કરવા જે પદો વાપરીએ છીએ
તેમાંનાં કેટલાક થક વ્યાખ્યાની દૃષ્ટિએ શીખીએ.

ફક્ત નીચે પ્રમાણે:

એક ખેડુત હતો. તેને ચાર છોકરાં હતાં : ત્રણ દીકરા
અને એક દીકરી. સૌથી મોટા છોકરાનું નામ ‘ચરખરામ’
હતું. તે ખેતી કરતો. તે ચહેનતુ હતો. જયજ્ઞા છોકરાનું નામ
‘ધનવંત’ હતું. તે વેપાર કરવામાં કુશળ હતો. એક તાનાનું
નામ સમશ્વેર બહાદુર હતું. તે શરોશિપાર્ટ હતો. દીકરી બહેરી
અને સુંગી હતી. તેનું નામ મોંઘી હતું. મોંઘી કુંવારી હતી.
ચરખરામ અને મોંઘી તેના આપને ખૂબ મદદ કરતા.

કા. પા. ઉપર લખેલો ફક્ત આગેને મનમાં લાંબી જવા
કહેવું કાંતે સુખના આપની કે આમાંથી હું તમને કેટલાક
પ્રશ્નો પૂછવાનાં છું. નીચેના પ્રશ્નો બાળકોને પૂછવા અને
યોગ્ય ઉત્તર કા. પા. માં નોંધવા :

૧. કાંતે વિશે વાત કરી છે ? ખેડુત વિશે.

૨. કેટલા ખેડુતની વાત છે ?

૩. ‘ખેડુતને’ છોકરાં કહેવાં હતાં.

૪. તેને બધા દીકરાજ હતા કે ? ના. દીકરી પણ હતી. પા. ૩,
ત્યારે દીકરા કેટલા અને દીકરી કેટલી હતી.

૧. એક ખેડુતની વાત છે.
૨. ખેડુતને ચાર છોકરાં હતાં.
૩. તેને ત્રણ દીકરા હતા અને
એક દીકરી હતી.

૫. તેના ત્રણે દીકરાના ગુણ જણાવો. (૧) મોટા છોકરા મહેનતુ હતો. બાળકો આવી રીતે વાણો બોલે તે સુધારવાં થટે ત્યાં બાળકો સાથે વાતચીત કરી સુધારી નોંધવાં.

બીજા પ્રશ્નો:—‘મૂરખરાજ’ એ નામનો કયો છોકરો ? એવા બીજા પ્રશ્નો થોડા ‘મોટો’, ‘વચ્ચો’, ‘નાનો’ વગેરે પદો તરફ ધ્યાન બેંચવું.

વાર, છુઓ હવે નીચે લીટી દોરેલાં પદ છે તે ધ્યાનમાં રાખો. આ પદો નામ સાથે કેવો સંબંધ રાખે છે તે કહી શકશો ? એક, તણ, ચાર, એ પદો શું બતાવે છે ? મોટા, મહેનતુ, વચ્ચો, કુશળ, નાનો, શરો. એ શું બતાવે છે ? ઉપરનાં પદોમાં કેટલાક ‘સંખ્યા’ બતાવે છે અને કેટલાક ‘ગુણ’ બતાવે છે. આ પદો વાક્યમાં શા માટે આપણે મૂક્યાં ? તે તે નામના સંબંધમાં-વધારે વાત કરતી છે એટલા માટે. વાર, ત્યારે કાન પા. માં આપણે ખાનાં પાડી લખીએ—

આવાં પદ વાપરીએ ત્યારે નામ વિશે કેંઈક વધારે હકીકત મળે છે, એટલે તે નામના અર્થમાં વધારો કરે છે. વ્યાકરણમાં જેમ અમુક પદને તમે ‘નામ’ કહો છો, તેમ આવાં પદને પણ નામ આપવું પડશે. એ પદોને ‘વિશેષણ’ કહેવામાં આવે છે.

૪. મોટા છોકરા મહેનતુ હતો.
૫. વચ્ચો છોકરો વેપાર કરવા-માં કુશળ હતો.
૬. છોક નાનો છોકરો શરો સિપાઈ હતો.

સંખ્યા બતાવે એવાં પદ	ગુણ બતાવે એવાં પદ
એક, તણ, ચાર.	મોટો, મહેનતુ વચ્ચો, કુશળ નાનો, શરો.

ને પદ નામના અર્થમાં
વધારે કરે તે વિશેષણ.

૧. એજ ઉપર પાંચ પુસ્તક છે.
૨. ચેન્નિસલ હાથ રંગની છે.
૩. આને ખૂબ ઉકળાટ
શાય છે.
૪. છોકુ સાંત રજવાવનો છે.
૫. બિલાડીનું બચ્ચું બહુ
રમતિઆળ હોય છે.

આ રથને બાળકો પાસેના જેમ અને તેમ સાધનાં સાદી
ભાષામાં વિશેષણની વ્યાખ્યા કરાવવી અને તેમાં સુધારો-
વધારો કરી કા. પા. ઉપર નોંધવી અને બાળકો પાસે તે
એ ત્રણ વાર બોલાવવી.

વાર, જુઓ હું કા. પા. ઉપર પાંચ વાક્યો લખું છું.
તેમાંથી તમારે વિશેષણ શોધવાનાં છે. બાળકો પાસે વિશેષણો
નીચે લીટી દોરાવવી. આ મનોમલ યર્ષ રજા પછી નીચેનાં
આપવાં:—

અ. ૧. મારા પતંગનો રંગ — છે.

૨. આને રમતમાં — મજા પડી.

૩. મનુ વર્ગમાં સૌથી — છોકરો છે.

૪. નદીમાં — પુર આવ્યું.

૫. મુસાફરને — ચાક લાગ્યો હતો એટલે કાઢી
— હાથ નીચે તે — યર્ષ — લાગ્યો.

બ. નીચેનાં પદો શું છે ? તે વાક્યમાં વાપરી બતાવો—
હંસુ, જાડું, ધણું, સરેહ, કાળું, મોડું, દસ, સ્વચ્છ:

ક. એવાં દૃટલાંક વિશેષણના તમે દાખલા આપો.

વ્યાખ્યા કરાવવી

નિયમ ઉપર-
થી દાખલા
(કસોટી)

પુનરાવર્તન

૬. પાદ, જુઓ મારી પાસે એક ચિત્ર છે. પુસ્કર-
રાજનું ચિત્ર કા. પા. ઉપર લટકાવું અને તેનું અવલોકન
કરવા કહેવું. પછી કહેવું, કે-આ ચિત્રની થોડીક હકીકત મને
લખી જણાવો. ન્યાં થોડ્ય લાગે ત્યાં વિશેષણ મૂકવાં:—

આહીં શિક્ષકે થોડાંક નમુનાનાં વાક્યો (વિશેષણ આવે
એવાં) લખી બતાવવાં. આ ચિત્રની હકીકત તેજ સમયમાં
પુરેપુરી લખી શકાય નહિ, એટલા માટે ઘેરથી લખી લાવવા
કહેવું. શિક્ષકે તેમનું લખાણ તપાસી બૂલો સુધારી સૂચના આપવી.

નોંધ—સાધારણ રીતે વ્યાકરણ શીખવતી વખતે એકલા શબ્દો લઈ તેના ઉપર વિવેચન કરી પદ્ધતિની સમજૂતી
આપવામાં આવે છે. આથી વ્યાકરણ અને ભાષાનો સંબંધ સ્પષ્ટ થતો નથી અને બાળકોને વ્યાકરણના
વિષયમાં કંટાળો આવે છે. ઉપરની નોંધમાં મુખનિબંધ અથવા મોઢાની વાતચીતદ્વારા વ્યાકરણના
સિદ્ધાંતો તારવવાનો હેતુ છે એટલે તેની કંઈક સવિસ્તર નોંધ કરી છે. આજ પાઠ વર્ગમાં થોડા ફેર-
ફાર સાથે લેવામાં આવ્યો હતો અને વિશેષણનો પરિચય કેવળ વાતચીતથી બાળકોનાંજ વાક્યો લઈ
કરાવવામાં આવ્યો હતો. આખા સમય દરમિયાન બાળકોને વાતચીતમાં અને છેવટે ચિત્રના અવલોકન
ઉપરથી વિશેષણવાળાં વાક્યોથી હકીકત લખવામાં ઘણા રસ પડ્યો હતો. વળી ભાષાની શુદ્ધિ અને
બાળકનું ભાષાભંડોળ પણ સધાયાં હતાં. એકજ નામની સાથે સંબંધ ધરાવે એવાં ન્યાં એક કરતાં
વધારે વિશેષણ લઈ શકાય ત્યાં તે લેવામાં આવ્યાં હતાં. એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે નોંધ મુખ-
નિબંધ કે નિબંધોખનની નથી પણ વિશેષણ શીખવવાની છે એટલે પાઠ આપતી વખતે આ લક્ષ
નજર આગળથી આધું ખસી ન જાય તે જોવું જોઈએ.

છોકરીઓ માટે લેવાએલી વર્તીકચુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ
 ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩ માં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વ.
 ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો		૩૧	આદિના ક્રેસ ઇ. એમ	૩૩૭
				પાલસીંગ	
	મણી મોહનલાલ પટેલ	૪૦૨	૩૨	આરદા પુરુષોત્તમ કંસારા	૩૩૬
	શોરદા સાંકલેશ્વર વ્યાસ	૪૦૨	૩૩	પરશા ગુલાબ ખિરતી	૩૩૬
	અંકકાન્તા ગીરજાશંકર પટેલ	૩૯૭	૩૪	આરદા મહત્તાલ હુલાર	૩૩૫
	હીરામણી ખેમચંદ પટેલ	૩૯૧	૩૫	સચિતા છુલભાઈ પટેલ	૩૩૫
	પતમંદા વિદ્યારામ પાટક	૩૯૦	૩૬	વિદ્યા છોટાલાલ પટેલ	૩૩૫
	સચિતા મણીલાલ પટેલ	૩૮૫	૩૭	કુંદમતી હરિલાલ મશર	૩૩૨
	હીનાલ રામસિંહ પરમાર	૩૮૨	૩૮	શાતા રઘુભાઈ પટેલ	૩૩૨
	સરસ્વતીબેન નાથાલાલ શાહ	૩૮૧	૩૯	અંદન જમનાદાસ ખાંડવાળા	૩૩૦
	કુંદમતી રતનસિંહ દેસાઈ	૩૮૦	૪૦	આરવિંદા હરિલાલ મહેતા	૩૨૯
૧૦	હીરામણી વાડીલાલ શાહ	૩૭૪	૪૦	કાન્તા ચતુરભાઈ ચોકસી	૩૨૯
૧૧	સચિતા અણવંતરાય ફાંસે	૩૭૧	૪૦	વાનીફેડ વિલિયમભાઈ	૩૨૯
૧૨	કાન્તા મણીલાલ શાહ	૩૬૮		બેનમમીન	
૧૩	સચિતા કેશવલાલ મહેતા	૩૬૭	૪૩	આનુમતી કેશવલાલ મહેતા	૩૨૭
૧૪	અંચળ ધનજીભાઈ પટેલ	૩૬૬	૪૩	સરસ્વતી ગીરધરલાલ આચાર્ય	૩૨૭
૧૫	મંગળાગૌરી શંકરલાલ સાગર	૩૬૫	૪૩	સુરકાન્તા ભોગીલાલ આચાર્ય	૩૨૭
૧૬	શાતાબેન પોપટલાલ શાહ	૩૬૩	૪૬	મંગળાગૌરી સામનાથ ત્રિવેદી	૩૨૫
૧૭	શોરદા ચીમનલાલ પરીખ	૩૬૩	૪૭	એસી દાનીએલ રાજનગીરી	૩૨૪
૧૮	સુશીલા હરિલાલ ભગવતી	૩૬૨	૪૮	મણી રાનાભાઈ પટેલ	૩૨૩
૧૯	અંકકાન્તા હરિલાલ રાવળ	૩૫૭	૪૯	લીલી પ્રભાશંકર વ્યાસ	૩૨૦
૧૯	જીલિયા મુંદરલાલ પરમાર	૩૫૭	૫૦	વિદ્યા મણીલાલ પટેલ	૩૧૯
૨૧	વીરબાળા ઉપમરામ મોદી	૩૫૬	૫૧	કેઈય સુલેમાન ખિરતી	૩૧૪
૨૨	સુમન બેનશંકર ભટ્ટ	૩૫૪	૫૧	કાન્તા ગુલાબચંદ શાહ	૩૧૪
૨૨	સુનંદા દશરથલાલ ભગત	૩૫૪	૫૩	કમળા છગનભાઈ પટેલ	૩૧૩
૨૪	સરસ્વતી દયાશંકર ત્રિપાઠી	૩૫૩	૫૪	શારદા હીરાલાલ પટેલ	૩૧૩
૨૫	અંકકાન્તા મહાશંકર વ્યાસ	૩૫૨	૫૫	મરયા માનસીંગભાઈ ખિરતી	૩૧૨
૨૬	અંદન કુમેરદાસ પટેલ	૩૪૭	૫૫	સુલેખા મંગારામ ચોકસી	૩૧૨
૨૭	કાન્તા છગનલાલ શાહ	૩૪૬	૫૭	ભાગીરથી મૂળશંકર રાવળ	૩૧૧
૨૮	અતિશક્તી કુમેરદાસ રાવળ	૩૪૩	૫૮	શાંતા ચીમનલાલ નવલખા	૩૦૯
૨૮	સુશીલા ગણેશ ખિરતી	૩૪૩	૫૯	ધનલક્ષ્મી હીરાલાલ બેધી	૩૦૯
૩૦	સચિતા ગોરધનદાસ શાહ	૩૪૦	૬૦	હર્ષદેવન છગનલાલ ઉપાધ્યાય	૩૦૯
			૬૦	વિજયા આલુભાઈ શાહ	૩૦૯

૩૯ ઉમિલા હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૪૭	૧૯ માળેલ ફુલજી ખિસ્તી	૩૩૬
૪૦ જસોદા છોટાલાલ મોચી	૩૩૫	૧૯ તારા હુથર ખિસ્તી	૩૩૬
૪૦ સવિતા દેવશંકર સેલત	૩૩૫	૨૧ શાંતાબેન બાળકૃષ્ણ દવે	૩૩૪
૪૦ દિવાળીબેન ગોમાજી બારૈયા	૩૩૫	૨૨ કંચનબેન નરોત્તમદાસ	૩૩૩
૪૩ શાંતિ પીતાંબરભાઈ ખિસ્તી	૩૩૩	કાપડીઆ	
૪૪ વિદ્યારા કાન્સીસ ખિસ્તી	૩૨૭	૨૩ મોલીના નાથાલાલ ખિસ્તી	૩૨૫
૪૫ જયાગીરી ઉમીઆશંકર દવે	૩૨૬	૨૩ રીલીના માધવલાલ ખિસ્તી	૩૨૫
૪૬ ભીરમબેન મણીલાલ મોગન	૩૨૦	૨૫ રૂચ શીંગરામ ખિસ્તી	૩૨૧
૪૭ જયાગીરી જ્યાલાલ શાહ	૩૧૯	૨૬ કપિલાબેન સુલેશ્વર દવે	૩૨૦
૪૮ રામબેન સલામસિદ્ધ મોહાણ	૩૧૪	૨૭ રેયા મનસુખ ગજગર	૩૧૨
૪૯ જમનાબેન ચંદુલાલ મહેતા	૩૧૨	૨૮ પરમન મગનલાલ દવે	૩૦૫
૫૦ પિદાલકમી વાડીલાલ શાહ	૩૧૧	૨૯ કમળા ભીખાભાઈ પાદક	૩૦૪
૫૦ જ્યાલકમી ચંદુલાલ ત્રિવેદી	૩૧૧	૩૦ શાંતા છોટાલાલ પરીખ	૨૯૯
૫૨ કમળા શંકરલાલ પાદક	૩૦૯	૩૧ દીના રણછોડ ખિસ્તી	૨૯૮
૫૩ કપિલાબેન યુનીલાલ શાહ	૩૦૫	૩૨ રાહેલ દીસા ખિસ્તી	૨૯૦
૫૪ જયાગીરી નાનમલાલ દાકર	૨૯૮	૩૩ પ્રફુલ્લગીરી પુંગલાલ દવે	૨૭૪
૫૫ જસોદા ઉમીઆશંકર પંડ્યા	૨૯૭		
૫૬ કમળા જમનાદાસ દેસાઈ	૨૭૯		
૫૭ ભાનુમતી રામચંદ્ર પંડ્યા	૨૭૭		
પંચમહાલ જિલ્લો		લગ્ન જિલ્લો	
૧ ચંચળબેન વહાલજી ખિસ્તી	૪૧૩	૧ નાગબાઈ જગનલાલ	૩૬૯
૨ મુમિયા ગણા દલપત ખિસ્તી	૪૦૩	પદનીવાળા	
૩ સીલાવતી નરોત્તમદાસ ક્રોહારી	૩૯૭	૨ ગંગાબેન ભાઈજીભાઈ સોની	૩૫૭
૪ એલીસાબેન હરજીવનદાસ	૩૮૮	૩ કમળગીરી જોશ્વલાલ શાહ	૩૫૦
ખિસ્તી		૪ શાંતિદા નંદશંકર ખિસ્તી	૩૩૯
૫ મણીબેન કાળીદાસ ખિસ્તી	૩૮૭	૫ સવિતા પ્રુલાલદાસ રાણપુરા	૩૩૮
૬ સુગના માધવલાલ ખિસ્તી	૩૮૬	૬ જશવંતી જગનલાલ શાહ	૩૩૬
૭ હર્ષદગીરી ધનેશ્વર જોષી	૩૭૨	૭ મણી દાનીએલ માતરવાળા	૩૨૭
૮ રૂચ જોષી ખિસ્તી	૩૭૧	૮ પ્રભાવતી વિંધનાથ ભારતર	૩૨૦
૯ રૂચબેન જગનલાલ ખિસ્તી	૩૬૯	૯ સુલેચના ત્રીલુભાઈ શેઠ	૩૧૭
૧૦ કૃષ્ણા સોમચંદ ખિસ્તી	૩૬૫	૧૦ પ્રભાવતી યુનીલાલ ભાવસાર	૩૦૯
૧૧ શાંતિ ફુલચંદ ખિસ્તી	૩૬૪	૧૧ જયાગીરી જગનલાલ શાહ	૩૦૭
૧૨ કલોસ્સ ધુળાભાઈ ખિસ્તી	૩૬૨	૧૨ શાંતા કુમીરામ વીણ	૩૦૨
૧૩ સવિતાબેન મનસુખરામ પાદક	૩૬૧	૧૩ શાંતાબેન પ્રાણશંકર શુક્લ	૨૯૯
૧૪ હુદીઆ ઉદીશીદાસ ખિસ્તી	૩૫૯	૧૪ મંગળાગીરી વિંધનાથ વ્યાસ	૨૯૪
૧૫ મર્યા હરખાજી ખિસ્તી	૩૫૧	૧૫ કનકલક્ષ્મી મોતીચંદ અવેરી	૨૯૩
૧૬ ચંદ્રકાન્તા મગનલાલ જાની	૩૪૬	૧૬ મંગળાગીરી પ્રાણજીવનદાસ	૨૯૦
૧૭ જીવકારબેન પુરુષોત્તમ ગજગર	૩૪૪	મોદી	
૧૮ રૂકમણી પ્રેમચંદ ખિસ્તી	૩૪૦	૧૭ પુષ્પા હીરાલાલ તલાદી	૨૮૧
		ઉદ્ધ	
		૧ અમીના ધસાંબલી પટેલ	૩૩૩

૨૬ હરી ધસાએલી પટેલ	૩૨૩	૩૫ કમળા સુનીલાલ શાહ	૩૧૯
૩૦ મરીઆમ દાદાભાઈ મુસા પટેલ	૩૧૩	૩૬ રમણીરી ભગવાનદાસ પારખ	૩૧૭
૪૬ કાતમા વલીમહેમદ પટેલ	૨૮૫	૩૬ લાલુભેન લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૧૭
સુરત જિલ્લો		૩૮ ધનીભેન નાથુભાઈ પટેલ	૩૧૩
૧ બનુભાઈ રતમજી બાલીવાળા	૪૨૫	૩૮ જસવંતી નારાયણદાસ ઝવેરી	૩૧૩
૨ ચંદ્રમણી ત્રિભોવનદાસ ધીઆ	૪૦૮	૪૦ ધનીભેન ભગવાનજી દેશાઈ	૩૦૮
૩ નવાજબાઈ દોરાબજી મરજીઆ	૩૯૮	૪૦ શાંતાબેન દયાળજી દેશાઈ	૩૦૮
૪ શાંતા કદાનજી પટેલ	૩૯૨	૪૨ સકુંતલા મનસુખલાલ	૩૦૬
૫ સારદાબેન મકનજી દેશાઈ	૩૮૦	ભગીરદાર	
૬ તારામતી પુરણોત્તમ વેદ	૩૭૦	૪૩ સકુંતલા ભગીરથ ગંગાજી	૩૦૫
૭ દોલત નવરોજી કપ્રદેવાળા	૩૬૫	૪૩ મનહરબેન ગમનલાલ શેઠ	૩૦૫
૮ હસમુખબેન કેશવલાલ મોદી	૩૬૦	૪૫ શાંતાબેન ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ	૩૦૪
૯ રમણીરી રતીલાલ શાહ	૩૫૨	૪૬ નાનીબેન તુળશીભાઈ પટેલ	૩૦૨
૧૦ દિવાળીબેન ઉત્તમરામ ધીવાળા	૩૫૧	૪૭ સવિતાબેન કુશીરભાઈ દેશાઈ	૩૦૦
૧૧ મધુમાલતી માણેકલાલ શાહ	૩૪૮	૪૮ શાંતા કેશરીઆ ચીધરી	૨૯૮
૧૨ નારગેજ કરામરાજ મરોલીઆ	૩૪૭	૪૯ હસમુખગોરી નવલચંદ શેઠ	૨૯૭
૧૩ પાલીબેન મોહનજી દેસાઈ	૩૪૫	૫૦ કુંદનબેન માણીલાલ વ્યાસ	૨૯૬
૧૪ લક્ષીતાબાઈ પ્રાણુજીવન દલાલ	૩૪૨	૫૧ કમળાબેન માણીભાઈ વસી	૨૯૫
૧૫ મંજુલા મંગળદાસ કલાર્ક	૩૪૨	૫૨ હરસદ મુંદરલાલ મુખત્યાર	૨૯૨
૧૬ કાલીબેન મોરારજી ચાંપાનેરી	૩૩૭	૫૨ કમળાગોરી ઝીણાભાઈ નાયક	૨૯૨
૧૭ તારામતી વરગદાસ દોલવાળા	૩૩૫	૫૨ કૈતીઆઈ અરદેશર ગોવેકર	૨૯૨
૧૭ જમુબેન ભીમભાઈ દેસાઈ	૩૩૫	૫૫ નર્મદાબેન જોદાલાલ પટેલ	૨૯૧
૧૯ મણી નાદરશાહ ભાથેના	૩૩૪	૫૫ સુમતિ કુખણશંકર બહા	૨૯૧
૨૦ નિર્મળા ભરોસાલાલ કિશન	૩૩૩	૫૭ કમળાબેન ગુલાબભાઈ દેસાઈ	૨૯૦
૨૧ સવિતા કોકોરભાઈ મહેતા	૩૩૧	૫૮ કુસુમ ઈશ્વરલાલ પટોળાવાળા	૨૮૯
૨૧ દીના પીરજીઆ વાંદરીવાળા	૩૩૧	૫૯ પાવંતીબેન વસનજી દેસાઈ	૨૮૮
૨૩ હસમુખબેન ગણપતરામ પાંડે	૩૩૦	૬૦ નિર્મળાબેન મગનલાલ ગાંધી	૨૮૩
૨૩ ખુસવંતી હિમેદરામ વેરાગી-	૩૩૦	૬૧ કીકીબેન નારણજી નાયક	૨૮૨
વાળા		૬૨ સલિતાબેન ઠોડુભાઈ નાયક	૨૮૧
૨૫ મોહીબેન ત્રિભોવનદાસ પટેલ	૩૨૯	૬૩ લક્ષ્મીબેન જોવયરામ ઉપાધ્યાય	૨૮૦
૨૬ તારાબેન નાથુશંકર જોષી	૩૨૮	૬૩ મંદકંડીની દેશવરામ ભટ્ટ	૨૮૦
૨૭ મધુકાન્તા જગનલાલ શાહ	૩૨૬	૬૩ મંજાબેન દયાળજી દેશાઈ	૨૮૦
૨૮ હેમલતા નટવરલાલ સુતરીઆ	૩૨૫	૬૬ વજ્રઆબેન પરાગજી દેસાઈ	૨૭૨
૨૮ ગજરાબેન રણુજીજી દેશાઈ	૩૨૫	૬૭ રેવાબેન શ્રમગદાન બીડગ	૨૭૧
૩૦ વન અરદેશર મહેતા	૩૨૪	૬૮ ભાનુબેન મગનલાલ નાયક	૨૬૩
૩૦ કૈલાસ ગૌરીશંકર ભટ્ટ	૩૨૪	૬૯ કુંદન સુનીલાલ શાહ	૨૫૫
૩૦ શાંતા વસનજી જોગ	૩૨૪	કરાંચી જિલ્લો	
૩૦ સુમિત્રા નારણજી નાયક	૩૨૪	૧ જોરશેઠ માણેકજી પટેલ	૪૧૭
૩૪ કાન્તાબેન; મગનલાલ શાહ	૩૨૧	૨ ચીલીઝાબેન રમણી કિસ્તી	૪૦૨

૩૬૦માધ ધનજીરા ખુરસીગરા	૩૮૬	૧૩લીલાવંતી ખેતરી લોહાણા	૩૧૩
૪૧૨ગેસ જમશેદજી કાપડીઆ	૩૮૨	૧૪તારામણીઆધ મોસેસ મહેતા	૩૧૧
૫૧૧વીરઆધ ધનજીરા ખુરસીગરા	૩૮૬	ખિરતી	
૬૧૧મણી માણેકજી મીણવાળા	૩૭૬	૧૬જરથીઆધ વેલજી હાંદી શ્રાતા	૩૦૭
૭૧૧ધનઆધ સુરીફ ખિરતી	૩૬૫	૧૬સાકરઆધ દેવજી	૩૦૭
૮૧૧હીરાઆધ રતનશી મીરાણી	૩૬૦	૧૮સુંદરઆધ જોદાલાલ ગાંધ	૩૦૩
૯૧૧રામલાઆધ કકુભાઈ લોહાણા	૩૫૪	૧૮વગાઆધ ગોરધન લોહાણા	૩૦૩
૧૦૧કકુભાઈ કાનજી જોલાપુરા	૩૪૬	૨૦વિજીઆ મદવજી દવે	૨૯૭
૧૧૧વિશ્વંભરીઆધ લાલચંદ	૩૨૩	૨૧૧કાઆધ મિલલ ચંદાણુ	૨૮૬
ખલાસગ્રીય-બુઝારા		૨૨કસ્તુરઆધ ગોકળદાસ માણેક	૨૮૪
૧૨ગોધાઆધ લાણુજી હાંદી સોતા	૩૨૦	૨૩૧૧વંતીખેન વાઘજી ઉમરાણી	૨૭૨
૧૩૧ગંગાઆધ લાણુજી ચંદેય	૩૧૩	૨૪૧૧આગોરી રણજીકલાલ ભટ્ટ	૨૫૦

ઉ. ભા. મે. એન.યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ,

અમદાવાદ, તા. ૧૩-૬-૧૯૩૩.

(અગ્રિયમાં સહી)

બી. જે. જી. શાસ્ત્રી

એન.યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન.યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩૦-૬-૧૯૩૩ ના

પત્ર નં. ૮૨૧૦ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ નં. ૧૨૨૧૩

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૩ જુલાઈ ૧૯૩૪ ને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

ભરૂચ

નડિઆદ

સુરત

ગોધરા

૨૫

૨. સદરજી પરીક્ષા તા. ૨૦ માં સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુખ્ય ઍવર્ન્મેન્ટ એસેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૧ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી તા. ૧૬ માં સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ના નં. ૨૨૮૮ ની કળવણીઆતની સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કાર્ય કરશે.

૪. નક્કીકરેલું હાપેલું ફાર્મ-ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી

તથા પરીક્ષાની ક્ષીના રૂ. ૩) જે રથજે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે રથજોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૩૪ સુધીમાં કે તે પહેલાં મોકલી આપવી; તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ આનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રિન્ટેડ કનેથી વગર ફીએ અરજ કરવાથી મળી શકશે.

૫. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૧૭ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨ ના મુબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ બીજાના પૃષ્ઠ ૨૨૩૮ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે.

૬. દરેક પુરૂષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૩૪ સુધીમાં ૨૫મું વર્ષ પૂરું થએલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે જિલ્લામાં પરીક્ષા આપવા માગતા હોય તે જિલ્લામાં છેલ્લા ૭ માસ સુધી તે રહ્યો હોવો જોઈએ.

૭. ઉમેદવારોની પરીક્ષામાં જોડવાની સાચકાત, અભ્યાસક્રમ તથા પરીક્ષા સંબંધી સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરજુ મુબઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાંથી મળી આવશે.

૮. તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૪૩૪૮ ના ફેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજુર કરવામાં આવેલાં અને તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૯૨૮ ના મુબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧લાનાં પૃષ્ઠ ૧૩૬૮-૧૩૮૫માં પ્રગટ કરેલાં ઉર્દુ-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પણ સદરજુ રથજોએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૯. ૬ ફી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના ફેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ સુધારેલા ખેતીકામના ઐતિહાસિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા અમદાવાદ, નાડિઆદ, ગોધરા, ભંરુચ અને અરત એ રથજોએ તેજ સમયે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. ઇ. એલિસ, અમદાવાદ. } સાચી. }
તા. ૧૨ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૪. } ઇ. એ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૨-૧-૩૪ ના પત્ર નં. ૧૨૨૧૪ના હુકમ અનુસાર.)

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા-ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૧૩૭૧ સને ૧૯૩૫માં ધનારી છોકરાઓ માટેની વ. ફ. પરીક્ષા માટેનીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:-

ગુજરાતી.

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોષડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ)—
પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાઠો.

પદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોષડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ)—
પાઠો ૩, ૭, ૧૨, ૨૪, ૨૮, ૪૦, ૪૪, ૫૧ અને ૫૩ (નવ પાઠ).

ઉર્દુ—ગુજરાતી.

પહેલો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોષડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાઠો.

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોષડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—૬, ૧૦, ૧૬, ૨૩, ૨૬, ૨૯ અને ૩૫ (૭ પાઠ).

છઠ્ઠો વિષય—ગુજરાતી (અભિજ્ઞ)—

કેળવણીખાતાની પાંચમી યોષડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાઠો—૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૧, ૨૨, ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૯, ૫૨, ૫૭, ૫૯, ૬૧, ૬૪ અને ૭૨ (અઘા મળી ૨૦ પાઠ).

ગુજરાતી—ઉર્દુ

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોષડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાઠો—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૦, ૧૪, ૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૩૦, ૩૩, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૬, ૪૯, ૫૨, ૫૪, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬ અને ૭૩ (અઘા મળી ૩૫ પાઠ).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોષડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—
પાઠો—૧૬, ૧૯, ૩૨, ૪૦, અને ૪૪ (૫ પાઠ).

છઠ્ઠો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોષડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—૧૪, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૧, ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૩૧, ૩૩, ૪૧ અને ૪૨ (અઘા મળી ૧૭ પાઠ).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોષડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—૧૦, ૧૩, ૨૩ અને ૩૨ (૪ પાઠ).

ઉ. ભા.ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ.

સાહેબની ઓફિસ,

અમદાવાદ તા. ૧૮-૧૨-૧૯૩૩.

(અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. એ.

સાહેબી

એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા

(ઉ. ભા.ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૮-૧૨-૧૯૩૩
પત્ર નં. ૧૧૩૭૩માં ફેરેલી સચવાનુસાર.)

૭૮૫૧૧ અંકગણિત-ભૂમિતિ સાથે (સને ૧૯૩૩ની ૫૧ી બીજી આદતિ)	મિ. ડી. ડી. સોળાશી,	મં. ડી. ડી. સોળાશી, હવેલીની પોળ, રાણપુર અમદાવાદ.	૦-૧-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૮૨૫૨૧ બાળ અંકગણિત (કુટ ધોરણ-૪થા માટે) (સને ૧૯૩૩ની આદતિ)	મિ. બી. કે. પટવા અને મિ. પી. ડી. દેસાઈ.	એસ. બી. સાહ એન્ડ કો, પાંડિરનાકા, અમદાવાદ.	૦-૮-૦	"	"
૯૨૫૩૧ બાળ અંકગણિત (સને ૧૯૩૩ની આદતિ)	મિ. એમ. ડી. વ્યાસ.	કર્નોટક પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ડાકરદાર, મુંબઈ ૨.	૦-૨-૬	"	"
૧૦૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	મિ. એમ. જી. વલીહાલ	નિ. એમ. એ. વલીહાલ પ્રાણપુર, અમદાવાદ.	૦-૩-૦	"	"
૧૧૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	નિશિસ પ્રસન્ના વિલામવરી	ડી. એસ. ૧૫૭૫ નામરદળીઆ, મુરત.	૧-૦-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ડેરનીંગ કોલેજો માટે
૧૨૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	મિ. બ્યાર, એન. સાહ.	આસજન અર્પાલ, વડોદરા.	૦-૪-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૧૩૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	મિ. ને. સી. ચોધરી	" "	૦-૬-૦	"	"
૧૪૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	મિ. નટવરલાલ વીમાવાળા.	આંધ્રી સાહિત્ય મંદિર, મુરત.	૦-૪-૬	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૧૫૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	"	"	૦-૪-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૧૬૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	"	"	૦-૪-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૧૭૨૫૩૧ અંગ્રેજી ભાષા (પહેલી આદતિ)	"	"	૦-૪-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે

એક શિક્ષકની સાળાનું આજવર્ગથી ચોથા ધોરણ

112	આજવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આજવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } દ્વિપિ ૩ } ૪ } વાચન	આજવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } વાચન ૩ } ૪ } મુખ્યગણિત	આજવર્ગ ૧ } હસ્ત ૨ } ૩ } કવિત ૪ } ચિત્રકામ
113	આજવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આજવર્ગ ૧ } સંખ્યાશિક્ષણ ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૪ } ભૂમિતિ ૩ }	આજવર્ગ ૧ } મુખ- નિબંધ ૨ } ભૂમિતિ ૪ } વાચન ૩ }	આજવર્ગ ૧ } રમક ૨ } પદાર્થપા ૩ } ૪ } હસ્તકામ
114	આજવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આજવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } દ્વિપિ ૪ }	આજવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } દ્વિપિ ૩ } ૪ } વાચન	આજવર્ગ ૧ } હસ્ત ૨ } કવિત ૩ } ૪ } વ્યાકરણ
115	આજવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આજવર્ગ ૧ } સંખ્યાશિક્ષણ ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૪ } ભૂમિતિ ૩ }	આજવર્ગ ૧ } ગીત ૨ } ભૂમિતિ ૪ } વાચન ૩ }	આજવર્ગ ૧ } ચિત્ર ૨ } પદાર્થપા ૩ } ૪ } હસ્તકામ
116	આજવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આજવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } દ્વિપિ ૪ }	આજવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } નિબંધ ૩ } ૪ } ઇતિહાસ	આજવર્ગ ૧ } રમક ૨ } કવિ ૩ } ૪ } વ્યાકરણ
117	આજવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આજવર્ગ ૧ } ભૂમિતિ ૨ } વાચન ૩ } ૪ } નામ	આજવર્ગ ૧ } ગીત ૨ } મુખ્યનિબંધ ૩ } નિબંધ ૪ }	આજવર્ગ ૧ } ચિત્ર ૨ } મુખ્યનિબંધ ૩ } નિબંધ ૪ }

૬ શિક્ષકની શાળાનું બાળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું નમુનાનું વખતપત્રક ૧૯૭૭

સુધીનું નમુનાનું વખતપત્રક

બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	રમત	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧	અને દિલ	—
૨	ચિત્રકામ	૨	બુગોળ	૨	અનુલેખન	૨ રમત
૩		૩		૩	શ્રુતલેખન	૩ દિલ
૪	બુગોળના સવાલ	૪	પદાર્થપાઠ	૪		૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	ચિત્રકામ	બાળવર્ગ	ગીત	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧		૧		—
૨	હસ્તકામ	૨	વાચન	૨	સંદર્ભિત	૨ બાળકામ
૩		૩		૩		૩
૪	ઇતિહાસ	૪	અભિનય	૪		૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	પદાર્થપાઠ	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧		—
૨	ચિત્રકામ	૨	બુગોળ	૨	શ્રુતલેખન	૨ દિલ
૩	બુગોળ	૩		૩	અનુલેખન	૩ રમત
૪		૪	કવિતા	૪		૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	સુખ-નિર્ણય	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧		—
૨	હસ્તકામ	૨	વાચન	૨	સુખગણિત	૨ બાળકામ
૩	વાચન	૩		૩		૩
૪		૪	પદાર્થપાઠ	૪	શ્રુતલેખન	૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	પદાર્થપાઠ	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧		—
૨	ચિત્રકામ	૨	બુગોળ	૨	શ્રુતલેખન	૨ રમત
૩	બુગોળ	૩		૩		૩ દિલ
૪		૪	વાચન	૪	કવિતા	૪

ઇતિહાસપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

જામાલપુર	ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૪ ની	...	મિદાઈ વહેંચવામાં
અમદાવાદ	ખાળાઓને સદરહુ મકાનના		આવી હતી.
	માલીક ગિ. મોહમદલાઈ		
	રહેમાનલાઈ તરફથી		
	ધી છીપા યંગમેન્સ એગ્રોસિ-	...	૧૦૦ કાયદા, ૧૦૦ રસોડો
	એશન તરફથી		તથા ૧૦૦ પેનો ખા-
			ળાઓને વહેંચી હતી.
	શેઠ મેહમુદજી અલીજી એન્ડ	...	પિત્તળના વાસણ નં. ૧૬
	ધાર્મિક કંપની તરફથી		વહેંચ્યાં તથા ૧૬૦ દફ-
			તરની એગ્રો વહેંચી.
	શેઠ ગુલામહુસેન કીશલાઈ	...	મિદાઈ વહેંચી.
	તરફથી		
	શેઠ લાલમીયાં ગુલામહુસેન	...	રેસિડેન્સમાં કામ કરતી
	તરફથી		ખાળાઓને ચાખના
			કોથ તથા જર્મનસિ-
			લ્વરનાં વાસણો આપ્યાં.
	શેઠ અલીમજી ખાલુજી તરફથી	નિશાળ ઉપરી ત્યાર-
			થી અત્યારમુધીમાં
			વધારે હાજરીવાળી પાંચ
			ખાળાઓને જર્મનસિ-
			લ્વરનાં તથા તાંબાનાં
			વાસણો વહેંચ્યાં
	શેઠ અલ્લાહરખ દુસાઈ તથા	૧૦-૦-૦	} મદદ કરવામાં આવે.
	મોહમદલાઈ નાટાવવાળા તર-	૧૦-૦-૦	
	ફથી		
	શેઠ મુસ્તાનજી અલ્લાહરખજી	}	૩. પાંચ પાંચની મદદ
	તથા શેઠ મુસાજી શાહમુદ્દા-		
	નજી તથા શેઠ નખીખસ રમ-		
	જીજી, સમશેર શેઠ હિરમાન-		
	જી મુસાજી તરફથી	...	કરવામાં આવી.
પરદોલ	કાલીદાસ અબુભાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાવ્યા.
	પગી વમજી જગજીએ	૨-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
	પા. ધણાલાઈ અમથાલાઈએ	૩૦-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાવ્યા.

અમદાવાદ	આસિ. બંદોરભાઈ રણજીભાઈ	૩૫—૦—૦	મને રૂઢોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
કાંજ	મિ. અંજારામ અમયાભાઈ	૨૫—૦—૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
બગોદરા	પટેલ રૂઢ દાનિદીના મેઘજી	૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને પુતલકો વહેંચ્યાં.
	પા. ગાંડાભાઈ રામભાઈ એ	૩—૦—૦	ગાળ તથા સાકર વહેંચી
	મકાની રાયાભાઈ વાયાભાઈ એ	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
વિસલપુર	પટેલ મોખાભાઈ મકાભાઈ એ	૩૦—૮—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ખસ	મુખી મનુભાઈ રૂપકાંભ તથા	૨૬—૦—૦	પરિયાળી બેટ આપ્યું.
	ગામનાં મુદરથોએ મળી		
	સાધવીવાળા શેઠ મુળચંદ કું-	૩—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	વરહએ		
દીનાપુર	પા. આચાભાઈ પુનભાઈ એ	૨૫—૦—૦	મને નિશાબોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	બાઈયા બોડાઈ રાયાભાઈ એ	૨૫—૦—૦	
	મિ. રાયાભાઈ બંદોરભાઈ એ	૨૮—૦—૦	માં દૂધ પાચું તથા રાયણી વહેંચ્યાં.
	મિ. મણીલાલ ધનાંભાઈ એ	૨—૦—૦	પનાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. હેરાલાલ મોતીલાલ એ	૨—૦—૦	ફેરીઓ વહેંચી.
વાંચ	પટેલ ઘાભાઈ મંથુરસાઈ એ	૩૫—૦—૦	મને રૂઢોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	પટેલ આતમભાઈ ગોપાળદાસ એ	૩૫—૦—૦	"
	પટેલ ચતુરભાઈ મંગળભાઈ એ	૩૫—૦—૦	"
	પટેલ શામળભાઈ વરધભાઈ એ	૩૫—૦—૦	"
	ગરાશીયા કુબેરજી વીસાજી એ	૩૫—૦—૦	"
અવાળીયા	સાહુકાર હજુભા રતનસિંહ	૨૨—૦—૦	અજવને દિવસે વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	ગોલિસે		
	ગોલિસ કંસજસિંહ રાસા-	૨—૮—૦	સાકર વહેંચી.
	ભાઈ એ		
	ગોલિસ હિંમતસિંહ કેસરીસિંહ	૨—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	તથા ગોલિસ હજુભા મુર-		
	દાસિંહે		
ઝોગલ	સાહુકાર સાહેબ તથા ગોમના	૫૦—૦—૦	મુખ્ય રૂઢ કન્યાગાળા
	મદદરથી તથા અજે રૂઢના		અને ઉર્ફે રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ચિદાદે તરફથી		
અવાળીયા	સાહુકાર હજુભા સરદાર	૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	સિંદહએ		
	ગાલેગરાળા મુખમમા વિઠુભા	૨—૮—૦	સાકર વહેંચી.
	સિવદાંમજી એ		

નોંધ એ છે.

ગુજરાતી શિક્ષણ માટે એક અનુભવી ટ્રેનિંગ યજ્ઞેષ્ઠ અધિકારી
ભરત, મુંથણ, શીતળ અને વેતરણ પ્રમુખો આદેશ હોય તેવી. પગાર
લાયકાત મુજબ સર્વિસિંગ સાથે વતન, કામ અને ઉભર જણાવીને
લખો: થી જોન મેકેટરી, મદરસ-એ—મુલમદિયલ.

મુ. મંદેશોર (માલવા).

મેસર્સ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વર કૃત:-

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર	નવીન બાળ ભૂમિતિ
ઘરનું નામું	૪ થુ. ૦-૪-૦; ૩ જી. ૦-૨-૬;
૦-૪-૬	૨ જી. ૦-૨-૬
કન્યા ધો. ૪-૬ ને	૧ જી. ૦-૨-૦; બા. ૫. ૦-૨-૦
૫. ૬. માટે	
છાકરા છાકરીના	
ધો. ૪ થી માટે	

સરળ પાઠો, સરળ ભાષા, સંદર્ભ સોદી, સરળ દટાંતો,

સરળ સ્વરૂપમાં રજૂ કરનાર.

જોનું વ્યાવહારિક નવીન બાળમુજગણિત ૪ થુ. ૦-૪-૦;

૩ જી. ૦-૩-૦; ૨ જી. ૦-૩-૦.

લખો:-ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, બુકમેકર એન્ડ પબ્લિશર
શાહપોર, સુરત.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

લાકડવાળાનાં ગણિત તરીકે ગુજરાતી જનતામાં મશહૂર થયેલું.

અં કે ગણિત

—માથમિક શાળાનાં પહેલાં ચાર ધોરણો માટે—

: તમા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારનાર :

શ્રીયુત મણિલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

બી. એ, એસ. ડી. સી. ડી.

શિક્ષક, મહાવસ્ત્રા ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

:: કેટલીક ફિશિયન્ટાઓ ::

દરેક ધોરણ માટે ગણિત તથા ભૂમિતિના બુદ્ધ વિભાગો.
પદ્ધતિસરની કમિક સમજાવટ અને શિક્ષકો માટે જરૂરી સૂચનો.
સાધનોની માર્ગસૂચક યાદી અને ૧૫૦ થી વિશેષ આકૃતિઓ.
સુંદર બ્લેઈઝ દાગળ પર આકર્ષક છૂટું છાપકામ: પાકી બાંધણી.

• મૂલ્ય નવ આના •

: વધુ વિગત મા તમાની નકલ માટે લખો :

મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સંસ્થા બુકમેકર, સુરત.

આજોપયોગી] ૦ નવું પુસ્તક [ઉત્તમ અભિપ્રાયો
આજભૂમિતિ અને નામું- કીંમત રૂ. ૦-૨-૦

(આજપર્વથી ગોથા ધોરણ સુધીના અભ્યાસક્રમ સુગળ)

કર્તા: ડા. તુ. હોળાપુત્રી, (માછ હેરમાસ્તર, આઈ પી. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.)

આ અનુક્રમ પુસ્તક પ્રગટ કરીને લેખક કેળવણીની ઘણી મોટી અને ઉમદા સેવા બજાવી છે. —સાહિત્ય

ભૂમિતિ એવા અધ્યાય વિષયને સંદેહો અને સંશય કેમ બતાવી, સહાય તે આ પુસ્તક ઉપરથી શિક્ષકોને સગવડો. —આજનાજીવન

વાળકો અને શિક્ષકો બંનેને તે ઉપયોગી છે. —પુસ્તકાલય

પ્રાથમિક શાળાઓમાં આ પુસ્તક વસાવવા લાયક છે. —સાંસ્કૃતિકમાન

વિષય પરત્વે સરસ અનુવાણું પાડ્યું છે. —યુવક

અમારાં આજોપયોગી બીજાં પાંચપુસ્તકો

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું
સુધારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પુકળ
આવૃત્તિઓ અને વ્યાવહારિક વર્ણવરણો-
થી ભરપૂર

નવીન અંગ્રેજી

ભૂમિતિ સાથે, ગોથા ધોરણ માટે
[ગોથા તથા છોકરીઓ બંનેને ઉપયોગી]

કીંમત રૂ. ૦-૫-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

કુમાર ગણિત-ભાગ બીજો

[ગોથા અને પાંચમા ધોરણ માટે]

તપ્તી સુધારેલી પાંચમી આવૃત્તિ

કીંમત રૂ. ૦-૬-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

નવીન દિવસી ધ્યાનગ્રંથ

સરસ દેશીનામું

કીંમત રૂ. ૦-૨-૬

વાપરનારોએને ગદ્ય ન પસંદ પડ્યું છે.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

સરસ આજપર્વથી (આરબી આવૃત્તિ)

કીંમત રૂ. ૦-૨-૦

આજોપયોગી માટે મુંબઈ સાધન

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

કન્યા ગણિત-ભાગ પહેલો

[આજપર્વથી ત્રીજા ધોરણ સુધીનું]

કીંમત રૂ. ૦-૬-૦

નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરી પાંચમી
આવૃત્તિમાં બાળભૂમિતિનો વિષય વધાર્યો
છે. કન્યાશાળાઓએ તે આ ન ગણિત
વાપરવું નેહ્યો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલ

ગણિતના નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે

ગોથા ધોરણ માટે

કુમાર ગણિત [ભાગ ૧ થી] રૂ. ૦-૩-૬

ભૂમિતિ-ધોરણ ગોથા રૂ. ૦-૧-૬

કુમાર ગણિત [ભૂમિતિ સાથે] ૦-૫-

સરકારી કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક

તરીકે મંજૂર કરેલાં બીજાં ધોરણવાર

ગણિતો

કુમાર ગણિત - ધોરણ પાંચમું

કુમાર ગણિત - ધોરણ છઠું

કેન્ડીની કીંમત રૂ. ૦-૫-૦ ઉ

નવીન ચોલના

સરસ આજપર્વથીનાં કાદંબી પદી

કીંમત રૂ. ૦-૬-૦

અમારાં અર્થાં પુસ્તકો શિક્ષણશાસ્ત્રના નિષ્ણોને અનુસરીને ક્રમિક અને
ધોરણવાર તૈયાર કરેલાં છે, તેથી સીખવવાને ધારણત અત્યુદ્ધ જણાયા છે.
એક વખત વાપરીને ખાતરી થયે. સામગ્રી નક્કોમાં સારું કમિશન લખ્યો

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ જાતની સ્કૂલોમાં આજતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટ બુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારું ટેક્સ્ટબુકોનું કમિશન દર્શાવતું 'પ્રાઈસલીસ્ટ' મંગાવી ખાત્રી કરો:

વળી અમારે ત્યાં :—નિશાળોમાં આજતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેક દરેક બુક્સ મળે છે. ટેક્સ્ટબુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે છે. તમારી સગવડ સમયવાર્તા મુદત ને સ્વચ્છ ગ્રામ વસ્થાબંધ ને છુટક મળે છે. પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો રેશનરી સામાન પણ સસ્તોજ મળે છે. શાળે ખીન્નેથી પુસ્તકો ખરીદવાં પહેલાં તમારા જુના, ગણીતા ને વિશ્વાસ-પાત્ર સ્થળની પહેલી મુલાકાત લો.

ટેક્સ્ટબુકોનાં જનરલ વ્યાપારી

બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

ગાંધીશાહ-અમદાવાદ.

૪૮

બાર ચોરું ઉડતાળીસ

૭ અઠાં ઉડતાળીસ

આઠ છંગ ઉડતાળીસ

ચોવીસ હુ ઉડતાળીસ

સોળ તરી ઉડતાળીસ

ને

ગાંડીવનાં બાળ પુસ્તકો

પણ ઉડતાળીસ

આખો સર આજેજ તમારા બાળકોને માટે

વસાવો ને અપાર ત્રાસ તોડીને અને

ખોટી ધમાલમાંથી મુક્ત બનો.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાપીઠ-સુરત

ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક સાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે].

ગાળવર્ગ અને પહેલાં ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ લો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ લો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ થી : કિ. ૦-૨-૬.

ધોરણ ૩ થી : કિ. ૦-૩-૦.

ધોરણ ૪ થી : કિ. ૦-૩-૦

ગણતઃ ધોરણવાર સામગ્રી પરીક્ષણ ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની ભૂગોળ. કર્તા-વલ્લભલાલ લક્ષ્મણાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ. કર્તા-પ્રીતમરાય મનરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ. કર્તા-પ્રીતમરાય મનરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

વાર્તાકી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લક્ષ્મણાઈ કાજી ૦-૧૨-૦

સાળાપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (સંસ્કરણધોરણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનલાલ માણેલાલ ધોળાશીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું. કર્તા-દુર્ગાચંદર સિવસંકર ચાવડા. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

લખો:-મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ પ્રુક્ટરીયો,

સ્વતંત્રતા નદી, રીંગરોડ, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

મું. મ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

વિષય-આકરણ અમૃતલાલ દવે
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ધાર્મી લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિવાદોએ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સંખી એવાં સુદર છે કે બાળક મુશ્કેલી સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી સમજી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનાં બોલે સહેલા કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં હાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ કું . ૦-૩-૦

" ૨ જું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘુ પછી ભૌગોલિક યંત્રો

ફેરફાર સાથે અને નવી રેલવે

ચુકો સાથે આ છેલ્લામાં

નકશો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાત્રાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના અભ્યાસ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી વ્યાખ્યા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. ખીર્તી જુની દબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા વર્ષ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વંચારો

(૧૯૦૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની જાહેરાતેલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાત્રાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના અધ્યાપનોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ટ્રીચીરા, તમિલનાડુ.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

પ્રાય અમુલખપ્રાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અભાઉદીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	કેવતાઈ દીવો	૦-૪-૧
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦	ખાળસંગીતમાળા	૦-૩-૧
હસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦	(દારમોનિયમ આધાર)	
ધરમાં અને પાહોર	૦-૧૨-૦	સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૧
રમવાની રમતો		અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૧
*આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨	૦-૧-૬	*સરળ ગુજરાતમાં તની ભૂગોળ	૦-૪-૧
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧	૦-૩-૦	મુંબઈથી લાકો (હિંદુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૧
" " લા. ૨	૦-૪-૦	ખાળગીત	૦-૧-૧
મયુરદેવળ આખ્યાન	૦-૪-૦	ખાળિકાગીત	૦-૧-૧
ભીમચાપુર્ય	૦-૪-૦	*શાળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિમન્યુ અને		લા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૧
પ્રજ્ઞાદ	૦-૮-૦	*ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા.	૦-૪-૧

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર

*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧ લો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૨ લો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૩ લો	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે દરમિયાનમાં થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓ
દુકાન ઉધારી છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક માતની ચોપ
તથા કોપિ, કોઈમ, મોટશોકો, રત્ન, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોદ્દર, ડા
વગેરે મગાજ કીરામત બાવધી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવ
દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું કીરટ રિમત તથા કમિશન ત્રેણ
સમજાવવા માટે આજેજ મંગલો ખાતે કરો. ખીજેયા પુસ્તકો
ખરીદતાં પહેલાં દમારી મુલાકાત લેવા વિનંતિ છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ રમણિક પી. કોઠારી
રીઝીરાડ—અમદાવાદ. ખાલતા શુક્રદીવો, રાંગીગાડ

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી આ પુસ્તકે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરવામાં આવ્યું છે.

અંગ્રેજી ધોરણ ૧ થી ૩ અને ગુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ

૧૧૫ ચિત્રો અને આકૃતિઓ માથે.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરિખ, બી. એ., એમ. ટી. બી.,

ફેડગામર, ન્યૂમિચી ઇન્સ્ટિટ્યુટન, ઉમરેશ

કિંમત રૂ. ૧-૨-૦.

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના પ્રમાણે રચાયેલી અને નકશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે લખાયેલી ભૂગોળ, પ્રથમ ગુજરાત અને મુંબઈ ઇલાકાત અને પછી હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોનું વર્ણન કરેલું છે. વર્ણન માથે નવા નવાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય ત્યાં ત્યાં ભૌગોલિક ચિહ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા વિભાગોના અભ્યાસ પછી સમસ્ત દેશની પુનઃ સમીક્ષા કરેલી છે પછી એશિયા અને ખીલત ખડેની હદીકત આપેલી છે તે માથે હિંદુસ્તાનના પરદેશ આવેના વેપારની હદીકત સરળ ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્ય જીવન અને મનુષ્યના ધર્મા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે ખીલત ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની હદીકત આપેલી છે.

પ્રકટ કર્તા

લાંગમૅન્સ, ગ્રીન એન્ડ કંપની લિમિટેડ.

૫૩, મિડલ સેડ. મુમ્બઈ

ધનામ મારે વર્ગીકૃત યાદી

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; ખાળવિહાર (૧) ૦-૧૨-૦;
ખંભાંડનો બેઠ ૩-૮-૦; ખાળવિહાર (૨) ૦-૬-૦; પારસગંજીની
શોષ ૨-૦-૦; પાંડવ ગ્રામ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અમો ૦-૪-૬;
ગતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦;

ધોરણ છઠું:—રોલરોપની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦; ગિળાઈ ૦-૧-૦
બુલશૂલામણી ૦-૧-૦; અંતિદાંત ૦-૫-૦; ગેધધનુષ ૦-૪-૦;
કોલસા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચીધરાણી ૧-૮-૦; મંધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—ભીષ્મ ૦-૪-૦; વ્યખજરંગ ૦-૬-૦;
સખરસ ૦-૩-૦; બીરબલનો બન્ધુ ૦-૮-૦; ક્રાંતિસ્તંભ ૦-૪-૦;
ખેરખેરી વાતો ૦-૩-૦; પુસ્તકાલય ૦-૨-૦; રસિદની પેટી ૦-૪-૦;

ધોરણ ચોથું:—બંગાળી બીરબલ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦
કમ્બુઅર ૦-૩-૦; સવાકાંતી આંખરીતી ૦-૧-૦; ખાળ-ડામરી
૦-૩-૦; ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—બહુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૧-૦; પૂર્વસંગી
૦-૪-૦; મોનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાજો ૦-૨-૦; બરશીપુરી
૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૧-૦; રિહ્તિહી ૦-૪-૦; તોફાની
ટિપુડો ૦-૬-૦; બહુઈ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—ઢેરીનાં વાજાં ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ
૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; મધેડનુરાજ ૦-૧-૦; રમદાંતી દુકાન
૦-૧-૦; અપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મસ્તાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપગાંની ચતુરાઈ ૦-૪-૦; લાથી ધમધમ
આલે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; લાડ કાળો ૦-૪-૦; વાચોનું વન
૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦

કન્યાઓ મારે:—ખામણાં ૦-૫-૦; ખંદરી ૦-૬-૦; કાકી
૦-૩-૦, દરેક સ્ત્રી વાંચે ૦-૩-૦, અલ્પામતા ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત

Gujarat School Paper ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ સને ૧૯૩૪

"તવા જમાનામાં તવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-હાહાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્યના દંડ અને ધોમા વિકાસને લીધે વધારે ઠાઠા થએલા લોકો હાવના કરતાં વધારે મારી ચોળા ધરી કાઢશે "

ડેંગવલીખોતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી. એમ. એ
હેડમાસ્ટર પ્રે ગ રેનિંગ ડાલેજ, અમદાવાદ.

(મર્ચ હમ આપી ૧ ગમ્યા છે)

પી " ૧ નંદ નમુનિની " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ પરીજ રેવીનસ હ તલાસે નમુ
ગણપોત્ર રો-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બાળકેળવણી સંબંધી વિચારો	૧૦૬
૨	ભૂકંપ	૧૧૪
૩	ગુજરાતનું સ્થાપત્ય	૧૨૪
૪	પાઠમાં રસ	૧૨૭
૫	લાઠીમાં ભરાએલી ૧૧ ગી સાદિલ પરિપક્વા પ્રમુખ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીના બાળબુનો સ્માર	૧૩૮
૬	પોર્ટુગીઝોનું દમણ	૧૪૪
૭	બાળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું વખતપત્રક (કન્યાશાળા માટેનું) ૧૫૦	
૮	ધોરણ ૪ થું (ઇતિહાસ)	૧૫૨
૯	દત્તાત્રય વચ્ચે	૧૫૫
૧૦	ખાનગી ભદ્રેશ્વરજી	૧૫૮

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ

લેખક : પ્રાણલાલ દીરપારામ દેશાઈ બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.
સ્કૂલબોર્ડ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર, અમદાવાદ યુનિવર્સિટી.

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.

આ પુસ્તક મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે અનાવવા મંજૂર કર્યું છે. પુસ્તક સંબંધી જાણીતા વિકાનો અને કેળવણીકરોએ સારા અભિપ્રાય આપ્યા છે.

આ પુસ્તક સંબંધમાં પ્રખ્યાત દૈનિક પત્ર 'મુંબઈ સમાચાર' લખે છે કે " અત્યાર અગાઉ હિંદના ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો લખાયાં છે છતાં આ પુસ્તકમાં અનેક વિશેષતા અને નવીનતા છે. શ્રી દેશાઈ મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતામાં શિક્ષક હોવાંત ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર પૈલ હતાં એટલે વિદ્યાર્થી, શિક્ષક તથા પરીક્ષક એ ત્રણેની મુશ્કેલીઓ સમજી શકેલાં. ગોવાથી લેજો આ પુસ્તકને હવેથી બનાવી શક્યા છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદના પ્રખ્યાત બુકસેલર્સ પાસેથી પણ મળી શકશે.

મોહનલાલ દામોદર મહેતા બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર-ગ્રાન્ડીડા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

માર્ચ ૧૯૩૪

[અંક ૩]

બાળકેળવણી સંબંધી વિચારો

આપણી પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, એ વિચારથી જેમ ખગોળ-શાસ્ત્રમાં મહાન પરિવર્તન થયું છે તેમ હાલમાં બાળક એ કેળવણીની સર્વ પ્રગતિનું ધ્યેય છે, એ વિચારને લીધે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં મોટા ફેરફારો થયા છે. બાળક એ શિક્ષણનું કેન્દ્ર છે, એ વિચાર-દષ્ટિ મુજબ હાલમાં શાળાની સર્વ વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. બાળમન અને તેના વિકાસના નિયમને અનુસરી શિક્ષણપદ્ધતિ યોજવાથી તેનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકે છે. આ કારણને લીધે ઉપર જણાવ્યા મુજબ શિક્ષકનામાં જે શુણ્ણો હોવા જોઈએ, તેમાં તેની વિચારશક્તિ અનુસરવાની લાપકાન વિશેષ કાવધાકારક નીવડે છે. ત્યાંજુથી બાળમનમાં કેવી જગતની લાગણી, પ્રેરણા, કલ્પના કે વિચાર વગેરે માનસ ઉદ્ભવે છે તે શિક્ષક જાણુનો નથી, ત્યાંજુથી તેનું કાર્ય તે યોગ્ય રીતે કરી શકે નહિ એ બાબત નિઃશંક છે. આ કારણને લીધે જોટલા પ્રમાણમાં તે તેની વિચારશક્તિ જાણે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેનું કામ સફળ થાય છે. રસ એ શિક્ષણનો આત્મા છે એ સર્વ ક્ષેત્ર જાણે છે, પણ ત્યાંજુથી બાળકને રસિક રીતે શીખવવામાં આવે નહિ ત્યાંજુથી શિક્ષણની અસર ફળદાયક નીવડતી નથી. આ સંજયને લીધે દરેક શિક્ષકે પ્રથમ બાળકનું દર્શિબિંદુ

ફેલું છે, તેનું જ્ઞાન મેળવવું નેઈએ. ત્યારે શિક્ષક તેના વિચારનો ખ્યાલ લાવી શકે છે, ત્યારે તે તેને અનુકૂળ શિક્ષણ આપે છે. આને લીધે બાળકને પાઠમાં રસ પડે છે, કારણકે તેના મનમાંના વલણને અનુસરી જ્ઞાન મળવાથી તેને સંતોષ થાય છે. તેના માનસને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવાને માટે આ પ્રમાણે શિક્ષક અને શિષ્યના મનની એકતા સાધવાની જરૂર છે. હાલમાં શિક્ષણની નેઈતી અસર ઉપજતી નથી, તેનું કારણ બાળક અને શિક્ષકના માનસ વચ્ચે જે મોટા ગાળો છે તે છે. તેને લીધે આપણી શાળામાં બાળકની શારીરિક અને માનસિક શક્તિનો ઘણો દુર્વ્યય થાય છે એ આપણે જાણીએ છીએ.

x

x

x

x

આપણી સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં આંખ એ ઘણી ઉપયોગી ઇન્દ્રિય છે, પણ તેને ઇજા થવાનો સંભવ પણ વધારે છે. તેનો અયોગ્ય ઉપયોગ થવાથી તે બગડે છે. મોટા માણસના કરતાં બાળક વધારે સહેલાઈથી તેની આંખ પાસે પડેલી નાની વસ્તુઓ નેઈ શકે છે. ઘણી વખત આંખની યોગ્ય સંભાળ નહિ રાખવાથી તેની આંખ બગડે છે. ત્યારે બાળક આંખ પાસે ચોપડી રાખી વાંચે છે, ત્યારે તેની આંખ ખેંચાય છે. આંખથી દસ કે બાર ઇંચને અંતરે ચોપડી રહેવી નેઈએ. ત્યારે ચોપડી બહુ પાસે રાખવાથી કે ઝીણા કે ખરાબ અક્ષરોવાળા ચોપડી વાંચવાથી તેને આંખ ખેંચવી પડે છે, ત્યારે ડાળાનો આકાર નાનો થાય છે, એટલે તેની નજર ટુંકી થઈ જાય છે. કેટલીક વખત વાંચતી વખતે પુરતું અજવાળું હોતું નથી. ઘાસલેલના હાથે કે સળગતા ચુલાના અજવાળા વડે વાંચવાથી આંખને નુકસાન થાય છે. ચોપડી બહુ પાસે રાખીને કે સૂતાં સૂતાં વાંચવાથી આંખ ખેંચાય છે. વાંચતી વખતે છાકરોને યોગ્ય રીતે બેસાડવો નેઈએ, અને ચોપડી ઉપર પગવાડેથી ડાબી બાજુ તરફથી પ્રકાશ પડવો નેઈએ. સામેથી આવતા અજવાળાથી આંખને હરકત થાય છે; અને જમણા હાથ તરફથી તે આવે છે, તો લખતી વખતે તેનો પડખો પડે છે. તેમની પાસે ઝીણું લખાણ કે બીજું એવું કામ કરાવવું નેઈએ નહિ. નેઈતા પ્રકાશમાં તેમજ આંખથી યોગ્ય અંતરે તેમણે દરેક જાતનું કામ કરવું નેઈએ. કેટલીક વખત બાળકો કાર્ડની અંદર ઝીણાં કાણાં પાડી રંગીન દોરાની ભાત પાડે છે. વળી વાચનની ચોપડીના અક્ષર મોટા હોવા નેઈએ. તેમાં જાપેક્ષા અક્ષર જુદા જુદા રંગના હોવા નેઈએ નહિ. બાળવર્ગમાં પ્રથમ તેમની પાસે બાળપોથી, વંચાવવી નહિ. તેમને મોટા અક્ષરે લખેલા તખતા ઉપર

લખાણુ વાંચવા કહેવું જોઈએ અથવા શિક્ષકે કા. પા. પર પાઠ લખીને વંચાવવો. પછી મોટા અક્ષરવાળા ચોપડી તેમની પાસે વંચાવવી. ચોપડીના કાગળ ચળકતા હોવા જોઈએ નહિ. જે બાળકોના કુટુંબમાં હુંકી નજરની ખોડ હોય છે, તેમણે આ બાબતમાં ખાસ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે.

x

x

x

x

બાળકે પોતે કામ કરી શીખવું, એ હાલમાં શિક્ષણશાસ્ત્રનું એક ઉપયોગી સૂત્ર છે. કેળવણીકાર તો એટલે સુધી કહે છે, કે બાળકે શાળાના વખતનો ફે ભાગ હસ્તકામ કરવામાં રોકવો જોઈએ અને બાકીના ફે વખતમાં વાચન, મુખપાઠ, હિસાબ વગેરે કામ કરવું જોઈએ. તેનો આંતર-ભાવ કે વિચાર જેમ અને તેમ વધારે તે ક્રિયાદ્વારા પ્રદર્શિત કરે તે ઇચ્છવા જેમ છે. આપણે આભારસુધી તેની સ્વતઃ ક્રિયા કરવાની શક્તિને દાખી રાખી છે. ત્યાંસુધી તેના મનની લાગણી કે વિચાર ક્રિયાનું સ્વરૂપ ધારણ કરતાં નથી ત્યાંસુધી તે સંસ્કાર મગજમાં અસ્પષ્ટ પડ્યો રહે છે. પદાર્થની ગતિ, તેનો આકાર, સ્થિતિ, વખત તથા અંતરનો ખ્યાલ રના-મુની ગતિથી બાળકને મળે છે. જો તે બગજર ચોક્કસ ક્રિયા કરતું નથી તો આવા સંસ્કાર અસ્પષ્ટ રહે છે. કેટલાક બાળકો ધીમે ધીમે ચાલે છે, અથવા તેમની ચાલવાની રીત કંઠંગી હોય છે. તેમને શિક્ષકે યોગ્ય ક્રિયા કરાવીને સુધારવાં જોઈએ. બાળકની ક્રિયાશક્તિની તપાસ તે રમતું હોય છે ત્યારે સારી રીતે થાય છે. તે વખતે તેનો મૂળ સ્વભાવ જણાઈ આવે છે. તેની કામ કરવાની ચપળતા, સુરેખતા તથા કંઠંગી કે મનોહર રીતે કામ કરવાની રીત તથા કામ કરવાનો આગ્રહ રમતના પ્રસંગે સારી રીતે જણાઈ આવે છે. વળી તેના મન ઉપર સંસ્કાર પડતા તેનો પ્રત્યુત્તર કેટલા વખતમાં તે આવે છે તે પણ બાલ્યુનાની જરૂર છે, કારણ કે તે તેના મનની મંદતા કે ચપળતા દર્શાવે છે. શારીરિક કસરત અને ફિલફારા કામ કરવાની ચપળતા, ચોક્કસાઈ તથા મનોહરતા જુદા જુદાં બાળકોમાં જુદી જુદી રીતે જોવામાં આવે છે.

x

x

x

x

ઈન્દ્રિયશાન જુદિની ક્રિયા માટેની જોઈતી સામગ્રી પુરી પાડે છે. તેના વગર જુદિની ક્રિયા યદી શકતી નથી, માટે શિક્ષકે બાળકને ઈન્દ્રિય-શાન જેમ અને તેમ વધારે પ્રમાણમાં ચોક્કસ જ્ઞાતનું આપવું જોઈએ. તે વગર મગજનો વિકાસ થતો નથી. મગજનો સારો વિકાસ થવા માટે બાલ્યુ ઉત્તેજકની જરૂર પડે છે. ત્યારે તેના ઉપર અસર થાય છે, ત્યારે

મગજ ઉશ્કેરાવાથી તે જુદા જુદા સંજોગો ખાંધી તે બાબત ગ્રહણ કરે છે. વળી બાળકનો અનુભવ મોટા માણસોના કરતાં ઓછો હોય છે, તેથી તેમનું ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઓછું હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ તે ખામીવાળું જોવામાં આવે છે. જોવામાં, સાંભળવામાં, ચા પીછ ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાન મેળવતી વખતે તેઓ ધણી ભૂલો કરે છે. વળી તે અમુક બાબત ઉપરજ ધ્યાન આપે છે. આ કારણને લીધે બાળકના ઇન્દ્રિયોદ્વારા વિકાસ માટે તેને યોગ્ય તાલીમ મળવી જોઈએ.

x

x

x

x

જ્ઞાનેન્દ્રિયની રચના ઉપર તેની તીવ્રતાનો આધાર રહેલો છે. ઇન્દ્રિયોની તાલીમથી જે સુધારો થાય છે તે માનસિક છે. જે મનુષ્ય વધારે સમજે છે, તે શું જોવું તે જાણે છે, અને તેથી તે વધારે સારું જોઈ શકે છે. આપણી ઇન્દ્રિયોના વિકાસ માટે ઘણો અવકાશ છે. આંધળો માણસ તેના લાંબા વખતના અનુભવથી અને તાલીમથી તેની રૂપરશ્મિ અને સાંભળવાની શક્તિનો અનુભવથી જમાડે તેવો વિકાસ કરી શકે છે. તેને તેના હાથનાં, આંગળાબધુ મદદ કરે છે. નેત્રેન્દ્રિય શક્તિના અભાવે તેને બીજી ઇન્દ્રિયોના દક્ષ દૃષ્ટિ સંસ્કાર ઉપર આધાર રાખવો પડે છે; પણ બીજી ઇન્દ્રિયોની કેળવણીથી તેમજ આંધળો થતા પહેલાં જૂતકાળમાં અનુભવેલા સંસ્કાર તાજા કરીને, તેમજ વિચારની ટેવને લીધે આંધળો માણસની પ્રુદ્ધિ તે ખામી પુરી પાડે છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે, કે તેના મગજની જે શક્તિ હતી, તેના તાલીમથી ઉપયોગ કરવાથી તેમાં સુધારો થઈ શકે છે. જો તે આંધળો થયો ન હોત તો તેની બધી શક્તિ શુભ રીતિમાં પરી રહેત. ઘણી વખત છાંકડાઓએ તેમની આસપાસના સુખ્ય પદાર્થ, વનસ્પતિ તથા પ્રાણીનું અવલોકન કર્યું હોતું નથી, કારણકે તે તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હોતું નથી. વળી કેટલાક પદાર્થના ખાસ ગુણ તેઓ જાણતાં હોતાં નથી.

બાળકો ભારે સાળામાં આવે છે, ભારે તેમનું પદાર્થજ્ઞાન અસ્પષ્ટ અને ઓછું હોય છે, તેથી પદાર્થ કે સૃષ્ટિજ્ઞાનની સારી યોજના થવી જોઈએ, અને તેથી પુસ્તકોના જ્ઞાનને યોગ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ. જે બાળકો ગામડાંમાં રહે છે, તેમને અવલોકન કરવાના ઘણા પ્રસંગો મળી આવે છે. આ કારણને લીધે દરેક બાળકની જિજ્ઞાસા સતેજ થાય અને તેને સંશોધન કરવાનું મન થાય, તેવી રીતે તેમને સવાલ પૂછવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

મનોવિકાસ માટે બાળકની જોટલી અને તેટલી ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ઇન્દ્રિયોની તાલીમમાં પ્રદર્શનું અવલોકન એ મુખ્ય બાબત છે. આંખ અને સ્પર્શ એ જ્ઞાન મેળવવામાં અગત્યની ઇન્દ્રિયો છે, તેથી તેના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. બાળક જે કંઈ જુએ છે, તે ઝટ માદ રાખે છે; તેથી જેમ અને તેમ આંખનો વધારે ઉપયોગ શાળામાં કરવો જોઈએ. વળી ક્રિયા કરીને શીખવું, એ સૂત્રના આધારે બાળક જે કંઈ શીખ્યું હોય છે, તેના સંસ્કારનો આવિર્ભાવ બોલાવીને, લખાવરાવીને અથવા ચિત્રકામ, માટીના આકાર કે કોઈપણ જાતના હસ્ત-કામથી કરાવવો જોઈએ.

+ + + +

કલ્પનાશક્તિ વ્યક્તિપરત્વે જુદી જુદી જાતની હોય છે. કેટલાકની અક્ષુબ્ધાન કલ્પના હોય છે. તેને આશુપ ચિત્રથી વિશેષ જ્ઞાન મળે છે. તેના મગજમાં આંખદ્વારા જે છાપ પડે છે, તે સચોટ તથા સ્પષ્ટ હોય છે. જે માણસની આશુપ કલ્પના પ્રબળ હોય છે તેની યાદદાસ્ત જળરજસ્ત હોય છે. આપણા જ્ઞાનનો મોટો ભાગ આંખદ્વારા મળેલી છાપનો હોય છે. બાળકની કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ હોય છે. મોટી ઉંમરનાં માણસ કરતાં સ્ત્રી અને બાળકની કલ્પના વધારે તીવ્ર હોય છે. વિજ્ઞાનવાદી (જેઓ બહુ તર્ક કરે છે) ની કલ્પના સાધારણ મનુષ્ય સાથે સરખાવતાં ઘણી મંદ માત્રામાં પડે છે. બીજા કેટલાકની કલ્પના કલ્પના હોય છે, એટલે જો કાનદ્વારા તેના મગજમાં સંસ્કાર પડે, તોજ તેઓ તે જલદી સમજીને યાદ રાખી શકે છે. આંધળા માણસોમાં આવી જાતની શક્તિ બહુ પ્રબળ જોવામાં આવે છે, કારણ કે આંખની ખામીને લીધે તેમને તેના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. તેઓ શબ્દદ્વારા મગજમાં અમુક સ્પષ્ટ ચિત્રો ઉત્પન્ન કરી શકે છે, તેમજ કેટલાક રનાયુની હીલચાલદ્વારા મળેલી છાપનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ લાવી શકે છે. એક માણસ 'ગાય' જોઈને તે યાદ રાખી શકે છે. બીજો માણસ 'ગાય' શબ્દ સાંભળીને તે ખ્યાલ મગજમાં લાવે છે. ત્રીજો માણસ 'ગાય' ને પંખાળવાથી તેના મગજમાં જે છાપ પડી હોય તે યાદ લાવી તે સમજી શકે છે. આવી રીતે ત્રણ પ્રકારની કલ્પના બાળકનામાં જોવામાં આવે છે, તેથી તેના શિક્ષણમાં તે પ્રમાણે કલ્પનાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તેને સારો લાભ થાય એ નક્કી છે. ઘ. શ્રુતસેખનમાં ખાસ કરીને આંખનો ઉપયોગ કરી શબ્દની શુદ્ધ છાપ તેના મગજમાં પાડવામાં આવે છે, પણ કેટલાંક બાળક પાસે જો અધરા શબ્દની જોડણી

કરાવીએ તો તે વધારે સમગ્ર શકે છે, અને બીજાં કેટલાંક પાસે તે નોંધણી કા. પા. પર લખાવીએ તો તે સારી રીતે સમગ્ર શકે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થી મુખગણિત વખતે કે શાન્તવાચન કરતી વખતે હોઠ ફફડાવે છે. હિસાબ કરતી વખતે કેટલાક બાળકો આંગળીના વેડાનો ઉપયોગ કરી મંખ્યા ગણે છે. આ રીત ચપલ માનસિક ક્રિયાને બાધ કરનારી છે, તેથી શિક્ષકે તે દૂર કરવી જોઈએ. એક ચિત્રકાર તેના શિષ્યને પ્રથમ પેન્સિલથી હવામાં આકૃતિ દાઢવા કહેતો તેથી તેની આંખ અને સ્નાયુઓનો સાથે ઉપયોગ થવાથી તે આકૃતિની છાપ તેના મગજ ઉપર સ્પષ્ટ પડતી. હાલમાં આપણે બાળકને હવામાં અમુક અક્ષર પ્રથમથી દાઢવા કહીએ છીએ, કે જેથી તેની છાપ સુસ્પષ્ટ તેના મગજમાં પડે. દરેક શિક્ષકે જોયું હશે કે જો કેટલાંક બાળક અમુક સમ્પન્ની નોંધણી આંગળી વતી કરે તોજ તેમને તે સારી રીતે યાદ રહે છે. લાલાશ્રીજીએ કે હેલન કલર જેવાં જન્મથી આંધળા અને બહેરાંયુગ્માં હોય છે, તેમના મગજમાં આવી રીતે બીજી ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગથી જે સંસ્કાર પડે છે તે વડે શુદ્ધિની ક્રિયા ચાલે છે. જેની સાક્ષ્ય કલ્પના પ્રખ્યાત હોય છે, તે વિદ્યાર્થી કવિતા બોલતી વખતે જાણે બધી કડીઓ તેની આંખ આગળ રજુ થએલી હોય તેમ યાદ લાવી બોલે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થી ઇતિહાસના પ્રશ્નોનો જવાબ લખતી વખતે કંઈ હકીકત ન આવતી હોય તો તેની સન્મુખ તેનાં પાનાં સ્પર્શપટ આગળ ખડા કરી તેમાંની બીના યાદ લાવી શકે છે. કોઈ બાળક હિસાબ કરતી વખતે મંખ્યાના ઉચ્ચારનો ગણુકારો યાદ લાવી કામ કરે છે. આવી રીતે શિક્ષણમાં કલ્પના કેટલું બધું અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે તે સ્પષ્ટ જ છે.

ભૂકંપ

આપણા દેશમાં સને ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરિની ૧૫ મી તારીખ એ કસ્ટોજનક દિવસ તરીકે ગણાયો. હિંદુસ્તાને છેલ્લાં ૧૦૦ વરસથી જે ભયાનક કુદરતનો કોપ જોયો નથી તે આ દિવસે જોયો હતો. કુદરતના બળ આગળ માનવીનું શું ગળું! અત્યારે બિહારના દુઃખનો પાર સ્થો નથી. આખા પ્રદેશમાં જૂકંપથી પીડિત માણસોના દુઃખની કહાણી ભરદેશમાં તેમજ અન્ય દેશોમાં પવનની ગતિ પ્રમાણે ફેલાઈ ગઈ છે. તેમનું આ દુઃખ કુદરતે ધરતીકંપના કારણથી ઉભું કર્યું છે.

ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખી પ્રદેશો પૃથ્વીપર આવેલા છે તે સાથેના નકશા ઉપરથી માલમ પડશે. ઘણે ભાગે દરીઆ કાંઠે ત્યાં જમીનની ઉચાઈ અને દરીઆની ઉચાઈને વિભાગનારી ભૂમિરેખા હોય છે ત્યાં ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખી વિશેષ જોવામાં આવે છે. જાપાન, ચીન, ઈટલિ અને પેર એ દેશોમાં તો હરકોઈ નગરજન આવા ભયાનક ખનાયથી પરિચિત હોય છે. પણ આપણા દેશમાં આવે ખનાવ લગભગ ૧૦૦ વરસે ખનવા પામ્યો છે. સો વરસ પહેલાં ગિદારમાં આવે ભયંકર ધરતીકંપ થયો હતો અને તેની અસર પૃથ્વી કિનારેથી છેક સિલોન સુધી પહોંચી હતી.

આખી પૃથ્વી ઉપર આવા ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખી પ્રદેશો આવી રહેલા છે, અને જાપાનનો પ્રદેશ એવા પ્રદેશોમાંનો એક છે. આ પ્રદેશ તો આવા ખનાવોનું જન્મસ્થાનજ છે એમ કહીએ તો ચાલે. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે, કે દરેકજ ચાર આગકાની સરેરાશ જાપાનમાં આવે છે, પણ આ આંચકા ઘણે ભાગે નાજગા હોય છે અને તેથી હર-રખત જાપાન કંઈ એવી આપત્તિઓમાં આવી પડતું નથી. એમ છે તોપણ આ પ્રદેશ એવા ધરતીકંપ અને સચેત જ્વાળામુખીનોજ છે. **ધરતીકંપનાં કારણો:—**

પહેલાં એમ મનાતું હતું કે જમનમા અમુક ઉગ્રાઈએ અગ્નિનો રસ છે, અને તે રસની સાથે પાણી કે એવા બીજા રાસાયણિક પદાર્થોનો મંથન થવાથી રાસાયણિક ફેરફાર થવાથી જેસ વગેરે ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થો બહાર નીકળવાને અસાધારણ જોર કરે છે અને તેથી ધરતીકંપ વગેરે ઉત્પન્ન થઈ જ્વાળામુખી ફાટે છે, અને તેમાંથી ખડકો વગેરેનો ઓગળેલો અગ્નિરસ, રાખ, ખડકો, ધૂળ, વગેરે બહાર નીકળે છે અને ભયંકર પરિ-ણામો નીપડે છે.

પણ હાલના સિદ્ધાંત પ્રમાણે આવા ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખીનું કારણ બૂમકોચ અને ભૂગર્ભમાંના ખડકોની વ્યવસ્થા ગણવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંત ઘણે ભાગે મનાય છે. ચંદ્રની આકૃતિ આ ગ્રહ છેક ગરમી વિનાનો થઈ ગયો નથી. તેથી ચંદ્રની સપાટી જેમ ફેરફાર વિનાની અને કોઈપણ વસ્તુના ચેતન્ય વિનાની થઈ ગઈ છે તેમ આપણી પૃથ્વીની સપાટી થઈ ગઈ નથી. પૃથ્વીના પડ ઉપર જે જીવન જોવામાં આવે છે તે ગરમીને લીધેજ અને તેની ઉપર પોપડો બંધાવાને લીધેજ જોવામાં આવે છે. આ પોપડાની જાડાઈ ૨૦-૪૦ માઇલ સુધીની ગણવામાં આવી છે અને ત્યારપછી પૃથ્વીની અંદરનો ભાગ અસિદ્ધ તેમજ ગેમરૂપ છે એમ સમજવામાં આવે છે.

ખીજ દેટલાક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સમજ પ્રમાણે પૃથ્વીના આ પડની નીચે ખીજું લોહ અને અન્ય ધાતુમય, પણ અત્યંત તપ પડ બંધાએલું છે, અને તેની નીચે અગ્નિ, ગેસ વગેરે પદાર્થો છે.

આ બે મતો છે, છતાં બંને મતમાં પૃથ્વીના પડના સંક્રાંત્યને લીધેજ મહાન ચમત્કારિક કે ભયંકર પરિણામો આવે છે એમ એકસપણે માનવામાં આવ્યું છે. પહેલા સિદ્ધાંત પ્રમાણે અંદરની ગરમી ઓછી થતી હોવાથી પૃથ્વીનું પડ નિરંતર સંક્રાંત્ય પામ્યાજ કરે છે અને તેથી સપાટી હંમેશ કોઈ જગ્યાએ ઉંચી તો કોઈ જગ્યાએ નીચી થયાજ કરે છે. એથી અંદરના ખડકો એકબીજા ઉપર નહિ કલ્પી શકાય એટલા બેરથી દબાણુ કરે છે.

ખીજ મત પ્રમાણે ગરમી ઓછી થતી હોવાથી ધાતુમય તપ અંતઃ પડ સંક્રાંત્ય પામતું જાય છે અને તેની સાથે પૃથ્વીનું હરી ગએલું પડ જોમાં ખડકો વગેરે હરીને બંધાઈ ગએલા છે તે પડ સંક્રાંત્ય પામે છે અને તેમ થતા અસાધારણુ દબાણુને લીધે ખડકો એકબીજા ઉપર દબાય છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ પોલાણુ થઈ જાય છે ત્યાં અંદરથી ખડકો ધસી પડે છે, અને તેમ થતાં બંને વખતે મહાઅગ્નિ પ્રકટ થાય છે. એ અગ્નિથી ખડકો કે ધાતુ વગેરે ઓગળી જાય છે. એજ વખતે પાણી કે ખીજ પદાર્થોના સંયોગથી પૃથ્વીના પડ ઉપર અંદરથી બહારતરફ દબાણુ થાય છે, અને ધરતી-કંપ અને જ્વાળામુખી ઉત્પન્ન થાય છે.

પૃથ્વીના પડમાંથી હંમેશ ગરમી ઓછી થતી જાય છે, અને એથી સંક્રાંત્યક્રિયા હંમેશને માટે પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાં અને પડ ઉપર બહાર સતત થયાજ કરે છે. એને લીધેજ ઘણા પ્રાચીન કાળમાં આજના સમયના કરતા આ પૃથ્વી ઉપર જમીન અને પાણીની રચના જુદા પ્રકારની કલ્પવામાં આવી છે. મહાસાગરોની ઉત્પત્તિ પણ ગરમી ઓછી થવાથી છુટા પડેલા ગેસના પાણીરૂપે દરવાથી થઈ છે. એજ કારણોને લીધે પાસિફિક, આટલાંટિક, હિંદી મહાસાગર જેવા સમુદ્રોની જગ્યાએ પહેલાં વિશાળ પ્રદેશો હતા એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે. આવા સતત ફેરફારો થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ થવાનાજ. હાલ ત્યાં ધ્રુવપ્રદેશમાં દરીઓ છે ત્યાં પહેલાં વિશાળ ખડો હશે અને મનુષ્યજાત ત્યાં વસતી હશે એમ ભૂગર્ભમાંથી મળી આવતા કોલસા વગેરે ખનીજ પદાર્થો ઉપરથી માન્ય પડે છે. ઇંગ્લાંડ-સ્કોટલાંડના દ્વીપો સમુદ્રની અંદર રહેલા કોઈ મહાપર્વતનાં શિખરોજ હતા અને યુરોપ સાથે તેમનો સંબંધ બંધાએલો હતો. પણ પાછા તે ટાણે જમીન ગેરરી જવાથી યુરોપથી છુટા પડી ગયા અને

પાછા દ્વીપરૂપે જણાયા હાજ્યા. તેવીજ રીતે કેનેડાના ઉત્તર પ્રદેશ ઉપરથી અને સ્વીડન-નોર્વેના કિનારા ઉપરથી મહાન દિશગિરિઓ સમુદ્રમાં ધસી ગયા છે અને પરિણામે તે તે પ્રદેશોની વિશિષ્ટ પ્રકારની રચના સંબંધી જોવામાં આવે છે. આટલાંટિક મહાસાગરની જગ્યાએ પહેલાં વિશાળ ખંડ હતો અને આફ્રિકા અને દિલ્હુસ્તાનનો મજબૂત કિનારો જોડાયેલા હતા. તેવીજ રીતે સુમાત્રા, બ્રમા અને ઓસ્ટ્રેલિયા જોડાયેલા હતા. એ બધી જગ્યાએ હાલ મહાન સમુદ્રો જોવામાં આવે છે. દુનીઆના અનુપમ નગાધિરાજ દિમાલયની અવસ્થા મહાકાળના પ્રમાણમાં ઇંક નાનીજ ગણાય છે, અને તે પણ સમુદ્રમાંથીજ બહાર ઉપસી આવેલ છે.

હાંમે કાળે પરિપાક પામતા આવા અનિવાર્ય ફેરફારો નિરંતર ચલાવ કરે છે, પણ મનુષ્યના ક્ષણિક હવનમાં તે ફેરફારોની સંપૂર્ણ અસર પુરંપુરી રીતે સમજી શકાય તેમ હોતી નથી. હંમેશાં પવન, વરસાદ, આગ્નિ, નદીઓ, સમુદ્રો વગેરે કુદરતી તત્ત્વો જુગિ ઉપર નવીન રચના કરેજી જાય છે અને એ નિત્યનવી રચનાવિધમાં કુદરત કોઈને પણ સ્વજન ગણતી નથી.

આ પ્રમાણે સંકોચક્રિયાથી પૃથ્વીના પડની અંદરની પહેલાં તો ગોઠવણી થવા માંડે છે અને એ ગોઠવણી દરમિયાન પૃથ્વી ઉપર કોઈ વખત અચાનક ભયાનક વિપ્લવો ચલાનો સંભવ હોય છે, અને ઘણીવાર એવા વિપ્લવો થઈ પણ ગયા છે.

આવે વખતે ક્રેટલીક વખત પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાં ભયંકર ગર્જનાઓ થતી સાંભળવામાં આવે છે, અને અંદરના ખડકોના પરસ્પર મહાન ઘર્ષણને પ્રભાવે ગરમી ઉત્પન્ન થઈ ખડકો અગ્નિરસરૂપે થવા માંડે છે, અને ગેસ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એવે પ્રસંગે ગમે ત્યાંથી પાણી આવી મળે છે અને રાસાયણિક ફેરફાર થઈ પૃથ્વીના પડમાં ગર્જના અને જ્વાળા થવા માંડે છે. ક્રેટલીક વખત વાતાવરણ પણ અસાધારણ બની જાય છે. કદાચ પાણી નથી આવી મળતું તોપણ ગેસનું જોર વધવા લાગે છે અને તેથી પણ ધરતીના ગડગડાટ શરૂ થાય છે, અને ત્યારે એ જોર અતિશય વધી જાય છે ત્યારે તે બધું ભયંકર અગ્નિશિખારૂપે બહાર નીકળે છે. એજ વખતે દુનીઆનો મહાન વિનાશક પણ તેટલોજ ભય દેખાવ નગ્ન પડે છે.

ધરતીકંપના પ્રકાર:—

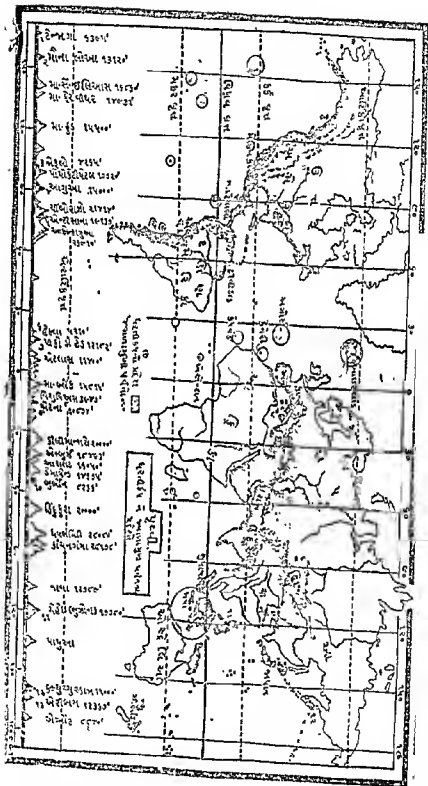
સંકોચક્રિયાજ ધરતીકંપ તથા જ્વાળામુખીનું મૂળ કારણ છે એ આપણે જોયું. પણ પૃથ્વીનું પડ દરેક જગ્યાએ કંઈ સરખી મજબુતીવાળું નથી, તેમજ એકજ માત્રની રચનાવાળું હોતું નથી. કોઈ પ્રદેશ કઠણ

ખડકોનો બનેલો છે, તો કાંઈક જગ્યાએ રેતી જેવામાં આવે છે; ક્યાંક હાડી ખીણો જેવામાં આવે છે, તો ક્યાંક પર્વત અને ટેકરાવાળા નિઃશીમ પ્રદેશો જેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે ધરતીકંપની અસર પણ વિવિધ પ્રકારની અનુભવવામાં આવે છે. ખડકોની અંદરના ભાગમાં ત્યારે આવી મહાન પુનઃરચના શરૂ થાય છે ત્યારે પૃથ્વી ઉપરના પડમાં તે આંચકાઓને લીધે દરીયાનાં મોઝાંના જેવી એક પ્રકારની ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને ધરતીકંપનું જોર ઘણું ભારે આવે પ્રસંગે લંબચોરસ ક્ષેત્રમાં જણાય છે અને એટલા પ્રદેશમાં ભયંકર નુકસાન થાય છે. બાકીના આસપાસના ભાગમાં નહિ જેવું જોર જણાય છે. એ જોરની અસર પૃથ્વીના પડની રચના પ્રમાણે જણાય છે. જ્યાં પોચી જમીન હોય છે ત્યાં એ મોઝાંને કે ધરતીકંપના આંચકાને અટકારી રોકાતું નથી, પણ જ્યાં જમીન બહુજ દાણુ હોય છે અથવા જ્યાં પર્વતો આવેલા હોય છે ત્યાં એ મોઝાં અટકી જાય છે અને એ પ્રમાણે ધરતીકંપના આચકા અને તેથી ઉત્પન્ન થતાં મોઝાં બંધ પડી જાય છે. આવા આચકા કાંઈ થોડીકવાર આવે છે એવું નથી. જ્યાંસુધી ખડકોની બંધરચના અંદરના ભાગમાં ચાલુ હોય છે ત્યાંસુધી આંચકા લાગ્યેજ જાય છે અને એ રીતિ કંટલાક દિવસો અને કેટલીક વખત તો મહીનાઓ સુધી અવારનવાર અનુભવાય છે.

ધરતીકંપની બીજી ગતિ ઉપરનીચેની છે. આ વખતે પૃથ્વીનું પડ ઉપર નીચે થાય છે અને તેમ થતાં પણ નુકસાન થાય છે. આવે વખતે ધરતીકંપનું જોર બધી દિશામાં ફેલાય છે.

ધરતીકંપનું કાળપ્રમાણુ:—

ધરતીકંપ લાંબા વખત સુધી ચાલતો નથી. વધારે જોરદાર ધરતીકંપ પાંચથી આઠ મિનિટ સુધી રહે છે અને નાના ધરતીકંપનો કાળ બેથી આઠ સેકન્ડ સુધીનો સામાન્ય રીતે હોય છે. આવે વખતે આપણને પૃથ્વીના પડની મહાન ગતિનો અનુભવ થાય છે. પૃથ્વીનું પડ આગળ પાછળ તેમજ ઉંચું નીચું થતું અનુભવવામાં આવે છે, અને એ વખતે આપણે એક ઇચ્છી તે વધારેમાં વધારે આઠ દશ ઇચ સુધીજ આગળ પાછળ ચલા હોઈ એ છીએ, તોપણ એ જોર એટલું બહું હોય છે કે જમીનમાંથી મરડાંઓ બહાર નીકળી પડે છે, માણસો હવામાં સો સો રીટ ઉંચે ફેંકાઈ જાય છે, અને કેટલીક વખત તો દગની માફક એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ તેઓ હાડી પડે છે.

ધરતીકંપની ઝડપ:—

ધરતીકંપની ઝડપનો આધાર તેના જોર ઉપર છે. અતિશય જોરમાં થએલા ધરતીકંપથી ઉત્પન્ન થએલાં મોજાંની ગતિ એક સેકન્ડના હજારો કુટની છે અને નાના ધરતીકંપની તેટલા સમયમાં માત્ર આમુક કુટ સુધીની જ હોય છે. પરંતુ તેટલા વખતમાંજ કુટનીઆ ઉપર નવાજુતી થઈ જાય છે. જાણવાજોગ કેટલાક ધરતીકંપો:—

ઇ. યુ. ૪૨૫ માં કુબીઆ ટાપુ ઉપરથી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૫ માં લિરખનનો ભયંકર ધરતીકંપ થયો. તે વખતે ૫૦,૦૦૦, માણસો દ્વાર્ધ મુખ્યાં, અને શહેર તારાજ થયું. દોધમ્બારા, ઓપોરી, અને પ્લાગા શહેરોને ભયંકર નુકસાન થયું. સેન્ટ લુએસ દટણ પટણ થઈ ગયું. રોમેનમાં માલા-ગાનો ઘણો ભાગ નાશ પામ્યો. મોરોકકોમાં ફેઝ શહેરનો અર્ધ ભાગ નાશ પામ્યો અને ૧૨૦૦૦ માણસો મૃત્યુને વશ થયા. મદિરા ટાપુમાં ધરતીકંપની અસર થઈ હતી. આર્મિગેસેગો સમુદ્રમાં ગિટિલાનિસ ટાપુમાં ૨૦૦૦ ધરતી નાશ થયો હતો.

વળી વર્તમાન સમયમાં, વાલ્પારિસો અને સાન્કાનિસકોમાં ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં, જામેકામાં ઇ. સ. ૧૯૦૭, અને મસિનામાં ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં મોટા ધરતીકંપો થયા હતા. વાલ્પારિસોમાં ૫૦૦૦૦ માણસો ધરખાર વિનાનાં થઈ પડ્યા હતા, સાન્કાનિસકો લગભગ નાશ પામ્યું હતું.

હિંદુસ્તાનમાં કચ્છમાં ૨૦૦૦ ચો. મા. જમીન કેટલાક કુટ ઊંડી જતી રહી હતી અને તેની ઉપર દરીઓ ફરી વળ્યો હતો, તેમજ લાહોર, અમૃત-સર, કાગરા, મયુરી વગેરે રચબોએ ગાણસો ધરતીકંપના ભોગ થઈ પડ્યાં હતાં.

દસ વરસ પહેલાંજ અમેરિકાને દિનારે એક ટાપુ દરીઆમાં બેસી ગયો હતો અને જાપાનમાં એક મોટો ટાપુ દરીઆમાં નાશ પામ્યો હતો.

ઓશિઆમાં જાપાનના ધરતીકંપો જાણીતા છે. ઇ. સ. ૬૮૪ માં ઓશિમા ટાપુમાં, ઇ. સ. ૬૮૫ માં આચામાટાપુમાં, ફુજુ ટાપુમાં ઇ. સ. ૬૮૫ માં અને ૧૭૦૭ માં, ઇ. સ. ૧૬૧૨ માં ઓશિમા ટાપુમાં ધરતીકંપો થયા હતા. નિકોન ટાપુમાં ઇ. સ. ૧૮૯૧ ના ઓકોટોબરના ધરતીકંપથી ૮૪૦૦૦ મકાનો નાશ પામ્યાં હતાં, ૧૦૦૦૦, માણસો મરી ગયાં હતાં અને ૩૦૦૦૦૦ માણસો ધરખાર વિનાનાં થઈ પડ્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૮૯૪માં ચોક્કોહામાં જાણામુખી અને ધરતીકંપ સાથે થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૯૯ માં કામાઈશી શહેર નાશ પામ્યું. એ

વખતે ત્રણ દિવસમાં ૧૫૦ આંચકા લાગ્યા હતા, અને ૨૦૦૦૦ માણસો ભરતીના મોઝામાં તણાઈ મુઆં હતાં. જપાનમાં સરેરાશ દરરોજ ચાર આંચકા લાગે છે અને એનું કારણ જપાનની કુદરતી રચનાજ છે. નક-શામાં જેતાં માલમ પડશે કે આખું જપાન કિનારાના પ્રદેશ સિવાય પર્વતો અને ટેકરાઓનુંજ છે, અને એ પર્વતો જ્વાળામુખી પર્વતો છે. એ રાજ્ય ત્રણ મોટા દ્વીપોનું મુખ્યત્વે કરીને છે. હોન્શીયુ, (હોન્કુ) કીઉ-શીયુ, અને શિકોકો આ ત્રણ ટાપુઓમાં જપાનની મુખ્ય વસ્તી છે. આ બધા ટાપુઓમાં અત્યારે પણ કુલે ૫૦ જ્વાળામુખી સળગતા છે, અને પ્રસિદ્ધ ફુગિયાન પર્વત પણ તેમાં એટલે હોન્કુમાં આવેલો છે.

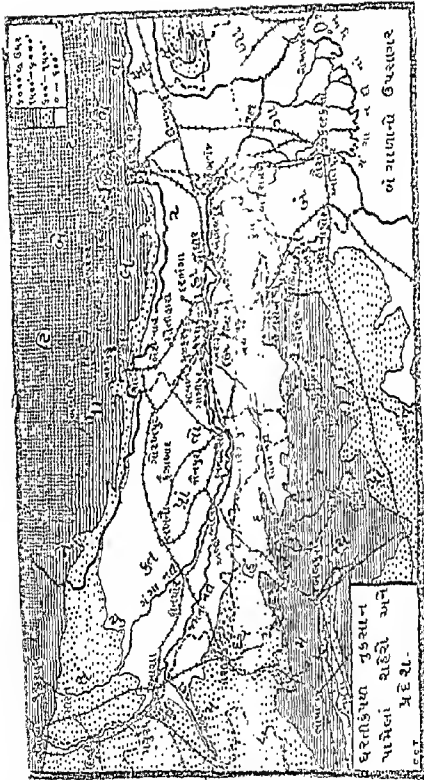
જપાનના આ જ્વાળામુખી પર્વતો છુટક નથી, પણ એ તો આખા પાસિફિક મહાસાગરને કિનારે આવી રહેલી અગ્નિમુખ પર્વતોની હારના છે. હિંદુસ્તાનથી શરૂ કરીએ તો હિમાલયના પ્રદેશથી બંગાળા, આંદામાન, નિકોબાર, સુમાત્રા, જાવા, ફિલિપાઈન ટાપુઓ, જપાનના કીઉશીયુ, શિકોકો, હોન્કુ, ક્યુશુઈસ ટાપુઓ, કામચ્ચાટકા, અને ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાનો પશ્ચિમ કિનારો, વગેરે પ્રદેશોમાં જ્વાળામુખી પર્વતોની હાર આવી રહેલી છે. આ બધા પર્વતો અવારનવાર જાગી ઉઠે છે અને એવા સતત કુદરતના કોપ હેઠળ પણ જપાનનું રાજ્ય આબાદ થતું આવ્યું છે. જપાનનો દ્વીપસમૂહ પાસિફિક મહાસાગરમાં કમાનના આકારમાં આવેલો છે અને એ આકારનું કારણ પણ અંદરનું બળ છે એમ મનાય છે. સને ૧૯૨૩ માં જપાનના ધરતીકંપથી ટ્રેકીઓ અને થોડાહામા એ શહેરો નાશ પામ્યાં હતાં. સામાન્ય રીતે જ્યારે ત્યારે આવા આવા ભયંકર ધરતીકંપો થાય છે ત્યારે વિચિત્ર વાતાવરણ, અસાધારણ ઉકળાટ, અને એવાં બીજાં ચિન્હો થાય છે. પણ આ વખતે એવું કંઈ અનુભવવામાં આવ્યું ન હતું. એકાએક બપોરના અસાધારણ ગરમી લાગવા માંડી અને વિચિત્ર વાયુ અનુભવવામાં આવ્યો અને તેની સાથેજ વિનાશક ધરતીકંપ શરૂ થયો હતો.

દરીઆનાં મોઝાને લીધે યેદિહામા તેમજ ટોકીઓના ઠંકા તૂટી ગયા હતા. પવન અને અગ્નિથી તાર, રેલ્વે, વગેરે વ્યવહારનાં સાધનોનો નાશ થયો હતો, અને જપાનના વેપારી તેમજ લશ્કરી નૌકાને ધણું નુકસાન થઈ ગયું હતું. ધરતીકંપની અસર ૨૦૦૦૦ ચો. મા. માં જાણાઈ હતી, અને એકંદરે ૫૦,૦૦,૦૦૦ વસ્તીને ધરતીકંપથી ઓછું વધતું નુકસાન થયું હતું.

બિહારનો ધરતીકંપ—

ધરતીકંપનાં કારણો સામાન્ય રીતે ઉપર મુજબ મનાય છે, પણ ધરતીકંપ ક્યારે થશે તે હજી હાલનું વિજ્ઞાન લાખી શકતું નથી. ધરતી-કંપની દિશા તથા બળ વગેરેની મદદથી જાણી શકાય છે પણ ક્યે રથને ક્યે કાળે ધરતીકંપ થશે તે હજી વિજ્ઞાન જાણતી શકતું નથી. આલુધાર્ય મહાન સંકટ બિહારને માથે જન્યુઆરની ૧૫ મી તારીખે આવી પડ્યું.

ધરતીકંપના આચકાઓ બિહારમાં શરૂ થયા અને આંચકાની સાથે બિહારમાં મોંઝીર, પટના, જમાલપુરના આલીશાન મકાનો તેમજ ગરીબ લોકોના કુંપકા ગણકાનાં પતાનાં જંગલની માફક ખરી પડવા લાગ્યાં. જમીનની અંદર મોટી મોટી ફાટો પડી અને ફાટોમાંથી પાણીના તેમજ કાદવના કુવારા ઊડવા માંડ્યા. પડેલા મકાનોમાં દરાર્થ ગએલાં ગાણુસોની કારમી ચીસો સંભળાવા લાગી. જમીનનું તળ ઉચ્ચ પાથલ થઈ ગયું. શેરડીનાં કારખાનાં જમીનદોસ્ત થયા, પાકની પુરેપુરી પાથગાલી થઈ અને લીલાં ખેતરો હતા ત્યાં કાદવ અને ધૂળ ચડી ગયાં. દરાર્થ જગાએ પાંચ ફૂટ ત્રીસ ફૂટનો થર પથરાઈ ગયો. શેરડીના પાકને ઉગાડનારા ગર્દમાં મળ્યા ગયા. પાકનો ધણી દરાર્થ રહ્યો નહિ. એકે એક ધર પટના, મોંઝીરમાં જમીનદોસ્ત થયું. નદીઓમાં વહેણે ઉલટા અથવા ખીજ દિશામાં વહેવા લાગ્યાં, ગંગાજી પાચેક મિનિટ પાતાળમાં પધાર્યા પણ પાછાં ઉપર આવ્યાં, જમીનનો ટોળાવ ફરી ગયો, અને હવે શું થશે તેનો વિચાર આલે ત્યાં તો ફરીથી આચકા શરૂ થયા, અને ઘણાં જાણે કુદરતી કોપમાં કંઈક ઉલુપ રહી ગઈ હોય તેમ ટાલતું અસાધારણ જોર જણાવા લાગ્યું. લોકો બિચારા હંતાનના કુંપકામાં રહી રાતદિવસ દુઃખમાં ગાળી પડી રહ્યા હતા ત્યાં તો હેલીગંધ વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ધરતીકંપની અસર ૨૦૦૦૦ ચો. મા. માં જણાઈ હતી. અત્યારે બિહારમાં ન્યા લીલોતરી હતી તે જગાએ ખીજું સહાર નહોત્ય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો છે. બિહારને અસરે જનમહાત્મનું પારાવાર નુકસાન થયું છે. આપત્તિમાં આવી પડેલા બિહારને મદદ કરવા આખો હિંદુસ્તાન પગભર થઈ ગયો છે. આપત્તિના સમયમાં મનુષ્ય સ્વાર્થ તણ એકતા દાખવે તેવી રીતે પરદેશથી દિલસોજના સંદેશ મળ્યા છે. નાથુની મદદ મળ્યે જાય છે. પણ બિહારની પુનઃરચના થતાં, બિહારના ગાણુસોની ખોટ પુરી પડતાં ઘણાં લાંબો કાળ જશે. ધરતીકંપથી પડેલાના નેપાળને પણ ભારે નુકસાન થયું છે. ખટમંડુ સહર લગભગ તારાજ થયું છે અને

૦૧ મીલ ૦૫ કીમી

ધરતીકાંપના પામેલાં શહેરો અને પ્રદેશ.

૦૧૨

મહારાજનો મહેલ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયો છે. ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં કાંગરાની ખીણમાં ધરતીકંપના પરિણામે ૨૦૦૦૦ માણસો મરણ પામ્યાં હતાં પણ બિહારમાં તો મરેલાની સંખ્યા હજુ ચોક્કસ જાણાય ત્યારે ખરી.

પરમાનંદ હી. વ્યાસ.

ગુજરાતનું સ્થાપત્ય.†

આજના ભાષણનો વિષય “ગુજરાતનું સ્થાપત્ય” છે, પણ હું આજે સ્થાપત્ય અને શિલ્પ એ બે વિષયો ઉપર વિવેચન કરીશ. કોઈપણ દેશનું સ્થાપત્ય નિર્માણનું એટલે તે દેશની સંસ્કૃતિ તપાસવી એ બરાબર છે; શરણે સોફીસ્ટિકેશનના મૂર્ત વિચારો સ્થાપત્યમાં જણાઈ આવે છે. આથી આ વિષય થોડો મહત્વનો છે એ નિઃસંશય વાત છે. જેમ કોઈપણ માણસને પોતાનું વતન હોય તેના ઇતિહાસ, ધર્મ વગેરેનું જ્ઞાન જરૂરનું છે તેવી રીતે તેના શિલ્પ કે સ્થાપત્યનો ઉદ્ભવ એ પણ જરૂરનો છે. એમાં દેશભેદ પણ સમાવેશી છે, કારણકે સ્થાપત્ય ઉપરથી તે દેશની કળાઓ કાતરકામ, રંગકામ, ભાવના વગેરે જણાઈ આવે છે અને સોફીસ્ટિકેશનના આપણને ખ્યાલ આવે છે. દેશનો ભૂતકાળ કેવો ઉજ્જવલ હતો, કે પ્રાચીન સ્થિતિ કેવી હતી તે જણાઈ આવે છે. વર્તમાનનો પાયો ભૂત ઉપર રચાય છે એ નિયમના આધારે આપણે સ્થાપત્યના જ્ઞાનથી થયું જાણવાનું હોય છે. તે જાણી લઈએ છીએ, તેમાંથી શીખવાનું હોય છે તે શીખી લઈએ છીએ અને ભવિષ્યની પાકી ધમારતો પણ ચણી શકીએ છીએ.

ગુજરાતમાં સૌરાષ્ટ્રનો પણ મમાવેશ થઈ જાય છે. ગુજરાતની પ્રાચીન દૃઢ એટલી મોટી હતી; એટલે જ્યારે આપણે ગુજરાતના સ્થાપત્ય વિષે વાત કરીએ ત્યારે એ બધા પ્રદેશના સ્થાપત્યનો વિચાર કરવાનો છે. આપણા ગુજરાતમાં પ્રાચીન સ્થાપત્ય અસોફીસ્ટિકેશન સિદ્ધાન્તોમાં છે. આ લેખના બોધથી સામાન્ય શિક્ષિત સમાજ વાકેફ છે. જુનાં સંસ્કૃતો રૂપે આ લેખો અતિ અગત્યના છે, જુનામઠ પાસે દામોદર કુંડ છે તે કદદામનના સમયનો છે. બીજાં નમુનો લાવનમર પાસે તળાવની શુદ્ધિઓનો છે. આ શુદ્ધિઓ બૌદ્ધ સમયમાં વલ્લભીપુર ખુદ્ધર્મનું કેન્દ્ર સ્થાન હતું એ જણાવે છે. તે વખતના વલ્લભીપુરની તુલના નર્મદા સાથે થઈ શકે તેમ છે, કાગમુંડે તે

† ડૉ. હરિપ્રસાદ ત્રાપાલ દેસાઈએ પ્રિ. ચ. ટ્રે. કોલેજમાં આપેલા ભાષણનો આર

સમયમાં વલ્લભીપુરમાં બુદ્ધ ધર્મની મોટી મોટી પાઠશાળાઓ હતી તેમજ વિદ્યાપીઠો પણ હતી, એટલે આ રચના બાબતે લાયક હશે; અત્યારે તેનાં અવશેષો માત્ર રહ્યાં છે. અત્યારે તો લાવનગર પાસે મહાદેવનું મંદિર છે. તે ગુપ્ત સમયનું છે. એવું કહેવાય છે કે ત્યાં નરસિંહ મહેતાને ભગવાનનાં દર્શન થયાં હતાં. આ સમય પછીથી ૫૦૦-૬૦૦ વરસ સુધીનું ખાંધકામ થયેલું જણાતું નથી.

મોદેરામાં સૂર્યમંદિર છે તે ઇ. સ. ૧૨૦૦-૧૩૦૦ ની સાલનું છે. આ મંદિર ગુજરાતના શિલ્પનો ઉત્તમ નમુનો છે. મંદિરમાંની કાતરણી, તેના દરવાજા, સ્તંભો અને અંદરની મૂર્તિઓ, એ ઉત્તમ પ્રકારની શિલ્પ કૃતિઓ છે, અને તે આખું ઉપરનાં દેલવાડાનાં જૈન મંદિરોની કૃતિઓ કરતાં વધારે સારી છે. આ મંદિરમાંથી અત્યારે સૂર્યની મૂર્તિ ચોરાઈ ગઈ છે. મંદિરની કૃતિઓ જોતાં તે અત્યારે પણ આખા હિંદુસ્તાનમાં પહેલે નંબરે આવે તેમ છે. તેમાં ગુજરાતનાં શુદ્ધિબળ અને ભક્તિભાવ જણાઈ આવે છે. અત્યારે આ મંદિર ભાગીતૂટી હાલતમાં ખંડિયેર છે.

સૂર્યની મૂર્તિ તો જાણે કે એક પ્રતાપી વીર હોય છે તેવી છે. મૂર્તિના રથને સાત ધોડા છે, અને વીર યોદ્ધો જેમ અખતર ધારણ કરી આગળ ધપતા હોય તેમ મૂર્તિને પણ સોનાનું અખતર પહેરાવેલું છે. સૂર્યનાં સાત કિરણને સાત ધોડાનું રૂપ આપ્યું જણાય છે. મૂર્તિના પગમાં દીંચણ સુધી આખા જોડા પહેરાવેલા છે. આવી રીતના જોડા આપણા દેશમાં પુરાણ સમય નહોતા, એટલે એમ અનુમાન થાય છે કે આ મૂર્તિની કૃતિ ધરાનથી આવેલી હશે. મંદિરના પૂજા કરનારા ધરાની બાહણો હશે. પછી મંગ બાહણો તેની પૂજા કરતા હશે. હાલમાં તેના વંશજો તરગાળા છે. અત્યારે તરગાળા નૃસ, અલિનથ અને વાકયાતુર્યમાં આગળ પડતા છે એ વાત સુવિદિત છે. અસહના વખતમાં મંદિરોમાં નાટકો ભજવાતાં અને એ નાટકો તેઓ ભજવતા.

આપણા દેશમાં શક્તિના પૂજકો વીર કહેવાતા. મંદિરમાં સૂર્યની મૂર્તિ પ્રતાપી વીર તરીકે કાતરી કાઢી છે તેથી એ વખતે ગુજરાતની પ્રજા એક વીર પ્રજા હશે એમ માનવાને સખજ કારણ છે. ચિત્રમાં પણ મલ લોકોને હાથી ઉચેલા સ્તીતરવામાં આવ્યા છે. ત્યાંના મોઢા બાહણોમાં મલ હતા. આ મલ લોકો લડાઈમાં બહુ ઉપયોગી હતા. પ્રાચીન પ્રથા એવી હતી કે એક રાજા બીજા રાજા ઉપર ચડાઈ કરે ત્યારે ચડાઈનું પરિણામ આ મલ લોકોના સામસામા દંડ સુદના પરિણામ ઉપર આવતું.

મલની સામે મલ લડતો. જે રાજનો મલ હતો તે રાજ હતો ગણ્યો. આ એક જાતની નીતિની લઝાઈ હતી. રમની સાથે રમ, પાળાની સામે પાળો, હાથીની સામે હાથી, મલની સામે મલ, એમ યુદ્ધ પ્રણાલિકા હતી. અણુહિલવારના રાજને ત્યાં મલ હતા. જ્યારે ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશ પડ્યો ત્યારે આ મલ લોકોને પ્રોત્સાહન નહિ મળવાથી તેઓ દક્ષિણમાં ગયા. દક્ષિણમાં કેટલાક સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં. મહિસરનું બળવાન રાજ્ય હતું. મલ લોકો વિજયનગરમાં ગયા અને ત્યાંથી તેઓ (જે જેડીમલો કહેવાતા) તાલેરમાં ગયા. આગ દેશ છોડી તેઓને છેક દક્ષિણમાં જઈ આસરો લેવો પડ્યો. ગુજરાતમાં ખંડેરાવ ગાયકવાડના વખતમાં પાછા તેઓ ગુજરાતમાં આવ્યા, કારણકે તેમને ગાયકવાડ તરફથી સારું પ્રોત્સાહન મળવા લાગ્યું. વડોદરામાં અત્યારે પણ જેડીમલો છે. આ મલ લોકો મૂળ મોદેરાના વતની હતા.

પણ જમાનાની સાથે પ્રજામાંથી વીરત્વ જતું રહ્યું. ગુજરાતની પ્રજા આપણા ગુણવાળા દેવેળી પૂજ કરવા લાગી અને પરિણામે પ્રજા આપણી બની ગઈ. મંદિરમાં મેવડા અને વિશ્વામિત્રની મૂર્તિઓ કોતરેલી છે. એ મૂર્તિઓ ભાવમય છે. કાવ્યોના રસ શિળીઓએ મૂર્તિઓમાં ઉતાર્યા હતા. આ મૂર્તિઓમાં સુંગર રસ પ્રધાનપણે છે. વળા આપણી ચિત્રકળા હતી તેમાં ખાસ રેખાની કૃતિ અદ્ભુત હતી. પાશ્ચાત્ય આધુનિક ચિત્રકૃતિમાં છાયાતેજનું પ્રમાણ જળવવામાં આવે છે. નૈસર્ગિક છાપ દેખાવ માટે હાલની ચિત્રયોજના છે. ચિત્રકામમાં મયાદર્શનનો સિદ્ધાંત હાલ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે, પણ આપણી ચિત્રાકૃતિઓમાં ખાસ રેખાને પ્રધાન ગણવામાં આવી હતી. ખાસ રેખાની આકૃતિ અદ્ભુત છાપ પાડે છે. માત્ર લીટીઓની વક્રતાથીજ ભાવદર્શન કરાવવામાં આવતું. એ વખતના શિળીઓની એક મૂર્તિમાં સતી કોઈ રાજને પગે પડે છે એવો ભાવ માત્ર રેખાકૃતિથી જણાવવામાં આવ્યો છે. પગે પડતી વખતે શરીરના અવયવ અભિનયરેખાથીજ દર્શાવ્યા છે. ખીજ કેટલીક મૂર્તિઓ છે તે અપ્સરાઓની છે. અપ્સરાઓને નૃત્ય કરતી જણાવી છે અને તેમાં નૃત્યકળાનો ખ્યાલ આપ્યો છે. આવી રીતે રેખાદ્વારા જુદા જુદા ભાવ દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ હતો. એમ જે વિન્યાસ હતો તે ઉત્તમ પ્રકારનો હતો.

આ રચણે મારે એક ખીજ વાત કહેવી જરૂરની છે. જગન્નાથ જતાં બુવનેશ્વરનાં રાજસણીનાં મંદિરમાં મુદર કૃતિઓ માલમ પડે છે. ઇ. સ. ૭૦૦ ની પહેલાંના સમયમાં હિંદુસ્તાનમાં ખોદ્ધ ધર્મ પ્રબળ થયો હતો.

પણ પાછો બ્રાહ્મણધર્મ તે અરસામાં જાયત મયો તે વખતે બોદો કારીમાં બરાઈ ગયા હતા. સારનાથ, સાંચી અને બુવનેશ્વરમાં હિંદુસ્તાનની શિલ્પકૃતિના ઉત્તમ નમુના છે. બુવનેશ્વરની મૂર્તિ ૪. સ. ૭૦૦ ના સગમ-માં કોતરાઈ હશે એમ લાગે છે. મૂર્તિ ૪ ફુટ ઊંચી છે. આ અરસામાં ત્યાં ગંગા રાજ્યો રાજ્ય કરતા હતા. તેઓએ બ્રાહ્મણ ધર્મને ઉત્તેજન આપ્યું અને હિંદુ દેવો ફરીથી અસ્તિત્વમાં આવ્યા. તે રાજ્યોએ શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મના દેવોની મૂર્તિઓ સ્થાપી. બૌદ્ધ ધર્મ સામે ઐક્યબળ વિના ફાવી શકાય તેમ નહોતું એટલે શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મનું ઐક્ય બતાવવા તેઓએ હરિહરનું મંદિર બંધાવ્યું. પાર્વતીની મૂર્તિની કેટલીયે ધંટલીવાળો કંદોરો કોતર્યો છે. શરીર ઉપરના અલંકારનું કોતરકામ બણી ઝીણવટથી કરેલું છે. માથે સુંદર કોતરણીવાળો મુકુટ પહેરાવેલો છે. મોં ઉપર ગાંભીર્યની છાપ છવાઈ રહી છે અને આખીએ મૂર્તિ જાગે. નૃત્યની તૈયારી કરતી હોય તેમ જણાય છે. નૃત્ય કરતી વખતે હાથભાવથી શરીરના અલિનય ઉત્પન્ન થતા હોય તે બધા જણાવેલા છે. આખુંએ નૃત્યશાસ્ત્ર એ મૂર્તિમાં ઉતરી આવ્યું હોય તેવી શિલ્પકળા તેમાં જણાઈ આવે છે. આ અદ્ભુત કૃતિની તોલે મોઢેરાના મંદિરની કૃતિ આવે છે. મૂર્તિના મોં ઉપર લાવ-ણ્ય-નાક પાતણું, હોઠ પાતળા-અનુપમ છે. આ મૂર્તિએ દેલવાડાની કૃતિ કરતાં ચઢી જાય તેમ છે. બુવનેશ્વરના પાર્વતીજી પાસેથી ખસી શકાય જ નહિ. આ મૂર્તિઓની કૃતિમાં તે સમયના લોકોના શરીરની આકૃતિનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

દેલવાડાનાં મંદિરોની તેમજ અમદાવાદની મસીદોની શિલ્પકળાથી સૌ પરિચિત છે. મસીદોની જાળીઓ જમમસાદુર છે. જાળીઓમાંથી જે અજવાળું આવે તે ગળાઈ ગળાઈને આવે અને રચના એકંદર મનોરમ અને સંપૂર્ણ હોવી જોઈ એ એ નિયમોને અનુસરી અમદાવાદની મસીદોની જાળીઓ કોતરાયેલી છે. જાળીઓમાં મૂર્તિ નામતી હોય તેવી કોતરણી છે.

આપણા દેશની ખીણ કળાઓ જેમ પરદેશ જતી રહી અથવા નષ્ટ પામી તેમ શિલ્પકળા પણ દેશમાંથી નષ્ટ પામી.

પાઠમાં રસ

પુ. ૬૨ ના પૃષ્ઠ ૩૮૯ થી ચાલુ

(૬) શિવાજી—મરેડી રાજ્ય સ્થાપનાર શિવાજી મહારાજનો ઇતિ-હાસ શીખવતી વખતે તેમના જીવનના અદ્ભુત પ્રસંગો અને તેમની સાથે

સંબંધ ધરાવતી મહાન વ્યક્તિઓ સંબંધી રસિક હકીકત રજુ કરીને પાઠમાં રસ જમાવી શકાશે.

ઔરંગઝેબ જેવા સમર્થ મોગલ પાદશાહના સમયમાં મરેદી રાજ્યની સ્થાપના કરી તેને સુવ્યવસ્થિત અને આબરૂ કરનાર શિવાજી મહારાજનો પ્રતાપ કંઈ જેવો તેવો ન હતો. મોગલ શહેનશાહ ઔરંગઝેબ અને બિજાપુરના સુલતાનની શિવાજીને મહાત કરવાની અનેક યુક્તિઓને પહોંચી વળનાર અને તેને ધૂળમાં મેળવી દેનાર તે મહાન વ્યક્તિની બાહોશી અદિતીય હતી. દક્ષિણમાં સિદ્ધપુરુષ તરીકે પ્રસિદ્ધ યંચેલા સમર્થ રામદાસ સ્વામી શિવાજીના ગુરુ હતા. ધર્મનો અને દેશનો ઉદ્ધાર કરવાનો મહામંત્ર શિવાજીના હૃદયમાં દસાવનાર તે મહાપુરુષ હતા. રામદાસ સ્વામીનું અદ્ભુત જીવનચરિત્ર નીચે પ્રમાણે છે:—

રામદાસ સ્વામીનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના એક નાના ગામમાં ઇ. સ. ૧૬૦૮ ના એપ્રિલ માસમાં થયો. તેમનું બાળપણનું નામ નારાયણ હતું. તેમના પિતાનું નામ સૂર્યજીવન અને માતાનું નામ રાણબાઈ હતું આ પતિપતિન પ્રભુનાં પરમ ભક્ત હતાં. તેમનું જીવન અતિ પવિત્ર હતું. મહારાષ્ટ્રના પ્રખ્યાત યોગી એકનાથ સ્વામીનાં દર્શન કરવાને આ પવિત્ર જોડું પ્રતિવર્ષ જતું. એક વખત પોતાના બાળકપુત્ર નારાયણને સાથે લઈને આ દંપતિ સ્વામીનાં દર્શન કરવા ગયાં. સ્વામી એકનાથે નારાયણને પોતાના બોળામાં લઈ અતિ પ્રેમથી રમીડીને કહ્યું કે આ બાળક ભવિષ્યમાં એક પ્રતાપી રાજાની મારફતે હિંદુ ધર્મનો અને દેશનો ઉદ્ધાર કરશે. મહાપ્રતાપી એકનાથ સ્વામીની આ ભવિષ્ય વાણી સાંભળી નારાયણનાં ધર્મનુરાગી માતાપિતાને અતુલ આનંદ થયો.

નારાયણ નાનપણથીજ સાધુવૃત્તિના હતા. એક વખત તેમણે તેમના મેટાભાઈ પાસે મંત્રોપદેશની વાચના કરી. ‘ભાઈ તું હલુ બાળક છે,’ એમ કહી મેટાભાઈએ તેમને મંત્રદિક્ષા આપી નહિ. આથી નારાયણ નિરાશ થયા. તે ધરનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા, અને ગોદાવરીને તીરે એક મંદિરમાં રહીને તેમણે એકનિષ્ઠાથી પ્રભુસ્મરણ કરવા માંડ્યું. તેમની અતન્ય ભક્તિથી પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. નારાયણના અંતરમાં અવાજ થયો, કે દેશભરમાં હિંદુધર્મની દુર્દશા યવા લાગી છે, માટે વૈરાગ્યવૃત્તિથી. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મોત્તરિ કરવામાં જીવન વ્યતીત કર. નારાયણ પણ પોતાનું કર્તવ્ય સમજી ગયા. તે ઘેર આવ્યા અને પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમણે વૈરાગ્ય-વૃત્તિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ આપંચ્યો. આ સમયે કુટુંબમાં તેમના

લગ્ન સંબંધી વાતો થવા લાગી. માધુષ્ઠતિવાળા નારાયણે પોતાના મન સાથે લગ્ન નહિ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી દીધો હતો. એક દિવસ તેમણે પોતાના મોટાભાઈને દૃઢતાથી જણાવી દીધું કે જો લગ્નની વાત કરશો, તો હું મને ત્યાં ચાલ્યો જઈશ.

મોટાભાઈએ નારાયણનો નિશ્ચય માતૃશ્રીને જણાવ્યો. આથી માતાને બહુ દુઃખ થયું. તેમણે નારાયણને અનેક વખત આંસુ સારી સારીને તેમનો લગ્ન નહિ કરવાનો નિશ્ચય ફેરવવા સમજાવ્યા, પણ તે એકતા બે ન થયા. એક દિવસ માતાએ નારાયણને અતિશય વલ્લભી પૂછ્યું, કે બેટા તું મારી આજ્ઞા માનીશ કે નહિ ? નારાયણે જવાબ દીધો કે માતાજી તમારી આજ્ઞા મને પ્રભુની આજ્ઞા જેટલીજ માન્ય છે. નમે જે આજ્ઞા કરશો તે હું અવશ્ય પાળીશ. માતાએ આજ્ઞા કરી કે તારા લગ્નનું મુહૂર્ત નક્કી કર્યું છે, માટે અંતર્પટ સુધી તારે લગ્નની ના કહેવી નહિ. નારાયણે કહ્યું કે માતાજી આપના રાખ્દાતુસાર હું જરૂર વર્તીશ. માએ માની લીધું હતું કે અંતર્પટ સમયે સામે બેઠેલી સુંદર કન્યા જોઈ નારાયણની વૈરાગ્યવૃત્તિ નાસી જશે.

લગ્નનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. નારાયણ લગ્નમંડપમાં બેઠા. અંતર્પટ ધરવામાં આવ્યું. સામે કન્યાને પદરાવવામાં આવી. લગ્નવિધિ કરાવનાર આચાર્યે મંગળાષ્ટક બોલી સત્વધાનતા પોકાર કરવા માંડ્યા. તે સમયે નારાયણ સાવધાન થઈ ગયા. અંતર્પટની પેલી તરફ સામે બેઠેલી કન્યાથી તેમનું મન જરા પણ લોભાયું નહિ. તેમણે તરતજ લગ્નમંડપમાંથી બહાર ચાલવા માંડ્યું. કોઈને કંઈ સમજણ ન પડી. કેટલાક તેમની પાછળ દોડ્યા, પણ તે તો હિંમતથી પગલે અદ્યક્ષ થઈ ગયા. માતાની ધારણા ખોટી પડી. અંતર્પટ સુધી લગ્નની ના નહિ પાડવાની માતૃશ્રીની આજ્ઞા પાળીને નારાયણ ચાલ્યા ગયા. વરપક્ષ અને કન્યાપક્ષ બન્ને નિરાશ થયા. કન્યા અન્ય પુરુષને પરણાવી. નારાયણનાં માતૃશ્રીને બહુ દુઃખ થયું.

લગ્નસમારંભના રંગમાં લગ્ન પાટીને ચાલી નીકળેલા નારાયણ ગોદા-વરીતટે પંચવટી પાસે ટાંકળી ગામમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં રહી તેમણે ભાતે તપ કર્યું. દિવસે નદીના જળમાં કેડપુર પાણીમાં હિલા રહી તે શ્રી રામચંદ્રજીના નામનો ગપ જપ્તા, અને રાત્રિએ વિશ્રાન્તિ લેતા. આ પ્રમાણે બાર વરસ સુધી તેમણે કદણુ તપ કર્યું. તેમનું કમર સુધીનું શરીર ઘોઘું પુણી જેવું અને બહેરું હુંક થઈ ગયું. આવી કદણુ તપશ્વર્યાના

ફળરૂપે તેમને શ્રી રામચંદ્રજીનો અનુગ્રહ થયો, અને આજ્ઞા થઈ કે જાઓ દેશમાં ફરીને ધર્મોદ્ધાર કરો.

પ્રજ્ઞુની આજ્ઞાને અનુસરીને શ્રી રામદાસ સ્વામીએ દેશમાં થતી ધર્મની અધોગતિ આટકાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે હિંદુસ્તાનના પ્રવાસે નીકળી પડ્યા, તેમણે હિંદનાં તમામ પવિત્ર તીર્થસ્થળોની યાત્રા પણે આવીને કરી. પોતાના પ્રવાસ દરમિયાન તેમણે આખા હિંદમાં ધર્મની ઉચ્ચ લાવના ફેલાવી અનેક શિષ્યો બનાવ્યા. વળી દેસભરમાં જુદે જુદે સ્થળે અનેક મંદિર સ્થાપ્યા. દરેક મંદિરના અધિપતિ તરીકે તેમણે પોતાના એક શિષ્યને મૂક્યો. આ રીતે તેમણે બાર વરસ સુધી પ્રવાસ કરી ઉત્તરે બદરીકેદારથી દક્ષિણે રામેશ્વર સુધી અને પૂર્વે જમનાયપુરીથી પશ્ચિમે દારકા સુધી ૧૧૦૦ મંદિરોની સ્થાપના કરી. આ પ્રમાણે અતિશય શ્રમ વેડીને ધર્મોદ્ધાર માટે ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી શ્રી રામદાસ સ્વામી મહારાષ્ટ્રમાં આવ્યા.

લગ્નમંડપમાંથી નાતી ગયા પછી ઝોવીસ વરસનાં વહાણાં વહી ગયાં હતાં. પુત્રના વિયોગથી માતાએ રહી રહીને આંખો ખોઈ હતી. માતૃશ્રીના અંધાપાના સમાચાર સાંભળી રામદાસ સ્વામીને અતિશય દુઃખ થયું. પોતાના વિયોગથી અંધ બનેલા માતૃશ્રીનાં ચરણકમળમાં માથું મૂકી તેમની કામા માગવા માટે તે પોતાના ગામમાં આવ્યા. ઘરના દાર બહાર ઉભા રહી તેમણે ‘જય જય શ્રી રઘુવીર સમર્થ’નો પોકાર કર્યો. ઘરમાંથી માતાએ પુત્રવધુને બારણે આવેલા સાધુને લિલ્લા આપવા આજ્ઞા કરી. માતૃશ્રીના શબ્દો સાંભળી રામદાસ સ્વામી ગદગદ કંઠે બોલ્યા. માણ આ સાધુ આપનો અપરાધી છે. તે આપનાં પવિત્ર ચરણમાં માથું મૂકી કામાયાચના માટે આવ્યો છે. કોણ મારો નારાયણ ! બેટા તું આવ્યો ! એમ કહી હાથેલાં અંધ માતૃશ્રી અતિ ત્વરાથી પડતાં આખડતાં આંસુભરી આંખે બહાર આવ્યાં. સ્વામીએ માતૃશ્રીના ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યો. માતાએ પુત્રને માથે હાથ મૂક્યો. સ્વામીશ્રીની આંખોમાંથી અવિરત અશ્રુપ્રવાહ ચાલ્યો જતો હતો. જન્મદાતા જનનીની દુદંદા બેઈ તેમનું હૃદય ચિરાર્ધ જતું હતું. માતૃભક્ત પુત્ર શ્રી રઘુવીરની પ્રાર્થના કરી અંધ માતાની આંખો ઉપર હાથ ફેરવ્યો. મહાન તપસ્વી શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીને શ્રી રઘુવીર પ્રસન્ન હતા. તેમના પ્રતાપથી માણનાં નેત્રો ઉઘડી ગયાં. તેમનો અંધાપો દૂર થયો. પુત્રને નજરે નિહાળી માતા અતિ પ્રસન્ન થયાં. તે સામંદાશ્વર્થથી બોલ્યાં ‘ બેટા ! તે કોઈ જૂત કે ત્રેતની સાધના કરી છે કે શું ? પુત્રે જવાબ આપ્યો, કે માણ, મારું જૂત કે

ત્રેત તો બીજું કોઈ નહિ પણ દયાળુ પ્રભુ શ્રી રામ છે. તે સર્વદક્ષિતમાન પ્રભુનો પ્રતાપ મોટો છે.

ચોથા દિવસ પછી રામદાસ સ્વામી પોતાનાં માતૃશ્રી અને મોટા-ભાઈની રમ કાંઈ ને વિદાય થયા. ભાંધી નીકળી તેમણે ગોદાવરીની પ્રદક્ષિણા કરી. પછી તેમણે ત્યાં બાર વરસ તપ કર્યું હતું તે ટાંકળી ગામમાં આવ્યા. પછી તે આકળી ગામમાં મદ રચાવી ત્યાં રહ્યા. આ મદાપુરુષ તે ગામમાં પોતાના મદમાં રહીને દિંદુરતાનમાં તેમના રથાપેલા તમામ મદની વ્યવસ્થા બહુ સારી રીતે કરતા. અમુક અમુક મદના મદતો દરાવેલી મુદતે સ્વામીજી પાસે જાને દાખર થતા, અને તેમના મદની તમામ સ્થિતિ જાણીને ગુરજ પાસેથી અગત્યની સૂચનાઓ લઈ વિદાય થતા. તે સિવાય જરૂરી પ્રસંગે ખેપીઆ મારફતે આ સેંકડો મદોના મદતો સાથે પત્ર-વ્યવહાર પણ ચાલતો. આટલા બધા મદો હિપર તેમની દેખરેખ આશ્ચર્ય-ચકિત કરી નાખે એવી હતી. વળી મદોના નિયમોનું પાલન કરાવવામાં સ્વામીજી એક સેનાધિપતિ જેવા દડક હતા. આ મદોમાં શિષ્યોને હવન-પર્વત બ્રહ્મચર્ય પાળીને સોકશેષા કરી દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખ દૂર કરવાની, તથા ધર્મની રક્ષાને માટે પ્રાણ પણ કુરબાન કરવાની તાલીમ આપવામાં આવતી.

હવે એકનાથ સ્વામીનું લેખિયકથન ખરું પડવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો. શિવાજી મહારાજે મરેલી રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી, અને તેમની સત્તા મહારાષ્ટ્રમાં વધતી જતી હતી. તેમણે રામદાસને કિલ્લા સુર કર્યો હતો, અને પુનાથી નાસિક સુધી મરેલી રાજ્યની સત્તા જતનાવી હતી. એક વખત શિવાજી મહારાજ રામદાસથી મલાડ ગયા. ત્યાં હરિકિયાના પ્રસંગમાં તેમણે સદ્ગુરુના મહાત્મ્યનું આખ્યાન સાંભળ્યું. સદ્ગુરુ વિના સત્ય-માર્ગ દર્શાવનાર બીજું કોઈ નથી, માટે જિજ્ઞાસુએ સદ્ગુરુની શોધ કરવી. આ હિપરેશથી શિવાજી મહારાજના મન હિપર બહુ અસર થઈ. તે દિવસથી તેમણે સદ્ગુરુની શોધ કરવા માંડી. તેમણે સમર્થ રામદાસ સ્વામીની કાર્તિક સાંભળી તેમને પોતાના ગુરુ કરવાનો નિશય કર્યો. એ વખતે સ્વામીજી તેમના રથાપેલા મદોની મુલાકાત લેવા માટે નીકળી પડ્યા હતા. તેમની શોધ માટે શિવાજીએ ચોતરફ અનુસરે મોકલ્યા. તેમની ભાળ મળી. અનુસરેએ જણાવ્યું કે પ્રભુ! શિવાજી મહારાજ આપનાં દર્શન માટે અતિશય તણસે છે. સ્વામીજી શિવાજીના હૃદયનો બાપ જાણીને અતિ પ્રસન્ન થયા. તેમણે અનુસર સાથે એક પત્ર લખીને મોકલ્યો. તેમાં

ગૌબ્રાહ્મણ અને ધર્મનું રક્ષણ કરવાનું સૂચન કરી રાગની કરબે શી છે, તે બહુ સારી રીતે સમજાવ્યું હતું.

સ્વામીજીનો પત્ર વાંચી શિવાજીને તેમનાં દર્શનની બમણી તાલાવેલી લાગી. સઘળાં કામકાજ પડતાં મૂકીને તે સ્વામીજીના દર્શનાર્થે નીકળી પડ્યા. થોડા દિવસમાં ત્યાં રામદાસ સ્વામીનો મુકામ હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શિવાજીને તે દિવ્ય યોગીનાં દર્શન થયાં. સ્વામીજીના ચરણમાં માથું મૂકી શિવાજીએ તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો. સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ માટે તલસતા શિવાજીના મસ્તક ઉપર સ્વામીજીએ હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપ્યો. પછી ગુરુજીએ શિષ્યને ગુરુમંત્ર આપ્યો. આ રીતે શ્રી રામદાસ સ્વામી મહારાષ્ટ્રના વીર શિવાજીના ધર્મગુરુ થયા. ગુરુપ્રતાપે શિવાજીએ ધર્મની રક્ષા કરી વિશાળ રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. આ પ્રતાપી રાજાએ સમર્થ ગુરુની સહાયથી હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કર્યો. આ પ્રમાણે એકનાથ સ્વામીનું ભાવિષ્યકથન ખરું પડ્યું.

શિવાજીની ગુરુભક્તિ અનન્ય હતી. એક વખત ગુરુજી ફરતા ફરતા શિવાજીની રાજધાની રાયગઢમાં આવ્યા. શિવાજીના રાજમહેલના દ્વાર ઉપર જઈને તેમણે જુલુંદ અવાજે ‘મિશ્વાન્દેહિ’ કહીને ભિક્ષા માગી. શિવાજીએ સદ્ગુરુનો માદ આગળ્યો. પ્રભુતુલ્ય ગુરુજી મારા ઉપર દયા કરીને મારે આંગણે ભિક્ષા લેવા પધાર્યા છે ! તેમને હું શું આપું ! એક ક્ષણમાં ગુરુજીને શું આપવું, તેનો શિવાજીએ નિશ્ચય કરી દીધો. પોતાનું આખું રાજ્ય સદ્ગુરુને સમર્પણ કરવાનું એક કાગળમાં લખી તેના ઉપર મહીસિક્કો કરી તે કાગળ શિવાજીએ સ્વામીજીની ઝોળીમાં નાખ્યો, અને પોતે બે હાથ જોડી માથું નમાવીને તેમની સામે ઉભા રહ્યા. ગુરુજી બોલ્યા શિવા ! આ કાગળને હું શું કરું ? તેનાથી કંઈ માફ પેટ ભરાય ! પાશેર ચોખા આપ, જો તેનાથી ક્ષુધા શાન્ત થાય ! શિવાજીએ નમ્ર ભાવે કહ્યું કે ગુરુજી ! હવે પાશેર તો શું પણ પૈસાભાર ચોખા હું ક્યાંથી લાવું ? ગુરુજીએ પેલો કાગળ વાંચ્યો, અને સઘળું રહસ્ય સમજી ગયા. ગુરુચરણે સર્વરૂપ અર્પણ કરી દેવાની શિવાજીની ભાવનાથી પ્રસન્ન થઈ સ્વામીજી બોલ્યા કે શિવા ! તે તો તારું સર્વરૂપ મને આપી દીધું ! હવે તું શું કરીશ ? શિવાજીએ તરતજ જવાબ આપ્યો, કે મહારાજ આપનાં ચરણકમળની સેવા કરીશ. આ જવાબથી ગુરુ અતિ પ્રસન્ન થયા, અને બોલ્યા કે બેટા ! તારી આપેલી ભિક્ષા હું સ્વીકારું છું; પણ હવે તું મારી વતી આ રાજ્ય ચલાવ, એવી મારી આજ છે. શિવાજીએ ગુરુની આજ્ઞા માથે ચઢાવી રાજગાદી

ઉપર તેમની પાવડી પધરાવી તેમના વતી રાજ્યકારભાર કરવા માંડ્યો. આ પ્રસંગ પછી મરેડી રાજ્યનો ભગવો કુંડો થયો, કારણકે શિવાજીએ અર્ધજી કરેલું તે રાજ્ય ભગવાં વસ્ત્રધારી ચુરજીનું હતું.

એક વેંત જમીન માટે આકાશ અને પાતાળ એક કરી નાખનાર શિવાજીએ જેને આખું રાજ્ય આપી દીધું તે શ્રી રામદાસ રવામી કેટલા બધા પ્રભાવશાળી હશે ! ખરેખર તે એક પ્રતાપી મહાત્મા હતા. શિવાજીના મરણ પછી બીજા વર્ષે એટલે ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં આ મહાન યોગી સમાધિસ્થ થયા હતા.

શિવાજીમાં મનુષ્યની પરીક્ષા કરવાની અજબ શક્તિ હતી. વળી દુસ્મનને પણ પોતાનો દોસ્ત બનાવી લેવાની તેમનામાં અદ્ભુત શક્તિ હતી. તેમનો મહાન સરદાર બાજીપ્રભુ દેશપાંડે પ્રથમ તેમનો કટો દુસ્મન હતો. તેને તેમણે પોતાનો કરી લીધો હતો. તે એટલે સુધી કે બાજીપ્રભુએ શિવાજીને બચાવવા માટે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપી દીધું હતું. બાજીપ્રભુ દેશપાંડે બિભિષ્ટપુરના રાજ્યના પાવન મામના જગીરદાર હતા. તે વખતે દક્ષિણમાં રાહીડાનો કિલ્લો અભેદ ગણાતો હતો. તે કિલ્લો બાજીપ્રભુને હસ્તક હતો. શિવાજીએ આ અભેદ ગઢ છતી લેવા માટે બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ બાજીપ્રભુના શૌર્ય આગળ તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ. તે મહાન યોદ્ધાએ શિવાજીને હરાવીને નસાડી મૂક્યા.

આ બનાવ બન્યા પછી એટલે બાજીપ્રભુને હાથે શિવાજીએ હાર ખાધા પછી તેના શુરાતન ઉપર શિવાજી મુગ્ધ થયા. તેમણે તેને પોતાનો મિત્ર કરી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક દિવસ શિવાજી એકલા ઘોડેસવાર થઈ રાહીડાના કિલ્લા પાસે આવ્યા. તે સમયે મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ હતી. ચોક્કીદારોની નજર ચુકાવી શિવાજી પોતાની પાસેનાં સાધનોવડે કિલ્લા ઉપર ચઢી ગયા અને તીકરપણે બાજીપ્રભુ દેશપાંડેની સમક્ષ જઈને ઉભા રહ્યા. આથી દેશપાંડે આશ્ચર્યચકિત થયા. તે ખાનદાન હતા. પોતે દુસ્મન છતાં શિવાજીને આ પ્રમાણે પોતાને ત્યાં નિર્ભયપણે પેરાણા તરીકે આવેલા જોઈ બાજીપ્રભુએ આ મહારાષ્ટ્રના વીરની ઉત્તમ પ્રકારની પેરાણાચાકરી કરી. બે દિવસમાં તો ચતુર શિવાજીએ દેશપાંડેનું હૃદય છતી લીધું, અને મહારાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી દેશસેવા કરવાનો મહામંત્ર તેમને પદાવી દીધો. તે દિવસથી બાજીપ્રભુ શિવાજીના સાચા સેવક બન્યા. તેમણે રાહીડાનો કિલ્લો શિવાજીને સોંપી દીધો. પછી શિવાજીએ આ મહાન યોદ્ધાની મદદથી કોંકણનો ઘણો પ્રદેશ છતી લીધો.

ઉઘાડી ખારીમાંથી એક જમદૂત જેવો જુવાન હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારવાળા ચળકતા છરા સાથે તે ઝોરડામાં આવ્યો. તે તરતજ શિવાજીની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો. તેજ દાણે શિવાજી ગમૃત યર્ષ ગયા, અને પેલા માણસ-નો છરાવાળો જમણો હાથ પોતાના કાપા હાથથી પકડી લીધો. તેમણે બેઠા યર્ષ જવાને પ્રયત્ન કર્યો, પણ છાતી ઉપર ચઢી બેઠેલા પેલા જબરજસ્ત જુવાનને તે ઉચલાવી શક્યા નહિ. તે જુવાને પોતાનો છરાવાળો હાથ છૂટો કરવા માટે જબરજસ્તેર કર્યું. એકજ આંચકે તેણે પોતાનો તે હાથ છૂટો કરી શિવાજીની છાતીમાં ઘસે. લોકો દેવા માટે ઉઘો કર્યો. એકજ દાણમાં તે કાળ સમાન જશે શિવાજીની છાતીમાં પેસી જત, પણ તેજ દાણે તાનાજીએ વીજળીને જેઠે આવીને પેલા જુવાનનો છરા મારવા ઉઘો કરેલો હાથ પકડી લીધો, અને તેને શિવાજીની છાતી ઉપરથી ઉચલાવી પાડ્યો. તેના હાથમાનો છરા ખુંચાવી લઈ તાનાજીએ તેને ક્રેદ કરી લીધો.

શિવાજીએ બેઠા યર્ષ તાનાજી તરફ આભારદર્શક દૃષ્ટિથી જોયા પછી પેલા જુવાન તરફ નજર ફેરવી. તેના ચહેરા ઉપર જરાપણ ભય ન હતો. શાન્ત મુખમુદ્રાથી તે નીડરપણે ઉભો હતો. શિવાજી તેને ઉદ્દેશીને બોલ્યા. ભાઈ તારું નામ શું ? જુવાને જવાબ દીધો કે માઈ નામ માલોજી છે. શિવાજીએ પૂછ્યું કે માલોજી ! મહારાજામાં ભરેલી રાજ્ય સ્થપાય એ તને પસંદ નથી ? ભરેલા જાતિમાં જન્મેલો છતાં તું આવું અધમ કૃત્ય કરવા શા માટે પ્રેરાયો ? માઈ ખૂન કરવાનું કામ તને કોણે સોંપ્યું ? માલોજીએ જરાપણ ગભરાયા વિના જવાબ આપ્યો કે મહારાજ ! હું અસત્ય નહિ બોલું મારી અત્યંત ગરિમાઈને લીધે મેં આ અધમ કૃત્ય કરવાનું માથે લીધું હતું. અહીંના કિલ્લેદાર મુલાનરાવે મને આપના ખૂન બદલ બસો ફાંસી આપવાના દરાખ્યા હતા. આ સત્યવક્તા જુવાનનું બોલવું સાંભળી શિવાજી અંતરમાં તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા. છતાં બહારથી ક્રોધયુક્ત વાણીથી બોલ્યા ‘આ ગુના માટે તને શી શિક્ષા થશે તે તું જાણે છે ?’ જુવાને હસતા હસતા જવાબ દીધો કે હા મહારાજ મને મોતની શિક્ષા થશે એ હું સારી રીતે જાણું છું. આ વાદવિવાદ સાંભળી તાનાજીથી રહેવાયું નહિ. તે બોલ્યો મહારાજ ! આવો કુદૃષ્ટ માણસ હવે આ દુનિયામાં વધારે વખત રહેવો ન જોઈએ. આપ આજા કરો એટલે હું મારી જતેજ તેનો શિરચ્છેદ કરું ! શિવાજી દરમિયાન બોલ્યા તાનાજી ! આજના ન યાઓ ! સવારે જે થવાનું હશે તે થશે. હાલ તો તમે તેને લઈ જાઓ, સવારે હું બોલાવું ત્યારે તેને મારી પાગે દાબી કરજો.

પ્રાતઃકાળ થયો. મહારાજ શિવાજી નાહી ધોઈને નિત્યકર્મથી પરવાપી. પછી તેમણે પેલા રાતવાળા જીવાન માલોજીને હાજર કરવા તાનાજીને કહ્યું. તાનાજીએ તેને હાજર કર્યો. શિવાજીએ તેને પૂછ્યું કે મરતાં પહેલાં તારે કંઈ કહેવું છે ? આજે તને તોપને ગોળે ઉડાડી મૂકવામાં આવશે. તેણે કહ્યું મહારાજ ! મૃત્યુ પહેલાં માત્ર મને મારી માતૃશ્રીનાં દર્શન કરી આવવાની રજા આપો. હું એક કલાકમાં જઈને પાછો આપની પાસે હાજર થઈશ. શિવાજીએ કહ્યું તું પાછો ન આવે તો ? તેણે કહ્યું મહારાજ, હું માફ વચન મરણાંતે પણ તોડું નહિ. મારી પરીક્ષા કરી જીએ. શિવાજીએ તેને રજા આપી. તેને એકલો જવા દીધો. માલોજી ગયો, અને એક કલાકને બદલે પચાસ મિનિટમાં આવીને હાજર થયો. શિવાજી તેનું સત્યવાદીપણું, પ્રતિષ્ઠાપાલન વગેરે સદ્ગુણોથી મુગ્ધ થયા. અતિશય પ્રેમથી તેને ભેટીને તે બોલ્યા કે બાઈ ! માલોજી તારો મુનો હું માફ કરું છું. બોલ હવે તારી શી ઇચ્છા છે ? માલોજીએ કહ્યું મહારાજ હું આપનો સેવક થવાને ઇચ્છું છું. મને આપની હજુરમાં રાખો. શિવાજીએ તેનું કહેવું માન્ય કર્યું. તે માલોજીએ જિંદગીપર્યંત શિવાજીની નીમકહલાસીથી સેવા કરી.

તાનાજી માહુસરેએ સિંહગઢનો કિલ્લો જીતવામાં પોતાના પ્રાણ આપ્યા હતા. સિંહગઢનો કિલ્લો સર કરવાનું ફરમાન શિવાજીએ તાનાજીને મોકલ્યું તે વખતે તે સરદાર પોતાના પુત્રના લક્ષ્મી તૈયારીમાં રોકાયો હતો. પોતાના માલિકનું ફરમાન વાંચી તેણે પુત્રનાં લક્ષ્મી મુક્તવદી રાખ્યાં. તરતજ તે અને તેનો ભાઈ સૂર્યાજી પોતાનાં માણસો સાથે સિંહગઢ ગયા. રાતોરાત તાનાજી કિલ્લા ઉપર ચઢીને અંદર ફટી પડ્યો. અંદરથી દરવાજો ઉઘાડતાંની સાથે દુસ્મનોના હાથે તે ધાવણ થઈને નીચે પડ્યો, પણ બહારથી સૂર્યાજી લશ્કર સાથે અંદર દાખલ થઈ ગયો અને દુસ્મનોને દરવાજા કિલ્લો કબજે કર્યો. કિલ્લા ઉપર મરેડી વાવટો ફરકતો જોઈ તાનાજીએ શાન્તિથી પ્રાણ છોડ્યા. તેના મરણથી શિવાજીને બહુ શોક થયો. તે એક બાળકની માફક રડયા અને બોલ્યા કે 'ગઢ આવ્યો પણ સિંહ ગયો' આવા આવા ઘણા શરવીર સરદારો શિવાજી પાસે હતા.

ઇતિહાસનો 'પાઠ રસિક કરવાને કેવી કેવી હકીકત મેળવવી જોઈએ તે આપેલા નમુનાથી સ્પષ્ટ થકશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હૈડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિકલ સ્કૂલ.

લાઠીમાં ભરાએલી ૧૧ ગી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીના ભાષણનો સાર

કાઠિઆવાડની શ્રેષ્ઠતાનાં લક્ષણ

લાઠીને ગુજરાતમાં અને કાઠિઆવાડમાં ગણદૂર બનાવનાર “કલાપી”-એ માત્ર કાવ્યો ને ગઝલો કે ગદ્ય લેખો લખીને સંતોષ માન્યો નથી. “હમીરજી ગોહેલ” ના લેખકને ઇતિહાસનો પણ શોખ હતો, અને તે કાઠિઆવાડના વનનીને માટે સુચંગત જ હતું. કાઠિઆવાડ એટલે શું નહિ? કાઠિઆવાડની શ્રેષ્ઠતાદર્શક પેલા લોકપ્રિય સંસ્કૃત શ્લોકમાં,

સૌરાષ્ટ્રે પશ્ચરત્નાનિ, નદીનારીતુરંગમાઃ ।

ચતુર્થ સોમનાથથ પશ્ચમં હરિર્દર્શનમ્ ॥

તો માત્ર પાંચ જ શ્રેષ્ઠતાઓ બતાવી છે : કાઠિઆવાડની નદીઓ, સ્ત્રીઓ, ઘોડીઓ, પ્રભાસમાં સોમનાથના દર્શન અને હારિકામાં શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન. પરંતુ કાઠિઆવાડમાં એ ઉપરાંત ખીજું ધણું છે, કે જે એની શ્રેષ્ઠતા સાબીત કરે છે. ગુજરાત (હાલ જેને આપણે ગુજરાત સમજીએ છીએ તે) માં જે જે કંઈ આજ પાતળા રૂપમાં જોવામાં આવતું તે કાઠિઆવાડમાં પૂર્વ કળાએ પહોંચેલું જોવામાં આવતું.

કાઠિઆવાડ એ વીરભૂમિ હતી. કાઠિઆવાડી કુત્રાણી ને રાજપૂતાણીની કૃષે-કૃષે વીરો પાડતા. કાઠિઆવાડને ગામડે ગામડે તે તે ગામડાંઓનાં વનનીઓના શીર્ષ ને પરાક્રમનાં રમરણચિહ્ન આજે પણ જોવામાં આવે છે. ગામડાને પાદરે હિલા કરેલા પાળીયાના પત્થરો અને ચણેલી ફેરીઓના કાચડા જે બરાબર ઉકેલવામાં આવે તો તેમાંથી વીરતાના, શૌર્યના, આંધળાઓનાં કર્યાના, રવમાન ભળીવવા માટે આપેલા ભોગના ફટફટલાએ બનાવેા પ્રસિદ્ધિમાં આવે ! કાયરની નસોમાં પણ જોરથી લોહી વહેવડાવે એવા ફટલાંએ દર્શાવેા મળ્યા આવે ! સાથે સાથે કાઠિઆવાડ એ બહારવટીઆઓ- Robin Hood-ની ભૂમિ છે, એ પણ બૂલી જવું જોઈએ નહિ.

કાઠિઆવાડ એ ભક્તોની ભૂમિ હતી, ઝોલીઆ સંતોની ભૂમિ હતી. આજે પણ કાઠિઆવાડમાં જેટલા “ ભગત ” મળ્યા આવે છે તેમાંનો સોમો ભાગ પણ ગુજરાતમાં મળ્યા આવતો નથી. કાઠિઆવાડે નરસિંહ મહેતા ને બોલે ભગત ગુજરાતને આપ્યા છે, પણ એ તો આંત્રિ ધણી નાણીતી-

જગજહેર, વ્યક્તિઓ. પરંતુ ત્યાર પછી પણ, આજની ધડીએ પણ કાદિ-આવાડમાં ફેટલા ભગતો છે તેની ગણતરી કરવામાં આવે તો તે જરૂર ઘણી મોટી સંખ્યા મળી આવે; ગુજરાતમાં મળી આવે તેના કરતાં તો વિશેષ ખરી જ; અને તે કયા વર્ગમાંથી—મોટે ભાગે જે ઉચ્ચ વર્ગ કહેવાય છે તેમાંથી નહિ, પરંતુ રબારી, ભરવાડ એવા પછાત ગણાતા વર્ગમાંથી; હરિજનોમાંથી પણ મળી આવે તો નવાઈ નહિ. જ્યાં ભગત હોય ત્યાં ભજનો, ભજનીઓ ખરાં. જેણે કાદિઆવાડનાં ગામોમાં, અને વિશેષ કરી હરિજનોના વાસમાં એ ભજનો ગવાતા, એ ભજનીઓએ લલકારાતાં સાંભળ્યાં હશે, તેમણે જરૂર તેને ન જૂઠાવ, ન જૂંસાવ, એવો પોતાના શ્રવણનો ફાલો માન્યો હશે. માત્ર એક એકનારો, તેની તુલતુનીનો અવાજ, અને ખીન્ન બધાએ એ અવાજ જોડે એકતાન ધર્મ જઈ, ભજનના વસ્તુમાં એતપ્રેત ધર્મ જઈ, ખીન્ન વિષયોનું તર્ક પૂરતું જ્ઞાન સૂલી જઈ, જે ધૂત મચાવી રહે છે, તેનો ચિતાર આપવો મુશ્કેલ છે; જે જુએ ને સાંભળે તેને તેનો ખ્યાલ આવી શકે. એકનારો—તંજરો એવાં ભજનોમાં કાંઈકે અનોખીજ એતના અને આર્દ્રતા રહે છે. તંજરો—ન હોય તો એની મજાજ આવતી નથી; તેથીજ મહાત્મા ગાંધીજીનાં પ્રિય ભજનોમાંના એકમાં ગવાયું છે કે,

“તૂંચો મારો તંજૂરાનો તાર, ભજન અમૂકું રહ્યું રે.”

કાદિઆવાડ, એ ભાટચારણોની ભૂમિ છે. ગુજરાતમાં એટલા રાજા, મહારાજા, હકોરો, જગીરદારો, જમીનદારો કે ઈગરદારો રહ્યા નથી કે જે ભાટચારણોને પોષી શકે. એ વર્ગના પોષીતા તો રજવાડી વર્ગમાંથી મળે, એટલે એમનો વાસ પણ જ્યાં રજવાડું હોય ત્યાંજ હોય, અને જ્યાં ભાટચારણોનો વાસ ત્યાં લોકસાહિત્ય ને લોકવાર્તાનો વાસ. આપણું એ વિશાળ કંદરૂપ સાહિત્ય હજી સુધી જળવાઈ રહ્યું હોય તો મુખ્યત્વે એ વર્ગને લીધે અને પછી રા. મેઘાણી, અને રા. રાયચૂરા જેવા સંપ્રદાયકારોને લીધે.

કાદિઆવાડ એટલે દૂહા—લેહદૂહા પ્રેમશીર્ષની વાણીપ્રચૂર દૂહાની ભૂમિ. દૂહાની કોટીનું કાંઈપણ પ્રકારનું સાહિત્ય લાગ્યેજ ગુજરાતમાં મળી આવે. વર્ષા ઋતુમાં, ઝીણા ઝીણા, ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હોય, વચ્ચે નદી યા નાળું હોય અને દૂહા લલકારનારા એ નદી યા નાળાને સામસામે કિનારે ઉભા રહી, ઝંગપર સરીર ટેકવી જ્યારે એક ખીન્ન જોડે વાદમાં—હરિદ્વાર્ધમાં ઉતરે છે ત્યારે એ દ્રશ્ય, એ દૂહા ગાનારની તન્મયતા જોઈ આપણે તણ ગુજરાતવાસીઓ હેરાત પામી જઈએ છીએ.

કાઠિઆવાડ, એ કચ્છની ત્રાકે, (હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના એક અમુક કાળમાં કચ્છ એ કાઠિઆવાડનો ભાગ ગણાતો) સાહસની ભૂમિ. હિન્દુસ્તાનનો કોઈ પણ પ્રદેશ હ્યો. બ્રહ્મદેશ, બંગાળા કે મદ્રાસ, પંજાબ કે મધ્ય પ્રાંત, કરાચી કે દક્ષિણ હૈદરાબાદ, તે કાઠિઆવાડી વગરનો નહીં હોય; એટલે કાઠિઆવાડી વેપારી, કાઠિઆવાડી હુન્નરી માણસ, કારીગર-સુધાર, મોશી, કડીઓ, હોવટ કાઠિઆવાડી મજૂર (દાડીઓ) તો ભાં જડશે જ જડશે. કાઠિઆવાડી વેપારી, તેમાં વિશેષે કરીને મેમણ કોમ, ક્યાં નહીં જડે ? કાઠિઆવાડી મેમણ, વહોરા અને હિન્દુઓ, દેહ લંકામાં જઈ વસ્યા છે. 'લંકાની લાડી અને ઘોધાનો વર' એ જૂની લોકોક્તિ પ્રસિદ્ધ છે. જવા આદિ દૂર દૂરના ખેડો જૂના કાળથી કાઠિઆવાડીઓથી વસ્યા હતાં. મહારામાં તો એક આખી વણુદર કોમ સૌરાષ્ટ્રી કહેવાય છે. કોઈ જૂના વખતમાં કાળનાં-વખાના માર્યા ઘણાં કુટુંબો ત્યાં જઈ વસ્યાં, તે પાછાં કાઠિઆવાડ આવ્યાં જ નથી. કાઠિઆવાડ દ્વીપકલ્પના કિનારાનો, વતની, વહાણુવટી, ખારવો કે વેપારી, જુના વખતથી સાહસ ખેડી ક્યાં નથી ગયો ? ને આજે પણ ક્યાં નથી જતો ? પોરબંદર કે વેરાવળથી એકન બિદા જવું તે એતે મન ખાડી ઝાળંગવા જેવું છે. કાલીકટ, કોચીનની સહર આજે પણ ખૂશખૂશાલ રીતે કાઠિઆવાડનો ખારવો કરે છે. ઘોધાનો લારકર મીન, જાપાન ને વિલાયતની સ્ટીમરપર હિન્દુ અને હિન્દી હોતાર-ઓનો મહોટો મદદગાર થઈ પડે છે. જંગખાર જવું ને આવવું તે તેને મન રમત છે. પૂર્વ આફ્રિકાનાં જંગલોમાં કાઠિઆવાડીઓ મંગળ કરે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાને સત્યાગ્રહ ને સાહસના પાઠ એક કાઠિઆવાડીએ જ લણાવ્યા. એ સાહસિક નરોત્તી ભૂમિમાં શીર્ષ, પરાક્રમ વીરતા, નિઝરતાનાં ન દર્શન થાય તો બીજે ક્યાં થાય ?

કાઠિઆવાડમાં ઇતિહાસનાં ભરચક સાધનો

ગુજરાતમાં મરાઠાઓનાં આક્રમણ પૂર્વે પણ મોગલ શહેનશાહત તરફથી નિર્માઈ આવતા સૂળાઓની હકૂમતના સમયમાં જે અંધાધુંધી ચાલતી તેનો પડથો કાઠિઆવાડમાં પણ પડતો. મોગલ શહેનશાહતની પડતી અને મરાઠાઓની ચઢતીને પરિણામે એ અંધાધુંધીમાં ઝોર વધારો થયો. સાર્વભૌમિક સત્તા દીલી પડતાં દેકેદેકણે બળવા, બંડ અને કાઠિઆવાડમાં જેને ધિંગાણા કહે છે તે ફાટી નીકળ્યાં અને રાજા, મહારાજા અને કાંદેરો તો શું પણ જમીનદારો ને ઇનામદારો પણ સ્વતંત્ર થવા મધ્યા. એ સ્વતંત્રતા મેળવવા તેમને લડવું પડ્યું અને માંહોમાંહેના ન્હાના ન્હાના ગામ-

લાડીમાં ભરાએલી ૧૧ મી સાહિત્ય પરિપક્વતા ભાવણનો સાર ૧૪૧

અવાસી ઢાંચી રાજપૂતોને પણ કાંતો સ્વરક્ષણ માટે અથવા આક્રમણ અંગે હિંમત ને બહાદૂરી, ધૈર્ય અને વીરતા, હાખવવાં પડ્યાં. એ હિંમત ને બહાદૂરીના ઇતિહાસનું ચિત્ર જે કાંઈ કાબેલ ઇતિહાસલેખક નીકળી આવે તો તેની પીછી તેને સોભતા રંગમાં ચીતરી શકે, ગામડાનાં પાળાઓ ને દેરડીઓ ગામમાં યા આસપાસ રહેતા ચારણ અને લાટો, યરવીર લડવૈયાના કુટુંબીજનો તે લેખકના હાથમાં તે ઇતિહાસ માટેનાં સાધનો મૂકી શકે.

ફારસીના જ્ઞાનની જરૂરત

કાદિઆવાડનાં ગામે ગામનો ઇતિહાસ લખવો શક્ય છે. એ વિષયનો વિચાર કરતાં આપણા સાહિત્યમાં જેની મ્હોટામાં મ્હોટી ખોટ છે તે વિષય પર આવું છું. પુરાણા ગુજરાતનો, મધ્યકાલીન ગુજરાતનો એટલે આવાડ, સોસ્ટ્રી, વાઘેલા વંશજો અને ત્યાગ્યાદ મુસલમાની હકૂમત તીચે રહેલા ગુજરાતનો જેવો લેખકે તેવો ઇતિહાસ હજી લખાવાનો છે. એ લખવાના માર્ગમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ છે, પરંતુ તે ઉદ્દેશ્ય તેવી નથી. ખરેખરી ખાખત દૂર રાખીએ તો પણ એને માટે લાયક કાર્યકર્તાઓની ખામી છે. એ કાર્ય એક માણસનું નથી, તેને માટે લેખકોના એક આખા જુમ-ખાની જરૂર છે. શિક્ષાલેખ, વાત્રપત્ર, દાનપત્ર, તખ્તીઓ, સિક્કા, સનદો, પરવાના, ફરમાનો વગેરે લેખો જે જે ભાષામાં લખાયા હોય તે તે ભાષા ઇતિહાસના લેખકે બંધુવાની જરૂર છે, કામણ કાંઈ દરેક લેખ, પત્ર, સિક્કો કે સનદ વગેરે તેનાં ભાષાંતર બહાર પડ્યાં નથી. મુખ્યત્વે જે એ ત્રણ ભાષાની માહિતીની જરૂર છે તે મંદ્રૂત, ફારસી અને મરાઠી. આપણા આત્યાર સુધીના ઇતિહાસના લેખકોમાં મ્હોટો ભાગે ફારસી પ્રત્યે ઉદાસીનતા જેવામાં આવે છે. ફારસી ભાષાએ ગુજરાત-કાદિઆવાડના રાજકીય વ્યવહારમાં કેટલો મ્હોટો ભાગ ભજવ્યો છે, તે આ સંમેલેન સમક્ષ કહેવાનું હોય નહિ. ફારસી ભાષા તે વખતના રાજકર્તાઓ—મુસલમાનો—ની દરખાશી-રાજ્યભાષા હતી, એટલે બધો રાજકીય પત્રવ્યવહાર અને અન્ય વ્યવહાર એજ ભાષામાં થતો. ફરમાનો ને પરવાના, છુકમો ને સનદો, એજ ભાષામાં લખાતાં અને છેવટે સિદ્ધ વર્ગમાં પરરપર વ્યવહારમાં પણ એજ ભાષા વપરાયા લાગી, અને તે એટલે સુધી કે ખુદ ગુજરાતમાં વેચાણ-સાટાણ ને ગીરિતાં ખતપત્રો, માહિમાદિના કપાલા અને ભાગ્યિ-દીઓ પણ ફારસીમાંજ લખાતી. કુદમાં કાલ અગ્રિણ ભાષા આપણા જરૂરવ્યવહારમાં જે રથાન લઈ બેઠી છે તે રથાન તે વખતે ફારસી ભાષા

ભોગવતી હતી; એટલે કાંઈ નહિ તો મુસલમાની હકૂમતના સમયનો સાચો ઇતિહાસ જાણવા માટે ફારસી જાણવા વગર આપણે છૂટકો નથી.

ફારસી ભાષામાં ગુજરાતના ઇતિહાસો

ફારસી ભાષામાં લખાએલા ગુજરાતના ઇતિહાસોની ઉપયોગતા વિશે હું હમણાંજ કાંઈક કહીશ. પરંતુ તે પૂર્વે ગુજરાતના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોની તવારીખ સંબંધી ફારસી ભાષામાં લખાએલા લેખ કેવી રીતે મદદરૂપ થઈ પડે તે જણાવીશ. સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, ખંભાત, વડોદરામાંની જુની મસ્જિદો ને મકબરામાં મળી આવતા શિક્ષાલેખો પરથી અગત્યની ઘણીએક હકીકત મળી આવે. છતાં તે સંબંધમાં આપણે બેદરકાર રહીએ છીએ.

ઉદાહરણ માટે હું મહારાજ દાખલો આપીશ. ભરૂચમાં જુના બજારને છેડે એક ન્હાની સરખી મસ્જિદ છે. હું ન્હાનો હતો અને ત્યારે ગુજરાતી નિશાળમાં જતા ત્યારે આવતાં ને જતાં બન્ને વખત એ મસ્જિદ પાસે થઈને જતો. ત્યારબાદ મોટી ઉંમરે પણ કાંઈ સેંકડો વખત એ રસ્તેથી હું ગયો આવ્યો હોઈશ, પણ એ મસ્જિદ વિશે કાંઈ પણ હકીકત જાણવા મને કુતૂહલ થયેલું નહિ. છેવટે ગયે વરસે ભરૂચની આસપાસના એટલે હદગાદ, બાબા રેનની ટેકરી, વગેરે પર કોતરેલા ફારસી શિક્ષાલેખ જોવા ભરૂચના કાજીસાહેબ બેડે જતાં તેમણે એ મસ્જિદ પણ મને દેખાડી, અને ત્યાંના લેખ વાંચતાં મહમદ તખલખના વખતની, તેની બંધા વેલી એટલે ૧૦૦ વરસની જુની મસ્જિદ નીકળી. એને વિશે ભરૂચના કાજી અહેવાલગા ઇસારો છે કે નહિ તેની અને ખબર નથી, પરંતુ મહમદ તખલખ ભરૂચમાં આવેલો, દક્ષિણમાં જતાં કે કાંઈ ખીણ વખત, એટલું તો તેના પરથી સમજાય છે.

શ્રી ફાર્ખસ ગુજરાતી સભામાં સાચવી રાખેલાં કેટલાંક જહાંગીર, શાહજહાન બાદશાહનાં ફરમાનો છે. તેમાંથી ઘણી અગત્યની બાબતો મળી આવે છે. શાંતિદાસ ઝવેરીનું મુગલાઈ દરબારમાં કેટલું ચલણ હતું, શત્રું-જયની જાત્રા ચાલે તેટલો વખત અવહિસા થતી તેણે કેવી રીતે બંધ કરાવેલી, એક જૈન ધર્મશાળા ફેરવી ઔરંગઝેએ મસ્જિદ બનાવેલી તેને ફેરવી પાછી ધર્મશાળા કેવી રીતે બનાવરાવી, વગેરે મહત્વની ઘણીએક બાબતો-પર તેથી પ્રકાશ પડે છે. સ્થાનિક ઇતિહાસને તો એ લેખો જરૂર ઉપયોગી થઈ પડેજ; પરંતુ વધારામાં તે ઉપરથી તે ભોગલ શહેનશાહો પણ હિન્દુ-ધર્મ પ્રત્યે કેટલી લાગણી ને સહિષ્ણુતા બતાવતા તેનો આપણને તવારીખી પુરાવો મળે છે.

લાડીમાં ભરાએલી ૧૧ માં સાહિત્ય પરિષદના ભાષણનો સાર ૧૪૩

એવીજ રીતે ખીછ કેટલીક અકબર, જહાંગીર ને શાહજહાનની આગેવી દારસી સનદો સ્વર્ગરમ ધર્મિજરામ સૂર્યરામ દેસાઈ-“ગુજરાતી”ના મહાત્મ અધિપતિ-નાચિરંજીવીભાઈ નટવરલાલ તરફથી મને ખતાવવામાં આવી હતી. એઓ મૂળ સુરતના દેસાઈ છે. તે દેસાઈગીરીને અંગે એમના વક્ષા એને હાંસોટ ખાલુનાં અને ભરુચ, સુરતનાં ખીખાં ગામડાંઓના મીઠાના અગરનો ધગરો મળ્યો હતો. એ “નમકસાર” એટલે મીઠાના ધગરનો દારભાર એ વખતે કેમ આવતો હતો, ધર્મગદારને મહેનતાણું શું આપવું અને વેપારીને વટાવ કેટલો આપવો ને વાનગરની મલુરી કેટલી, તેની વિગત તેમાં જલ્યાવાઈ છે અને તેથી જળવાઈ રહી છે.

આવી જાતના ચોકઅંધ ફરમાનો, મંખ્યાઅંધ સનદો, અને પરિવાર પરવાના, ગુજરાત ને કાદિઆવાડના સેંકડો જાગીરદાર, મજબૂદાર, દેસાઈ અને જમીનદાર કુટુંબો પાસે આજે પણ મોજુદ હશે. એ સનદો રમાલે વૉટાળેલી પડી રહે તેના કરતાં તેનો આવા તવારીખી અભ્યાસમાં ઉપયોગ થાય તો તેમાંથી કાંઈ નહિ તો કેટલીક સ્થાનિક ખાખતો તો ઇતિહાસના ચોકક્ષમાં ગોઠવી શકાય.

ગુજરાતી સાહિત્યની સ્થિતિ

હાલને સમે-આજે-ગુજરાતી સાહિત્યની સ્થિતિ કેવી છે, એ પ્રશ્ન ગુજરાતના સાહિત્યમાં રસ લેતા દરેક જાણને મ્હોડે નીકળે તો તે સ્વાભાવિક છે. એ પ્રશ્નનો હું એક જ ઉત્તર આપી શકું અને તે એ છે કે સ્થિતિ સારી છે, આશા પડતી છે. આપણે આગળ વધતા જઈએ છીએ, જે દિશામાં નગર નાંખીએ તે તે દિશામાં જતિપ્રગતિ જોવામાં આવે છે; સાહિત્યની એકેએક શાખા ખેડતાં જાય છે.

ખાળસાહિત્ય કે જેને અત્યાર સુધી કોઈ લેખપત્રું ન હતું તેના પ્રત્યે લોકોની મગતા વધતી જાય છે. ગુજરાતી ભાષાના એક અર્વાચીન પ્રતિના ક્રેશની ખાખી એક સાહિત્યપ્રિય કાદિઆવાડી રાજવીની અપ્રતિમ સહાયથી પુરાવાનો સમય હાથવહેંતમાં છે. જે પુસ્તકો દિનપ્રતિદિન પ્રસિદ્ધ થતાં જાય છે તેમાં અત્તજાત નંવજકથા અને નવજકથા કરતાં પણ હુંકી વાતોઓની મંખ્યા મ્હોટી જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે સને ૧૯૩૨ માં લગભગ સો પુસ્તકો વાર્તાનાં પ્રસિદ્ધ થયાં હતાં. દૈનિક અને સાપ્તાહિક સમાચાર પત્રો તેમજ માસિકોમાં જે હુંકી વાતો ન હોય તો તેની કિંમત નહિ, તેને ધગાઈ નહિ. સાહિત્યનું એ અંગ આપણું મુખ્ય ખ્યાન ખેંચે છે, તેમ થવાનું કારણ કે અંગ્રેજ સાહિત્યે હાલ એ દિશામાં

તોર વધારે પડ્યું છે, એટલે આપણે તેની નકલ કરીએ છીએ. વળી કુંડી વાર્તા લખવી તે માટે ઝાઝો જ્ઞાનસંચય જોઈતો નથી. ખાસ કોઈ વિષયનો અભ્યાસ કરવાની તરદી લેવી પડતી નથી. હાલના વાતાવરણથી લેખક પરિચિત હોય એટલે યસ; એટલે ઉગતા લેખકોને એ માર્ગ ધણો સહેલો થઈ પડે છે. તેથી તેઓ તે તરફ આકર્ષાય છે.

સાહિત્ય આ રીતે વિકાસ પામતું જાય છે, તેનાં બે કારણો છે; (૧) પરિપાક પામેલા, કસાએલા, અનુભવી, વૃદ્ધ અને દરેલ લેખકો, ઈશ્વરકૃપાથી આરોગ્યવાન રહી પોતાનું કર્તવ્ય કર્યા જ જાય છે : અને (૨) કોલેજ, વિદ્યાપીઠ વગેરે સંસ્થાઓમાંથી કેળવણી લઈ બહાર પડતા યુવકવર્ગ પણ આગળના કરતાં સાહિત્યમાં વધારે રસ લેતો હોવાથી તે વર્ગમાંથી પુષ્કળ લેખકો પોતાની માતૃભાષાની સેવા કરી રહ્યા છે.

એ સંખ્યાબંધ લેખકોમાંથી દીવાળીમાં ફૂટતી ફૂલખરણીના કણ માફક કેટલાએક નીચે પડતાં જરા પ્રકાશ આપી ભોંયે પડી જાય છે, કેટલાએક એજ પ્રસંગે ફૂટતી કાંડીમાંથી ઉઘે ઊડતી તારાકણી માફક ઝગઝગાટ બતાવી ઉઘે બહી પછી ભોંય પડે છે, ત્યારે થોડા માત્ર આકાશે ચઢી ત્યાં ઝગઝગાટ આપતા તારાનું અચળ રથાન પ્રાપ્ત કરે છે; એ વર્ગ હાલ કરે છે તેનાથી વિશેષ સુંદર કામ કરી શકે, પરંતુ સરસ્વતી ને લક્ષ્મીના જીનો ઝગડો તેમને નહે છે. પહેલાં ઉદરનિર્વાહના સાધનો મેળવવા અને પછી સાહિત્યસેવા કરવી એ સર્જનજીવી મુશ્કેલી માર્ગમાં આડે ઉભેલી જ હોય છે. કવિ નર્મદાશંકરે માત્ર સરસ્વતીને જ પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું. તેને કેવા આર્થિક સંકેટના સમયમાંથી પસાર થવું પડ્યું તે આપ સૌને વિદિત છે. ભાઈ વિજયરાય વંશે સાહિત્યભોજ લીધો છે; તેમનો અનુભવ જાણવો હોય તો તેઓ હાલ મોજુદ છે. તેઓ તમને જરૂર કહેશે કે એ સાહિત્ય ભોજ તે 'અસિધાર' નૃત્ય. અસિધાર નૃત્ય એટલે તરવારની ધાર પર નાચવું, ચાલવું નહિ.

પોર્ટુગીઝોનું દમણ

ઈ. સ. ના પંદરમા સૈકામાં યુરોપના વહાણવડીઓએ જળમાર્ગોની શોધ કરવા માંડી ત્યારથી યુરોપમાં વેપાર મંદિના વિસ્તૃત પ્રયાસો શરૂ કરવામાં આવ્યા.

ઈ. સ. ૧૪૯૨ માં કોલમ્બસે વેસ્ટ ઇન્ડીઝના દાણોમાં રપેનિશ ધ્વજ ફરકાવ્યો ત્યારે રપેન યુરોપમાં એક મહારાજ્ય ગણાતું હતું. કોલમ્બસના પ્રયાસના પરિણામે રપેનના સભ્યે ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાના

પૂર્વ પશ્ચિમ બન્ને દિનારાઓપર રપેનિશ યાણાઓ નાખ્યાં.

આ વખતે પોર્ટુગીઝ દેશ પણ સાહસિકતા અને વહાણવટાની કળામાં યુરોપમાં રપેનના જેવોજ પહેલા નંબરનો દેશ ગણાતો. રપેન અને પોર્ટુગીઝે અંદર અંદર એવી ગોઠવણ કરી લીધી હતી કે પૂર્વ તરફના દરિયાઓમાં રપેન સર્વોપરિપાણું ભોગવે અને પશ્ચિમ તરફના દરિયાઓમાં પોર્ટુગીઝ સર્વોપરિપાણું ભોગવે.

ઇ. સ. ૧૪૮૬-૮૭ માં પોર્ટુગીઝ વહાણવટી બાર્થોલોમ્યુ ડાએઝ આફ્રિકાની દક્ષિણ ભૂગિર સુધી આવ્યો અને દરીઆના તોફાનને લીધે અને બીજાં કારણો સર હેલાગોઆ અખાત આગળથી તે પાછો ગયો, પણ તેને આશા બંધાઈ કે એજ રસ્તે હિંદ પહોંચી શકાય તેથી તે ભૂશિરને તેણે કેપ-એફ-વેસ્ટ હોપનું નામ આપ્યું. ઇ. સ. ૧૪૯૮ માં વાસ્કોડા ગામા એજ રસ્તે યઈને હિંદુસ્તાનના પૂર્વ દિનારાપર મલબારમાં કાલીકટ બંદરે આવ્યો અને જામોરીનને મળ્યે. આ વખતે હિંદુસ્તાન સાથેનો વેપાર આરણ અને મૂર લોકોના હાથમાં હતો એટલે પોર્ટુગીઝોને પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરતાં બહુ મુશ્કેલીઓ પડી, પણ લશ્કરી બળથી તેમણે કાલીકટ, કોચીન, ગોવા વગેરે સ્થળોએ પોતાની કાઠીઓ નાખી. ઇ.સ. ૧૫૦૫ માં પોર્ટુગીઝ રાજ્યના પહેલા ગવર્નર આલ્મેઇડાએ દીવમાં પોર્ટુગીઝ સત્તા સ્થાપી. ત્યાર પછીના ગવર્નર આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્કે ઇ. સ. ૧૪૦૬માં ગોવામાં પોર્ટુગીઝ સત્તા જમાવી. તેની દીર્ઘદષ્ટિ અને કાર્યકુશળતાથી દીવ, ખંભાત, સુરત, વસઈ અને મુંબઈ બંદરો પોર્ટુગીઝ સત્તા નીચે આવ્યાં. ઇ. સ. ૧૫૧૫માં આલ્બુકર્કે ગોવામાં મરણ પામ્યો. તેની લોકપ્રિયતા અને મીઠાં કાર્યોની ચાલગીરી તરીકે હાલુસ કેરીને 'આલ્ફોન્સો' નામ આપવામાં આવ્યું કારણ કે 'હલમી' આંબા બનાવવાની રીત પોર્ટુગીઝ લોકોએ બતાવી હતી.

પોર્ટુગીઝોનો હિંદમાં આવવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વેપાર અને ધર્મપ્રચાર હતો. તેમની સંસ્કૃતિ અને ધર્મભાવના હિંદની સંસ્કૃતિ અને ધર્મભાવનાથી જુદા પ્રકારની હોવાથી તેમને ઠિથર ચલા ન દેવાને હિંદની અનેક સત્તાઓ પ્રયાસ કરતી હતી. શુન્દરાતના બાદશાહ બહાદુરશાહે તેમને શુન્દરાતમાંથી નસાડી મૂકવા પ્રયાસ કયો, પણ ઇ. સ. ૧૫૩૬માં પોર્ટુગીઝોની વળખમાં સપડાઈ જઈ તે દીવ મુકામે મરણ પામ્યો.

પોર્ટુગીઝોની સત્તા દરીઆ ઉપર અન્નેડ હતી. હિંદમાં આ વખતે દરિયાઈ લશ્કર નહતું. મોગલ સત્તા અસ્ત પામવાની સમયે આવી લાગી હતી અને મરાઠી સત્તાનો ઉદય કાળ શરૂ થયો હતો. શિવાજી મહારાજ સુરત સુધીને ૩. ૩૦ ફેબ્રુઆરી ૧૬૫૭માં ગયા તેમાંથી નીકા સૈન્ય સ્થાપવાના

પ્રયાસો શરૂ થયા, પણ ઇ. સ. ૧૬૮૦ ની સાલમાં તેઓ કાલધર્મને પામ્યા. તેમની પછી સંજાણ મહારાજ આદીએ આવ્યા. તેમને મોગલ સત્તાની સામે લડવાનું હતું, પણ તેમણે વિચાર કર્યો કે મોગલ સત્તાની સામે ગમે ત્યારે લડી લેવાશે, પણ પોર્ટુગીઝોની સત્તા ને વિશાળ પ્રમાણમાં આગળ વધે છે તેને પ્રથમ અટકાવવી જોઈએ; તેથી તેમણે તેમનું સઘળું ધ્યાન સૌથી પહેલાં પોર્ટુગીઝોને હરાવી નસાડી મૂકવા તરફ રાક્યું અને ગોવા તથા વસઈ વચ્ચેનો તેમનો સઘળો મુલક લઈ લીધો.

ધીમે ધીમે પોર્ટુગીઝોએ તેમનો મુલક અનેક કારણોસર ખોયો. હાલમાં દિલ્હીનામાં તેમની પાસે ફક્ત દીવ, દમણ અને ગોવા છે.

પોર્ટુગીઝોએ દમણ પ્રથમ ઇ. સ. ૧૫૧૫માં લીધું અને ખોધું. ઇ. સ. ૧૫૩૦માં ફરીથી તેમણે દમણ લીધું પણ લાંબો વખત તેમનાથી તે સત્વવાયુ નહિ, ઇ. સ. ૧૫૫૬ની તા. ૨૭ ફેબ્રુઆરિને દિવસે કોન્સ્ટાન્ટિન-દે-બ્રાગાન્ઝા નામના પોર્ટુગીઝ સરદારે, સીધી બેઝિતા નામના હબસી સરદારને હરાવી દમણનો કબજો ફરીવાર મેળવ્યો અને ડાન ડીયેલા-દે-નોરોલીઆ નામના માણસને પહેલા ગવર્નર તરીકે નિમવામાં આવ્યો. ત્યારથી અત્યાર સુધી દમણ પોર્ટુગીઝોના કબજામાં છે.

જે સ્થળે દમણગંગા નદી સમુદ્રને મળે છે તે જગ્યાએ દમણ શહેર આવેલું છે. નદીના ઉત્તર કિનારાના ભાગને નાનું દમણ કહેવામાં આવે છે અને દક્ષિણ કિનારાના ભાગને મોટું દમણ કહેવામાં આવે છે. બન્ને કિનારાઓ પર પોર્ટુગીઝોએ મજબૂત કિલ્લાઓ બંધાવેલા છે. સમુદ્ર માર્ગે આવતા ગમે તેટલા મોટા કાફલાને થોડા સૈન્યે હરાવી શકાય એવી કુદરતી અતુટતા દમણના કિલ્લાઓને મળી શકે છે. બન્ને કિનારાઓ પર શહેર વસેલું છે. સરકારી ઝોરીસો દક્ષિણ કિનારે એટલે મોટા દમણમાં આવેલી છે. સમુદ્રના કિનારા પરજ ગામ આવેલું હોવાથી ત્યાંનું કુદરતી સૌંદર્ય આહુત લાગે છે. સમુદ્રમાં ૨૪ કલાક અને ૫૪ મિનિટમાં બે વખત ભરતી ઓટ થાય છે. ભરતી આવતાં નદીમાં પાણી ચઢવા માંડે છે અને થોડા વખતમાંજ નદીના બન્ને કાંઠાઓ પાણીમાં છલાછલ ભરાઈ જાય છે.

સમુદ્ર કાંઠાના લોકો સાદા હિસાબે ગણે છે કે માસની જે તિથિ હોય તે આંકડાનો ખોણો ભાગ લેતાં જે ગ્રંખ્યા આવે તેટલા કલાક, દિવસે અને રાત્રે બે વખત ભરતી થાય. સમુદ્રમાં ભરતીનાં પાણી ૬ કલાક સુધી ચઢવા ફરે છે અને પછી લગભગ ૧૨ મિનિટ સુધી પાણી સ્થિર રહે છે. આ સ્થિતિને સભર કહેવામાં આવે છે. ત્યારપછી પાણી ઓસરવા માંડે છે અને ૬ કલાકમાં ઓટ થઈ જાય છે. ત્યારે પણ લગભગ ૧૨

મિનિટ સુધી પાણી સ્થિર રહે છે અને આ સ્થિતિને નિખાર કહેવામાં આવે છે. સમુદ્રમાં ભરતી થવા માંડે ત્યારે શરૂઆતમાં નદીમાં વીર આવે છે, એટલે સીધી લોટીમાં નદીના મધ્યભાગમાં ધસારાબંધ પાણીની રેડ દોડવા માંડે છે અને પછી ધીમે ધીમે પાણી ચડવા માંડે છે. સમુદ્રની ભરતીથી નદીઓની અંદર માછલો સુધી ભરતી આવે છે. દમણ આગળ આ દેખાવ ઘણો મુંદર જણાય છે.

હાલમાં દમણનો વહીવટ દમણનો પોર્ટુગીઝ ગવર્નર કરે છે. તેને માસિક રૂ. ૧૨૦૦ નો પગાર મળે છે. હિંદુસ્તાનનાં સઘળાં પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનેત્રો વડે અમલદાર ગોવાનો ગવર્નર જનરલ ગણાય છે. તેને માસિક રૂ. ૬,૦૦૦ આપવામાં આવે છે.

દમણ પરગણાને તાબે ૨૬ ગામો આવેલા છે. આખા પરગણાનું ક્ષેત્રફળ ૩૬ ચોરસ માઈલ છે અને કુલ વસ્તી ૧૮,૩૦૦ માણસની છે. દમણના ગવર્નરને તાબે નગરહવેલીનું એક જીલ્લું પરગણું પણ મૂકવામાં આવેલું છે. નગરહવેલીના તાબે ૭૨ ગામો આવેલાં છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૧૨ ચોરસ માઈલ અને કુલ વસ્તી ૨૯,૦૨૦ માણસની છે. આ પરગણું પોર્ટુગીઝોએ ઈ. સ. ૧૭૭૬માં પેશવા પાનેયા મેળાચુ હતું. તેનો વહીવટ હાલમાં દમણના ગવર્નરના તાબાનો એક વહીવટદાર કરે છે.

દમણમાં પોર્ટુગીઝ હદ ઉત્તરમાં કાસક નદી સુધી અને દક્ષિણમાં થાણા જિલ્લાના કલર્મી બંદર સુધી આવેલી છે. નગર હવેલીના મુલકની પૂર્વે ધરમપુરનું રાજ્ય અને બીજી ત્રણ બાજુએ સુરત અને થાણા જિલ્લાઓનો મુલક આવેલો છે. દમણ બંદર આગળથી ખંભાતનો અખાત શરૂ થાય છે. દમણની ખરાબર સામા કિનારે દીવ બંદર આવેલું છે.

દમણ પરગણાનાં જે ગામો છે તેમાના ઘણા ખરાં લોકોની ખાનગી મિલ્કતનાં હોઈ રાજ્યને રેવન્યુની મહેસુલમા લગભગ કાંઈ મળતું નથી. જકાત, જંગલ, આબકારી, ન્યાય અને પોલીસ ખાતાંઓ દ્વારા અન્યને જરૂરી આવક મળે છે.

શહેરની સુધરાઈનો વહીવટ દમણની મ્યુનિસિપાલિટી કરે છે. અત્રે કહેવું જરૂરનું છે કે દમણ ગામમાં જે સ્વચ્છતા અને સુવ્યવસ્થા જણાય છે તેથી સ્વચ્છતા ગુજરાતના કોઈપણ ગામમાં બેવામાં આવતી નથી. આદર્શ સ્વચ્છતાના નમુના રૂપે કોઈ પણ ગામો હોય તો તેમાં દમણ આવી શકે છે. ગામની કોઈ પણ ગલીમાં કચરો, નકામા કાગળના કંકડાઓ અથવા બીજી કોઈ પણ જાતની ગંદકી જણાતાં નથી. લોકોને સ્વચ્છતા જાળવવાની ટેવજ પડી ગયેલી છે.

સરકારી ઓફીસો, મકાનોની સ્વચ્છતા, ઇનિફોર્મમાં સગવડ થએલા પોલીસો અને સરકારી પટાયાળાઓની ટ્રિનિટિયન અને અમલદારોની સમ્મતા માન હવેનવે તેમાં હોય છે. નાની અને મોટી દમણ જેડી દેવાને નદી ઉપર પોર્ટુગીઝ મંદિરે ઈ. સ. ૧૯૮૨ના દેશુઆરિમાં ૩.૩ લાખને ખર્ચે એક પૂજા ખેંચાવી ગોવાના ગવર્નર જનરલને હાથે તે ખુલ્લો મકાવ્યો હતો; પણ તેજ વરસના જુન માસમાં આવેલી નદીની રેલથી ગમ્મમાંથી તેને દટદોડ ભાગ તણાઈ ગયો અને પૂજા નકામો બન્યો. આથી બંને ગામમાં જવા આવવાને પહેલાંની માફક ટ્રેડીઓનો ઉપયોગ કરવો પડે છે.

નાની દમણમાં બજારને માટે એક મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. ત્યાં ઘાટ તરફથીથી માંડીને કાપડ અને પરચુરણ સર્વ વસ્તુઓને માટે દુકાનો બાંધવામાં આવી છે. દમણમાં જટાતનો દર ઝોઝો હોવાથી પર-દેશી વસ્તુઓ ઘણી સસ્તી મળે છે. પોર્ટુગીઝ એક પૈસામાં અને ક્વર જે પૈસામાં હજી પણ ત્યાં મળે છે અને દમાનની પોર્ટ ઓફીસથી તેને રવાના કરવામાં આવેલો હિંદુસ્તાનના કોઈપણ ભાગમાં જઈ શકે છે. આખા પરગણામાં પોર્ટુગીઝ કાપડાઓનો અમલ ચાલે છે. સરકારી નોકરોની દેરબદલીઓ હિંદુસ્તાન, આફ્રિકા અને બ્રાઝિલ પોર્ટુગીઝ મંદિરોમાં મળે ત્યાં થઈ શકે છે અને વહીવટી બેઠકો વગેરેના દર સર્વને એક સરખી રીતે લાગુ પાડવામાં આવે છે. પોર્ટુગીઝ આફ્રિકા ખાતે કરીને ગોવાના હિંદીઓએ છતેલું હોવાથી ત્યાં હિંદુસ્તાનની પોર્ટુગીઝ પ્રજા ઘણા સારા પ્રમાણમાં રહે છે.

જુના વખતમાં દમણ વેપારનું મોટું મથક ગણાતું. ઉત્તર હિંદ અને માળવાથી ચીન મોકલવામાં આવતું ઘણું ખર્ચ આશીય દમણના બંદરેથી ચડતું. વહાણો પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં બનાવવામાં આવતાં હતાં. હાલમાં વેપાર ઝોઝો છે. બ્રિટિશ હદમાંથી પોર્ટુગીઝ હદમાં આવતા માલ માટે નાકાંઓ પર દાણા લેવાની ઓફીસો રાખવામાં આવેલી છે અને જનાર આવનાર માણસોની માત્ર મીઠાઈની બારીક તપાસ કરવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે બ્રિટિશ હદમાં પણ આવી ઓફીસો દ્વારા તપાસ કરવામાં આવે છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ માછી લોકોનો છે અને તેઓ દરરોજ દબરો મણુ માંછલાં પકડી લાવી તેમની સુકવણી કરી પરદેશ ચલાવે છે. વનસ્પતિમાં ખજૂરાઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં નજરે પડે છે અને તેમના પર રાત્રીની હક્કાઈનો દર ઝોઝો હોવાથી ત્યાં સસ્તા દરે મળે છે.

ગામના હવા પાણી ચણાં સારાં ગણાય છે. શુજાતીઓની વસતી સારા પ્રમાણમાં છે. રાજભાષા તરીકે પોર્ટુગીઝ ભાષા વપરાય છે. શુજાતી ભાષા બોલાય છે પણ તેમાં વ્યંજનના ઘણા દોષો તરી આવે છે.

“ તું ક્યાંથી આવ્યું ”, “ તું શું લાવ્યું, ક્યાં જવાનું ” વગેરે વાક્યો બહુ શ્રેણાય છે. ગામમાં સરકારી નિશાળોમાં પોર્ટુગીઝ ભાષાદ્વારા શિક્ષણ અપાય છે. ગુજરાતી બોલનાર છોકરાઓ માટે અનેક ખાનગી શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે. પોર્ટુગીઝ અને ગુજરાતી બોલનાર શિક્ષકોને સરકાર તરફથી ઘણો સારો પગાર અને પેન્શન મળે છે.

દમણથી વાપી (દમણરોડ રેલેશન) સુધી પાટી સડક બનાવવામાં આવી છે. આ સાત માર્ગલેનો રસ્તો ગુજરાતમાં સારામાં સારો રસ્તો ગણી શકાય તેવો છે. રસ્તામાં કેઈ જગ્યાએ ખાડા, ટેકરા કે કાંદરાઓ મુદલ જણાતા નથી અને બન્ને ખાંડોએ ગ્રેસની ઘટાથી આવશ્યકાદિત થએલો આ આખો રસ્તો મુસાફરોને ઘણો આનંદદાયક લાગે છે.

દમણથી વાપી જતાં રસ્તામાં, ક્વિ નર્મદાશંકરે વર્ણવેલું કુંતેશ્વર મહાદેવનું દહેડું આવે છે. ગુજરાતની દક્ષિણ દિશાની મર્યાદા બતાવનાર આ નાનું દહેડું પહેલાંના વખતમાં ઘણું પ્રખ્યાત હતું. મહા વદમાં આ રથને મોટા મેજો ભરાતો અને આસપાસથી દબરો માણસો આ રથને આવતાં. એમ કહેવાય છે કે કુંતાછના નામ ઉપરથી આ મહાદેવનું નામ કુંતેશ્વર આપવામાં આવેલું છે. નજીકમાં કુંતા નામનું નાનું ગામડું આવેલું છે. અહીંથી એ માધલ દ્વર બંગવાડ નામનું ગામ આવેલું છે. પેશવાઓના વખતમાં બગવાડ તેમનું પરગણું ગણાતું હતું. પેશવાઓ પોતાના ચાણુ માટે ત્યાં મકાન બંધાવેલું. હાલમાં આ મકાનમાં લોકલ બોર્ડની ગુજરાતી નિશાળ એસે છે. બગવાડના કુંગરા પર પેશવાએ એક કિલ્લો બાંધ્યો હતો. હાલમાં તે ખડેર રિયલિટીમાં નબરે પડે છે. કહેવાય છે કે ગ્રામીન કાળમાં બીમક નગર નામે અત્રે એક મોટું નગર આવેલું હતું. સુબદ્રાનું દરણ કરવામાં આવેલું તે પણ આજ રથને થયું હતું એમ દંતકથા કહે છે.

પેશવા સરકારનો મુલક અંચિન્નેને નજ્યો ત્યારથી બગવાડ અંચિન્નેનું તાલુકા થાણું બન્યું હતું. જ્યારે અંચિન્નેને માંડવીના રાજ્ય તરફથી પારડીનો કિલ્લો મળ્યો, ત્યારથી અંચિન્નેની તાલુકા કચેરી પારડીમાં ખસેડવામાં આવી. હાલમાં તે વડસાડ લઈ જવામાં આવી છે.

આ આખો પ્રદેશ કુદરતી સૌંદર્યથી ભરપૂર છે. અહીંના જેવી હાફુસ કેરી હિંદુસ્તાનમાં ખીજે કોઈ દેહાણે થતી નથી. પારસી લોકોનું તીર્થક્ષેત્ર ઉદવાડ પણ નજીકમાંજ છે. આ આખી ભૂમિ પર આનંદ પર્યટને આવનાર કોઈને આનંદ થયા વિના રહે તેમ નથી અને માનસિક શ્રમથી થકેલાને કુદરત આનંદ, ઉલ્લાસ અને નવીન શક્તિ આપ્યા વિના રહે તેમ નથી.

અનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી

સીનીઅર એસિસ્ટન્ટ હોયુટી એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.

શિક્ષક. દસરુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી.

આમિ. માસ્ટર, ટ્રે. રફ્ફ, ટ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ.

તા. ૨-૧-૩૪. વર્ષ ૪૦ મિનિટ

સાહિત્ય:—નકશો, ચિત્રો: (૧) માંકુગઢનો

કિલ્લો. (૨) અહમદશાહ મુઝફરશાહનો

ઝરનો ખાસો પાચ છે, વગેરે.

કા. પા. ની નોંધ.

વિષય:—ઇતિહાસ

સામાન્ય હેતુ:—ઐતિહાસિક પ્રગતિ ઉપરથી આગ્રમ થયેલો.

વિશેષ હેતુ:—ગુજરાતમાં રવત્ર સંસ્કૃતિની સ્થાપના:

૧. મુઝફરશાહ, ૨. અહમદશાહ અને ૩. અહમદશાહ સંબંધી ઐતિહાસિક પ્રસંગોની સંકલના

શીખવવાનો: “ઝરનો ખાસો.”

શિક્ષણસંધી.

વિભાગ	રાખ્યકર્તા	પ્રસંગ	શિક્ષણસંધી.
૧. આરંભ	અ. વર્ગીયવરયા ચ. પૂર્વજ્ઞાનની કસોટી અને પૂર્વાપર સંબંધ	કાર્યારંભે પ્રિલ: સાધનોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણ. ગુજરાતની રાજધાનીનાં નગરો યાદ કરાવવાં. પ્ર. નામ આપો. ગુજરાતના છેલ્લા રજપુત રાજાનું રમરણ કરાવવું. પ્ર. પાટણનો છેલ્લો રજપુત રાજા કોણ હતો ? દિલ્હીના પાદશાહના તાળામાં ગુજરાત : પાટણમાં શાહી સુખાનો અમલ. પ્ર. આપણે કયા ચહેરોમાં રહીએ છીએ ? અમદાવાદ વસાવનાર અહમદશાહ, તેના પિતા અહમદશાહ અને દાદા મુઝફરશાહની વાતો કરીએ.	આ રથજો નકશામાં મૂકવાં. દિલ્હી, નાગોર, દેલવાડા, આલાવાદ, પાટણ, આલાવાદ, જુજાનપુર, ધાર, મોડે.
	ક. રજુઆત.		

૧. હાલથી મુખે અરખાની	૧. સમય અને પરિસ્થિતિ. આત્માવાળી હતી.	તેમનેની ચકાઈથી દિલ્હીની સાલી સપોનો નાચઃ સુગંધોનું રત્તન મલું.	૧૪૦૩ [આજથી ૫૩૬ વર્ષ ઉપર.]
૨. મહંમદ-શાહ	૨. સમય અને સ્થાન. ૩. સમય અને સ્થાન.	આત્માવાળી હતી અરખાની અભિલાષાઃ સુગંધોનું રત્તન મલું. કેલે છે કે, હા. "પુત્ર 'તાતાર'ને 'મહંમદશાહ' નામથી સુલતાન બતાવ્યો.	સુલતાનનાં સુલતાનત.
૪. મહંમદ-શાહ	૪. સમય અને સ્થાન.	સ. "આશ્ચર્યવાળા દિલ્હીમાં પિતાને કેદ અને પુત્રનું આદીએ બેસલું."	પહેલો સુલતાન, મહંમદશાહ. [૧૪૦૩-૪૪]
૫. મહંમદ-શાહ	૫. સમય અને સ્થાન.	મ. સુલતાનનાં હેલ્થા સુખાનું નામ આપ્યો. પ્ર. દિલ્હીના પાદશાહો કેવા હતા? પ્ર. પાદશાહ નગરો દોષથી સુખાએ સું કર્યું? પ્ર. પાદશાહો પહેલો સુલતાન કેમ?	આત્માવાળામાં આદી. દિલ્હી તરફ દૂર. તાબમાં મરણ.
૬. મહંમદ-શાહ	૬. સમય અને સ્થાન.	મહંમદશાહની દિલ્હી પર અદાઈમાં તે પાદશાહનાં તેના મોત સંજોગે બે હેલ્થા. સગિર વિચરણ અને પ્રત્યે.	
૭. મહંમદ-શાહ	૭. સમય અને સ્થાન.	પુત્રમરણનો શોક, ગાલીની અવસ્થાઃ નાના ભાઈને નાગોરનો સુખો.	અગ્રીર અહંમદનો પદો સુલતાન. ૧૪૦૪-૦૭

- પીઠ અહંભદ ગાદીતો વારસઃ દદિત વાઘી.
દરબારીઓની વિનિતિઃ મુજદશાહ મુલતાનપટે.
પીઠ અહમદનાં પરાક્રમઃ—
૧. માળવાના મુલતાન દુસંગ પર ચલાઈ ચારતો ઘેરો.
લસરની નાસભાગઃ દુસંગ કારાવાસમાં.
 ૨. હુમંગનો છટકારો, અહંમદની મદદ, માંડુગદની હત.
લુલાનપુરના મુલતાન ઇલાકીમની કોજમાં ઝાલણી.
 ૩. મુજદશરની રાબભક્તિ. શાહી મદદ માટે વિદાય.
કંઘકાટ હતવાતો નિષ્ફળ પ્રયત્ન.
 ૪. મુજદશાહનું કરણ મરણ.
 ૫. મુજદશાહના કરણ મરણના પ્રસંગનું દશ્ય
ખટું ડશવલું.

૨. બાકીનાં
૪ વર્ગ.

૩. “હેરનો
પ્યાટો”

પુનરા-
વર્તન

ગતહિરખખરના નવા લાત ૧૮૩૦ના નવમ્યુઆરિશી મહેરખખરના વાતમાં વાટાય

આવી સવેત ખખર આપવામાં આવે છે.

કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત
આખું વર્ષ

૭ માસ

ત્રણ માસ

એક માસ

આકર્ષુ ખાન

એક ખાન

૩. ૮૦

૩. ૪૦

૩. ૨૫

૩. ૧૨

પા ખાન

૩. ૪૦

૩. ૨૦

૩. ૧૫

૩. ૭

દાનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

અવાણીમા	કિષાખ્યામ ભાઈશંકર કાળીદાસે	૧-૮-૦૦	સાકર વહેંચી.
	દરજી રૂપુ દરખાએ	૧-૦-૦૦	"
	કુંભાર રણજીત પીતાબરે	૧-૦-૦૦	"
	તાલુકદાર કસળસિંહ રાસા-ભાઈએ	૨-૦-૦૦	"
ભોયણી	પા. અંબારામ રામદાસે	૧૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	રેટયન માસ્તર કેશવલાલ વિદ્યારામે	૨-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મોદી મણીલાલ મગનલાલે	૧-૦-૦૦	"
	ગામના દરખાર તરફથી	૧-૦-૦૦	સાકર વહેંચી.
કુળડચલ	પંડયા મણિલાલ મગનલાલે	૧-૦-૦૦	એને સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરબડી	તગરીના શ્રી કરસનદાસ વં-	૧૫-૦-૦૦	સ્કૂલને ધણિયાળ ભેટ આ-
	દાવનદાસે પોતાના ભાઈની પાછળ	૧-૪-૦૦	ચું તથા સાકર વહેંચી.
શિલજ	મિ. ગણુપતરામ જોશંકર મહેતાએ	૨૧-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર મૂળચંદલાલ દાનમુંગે	૨૧-૦-૦૦	"
વિરમગામ	પત્રર મરજીદની જમાવત તરફથી	૫૦-૮-૦૦	હિંદુ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હુંડાસ	પા. હવાભાઈ વલાલદાસ તથા પા. દનાભાઈ ગોકળદાસ તથા પા. હરિભાઈ હુલદાસે	૧-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
કોઠે	મિ. મોહનલાલ ખોડલાભાઈ	૧૫-૦-૦૦	ત્રણે સ્કૂલોમાં રેવડી તથા ફેરિ વહેંચી.
	મિ. દાળજી જોરાભાઈએ	૫-૦-૦૦	ત્રણે સ્કૂલોમાં સાકર વહેંચી.
	મિ. મોહન વઘરામે	૪-૦-૦૦	સ્કૂલોમાં છોકરાઓને દૂધ પાચું.
	સાચુંદ, અને શ્રી રેટનાં મે. કોકર સાહેબોએ	૧૫-૦-૦૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ૧૩ છનીઓ આપી.
કુળડચલ	મિ. મોતીલાલ દેસાઈભાઈ મટેલે તથા મિ. કાળીદાસ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૪૦-૦-૦૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા-શાળાની આળાઓને જમાડી.
અડવાળ	તાલુકદાર પચુલા ધીરસંગજીએ	૪-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા વિ-
		૫-૦-૦૦	ગોતેજકકુંડમાં આપ્યા.
વિરમગામ	દેસાઈ ઈરમાઈલ દાદાભાઈએ	૨-૦-૦૦	હિંદુ સ્કૂલમાં મિઠાઈ વહેંચી.

બગોદરા	મટરી મવાભાઈ વાઘાભાઈએ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	પા.ગાંધીભાઈરામાભાઈ મેસ્વરે	૫-૦-૦	ગોળ તથા સાકર વહેંચી.
	મુખી મણીભાઈ દડીભાઈએ	૨-૦-૦	દૂધપેંડા વહેંચ્યા.
		૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હીંગપુર	હાથીજળના " શેઠ જુદરદાસ	૬-૦-૦	ખંતે રૂઢોનાં લોકડશી
	રણછોડે		લાકુ વહેંચ્યા.
કુણપુર	મુખી મોતીદાસ મનોરદાસે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ચોટીયાત મેમા દેસજે	૧૫-૦-૦	
છેદોડ	શાહ ગીરધરલાલ હાથીભાઈએ	૨-૧૨-૦	લોકડશી લાકુ વહેંચ્યા.
		૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. ધર્મિયરાવ દેવચંદ તથા	૧૨-૦-૦	"
	મંગળદાસ રાજાભાઈએ		
	મિ. હનનસાલ વીરચંદે	૧૨-૦-૦	
વાંજુકંડ	શેઠ ગ્રેમચંદ રતનજીએ	—	ખંતે રૂઢોનાં વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
વળાદ	વૈષ્ણવચરનોએ પોતાના સાધુ	૫૦-૦-૦	"
	મોરલીધરના મરણ નિમિત્તે.		

જેડા જિલ્લો.

આમોદ	પા. સોમાભાઈ કાળીદાસે	૨૫-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડ્યાં.
હનીગ	હલોગામના મિ. લાલદાસ	૧૦-૦-૦	પિત્તળના ધ્યાલા વહેંચ્યા.
	મોરારદાસ દક્કરે		
આંત્રોલી	સાટરાના નાયાભાઈ મયુર- ભાઈ પટેલે	૧૦-૦-૦	બાળાઓને ,,
		૧-૦-૦	ભરતમુંચણ માટે આપ્યો.
	સાટરાના મુખી નાયાભાઈ	૧-૦-૦	કન્યાકેળવણીમાં આપ્યો.
	સોમાભાઈ પટેલે		
છીપડી	મુખી અમરસીંગ ભુપતસીંગ	૭૫-૦-૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જ- માડ્યા.
	૨૫. શાહ અંબાલાલ નાયા-		
	જીની હિત્તરક્રિયા નિમિત્તે		
પીઠાઇ	અઢતાચાના પટેલ સોમાભાઈ	૧૨-૦-૦	રકાહિતકંડ, પરખ, ગરીબ છોકરાને ચીપડીઓ, પતાસાં, બાળાઓને ર- શખી ધ્યાતા વહેંચ્યા.
	અંબાઈદાસે પોતાના ભાઈ- ના લગ્ન પ્રસંગ નિમિત્તે		
વણસોલી	અઢતાચાના પા. અંબાલાલ	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જન્મનના ધ્યા- તા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મેચરભાઈએ		
	નેપી પ્રાણલાલ દીરાલાલે	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પોતાના પિતાશ્રીના મરણ નિમિત્તે.		

લયાલ	આઈ દિવાળી પા. છવા ક-	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	લાંછુની વિધવાએ		
	પા. રાંકરભાઈ રણજોડભાઈએ	૦-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ત્રાજ	મિ. અંબાલાલ લક્ષ્મીદાસ પટેલે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. મોતીભાઈ દેશાઈભાઈ પટેલે	૩૦-૦-૦	"
	મિ. મણીલાલ નક્ષીભાઈ પટેલે	૩૦-૮-૦	"
	મિ. ચતુરભાઈ ગીરધરભાઈ પટેલે	૨૫-૦-૦	"
	મિ. હાથીભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલે	૨૫-૦-૦	"
	મિ. બહેચરભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલે	૨૫-૦-૦	"
	અમદાવાદના મળવંકર ચૂનીલાલ જોષીએ પોતાના લગ્નપ્રસંગે	૧૫-૦-૦	ધાસા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
વોંદવાળી	ડા. સાહેબ છોટાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલે પોતાના પત્નિ ગુન્દરી મયાં તેમના અમુલ્યો	૧૭-૦-૦	કન્ધારાળામાં ઘડિઆળ ભેટ આપ્યું.
રૂઢણ	પીઠાઈના પા. મોતીભાઈ દેશાઈભાઈએ પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૭-૦-૦	પરજામાં તથા બાળાઓને જર્મનના ધાસા તથા
	"	૩-૦-૦	છોટરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઉત્તરમંડા	જોષી મગનલાલ જોષીએ પોતાની પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે	૧૭-૦-૦	બાળાઓને પિતૃજના ધાસા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
સજાલી	મિ. ખોડાભાઈ રણજોડભાઈ પરમારે	૨૦-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. ભુલાભાઈ જગાભાઈ વાળદે	૨૫-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. અમૃતલાલ કાળીદાસ રાહે	૨૨-૦-૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
મુરકવા	ખાંડેયા શીવાભાઈ ઝેરાભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હમીદપુરા	ખાંડેયા છબાભાઈ છબાભાઈએ	૨૨-૦-૦	"
	એચરીના પટેલ વૃજભાઈ જોરાભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
નાપાડ	આઈ દિવાળી પા. આસાલાઈ રણજોડભાઈની વિધવાએ	૧૫૦-૦-૦	"
	પા. રાંકરભાઈ વાઘજીભાઈ તથા	૧૫૦-૦-૦	"
	પા. છબાઈ વાઘજીભાઈએ મળી		
	પા. ઉમેદભાઈ કાળીદાસે	૪-૧૪-૦	એશિઆખંડનો નકશો લાવી આપ્યો.
	પા. ઉમેદભાઈ કાળીદાસે ચી. કાન્તિલાલના સમરણાં	૪-૧૨-૦	અમેરિકાખંડનો નકશો લાવી આપ્યો.

નાપાડ	પા. મોતીલાલ દામજીલાલના સ્મરણાર્થે પા. વાવજીલાલએ ગામલોહી તરફથી અગરસ્ટેટના દા. ચાવર ખા નજીએ	૫-૮-૦૦	આક્રિષ્ટાખંડનો નકશો ગાવી આપ્યો.
		૫-૦-૦૦	પુસ્તીનો નકશો "
		૫-૦-૦૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
ચીખલોડ	પટેલ શનાલાલ મથુરલાલએ	૧૮-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પતારાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ શંકરલાલ ભૂલાલાલએ	૧૨-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આંગ્રેલી	ભટ્ટરાના પટેલ નાથાલાલ મથુરભાઈએ	૫-૦-૦૦	મિદાલ તથા પતારાં વહેં- ચ્યાં તથા ફંડમાં આપ્યા.
સુરકુવા	મિ. અમ્બાલાલ જામરલાલ પટેલે	૨૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. કાળીદાસ મહીજીલાલ પટેલે	૨૧-૦-૦૦	છોકરીઓને પાઠા રજા- બી તથા બાળાઓને ગ્રોડલીઓ વહેંચી.
દેવડી-			
વણસોલ	ખારેયા ખાવાજી બનાજીએ ખાટ ખાખરજી રણજીજીએ	૬-૮-૦૦ ૧૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
નાપાડ	દોકર સાહેબ જળવંતરાંદજી હરિશંકરની પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે અમરના દોકર માહેબે	૧૮-૦-૦૦	કન્યાશાળામાં ધરિઆળ બેઠ આપ્યું તથા મિદાલ વહેંચી.
ખાલસળ	રુના દોકર મોતીલાલ ગીર- ધરદાસે	૭-૦-૦૦	ચિતળના પાઠા વહેંચ્યાં.
	"	૪-૦-૦૦	ધરિઆળ લાવવા સાથે ફંડમાં આપ્યા.
	"	૧-૦-૦૦	પતારાં વહેંચ્યાં.

મેસર્મ કાંતિલાલ ને સોમશ્વર કૃત:-

નવીન બાળનામું

પાંચપુરતક

ધરતું નામું

દોકરા દોકરીના ચોક્ક વો. માટે,
બાળનામા, બાળરીલી, કમિકપોટા,
ને પુષ્પજ ઉદાહરણો,

કિં. રૂ. ૦-૨-૬.

તરીકે
મંજુર

કન્યા વ. કો. તથા ચો. પ-૬ માટે,
બહેનોની ક્ષિણિકુચી લખાએલું,
સરવાયાં સુધીની સમજાવણ પાડવું,

કિં. રૂ. ૦-૪-૬.

નવીન બાળ ભૂમિતિ:-સરળ આકૃતિ, પ્રશ્નોને કમિક શેલીથી ધોરણવાર
ભાગે ચોથું ચાર આના, ત્રીજું ત્રણ ત્રણ આના. પહેલું બા. ૫. અઢી અઢી આના.

નવીન બાળ મુખ્યમંથિત:-મંથિતને ઉપયોગી નવા અભ્યાસક્રમ પ્રસાળે
ભાગો. ચોથું, ત્રીજું, બીજું દરેકના ત્રણ ત્રણ આના: પોસ્ટલ મોકલનારને નમુનો મફત.

લખો:-ઈન્દિરાલાલ મગનલાલ શાહ, શુક્રમેલર એન્ડ પબ્લિશર

શાહપોર, સુરત.

શાળોપયોગી] નવું પુસ્તક [ઉત્તમ અભિપ્રાયો

બાળભૂમિતિ અને નામું- કીમત રૂ. ૦-૨-૦

(બાળવર્ગીય શોધા ધોરણ સુધીના અભ્યાસક્રમ મુજબ)

કર્તા: ડૉ. લુ. લોન્ગલી, (માઇ હેલ્થસ્ટર, આર્થ પી. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.)

આ અમુક્ય પુસ્તક પ્રગટ કરીને લેખકે કેવળગીની ઘણી મોટી અને ઉમડા સેવા બતાવી છે. —સાદિત્ય

ભૂમિતિ 'નવા' અથવા વિષયને સંદર્ભો અને સચિત્ર કેમ બનાવી શકાય તે આ પુસ્તક ઉપરથી શિક્ષકોને સમજશે. —રામાજીવન

બાળકો અને શિક્ષકો બંનેને તે ઉપયોગી છે. —મુસ્લિમતાય

પ્રાયશ્ચિત્ત શાળાઓમાં આ પુસ્તક વ્યાવહારિક હાયક છે. —ગોળવર્તમાન

વિષય પરત્વે સરસ અનવાજી પાઠ્યુ છે. —સુષક

અમારાં બાળોપયોગી બીજાં પાઠ્યપુસ્તકો

મુળથી ઇલાજના સરકારી કેળવણીખાતાએ
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું
મુખારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પુખ્ત
આવૃત્તિઓ અને આપવારિક હાલકરણો-
થી શરૂ

નવીન અંગુલિત

ભૂમિતિ સાથે, શોધા ધોરણ માટે
[અથવા તથા હાલકરણો બંનેને ઉપયોગી]
કીમત રૂ. ૦-૫-૦

બાળોપયોગી માટે મુદર સાધન
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું
કન્યા ગણિત - ભાગ પહેલો
[બાળવર્ગીય ત્રીજા ધોરણ સુધીનું]
કીમત રૂ. ૦-૮-૦
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસારી પાંચમી
આવૃત્તિમાં બાળભૂમિતિનો વિષય વધાર્યો
છે. —વારાણસીએ તેા આ જ ગણિત,
વાપરતું નેહ્યે.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું
કુમાર ગણિત-ભાગ બીજો
[શોધા અને પાંચમી ધોરણ માટે]
નવી મુખારેલી પાંચમી આવૃત્તિ
કીમત રૂ. ૦-૮-૦

કેવળગીખાતાએ મંજૂર કરેલ
નરિતના નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે
શોધા ધોરણ માટે
કુમાર ગણિત [ભાગ ૧ નું] રૂ. ૦-૩-૬
ભૂમિતિ-ધોરણ શોધુ રૂ. ૦-૧-૬
કુમાર ગણિત [ભૂમિતિ સાથે] ૦-૫-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું
નવીન દ્વિતીય શ્રેણીએકું
સરલ દેશીનામું
કીમત રૂ. ૦-૨-૩
વાપરનારોએને બહુ જ પસંદ પડ્યું છે.

સરકારી કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કરેલા બીજાં ધોરણવાર
ગણિતો
કુમાર ગણિત - ધોરણ પાંચમું
કુમાર ગણિત - ધોરણ છઠું
દરબી કીમત રૂ. ૦-૫-૦ છે

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર
સરલ બાળવર્ગીય (બાળમી આવૃત્તિ)
કીમત રૂ. ૦-૨-૦

નવીન શોજના
સરલ બાળવર્ગીયનાં દાર્દની પેટી
કીમત રૂ. ૦-૮-૦

અમારા અર્થાં પુસ્તકો શિક્ષણવ્યવસ્થાના નિષ્ક્રમને અનુસારીને કમિક અને
ધોરણવાર તૈયાર કરેલા છે, તેથી ગ્રોળવવાને ઘણાજ અનુકૂળ બતાવ્યાં છે.
એક વખત વાપરીને ખાતરી કરો. સાર્ગીરી નકલોમા માર્ક કમિશન. અર્થાં:
કાલ્યાણાઈ લુખસીદાસ લોન્ગલી, હરેશીની પોળ, મુમ્બુર, અમદાવાદ

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ જાતની સ્કૂલોમાં આવતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારું ટેક્સ્ટબુકોનું કમિશન દર્શાવતું 'પ્રાઈવેટલીસ્ટ' મંગાવી ખાતી કરો.

વળી અમારે ત્યાં :—નિશાળોમાં આવતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેક દરેક બુકમ મળે છે. ટેક્સ્ટબુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે છે. તમારી સગવડ સમયાવાંતી મુંદર ને સ્વચ્છ માત્ર વ્યથાગ્રંથ ને છૂટક મળે છે. પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો રોસનરી સામાન પણ સરતોમ મળે છે. માટે બીજેથી પુસ્તકો ખરીદતાં પહેલાં તમારા જુના, જાણીતા ને વિશ્વાસ-પાત્ર રચનાની પહેલી મુલાકાત લો.

ટેક્સ્ટબુકોના જનરલ વ્યાપારી
બુકસેલર રણુછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

ગાંધીરોડ-અમદાવાદ.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

લાકડાવાળાના ગણિત તરીકે ગુજરાતી જનતામાં મશહૂર થએલું

અં ક ગ જિ ત

— પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાં ચાર ધોરણો માટે —

: તમા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારનાર :

શ્રીયુત મણિલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

બી. એ, એસ. ડી. સી. ડી.

શિક્ષક, મહાવક્ત્રી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

:: કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ ::

દરેક ધોરણ માટે ગણિત તથા મૂંઝવણના બુદ્ધિ વિભાગો. પદ્ધતિસરની ક્રમિક સમજાવટ અને શિક્ષકો માટે જરૂરી મૂલ્યનો. સાધનોની માર્ગસૂચક યાદી અને ૧૫૦ થી વિશેષ આકૃતિઓ. મુંદર ઓર્થિક કાગળ પર આકર્ષક છૂટું છાપકામ પાછી બાંધણી.

• મૂલ્ય તમારું આના •

: વધુ વિગત મા તમારું નકલ માટે લખો :

મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ બુકસેલર, મુરત.

નવાં પુસ્તકો

સુ. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-આદ્યકાલ અમૃતલાલ દવે)
બી. એ. એસ. પી. સી. ડી.

વ્યાકરણ પડ્યા લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સ્વેચ્છા એવા સુંદર છે કે બાળક મુશ્કેલીના સિવાય આ કૃતિનિષ્પન્ન સહેલાઈથી ધૃત્યુ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં શાખલ કરેલું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ કુ ૦-૩-૦

" ૨ જી ૦-૪-૦

સુ. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ જોગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાત

કલાઈ પછી ભૌગોલિક થએલા

ફેરફારો ત્રાધે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ ઉદ્દેશમાં

ઉદ્દેશો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્તીકયુતર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્તીકયુતર કાષ્ટનલ પરીક્ષાના બધામ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી વ્યાખ્યા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દબથી વખાણેલા અને અનુકૂળ પુસ્તકો ખરીદના કરતા આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા વધે પામ કરી શકાશે.

(કિંમત ૨-૨-૦ કિંમત ૨-૨-૦ સાથે, વર્તીકયુતર પ્રવેશકનો વધારો ૧૯-૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

ક-ચાઓ માટે

કાષ્ટનલ શિક્ષિકા

ક-ચાઓની કાષ્ટનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમન આલુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થએલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલા છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા જોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થએલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીઝોલ્ડ, અમદાવાદ.

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી:

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; બાળવિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦; પ્રહાંડતો બેઠ ૩-૮-૦; બાળવિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦; પારંસમણીની શોધ ૨-૦-૦; પાંડવ ગ્રન્થ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૮; જગતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦.

ધોરણ છઠું:—ટાટ્ટોરિયની ઉવાર્તા ૦-૫-૦; મિઆઉ ૦-૧-૦; બૂલબૂલામણી ૦-૧-૦; બલિદાન ૦-૫-૦; મેઘધત્વ ૦-૪-૮; કાલસા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મંથપૂડા ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—બીખ્મ ૦-૪-૦; જયબજરંગ ૦-૬-૦; સખરસ ૦-૩-૦; ખીરબલનો જાન્યુ ૦-૮-૦; કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦; પુરતકાલ્ય ૦-૨-૦; રસિદની પેટી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બંબાળી ખીરબજ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦ કસુખર ૦-૩-૦; સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦; બાગ ઠાયરી ૦-૩-૦; ખોરી ખોરી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—અકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૬-૦; ધૂપરાળી ૦-૪-૦; સોનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાજો ૦-૨-૦; અરશીપુરી ૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૫-૦; રિછિટિછી ૦-૪-૦; તોશાની દિપુડો ૦-૬-૦; જાદુઈ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીનાં જાણ્યાં ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ ૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; ગણેડાનું રાજ ૦-૧-૦; રમકડાંની કુકાન ૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મરતાતો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—મોપગાંની મણુરાઈ ૦-૪-૦; હાથી ધમધમ ચાલે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; હાડ કાબો ૦-૪-૦; વાધોનું વન ૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાંમણાં ૦-૫-૦; ઝેટરી ૦-૬-૦; કાકી ૦-૩-૦, દરેક સ્ત્રી વાંચે ૦-૩-૦, અધ્યાત્મના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. સંખ્યા:—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર કેળાંપીઠ, સુરત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભા. : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ જી : રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ જી : રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : રૂ. ૦-૩-૦

૬. મહત્ત્વ ધોરણવાર મામદી પદ્ધતિ અત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતી ભૂગોળ ક્વોર્ટ-૧ નાભાઈ લ' નુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ હતાશની ભૂગોળ } ક્વોર્ટ પ્રીતભગત નગરાય દેમાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાની ભૂગોળ } ૦-૫-૦

ગર્ભાશી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દત્તભગત સુનીલાન ત્રિવેદી ૦-૮-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન આનુભાઈ લ' નુભાઈ કાઠ ૦-૧૨-૦

શાળાપંચોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ (ગણ્યધોરણ માટે) ૦-૮-૦

ક્વોર્ટ-મગત પાત્ર માલિકના ધોળાકીઆ.

વેપારગિનાન અને દેલીનામ ક્વોર્ટ-દુર્ગોચકર સિરચકર પાલિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપિયુક નંગ ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત ૦-૧-૬

ગુજરાતી કોપિયુક નંગ ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત ૦-૧-૬

તરુતાની પત્રિકા મંગાવો.

વળો-મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકરીયો,

મતપો અને નાદે, ગીગોડા, અમદાવાદ.

સુદેવ, સસ્તા, કૃમિક ગોળાવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, ઉત્તમ પુસ્તકો
 ! ઘણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે અલાવે છે !
 * સુખર્ષ હલાકાત સરકારી ફેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિશ બેનરિસએ *
 પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ કે હાઈવેરીયુડ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો x
 [ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]
 નવી ૮ મી આવૃત્તિ.
 નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ
 તેમજ બીજા વધારા સાથેનું બોળકાને
 અતિશય ગમ્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો x
 [ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]
 નવી પાંચમી આવૃત્તિ
 ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની
 બાળાઓ માટે. વ. ફા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો
 સાથેનું. બાળાઓને અતિશય ગમ્યું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો ૪ x
 [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]
 [ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો
 * અનકાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦
 [ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને માટે ઉપયોગી]

* અનકાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦
 [ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને માટે ઉપયોગી]
 * અનકાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૬

[ભૂમિતિ, વિભાજ અને નામા સાથેની આવૃત્તિ]
 * અનકાગણિત ધોરણ છઠું x [એકસબોના છઠાં ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૫-૦
 : બીજાં પુસ્તકો

* અનકાનામું ભાગ પહેલો x [ધરતો દિગ્માળ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦
 [ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને માટે ઉપયોગી]
 * અનકાનામું ભાગ બીજો x [દુકાનનો દિગ્માળ, પ. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. ફા. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]
 * અનકાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦
 [બોળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીનાં છાત્રાંઓને ઉપયોગી]

* અનકાભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦
 [ચોથા ને પાંચમા ધોરણનાં છાત્રાંઓને ઉપયોગી]
 * સરલ બ્રાજપોથી x ૧૨ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાનું ગમ્યું છે.]

ટીપ્સ:-વાપરનારાં મુદ્રકો વળાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નકલો માં
 નીચેને શીર્ષકો સજો. સાફ કમિશન ને બીજી ઘણી અનુદાન.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનકા

હેડમાસ્ટર, મેરીયાઉન મેગેરિયાસ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

પુસ્તક ૭૩]

[અંક ૪

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્દાર અને પ્રગતિમાન માણસની
બહેર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
ણાનાં પંખતમાં જે રીતરિવાજો તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેખર આપણા મૃત્યુ પછી
સત્યના દંડ અને ધર્મના વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો
હાલતા કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી શકશે.”

કેળવણીખાતાના દુકમશી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળજાભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હે.આસ્તર પ્રે. ડા. ટૂનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(નવું દર નિર્ધારિત ગ્રામ્ય છે)

ધા “સાવંત સુનિતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીજીએ ઉપનિષદે બાંધે

અગામી ૩૯-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ગણિતની તાલીમ	૧૫૬
૨	પરીક્ષા કેવી હોવી જોઈએ	૧૬૨
૩	હિંદુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અને શુક્રેષ	૧૬૬
૪	મુંબરાતના મીઠાના અગરો	૧૭૦
૫	અમારું દક્ષિણનું પર્યટન	૧૭૫
૬	ગ્રામ્ય મુદ્યાગણ	૧૭૬
૭	વાંકળની રાજસભામાં નામ વગેરે અધિકારીનાં કામ ...	૧૮૪
૮	આરોગ્યને લગતો સંવાદ	૧૮૬
૯	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયગેરી મારે મંજુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૯૦
૧૦	ઇનામપત્રક	૧૯૪
૧૧	ખાનગી જાહેરાતો	૧૯

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ

લેખક : પ્રાણલાલ દીરપારામ દેશાઈ બી. એ. એસ. દી. સી. બી.

રફલબોર્ડ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર, અમદાવાદ યુનિવર્સિટી સિટિ.

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.

આ પુસ્તક મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સલાવવા મંજુર કર્યું છે. પુસ્તક મુંબઈ જાણીતાં વિદ્વાનો અને કેળવણીકારોએ સારા અભિપ્રાય આપ્યા છે.

આ પુસ્તકના સંબંધમાં પ્રખ્યાત દૈનિક પત્ર ‘મુંબઈ રામાયાર’ લખે છે કે “આયાર અગાઉ હિંદના ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો લખાયાં છે, છતાં આ પુસ્તકમાં અનેક વિશેષતા અને નવીનતા છે. શ્રી દેશાઈ મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતામાં શિક્ષક ઉપરાંત હોમીયોપેથિક પદ્ધતિના એટલે વિદ્યાર્થી, શિક્ષક તથા પરીક્ષક જે ત્રણેની મુશ્કેલીઓ મમજી. રાધેલા હોવાથી તેઓ આ પુસ્તકને ઉપયોગી જાનવી શક્યા છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદના પ્રખ્યાત બુકસેલર્સ પાસેથી પણ મળી શકે.

ગોહનલાલ દામોદર મહેતા બુંદેલર એન્ડ પબ્લિશર્સ-રાજકોટ.

ગુજરાત સાહિત્ય

પુસ્તક ૭૩]

એપ્રિલ ૧૯૩૪

[અંક ૪]

ગણિતની તાલીમ

દરેક ઠેકાણે શાળાના અભ્યાસક્રમમાં વાચન, લેખન અને અંક-ગણિત એ ધણાં અગત્યના વિષયો ગણાય છે, અને તેથી તેનું જ્ઞાન ફરજિયાત રાખવામાં આવ્યું છે. મંસારવહેવારના દરેક પ્રસંગે તેની જરૂર પડે છે. મનુષ્યજાતિને વિચાર કે લાગણીના જે લુદા લુદા અગુલવ થાય છે તે અમુક લેખી ચિહ્નોદ્વારા દર્શાવ્યાં હોય છે. તેને સાહિત્ય કહેવામાં આવે છે. આ સાહિત્યના ભંડારની કુંચી વાચન છે. આપણા વિચારને લેખનદ્વારા સ્થાયી સ્વરૂપ મળે છે. એટલી બોલીને, કે વાતચીતદ્વારા આપણે આપણા મનના વિચાર બીજાને જાહેર કરી શકીએ છીએ, પણ જ્યારે તે અમુક લેખી ચિહ્નોદ્વારા દર્શાવવામાં આવે છે ત્યારે તેને કાયમનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી મનુષ્ય તેની ઇચ્છા મુજબ ગમે તે વખતે તેનો ઉપભોગ કરી શકે છે. મંસારનું દોષ પણ કાર્ય સંખ્યાજ્ઞાન સિવાય થઈ શકતું નથી. સાદામાં સાદો ક્રિયા પણ સંખ્યાના જ્ઞાન વગર હોતી નથી. બજારમાં કોઈ ચીજ લેવા જઈએ કે ઘર બંધાવતા હોઈએ, કે વેપારની લેવડદેવડ કરીએ તોપણ તેમાં અંકગણિતના જ્ઞાનની અવશ્યા જરૂર પડે છે. આ કારણને લીધે વાચન, લેખન તથા અંકગણિત એ બાળકના અભ્યાસક્રમમાં અગ્રસ્થાન મેળવે છે.

અંકગણિત વગર દુનિયાનો કોઈપણ વહેવાર યથા શક્યો નથી અને તેથી તે વિષયનું જ્ઞાન બાળકને જરૂરનું છે એ બાબત સ્પષ્ટ છે; પણ તે ઉપરાંત ગણિતના વિષયનો એક મોટો ફાયદો તો એ છે કે તેને લીધે વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને યોગ્ય તાલીમ મળે છે. તાલીમનો અર્થ સારી દેવ થાય છે. દરેક વિષયના જ્ઞાનના લીધે વિદ્યાર્થીની અમુક શક્તિ કસવામાં આવે છે અને તેથી તે નવું કામ કરવાને સશક્ત થાય છે. ત્યારે કોઈપણ જાતનું કામ એકસાઈથી સરળ રીતે થાય છે ત્યારે તેની તાલીમ મળી છે એમ કહેવામાં આવે છે. દરેક ધંધાધરી મનુષ્યમાં વારંવાર કામના મહા-વગરને લીધે આવી યોગ્યતા આવે છે. એકજ કામ ઘણી વખત કરવાથી મગજમાં તેનો એક પ્રકારનો ચીલો બંધાય છે, એટલે બીજા શબ્દમાં કહીએ તો તેની દેવ પડે છે. આ કારણને લીધે દરેક કારીગર પોતાનું કામ સરળતાથી ટુંકી મુદતમાં બરાબર રીતે કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને આવી જાતની તાલીમ ગણિતના જ્ઞાનથી મળે છે. બુદ્ધિનું કર્તવ્ય મુખ્ય-ત્વે વિચાર કરવાનું છે. કાર્યદોરણની સંકલનાનો તર્ક એ વિચારની ક્રિયા છે. અમુક જાતના સંજોગો ઉપરથી તેનું કાર્ય શું ઉપજશે એ ધારણું તે વિચારની ક્રિયા છે. વળી અમુક કાર્ય ઉપરથી તેનાં શાં કારણ હોવાં જોઈએ એવી જાતની બુદ્ધિની ક્રિયાને વિચાર કે અનુમાન કહેવામાં આવે છે. જેમ જેમ મનુષ્યની બુદ્ધિ તીવ્ર બને છે તેમ તેમ તે સૂક્ષ્મ કારણો શોધી શકે છે. ગણિતના વિષયમાં બુદ્ધિને જે તાલીમ મળે છે તેથી ભાગ્યેજ બીજા કોઈ વિષયમાં મળતી હશે. પદાર્થવિજ્ઞાન, જીવનશાસ્ત્ર વગેરે વિષયોમાં બુદ્ધિની સારી કસોટી થાય છે. કુદરતના બનાવો ઉપરથી તેમના નિયમો શોધવા માટે કુશાગ્ર બુદ્ધિની જરૂર પડે છે, પણ તેવા વિષયોમાં પણ ગણિતશાસ્ત્રની વિશેષ જરૂર પડે છે, તેથી એકંદરે એમ કહી શકાય કે ગણિતશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જે તાલીમ મળે તે અનન્ય છે અને તે વડે બુદ્ધિનો આરો વિકાસ થાય છે.

ગણિતનાં સત્ય સનાતન અને વિશ્વવ્યાપી છે. ૨+૨=૪ એ બાબત દુનિયાના કોઈપણ રમણે... તેમજ કોઈપણ જાતનામાં સ્પીકારી સિવાય છુટકો નથી. કોઈપણ મનુષ્યની બુદ્ધિ તેનો ધંકાર કરી શકે એમ નથી. સત્ય તરીકે તે સ્વીકારવામાં કોઈપણ મનુષ્યની શરમ કે મર્યાદા આડે આવતી નથી. જે વિદ્યાર્થી ગણિતનો આવી બાબતનો અભ્યાસ કરે છે તેને નિરંપેક્ષ સત્ય લિપટું ખીલે થાય છે; તેમાં કોઈપણ પ્રકારના રાજ-કોને અવકાશ રહેતો નથી. વળી ગણિતના અભ્યાસથી એકસાઈ કેમ

અને વ્યવસ્થાના ગુણવિધાર્થીનામાં ખીલે છે. તેને આ ગુણની જરૂર હોય
જે હોય પડે છે. ગણિતશાસ્ત્રનું બધારણ તે ઉપર રચાયું છે. આની
સાથે વિદ્યાર્થીની ધ્યાનશક્તિ કેળવાય છે. એકને એક પ્રસંગે કહ્યું છે કે
જે મનુષ્યનું મન ભટકતું હોય તેણે ગણિત વિશેષ શીખવું જોઈએ.
તેનું આ કહેવું યથાર્થ છે, કારણ કે ચિત્તની એકાગ્ર નિયતિ સિવાય
ગણિતની કોઈપણ ક્રિયા થઈ શકતી નથી. દિસાચ ગણતી વખતે બાળકને
વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે. તેનું ચિત્ત જરા પણ આધુપાધુ ચાય છે
તો તેમાં તે ભૂલ કરે છે. અને તેથી તેની ગણતરી ખોટી પડે છે. વિશેષમાં
ગણિતનો વિષય અમૂર્ત બાબતનો હોવાથી તે સમજવાને માટે ઘણા પ્રયાસ
કરવો પડે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ ગમે તેમ અદર બાબતો સ્વીકારી લઈ
તકે કે વિચાર કરે છે તેમની ગણતરી ખરી પડતી નથી. અમુક ચોક્કસ
ખરી બાબત સ્વીકાર્યા પછીજ તેના ઉપર તકની હમારત ચણી શકાય
છે. આ બધાં કારણોને લીધે જે વિદ્યાર્થીને ગણિતની યોગ્ય તાલીમ મળતી
નથી તેની બુદ્ધિનો સારો વિકાસ થઈ શકતો નથી એ નિઃસંશય છે.

આપણે પળે પળે કાર્યકારણનો વિચાર કરીએ છીએ; એટલે તેમાં બુદ્ધિની
ક્રિયા જોવામાં આવે છે. કોઈપણ સૂક્ષ્મ બાબતની વિચારણા માટે કસા-
એલી બુદ્ધિની જરૂર પડે છે. વળી કુદરતના ગૂઢ નિયમો શોધવા માટે
બુદ્ધિને સારી તાલીમ મળેલી હોવી જોઈએ. જે વ્યક્તિનું ચિત્ત એકાગ્ર
થઈ શકતું નથી, તે કોઈપણ કામ સારી રીતે કરી શકતો નથી. આ
કારણને લીધે ગ્રીક ફીલસૂફ પ્લેટોએ તેની શાળાના પ્રવેશદ્વાર
ઉપર લખ્યું હતું કે જેણે ગણિતની તાલીમ મેળવી નથી તેણે
અંદર દાખલ થવું નહિ. આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાના સભ્યો સમજ્યા માટે તીવ્ર
બુદ્ધિની ખાસ જરૂર પડે છે; તેથી તે જમાનામાં ગણિતશાસ્ત્રનું સૌનતત્ત્વ
જ્ઞાનના અભ્યાસ માટે ઉપોદ્દેશાતરૂપ ગણનામાં આવ્યું હતું. આ વસ્તુનિયતિ
કર્તા દાલમાં કેઈ જુદા પ્રકારની માન્યતા પ્રચલિત થતી જાય છે. આધુ-
નિક સમયમાં 'ઉપયોગિતા'ની દૃષ્ટિ સર્વામાન્ય થતી જોવામાં આવે છે.
દરેક બાબતનો શો પ્રત્યક્ષ ફાયદો છે એ મુદ્દો પ્રથમ તપાસવામાં આવે
છે અને સંસ્કારિતા કે તાલીમુત્તે, શિષ્ય સ્થાન મળતું જાય છે. ગણિતના
અભ્યાસમાં પણ તે દૃષ્ટિ મુજબ હાલમાં ઘણી ટોચ કરવામાં આવે છે
અને તેથી જેમ અને તેમ ગણિતનો વિષય પદાર્થજ્ઞાનથી સરળ કરવામાં
આવે છે. શ્રીઈ. સ્ક્રિપ્સ દિસાચ એકંદરે કે તે સરતું સંવાસ કરવામાં આવે
છે કે તેની તેમને શી જરૂર છે. સંસારમહેવારમાં એવા દિસાચ કરવાનું

હોતા નથી. વળી આ ઉપરાંત ફેટલીક નિરુપયોગી બાબતના હિસાબનો પણ તેજ દૃષ્ટિથી અનાદર થાય છે. વિદ્યાર્થીને ભવિષ્યમાં તે બાબત કામમાં આવશે કે કેમ તે વિચાર મુજબ અભ્યાસક્રમમાં પણ ફેરફાર થાય છે. દુકામાં ગણિતનો વિષય હાલ વધારે સરળ કરવાને માટે બહુ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. ભૂમિતિના સિદ્ધાંતો પણ વધારે સરળ રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે. સુદૃઢતા ગણના પુસ્તકનો પાંચમો સિદ્ધાંત જેને અંગ્રેજીમાં 'Asses's bridge' કહે છે તે તો આરંભમાં ઘણાજ કઠણ લાગતો હતો. વિદ્યાર્થીનું મગજ ફરી નવ તેવી તર્કની પરંપરા તેમાં જોવામાં આવે છે; પણ હાલમાં તે વસ્તુસ્થિતિ રહી નથી. હવે તો શિક્ષણ સરળ અને સુખમય કરવાનો વિશેષ ઝોર નજરે પડે છે. અલગત બાળકનું શિક્ષણ આકર્ષક અને રસમય હોવું જોઈએ, પણ તેની સાથે બુદ્ધિ સુસ્ત થઈ જાય એવો પ્રબંધ ઇચ્છવા જોઈ નથી. વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં ઘણી બાબતો કઠણ પણ હોવી જોઈએ કે તેના પ્રસંગે જાતે વિચાર કરી ખતથી તે તેને નિર્ણય કરી શકે. જેમ એક મનુષ્ય લાંબા વખત સુધી ભાત જોવા હલકો ખોરાક ખાયા કરે, તો છેવટે તેની જઠર ભારે ખોરાક પચાવી શકતી નથી; તેમ જો વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને સખત રીતે કસવાના પ્રસંગો મળે નહિ, તો તેઓ આગળ ઉપર દોઈ કઠણ કે સૂક્ષ્મ બાબત ઉપર વિચાર કરતાં પાછા ડે છે અને પછી તેમને તેવું કામ કરવાનો કંટાળો આવે છે. ખરી રીતે જો વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને સારી રીતે કસવાની જરૂર છે કે જોયી તેને યોગ્ય તાલીમ મળે અને તે વડે તે સૂક્ષ્મ બાબતનો વિચાર કરી શકે. જે મનુષ્યની બુદ્ધિ તીવ્ર હોય છે તેજ કુદરતના નિયમો સમજી શકે છે. જેમનું બાળ એક ટેકાણેથી બીજે ટેકાણે ભટકતું હોય તેમનાથી દોઈ પણ સત્યની શોધ થઈ શકતી નથી, તેમજ સત્યનું ગ્રહણ પણ થઈ શકતું નથી. હવે આ ઉપરથી સદૃજ જણાશે કે ગણિતશાસ્ત્રના સારા અભ્યાસથી વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને યોગ્ય તાલીમ આપવી જોઈએ કે જોયી તેના મગજનો સારો વિકાસ થાય અને તેથી તેનું કર્તવ્ય તે બરાબર રીતે બજાવી શકે.

પરીક્ષા કેવી હોવી જોઈએ.

મારા મિત્રમંડળમાં ફેટલાક શિક્ષકો છે, તેમને કેળવણીને લગતદ અશ્રોમાં સારો રસ પડે છે, આ કારણને લીધે પ્રસંગોપાત તેમની સાથે મારે

શિક્ષણની અગત્યની બાબત ઉપર ચર્ચા થાય છે. એક સમીક્ષાને હું કરવા જતો હતો, ત્યારે નરભેરામ મને રસ્તામાં મળ્યા. મેં તેમને પૂછ્યું કે હાલમાં નવાણીની રીત છે? તેમણે કહ્યું કે થોડા વખત ઉપર યુરોપમાં શિક્ષણની જે પરિપદ ભરપૂર્ણ હતી તેમાં પરીક્ષાની પદ્ધતિ મુંબઈ જે રસભરી ચર્ચા થઈ હતી તેનો રિપોર્ટ મારા વાંચવામાં આવ્યો છે અને તેથી આપણે ત્યાં તેનો કેવી રીતે અમલ થાય તે મુંબઈ હું મનન કરું છું.

શિક્ષક:—આપણે ત્યાં તો જુની રીતે પરીક્ષા થાય છે તે તમે જાણો છો.

નરભેરામ:—હા. એ બાબત મારી નજર બહાર નથી, પણ જમાનાની સાથે આપણે પ્રગતિ કરવી જોઈએ.

શિક્ષક:—હાલમાં દુનિયાના દરેક દેશમાં કેળવણીના પ્રશ્ને અગત્યનું ત્યાગ લીધું છે, કારણ કે સમાજની ઉત્તરિતો આધાર કેળવણીના સ્વરૂપ ઉપર છે એમ ત્યાંના વિદ્વાનો માને છે. આપણે ત્યાં કૃતલીક બાબતમાં તો ઠીક ફેરફાર થયા છે.

નરભેરામ:—તમારું કહેવું ખરું છે, પણ મારું તો દૃઢ માનવું છે, કે પરીક્ષક શિક્ષકને શિક્ષણનો નમુનો રજુ કરે છે. જેવી રીતે પરીક્ષા થાય છે તેવી રીતે બીજે વર્ગે શિક્ષક સાચા પરિણામ માટે વિદ્યાર્થીઓને શીખવે છે. તેથી શિક્ષણના બધા પ્રશ્નોમાં પરીક્ષાની બાબત ઘણી અગત્યની ગણવામાં આવે છે.

શિક્ષક:—અલબત્ત, પરીક્ષાની શૈલીમાં સુધારો કરવાની ઘણી જરૂર છે; કારણ કે હાલની રીત મુજબ તો વિદ્યાર્થીની યાદશક્તિની મુખ્યત્વે કસોટી થાય છે. કોઈ કોઈ બુદ્ધિની કસોટીના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે, પણ એકંદરે જોતાં હાલમાં બુદ્ધિ કે હૃદયના વિદ્વાસ ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે વિદ્યાર્થીઓને કટકું યાદ રહ્યું હોય છે તે બાબત આગળ પડતી જણાય છે.

નરભેરામ:—પ્રથમ જણાવ્યા મુજબ પરીક્ષાની પદ્ધતિને લગતાં રિપોર્ટમાં પણ આ મુદ્દો સારી રીતે જણવામાં આવ્યો છે અને ત્યાંનાં કેળવણીકારોનો સમગ્ર મત એવો છે કે ખરી કેળવણી માટે તો હાલની પરીક્ષાની પદ્ધતિમાં ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે.

શિક્ષક:—પરીક્ષાની રીતમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ એ બાબત હું પણ સ્વીકારું છું, પણ તે કેવી રીતે થઈ શકે એ પ્રશ્ન મને મુંઝવી રહ્યો છે; કારણ કે કોઈ કોઈ વખત જુની રીતમાં સુધારો થવાને બદલે નવાં ફેરફારથી હાનિ થાય છે.

નરભેરામ:—શિક્ષણની રીતમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર કરવો એવો તમારો મત છે. એમ હું ધારું છું; પણ પરીક્ષાની હાલની રીત તો ઘણી જુની છે અને તેથી આપણે ત્યાં બુદ્ધિના વિકાસની દૃષ્ટિએ જોતાં ઘણું નુકસાન થયું છે.

શિક્ષક:—ખાળકને અમુક વિષયમાંની ફેટલી બાબતો યાદ રહી છે એ જો. પરીક્ષાનું ધ્યેય હોય તો અંલગત તેમાં આસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે, કારણકે તેને લીધે વિષય બરાબર સમજીને તેના અગત્યના મુદ્દા યાદવામાં આવતા નથી, પણ સમત્યા વગર અમુક વખત માટે તે ગોખી યાદ રાખવામાં આવે છે; તેથી વિશેષ હાનિ થાય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર ભારે બોજો રહે છે અને વિષયને સાંગોપાંગ સમજવાને બદલે તેમાંની અમુક અમુક બાબતો પસંદ ગોખી તે યાદ રાખવી પડે છે.

નરભેરામ:—આપણે ત્યાં આ પરતુરિયતિ હજી એમની એમ છે, પણ ખાશ્વત્ય દેશોમાં તો ઘણા અગત્યના ફેરફાર કરેલા છે.

શિક્ષક:—તેમાંના કયા કયાનો અમલ આપણે ત્યાં થઈ શકે એમ છે તે જરા કહેશો ?

નરભેરામ:—પ્રથમ તો તેમણે સારી લાયકાતવાળા શિક્ષકોને પસંદ કરી તેમને હંથા પ્રકારની તાલીમ આપી તેમનું કામ તેઓ સારામાં સારી રીતે એટલે શાસ્ત્રીય રીતે કરી શકે એવી તાલીમની યોજના પ્રથમ ધડવામાં આવી હતી.

શિક્ષક:—પછી બીજું શું શું કર્યું ?

નરભેરામ:—હંથા ચારિત્રવાળા અને શાસ્ત્રીય તાલીમવાળા શિક્ષકોની નિમણૂક કરીને તેઓ મંતૌલ પામ્યા નથી. તેની સાથે તેમના ઉપર દેખરખ રાખનારા પરીક્ષકને પણ તેમના કામની સારી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

શિક્ષક:—તમારું કહેવું બ્યાજખી છે. જ્યોત્સુધી કર્તવ્યનિષ્ઠ અને સારી તાલીમ પામેલા શિક્ષકો મળી આવે નહિ ત્યાંસુધી શિક્ષણમાં કદી સુધારો થઈ શકે એમ નથી; માટે શાળામાં દરરોજ નિયમિત રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તેને માટે શિક્ષકવર્ગમાં તેમની ફરજની હંથા પ્રકારની લાગણી હોવી જોઈએ. જ્યારે શિક્ષક ખરા જિજ્ઞાસુ શીખવે છે ત્યારે પદ્ધતિ પણ આપોઆપ નીકળી આવે છે અને વિદ્યાર્થી તેની કદર કરી શકે છે.

નરભેરામ:—શાળામાં નિયમિત રીતે અને શાસ્ત્રીય રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો જ પરીક્ષાની શૈલીમાં ફેરફાર થઈ શકે, નહિતે હાલની રીત કાયમની થઈ જવાનો ભય રહે છે.

શિક્ષક:—આ ઉપરંથી એક બાબત એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે શિક્ષકોની લાંબકાત હંચા પ્રકારની હોવી જોઈએ.

નરભોરામ:—તેની સાથે પરીક્ષકની દૃષ્ટિમાં સમલાપ હોવો જોઈએ અને તેનું માનસ હંચા પ્રકારનું પૈત્રાનિક હોવું જોઈએ કે જેથી શિક્ષકનું કામ ચોખ્ખી રીતે જાણવામાં આવે. વળી શિક્ષકની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી તેના કામની તુલના થવી જોઈએ. ખરી રીતે તો પરીક્ષક એક ભોમીએ અને મિત્ર હોય તેવી રીતે તેનું વર્તન હોવું જોઈએ.

શિક્ષક:—મને કેટલાક તેવા પરીક્ષકોનો અનુભવ છે. શાળામાં મુખ્ય મુદ્દાની બાબત ઈઈ છે તે ઉપર તેઓ ખાસ લક્ષ આપે છે અને નહીં બાબતો તેઓ સુંઘતા નથી; વળી તેઓ રચનાત્મક ચૂચના આપી અને તેમ વધારે માર્ગદર્શક થવા પ્રયત્ન કરે છે.

નરભોરામ:—ઉપર જણાવેલી વસ્તુસ્થિતિ આપણે ત્યાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે, પણ સુરોપમાં તો તે સાધારણ સ્થિતિ છે. ત્યાંના શિક્ષકમાં આત્મગૌરવ તથા અભ્યાસની નેમજ કર્તવ્યની લાગણી હંચા હોવાથી તેમના કામની પરીક્ષા પણ તેવીજ દાદૃથી કરવામાં આવે છે. પરીક્ષક અમલદાર માનની શ્રદ્ધિ કેટલી ધર્ષ છે તેના કરતાંએ તે માન કેવી રીતે આપવામાં આવ્યું છે તેની વધારે દરકાર રાખે છે. વળી દક્ષ પુદ્ધિના વિકાસ ઉપર લક્ષ આપવાને બદલે શાળાની લિન્ન લિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કેવી જાતની છે તે માટે બહુ ઈતેમ્નર હોય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીના શરીરના અને નીતિના વિકાસ ઉપર કેવી અસર થાય છે તેની ખાસ નોંધ લે છે. વળી તે જાતે વર્ગમાં અમુક અમુક બાબત શીખવી જતાવે છે અને તેવા આદર્શો તેના આગળ રજુ કરે છે.

શિક્ષક:—આપણે ત્યાં પણ આ પ્રમાણે હંચા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે એને માટે ખાસ પ્રયત્ન થવો જોઈએ. મારા ધારવા મુજબ હાલની સ્થિતિમાં પણ કેટલાક મારા ફેરફાર ધર્ષ શકે એમ છે.

નરભોરામ:—તે ક્યા ક્યા છે તે મને જણાવશો ?

શિક્ષક:—હાલમાં પરીક્ષાના સવાલમાં કેટલાક પ્રશ્નો પુદ્ધિની કસોટીના મૂકવા જોઈએ. અમુક બાબત કેવી છે તેનું વર્ણન માગવાને બદલે તે બાબત શા કારણથી તેવા સ્વરૂપની છે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. વિદ્યાર્થી પોતે વિચાર કરે અને તેનો જાતે નિર્ણય કરે એવા પ્રશ્નો પૂછી સકાય એમ છે. અમુક સ્થિતિમાં અમુક જાતનો ફેરફાર થાય તો તેનું શું પરિ-

નરભેરામ:—શિક્ષણની રીતમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર કરવો એવો તમારો મત છે એમ હું ધારું છું; પણ પરીક્ષાની હાલની રીત તો ઘણી જુની છે અને તેથી આપણે ત્યાં બુદ્ધિના વિકાસની દૃષ્ટિએ જોતાં ઘણું નુકસાન થયું છે.

શિક્ષક:—બાળકને અમુક વિષયમાંની કેટલી બાબતો યાદ રહી છે એ જો. પરીક્ષાનું ધ્યેય હોય તો અલગત તેમાં ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે, કારણકે તેને લીધે વિષય બરાબર સમજીને તેના અગત્યનાં મુદ્દા પચાવવામાં આવતા નથી, પણ સમજ્યા વગર અમુક વખત માટે તે ગોખી યાદ રાખવામાં આવે છે; તેથી વિશેષ હાનિ થાય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર ભારે ભોજો રહે છે અને વિષયને સાંગોપાંગ સમજવાને બદલે તેમાંની અમુક અમુક બાબતો પસંદે ગોખી તે યાદ રાખવી પડે છે.

નરભેરામ:—આપણે ત્યાં આ વસ્તુરિધિતિ હજુ એમની એમ છે, પણ શાસ્ત્રાત્મક દેશોમાં તો ઘણા અગત્યના ફેરફાર કરેલા છે.

શિક્ષક:—તેમાંના કયા કયાનો અમલ આપણે ત્યાં થઈ શકે એમ છે તે જરા કહેશો?

નરભેરામ:—પ્રથમ તો તેમણે સારી લાયકાતવાળા શિક્ષકોને પસંદ કરી તેમને ઉચ્ચ પ્રકારની તાલીમ આપી તેમનું કામ તેઓ સારામાં સારી રીતે એટલે શાસ્ત્રીય રીતે કરી શકે એવી તાલીમની યોજના પ્રથમ ધક્કામાં આવી હતી.

શિક્ષક:—પછી બીજું શું શું થયું?

નરભેરામ:—ઉચ્ચ ચારિત્રવાળા અને શાસ્ત્રીય તાલીમવાળા શિક્ષકોની નિમણૂક કરીને તેઓ સંતોષ પામ્યા નથી. તેની સાથે તેમના ઉપર દેખરખ રાખનારા પરીક્ષકને પણ તેમના કામની સારી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

શિક્ષક:—તમારું કહેવું બ્યાજબી છે. ત્યાંસુધી કર્તવ્યનિષ્ઠ અને સારી તાલીમ પામેલા શિક્ષકો મળી આવે નહિ ત્યાંસુધી શિક્ષણમાં કદી સુધારો થઈ શકે એમ નથી; માટે શાળામાં દરરોજ નિયમિત રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તેને માટે શિક્ષકવર્ગમાં તેમની ફરજની ઉચ્ચ પ્રકારની લાગણી હોવી જોઈએ. જ્યારે શિક્ષક ખરા જિજ્ઞાસુ શીખવે છે ત્યારે પદ્ધતિ પણ આપોઆપ નીકળી આવે છે અને વિદ્યાર્થી તેની કદર કરી શકે છે.

નરભેરામ:—શાળામાં નિયમિત રીતે અને શાસ્ત્રીય રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો જ પરીક્ષાની શૈલીમાં ફેરફાર થઈ શકે, નહિતો હાલની રીત કાયમની થઈ જવાનો ભય રહે છે.

શિક્ષક:—આ ઉપરંથી એક બાબત એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે શિક્ષકોની લાભકારી હિંસા પ્રકારની હોવી જોઈએ.

નરભેરામ:—તેની સાથે પરીક્ષકની દૃષ્ટિમાં સમલાપ હોવો જોઈએ અને તેનું માનસ હિંસા પ્રકારનું પૈરાનિક હોવું જોઈએ કે જેથી શિક્ષકનું કામ યોગ્ય રીતે જણાવામાં આવે. વળી શિક્ષકની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી તેના કામની તુલના થવી જોઈએ. ખરી રીતે તો પરીક્ષક એક ભોમીઓ અને મિત્ર હોય તેવી રીતે તેનું વર્તન હોવું જોઈએ.

શિક્ષક:—મને કેટલાક તેવા પરીક્ષકનો અનુભવ છે. શાળામાં મુખ્ય મુદ્દાની બાબત કઈ છે તે ઉપર તેઓ ખાસ લક્ષ આપે છે અને નજીવી બાબતો તેઓ સુધતા નથી; વળી તેઓ રચનાત્મક સૂચના આપી અને તેમ વધારે માર્ગદર્શક થવા પ્રયત્ન કરે છે.

નરભેરામ:—ઉપર જણાવેલી વસ્તુસ્થિતિ આપણે ત્યાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે, પણ યુરોપમાં તો તે સાધારણ સ્થિતિ છે. ત્યાંના શિક્ષકમાં આત્મગૌરવ તથા અભ્યાસની તેમજ કર્તવ્યની લાગણી હોય છે. હોવાથી તેમના કામની પરીક્ષા પણ તેવીજ દાંષ્ટી કરવામાં આવે છે. પરીક્ષક અમલદાર જ્ઞાનની શ્રદ્ધિ કેટલી થઈ છે તેના કારણે તે જ્ઞાન કેવી રીતે આપવામાં આવ્યું છે તેની વધારે દરકાર રાખે છે. વળી ફક્ત બુદ્ધિના વિકાસ ઉપર લક્ષ આપવાને બદલે શાળાની સિન સિન પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કેવી જાતની છે તે માટે બહુ ઈતેમદાર હોય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીના શરીરના અને નીતિના વિકાસ ઉપર કેવી અસર થાય છે તેની ખાસ નોંધ લે છે. વળી તે જાતે વર્ગમાં અમુક અમુક બાબત શીખવી જતાવે છે અને તેવા આદર્શ તેના આગળ રજુ કરે છે.

શિક્ષક:—આપણે ત્યાં પણ આ પ્રમાણે હિંસા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે એને માટે ખાસ પ્રયત્ન થવો જોઈએ. મારા ધારવા મુજબ હાલની સ્થિતિમાં પણ કેટલાક સારા ફેરફાર થઈ શકે એમ છે.

નરભેરામ:—તે કયા કયા છે તે મને જણાવશો ?

શિક્ષક:—હાલમાં પરીક્ષાના સવાલમાં કેટલાક પ્રશ્નો બુદ્ધિની કસોટીના મૂકવા જોઈએ. અમુક બાબત કેવી છે તેનું વર્ણન માગવાને બદલે તે બાબત શા કારણથી તેવા સ્વરૂપની છે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. વિદ્યાર્થી પોતે વિચાર કરે અને તેના જાતે નિર્ણય કરે એવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય એમ છે. અમુક સ્થિતિમાં અમુક જાતનો ફેરફાર થાય તો તેનું શું પરિ-

શુભ નીપજે તથા અમુક બાજત પરત્વે તેનો પોતાનો શો મત છે તેવી બાબતો પણ પૂછી શકાય છે. પ્રશ્નોના જુના સ્વરૂપમાં ફેરફાર કરવાથી વિદ્યાર્થીને વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે અને ત્યારપછી શિક્ષક પણ તે મુગ્ધની સીખવવા માટે છે.

નરભોરામ:—વિદ્યાર્થીનું અમુક વિષયનું જ્ઞાન કેવા પ્રકારનું છે તે જાણવા માટે કંઈ પણ ખર્ચર આપ્યા સિવાય હુંકા પ્રશ્નો પૂછી પરીક્ષા લઈ શકાય છે. શિક્ષક પોતાના વર્ગમાં આ પ્રમાણે પરીક્ષા લઈ શકે એમ છે. તેમા ગોખલુપટ્ટીને કંઈ અવકાશ રહેતો નથી.

શિક્ષક:—ખરેખર ઘણી રીતે પરીક્ષાની રીતમાં ફેરફાર થઈ શકે એમ છે. પરીક્ષકે વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તી તેનો ચહેરો આંખ, દાંત, આમડીનો રંગ વગેરે બાબતોની પૂછપરછ કરવી જોઈએ. આ ઉપરાંત તેની કંઈપના કે ધ્યાનશક્તિ તથા સફલતિની તપાસ કરવી જોઈએ. ફક્ત લેખી પરીક્ષામાં સારા માર્ક મળે એ વિદ્યાર્થીના શરીર, બુદ્ધિ તથા હૃદયના વિકાસની ખરી કસોટી હોતી નથી. તેને લગતી શિક્ષકની નોંધપોથીની તપાસ પરીક્ષકે કરવી જોઈએ અને તે બાબતો ધ્યાનમા રાખી તેના કામની તુલના કરવાની જરૂર છે.

નરભોરામ:—આ પ્રમાણે પરીક્ષાની સૈધી દાખલ કરવામાં આવે તો આપણી સમાજની બુદ્ધિસંપત્તિમાં સારો વધારો થાય એમ માઈ માનવું છે.

શિક્ષક

હિંદુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અને ભૂકંપ

આર્યોનું વૈજ્ઞાનિક સાહિત્ય ખાસ કરીને ભૂકંપના વિષય ઉપર ઘણો પ્રકાશ પાડે છે. આર્ય વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રકારોએ ભૂકંપના બનાવ ઉપર પોતાના મનઃક્રિયા દોરેલાં છે. ઇ. સ. ના ૬૦૦ ના સદ્ગતી પહેલાં થઈ ગયેલા ગણિતશાસ્ત્રીઓ અને ખગોળવેત્તાઓના લખાણમાંથી આ વિષય ઉપર સારો પ્રકાશ મળે છે. ઇ. સ. ૫૮૭ પહેલાં વરાહમિહિરે પોતાનો 'બૃહદ-સંહિતા' નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે. વરાહમિહિરે જે પ્રથમના ગ્રંથોમાંથી પોતાની 'એનસાયક્લોપીડીઆ' માટે જે લેખોને આધાર લીધેલા છે, તેમાંથી તેના ટીકાકાર ભટ્ટાચાર્યે તેનાં અવતરણો અક્ષરેઅક્ષર લખેલાં છે. વરાહ-

મિહિર તેના જ્ઞાનકોષમાં ૩૨ મા પ્રકરણમાં ભૂકંપના વિષય ઉપર ખાસ સ્વતંત્ર વિષય તરીકે વર્ણન કરે છે. વળી તે વિષયને માટે તેના ગ્રંથમાંથી બીજા ઠેકાણે પણ તેનાં વર્ણન મળી આવે છે. . . .

ભૂકંપનાં કારણો:—ભૂકંપનાં કારણો માટે પૌરાણિક બે માન્યતાઓ છે, છતાં તદુપરાંત વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની પણ આવી જાતની માન્યતાઓ ને અનુમાનો છે:

(૧) વાયુના દબાણથી થતો ધરતીકંપ:—ઉપરનું વાતાવરણ પૃથ્વીના નીચલા વાતાવરણની સાથે ઘર્ષણમાં આવે છે, ત્યારે ભૂકંપ ગર્જના સાથે પરિણમે છે.

“અનિલોઽનિલેન નિહતઃ ક્ષિતૌ પતન્ સસ્થનં કરોત્યન્યે”
[૪૨. ૨.]

આ મતનો પિતા વસિષ્ઠ છે. તેનો પ્રથમનો શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે.

“યદા તુ વલ્લવાનઘાયુરન્તરિક્ષોઽનિલાદતઃ ।

પતત્યાશુ સનિર્ઘાતો ભવેદનિલસમ્મયઃ ॥

તસ્ય યોગાગ્નિપતિતંશ્ચલંત્યન્યાદતાક્ષિતિઃ ।

સોઽભિઘાતસમુત્પન્નઃ સ્યાત્ સ નિર્ઘાત મહીચલઃ” ॥

ભટ્ટોત્પલ, પા. ૪૪૨, શુદ્ધકર દ્વીવેદન આવૃત્તિ.

(૨) ત્યારે ગ્રહોના નિયમિત માર્ગમાં અડચણ ઉપરિચિત થાય છે ત્યારે તેમના ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે ભૂકંપ થાય છે. આવી જાતનો મત પારાસરનો છે અને તે તદ્દન ભિન્ન છે.

“અર્ક-ચન્દ્ર-ગ્રહણ-ગ્રહ-વિકૃતચારજાંઘ કમ્પાનાહુઃ”

(૩) મહાભૂત તત્ત્વ અગ્નિથી ભૂકંપ થાય છે. હિપર કહી તે બે જાગત સિવાયની આ જાગતમાં બધા વૈજ્ઞાનિકો એકમત થાય છે અને કબૂલ કરે છે.

(૪) અતિશય વરસાદના પરિણામે કરીને ભૂકંપ થાય છે, એમાં પ્રજા સર્વે પોતાનો મત આપે છે.

(૫) છેલ્લો વર્ગ “આન્તરિક્ષ રહેલા પાણીને લીધે (ધરતીકંપ થાય છે” એમ માને છે.

આ પ્રમાણે હિંદુ વૈજ્ઞાનિકોએ ભૂકંપને ચાર વિભાગમાં વહેંચી દીધેલો છે.

(અ) વાયવ્ય:—પાશસરના મત પ્રમાણે માનનારાઓના મુગ્ધાઓની જાતનો ધરતીકંપ ગ્રહોના ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે થાય છે. જ્યારે ખીમ્બાઓના મત પ્રમાણે ઉપરની હવાનું અને નીચલી હવાનું સંઘર્ષણ થાય છે ત્યારે ભૂકંપ થાય છે. આવી જાતનો ભૂકંપ સૌથી લંબાનક છે અને તે તેના સમય અને વિસ્તાર અથવા તેણે કરેલી હોનારત અને ખાનાંખરાથી ઉપરથી આપણને સમજાય છે.

(બ) હૌતાશ અથવા આગ્નેય:—આ જાતનો ભૂકંપ અંદરના અગ્નિથી થાય છે. આ ખીમ્બ પ્રકારનો લંબાનક ગળ્પનાક ધરતીકંપ છે.

(ક) અને (ઢ)—ઐન્દ્ર અને વારુણ, કે જે અતિશય વરસાદથી અને પુર, રેલને લીધે થાય છે. છેલ્લે ભૂકંપ કેટલીક વખતે શુભ મનાય છે, જ્યારે બાકીના ખીમ્બ બધા નુકસાન અને સત્યાનાશ વાળનારા હોવાથી અશુભ મનાય છે.

પ્રથમ જાત:—વાયવ્ય નામનો ભૂકંપ સાત નક્ષત્રોમાં થાય છે.

चत्वार्योर्मणाद्यान्यादित्यं मृगशिरोश्वयुक् चेति
मण्डलमेतद्वायव्यमस्य रूपाणि सप्तादात्

[૩૨. ૮.]

તેનાં ચિહ્નો આસરે એક અકવાડીઆ અગાઉથી માલમ પડે છે. આકાશ ધ્રુમસદાશું દેખાય છે. ધૂળ પૃથ્વી પરથી આકાશમાં ચડે છે, અને ઝંઝવાતો વૃક્ષોને લાગી નાખતા વહે છે. મૂર્ચનાં ફિરણો ઝંખા અને નિર્બળ જણાય છે (રવિરંપડુ કરાવમાસો ચ).

આવી જાતના ભૂકંપને લીધે પાકનો, જલાશયોનો, જંગલોનો અને ઉદ્યાનોનો નાશ થાય છે. તેને લીધે નીચેના જણાવેલા રોગો ફાટી નીકળે છે. સોજનના રોગો, શ્વાસોર્શ્વાસના રોગો, ગાંડપણ, અનેક પ્રકારના તાવ, દમના રોગો. તેના પરિણામે આર્થિક મંદી આવે છે. (ઘણિક-પોઢા-ઘણિજાં ક્રમઘિક્રમ કીયિજાં ચ વ્યયા-પોઢા) સુન્દર કલા, ઓને, ધંધા, હુન્નરઉદ્યોગને ઘણું નુકસાન થાય છે. તે સામાન્યપણે નીચે જણાવેલા દેશોમાં થાય છે. પ્રદિઆવાડ, (સૌરાષ્ટ્ર), દિલ્હી (કુરુ) દક્ષિણ બિહાર, (મગધ) પુટલખંડ (દશાણી) આગ્રા અને પાસે આવેલા મત્સ્ય પ્રદેશમાં. કેટલાક વિદ્વાન વિદ્યાર્થોના પ્રમાણે વડે સિદ્ધ થાય છે, કે આવાં લંબાનક અને નાશકારક પરિણામો કેટલેક અંશે મૂર્ચની આસપાસ થતાં (પરિવેષ) વર્તુલોને લીધે, ઉદાહરણ તરીકે તેની સાથે થતા બનાવને.

લીધે-ભૂકંપ વધારે ઉપ સ્વરૂપ લેતાં આટલે છે. આવાં દૃશ્યો દેટલીક વખતે આંતરરાષ્ટ્રીય અને રાષ્ટ્રનૈતિક ગુચ્છવણીના પ્રતીકરૂપ છે.

૧. દુષ્ટ પ્રકારના ભૂકંપની પૂર્ણ અસરોને નાખુદ થતાં ૭ માસ લાગે છે. વાયવ્ય પ્રકારના ભૂકંપને આર પખવાડીયાં લાગે છે. વાયવ્ય જાતના ભૂકંપના ધ્વંસના કાર્યોનો વિસ્તાર ૨૦૦ ચોજન અથવા ૧૬૦૦ માઈલનો છે.

જવાળામુખી અથવા આગ્નેય પ્રકાર—આ પ્રકારના ભૂકંપની સાથે મેંઝધ ધરાવનારાં નદારોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

પુષ્યાગ્નેયવિશાલાભરણીપિચ્ચાજભાગ્યસજ્જાનિ ।

વર્ગો દૌત્તમુજોડયં કરોતિ રૂપાણ્યયૈતાનિ ॥

[૩૨. ૧૨.]

ભૂકંપ થતાં પહેલાંનાં ચિહ્નો નીચે પ્રમાણે છે. ઉદ્ઘાપાતનું થવું, દિશાઓમાં આગ્નેય દૃશ્યો દેખાવાં, (દિશ્ચાત્) અને ઝંઝાવાતોનું અગ્નિ સાથેનું ઉદ્ભવ થવું. તેના પછીનાં પ્રશિષ્ણાઓ જેવાં કે વાદળાઓનું અદસ્ય અથવા નાશ થવું, જલાશયોનું અદસ્ય થવું, આંતરરાષ્ટ્રીય દુસ્મનાવટ અથવા વૈમનસ્યમાં વધારો થવો, આમરીના રોગોનું ઉત્પન્ન થવું, કમળાનું ફાટી નીકળવું વગેરે.

ભાગલપુર, મેંઘીર (અંગ), બાકરીઆ, બરીનાથ નિલ્સો (તંગણ) ઓરિસા (કલિંગ), બંગાળા (વંમ), તામીલ પ્રદેશ (દ્રાવિડ) ઓરીસા એજન્સિ (સાવર) અને અસમાસમાં (પશ્ચિમ માળવા)માં તે ઘણું કરીને થાય છે. આમાં પારાસર નીચેના દેશોનો ઉમેરો કરે છે. અયોધ્યા (ઈક્ષ્વાકુ) કુલ (કુલુત) પામીર (તુમત) ઉત્તર બિહાર (વિદેહ) વગેરે.

તેની હોનારતનો વિસ્તાર ૧૧૦ ચોજન અથવા ૮૮૦ માઈલનો છે.

ઐન્દ્ર (ધણ વરસાદથી યતો ભૂકંપ) અને વારણ (આંતરિક જલને લીધે યતો ભૂકંપ) ની અસરોનું પણ વર્ણન બૃહદ્વંશદિતામાં આપેલું છે. આનો ભોગ પણ ઉત્તર બિહાર (વિદેહ) યઈ પડે છે. (૩૨. ૧૬-૨૨).

મિત્ર જાતો:—શુરુ માર્ગ અને બીજા વિજ્ઞાનવિચારદોનાં પ્રમાણો વડે સાખીત થાય છે કે કંપના દેટલાક મિત્ર પ્રકાર છે, અને આવા પ્રકારના ભૂકંપો દિવસ અને રાત્રીના અમુક ચોક્કસ વખતેજ થાય છે, એટલે કે વાયવ્ય ભૂકંપ દિવસ અથવા રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં થાય છે, દિવસ અને રાત્રિના મધ્ય વખતે જવાળામુખી અથવા આગ્નેય ભૂકંપ થાય છે, અને ત્રીજા ભાગમાં ઐન્દ્ર અને ચોથા પહેલમાં વારણ ભૂકંપ

ખાનગી અગરો આવેલા છે. આ અગરોમાં ખપ પ્રમાણે મીઠું પકવવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે અને અગરના ખાલિકો સરકારની ડયુટી ભરીને મીઠું વેચી શકે છે.

અગરના આખા વિસ્તારમાં સરકારી પોલીસની રાતદિવસ સખત ચોકી રહે છે અને રાત્રે અડધા અડધા કલાકે પોલીસ ઉત્તરોત્તર ચાલ-બેલના અવાજે આવે છે.

ધરાસણાનું મીઠું વડાગરો મીઠાના જેવું કદમાં મોટું અને સફાઈદાર હોતું નથી. આ મીઠાના ભરે અને હલકું એવા બે પ્રકાર પાડવામાં આવે છે. હલકું મીઠું બનાવતી વખત પાટમાં પાણીના વધારે પુટ આપવામાં આવતા નથી એટલે વળતમાં તે હલકું હોય છે. હલકું મીઠું ખાતર બનાવવાના કામમાં પુષ્કળ વપરાય છે અને તેની કિંમત પણ ભારે મીઠાના કરતાં ઓછી હોય છે.

આખા ભાગમાં લાખો મણ મીઠું પકવવાની શક્તિ હોય છે, પણ તેટલા મીઠાનો ઉકાવ ન હોવાથી જરૂર પ્રમાણે બન્ને અગરમાંથી એક વરસમાં ચારથી પાંચ લાખ મણ મીઠું પકવવા દેવામાં આવે છે.

અંખિકા અને ઓરંગા વચ્ચેના દરીઆ દિનાસ આગળનો આખો પ્રદેશ ભરતીના પાણીથી સમુદ્ર જેવો થઈ જાય છે અને મોટા જુવાળ વખતે આ પ્રદેશના આવેલા ગામડાંઓ એકબીજાના સંબંધથી છૂટા પડી જાય છે.

નદીઓદ્વારા આવતા પાણીને અટકાવી આ ભૂમિને ખેતી માટે ઉપયોગમાં લેવા ગ્લાસગોના વતની મિ. ડોનાલ્ડ એહામે રૂ. ૬ લાખના ખર્ચે મોટા બંધો બંધાવેલા અને દાંતી આગળ નાગિએરીની એક મોટી વાડી બનાવેલી તથા આસપાસની જમીન ખેતીના ઉપયોગમાં લેવાયેલી. તેમની પાસેથી સુરતના સાલેભાઈ તૈઅબજી નામના વહીવાર ગૃહસ્થે એ જમીન હાલમાં લીધેલી છે, પણ અસહન બંધો તુટી જવાથી આ પ્રદેશની ઉપયોગિતા ઘટી ગઈ છે. મોટા જુવાળો વખતે જોજળના નામે જોળખાતો હળરો એકરોવાળો આ આખો પ્રદેશ જળજળાકાર થઈ જાય છે.

કોળા લોકોથી વસાએલા આ ભાગમાં આવેલાં ગામડાંઓમાં જંગલ આવવાનો વહેવાર, મહીનાના ઘણા દિવસો સુધી સમુદ્રમાં બંધ રહે છે, આ ભાગમાં વસનારા કોળા લોકો મીઠાના અગરમાં અગેરીઆઓ તરીકે અથવા આરવાઓ તરીકે ધંધો કરે છે અને માછી પેંડો આસપાસથી દરીઆમાંથી હળરો ખાંટી માછલાંઓ પકડી લાવી દેશપરિયં મોકલી આપે છે.

દરીઆકાંઠાના આ પ્રદેશનો વહેવાર દરીઆની ભરતી અને ઓટ ઉપર ખાસ આધાર રાખે છે. ભરતી ઓટનો ખ્યાલ દરીઆથી ૬૨ રહે-નારા માણસોને બરાબર આવી શકતો નથી. કુદરતની આ લીલા ખાસ અનુભવના જેવી છે.

ગુરત્વાકર્ષણનો નિયમ છે કે દરેક વસ્તુ તેના કદ અને અંતરના પ્રમાણમાં એક બીજાને પોતાની તરફ ખેંચે છે. આ નિયમના આધારે ચંદ્ર અને સૂર્ય પૃથ્વી અને તે પર રહેલા પદાર્થોને ખેંચે છે. ચંદ્ર સૂર્યના કરતાં પૃથ્વીની વધારે નજીક હોવાથી તેની અસર પૃથ્વી ઉપર વધારે પ્રમાણમાં થાય છે, અને તેથી ભરતી તથા ઓટ થાય છે.

સૂર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વી એક લીટીમાં હોય ત્યારે ભરતી મોટા પ્રમાણમાં થાય અને તેમનું અંતર જેમ જેમ વધે તેમ તેમ ભરતી નાના પ્રમાણમાં થાય.

પૃથ્વી પોતાની ધરીની આસપાસ ૨૪ કલાકમાં ફરી વળે છે, તેથી દિવસ અને રાત્રી થાય છે અને સૂર્ય ફરતી ૩૬૫ દિવસમાં ફરી વળે છે તેથી ઋતુઓ થાય છે.

પૃથ્વીની જેમ ચંદ્ર પણ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં પોતાની ધરીની આસપાસ અને પૃથ્વીની ફરતો લગભગ ૨૭ દિવસ અને ૮ કલાકમાં ફરે છે. આ પ્રમાણે ધરીની ફરતો અને પૃથ્વીની ફરતા ફરવાનો વખત એક સરખોજ હોવાથી આપણે ચંદ્રની એકજ બાજુ નેઈ શકીએ છીએ.

પૃથ્વી પોતાની ધરીની ફરતો એક ચક્રાવો પુરો કરે ત્યારે ચંદ્રની પોતાની કક્ષાનો ફેરુ લગ આગળ વધે છે, પણ તે દરમિયાન પૃથ્વી સૂર્યની ફરતી પોતાની કક્ષામાં આગળ વધેલી હોવાથી ચંદ્રને આકાશમાં તેજ નજીવાએ આવતાં ૫૦ મિનિટની વાર લાગે છે. આખી પૃથ્વીની ફરતો ફેરો પુરો કરતાં ચંદ્રને ૨૭ દિવસ અને ૮ કલાકને બદલે લગભગ ૨૯ દિવસ અને ૧૩ કલાક લાગે છે. આ મુદતને ચંદ્ર માસ કહેવામાં આવે છે.

સૌર દિવસ ૨૪ કલાકનો અને ચંદ્ર દિવસ ૨૦ કલાક અને ૫૦ મિનિટનો હોવાથી ચંદ્ર દરરોજ ૫૦ મિનિટ મોડો દેખાય છે.

અમાસને દિવસ ચંદ્ર અને સૂર્ય સામે હોય અને સામે આથમે, ત્યારપછી ચંદ્ર દરરોજ પચાસ પચાસ મિનિટ મોડો હોય અને મોડો આથમે. આથી ભરતીનો વખત તિથિના દિસાએ દરરોજ પચાસ મિનિટ મોડો આવે છે.

ચંદ્ર ઉગેવા માટે ત્યારે દરીઆમાં ભરતી શરૂ થાય અને ચંદ્ર માથે આવે ત્યારે દરીઆમાં પાણી વધારેમાં વધારે ખેંચાય અને ચંદ્ર માથે રહે તેટલો વખત એટલે લગભગ ૧૨ મિનિટ પાણી સ્થિર અને શાંત રહે. આ સ્થિતિને સ્થિર સ્થિતિ કહેવામાં આવે છે.

ચંદ્ર પૃથ્વીના નક્કર ભાગને પણ ખેંચે છે તેથી ચંદ્રની સામેની બાજુના ભાગમાં પણ પાણી ચઢવા માંડે છે. આ પ્રમાણે એક દિવસમાં બે વખત ભરતી અને ઝોટની ક્રિયાઓ થાય છે. ૭ કલાક સુધી ભરતીની અને ૭ કલાક સુધી ઝોટની ક્રિયા ચાલ્યા કરે છે.

દરીઆના પાણી ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્ય સિવાય બીજા પદાર્થોની પણ આસર થાય છે. હિમાલય અને તિબેટનો ઉચ્ચ પ્રદેશ હિંદી મહાસાગરના જળને લગભગ ૩૦૦ ફુટ ખેંચે છે અને અમેરિકાના ઍન્ડીઝ પર્વતો પાસિફિક મહાસાગરના જળ ઉપર એનાથી પણ વધારે ખેંચાણુ કરે છે. આમ થવાથી દરીઆનું પાણી પર્વતો તરફ ધસી જાય અને શહેરોનો નાશ કરે, પણ પૃથ્વીની દૈનિક ગતિની અસરથી આ પાણી એક તરફ જમા ન થતાં ચોતરફ ફેલાઈ જાય છે.

હિંદી મહાસાગરના જળનો પ્રવાહ દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ વહે છે, તેથી ભરતી વખતે હિંદના કિનારા પર દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ પાણી આવવા માંડે છે, તેથી દક્ષિણ તરફના ભાગમાં ભરતી વહેલી શરૂ થતી અને ઉત્તર તરફ મોડી શરૂ થતી જણાય છે.

મધ્ય દરીએ ભરતી વખત પાણી ફક્ત પાંચથી દશ ફુટ ઉંચાં ચઢતાં જણાય છે. ખાસ કરીને અખાત આગળ ખાંઆવાળી જમીન હોવાથી અને પાણીનો વિશાળ જથ્થો થોડી જગ્યામાં ઘેરાઈ જવાથી. પાણીની સપાટી ઘણી ઉંચે જતી જણાય છે. મોચારકોશિઆ આગળ ફરેના અખાતમાં ભરતીનાં પાણી ૭૦ ફુટની ઉંચાઈએ જતાં માલમ પડે છે.

ભરતીનો વખત અને તે વખત ટકવાનો સમય સ્થળ ઉપર ખાસિયા આધાર રાખે છે. ગુજરાતનો દરિયાકિનારાનાં લોકો તિથિનો ચોણો ભાગ આવે તેટલા કલાકે ભરતી થાય એમ સાદો હિસાબ મળે છે. નદીકિનારા પરનાં શહેરોમાં જમીનની ઉંચાઈ અને દરીઆના અંતરના પ્રમાણમાં ભરતી વહેલી યાં મોડી જણાય છે.

પૃથ્વી સૂર્યથી દૂર હોય તો ભરતી ઓછો પ્રમાણમાં હોય અને પૃથ્વી સૂર્યની નજીક હોય તો ભરતી મોટા પ્રમાણમાં હોય. મે માસમાં

પૃથ્વી અને સૂર્ય વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું હોય છે તેથી અદ્યત્ત તૃતીયાની ભરતી સીધી મોટી થાય છે.

આ પ્રમાણે દરીઆનું પાણી રાત્રિ અને દિવસ ચોવીસે કલાક ગતિમાન રહે છે. છ કલાક ભરતી અને છ કલાક ઓટ એમ દિવસમાં બે વખત આસા કરે છે. આમ પાણીના દરબનચક્રથી ઘણા ફાયદાઓ થાય છે. મહાસાગરોમાં પાણીનો જથ્થો વધારે હોવાથી ભરતી ઓટ મોટા પ્રમાણમાં જણાય છે. નાના સમુદ્રોમાં પાણીનો જથ્થો ઓછો હોવાથી ભરતી ઓટ ઓછા પ્રમાણમાં જણાય છે.

ભરતી અને ઓટથી દરીઆનું પાણી નિરંતર ફર્યા કરે છે તેથી તે તળાવના પાણીની જેમ ગંદું થતું નથી.

નદીના મુખ આગળ લાખો મણુ એકઠો થએલો કચરો ઓટ વખતે દરીઆમાં ધમકાઈ જાય છે અને નદીના પ્રવાહને તે અડચણ કરતા થવા મામતો નથી.

ભરતીનાં પાણી નદીઓમાં આવે તેથી નાનાં મોટાં વહાણો નદીકિનારાં પર ગામોના વેપાર રોજગારને મદદ કરે છે.

ભરતીનાં પાણી મીઠું પકવવામાં પણ આપણને ઘણાં ઉપયોગી થાય છે.

મનમુખરામ મહિશાંકર દ્વિવેદી.
શીનીઅર આમી. ડે. એ. ઇ. મુરુત.

અમારું દક્ષિણનું પર્યટન

અમે મુંબઈથી નાગપુર એક્સપ્રેસમાં બેસી ચૌરંગાબાદ આવ્યા. તે જુનું શહેર છે. તે ચૌરંગેએ વસાવેલું મનાય છે. લંગલગ તે અમદાવાદ શહેરને મળતું આવે છે. શહેર રોજનથી ત્રણેક માઈલ દૂર છે અને તે બે ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. કેમ્પનો ભાગ બ્રિટિશ સરકારને તાબે છે અને બાકીનો ભાગ નિઝામ સરકારને તાબે છે. શહેર સુખી તે સંતોષી જગ્યા. ખાવાપીવા અને રહેવાની સોંધવારી પણ સારી છે. વળી કુદરતની મહેર હોવાથી હવાપાણી પણ ઉત્તમ છે. ચૌરંગાબાદમાં તેને ફરતો કોટ છે. તેને બાર દરવાજા અને બાર બારી છે. ઈસોરાની શુદ્ધિ અને અંજલોની શુદ્ધિ બેવા જનારને માટે તે મધ્ય રથળ છે. આ ઉપરાંત નાની મોટી ધણી તોણો આ કિલ્લામાં પડેલી છે. કિલ્લામાંનો બોયરો,

પાણી પડવાથી પવન ચક્રી ફરે છે. આગળ જતાં ચીરંગજેતની દીકરીની કંબર આવે છે. તે તાજમહાલની નકલ જેવી લાગે છે. ત્યાંથી આગળ આવતાં દેવગિરિના રાજ રામદેવનો બંધાવેલો દેવગઢ નામે કિલ્લો ખાસ જોવા જેવો છે. તેના દરવાજા ઉપર હથ પથ્રુ પહેરાયેલ છે. દેવગઢ કિલ્લો લગભગ ૨૫-૩ માઇલની ઉંચાઈના ડુંગર ઉપર બાંધેલો છે. તમેટીથી લગભગ કિલ્લાની સરખાત ધાય છે. કિલ્લામાં પ્રવેશ કરતાંજ હાથીખાનું આવે છે. વળી ચાંદમિનાર અને ચીનીમહાલ નામના બે મહેલો લાંગી-તુટી હાલતમાં છે. કોટની અંદરખાને કોટ, વળી તેમાં પાછો કોટ, એમ ત્રણ કોટ તે કિલ્લામાં આવે છે, અને તે કોટને નાતા મોટા ૧૦ દરવાજા ઉપર ચડતાં આવે છે. વળી કિલ્લાને શિખરે પહોંચતાં મોંચાનું ચડાણ આવે છે. તે મસાલ સજાવાળીને જતાવખામાં આવે છે. ચાંદમિનાર, ચીનીમહાલ અને બાલાઈનર હોલ એ ત્રણનો મુસલમાનોના વખતમાં વધારો થયેલો છે. ચાંદમિનાર તે મહમદ તખતખે બંધાવેલો કહેવાય છે. ઉપર જતાં પત્થરથી ચણેલા એકંદરે ૫૭૨ પગથીયાં આવે છે. એકદમ શિખરે પહોંચતાં ત્યાં એક તોપ મૂકેલી છે. તેને ડુર્ગા તોપ કહે છે. તે એક ઓટલાના પત્થર પર સજ્જડ બેસાડેલી છે. સૂર્યનાં કિરણની જરા પણ અક્ષર એ પર યજા પામી નથી. તોપ ૧૫ ફુટ લાંબી ને જા ફુટ ઘેરાવાવાળી છે. જેના ઉપર ઉર્દુમાં બે લેખ કોતરેલા છે અને એક લેખ મરાઠી બાણમાં લખેલો છે. વળી તોપ ઉપરજ “ડુર્ગા” શબ્દ પણ ફેલેલો છે. શોક તેને જોઈને તેના ઉપરના વાવડાને ફૂલ ચડાવી પાછા પળે છે. હલોરાની ગુફાઓ જોઈ આવ્યા. બાદ ચીરંગાબાદ શહેરનો દેખાવ જોવાને અમે ગયા. મેરઠનથી શહેર વગભગ ત્રણેક માઇલને અંતરે છે. ચીરંગાબાદ એ નિઝામને તાબે છે. તે ઓળખાવવાને માટે પીળા રંગનો ઉપયોગ કર્યો છે; જેટલા જેટલા તેમની હદ બતાવનાર પત્થરો હતા તે તમામ પીળા, તેમજ ટપાલની પેટી પણ પીળી, એમ પીળા રંગનો ઉપયોગ લાંબુ દેખાયો. રસ્તામાં એક મેદાનમાં બે તોપ ગોઠવેલી હતી. પૂછતાં જણાવું કે એક તોપ બોરે જારનો અમલ જાહેર કરવા ફાળામાં આવે છે. ત્યારે બીજી રમગીન માસ હોય ત્યારે સાંગે રોજ બોલવાનો વખત સૂચવવા માટે ફાળામાં આવે છે.

શહેરમાં સ્વચ્છતા સારી દેખાય છે. મુન્નરાતના પાટનગર અમદાવાદને કંઈકે તે મજાતું આવે છે. વસ્તીમાં મુસલમાનો વધુ પ્રમાણમાં છે. થોડા પ્રમાણમાં ખીજા વર્ણની પણ વસ્તી છે. લોકો બહુ સરળ, નર અને

પ્રમાણિક માધમ પડ્યા. શહેરમાં ખુબચાર ને રવિચારનાં બે મોટાં બજાર ભરાય છે. ત્યાં શેરડીનો પાક ઘણો થતો લાગે છે. તે શહેર બોધ અને અજાંટાની ગુફાઓ બેચા ગયા. રસ્તામાં કેટલાંક ગામો ઉપરાંત ૨૯ નદીઓ ઓળંગવી પડી. પાંચ સાત નદીઓ સિવાય બધીજ પાણીવાળી હતી. ઔરંગાબાદથી અજાંટા લગભગ ૬૫ માઇલ જેટલું દૂર છે. અમો આસરે ૧૨૧૧ વાગે અજાંટા પહોંચી ગયા. બે પર્વતના બેઠાણથી થતા ખુણામાં એક રમણીય ધોધ પડે છે અને નદીરૂપે તે પોતાનો માર્ગ કરી લે છે. તેને ઢિનારે ઉભો ચઢેલો પર્વત ગુફાથી ભરાઈ રહેલો છે. ઉપર જવાને માટે એકંદરે ૧૦૧ પગથીયાં બનાવેલાં છે. જે ચડ્યા પછી ગુફાની સરખાત થાય છે. આ ગુફાઓ ઇસોરાની ગુફા કરતાં મોટી હતી. મોટા મોટા હોલ અને ત્યાં નળી મોટી પ્રતિમાઓ છે. ગોળ ભવ્ય ધુમટમાં પડતા રણુસર દેતા પડ્યા ક્ષાતિમાં ભંગ પાડતા, જળતરંગ ને તેજોજ વાસુ વાતો હતો. ગુફામાં અધાર ઘણું હતું. દરેક ગુફામાં રંગ પુરેલા હતા. તેમાંની એક તરતની બનાવેલી જેવી લાગે છે, બાકીની કાળી પડી ગઈ છે. ગુફા બેચા વીજળાની બત્તીની ગોઠવણ કરેલી છે. અમારા દરેક પાસે ટોચ લાઈટ હતી. તે વડે અને ગુફાઓ બોધ શક્યા. અજાંટાની એકંદરે ૨૬ ગુફાઓ છે. તેમાંથી નં. ૧, ૩, ૪, ૧૦, ૨૬ બેચા જેવી છે. કેટલીક અપૂર્ણ છે. નં. ૪ની ગુફાના રંગો તરતના પુરેલા જેવા લાગે છે. ચિત્રોના દેખાવો રામાયણ ઉપરાંત બીધ સમયનું ભાન કરાવે છે. પ્રતિમાઓ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મનીજ છે. ઘણી ખરી પ્રતિમાઓ ૨૫ ફુટ જેટલી લંબાઈની છે. તે ઉપરથી ગુફાની ઉંચાઈનો અંદાજ આવશે. નં. ૨૬ની ગુફા છેલ્લી છે અને તેમા એક ચિલાલેખ પણ છે. એ લેખનો તરણુઓ હાંદી લાપામાં ત્યાં નીકળતા લખનોથી મધુરી નામના માસિકમાં પ્રગટ થયો છે. ગુફાવાળા ડુંગરમાં વાદળો, લીલો, સફેદ, પીળો, અને રાતા રંગનાં મિશ્ર પૃથ્વર અને માટી જણાય છે. આ ગુફાઓ આસરે ચાર હજાર વર્ષો ઉપરની છે. બે પર્વતના બેઠાણથી પડતો ખુણો અને તેમાં આસરે ૪૦ ફુટની ઉંચાઈથી પડતો ધોધ, પૃથ્વરોને ગબડાવતી અને ખગ-ખગ વહેતી નદીનો પ્રવાહ બોધને સર્વેને શક્તિમાન પ્રભુની અગાધ શક્તિનું ભાન થાય છે.

બેનબાઈ લીખાભાઈ પટેલ
હેડમિસ્ટ્રસ, પેરાજ પદમસી લોહાણા
મ્યુ. મુ. કન્યાશાળા, મુંબઈ.

આમ્યસુધારણા

સ્વસ્થ ગામ એટલે વધારે સારું પાક.

પ્રાણીઓ પણ પોતાનાં જમ્યાંએને સાફ રાખે છે, અને પોતાના માળાઓ (ધર) ગંદા થવા દેતાં નથી, તો પછી માણસો કે જેમને પ્રભુએ બુદ્ધિ આપેલી છે તેઓ તો પોતાનાં ધર, આંગણા કે ગામને ગંદા રાખી જ શી રીતે શકે ?

તમારાં શરીર તેમજ કપડાં અને તમારાં ઘર, આંગણાં અને ગામ સાફ રાખી જાળવેનો અંધાધો, કદરૂપાપણું અને કમતાકાત તથા તરેહવાર રાગો અટકાવો અને સ્ત્રી તથા પુરુષને સચકત અને તંદુરસ્ત બનાવો.

તમારા ધરનું વારીદું, કચરોપુંજો, છાણ, રખ્યા વગેરે ગમે ત્યાં નહિ નાખતાં ગામના ગોદરે નાનકડા ખાડાઓ ખોદી દરેકજ તે ખાડા-માંજ નાખો.

ગમે ત્યાં પીણાજ કરી અથવા જાડે ખેતીને ગંદકી કરશે નહિ, પરંતુ ખીજ ખાડાઓનો જળસ્વ તરીકે ઉપયોગ કરે. અને તેમાં દર વખતે થોડી માટી ભરવા. આમ કરવાથી મદદ થતી આવકશે. ખાડાઓનું નરક ખાતર તરીકે કામ લાગશે. તમારી તંદુરસ્તી સુધરશે અને તમે મુખી થશો. તંદુરસ્ત શરીર હશે તો કામ સારી રીતે કરી શકશો અને તેથી પાક વધારે સારું બનાવશો.

દોર કયાં રાખવા ?

કેટલાક લોકો પોતાનાં ગાય, બગેર, બેંસ, બકરી, પાક વગેરે જનવર પોતાના રહેવાના મકાનમાંજ રાખે છે. આવી રીતે પોતાના રહેવાના મકાનમાં દોર બાંધવા એ તંદુરસ્તીને હાનિકારક છે.

દરેક માણસે પોતાનું ધર તથા આંગણા સાફ અને સ્વસ્થ રાખવાં જોઈએ. ત્યાં ચોક્કખાઈ છે ત્યાં કોમ દોતા નથી અને ત્યાંજ લક્ષ્મીને વાસ હોય છે. દોરને પોતાના રહેવાના મકાનમાં બાંધવામાં આવે તો મમે તેટલી મહેનત લઈ સફાઈ રાખવામાં આવે, છતાં ધર બરાબર સાફ રાખી ચકાવ નહિ, મારે દોરને રહેવાના મકાનમાં બાંધવાં જોઈએ નહિ, પરંતુ ઢંગેલાં દોરને ધર બહાર બાંધવાં જોઈએ અને અને તો જુદી પડાળી કે એક ઢાંગીઆમાં બાંધવાં જોઈએ.

જેવી રીતે માણસનું મૂળમૂત્ર આળુઆળુતી હવા બગાડે છે, ગંદકી વધારે છે અને રોગ ફેલાવે છે. તેવીજ રીતે દારૂનું જાણુ અને મુતર પણ હવા બગાડે છે અને દારૂને રહેવાના ઘરમાં રાખવાથી હવા બગડે છે.

તમારાં દારૂને દરરોજ ઘોંઘાં સાફ રાખો અને દરરોજ જાણુમુતર ઉપાડી દારૂ બાંધવાની જગા પલુ સાફ રાખો. ચોકખી અને સ્વચ્છજગામાં રહેતાં દારૂ તથા શરીર સાંફ હોય તેવાં દારૂ લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે. વધારે ફાયતમાં હોય તો સાંફ કામ આપે છે અને દુધાળાં દારૂ વધારે પ્રમાણમાં દૂધ પણ આપે છે. જેમ માણસને સ્વચ્છ મકાન, ચોકખું શરીર, ચોકખી હવા, અને સારા ખોરાકની ખાસ જરૂર છે તેમ દારૂને પણ સ્વચ્છ હવા, ચોકખું રહેણાણુ, સારો પુષ્ટિકરક ખોરાક અને સ્વચ્છ શરીરની તૈયારી જરૂર છે.

દારૂના માલિકે દારૂ બાંધવાની જગાએ અને ઘરની બીંતો ઉપર જાણાં થાપે છે, પણ આવી રીતે જાણુમાંથી જાણાં બનાવવાથી ગંદકી વધે છે. દૂધ દૂધિત થાય છે અને ખાતરને મોટો ઘોંઘા પહોંચે છે. જાણુનું ખાતર બનાવનાર સુખી થાય છે અને જાણાં બનાવનાર દિન-પ્રતિદિન ગરીબ થતો જાય છે. બે તમારે સુખી થવું હોય તો જાણાં બનાવવાનું બંધ કરો.

ગામઠામાં ખાતરના દગલા કરવા બાબત સમજાવતી. —

ખાતરના દગલા ગામ બહાર પાણીના સાધનથી દૂર ૩૦૦ વારે છેડે થાય એ ઇચ્છવાનું છે.

ખાતરના દગલા પર તાણું ખાતર નાખવું નહિ પણ થોડું સૂકું ખાતર ખસેડીને જે ખાટો પડે તેમા તાણું ખાતર નાખી દેવું ને પછી ખસેડી દીધેલું સૂકું ખાતર તાજા ખાતરની ઉપર પાછું દાખવું.

આવાડીઆમાં એક વખત આવા ખાતરના દગલા ઉપર ને આસપાસ પેસેરીન જાંટવું, જેથી માખીનો ઉપદ્રવ થાય નહિ.

સુખી અને તંદુરસ્ત ગામ. —

બે તમારા ગામને સુખી બનાવવું હોય તો

- (૧) સ્ત્રીઓને સ્વચ્છ, આનંદી અને તંદુરસ્ત રાખો અને તેમને કેળવણી આપો.
- (૨) છોકરાંઓને ચોકખાં, આનંદી અને તંદુરસ્ત રાખો.
- (૩) ઘર બરાબર સાફ રાખો.

(૪) ગામને બરાબર ચોકખું રાખો.

અને

(૫) ગામનાં ગાંધીઓમાં સંપૂર્ણ સલાહસંપન્ન જાળવો.

આ વિધિ લાંબવા માટે સ્ત્રીઓને કેળવો. તેમનામાં ખરું સ્ત્રીત્વ લાવો અને તેમને ઘરમાં તમારું સરખા લાગીદાર (ખરી અધીંગનોઓ) બનાવો અને બાળકસ તથા કન્યેશં યતા અટકાવો.

ખેતી ઉપર બરાબર લક્ષ આપો. જમીનમાં જોઈતું ખાતર મજે તેટલા માટે હાથાં બનાવવાનું બંધ કરો. છાણવાસીદાના ઉકરડાઓ ન બનાવતાં તેને નાના ખાડાઓ કરી તેમાં નાખો અને ખેડ કરતી વખતે તે ખાડાઓમાંથી જોઈતું જોઈતું લઈ જાઓ.

ચેપી રોગો અટકાવવા આંધતા ધરાવો દો.

ઘરમાં પુરતું દવાઅજવાણું આવે તેવો બંદોબસ્ત કરો.

પેસાનો દુરુપયોગ કરતાં અટકો. ઉગાઉ ખર્ચો બંધ કરો.

સુચાવડ દરમિયાન વપરાતાં મેલા કાટાંતુટાં ગોદડાં અને કપડાં, બાંધપાત્ર અંધાગ ઝોરડા તથા કુવડ દાખળને ખદતે ચોકખાં ધોએલાં અને બરાબર સાંધેલાં કપડાં અને ગોદડાં વાપરો તથા ત્યાં સુચાવડ ધરાતી હોય તે જગ્યા વાળીમુડી સાફ કરો અને પુરતું દવાઅજવાણું આવવા દો. દાખળને તેનાં હાથ સાબુથી ધોવરાવો. નખ વધેલા હોય તો કપાથી નખાવો અને નખમાં લગાઈ રહેલો મેલ એક લુગડાના કંકડાથી ધસીને સાફ કરાવો. જો તેની આંગળીઓ ઉપર વીંટીઓ કે દોરાતી બેટીઓ હોય તો તે કંકડાથી નખાવો અને હાથ પગના અલંકારો પણ સુચાવડ કરતી વખતે કંકડાથી નખાવો. સુચાવડ દરમિયાન વપરાતાં તમામ સાધનો જેવાં કે છરી, દોરો, (નાડાછડી) વગેરે ગરમ પાણીમાં ઉકાળી સાફ કરીને વાપરો. વળી સુચાવડ દરમિયાન તીખો તમતમતો અને પચી ન શકે તેવો ખોરાક ન આપતાં સાદો, પીણું અને સહેલછાંથી પચે તેવો ખોરાક આપો.

જો કુવામાંથી પાણી પીતા દો તે કુવાની આજુબાજુ સ્વચ્છ રાખો, કુવાને ઘાણું અને કંદોરો બનાવો અને પાણી કાઢવા માટે અત્યાવકુ વાસણ રાખો.

સામાન્ય સફાઈ અને તહેવારો.

દર મહીનાની પર્ણિમા અને અમાવાસ્યા અથવા દરેક એકાદશીએ રમી પોલો. તે દિવસે દામ બંધ રાખો. તમારાં ગાય, બેંસ, બગદ વગેરે

જનવરોને તવરાવો અને બળદને વિશ્રાંતિ આપો. અને તો મહીનામાં ચાર રજા રાખો; ન અને તો મહીનામાં બે રજા તો પાળાજ.

રમને દિવસે તમારાં લુગડાંલતાં, ઘર અને આખું ગામ સાફ કરો. આખાએ ગામના લેણી સાથે પાકી પાલે એટલે આખું ગામ સહેલાઈથી સાફ કરી શકાશે. ગામ અને ઘર સાફ કર્યા ઉપરાંત ગામનાં બધાં માણસો ઉમળી રાખો. બધાં એકઠાં થઈ આનંદ કરો. રમતગમત રાખો, હસો, મજા કરો, લજ્જન કીર્તન કરો અને પાછા પખવાડીઈ કામ કરવા માટે સતેજ થઈ બાંધો.

કસરત, સફાઈ અને આનંદ એ ત્રણ વસ્તુઓ 'મેળવવાથી' માણસ લાંબું આયુષ્ય ભોગવે છે.

છાણું બનાવવાનું બંધ કરો.

હાલમાં છાણુનો ઉપયોગ મોટે ભાગે છાણુ બનાવી બળતણ તરીકે થાય છે; પરંતુ તેથી આપણને ઘણું મોટું નુકસાન થાય છે. કહેવત છે કે "એક, ખાતર અને પાણી, કર્મને આપે તાણી." આપણે રોજ આમ બોલીએ છીએ પણ તે પ્રમાણે કરતા નથી.

જેમ બોરાક વિના બળદ કામ ન આપે તેમ ખાતર વિના જમીન પણ પાક ન જ આપે. ખાતર, છાણુ અને કચરા (પુંજ)નું બને છે, માટે છાણું બનાવવાનું બંધ કરો. છાણુને બદલે લાકડાં 'બાળો. છાણું બાળીને જે પૈસા બચાવો છે તેના કરતાં છાણુનું ખાતર બનાવશો તો તમને ઘણો વધારે-ચાર મણો-લાભ થશે.

ઉકરડાઓ કઢાડી નાંખો.

હાલમાં ગામને ગોદરે ઉકરડાઓ બનાવે છે તેને બદલે ત્યાં નાનકડા ખાડા-ખાઈઓ કરી તમારાં જાણુ તથા કચરાપુંજને તેમાં નાંખો, અને ઢરેક વખતે છાણુ, કચરાપુંજને ખાડામાં નાખીને તેના ઉપર થોડી માટી નાખો. આમ કરવાથી ખાતર સાફ થશે, (રસકસ ઉડી નહિ જાય,) અને ગંદકી થશે નહીં. માખોનો ઉપદ્રવ ઓછો થશે અને પરિણામે રોગ પણ ઓછો થશે.

ખારીખારણું ખુલાં રાખો.

માણસોને સશક્ત અને તંદુરસ્ત રહેવા માટે ચાર વસ્તુઓની ખાસ જરૂર:-

૧ હવા; ૨ અજવાળું; ૩ ખોરાક અને ૪ પાણી. મચ્છર (જે તાવ લાવે છે), અંચલ અને હંદર (જે પ્લેગ લાવે છે), ચોર તથા રોગ એ અંધારાના મિત્રો છે.

ત્યાંસુધી તમારા ઘરમાં હવાઅજવાળું નથી ત્યાંસુધી તમારા ઘરમાંથી મંદવાડ જવાનો નથી.

આપણે માંદા યર્ધએ છીએ તો સાજા થતાં ઘણા દિવસ કેમ લાગે છે ? આપણા દેશમાં આટલાં બધાં માણુમો કેમ મરે છે તે તમે જાણો છો ? કારણ એ છે કે આપણે હવાઅજવાળા વિનાના ઘરમાં રહીએ છીએ; ગામમાં પાર વિનાની ગંદકી હોય છે અને તેથી દૂષિત થએલી (બગડેલી) હવા આપણે શ્વાસરોગમાં લઇએ છીએ; ગામના કચરા અને ગંદકીથી દૂષિત થએલો (બગડેલો) ખોરાક ખાઈ એ છીએ, અને ગંદુ પાણી પીએ છીએ.

તો તમારે સાજા રહેવું હોય અને મરણપ્રમાણ ઘટાડવું હોય તો

૧ ઘરનાં બારીબારણાં ખુલ્લાં રાખો. તો બારીઓ કે જાળીઓ ન હોય તો મૂકાવો. આખા ઘરમાં અજવાળું આવે તેવી ગોઠવણ કરો.

૨ તમારાં ઘર, આંગણું અને ગામ સાફ રાખો.

તો આ પ્રમાણે કરશો તો ખોણા ભાગનાં દરદો અટકાવી શકશો.

સ્વચ્છ કુચો

કુવાની દિવાસો પાછી ઈંદોથી ચણેલી હોવી જોઈએ અને તેને ચુના અને સિમેન્ટથી બરાબર છાંયેલી હોવી જોઈએ. આવા કુવામાં ફક્ત તળાએ-થીજ પાવાળ પાણી આવે છે. આજુબાજુની ભોંતમા યર્ધને પાણી આવતું નથી.

કુવાની આજુબાજુ પાણી ભરાઈ રહેવું જોઈએ નહિ તેમજ આજુ-બાજુ કોઈપણ જાતની ગંદકી ચવા દેવી જોઈએ નહિ. કચરાના ટગલા કરવા દેવા જોઈએ નહિ. કોઈએ ઝાડે કરવા કે પેસાબ કરવા બેસવું જોઈએ નહિ તેમજ આજુબાજુ પણ કચરાં કે વાસણુ ધોવાં જોઈએ નહિ.

• કુવાની ચારે બાજુ ફરતું ૭ ફુટ પહોળું છાંયું થાળું હોવું જોઈએ અને તેનો ટોળાવ એવો હોવો જોઈએ કે થાળા પર દબેલું પાણી તરતજ નીચે પડી જાય. જરા પણ પાણી થાળા પર ભરાઈ રહે નહિ, તેમજ જરા પણ પાણી પાણું કુવામાં જાય નહિ.

કુવાની આનુબાનુ કરતો કરેલો હોવો નોઈએ, કે જેથી કોઈ માણસ બૂલેચૂકે પણ કુવામાં પડે નહિ.

કુવાને ઠાંકણું હોવું નોઈએ, અને ન્યારે તેમાંથી પાણી કાઢવામાં આવે ત્યારે ઉધાડવામાં આવે; બાણી બંધ હોય.

કુવામાંથી પાણી કહાડવા માટે એક ગરગડી સાથે ચલાયદું દોરડું અને ડોલ રાખવાં નોઈએ અને તેનાથીજ બધા પાણી કાઢે. આ ડોલ સિવાય બીજાં વાસણો વાપરવા દેવામાં આવે નહિ.

કોઈ પણ માણસ કુવા પર બેસી ન્હાય નહિ તેમજ થાળાં પર કે આનુબાનુ કપડાં કે વાસણુ ધુવે નહિ.

કુવાની આનુબાનુ પાણી ભરાઈ રહે નહિ તેટલા માટે આનુબાનુ નીક કરી પાણીનો નિકાલ કરેલો હોવો નોઈએ.

જે કુવાનો ઉપર પ્રમાણે ઉપયોગ થતો હોય અથવા તો તેની આનુબાનુ મંપૂર્ણ સ્વચ્છતા હોય તે સ્વચ્છ કુવો ગણાય.

આથી પણ સારો કુવો તો તેને કહેવાય કે જેના પર પરમ ગોઠવી રેડાં ચણી લીધેલું હોય.

તમારા દરેક કુવા ઉપર વર્ણવેલા સ્વચ્છ કુવા જેવા બનાવો.

x x x x

ભરુચ એનિટરી એસોસિએશન.

વાક્યની રાજસભામાં નામ વગેરે અધિકારીનાં કામ

કવિત

નામ (રાજ)

આકાશમાં ભાનુ સમ, સ્વર્ગ માંહી ઇદ સમ,
પાતાળમાં નારાયણ, જમિ માંહિ ભૂપ છે;
વાક્યના વિભાગે એમ, નામ તણું નામ તેમ,
રાજન બનીએ મોટો, પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે.

સર્વનામ (પ્રધાન) .

પ્રધાનના પદ તણું, જોભાવે છે. રથાન ઘણું,
નામ ને વિરામ આપે, પોતે વપરાય છે;
એવું એ છે સર્વનામ, પડિતો કહે તમામ,
સાથે નામ ખેસે ત્યારે, ગુણો તેના ગવાય છે.

વિશેષણ (રાજકવિ)

રાય. તણા ગુણ ગાય, જાણે મોટા કવિરાય,
સહકાર સાથે પુરો. ગુણોને ગમવે છે;
જતાં નહિ હર દિન, સત્વમાં રહે સામેલ,
એવું એ છે વિશેષણ, મંખ્યા એ બતાવે છે.

ક્રિયાપદ (હજુરીઓ)

કલાગરે કાણું અને, નામ નામે ચાલનાઈ,
હજુરી સમાણું બની, પ્રેમને બતાવે છે;
કાણું માટે નામ રાખી, નામ પૂછી કરે કામ,
ક્રિયાપદ કહે તેને, કાઈ મોટું લેખે છે.

અવ્યય (વડીલ)

આગ ને અધિકારી, સ્વતંત્ર ને મનસ્વી તે,
વાક્યો શબ્દો તણા મોગ, ખુબીયી જણાવે છે;
મુખ નુઃખ સમજવે, ક્રિયામાં વંચાતો કરે,
અવ્યયના ભારે શબ્દો, બાજોને મુઝાવે છે.

(હરિગીતની ચાલમાં)

વિવેશ વિણ ક્યાં વિશ છે, ક્યાં ચૂપે વિણ છે ચાંદણા,
પદાર્થ વિણ ક્યાં જાંવડા, ક્યાં અજ વિણ છે મેહિલા;
દુઃખ વિણ દધિ ક્યાં દીકું. છે દૂધ કર્તા રહી ક્રિયા.
વાણી તણા મુરાજીમાં, કર્તા પ્રથમ પાછળ ક્રિયા.

લી० દેવશંકર દેશવરામ ભટ્ટ
મહેતાજી, વઘામી (આણંદ)

આરોગ્યને લગતો સંવાદ

સ્થળ:—રાજમાર્ગ

પાત્રો:—

મકન—વાળીનાર.

મુકાદમ—વાળીનારાઓ પર દેખરેખ રાખનાર.

ડોક્ટર—મ્યુ. કાઉન્સિલર ને ડોક્ટર.

હેલ્થ ઓફિસર—સુધરાઈખાતા પર દેખરેખ રાખનાર

કમ્પાઉન્ડર, ચારે દુકાનદાર ને એક ધરધણી.

(મકન પુંજે વાળતો વાળતો આવે છે.)

મકન— ઝટ કરો, લાઈ, ઝટ કરો;

સા'બ આવવાના, ઝટ કરો.

એકબું હોય તો માફ દેખાય,

સા'બ રીઝે ને વાહ વાહ થાય.

(પહેલો દુકાનદાર વાળેલા રસ્તામાં કચરો નાખી બેઠો છે.)

(૧) દુકાનદાર:—એ મકન, આ જરા વાળી લેજે. (બોલીને જાય છે.)

મકન:—વાળી લઉં, સાહેબ; વાળેલામાં પુંજે નાંખ્યો ? મને કે'તાને દાપણી ધરત.

(પહેલો પુંજે મકન વાળી લે છે.)

(બીજો દુકાનદાર કચરો નાખી બેઠો છે.)

(૨) દુકાનદાર:—મકન, અહીં પણ સાફ કરજો. (બોલીને જાય છે.)

મકન:—ભૈસા'બ, તમે પાછો કચરો નાખ્યો ? મારે સા'બ આવવાના છે, ને આમ પજવો હો, માઆપ.

(મકન વાળી લે છે. એવામાં ત્રીજો દુકાનદાર રસ્તા પર કાગળીઆં

વેરી ચૂકે છે તે જોઈ મકન બેઠો છે.)

આ કોણે કાગળીઆં નાખ્યાં ? વાળેલો બધો રસ્તો બગડશે. આમ શું ચંધારાં આવી ગયાં છે !

(૩) દુકાનદાર:—અધ્યા, મોં સમાલીને બોલ. વાળવું પડે તેનો બગડાડ શોનો કરે છે ? હરામનો પગાર લેતો હશે ? (જાય છે.)

મકન:—(સ્વાગત) પોતે પગાર આપતા હોત તો કોણુ બાણે શુંએ કરત !

(એમ બગડતો રસ્તો ફરીથી વાળવા માંડે છે. મુકાદમ આવે છે.)

મુકાદમ:—મકન, હજુ તારે વાળવાનું બાકી છે ?

હેલ્થ ઓફિસર સાહેબ, અને ડોક્ટર સાહેબ હમણાં આવી પહોંચશે. તમે લોકો વળતનો પણ વિચાર કરતા નથી ! એક દિવસ પણ તમારાથી ન સચવાય !

મકન:—ભાઈસા'બ, મારો વાંક નથી. આ ત્રીજી વાર વાળું છું. લોકો પજવે છે.

મુકાદમ:—ઝટ કર, ઝટ કર. (બાણુએ ઉભો રહે છે.)
(એટલામાં એક બારીમાંથી કોઈ રાખ નાખે છે.)

મકન:—બુઓ સાહેબ, બારીમાંથી રાખોડી પડી.

મુકાદમ:—(બારી તરફ જોઈ) કાણ છે એ ? જરા ડોકુ' તો બારીમાંથી બહાર કાઢો ? બીક લાગે છે ? (ધરધણી આવે છે.)

ધરધણી:—શું છે ? તકુશ શના કરો છો ?

મુકાદમ:—વાળેલા રસ્તામાં કચરો કેમ નાખો છે ?

ધરધણી:—કચરો રસ્તામાં ન નાખે ત્યારે શું ધરમાં રાખે ? કચરો તો બહારજ નખાયને ?

મુકાદમ:—વાળનાર આવે તે પહેલાં નાખો ! એમ ન બને તો ટોપલીમાં ભરી રાખી વાળનારને ખોલાવી તેની ટોપલીમાં આપી દો.

ધરધણી:—એટલે વાળનારની પાછળ અમારે કાં કાં મારવાં. વાહ ! મુકાદમ, એ તો જેમ થતું હશે તેમ થશે. વાળનાર રોજ વાળી જ નાખે છે ને ! પણ ઘડી પછી વાળ્યું ન વાળ્યું ચર્ચિત જાપ છે. આજે કંઈ નવાઈ છે ? અંહ.

(નાખે છે.)

મકન:—મુકાદમ સા'બ, એ તો મોટા લોક કહેવાય. તેમને આપણાથી કંઈજ ન કહેવાય. (હેલ્થ ઓફિસર ને ડોક્ટર સાહેબ આવે છે.)

હેલ્થ ઓફિસર:—કેમ ? મુકાદમ, શી ભાંજગડ છે ?

મુકાદમ:—બુઓને સાહેબ, વાળનાર માળે છે ત્યારે લોકો રસ્તા બગાડી મૂકે છે.

ડોક્ટર:—હેલ્થ ઓફિસર સાહેબ, વાળીનીંસાંના દોષો જોવામાં આવે

વખત જગાડવો તેના કરતાં શહેરીઓને ખસે નગરસંધારક બનાવવામાં વખત ગાળવો એ બહેતર છે.

હેલ્થ ઓફિસર:—ખરૂં છે, ડોક્ટર સાહેબ, લેકોની કાળજી વગર શહેર સુધારવાની આશા રાખવી એ મુજબજથી ત્યાં છીપાવવા બરાબર છે.

(ચોથો દુકાનદાર કચરો નાખે છે તેને લેઈને)

મકન:—જુઓ સાહેબ, પેલા દુકાનદારે કચરો નાખ્યો.

હેલ્થ ઓફિસર:—ગિરટર, વાળેલા રસ્તામાં કચરો નાખવો એ આપને અયોગ્ય નથી લાગતું ?

(૪) દુકાનદાર:—લાગે છે, સાહેબ. પણ મારે આજે મોડું થયું છે, માટે માફ કરશો.

મકન:—મકાદમ સા'બ, દેવો એ' એ' કરે છે ! આપણે દહીએ તો ચીઠીમાં કરે પણ સાહેબ આગળ તો જાકરી બે.

મુકાદમ:—છાનો મરને. સાંભળ.

હેલ્થ ઓફિસર:—(ચોથા દુકાનદારને) મોડું થયું તો કંઈ દરકત નહિ. વાળનાર વાળી જાય એ પછી કચરો નીકળે તે એક જોખામાં ભરી રાખો તે પછી વાળનાર આવે ત્યારે તેની ટોપલીમાં આપો તો શો વાંધો ?

બધા દુકાનદાર:—આપણે બધા એક જોખું રાખો. તેમાં કચરો ભરી રાખવો તે વાળનાર આવે ત્યારે તેની ટોપલીમાં આપી દેવો. હવેથી સાહેબ એમ કરીશું.

ડોક્ટર:—ખોટા છે, તો એ પ્રમાણે પાળજો. એમાં તમારૂં ને અમારૂં બંનેનું લક્ષું છે.

(દુકાનદારો, મકન, ને મુકાદમ જાય છે. હેલ્થ ઓફિસર અને ડોક્ટર વાતો કરતા આગળ જાય છે.)

ડોક્ટર:—મિ. દેવે. (હેલ્થ ઓફિસર) સ્વચ્છતા અને સ્વચરવાનો આવો જગડો દરેક ઘરમાં પણ છે. નાની જેન ઓફિસ વાળી સાફ કરે તો મોટા લાઈ તેમાં કાગળના કકડા વેરી મૂકે. રામો ટેબલ પરની ચીજો ગોળીને મૂકે ત્યાં શેઠ સાહેબ જાણું રમણસંમણું કરી નાખે. ચંદન વડું

સાક્ષર કરી બધું વ્યવસ્થિત ગોઠવે-વાળીઝાડી ઘર ચોકખું ચંદન જેવું ગ્રાખવા પ્રયત્ન કરે, ત્યાં મોટી બેન વાસણનો પથારો પાચરી મૂકે; ગંગા ડોસી હામ હામ થૂંકી બગાડે, મેરઘા ઢાકા આમ તેમ લખાયા પાચરી મૂકે ને છોકરાંનું તો પૂછવું જ નહિ ! સહેર સુધારવાને ઘર સુધારવાની જરૂર છે. દરેક ઘરની વ્યક્તિઓ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાથી ટેવાઈ ગય તો બધું આપોઆપ સુધરી જાય. આહારે સુધરે ને વ્યવહારે સુધરે; આચારે સુધરે ને વિચારે સુધરે; ઘર સુધરે તો બધું સુધરે.

(ડોક્ટરનો કમ્પાઉન્ડર આવે છે.)

કમ્પાઉન્ડર:—સાહેબ, દવાખાનામાં એક ગંભીર કેસ આવ્યો છે; ડાઈ રોહનો છોકરો બેભાન થઈ ગયો છે.

ડોક્ટર:—જાઓ, આવું છું. (કમ્પાઉન્ડર જાય છે.) લો, સાહેબ, હું જાઉં છું. બધું પતવી લેતો અને આ ચિઠ્ઠી સંબંધી વિચાર કરી મૂકજો.

(ચિઠ્ઠી આપી ડોક્ટર જાય છે. ચિઠ્ઠી હેત્ય ઓફિસર વાંચે છે.)

હેત્ય ઓફિસર:—(ચિઠ્ઠી વાંચે છે.)

૧. બજારમાં સસ્તાં પણ બગડેલાં શાકભાજી કે ફળફળાદિ વેચાય નહિ તેને માટે ચાંપતાં પગલાં ભરવાં.
૨. સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાની દેખવણી માટે જુદા જુદા લતાઓમાં ભાષણો અપાવવાં.
૩. નિશાળોમાં તેને માટે છોકરાઓને ખાસ તાલીમ આપવાની ગોઠવણ કરવી.
૪. આરોગ્યને લગતા સંવાદો તૈયાર કરાવી હામ હામ ભજવાવવાની ગોઠવણ કરવી.

આ બાબતો ખોડમાં મૂકવાનો મારો વિચાર છે.

(સ્વગત) બની શકે એવું છે. જોઈશું. (જાય છે.)

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

સેન્ટુર	ફર દસમુખલાઈ આપુલાવ	૩૫-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને
	તથા ફર પ્રભુલાલ લગ	૩૫-૦-૦	ત્રણે દિવસ સુધી ન
	ધાનદાસ તથા પા. હાથી-	૨૫-૦-૦	માડ્યાં.
	ભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ		
વાસણા	પા. દાશીભાઈ મથુરભાઈએ	૧૦-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
આમોદ	પા. રામાભાઈ રણછોડભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દનેરા	પથાપરના પગી દાળાજી પથા-	૪-૪-૦	પવાસાં તથા પતાસ
	જીએ		વહેંચ્યાં.
	અર્જીદાના બારેયા ચતુરજી	૩-૮-૦	
	ધેમાજીએ		
અર્જીદા	પા. ગીવાભાઈ હાથીભાઈએ	૪૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા
	મિ. મુળજીભાઈ દલાભાઈએ		
	મિ. છલાઈ મથુરભાઈએ		
દેવડીવાસોલ	બારેયા ઈચ્છાજી ધનાજીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગોસેલ	પા. મરઘાભાઈ બદોરભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
ઉત્તરસંઘ	શિક્ષક પુન્યાત્તમ મુળજીભાઈ	...	"
	પટેલે		
કુંડેલ	પા. રાનાભાઈ મોતીભાઈએ	૨૭-૮-૦	"
	ગોદેલ મોદનજી સંકરજીએ	૩૫-૦-૦	"
વણસોલ	શાહ હરિવન્દલ બહેચરદાસ	૧૫-૦-૦	"
	મિ. ગેમાજી સરદારજી બારેયાએ	૧૦-૦-૦	"
	મિ. ચતુરભાઈ તળસીભાઈ	૧૫-૦-૦	"
	પટેલે		
	મિ. પંડ્યાજીજી ગોપાળજીએ	૩-૦-૦	ત્રણ માસ માટે પરજ
			ખેસાડી.
વધામી	મિ. 'પુસાલભાઈ મથુરભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ચાંગવાવ	મિ. છલભાઈ દાદાભાઈએ	૧-૦-૦	"
	મેળવાના બદોરજી રણછોડજી	૧-૦-૦	"
	બારેયાએ		
	" ગોતાજી સંકરજી	૧-૦-૦	"
	બારેયાએ		
	મિ. રણછોડદાસ મોતીલાલ	૨૦-૦-૦	બે દિવસ સુધી રફ
	શાહે		જમાડી.
	મિ. જોડભાઈ ગોવિંદભાઈ	૧૦-૦-૦	રફ જમાડી.
	પટેલે		
	મિ. બાબરભાઈ મથુરભાઈ	૩-૦-૦	ત્રણ માસ સુધી પરજ
	પટેલે		ખેસાડી.

મરીડા	પા. મનેરભાઈ બકેરભાઈને લાં હેરજની જન આવેલી તે પ્રસંગે	૫-૦-૦	પરખમાં આપ્યા.
વાસણા	પા. મંગળભાઈ મુંબઈભાઈએ કદલાલના શાહ મણીલાલ ભુલાભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વરસોળા	મદરી મુરજબેન હરિભાઈ ગંગભાઈની દીકરીએ	૫-૦-૦	ચોપડીઓ, કપડાં તથા મિઠાઈ વહેંચી.
બોરીઆની	વાંઘવાળીના પા. ચતુરભાઈ જવેરભાઈના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. સોમાભાઈ નાયાભાઈ ના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૪૦-૦-૦	બાળાઓને ખાદીના કકડા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પીળના પા. ગજાભાઈ મોતી ભાઈના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૧-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના પ્યા- લા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ચકલાદીના પા. લલ્લુભાઈ કાશીભાઈના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૨-૦-૦	" " "
	પા. મોતીભાઈ મધુરભાઈ ના લગ્ન પ્રસંગે	૧૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં, મીઠવાનો સંગ્રહો લાવવા સાફ ફંડમાં આપ્યા.
	નારના વાળંદ વલ્લભભાઈ કાશીભાઈના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૮-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

ખેડા જિલ્લો

બોરીઆની	પીંપળાના વાળંદ મગનભાઈ વિદ્યભાઈની દીકરીના લગ્ન પ્રસંગે	૮-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળની રકાબીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
લાંલવેલ	કુંજવાવના મિ. મોતીભાઈ પ્રાગજીભાઈ પટેલ	૭-૦-૦	બાળાઓને જર્મનસિલ્વરના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સામરખા	મિ. અંબાલાલ આપુજી સુયારે પ્રજપતિ ગોવિંદભાઈ દામોદર ભાઈએ	૧-૦-૦	" પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ભાઈ કંકુ પા. રણજીભાઈ લંવાનભાઈની વિધવાએ	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. પરસોતમ નાયાભાઈએ પા. લલ્લુભાઈ આપુજીએ	૨૦૦-૦-૦	મૂલ તથા કન્યાવર્ગની બાળાઓને જમાડ્યાં.
		૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

સામરખા	સુરાસામજના પા. રણુજીભાઈએ	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ખુદાભાઈએ		
કરમસદ	પંડ્યા અંબાલાલ શંકરલાલે	૫-૦-૦	
	પટેલ લાઈસાલભાઈ દેશાઈ-ભાઈએ તેમના પિતાશ્રી	૨૫૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા-શાળાની ખાળાઓને જમાડ્યાં.
	ગુજરી ગયા તેમની પાછળ		
	ચાહ કેવળદાસ રણુજીભાઈએ	૨૫૦-૦-૦	
ગામરી	પા. હરિલાલ દેવલાલભાઈએ	૨૬-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડી.
લાંલનેલ	મિ. ડાહ્યાભાઈ મરઘાભાઈ પટેલે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ખેડા	મુખ્ય ખાંચ સ્કૂલના હેડ	...	ખાંચ સ્કૂલના તમામ વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભારતર નેશનલાઈ દામોદર		
	ગુજરી ગયેલા તેમની		
	પાછળ તેમની દીકરીઓએ		
અરેરા	ફીણાવના પટેલ બીખાભાઈ	૮-૦-૦	છોકરાને પિતળના પ્યાલા
	રણુજીભાઈએ પોતાના	૧૫-૦-૦	તથા ખાળાઓને ઓઠ-
	દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૨-૦-૦	ણીઓ તથા દરેકને પતાસાં વહેંચ્યાં.
સિદ્ધુજ	પા. વાઘડલાઈ તળસીભાઈએ	૪૦-૦-૦	બંને સ્કૂલો જમાડી.
નરીડા	પા. ડાહ્યાભાઈ છીસોરભાઈએ	૩-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	ખારોટ કેસરીમુંગ શામળ-ભાઈએ	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	જાસદીઆ જેડીસીંગ અભેમુંગ	૩-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	,, માધવસુંગ મગલાભાઈએ	૨-૦-૦	,,
	,, રાગલાઈ અમરસુંગ તરફદી	૩-૦-૦	,,
	બાઈ કુલખાએ		
પામેણ	નારના મિ. લાલાભાઈ	૫૧-૦-૦	સ્કૂલના ફંડમાં આપ્યા
	માધવદાસે	૨૫-૦-૦	તથા જર્મન સિલ્વરના
		૫-૦-૦	પ્યાલા તથા પતાસાં બંને સ્કૂલોમાં વહેંચ્યાં.
	સોજનાના મિ. જેડાભાઈ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલના ફંડમાં તથા
	મળડલાઈએ	૫-૦-૦	પતાસાં બંને સ્કૂલોમાં વહેંચ્યાં.
	નીસરાયાના મિ. જોર્જિદભાઈ	૨૪-૦-૦	સ્કૂલના ફંડમાં આપ્યા
	શીવાભાઈએ	૨૦-૦-૦	તથા પિતળના પ્યાલા
		૫-૦-૦	તથા પતાસાં બંને સ્કૂલોમાં વહેંચ્યાં.
ધોધાવાડા	પા. ખુદાભાઈ ડવાભાઈએ	૯-૮-૦	વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

	પા. આત્મારામ દાહ્યાભાઈએ	૮-૧૪-૦	વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મરીડા	પટેલ હોરાભાઈ ઝવેરભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વડયલ	ભાસ્તર પ્રેમાનંદ છમનલાલ રાવળ પેતાનાં માતૃશ્રીનાં અવસાન નિમિત્તે	૪૧-૦-૦	બંને સંકલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયાં.
આમરોલ	રડોડ હડીભાઈ રાધવભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	નિ. રતનસંગ ગમાનસંગે	૧૫-૦-૦	"
ગોળણા	મહીડા માધવસંગ કાળુભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
	મકવાણા બુપતસંગ જેડીસંગે	૧૦-૦-૦	"
કલોલી	દુકર સામજી ગીરધરભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	તથા વ્યાસ દાહ્યારામ નાયાભાઈએ		
દેવડી વણ-સોલ	મુખી સામતસંગ અમથા-ભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	બારેયા બુગાજી રધજીએ	૧૦-૦-૦	"
	પગી રધજી દાંતાજીએ	૮-૦-૦	"
રમુલપુર	મહેતાજી બેશંકર ગોવિંદરામે	૧૦-૦-૦	"
મીખસોડ	ખાલિસ પટેલ રામભાઈ બહેચરભાઈએ	૧૪-૦-૦	"
ડભાણુ	મિ. દારકાંદાસ હાથીભાઈ પટેલ	૨૧-૦-૦ ૨-૦-૦ ૫-૦-૦	પરબ દંડમાં તથા ધ્યાલા તથા મિદાઈ વહેંચી.
	પા. બેચરભાઈ કુબેરભાઈએ	૮-૦-૦	છળીના લાડુ વહેંચ્યા.
	પા. ઇશ્વરભાઈ શ્રીધરભાઈએ	૭-૦-૦	
	દરજી દુર્લભભાઈ અમીરભાઈએ	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ડભાસી	પા. ગીરધરલાલ દાબિદાસે	૩૦-૦-૦	બાળાઓને આટણીઓ
	પેતાનાં માતૃશ્રીનાં સમર્થાયે	૭-૦-૦	તથા બાળકોને એક
		૧૨-૦-૦	નોટ તથા એક પેન્સિલ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
મલીઆતળ	પા. દેશાધિભાઈ નાગરદાસ તથા પા. તળજીભાઈ ધનજીભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગોહેલ મંગળજી ભલાજીએ	૧૫-૦-૦	
	નાગંદ કુલાભાઈ જગનભાઈએ	૨-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
લાંભવેલ	પા. શંકરભાઈ રેવનંદાસના	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	વહીવટ કરનાર પા. રણુ-છોડભાઈ ભાઈજીભાઈએ		
નવાગામ	શ્રીરણુજીડજી, મંદિરના મહા-રાજશ્રી રામચંદ્રપદાસજી રામચંદ્રદાસજીએ	૨૫-૦-૦	

મંત્રીકપુરા	પા. મહીજીભાઈ જીવાભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. ધુળાભાઈ રેવંદાસે	૧૮-૧૪-૦	
	પા. પરસોતમ મહીજીભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. રતીલાભાઈ મથુરભાઈએ	૨-૦-૦	
	પા. હાથીલાઈ ભાઈજીભાઈએ	૨-૦-૦	
	પા. રતીલાભાઈ મહીજીભાઈએ	૨-૦-૦	
	પા. મોતીભાઈ મથુરભાઈએ	...	સાકર વહેંચી.
	પા. તળસીસાઈ નરસીંહભાઈએ	...	
	પા. મુળજીભાઈ જીવાભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ભરોડા	પા. લાઈલાલભાઈ નાથા- લાઈએ	૫૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ભાઈ જીભાઈએ	૫૫-૦-૦	
	મિ. મંગળભાઈ ભગવાનભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. સનાભાઈ બાબરભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. શનાભાઈ કાળીદાસ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. જોષિભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. જીવાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. શનાભાઈ તળસીભાઈ પટેલે	૧૧-૦-૦	એ દિવસ વિદ્યાર્થી જમાડયા.
	મિ. સોમાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. અવચલભાઈ કુબેરભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. મથુરભાઈ ભીખાભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	બાજુપુરાના મુની મહારાજે	૫૫-૦-૦	
વાઘા ઠલાસ	મિ. ચતુરભાઈ ભુવાભાઈ પટેલે	૧૨-૦-૦	
હિતરંગડા	પા. મનુભાઈ ભવાભાઈએ	૮-૦-૦	બાળાઓના સીવણ ગુંચણ માટે આપ્યા.
ભાનેર	અમદાવાદના આસિ. ડે. એ. ઇ. સાહેબ સી. એમ. શાહનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતિ જડાવના અવસાન નિમિત્તે તેમણે	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દહેમી.	પાદરાના રાઠોડ અણુભા તખતસાગિ	૨૦-૦-૦	પિતૃજના પાત્રા વહેંચ્યા.
	મીંગળાવના મા. ઝવેરભાઈ મહીજીભાઈએ	૨૫-૦-૦	પિતૃજના પાત્રા તથા રક્ષણી બાળાઓને વહેંચ્યાં
ગુરકુવા	બેડાસાના મિ. ભીખાભાઈ બાજીભાઈએ	૧૨-૧-૦	પિતૃજના પાત્રા તથા મિદાઈ વહેંચી.

ત્રાણુમ	વસોના પા. ધુળાભાઈ શીવાભાઈએ	૨૦-૦-૦	બાળાઓને ઓઢણીઓ તથા છોકરાંને પંતીસાં વહેંચ્યાં.
હેરંજ	પા. શનાભાઈ શંકરભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
નવાગામ	ગં. રવ. હદીબેન ભટ્ટ મણિ- લાલ જમનાશંકરની વિધવાએ	૨૫-૦-૦	"
સોડપુર	પા. ડાહ્યાભાઈ શંકરભાઈએ પા. દેસાઈભાઈ બકાઈભાઈએ	૩૫-૦-૦ ૩-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
મોકવા	શાહ રણછોડલાલ મંગનલાલે	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગાજણુ	કુમારશ્રી મોતીસિંહજી મેરામણસિંહજીએ	૨-૦-૦	કળીના લાકડું વહેંચ્યાં.
	મકવાણાં ભુપતરામ જેડીસંઝે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પુરોહિત મેચરભાઈ જીવા- ભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
	વાળંદ ગોડરાત હીરાસંઝે	૧૦-૦-૦	"
	મહીડા કૃષ્ણસિંહજી જેડીસિંહ- જીએ	૧૦-૦-૦	"
વરસોળા	પા. મહીજીભાઈ જેસંગભાઈએ	૨૧-૦-૦	
	શા. મોતીલાલ અમૃતલાલે	૧-૮-૦	પંતીસાં વહેંચ્યાં.
	પહોરા અભરામ રહેમભાઈએ	૧-૮-૦	
	પી. વરસોડીઆ એન્ડ કંપની તરફથી પા. છોટાભાઈ કાશીભાઈએ	૫-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
અહીમા	ફૂલ કમિટીના મેમ્બર ચો- હાણુ નાથાભાઈ વીરાભાઈ તથા પગી રણછોડ કાળુ- ભાઈ તથા કુંભાર મંગળ વસ્તાભાઈએ મળી	૭૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પિતાંબર	પા. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈએ	૩૦-૦-૦	
	દરજી જીવરામ ચકુભાઈએ	૨-૦-૦	પંતીસાં વહેંચ્યાં.
	અકલાચાના પટેલ ડાહ્યાભાઈ નામાભાઈએ	૧-૮-૦	પરજામાં આપ્યાં.
	"	૨-૦-૦	પંતીસાં વહેંચ્યાં.
	"	૭-૦-૦	બાળાઓને આવા વહેંચ્યાં.
	"	૨-૦-૦	ફકાઉટ ફંડમાં આપ્યાં.
	"	૨-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચો- પડીઓ વહેંચી.
	"	૨-૦-૦	પરજામાં આપ્યાં.
એડા	મોટર એસોસિએશનના હસ્તે રમુકમીઆં જીવામીઆંએ	૨-૮-૦	હિંદુ વિદ્યાર્થીને તથા બાળા- ઓને કળીના લાકડું વહેંચ્યાં.

સુરકવા	પા. ડાહ્યાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
નવાગામ	શા. કેશવલાલ જોશાભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
	પોતાની પત્ની અ. સૌ.		"
	ખાલુનો મરણ નિમિત્તે		"
દેરંજ	પાદક છોટાલાલ રણછોડલાલે	૧૫-૦-૦	"
	પોતાના પિતાશ્રીના અવ-		
	સાન નિમિત્તે		
ઉત્તરસંડા	ચહોરા ઇસમલાઈ ચાકુખ-	૧૫-૦-૦	સ્કૂલને ઘડિઆળ બેટ
	ભાઈએ		આપ્યું.
આંત્રાલી	શાહ આશાશમ ભાઈચંદે	૨૦-૦-૦	
	"	૭-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ નાયાલાલ વખતચંદે	૩-૦-૦	
	"	૪-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળામાં
	"	૨-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીની ઓપ-
			ડીઓ તથા પેનો વહેંચી.
	શાહ વાડીલાલ અમુલખ-	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ભાઈએ		
	"	૪-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં ગરીબ વિ-
			દ્યાર્થીઓને ઓપડીઓ
			તથા પેનો વહેંચી.
જ્યુ	શાહ દ્વારકાદાસ મેરારજીએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	આઈડેલા પા. ઓતમ મકન-	૨૫-૦-૦	"
	દાસની વિધવાએ જમા-		"
	ડીની પારખીના દિવસે		"
	પરેલ બુલાભાઈ વડાલદાસે	૩૫-૦-૦	"

પંચમહાલ જિલ્લો

છોટાઉદેપુર	ડોહના પંચાલ ખુંજલાલ	૨૨-૦-૦	ઉમરાવ સ્કૂલમાં કાળી-
	ઈશ્વરભાઈ તથા ઉમરાવના		પરજનાં બાળકોને રસોડા
	પંચાલ ગીરધરભાઈ જો-		તથા કપડાં વહેંચ્યાં.
	પાળભાઈએ		
કથુજરી	મિ. મોતીલાલભાઈ મગન-	૩-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસાં
	ભાઈ તલાટીએ		વહેંચ્યાં.
તરખંડા	ચાવડા ભાઈજી સહજભાઈએ	...	હંટવાડી સ્કૂલના વિદ્યાર્થી-
			ઓને જમાડ્યા.
વઘવપુર	મે. હાકોર સાહેબેએ	૧૭-૦-૦	સ્કૂલને ઘડિઆળ બેટ
			આપ્યું.
છેટવાડ	ડેસરના મિ. માણેકલાલ	૧૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	મથુરભાઈ ત્રિવેદીની વિધવા		
	સવિતાશ્રીએ		

પલાસણ	મહારાજ રતનગર જાગરે મે. દાકર સાહેબશ્રી ચંદ્ર- સિંહજી જીતસિંહજીએ	૧૫-૦-૦ ૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ આપી તથા મિદાર્ધ વહેંચી.
જાલોદ	ડૉ. વી. કે. કાંદકે	૫-૦-૦	બાળાઓ માટે ધાધરીઓ નં. ૬ તથા કળજન નંગ ૧૨ આપ્યા.
કાંકણપુર	કપડવણુજીના વૈષ્ણવ મંદિર- ઉપદેશક સદગુરુશ્રી નરેત્રમ મોતીરામ પુરાણરત્ને મોટી કાંદડીના મિ. મુળજી- ભાઈ નારણજીએ	૭-૦-૦ ૧-૦-૦ ૬-૦-૦ ૧-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના તા- ટકા તથા મિદાર્ધ વહેંચી. બાળાઓને પિત્તળના ચાલા તથા મિદાર્ધ વહેંચી.
રાહેરા વાડી	શાહ છોટાલાલ લક્ષ્મીચંદ કોલના દાકરશ્રી મોહનસિંહ- જી લાલભાઈ ગોહિલે	૧૫-૦-૦ ૫-૪-૦ ૩-૦-૦ ૧-૦-૦	ધડિઆળ ભેટ આપ્યું. બાળાઓને રેશમી ટકડા તથા સાકર તથા વિ- દ્યાર્થી મંડળના ફંડમાં આપ્યા.
દેરાલ	દેસાઈ કેસરલાલ ગીરધરલાલે	૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચો- પડીઓ તથા રસોટા આપી.
દોંબા	ખાઈ સદુખા દાકર નાથુસિંહ રામસિંહનાં વિધવાએ	૪૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળાની બાળાઓને જમાડયા.
વિદાર્ધ	હડમતીઆના પગી નાથાભાઈ રતનાભાઈએ	૨-૦-૦	તાંસાં વહેંચ્યાં.

—: મેસર્સ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વર ફૂલ:—

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

[૧] અવનવી મુંદર દળમાં નવીન બાળભૂમિતિ ધો. ૪ થું ૦-૪-૦

[૨] ગજવાના રમુજી દિસાળો નવીન બાળનામું ધો. ૪ થું ૦-૨-૬

[૩] ધરના દિસાળો ધરનું નામું કન્યા. વ. કા. ધો. ૫-૬ ૦-૪-૬

તથા અભ્યાસક્રમને ઉપયોગી

[૪] ના. સરકારે મંજૂર કરેલી નવીનબાળભૂમિતિ ગમત સાથે જ્ઞાન આપતી.

ખીનું ચીનું ત્રણ ત્રણ આના, પહેલું બા. વ. અડી અંડી આના,

[૫] મોનું ગણિત કે નવીન બાળમુખગણિત વહેવાર મનોરંજક દાખલા.

ખીનું ચીનું ત્રણ ત્રણ આના: ચોથું ચાર આના: પુરુષ કમિશન.

સખો:—ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, શુક્રેશ્વર એન્ડ પબ્લિશર:

શાહપોર, મુરત.

। મુંદર, સસ્તાં, દરેક યોગનાવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, ઉત્તમ પુસ્તકો !

! ઘણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે !

૦ મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિશ એલન્સિએ *

પાઠ્યપુસ્તક, હદામ કે લાઈબ્રેરીજ્ઞ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-૦]

નવી ૮ મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ

તેમજ ખીલ વખાણ સાથેનું. બાળકોને

અતિમુશ્કેલ ગણ્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ ખીલે x

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-૦]

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની

બાળિકાઓ માટે. વ. રૂ. ૧. પરીક્ષાના પ્રશ્નો

સાથેનું. બાળિકાઓને અતિસરો ગણ્યું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો જ x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ગુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-૦]

[નીલ ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનંતગણિત ધોરણ ખીલું x [કુમારગણિત ધોરણ ખીલું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સર, ખી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનંતગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, ખી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

અનંતગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૧

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નાના સરોની આવૃત્તિ]

અનંતગણિત ધોરણ છઠું [છાત્રીઓના છઠા ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૫-૦

ખીલે પુસ્તકો

* અનંતનામું ભાગ પહેલો x [ધરનો હિસાબ, ખી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનંતનામું ભાગ ખીલે x [દુકાનનો હિસાબ, ખ. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. રૂ. ૧. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

અનંતભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીનાં છાત્રોએ ઉપયોગી]

* અનંતભૂમિતિ ભાગ ખીલે [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણનાં છાત્રોએ ઉપયોગી]

* સરલ બાળવર્ગથી ૪ થી ૧૨ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાનું ગણ્યું છે.

ટીપ્પણ:—વાપરનારાં મુકલકતે વખાણે છે. એવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નહોતો માટે

નામને સીરનામે લખો. ચાર્જ કમિશન ને ખીજ ઘણી અનુકૂળતા.

રતનશી પુરુષોત્તમ અંતડા

દેખાસનર, મેરીચાઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ જાતની સ્કૂલોમાં ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારું ટેક્સ્ટબુકોનું કમિશન દર્શાવતું 'પ્રાઈસલિસ્ટ' મંગાવી ખોત્રી કરો.

વળી અમારે ત્યાં નિચાળોમાં ચાલતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેકે દરેક બુક્સ મળે છે. ટેક્સ્ટબુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે છે. તમારી સગવડ સમયાવાં સુધર ને સ્વચ્છ માત્ર વ્યથાબંધ ને છૂટક મળે છે. પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો રેશનરી સામાન પણ સસ્તોજ મળે છે. માટે બીજેથી પુસ્તકો ખરીદતાં પહેલાં તમારા બુના, ગણીતો ને વિશ્વાસપાત્ર સ્થળની પહેલી મુલાકાત લો.

ટેક્સ્ટબુકોના જનરલ બંધાપારી બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

બાંધીરાડ-અમદાવાદ.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

લાકડખાળાના ગણિત તરીકે ગુજરાતી જનતામાં મેશહૂર થએલું

અંક ગણિત

—પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાં ચાર ધોરણો માટે—

તમા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારનાર :

શ્રીયુત મણિલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

બી. એ, એસ. ડી. સી. ડી.

શિક્ષક, મહાલકમી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

:: કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ ::

દરેક ધોરણ માટે ગણિત તથા જૂમિતિના બુદ્ધિ વિભાગો. પદ્ધતિસરની ક્રમિક સમજાવટ અને શિક્ષકો-માટે જરૂરી સૂચનો. સાધનોની માર્ગસૂચક યાદી અને ૧૫૦ થી વિશેષ આકૃતિઓ. સુધર ગ્લેઈસ કાગળ પર આકર્ષક છૂદું છાપકામ પાકી બાંધણી. મૂલ્ય નવ આનાં.

: વધુ વિગત ચા નમૂનાની નકલ માટે લખો :

મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ બુકસેલર, સુરત.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ચોટખંડાસ કુખેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૬-૦		બલાહદીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦		દેવતાર્થ હીવો ૦-૪-૦	
બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૬-૦		બાળસંગીતમાળા ૦-૩-૦	
કસરત અને હિલ ૦-૧૨-૦		(દારમોનિયમ ગાઈડ) ૧-૨૨-૦	
ધર્મમાં જાને બંધાન ૦-૧૨-૦		સાહિત્યાદર્શ ૧-૨૨-૦	
રમવાની રમતો		અંગકાવાદ સહેરની ભૂજોળ ૦-૩-૦	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૧		*સંરણ ગુજરાતમાં તની ભૂજોળ ૦-૪-૦	
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ૦-૩-૦		મુંબઈ હાકો (દિંદુરતાનસંહિત) ૦-૫-૦	
" " ભા. ૨ ૦-૪-૦		બાળસંગીત ૦-૧-૦	
મધુરધ્વજ અભ્યાસ ૦-૪-૦		બાળસંગીત ૦-૧-૦	
લીમચાતુર્ય ૦-૪-૦		શાળાપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિરામનું જાને		ભા. ૧ ત્રીજી આકૃત ૦-૩-૦	
મહાભારત ૦-૬-૦		ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા. ૦-૪-૦	

વ્યાકરણ જેવા કેડિન, શુધ્ધ, અને નિરૂપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર*

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ લો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ લો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ લો	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

ચિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
દુકાન ઉઘાડી છે જેમા પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ
તથા ક્રેપિ, ડ્રેઈઝ, નોટબુક, રબર, પેન્સિલ, કુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ
વગેરે બજાબ કીફાયત વાવડી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે.
દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તમા કમિશન જેવા અને
સરખાવવા માટે આજેજ ગંગાવી ખાતે કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે
ખરીદતાં પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનંતિ છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીચરિઝ—અમદાવાદ, | અમદાવાદ શુદ્ધીપો, રીચરિઝ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

મેસર્સ લઠ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]
બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ લો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ લો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ બુક : રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ બુક : રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ બુક : રૂ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર સામગ્રી પરીસર પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની ભૂગોળ. કર્તા-વચ્ચલભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ ઇતિહાસની ભૂગોળ. } કર્તા-મીતમરામ મજરાય દેસાઈ ૦-૫-૦
હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ. } ૦-૫-૦

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દસમુખરામ સુતીસાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લલ્લુભાઈ ઠાણ ૦-૧૨-૦

સાગરપર્યટી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (રાજ્યમંચારણ સાથે) ૦-૪-૦

કર્તા-મગનરાવ માણેકલાલ ધોળાશીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું. કર્તા-કુર્મીશંકર શિવશંકર મોરિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપિયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગજરાવાળા કોપિયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

સખા:—મેનેજર, ધી ગુજરાત એડિશનલ બુકડીપો,
સ્તનપોળને નાકે, રીચોરોડ, અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારો
 ફળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિરાળમાં દેફ્ટરબુક તરીકે
 ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ-છ નંબરમાં } મોપીસ
 દરેક નંબરની કિંમત એ આતા પાંનાં

મામ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
 પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ
 વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એની લેખનકળા કોપિ આપવા અમે નમ્રસાથે
 વિનંતિ કરીએ છીએ. વપશી સુંવના વિદ્યાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને
 ફળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાળ લેનારોઓ સર્કર લેખનકળાને
 ધ્યાન રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને બોધ થોળ્ય ઇન્સાફ આપશે.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટર ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
 નામાં આવશે. પેકિંગ અને રહેને ખર્ચ પાનું આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-
 નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેરતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના
 ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ઉઠાવનારની કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-હાથાસાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ;

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાઠા-ગેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપોન.

ગોધરા-એમ. વકીલ બધસ, સરકાર બજાર.

ફળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં દેફ્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા

તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું હેઠાણ-એસર્સ એન્ડ કી. મહેતાની કું.

થુકેરોલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૨. ૩૬૭ કાલકાદેવીરાડ-મુંબઈ

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણનાં સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય—સાદૃશ્યવાદ અમૃતવાદ, દ્વે)

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

વ્યાકરણનાં ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ, લક્ષ્ય રક્તમાં
નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને સીધી એવાં સુંદર છે

કે બાળક ગુણવાવા સિવાય આ કહિત
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો જોગને સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં લખાય કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકળ જૂગોળની વ્યવર્થયાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા—

ઉપરાંત

લગભગ ૫૫ જોગોલિક ચચેલા

દેશકરો સાથે અને નવી દેશવે

રાડકો સાથે આ છેલ્લામાં

હિલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાંદસાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ
પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
ખીર્ન જુની દબથી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાર્.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુક્રમી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની ખદ્દાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાંદસાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થએલો છે અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
શવું પડવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીઝીરાલ, અમદાવાદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

મે-જુન સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દંડ અને ધીમા વિકાસને ક્ષીણે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી શકશે.”

કેળવણીખાતાના, હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળછલાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ.એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. શા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “કાવચર ન્યુનિટી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજલેવીલાસ છગનલાલે બાપુ.

સલાખાસ રાવ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

મ. નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	વિદ્યાનતી તાલીમ	૨૦૧
૨	શિસ્ત	૨૦૪
૩	શિક્ષક અને શિષ્ય	૨૦૮
૪	પાઠમાં રસ	૨૧૧
૫	આરોગ્યને લગતો સંવાદ	૨૨૧
૬	પાઠણનું સહસ્ત્રલિંગ	૨૨૪
૭	શિક્ષણ સુધારણા	૨૨૫
૮	નોંધ-ધોરણ છૂટું ઇતિહાસ	૨૨૬
૯	છોકરાઓ માટેની વ. શા. પરીક્ષા, ઉ. શા. નિઝામી મેન્દર	૨૨૮
૧૦	મુખ્ય ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૨૨૧
૧૧	આળસથી ચોપા ધોરણ સુધીનું એક શિક્ષક માટેનું સંયુક્ત વખત પત્રક ઉર્દુ મુજરાતી સ્કૂલ માટે	૨૩૪
૧૨	ઇનામપત્રક	૨૩૬
૧૩	ખાનગી જાહેરખબર	૨૬

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના.

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ ગ્રાડિટર તરફ મોકલવું. જાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક જાલુએ ચોક્કસે અક્ષરે લખવું. જે જાપવા ચોક્કસ લાગશે તે જાપશે, અને 'પરંદ' નહિ કરેલા લેખ ટિફ્ટ મોકલી દશે તે પાછા મોકલવામાં આવશે.
- ૨ વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તે પ્રયત્નથી જ ખબર આપેથી દર જાપેલે પાને ચોક્કસતા પ્રમાણે રૂ. ૧) આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.
- ૩ લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ. ખર્ચ સાથે અગાઉથી લેવામાં આવે છે. છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ છુટક.
- ૪ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ દર્શાવેલું હોવું નથી. માટે દરેકને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૫ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેતુથી વહેંચવામાં આવશે નહિ.

તંત્રી.

ગુજરાત શાલ્કાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

મે-જુન ૧૯૩૪

[અંક ૫-૬]

વિજ્ઞાનની તાલીમ

આપણી સમક્ષ જે વસ્તુ હોય નહિ તેનો ખ્યાલ કરવો એને કલ્પના કહે છે. મનુષ્ય એ વિચારવંત પ્રાણી છે, એટલે તે ભૂત અને ભવિષ્યનો વિચાર કરે છે. ત્યારે કોઈ અસાધારણ બનાવ બને છે, ત્યારે તે તેનાં કારણ શોધવાને કુદરતી રીતે પ્રેરાય છે. અજ્ઞાત આપણે દર વખત કંઈને કંઈ તર્ક તો કરીએ છીએ, પણ ત્યારે કોઈ એક અદ્ભુત બનાવ બેવામાં આવે છે, ત્યારે આપણું મન સહજ રીતે તેનાં કારણ શોધી શકવા અનેક તક કરે છે, અને પછી જે ખરું કારણ મળે છે તે તેનો તર્ક કે અનુમાન કહેવાય છે. અમુક સંજોગો હોય તો તેમાંથી શું કાર્ય થશે તેવું અનુમાન કરવું અથવા અમુક કાર્ય ઉપરથી તેનું શું કારણ હોવું જોઈએ એવા તર્કની સર્જણને વિચાર કહેવામાં આવે છે. આજ કારણને લીધે એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે મનુષ્ય એ કાર્યકારણ શોધનાર પ્રાણી છે. જે કે મનુષ્ય કાર્યકારણ શોધનાર એટલે વિચાર કરનાર પ્રાણી છે, તોપણ આ જગતમાં અધરામાં અધરી વસ્તુ એ 'વિચાર' કરવો તે છે. સાધારણ રીતે આપણે શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈ જીવી પરપરા તથા રીત-રિવાજને માન આપી ચાલીએ છીએ. અમુક જાગત દેટલે દરજ્જે ખરી છે તે જાખતનો વિચાર કરવાનું આપણને મન થતું નથી, કારણકે વિચાર કરતી વખતે મનને ઘણી તરફી પડે છે. આ કારણને લીધે જે જીવો રીત-

રિવાજ કે પ્રણાલિકા હોય તેને અનુસરી આપણે કામ કરીએ છીએ. ખરી રીતે જોઈએ તો આ મનુષ્યત્વ નથી, કારણ કે ઉપર જણાવેલી રહેણી-કહેણીમાં ટેવ અને રિવાજની સત્તા મુખ્યત્વે જણાઇ આવે છે. પ્રાણીઓનું જીવન પ્રેરણાને વશ હોવાથી તેમને અમુક પ્રસંગે ખરાખોટા સંજોગોનો વિચાર કરવાનો આવકાર મળતો નથી. તેઓ તેમનું જીવન ચંત્રરૂપ ગાળે છે, પણ મનુષ્યમા તો વિચાર કરવાની શક્તિ હોવાથી તેણે ગતાનુગતિકા રીત મુજબ કામ કરવું જોઈએ નહિ. વળી તેની આસપાસના સંજોગો એટલા બધા સંકીર્ણ અને વારંધડીએ બદલતા હોય છે કે તે સંબંધી તેને વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે; નહિ તો તે જોઈએ તેવી રીતે કામ કરી શકતો નથી.

કલ્પના એ અનિયંત્રિત મનોવ્યાપાર છે. જ્યારે તેને કાણુમાં ગ્રાખી કુદરતમાં તેનું અસ્તિત્વ છે કે કેમ તેની ખાતરી કરવામાં આવે છે ત્યારે તે જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે. તેનો આધાર અનુભવ એટલે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉપર હોય છે. કલ્પનાના હવાઈ દિશા એ સિદ્ધ જ્ઞાન નથી. સિદ્ધ જ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોવાથી વિજ્ઞાન કહેવાય છે.

કલ્પનાનું ક્ષણ મનસ્વી તરંજ કે વહેમ છે, પણ વિજ્ઞાન તો કુદરતમાં નિયમની અચળ સત્તા જુએ છે. જ્યારે આકાશમાં વીજળી ધાંધ છે ત્યારે તે દેવનું હમવું છે એવું માનવું એ કલ્પના છે; કારણ કે તે વસ્તુતઃ કુદરતમાં નથી.

જનસમાજની પ્રથમ અવસ્થામાં જ્યારે મનુષ્યની કલ્પના પ્રબળ હતી, ત્યારે તેણે કુદરતના જુદા જુદા બતાવને લગતાં અનેક પ્રિય ચિત્રો યોજેલાં છે. તે બાબત કુદરતમાં ખરી રીતે છે કે કેમ તેનો વિચાર થોડો કરવામાં આવ્યો છે. આ કારણને લીધે પ્રાચીન સાહિત્ય કલ્પનાથી ભરપૂર છે.

હાલમાં આપણું માનસ વૈજ્ઞાનિક થયું છે. અમુક ખેતીવાં શાધી ધાંધ છે તેની ગમે તેમ કલ્પના કરવાને બદલે તેને લગતું વાસ્તવિક કારણ શોધવામાં આવે છે. જ્યાંસુધી તેને લગતો તર્ક સિદ્ધ કરવામાં આવતો નથી, ત્યાંસુધી તે વિજ્ઞાનની કોટિમાં આવી શકતું નથી. આકાશમાં થતો વીજળાનો ચમકારો એ વાદળાંના ઘર્ષણનું પરિણામ છે એ જ્ઞાન ઘણા વખત સુધી અપ્રયોક્ત અને અનુભવ કર્યા પછી પ્રાપ્ત થયું છે.

કોઈપણ બતાવનાં અનેક કારણો હોય છે, પણ તેમાંથી ખરું કારણ શું છે તેની પરીક્ષા કરવી એ જુદિનો પ્રભાવ છે. કોઈ એક માથાને

તિથિ, આવૃત્તિ હોય તો તેનાં અનેક કારણ હોઈ શકે. તે તાવ ટાઢીઓ હોઈ, કે યાક કે શરીરની અસ્વસ્થ સ્થિતિને લીધે હોય. ક્યેનો આરંભ પણ તેનું કારણ હોઈ શકે. જો ટાઢીઠ તાવ હોય તો તેની ચિકિત્સા જુદી રીતે થાય છે. આ બધાં કારણમાંથી તાવનું ખરું કારણ શોધી તેને અનુકૂળ ઉપચાર કરવો એ વિચારનું કૃત્ય છે. વિજ્ઞાનની જ્ઞાન મેળવવાની શૈલી સાધારણ જ્ઞાન મેળવવાની પદ્ધતિ કરતાં ઘણી જુદી પડે છે. કાઈ પણ બાબતનું સિદ્ધાંત મેળવવું એ વિજ્ઞાનનો ઉદ્દેશ છે. જેટલા પ્રમાણમાં વિજ્ઞાનનો વિસ્તાર થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં કલ્પનાનો કાર્યપ્રદેશ ટુંકો થાય છે. કુદરત તેનાં સત્યો આપણને એકદમ બતાવી દેતી નથી. તેને માટે ઘણું તપ કરવું પડે છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કુદરતના સત્યશોધન માટે અવલોકન અને પ્રયોગ ઉપર આધાર રાખે છે. જે કંઈ બનાવ બન્યો હોય તેનું પ્રથમ અવલોકન કરવું પડે છે. તેને લગતા બધા સંબંધો નિહાળ્યા પછી તેનું કારણ શું હોવું જોઈએ એવી પ્રથમ કલ્પના કરવી પડે છે, પણ એ કલ્પના ખરી છે કે ફક્ત તરંગજ છે તે માટે પ્રયોગ કરવાની જરૂર પડે છે. જો દરદીને ક્યેને લીધે તાવ આવતો હોય તો તે બપોર પછી આવવો જોઈએ. તેમજ ક્યેને લગતું ઇન્જેક્શન મૂક્યા (પ્રયોગ) પછી તેની તબીબતમાં યોગ્ય ફેરફારનાં ચિહ્નો જોવામાં આવે તો તેનું દરદ ક્યે એમ નક્કરને ખાતરી થાય છે; નહિ તો ટાઈફોઇડ વગેરે રોગનાં ચિહ્નો ઉપરથી તેને લગતો ઉપચાર કરે છે. ટુંકામાં વિજ્ઞાનની પદ્ધતિ મુજબ કુદરતના નિયમ શોધવા માટે ઘણી ધીરજ રાખવી પડે છે. આપણને જોઈતા ફેરફાર કુદરતમાં થતા નથી. ધીરજની સાથે આપણું મન રોગરૂપ વગરનું હોવું જોઈએ. અમુક મનરવી બાબત એકદમ ખરી ધારી લેવી એ વિજ્ઞાનની તાલીમથી વિરુદ્ધ છે. ઘણી વખતે અમુક સંબંધો ઉપરથી આપણને અનુકૂળ કે પ્રિય બાબત હોય તેને લગતું અનુમાન તારવીએ છીએ. આ સિદ્ધાંત નથી. મનરવી કલ્પના એ વાસ્તવિક વિજ્ઞાન હોઈ શકે નહિ. કુદરતમાં જે ક્રિયા થતી હોય તેજ જો આપણે ઉપજવી શકીએ તોજ તે સત્ય છે એમ આપણને માનવું પડે છે. આ ઉપરાંત શોધકનામાં ખંતનો ગુણ હોવો જોઈએ. કેટલીક શોધો તો અનેક વરસના પ્રયોગોનું ફળ છે. છેવટે તેણે ધારેલું અનુમાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી સિદ્ધ કરવું જોઈએ. જો તે નિયમ મુજબ ધારેલું પરિણામ ઉપજવી શકાય તો તે સિદ્ધાંત કે વિજ્ઞાન કહેવાય છે.

રાજામાં વિવાર્યનિ ઘણી બાબતો કહી દેવામાં આવે છે તેથી તેમને

જાતે વિચાર કરવાનું મન થતું નથી. તેમને અમુક સંજોગોમાં મૂકીને તે ઉપરથી તેનું શું પરિણામ આપશે એવી રીતે તેમને વિચાર કરવાની દેવ પાડવી જોઈએ. એપણીમાંથી આપેલી બાબતો ગોખાવવાથી તેમજ તે બાબત કહી દેવાને લીધે વિચારની તાલીમ મળતી નથી. વિચારની સારી દેવ પડે તેને માટે વિજ્ઞાન જેવું બીજું એક સાધન નથી; પણ આપણે ત્યાં તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થતો નથી, તેથી વિદ્યાર્થીને વિજ્ઞાનની તાલીમ મળતી નથી. વિજ્ઞાનની તાલીમથી આપણું મન વહેવાર બને છે. સૃષ્ટિનું તંત્ર આગ નિયમથી ચાલે છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા આપણા મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેને લીધે અનેક જાતના વહેમ નષ્ટ થાય છે, વહેમ એ એક જાતની કલ્પના છે. અમુક બાબત યદ્યપિ તેના પરિણામરૂપ અમુક બાબત થશે એવી જાતની સંકલ્પના કેટલે દરજ્જે ખરી છે તેની ખાતરી થવી જોઈએ. ગામ જતાં કોઈ માણસ છોક્ર ખાય તો તેથી અનિષ્ટ બનશે એવી જાતની ધારણા એ વહેમ છે, કારણ કે છોક્ર ખાવી અને ખોટું થવું એ બંનેનો કાર્યકારણનો કેવી રીતે સંબંધ હોઈ શકે તે સમજાતું નથી, પણ ધણા વખતથી તેમનો સંબંધ કહેપેસો હોવાથી તે પ્રભાણે કામ કરવામાં આવે છે. અમુક સત્ત્વ જતાવી દેવાને બદલે તે શોધવાને માટે વિદ્યાર્થીને જે અનેક તર્ક કરવા પડે અને તે ઉપરથી તે ખરું અનુમાન સિદ્ધ કરી શકે એવી વિજ્ઞાનની તાલીમ તેને મળવી જોઈએ.

શિસ્ત

જેમ જગતભરમાં વ્યવસ્થા માટે અમુક પ્રકારના નિયમનની જરૂર રહે છે, તેમ શાળામાં પણ બાળ નિયમનની પણ તેટલીજ આવશ્યકતા છે. સમાજનું નિયમન એ તેના ઉત્કર્ષ અથવા અવસુદ્ધના કારણરૂપ છે. યાતિવ્યવસ્થા કે રાજકીય વ્યવસ્થા, એમાં પણ નિયમનની જરૂર છે અને ત્યાંસુધી યોગ્ય નિયમન પ્રવર્તી રહે છે ત્યાંસુધી વ્યવસ્થાનો નાશ થતો નથી. કુટુંબનો એક હાખલો લઈએ: કુટુંબનો જે વડીલ હોય તેનો પ્રભાવ જો બરાબર કુટુંબમાં પડતો હોય તો તે કુટુંબમાં એક જાતની શિસ્ત જળવાઈ રહે છે, પણ જો તેની આગાતું વારંવાર ઉત્સાહન થતું હોય, અથવા તો તેની ઉપેક્ષા કુટુંબની દરેક વ્યક્તિ કરતી હોય તો કુટુંબમાં ઊંચિચીનતાનાં બીજાં રોપાઈ જાય છે અને. આખરે

તે કુટુંબ વિનાશને પંથે ધસડાય છે. રાજકીય અથવા ઐતિહાસિક દાખ-
લાઓ રાજ્યપ્રકરણની બાબતમાં આવા ઘણા માલમ પડી આવે છે.
કાંઈપણ રાજ્યની પાયમાલી ઇતિહાસમાં ને આપણે તપાસીએ છીએ તો
લડાઈ વજેરેનાં ઉપલક્ષ્ય કારણો બાબતે મૂકી દઈ ઊંડો અભ્યાસ કરવાથી
આપણને માલમ પડશે કે રાજ્યમાં સડો-અવ્યવસ્થા ઉદ્ભવી હતી અને
તેને લીધે તેની પડતી યઈ હતી. કહેવત છે કે 'ભય વિના પ્રીતિ નહિ'—આ
સૂત્રમાં કંઈક સત્ય રહેલું છે. વ્યક્તિ કે સમૂહને દાખની જરૂર છે, અને
દાખ એ વ્યવસ્થાનું કારણ છે. આથી ઉલટું બીજું સૂત્ર 'ત્રેમ એ વશી-
કરણ મંત્ર છે,' એ છે. આમ પરસ્પર વિરોધી યત્રો દેખીતી રીતે ઉલટા
અર્થ સૂચવે છે, પણ બંનેમાં 'વ્યવસ્થા' નો હેતુ સ્પષ્ટ છે.

આ બેમાંથી કયું સૂત્ર શાળામાં અવલંબવા યોગ્ય છે એ અત્યારે
પણ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે, કારણકે શાળાની પ્રતિષ્ઠા એકલી ભણતર
ઉપર નહિ પણ તેની સાથે શાળામાં બાળકોની સાંવૈનિક તાલીમ
ઉપર બંધાય છે. આથી જ્ઞાન અને શિસ્ત એ શાળાનો મોહો
અથવા પ્રતિષ્ઠા બાંધવામાં જરૂરી છે. જે શાળામાં એકલા જ્ઞાન
ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે અને બાળકોના નિયમનની ઉપેક્ષા
અથવા અવગણના કરવામાં આવે છે તે શાળાની પ્રતિષ્ઠાને દાનિ
પહોંચ્યા વિના રહેતી નથી. નિયમનનો સિદ્ધાંત અનાદિ કાળથી સ્વીકારવામાં
આવ્યો છે. પ્રાચીન ઋષિમુનિઓનાં આશ્રમમાં ત્રેમથી શિસ્ત સાધવામાં
આવતી, તેમજ ગુરુનો પ્રતાપ પણ સિષ્યોના ચારિત્ર્યનો તેટલોજ સર્જક હતો.

આધુનિક જમાનામાં 'બાળક' ને જુદી દૃષ્ટિથી નેવામાં આવે છે,
એટલે હવે શારીરિક શિક્ષાને શાળામાં અવકાશ આપવાનો નથીએ
સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. હવે શાળામાં એકજ પ્રકૃતિનાં બાળકો
ભણવા આવતાં નથી એટલે કેળવણીકારને એવાં જુદાં જુદાં
પ્રકૃતિ-સ્વભાવનાં બાળકોને કેમ કેળવવાં એ મુંચવણભરેલો પ્રશ્ન યઈ
પડે છે. બાળકો સ્વભાવે રમતિઆળ, મસ્તીખોર, અતિશય અપજ,
અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિવાળાં હોય છે. આ તેના ગુણોને લીધે તે સ્વાભાવિક
રીતે શાળાના નિયમો તોડે છે. તેની સાહજિક પ્રકૃતિને લઈને તે મંદ,
અનિયમિત અને આળસુ પણ હોય છે, અને એવા દુર્ગુણો શાળાના
નિયમનને બાધક યઈ પડે છે. કેટલાંક છોકરાં તોફાની એટલે વાણી
નોઈને શાળાના સરસામાનને તુકમાન કરે છે. બાળકોના આવા દોષો

જો શાળામાં ન આવે તો શિસ્તમાં તેટલી ખામીજ ગણાય એ નિર્વિવાદ બાબત છે.

હવે આ ઉપર જણાવેલા દોષો શાળાના માટે શાળાના અધિકારીને પગલાં લેવાં જરૂરી છે અને પ્રસંગ પ્રમાણે પગલાં લેવાય પણ છે. શાળામાં મોટી, તમાચા વગેરેનો પ્રયોગ શિક્ષા રૂપે થાય છે. એમાં ભય ઉત્પન્ન કરવાનો હેતુ છે. જે શાળાના શિક્ષક કે અધિકારીને વારંવાર આવ્યાં પગલાં લેવાં પડે છે તે શાળામાં શિસ્ત ઉત્તમ પ્રકારની કદાપિ ગણી શકાય નહિ, કારણકે ભયના ઉપચારથી વૃત્તિને આપણે થોડો વખત દાખી રાખીએ છીએ. શિક્ષક તરીકે બાળક પ્રત્યે આપણે ખીન્ને ગુનહો એ કરીએ છીએ કે તેનામાં ખીકનો દુર્ગુણ પેસાડી દઈએ છીએ, જે તેના ભવિષ્યના જીવનમાં ઘણો હાનિકારક નીવડે છે, અને આથી આપણે તેની નાગરિકતામાં મોટી ખોટ લાવીએ છીએ. ભયથી દુર્ગુણ દબાય છે, પણ તેનો નાશ થતો નથી. શાળાનું ધ્યેય બાળકમાં સદ્ગુણો, ઉત્પન્ન કરવાનું છે. આ ધ્યેય ઠોઈ પણ ભયંકર ઉપચારથી સાધી શકાય નહિ. બાળકોનાં મન સરળ અને હૃદય કોમળ હોય છે એટલું જો શિક્ષકના ધ્યાન પર રહેતું હોય તો ભય-અથવા માર કે ખીજ એવી ઠોઈ શિક્ષા શિક્ષક બાળકને કરે નહિ; અત્યારે શિક્ષકનામાં મોટામાં મોટી ખામી જો જોવામાં આવતી હોય તો તે તેનું બાળસ્વભાવનું અજ્ઞાન છે; અને એટલા માટેજ આધુનિક નગરોદ્ધાર શાળામાં બાળમાનસથી પરિચિત, અનુભવી, અને સહૃદયતાવાળા શિક્ષકો રાખવા જોઈએ. આવા શિક્ષકોને હાથે ચાલતી શાળામાં ભય ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી શિક્ષાનો પ્રયોગ થવાનો સંભવ ઘણો ઓછો રહે છે.

બાળકોમાં નિયમન લાવવાનો ખીન્ને ઉપાય પ્રેમ છે. ઘણી વખત જે ભયથી સાધ્ય થતું નથી એ પ્રેમથી સાધ્ય થાય છે એ બાબત હર ઠોઈ વહેવાર માણસથી અજાણી નહિ હોય. વહેવારમાં જેટલાં કામ પ્રેમથી સરળતાથી સાધી શકાય છે તેટલાં ભયથી સાધી શકાતાં નથી. બ્યારે દુનિયાના વહેવારનો આવો અનુભવ છે તો શાળામાં જ્યાં કામગીર સ્વભાવના બિગતાં બાળકો લાલુવા આવે છે, ત્યાં આ ઉપાય કેમ કામે લગાડી ન શકાય એ સમજાતું નથી. બાળક કદાપિ અંતઃકરણનો પ્રેમ સ્વીકાર્યો વિના રહેતું નથી. શિક્ષકના હૃદયમાંથી બાળક પ્રત્યે જો આપો-આપ પ્રેમ પ્રગટતો હોય તો બાળક તેનો સ્વીકાર કર્યો વિના રહેતું નથી. એવો એવો સહજ સ્વભાવ છે, પણ 'મોટી ખોટ દઈ છે'. શિક્ષક

અને બાળક વચ્ચે જે ભેદભાવનો જાડો પડે છે તે, તોડાતો નથી. શિક્ષકનામાં મોટાઈનો અને જ્ઞાનનો આકંબર હોય છે. તેને લીધે બાળક થી દૂરને દૂર નાસે છે. તેનું હૃદય શુષ્ક હોય છે અને બાળકની લાગ-ણીઓને તેનાથી તેમાં સ્થાન આપી શકાતું નથી. મોટાઈ, જ્ઞાન, શ્રેષ્ઠતાનું અભિમાન એ શિક્ષકના દુર્ગુણ સમજવા. આનાથી બાળક અને શિક્ષક વચ્ચે કાયમનું અંતર રહ્યા કરે છે. એથી સહૃદયતા, ઉદ્ભવતી નથી. પરિણામ એ આવે છે કે બાળક શિક્ષકને મનથી ધિકારે છે એટલે 'પ્રીતિ' નો અવકાશ રહેતો નથી. આનાં ગાદાં પરિણામ એ આવે છે કે શાળાનું, પાતાવરણ, આનંદ-ઉત્સાહજનક થવાને બદલે ભયવાળું રહ્યા કરે છે. શિક્ષકને શાળાની વ્યવસ્થા જાળવવા માટે વારંવાર આક્રમ ઉપાસ લેવા પડે છે. આ આદર્શ વ્યવસ્થા કહેવાય નહિ.

શિક્ષકનામાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થવો, એ પણ નાની સુતી બાબત નથી. જ્ઞાનસંસારના મહાન અભ્યાસીઓના હૃદય પણ કેટલીક વખત પ્રેમના અંકુર વિનાના હોય છે. આ તેમનો સાહજિક દોષ છે. આવા શિક્ષકે જેમ બાળકને કળવવાનું માથે લીધું હોય છે તેમ તેની જાતને પણ કળવવાનું માથે લેવું જોઈએ. લાલની શિક્ષકો પસંદ કરવાની પૃથા આ દષ્ટિએ ઉચ્ચપણી લાગે છે. ધણા શિક્ષકોના મહેાને જોતાંજ આપણને માલમ પડી આવે છે કે એ ચીડીઆ સ્વભાવના છે. તો પછી તેવા શિક્ષકે અને બાળકો વચ્ચે પ્રેમનો સંભવજ કયાં રહે! ઉત્તમ પ્રકારની શિસ્ત, તો તેજ કહેવાય કે, ન્યાં પ્રેમથી નિયમન પ્રવર્તેલું હોય. તોડાની, ચોરી કરનાર, જુદું ખોલનાર અને એવા બીજા ગુન્હા કરનારાં બાળકો પ્રેમથી, સરજતાથી સુધારી શકાય છે. બાળકની આ સંસ્કૃતિ તેના ભવિષ્યની જીવન સુધી ટકી રહે છે.

બાળકો પ્રત્યેનો પ્રેમ એટલે બાળકોનું અયોગ્ય લાલનપાલન કરવું એવું નથી. લાલનપાલનથી અથવા લાડ-લડાવવાથી બાળકો બગડે છે એ પણ સ્પષ્ટ છે. શાળાના અધિકારીના આવા ખોટા પ્રેમથી બાળકો શાળાની વ્યવસ્થા બગડે છે. બાળકો પ્રત્યેના ખરા પ્રેમમાં સહૃદયતા, સહાનુજ્ઞતિ, અનુકંપા વગેરે મંત્રોમાં તેના કલ્યાણનો અંશ પણ સમાવેલો છે એ જૂલવાનું નથી. શિક્ષકો કેટલીક વખત બાળકો પ્રત્યે પ્રેમથી પક્ષપાત કરે છે. જે જરૂરનું છે તે સર્વવ્યાપક પ્રેમ છે. એકજ વર્ગમાં બ્યારે જુદા જુદા સ્વભાવનાં બાળકો હોય છે ત્યારે સારાં-સુંદર ચારિત્ર્યવાળાં બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ તો કંઈક બાળકના, શિક્ષકનાં પણ આવે, પણ બ્યારે, કોર કે, દુષ્ટ વર્તિવાળાં

બાળકો પ્રત્યે ત્યારે પ્રેમ અંતઃકરણમાં ઉભરાય, ત્યારે શિક્ષક તે ખરા શિક્ષક કહી શકાય; કારણ તેના આવા અગોચર પ્રેમથી તેવાં બાળકો સુધારણાને પંથે ચડે છે. મતલબ કે સાચા શિક્ષકમાં સમદષ્ટિ કેળવાયેલી હોવી જોઈએ અને એ સમદષ્ટિની સાથે તેનામાં પ્રેમમય સમભાવના હોવી જોઈએ.

આદર્શ શાળામાં આદર્શ શિસ્ત દરપ્રસંગે માલમ પડી આવવી જોઈએ. સામાન્ય રીતે પરીક્ષા વખતે શાળાના અધિકારીઓ તરફથી કડક નિરીક્ષકો મૂકવામાં આવે છે. ખરી રીતે જોતાં એવી વ્યવસ્થામાં બાળકો નીતિની પૂર્ણ દશાએ પહોંચ્યા નથી એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

બાળકોને જે આપણે ખરા અંતઃકરણથી આદતા હોઈએ તો પ્રાપ્તરૂપે બાળકો આપણા તરફ તેવું વર્તન દાખવે છે અને એ ચારિત્ર દ્રઢ થયા પછી ગમે તેવા બારીક પ્રસંગોએ પણ દાબ કે શિક્ષાને અવકાશ રહેતો નથી. શાળાનું ગૌરવ, બાળકોનું ચારિત્ર્ય અને શિક્ષકોનો મોભો આથી ઝળકી ઉઠે છે અને સમાજ અને જગતને તેવી શાળા, તેવાં બાળકો અને તેવા શિક્ષકો આદર્શ દાખલો બેસાડે છે અને જનસમાજની હિન્નતિમાં પોતાનો હિસ્સો આપી શાળાનું અસ્તિત્વ સાર્થક કરે છે.

શિક્ષક અને શિષ્ય

આ જગતમાં દરેક ઠેકાણે દંડ માલમ પડે છે. અંધકાર અને પ્રકાશ, લંબાઈ અને પહોળાઈ, સુખ અને દુઃખ, સ્ત્રી અને પુરુષ—આવી જાતનાં યુગલ સર્વત્ર જણાય છે. કુદરતની એવી ઇચ્છા છે કે કોઈ પણ ક્રિયા ફક્ત એક વ્યક્તિથી થવી જોઈએ નહિ. કુદરતની સમૃદ્ધિને અર્થે બે વ્યક્તિઓની જરૂર પડે છે. તેવીજ રીતે જ્ઞાનની પ્રક્રિયામાં શિક્ષક અને શિષ્યના સહવાસની એટલે એક ખીજ ઉપર ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરવાની જરૂર જણાય છે. કોઈપણ જાતનું જ્ઞાન ફક્ત જોવા કે સાંભળવાથી મળતું નથી. બાહ્ય જગતના લુહા લુહા પદાર્થો અને બનાવની જે અસૂર મગજ ઉપર થાય છે તેને જુદીની ક્રિયાપડે એકત્ર કરવાની જરૂર છે, નહિ તો આપણને વ્યસ્થિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. શિક્ષક જ્ઞાન આપનાર વ્યક્તિ છે અને શિષ્ય તેના ગ્રાહક તરીકે છે. આવી વસ્તુસ્થિતિને લીધે શિષ્યનું હૃદય નિખાલસ અને શ્રદ્ધાળુ હોવું જોઈએ. શિક્ષકની યોગ્યતા સંબંધી તેનામાં દૃઢ નિશ્ચય હોવો જોઈએ. જે તે એમ ધારી લે કે શિક્ષક પાસેથી તેને કંઈ શીખવાનું નથી તો તેનાં હૃદયનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે અને તેથી તેના મગજ ઉપર

શિક્ષણની કંઈ અસર થતી નથી. જેમ પથર ઉપર પાણીની અસર થતી નથી તેમ જેનામાં સંશય તથા અશ્રદ્ધા હોય છે તેના હૃદયમાં જ્ઞાન પ્રવેશ કરી શકતું નથી. આ ઉપરથી એક બાબત એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સારા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે શિક્ષક અને શિષ્યનો સંબંધ સારો હોવો જોઈએ, એટલે તેમની વચ્ચે હૃદયનો મીઠો સંબંધ હોવાની જરૂર છે. જે વિદ્યાર્થીનામાં ગુરુભાવ હોય છે તોજ તે કંઈ શીખી શકે છે. અશ્રદ્ધાની સાથે તેનું હૃદય કંઈથી થઈ જાય છે. તે જે કંઈ સાંભળે છે તેની અસર તેના મન ઉપર થતી નથી; કારણ કે તેનામાં ગ્રાહક શક્તિ નથી. શિષ્યની ગ્રાહક શક્તિની તીવ્રતા માટે તેનામાં ખૂબ જરૂરી શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. શિક્ષક જે કંઈ કહે તે તેણે કાળજીથી સાંભળવું જોઈએ અને તે ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તેની આવી મનોવૃત્તિ હોય નહિ ત્યાંસુધી જ્ઞાનની કંઈ પણ અસર તેના ઉપર થઈ શકતી નથી. વિદ્યાર્થીની ગ્રાહકતા વધારવા માટે શિક્ષક પ્રત્યે તેને સારો ભાવ હોવો જોઈએ. શ્રદ્ધા અને સહભાવથી તેનું હૃદય કોમળ થાય છે, તેથી જે કંઈ તેને શીખવવામાં આવે છે તે તરત તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, નહિ તો અહંતાને લીધે તેના મન ઉપર કંઈ અસર થઈ શકતી નથી. જેને જ્ઞાન મેળવવું છે તેણે તો તેનું માનમ કોમળ-ગ્રહણશીલ રાખવું જોઈએ. જે શિષ્યમાં શિક્ષકના જ્ઞાન સંબંધી ઉંચો અભિપ્રાય હોય છે તો તેની આવી વૃદ્ધાને લીધે તે બાબત તે ઝટ ગ્રહણ કરી શકે છે.

આપણો જમાનો વ્યક્તિસ્વતંત્રતાનો છે. હરકોઈને સત્તાનું દબાણ મળતું નથી. દરેક વ્યક્તિને તેની ઇચ્છા મુજબ કામ કરવાનું મન થાય છે, તો શિષ્યે શા માટે શ્રદ્ધા રાખી શાંત બેસી રહેવું જોઈએ ? અલબત્ત કોઈએ પણ અંધ શ્રદ્ધા રાખવાની નથી. શ્રદ્ધાની સાથે સંશય હોય તોજ જ્ઞાન મેળવી શકે છે. કોઈ પણ માણસનું કહેવું અક્ષરસઃ માનવું એ ખોટી શ્રદ્ધા છે, પણ તે જે કંઈ શીખવે તે શીખવા જેવું છે એટલી શ્રદ્ધા તો હોવી જોઈએ. ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીનામાં ઉપર જણાવેલી શ્રદ્ધાની વૃત્તિ હશે નહિ, ત્યાંસુધી તેને કંઈ જ્ઞાન મેળવવાનો સંભવ રહેતો નથી. અંધ શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે દરેક શિષ્યે શિક્ષક જે કંઈ શીખવે તે ઉપર ખતે વિચાર કરવો જોઈએ. જે જ્ઞાન જાતમહેનત વગર મળે છે તે કુળદાયી નીવડતું નથી. જેમ દરેક માણસે પોતાની ભૂખ શાંત કરવાને પોતે ખાવું જોઈએ, તેમ દરેક વ્યક્તિએ પોતે વિચાર કરીને જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. ખરી રીતે જોઈએ તો હાલમાં સંશયવૃત્તિને અગ્રસ્થાન મળતું જાય છે અને શ્રદ્ધાનો અનર્થ થવાથી દર્શન-નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન મળતું નથી, તેથી જીવનમાં સિધ્ધિલતા જેવામાં

આવે છે. શિક્ષક જે કંઈ કહે તે વિદ્યાર્થીએ ગળી જવાનું નથી, પણ તેની સારાસારતાનો વિવેક તેણે જાતે કરવાની જરૂર છે. હુંકામાં શ્રદ્ધા અને શંકા આ બંને વૃત્તિઓને જ્ઞાનની પ્રક્રિયામાં યોગ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ, કારણ કે જે બાળક કેવળ શ્રદ્ધા ઉપર જ આધાર રાખે છે તેનું માનસ ગુલામના જેવું બને છે. જે બાળક ફક્ત હરથડીએ શંકાજ ઉઠાવે છે તેનું માનસ રાક્ષસ જેવું છે. આ વચન એક ડાહ્યા અનુભવી સાક્ષર ઉચ્ચારેલું છે.

જો શિષ્યને સાદું જ્ઞાન આપવું હોય તો શિક્ષકે પ્રથમ તો તેનું માનસ સમજવું જોઈએ. શિક્ષકનામાં જ્ઞાન વિશેષ હોય છે, તેમજ તે તેના કરતાં અનુભવમાં આગળ વધેલો હોવાથી બાળકનું માનસ કેવું છે તે સમજતાં તેને ધાર લાગે છે. આ કારણને લીધે બાળકની મનોવૃત્તિ સમજવાને માટે શિક્ષકે બરાબર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. બધાંસુધી શિક્ષક તેની ભૂમિકાઉપર આધી શિક્ષણ આપતો નથી, સાંસુધી તે જ્ઞાન મદલું કરી શકતું નથી, જોકે બાળમાનસ સમજવું એ એક મુશ્કેલ બાબત છે, તોપણ તેની ખાતરી જરૂર છે; કારણ કે શિક્ષકને બાળકના મન ઉપર અસર ઉપજાવવાની છે. બધી શિક્ષકનામાં બાળક પ્રત્યે પ્રેમ હોવો જોઈએ. બાળક એ પ્રભુનો અંશ છે એવી ભાવના તેના હૃદયમાં હોવી જોઈએ. બાળક એ અનંત શક્તિનો ભંડાર છે એવો દૃઢ વિચાર દરેક શિક્ષકનામાં હોવો જોઈએ, ત્યારે શિક્ષક આવી ઉચી ભાવનાથી પ્રેરણા કાઢે છે, ત્યારે તેના જીવનમાં આશા, આનંદ અને ઉલ્લાસ જોવામાં આવે છે. ધંધામાં અનુભવાતી શુષ્કતા અટકાવવા માટે શિક્ષકનું હૃદય વિશાળ અને ઉચ્ચગામી હોવાની જરૂર છે. દરેક બાળકના સુખદુઃખમાં તેણે ભાગ લેવો જોઈએ અને તેમની સાથે તેણે હૃદયનો સંબંધ બાંધવો જોઈએ. આ પ્રમાણે શિક્ષક અને શિષ્યના સારા સંબંધ માટે સમભાવ હોવાની જરૂર છે. તેવી રીતે શિષ્યના હૃદયમાં તેને માટે ગુરુભાવ હોવો જોઈએ, તેમ શિક્ષકનામાં તેને માટે પ્રેમ તથા દિલસોજી હોવાં જોઈએ.

હાલના જમાનામાં શિષ્યને શિક્ષક પ્રત્યે સારો ભાવ હોતો નથી. તેનું મુખ્ય કારણ સ્વતંત્રતાનો આભાસ છે. જ્યારે અહંવૃત્તિ પોષાય છે ત્યારે તેના આવરણથી સામા માણસનામાં કંઈપણ સાદું છે એમ જોવામાં આવતું નથી અને પોતાની દરેક બાબત સારી છે એવું તે ધારી લે છે. જ્ઞાન એ પવિત્ર ચીજ છે અને તે શિક્ષકનું હૃદય જીત્યા સિવાય પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ, એવી ભાવના વિદ્યાર્થીમાં હોય તોજ તેને લાભ થાય છે.

જેવી રીતે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થી તરફથી માનની આશા રાખે છે તેવી રીતે તેણે તેવી યોગ્યતા મેળવવા માટે ખરા દિલથી વિદ્યાર્થીની શીખવવું જોઈએ. પરંપરાથી ચાલી આવતા પોતાના આધકારનો દુરુપયોગ કરવાને બદલે વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તી, તેની રીતભાન અને તેનું આરિત્ર સુધારવાને માટે તેણે ઉમંગથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીની ચાહે છે અને તેના તરફ સમભાવ બતાવી સારી રીતે શીખવે છે તેની કદર તેઓ કરે છે અને તેના પ્રત્યે તેમને માનની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ એક બાલુથી વિદ્યાર્થીવર્ગમાં અહંતાને લીધે પૂજ્યભાવ કે માનની વૃત્તિ ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે, તેવી રીતે શિક્ષક વર્ગમાં ગુરુભાવ પ્રાપ્ત કરવાની જે લામકાત જોઈએ તે પણ ઓછી થતી જોવામાં આવે છે.

પાઠમાં રસ

પુસ્તક ૭૩ નો અંક ૩૪૧ના પૃષ્ઠ ૧૩૭ થી ચાલુ.

ઇતિહાસના પાઠ રસિક કરવા માટે કેવી રીતની તૈયારી કરવી જોઈએ તેના નમુના આપવામાં આવ્યા. હવે વાચનના પાઠમાં કેવી રીતે રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય તે વિષે વિચાર કરીએ છીએ.

વાચન—વાચનના પાઠ માટે જે પદ્ધતિ નક્કી કરવામાં આવી છે, તે પદ્ધતિ પ્રમાણે દરેકે દરેક મુદ્દો ક્રમસર લઈને વાચનનો પાઠ આપવામાં આવે છે, છતાં કેટલાક શિક્ષકો વાચનના પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. આમ થવાનું કારણ માત્ર એટલુંજ છે કે તેઓ નિયત પદ્ધતિના મુદ્દાઓને માત્ર પાંત્રિક રીતે અમલમાં મૂકે છે. આરંભપ્રશ્નો, રશ્નુચ્ચાત, શાન્તવાચન, શબ્દાર્થશિક્ષણ, નમુનાનું વાચન, વ્યક્તિગત વાચન, ભાવાર્થના પ્રશ્નો વગેરે વાચનપાઠના મુદ્દા છે, અને તે દરેક મુદ્દા ઉપર શિક્ષકે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ એ વાત ખરી છે, પરંતુ તે ઉપરાંત પાઠનો ભાવાર્થ વિદ્યાર્થીઓ પદ્યાર્થ સમજી શકે અને તેમાં તેમને નવું નવું રસભર્યું જાણવાનું મજા એટલા માટે શિક્ષકે વિશેષ તૈયારી કરવાની આવશ્યકતા છે. અથવા શબ્દોના અર્થ તે શબ્દોને વાક્યમાં વાપરીને કે બીજી રીતે શીખવીને અને જે આર ભાવાર્થના પ્રશ્નો પૂછી તેના જવાબ કદાવીને સંતોષ માનનાર શિક્ષક પદ્ધતિને અનુસરે છે એ વાત ખરી, પરંતુ તે વાચનપાઠને લાગ્યેજ રસિક કરી શકે છે. શબ્દોના

અર્થ કે તેનો પર્ચાય શીખવ્યા છતાં વિદ્યાર્થીઓ તે શબ્દનું રહસ્ય બરાબર સમજી શકતા નથી, એવું ઘણી વખત બને છે. શબ્દનું રહસ્ય બરાબર સમજાવવાને માટે કેવી જાતના પ્રયત્નો યોજવા જોઈએ અને કેવી જાતની તૈયારી કરવી જોઈએ તે સાળાપત્રના માહે ફેણુઆરિ સને ૧૯૩૨ ના અંકમાં 'પાઠની તૈયારી' ના લેખમાં ઉદાહરણ સાથે સવિસ્તર જણાવવામાં આવ્યું છે. વળી પાઠમાંનાં અગત્યનાં વાક્યોનો ભાવાર્થ સંપૂર્ણ રીતે રસપૂર્વક કેવી રીતે સમજાવી શકાય તે પણ તેમાં ઉદાહરણ લઈને બરાબર સમજાવવામાં આવ્યું છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે વાચનના પાઠને રસિક કરવામાં શિક્ષકને ઘણી તૈયારી કરવાની જરૂર છે. તે તૈયારી કેવી રીતે કરવી તેના યોગ્ય નમુના અગ્રે આપીશું.

(૧) મહાકવિ પ્રેમાનંદ—ગુજરાતી વાચનમાળાની પાંચમી ચોપડીનો ૩૯ મો પાઠ 'પ્રેમાનંદ' વિશે છે. તે પાઠ શીખવતાં પહેલાં શિક્ષકે ખુબ સારી રીતે તૈયાર થવું જોઈએ. તે પાઠમાં જે જે હકીકત આપી છે, તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી શકાય એટલા માટે તે સંબંધી જુદાં જુદાં પુસ્તકો વાચવાની જરૂર છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદ સંબંધી જેટલી હકીકત તે પાઠમાં આપી છે તે ઉપરાંત વિશેષ હકીકત શિક્ષકે જાણવી જોઈએ. 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા' નો અંક પહેલો 'કૌપદીહરણ' નામે છે. તેમાં મહાકવિ પ્રેમાનંદનું સવિસ્તર જીવનચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે તે શિક્ષકે કાળપૂર્વક વાંચી જવું જોઈએ. તેમાં તે મહાકવિએ રચેલા અંકો વગેરે ઘણી ઉપયોગી હકીકત આપેલી છે. તે ઉપરાંત તેમના મુખ્ય ચાર શિષ્યો સંબંધી પણ કેટલુંક જાણવાનું મળે છે.

મહાકવિ પ્રેમાનંદને ચાર મુખ્ય શિષ્યો હતા. ૧ વલ્લભ, ૨ રત્નેશ્વર, ૩ વીરજી, ૪ મુંદર. પાંચમી ચોપડીમાં આપેલા પાઠમાં માત્ર એટલું જ જણાવ્યું છે કે "પ્રેમાનંદે પોતાના દીકરા વલ્લભને તથા ખીજા કેટલાક શિષ્યોને કવિતા રચવાનો શોખ ઉત્પન્ન કર્યો અને કવિતાની જુદી જુદી તરિક્ક બતાવી." આ સંબંધમાં શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે મહાકવિ પ્રેમાનંદે ગુજરાતી ભાષાની સેવા રવીકારી પોતે સંસ્કૃત અને બધી પ્રાકૃત ભાષાઓની તમામ ખૂબી આવે એવી ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને પોતાના ચાર મુખ્ય શિષ્યો પૈકી વલ્લભને હિંદીની ઢબ જેવી, રત્નેશ્વરને મરાઠીની ઢબ જેવી, વીરજીને ઉર્દુ, ફારસી વગેરે ભાષામાં લખાતી જેટલી કાઢેલી ઉટંગ વાતો જેવી એટલે શામળ કવિની કવિતાની ધાટી જેવી, તથા મુંદરને સંસ્કૃતની પૌરાણિક ધાટી જેવી

ગુજરાતીમાં કવિતા કરવાનું કામ વહેંચી આપ્યું હતું. મહાકવિ ત્રેમાનંદની આ કાર્યવ્યવસ્થા તે પાઠ શીખવતી વખતે સમજાવવી જોઈએ.

મહાકવિ ત્રેમાનંદે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે “ત્યાંસુધી બીજા ભાષાઓ જેવી ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા ન થાય ત્યાંસુધી મારે પાઘડી પહેરવી નહિ.” આ હકીકત પાંડુમાં આપેલી છે. આ પ્રતિજ્ઞા સાથે સંબંધ ધરાવતી ઘણી રસમય બીના જાણવા જેવી છે. મહાભારતના યુદ્ધમાં પાંડવ-પક્ષી શ્રીકૃષ્ણે હથિયાર નહિ પકડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને કૌરવ-પક્ષી મહા પ્રતાપી ભીષ્મે શ્રીકૃષ્ણને યુદ્ધમાં હથિયાર પકડાવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. પરિણામે ભીષ્મે શ્રીકૃષ્ણને તે યુદ્ધમાં બીજું હથિયાર તો નહિ પરંતુ રથનું ચક્ર પણ લઈને અર્જુનના ખસાવ માટે પોતાની સામે દોડાવ્યા હતા. ત્રેમાનંદની પાઘડી નહિ પહેરવાની પ્રતિજ્ઞાના સંબંધમાં પણ લગભગ આવી જ જાતની ઘટના જની હતી. એક પ્રભાવશાળી વ્યક્તિએ તેમને પણ થોડો વખત માથા ઉપર પાઘડી પહેરાવી હતી. આ રસિક ઘટના નીચે પ્રમાણે છે:—

મહાકવિ ત્રેમાનંદને પાઘડી પહેરાવનાર પ્રતાપી પુરુષ બીજો કોઈ નહિ પણ તેમનો પુત્ર અને શિષ્ય વસંતલ હતો. પોતાના પિતા પાઘડી વિના ઉઘાડે માથે ફરતા તે આ પિતૃભક્ત પુત્રથી જોયું જતું નહિ. આ કારણથી તેણે પણ પોતાના પિતાને પાઘડી પહેરાવવાની પોતાના મનમાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી. ત્રેમાનંદ જેવા મહા પુરુષનો નિશ્ચય ફેરવીને તેમને પાઘડી પહેરાવવી એ કંઈ નાનાં છોકરાંનો જેલ ન હતો. ગુજરાતી ભાષા બીજા ભાષાઓને મુકાબલે સુધરી છે એવી તેમની પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ખાત્રી થાય તોજ તેમને કદાચ પાઘડી પહેરાવી શકાય. તે સિવાય બીજા કોઈ પણ રીતે એમ જની શકે એવું ન હતું. આ વસ્તુસ્થિતિ ટેકીલો વસંતલ સારી રીતે જાણતો હતો, તેથી તેણે ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધિવાળી કરવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. પિતાને પ્રસન્ન કરવા માટે તેણે ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારના કાવ્યગ્રંથો લખવા માંડ્યા.

મહાકવિ ત્રેમાનંદ અને કવિ શામળભટ્ટ સમકાલિન કવિ હતા. શામળ કવિ-જેવી કવિતા કરવાનું કામ વીરજીને શોંખવામાં આવ્યું હતું, તેથી તે એની જાતની કવિતા બનાવતો હતો. શામળ કવિએ ‘અંગદવિદિ’ નામનો કાવ્યગ્રંથ લખ્યો તેની સ્પર્ધામાં વીરજીએ ‘સુરેખાહરણ’ લખ્યું; પરંતુ તે અંગદવિદિની ઉત્તમ ગ્રંથ નહિ એટલું જ નહિ પણ તેની

ખરાબરી પણ કરી શક્યું નહિ. આ પ્રમાણે શામળે ભટ્ટેથી હારેલાં પોતાનાં ગુરુભાઈ વીરજીની વહારે ચઢી વસ્ત્રભે અંગદવિધિને પાણી ભરાવે એવું ‘કૃષ્ણવિધિ’ નામે પુસ્તક લખ્યું. વસ્ત્રભ આ કાવ્યઅંથ લખીને પિતા પાસે ગયો. પ્રેમાનંદે પોતાના પુત્ર વસ્ત્રભનો આ અંથ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી તપાસ્યો. પ્રેમાનંદ જેવા અંબેરીની કસોટીમાં આ અંથરાત્ર પાસ થયું. વસ્ત્રભના આ અંથથી પ્રેમાનંદ અતિ પ્રસન્ન થયા અને જોડયા કે વસ્ત્રભ, તારી આ કૃષ્ણવિધિની કૃતિથી હું અતિશય ખૂશ થયો છું; માટે તું મારી પાસે તારી મરજી હોય તે માગી લે. વસ્ત્રભે પૂછ્યું કે હું માગીશ તે તમારાથી અપાશે? પ્રેમાનંદે તરતજ જવાબ આપ્યો કે તું જે માગીશ તે હું અવશ્ય આપીશ. તેજ ક્ષણે વસ્ત્રભે માગ્યું કે પિતાજી મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી, હું તો માત્ર એટલું જ માગું છું કે તમે આ પાઘડી પહેરો, એમ કહીને વસ્ત્રભે પોતાની પાઘડી પિતાના હાથમાં આપી. પ્રેમાનંદે હસતે મોઝે તે પાઘડી પોતાને માથે ઘોડી વાર પહેરી. આ પ્રમાણે પ્રેમાનંદના પ્રતાપી પુત્ર વસ્ત્રભે ‘કૃષ્ણવિધિ’ લખીને એક દાંકરે બે પક્ષી માર્યાં, એક તો શામળ કવિનો પરાજય કર્યો અને બીજું પોતાના પિતાને પ્રસન્ન કરી તેમને પાઘડી પહેરાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી.

પ્રેમાનંદના પુત્ર વસ્ત્રભકવિનું જીવનચરિત્ર પાસ જાણવા જેવું છે. તે કવિનું જીવનચરિત્ર પ્રાચીન કાવ્યમાળા અંથ એથો ‘કુશાસન સધિર-પાનાખ્યાન’માં આપેલું છે. આ વસ્ત્રભ કવિ ક્રુદ્ધ કવિ વસ્ત્રભને નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે કવિ નીકર હતો. પોતાને જે સાચુ લાગે તે સ્પષ્ટ રીતે ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવી દેવામાં તે કોઈના બાપની તો શું, પણ પોતાના બાપની પણ પરવા રાખતો નહિ. તેના રચેલા અંથો તેના ક્રુદ્ધપણાની પુરેપુરી આંખી દરાવે છે. આ ક્રુદ્ધ કવિ જળરો મસ્કરો હતો. શામળ કવિ સાથેના યુદ્ધમાં વીરજીની હાર થઈ, તેથી વસ્ત્રભ તેની ભારે મસ્કરી કરતો, તે ‘વીરજી’ રાજાની હાસ્યજનક મનસ્વી વ્યુત્પત્તિ કરીને તેને ચીડવતો. તે કહેતો કે વીરજીભાઈ તમે તો (વીર=મહાદુર+જી=મા) બહાદુર પુરુષનાં મા છો, એટલે તમારા જેવાં બાપી તે શી ધાડ મારી શકાય! આમ મસ્કરીમાં વસ્ત્રભનું ગર્વિષ્ઠપણું તરવરી રહેલું જણાઈ આવે છે. કોઈની મસ્કરી કરવી અને તેમાં ગર્વિષ્ઠપણું આપવડાઈ કરવી એ ઉદ્દેશ્ય થોડ્ય નથી, છતાં વસ્ત્રભે વીરજીને બાપલો કહીને બેસી નહિ રહેતાં તરતજ ‘અંગદવિધિ’ ને ક્રુદ્ધ બવાવે એવી ‘કૃષ્ણવિધિ’ લખીને શામળ કવિનો પરાજય કરી પોતાની વીરતા સાબીત કરી આપી, તેથી તે વીર

પુરુષને તેના દોષ બદલ દપકો આપવાને બદલે ધન્યવાદ આપવાનું મન યદ્ય બળ છે.

દ્રુક્ક કવિ વલ્લભે પિતાને પાઘડી પહેરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, તેવી રીતે તેણે ગુજરાતી ભાષામાં નવ રસના નવ કાવ્યગ્રંથ લખવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. આ પ્રતિજ્ઞા પણ તેણે અતિશય શ્રમ લઈ દૃઢતાથી પાર પાડી હતી. તેણે વીરરસનું ‘દુઃશાસન સુધિરખાનાખ્યાન’, રોદ્ર રસનું ‘સુધધિર વૃકોદર સંવાદાખ્યાન’, અહભુત રસનું ‘કુંતિપ્રસન્નાખ્યાન’ વગેરે લિન્ન લિન્ન રસના કાવ્યગ્રંથો લખ્યા છે. વલ્લભ દ્રુક્ક કવિ હોવાથી તેને કરુણ રસ તરફ આજુગમે હતો, છતાં તેણે તે રસનો ‘યક્ષ પ્રત્નોત્તર’ નામે કાવ્યગ્રંથ લખ્યો છે. વલ્લભ આ પુરતકના મંગલાચરણમાં લખે છે કે ‘નવરસ નકી કરનારે આ કરણ રસને તે શું જોઈને રસમાં ગણ્યો હશે ! રાંડ જેવાં રોદણાં, રડવાં એના કરતા તો મારા જેવાને મરવું સારું ! છતાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા ખાતર આ કરુણ રસ લખવાનું અણુ-ગમવું કાર્ય પણ હું જરૂર કરીશ. વળી લોક કહે કે ‘વલ્લભને રાંડ જેવાં રોદણાં રડતાં ન આવડ્યાં’ એ આગ્રેપમાથી બચવાની ખાતર પણ હું કરુણ રસ વર્ણવીશ. આવી રીતે તેને કરુણ રસ તરફ અભાવ છતાં પણ તેણે ‘યક્ષ પ્રત્નોત્તર’ માં તે રસ સારી રીતે જમાવ્યો છે.

વલ્લભ કવિના મંગલમાં વિદ્યાર્થીઓને કહેવા જેવી જરૂર જોટલી હકીકત રસિક રીતે કહેવાથી તેમના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થવા ઉપરાંત તેમને પાઠમાં ધણો રસ પડશે.

પ્રેમાનંદના પાઠમાં જણાવ્યું છે કે મહાકવિ પ્રેમાનંદે ‘શામળનો વિવાહ’ બે દિવસમાં અને ‘લક્ષમણા હરણ’ એક દિવસમાં લખ્યું હતું, છતાં તેમને શીઘ્ર કવિતા કરવી ગમતી ન હતી; કારણ કે ‘લક્ષમણા હરણ’ લખ્યા પછી તેમને પરવાનો થયો હતો અને તેને બાળી મૂકવા પણ તૈયાર થયા હતા. આ ‘લક્ષમણા હરણ’ શી રીતે રચાયું તે અહેવાલ રમુજ આપે એવો છે, એક વખત પ્રેમાનંદ કવિ પોતાના મિત્રો સાથે વાર્તાલાપ કરતા હતા. તે વખતે તે મંડળમાંથી એક મિત્ર પ્રેમાનંદને કહ્યું કે “હું બરાબર અઢી ઘડીમાં વાંચી રહું એવું એક કવિતાનું પુસ્તક તમે એક દિવસમાં, રચી આપો તો તમે કવિ ખસ !” પ્રેમાનંદ તરતજ કહ્યું કે તમે કહો છો તેવુંજ પુસ્તક હું રચી આપું તો તમે મીઠાં મહમદની વાડીની ચોરાસી જમાડો ? પેલા મિત્રે હા કહી. આ ઉપરથી પ્રેમાનંદે એકજ દિવસમાં ‘લક્ષમણા હરણ’ લખી નાખ્યું. પેલા મિત્રે ઘડી મૂકીને તે વાંચી

જ્યેષ્ઠ તે બરાબર અઢી ઘડી એટલે એક કલાકમાં વંચાઈ રહ્યું. મિત્ર-મંડળે કવિને ધન્યવાદ આપ્યો, અને વાડીની ચોરાસી જમી. આ વખતે કવિ માંદા હતા, તેથી અશક્તિને લીધે અને ઉતાવળને લીધે ‘લક્ષમણાહરણ’ માં તેમના ધારવા પ્રમાણે ખૂબી આવી સજી નહિ. આ કારણથી તે પુસ્તક તેમણે બાળી મૂકવાનો વિચાર કર્યો, પણ મિત્રોના આગ્રહને લીધે તે ગ્રંથ અગ્નિના મુખમાં જતાં બચી ગયો. ‘લક્ષમણાહરણ’ને અંતે કવિ પોતાના હૃદયની વ્યથા નીચે પ્રમાણે જણાવે છે:—

મિત્ર રીઝાવા કારણે, વળી વાડવ મોદક સાર રે !

આખ્યાન લખી ઉદાસ થયો, તન તમ થયું નહિ માઈ રે.

અઢી ઘડીમાં વાંચે એટલું, એક દિવસમાં કરવું રે;

આવો મમત કરતા રખે, એથી રું મરવું રે !

મન ધાર્યું ગ્રંથ નાશ કરવા, ત્યારે મિત્રે વાર્યો રે,

રસ અન્નકાર કંઈ ન જાણે, તેણે ગ્રંથ ઉત્તમ ધાર્યો રે.

મન મનાવા તેહનું, હાથ લજ્જમણ સખ્યો રે,

કરગરી કવિજોને કહું છું, દોષ રખે કાઈ ભાખોરે.

મહાકવિ પ્રેમાનંદ આત્મસ્થાધાને ધિક્કારતા. તેમણે પોતાના કાષ્ઠ-પણુ ગ્રંથમાં કાષ્ઠ પણુ ફેંકાણે પોતાના નામની પહેલાં ‘કવિ’ શબ્દ મૂક્યો નથી. પ્રેમાનંદે છેલ્લી અવસ્થામાં ‘દશમસ્કંધ’ લખવા માંડ્યો હતો, તે પૂર્ણ થતાં પહેલાં તેમનો અંતઃકાળ પાસે આવી પહોંચ્યો. મરણ સમયે તેમણે પોતાના ચારે શિષ્યોને બોલાવીને દશમસ્કંધ ત્યાંથી અધુરો હતો ત્યાંથી આગળ નમુના લખલ ઘોડી કવિતા કરી લાવવાની આજ્ઞા કરી. ચારે શિષ્યોએ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે નમુનાની કવિતા બનાવી રજુ કરી. આ ચાર શિષ્યોમાં સુંદરદાસની કવિતા ચોથા નંબરની હતી, છતાં મહાકવિ પ્રેમાનંદે તેને દશમસ્કંધ પુરો કરવાનું કામ સોંપ્યું. આમ કરવાનું કારણ આશ્ચર્યકારક હતું. વસ્ત્રાસ વગેરે ત્રણ શિષ્યોની કવિતા સારી હતી છતાં તેમણે કવિતાને અંતે પોતાના નામની પહેલાં કવિ, કવીશ્વર, કવિ રાજ-રાજેશ્વર વગેરે શબ્દો મૂક્યા. માત્ર સુંદરે તેની કવિતામાં એ પ્રમાણે કર્યું નહતું. ત્રણ શિષ્યોની કવિતા સુંદર કરતાં સારી છતાં, પ્રેમાનંદને તેમની આપ-વધાઈ પસંદ પડી નહિ, તેથી તે કામ તેમને નહિ સોંપતાં પોતાના ઉત્તરતી પંક્તિના પણુ નિરંજિમાની શિષ્ય સુંદરદાસને તે કામ સોંપ્યું. મહાકવિ પ્રેમાનંદને નિરંજિમાનીપણું ફેરવું પ્રિય હતું, તે આ ઘટના ઉપરથી ૨૫૯ સમજાઈ શકશે.

પ્રેમાનંદનો વાચન પાઠ શીખવતાં પહેલાં શિક્ષકે શું શું જાણવાની જરૂર છે તે ઉપર જણાવ્યું છે. આ પ્રમાણે પાઠને માટે જોટલી જોઈએ તેટલી સંપૂર્ણ તૈયારી કર્યા પછી પાઠ શીખવતી વખતે જે પ્રસંગે જે હકીકતની જરૂર હોય તે વિદ્યાર્થીજનના અસંખ્ય કરી શકે એવી સાદી અને રસિક ભાષામાં રજૂ કરવાથી પાઠમાં ખરેખરે રસ જમાવી શકાશે.

(૨) આણક્યનો પ્રપંચ—ગુજરાતી વાચનમાળાની છઠી ચોપડીનો ૪૯ મો પાઠ ‘આણક્યનો પ્રપંચ’ શીખવતા પહેલાં શિક્ષકે ‘મુદ્રારાક્ષસ’ નાટકનો સારો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એવા અભ્યાસ વિના આ પાઠનો આગળપાછળનો સંબંધ સમજી શકાય નહિ અને વિદ્યાર્થીઓને સમજાવી પણ શકાય નહિ. નંદવંશનો છેલ્લો રાજા લક્ષ્મીના મધ્યે છઠી ગયો હતો. તેણે આણક્ય નામે બ્રાહ્મણનું અપમાન કર્યું તેથી આણક્યે નંદવંશનું નિકંદન કાઢીને છેલ્લા નંદ રાજાના અનોરસ પુત્ર ચંદ્રગુપ્તને ગાદીએ બેસાડ્યો. નંદ રાજાના ‘રાક્ષસ’ નામે નીમકદલાલ પ્રધાને સ્વામીના મરણ પછી પણ અદ્વિતીય સ્વામીભક્તિ બનાવી. તેણે મૌર્યવંશી ચંદ્રગુપ્તને પદબ્રષ્ટ કરી નંદવંશની પુનઃ સ્થાપના કરવા માટે ભારે પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તેની દરેક યોજના રાજનીતિમાં કુશળ આણક્યે ધૂળધાણી કરી નાખી. ‘રાક્ષસ’ જેવો સ્વામીભક્ત અમાત્ય ચંદ્રગુપ્તનું પ્રધાનપણ સ્વીકારે તોજ તેનું રાજ્ય સ્થિર થાય અને પોતે રાજ્યકારભારની ખટપટમાંથી મુક્ત થઈ નિવૃત્તિ મેળવી શકે એવી દૃઢ માન્યતાવાળા ચતુર આણક્યે કોઈ પણ રીતે ‘રાક્ષસ’ને ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. અમાત્ય રાક્ષસ ભાચાર બની પોતાની મેળેજ પોતાની પાસે આવીને હાજર થાય એવી આબાદ, યુક્તિ રાજકાજના પ્રપંચમાં કુશળ આણક્યે અજમાવી.

અમાત્ય રાક્ષસે રાજધાનીનો ત્યાગ કરતી વખતે પોતાનો કુટુંબ-ઠખીશો પોતાના હવગ્ગન મિત્ર ચંદનદાસને ત્યાં મૂક્યો હતો. આણક્યે ચંદનદાસને બોલાવી તેની સાથે યુક્તિપ્રયુક્તિથી કેવી રીતે વાત કરી તે ‘આણક્યનો પ્રપંચ’ એ પાઠમાં આવેલું છે. વળી એ પાઠના અંતભાગમાં આણક્યે ચંદનદાસને અમાત્ય રાક્ષસનાં ઘરનાંને પોતાને હવાસે સોંપી દઈને નિર્દોષ બનવા કેવી રીતે સમજાવ્યો તે દર્શાવતું છે. છેવટે આણક્યે ચંદનદાસ ઉપર ભ્રમી રહેલા ભયનું સૂચન પણ કર્યું, છતાં મિત્રધર્મ માટે પોતાના બ્રાણ્યની પણ પરવા નહિ કરનાર ચંદનદાસે અમાત્ય રાક્ષસનાં ઘરનાંને આણક્યને સ્વાધીન કર્યા નહિ.

આ પ્રમાણે બન્યા પછી દીર્ઘદષ્ટિવાળા ચાણુક્યે ચંદનદાસને રાજદ્રોહી ઠરાવી શણાંતી શિક્ષા ફરમાવી. તેની ધારણા એવી હતી કે ચંદનદાસને શણાંતી ચઢાવવાના સમાચાર અમાલ રાક્ષસને. તેના જાસુસદ્વારા મળશે કે તરતજ તે પોતાના પ્રાણાધિક મિત્રના પ્રાણ બચાવવા માટે ત્યાં હશે ત્યાંથી આવીને હાજર થશે. ચાણુક્યની આ ધારણા ખરી પડી. નક્કી કરેલે દિવસે બંધીવાન ચંદનદાસને શણાંતી ચઢાવવા લઈ જવામાં આવ્યો. પોતાના મિત્રને માટે પ્રાણ આપવાનો અમૂલ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો તેથી પોતાના જીવનને ધન્ય માનનાર ચંદનદાસ અતિ આનંદથી શણાંતી ઉપર ચઢી જવા માટે હોંસલધી ડગલાં ભરે છે, એટલામાં અમાત્ય રાક્ષસ આસભરો 'સખુર', 'સખુર' ના પોકાર કરતો આવી પહોંચે છે. 'અપરાધી હું છું, માટે ચંદનદાસને મુક્ત કરો અને મને શિક્ષા કરો', એવી માગણી કરનાર રાક્ષસને ચતુર ચાણુક્યે શાન્ત પાડીને કહ્યું, કે જો ચંદનદાસને બચાવવો હોય તો તમે ચંદ્રગુપ્તનું અમાત્યપણું સ્વીકારો. છેવટે, મિત્રના પ્રાણ બચાવવા માટે રાક્ષસ ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન બને છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રગુપ્તને નિર્ભય કરી ચાણુક્યે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી, અને પોતે રાજ્યખંડપટમાંથી નિવૃત્ત થયો.

મિત્રતાનું મહત્ત્વ આ પાઠમાંથી બહુ સારી રીતે સમજાવી શકાય. મિત્રધર્મ સારી રીતે સમજનાર ચંદનદાસ અને રાક્ષસ એ બન્નેની મિત્રતાનાં નેટલાં વખાણુ કરીએ તેટલાં ઓછાં છે. ચંદનદાસે મિત્રને માટે પ્રાણની કુરબાની હસતે મોંએ સ્વીકારી અને રાક્ષસે અણીને સમયે આવી પહોંચીને મિત્રના બચાવ માટે પોતાના હૃદયને વીંધી નાખે એવું ચંદ્રગુપ્તનું પ્રધાનપણું સ્વીકારવાનું ચાણુક્યનું કાર્ય સ્વીકાર્યું. આવા મિત્રોને ધન્ય છે!

મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ કાલિદાસ કવિએ 'કુમારસંભવ' માં બહુ સારી રીતે રજુ કર્યું છે. શંકર ભગવાનના ત્રીજા નયતની જવાળાથી કામદેવ બળીને ભરમ થઈ જાય છે. કામદેવની સ્ત્રી રતિ પોતાના પતિના મરણથી હૃદયભેદક વિલાપ કરે છે. આ રતિવિલાપમાં મહાકવિ કાલિદાસ મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ અતિશય ખૂબીથી રતિ પાસે કહેવડાવે છે. પોતાના મૃત્યુથી બાનભૂલેલી રતિ સખની ઢગલી રૂપે પડેલા કામદેવને દર્શન દેવા માટે બહુ બહુ વિનવે છે. છેવટે તે બિચારી યાદીને કહે છે કેx હે! સ્મર! (કામદેવ)! (દર્શનને માટે મારા આટલા બધા કાલાવાલા

× અંધિ સંપ્રતિ વેદિ દર્શનમ્

સ્મર! પર્યુત્સુક પદ માધવઃ

તમે નં સ્વીકાર્યા પણ) આ તમારો મિત્ર માધવ (વસંત) તમારા દર્શનને માટે બહુ હિત્સુક છે, માટે હવે તેને તો દર્શન આપો; કારણ કે પુરુષોને ગ્રેમ સ્ત્રીને વિષે ચલિત હોય છે, પરંતુ ખરેખર મિત્ર વિષે તેમનો ગ્રેમ ચલિત હોતો નથી. ચંદનદાસ અને રક્ષસની મૈત્રીની વિશિષ્ટતા સમજાવતી વખતે મિત્રના મહત્ત્વ ઉપર પ્રકાશ પાડનાર આ દૃષ્ટાંત રસ ભર્યું સહાયક થઈ પડે એવું છે.

(૩) સરસ્વતીચંદ્ર—ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીનો ૧૫ મો પાઠ 'સરસ્વતીચંદ્ર' નો છે. આ પાઠમાં સરસ્વતીચંદ્રની પંદર સોળ વરસ સુધીની બાલ્યાવસ્થાની હકીકત આપેલી છે. ડોસીના દબાણથી લક્ષ્મીનંદને સરસ્વતીચંદ્ર માટે કન્યા શોધવાનું સ્વીકાર્યું, એટલેથી આ પાઠ પૂર્ણ થાય છે. તે પછીની સંક્ષિપ્ત હકીકતથી વિદ્યાર્થીઓને વાકેફ કર્યા વિના તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થાય નહિ. સરસ્વતીચંદ્ર સંબંધી દુંકમાં બધી વાત કહેવાને માટે શિક્ષકે સરસ્વતીચંદ્ર પુસ્તકના ચારે ભાગ ખરાખર વાંચેલા હોવા જોઈએ. જેણે આ પુસ્તકો સારી રીતે વાંચ્યાં હશે તે સરસ્વતીચંદ્રનો રસિક હોવાલ દુંકમાં વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ રજુ કરી શકશે.

વળી પાઠમાં આવેલાં અન્ય પાત્રો વિષે પણ જરૂર જોટલી હકીકત કહેવાથી પાઠ રસિક થશે. સરસ્વતીચંદ્રને ચંદ્રકાન્ત સાથે લઘુ વયમાં મિત્રતા બંધાઈ અને શાળામાં સદાપ્રધાની હોવાથી પરસ્પરને લાલ આપતી મિત્રની વય વધતાં વધારે ગાઢ થઈ. ઘણા વિદ્યાર્થીઓની મિત્રતા બંધાઈને સરી પડી, પણ આ મિત્રતા દિને દિને વજ્રસેપ બનવા લાગી. આ હકીકત પાઠમાં આપેલી છે. હવે ચંદ્રકાન્ત સરસ્વતીચંદ્રનો સાચો મિત્ર હતો તેની સ્પષ્ટીતી માટે ચંદ્રકાન્તનો કંઈક વિશેષ પરિચય કરાવવો પડશે. જ્યારે સરસ્વતીચંદ્ર પિતાના વૈલવને લાત મારીને મુંબઈનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો, ત્યારે ચંદ્રકાન્તને થએલો આઘાત, લક્ષ્મીનંદનની લક્ષ્મીની શેઠમાં દબાયા વિના તેને માથામાં વાગે એવું સંભળાવેલું સત્ય, અને સરસ્વતીચંદ્રને શોધી કાઢવાના તેના ભગીરથ પ્રયત્નો વગેરે દુંકમાં રસભરી પાંક્તિમાં જણાવવાથી તેનો ખરાખર પરિચય આપી શકાશે.

એવીજ રીતે ગુમાન, તેનો ભાઈ ધૂર્તલાલ વગેરેના પ્રપંચ, શેઠના સાચા સેવક હરિદાસની નીમકહલાલી વગેરેનું જરૂરજોગું રસભર્યું ચિત્ર

દયિતાસ્થનવસ્યિતં નૃણામ્

ન સ્વલ્પ પ્રેમચલં મુહુઃક્રમે.

જુઓ કુમારસંભવમાં રતિવિલાપ.

રણ કરવું જોઈએ. રત્નપુરીના પ્રધાન વિદ્યાચતુરનો પરિચય ખાસ આપવો જોઈએ. તેની પુત્રી કુમુદમુંદરીનો વિવાહ સરસ્વતીચંદ્ર સાથે કર્યો હતો, પણ લગ્ન પહેલાં જ સરસ્વતીચંદ્ર ગુમ થવાથી કુમુદમુંદરીને મુશ્કેલીપૂરના પ્રધાન શુદ્ધિધનના પુત્ર પ્રમાદધન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. વિદ્યાચતુરની બીજી પુત્રી કુમુગમુંદરી હતી, તેને સરસ્વતીચંદ્ર સાથે પરણાવી હતી, વગેરે હકીકત કહેવાથી આ પાઠ રસિક યર્ષ શકશે.

આ સિવાય વાચનમાળામાં આવા બીજા ઘણા પાઠો છે કે તેનો આગળપાછળનો સંબંધ જોડવા માટે શિક્ષકે બીજું ઘણું વાંચવું જોઈએ. તે દરેક પાઠ વિશે ખાસ ત્રિવેચન કરીએ તો બહુ લંબાણ થઈ જાય, માટે ઉપર આપેલા ત્રણ નમુના માર્ગદર્શક તરીકે બસ છે.

કવિતા—કવિતાના પાઠમાં ભાવાર્થ સમજાવતી વખતે વિદ્યાર્થીઓને રસભર્યું સચોટ જ્ઞાન મળે એટલા માટે વાચનના પાઠ જેવીજ તૈયારી કરવાની જરૂર છે. પાંચમી ગ્રોપડીમાં “નિર્દોષ પંખીડા” ની કવિતાનો પાઠ શીખવતાં પહેલાં ‘કલાપિને ક્રેકારવ’ એ પુસ્તકમાંથી તે આખી કવિતા વાંચવી જોઈએ અને તે કવિતા લખવાનો કવિને કેટલો વગેરે બરાબર સમજાવેલું જોઈએ.

સાતમી ગ્રોપડીમાં ‘હિમાલયનું વર્ણન’ એ કવિતાના પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન કરવા માટે ‘મેઘદૂત’ કાવ્યનો સારો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. તે કવિતાનો પાઠ સર કરતાં પહેલાં કુબેરના ગણની વાત રસભરી વાણીમાં કહીને તેનો આગળપાછળનો સંબંધ જોડવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વાચન-પ્રધાનપંક્તિ સ્વોદ્દેશીકૃતિમુખ્યચલનમર્તુષ્ણ રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય.

મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ કાવિત્વી રીતે જમાવી શકાય તેને માટે દરેક સારી રીતે રણ કર્યું છે. ચંકર કેટલાક માર્ગદર્શક નમુના આપીને શિક્ષક-કામદેવ બળાને ભરમ થઈ જાય એવાં કરવામાં આવી છે, એટલે ‘પાઠમાં મરણથી હૃદયભેદક વિલાપ’ ગામ યાય છે. આ લેખમાળા શિક્ષક લાઇ-કાલિદાસ મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ અર્જુનપ્રેમથી યર્ષ પડશે તો લેખકનો શ્રમ સંજોગોતાના મૃત્યુથી ભાનભૂલેલી રા.

દર્શન દેવા માટે બહુ બહુ વિનવેલે, } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
કેX હે ! સ્મર ! (કામદેવ) ! (દર્શન) } હેડમાસ્તર, પ્રેક્ટિસિંગ મુક્ત

x અયિ સંપત્તિ વેદિ દ.

સ્મર ! પર્યુત્સુક વય

આરોગ્યને લગતો સંવાદ

સ્થળ—દવાખાનું

પાત્રો.

સ્વૌંદ્ર—એક છોકરો.

રામરાય—સ્વૌંદ્રનો મોટા ભાઈ

મનુભાઈ—સ્વૌંદ્રનો બાળે ભાઈ

નરેંદ્ર—એક સદ્ગૃહસ્થ (દરદી)

અરવિંદ—એક યુવક (અસ્વૌંદ્રનો સગો)

મોહનલાલ—એક ગૃહસ્થ (દરદી)

કમ્પાઝિન્ડર, દરદીની સારવાર કરનાર વગેરે.

સ્વૌંદ્ર બેભાન થઈ ગયો છે. તેને પડદા પાછળ ટેબલ પર સુવાડ્યો છે. તેને જાગૃતિમાં લાવવાના પ્રયાગ કરી ડોક્ટર દવાખાનાના મુખ્ય ભાગમાં આવી પોતાની ખુરસીમાં બેસે છે.

ડોક્ટર—ગિ. રામરાય, કંઈ ગલરાવા જેવું નથી. સ્વૌંદ્ર થોડા વખતમાં શુદ્ધિમાં આવી જશે. વાફ, તમે એ બોંયડું રોજ ખુલ્લું રાખો છો ?

રામરાય—ના, સાહેબ, બોંયડું તો બંધ રાખીએ છીએ, પણ એ કોણ જાણે ક્યાંથીએ ત્યાં ગયો. બોંયડું ઉઘાડ્યું ને અંદર ઉતર્યો. સાફ થયું કે ડર પાછળ હતો.

ડોક્ટર—બરાબર છે. ધણી દિવસનું બંધ રહેલું બોંયડું એટલે સ્વૌંદ્રને મંદરની જેરી હવાની એકદમ અસર થઈ મઠી. આવીજ ધણી દિવસથી રૂંધેલા અવડ ઘરમાં પણ એકદમ ન પેસવું. એવાં સ્થળ થોડા વખત કેલાડાં રહેવા દઈ પછી અંદર જવું.

મનુભાઈ—સાહેબ, અગારા આપુજીએ અમને જેરી હવાનાં નુકસાન અને સ્વચ્છ હવાના લાભ સમજાવ્યા છે એટલુંજ નહિ, પણ રાત્રે બારી-બારણાં બંધ રાખીને સુવાની મના કરી છે, તેમજ મોઢે ઝાઢીને પણ ધૂવા દેતા નથી. આ તો અચાનકજ યત્ની ગયું.

ડોક્ટર—હશે. એતો સુધરી જશે. હું એકાદ બે કેસ તપાસી લઉં. (કામળો ફેરવીને) નરેંદ્રભાઈ,

નરેંદ્ર—જી, સાહેબ,

પાટણનું સહસ્રલિંગ

- ગૌરવધણું ગુજરાતનું, છે સત્ય સાચી નામના,
આખર સુધી અંકિત છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧
- પાટણતણી શુભ દિવ્યતા, ધતિહાસકારો આપતા,
ત્યાં લાટ પણુ ભારે કથે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૨
- હજાર નાંતાં મંદિરો, મહાદેવનાં શોભી રહ્યાં,
તેથી સહસ્રલિંગ છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૩
- ગુજરાતમાં ગૌરવ ધણું અખૂટ ને અણુમૂલનાં,
જગમગી રહ્યાં તે જગમહીં, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૪
- શોભી રહ્યુંતું ચાંત યર્ષ, પરોપકારે પ્રેમમાં,
હિપકાર ત્યાં અપકાર છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૫
- શાન્તિ વડે સ્થાયી નહીં, ત્યાં હૃદય તો સિદ્ધરાજના,
ગૌરવ મટીને રાખ છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૬
- ત્યાં લોકની પ્રિયતામહીં, પણુ નામ છે પ્રખ્યાતમાં,
મલતી અતે પડતી ફરે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૭
- જેણે ધણુંતું ધાટયી, પાણી માલા બલિદાનમાં,
જસમા વડે શોભી રહ્યાં, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૮
- રાણી ખનાવા રાજની, સત્તા વધી સિદ્ધરાજનાં,
સત્તામહીં નિષ્કળ ગયાં, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૯
- જસમા જીવન તણુજો યયું શુભ પતિવ્રતા ટેકમાં;
ત્યાં રાખની સત્તા કથી, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૦
- જા, નીરનો છાંટો નદિ રહેશે સહસ્રલિંગમાં,
સિદ્ધરાજ ત્યાં ઝાંખો થયો, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૧
- કરવા જતાં પરમાર્થતા, ત્યાં ટેકને તરછોડીઆં,
તેથી હૃદય બળતું રહ્યું, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૨
- જસમા સત્તાત્વ સાચવી, જીવન સમાર્થી આગમાં,
અંકિત સુવર્ણોક્તરે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૩

યોગકઃ-હરિશંકર કહાનજી પુરાણી

આ° શિ° સરી રેશન-અમલસાહ

શિક્ષણ સુધારણા*

આપણા દેશની કેળવણીને આધુનિક શાસ્ત્રીય પાયા ઉપર મૂકવાની ઘણી આવશ્યકતા છે. દરેક શાળામાં જોઈએ તેવા ટ્રેન્ડ થએલા શિક્ષકો હોતા નથી અને શાળાનું શિક્ષણકાર્ય ઘણી વખત બીન કેળવણીએલા અને બીનઅનુભવી શિક્ષકોને સોંપવામાં આવ્યું હોય છે. બહે શાળાનું મદાન ગમે તેવું ભવ્ય હોય, શિક્ષણ પાછળ ગમે તેટલું ખર્ચ કરવામાં આવતું હોય, તોપણ ત્યાંસુધી શિક્ષકો કે જેમને માથે શિક્ષણની ધુસરી નાખવામાં આવી છે તેઓ શિક્ષણકાર્યની શાસ્ત્રીય તાલીમ પામેલા હોતા નથી, અથવા જેમને પોતાના ધ્યાનું ગૌરવ અને અભિમાન હોતું નથી; જેમનામાં સ્વાભાવિક પ્રેરક ઉત્સાહ હોતો નથી, જેમને પોતાને શીખવવાના વિષયોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોતું નથી, અને જેમને મનુષ્યજીવનનો યથાચોગ્ય ખ્યાલ હોતો નથી; ત્યાંસુધી ગમે તેવી શિક્ષણની વિચારપૂર્વક યોજના ધરાએલી હોય છતાં કેળવણીનો ઉદ્દેશ બર આવતો નથી. કરકસર કરવાના હેતુથી શાળામાં ફેટલીક વખત શિક્ષણનો વધારે જોગ્ગે શિક્ષકને માથે નાખવામાં આવે છે અને પરિણામ એ આવે છે કે શિક્ષક તેવા જોગ્ગને લઈને પોતાનું કાર્ય ચોગ્ય રીતે બજાવી શકતા નથી; એટલા માટે શિક્ષણ સફળ કરવા માટે પ્રથમ તો સારામાં સારી રીતે શાસ્ત્રીય તાલીમ પામેલા શિક્ષકો જોઈએ; કારણકે શિક્ષણની સફળતાનો સંઘજો આધાર શિક્ષકની પદ્ધતિની તાલીમ, તેમનું જ્ઞાન અને વર્તન ઉપર રહેલો છે.

કેળવણી આપવી એટલે બાળકનું મનુષ્યત્વ ખીલવવું. કેળવણીનું હુંકમાં હુંકું રહસ્ય એ છે. કુદરતી રીતે બાળક એક વ્યક્તિ છે અને કુદરતનું અંગ છે. અને તે સંપૂર્ણ અંગ છે; એટલે કાળે કરી તે તેનો સ્વતંત્ર વિકાસ કરવાને સરજાએલું છે. આ માનસશાસ્ત્રના તેમજ કુદરતના સિદ્ધાંતની અવગણના કરી એક વર્ગમાં લિલિ લિલિ પ્રકારની કુદરતી શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓ ધરાવતાં બાળકોને એકી વખતે એક જ વિષયનું એકજ પદ્ધતિએ બાળમનોવિકાસનું સ્વરૂપ બાણુએ મૂકીને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ખરી રીતે જોતાં સમૂહશિક્ષણ શાસ્ત્રીય છે નહિ. અલબત્ત તેમાં હરિદ્રાઈ, ઉત્તેજન વગેરે કેટલાક ગુણો કેળવવાનો પ્રસંગ આવે છે, પણ

* રા. રા. કૃષ્ણલાલ સુરજસભ વંશીજી તા. ૧૦-૨-૩૪ ના રોજ મુંબઈ ધલાકાની આઠમી માધ્યમિક શાળાએના શિક્ષકોની પરિષદમાં આપેલા સાયણ ઉપરથી સુચિત.

તેવાજ શુભો વ્યક્તિગત તાલીમ વધારે સારી રીતે અને ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રાખી કળાવી શકાય છે. આ જમાનો વ્યક્તિત્વનો છે; એટલે કે બાળકને સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવા દેવાનો છે. સ્વતંત્ર કામની યોજનાથી બાળકનામાં રહેલા શુભો બહાર દીપી આવે છે અને બાળક સ્વાસ્થ્ય થીની, કર્તવ્યપરાયણ રહે છે. હુંદ્રામાં કહીએ તો હાલના પ્રગતિમય જમાનામાં જુની શિક્ષણ પ્રણાલિકામાં તદ્દન નવા ફેરફાર કરવાની જરૂર છે; અને કળવણીમાં બાળકના સ્વાતંત્ર્યને અગ્રેસર કરી સ્વશિક્ષણની યોજના અમલમાં મૂકવાની જરૂર છે.

સાળાના વિષયનું શિક્ષણ જુની પ્રણાલિકા પ્રમાણે ચલાવવાનો હવે સમય રહેલો નથી. આપણા દેશમાં બાળમંદિરો, મોન્ટેસોરિ, શિક્ષણશાળાઓ વગેરે સંસ્થાઓ નવા જમાનાની નવી શિક્ષણપદ્ધતિનાં શુભ ચિહ્નો છે; પણ આપણા દેશનાં બાળકોનાં માનસ આપણી દૃષ્ટિથી એટલે આપણા જીવનની દૃષ્ટિએ તપાસવાં જોઈએ, અને પ્રાથમિક પદ્ધતિમાં જે ફેરફાર આવશ્યક લાગે તે ફેરફારથી આપણી પોતાની પદ્ધતિમાં તે નવાં તત્ત્વો વાવવાં જોઈએ. આવી યોગ્ય ફેરફાર કરવા માટે આપણાં બાળકોનું માનસશાસ્ત્રનું પુરતક સ્થાવું જોઈએ અને તેને આધારે પદ્ધતિ યોજવી જોઈએ. સાહિત્યો અને અન્ય સાધનો આપણા જીવનને અનુકૂળ હોય તેવાં તૈયાર કરવાં જોઈએ. આવી શાળાઓમાં શિક્ષણ લીધા પછી બહાર નીકળતાં બાળકોને માટે તેવીજ યોજનાવાળી શાળાઓમાં દાખલ કરવાં જોઈએ; પણ તેવી શાળાઓના અભાવે બાળમંદિરનું શિક્ષણકાર્ય એજે નય છે. તેવીજ રીતે શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપવાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં લણેલાં બાળકોનું શિક્ષણ ચોથા ધોરણ પછી ઉપલા ધોરણો સીખવતી શાળામાં દાખલ થતાં એજે નય છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં આવી જાતની યોજના ઘડવાની ખાસ જરૂર છે. વળી અભારે અભ્યાસક્રમ જે ઘડાએલો છે તેમાં પણ મહત્વના ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. આપણું જીવન દિનપ્રતિદિન ઝડપથી બદલાતું નય છે અને નવા જમાનાના સંસ્કાર જીવનમાં તેટલીજ ઝડપથી ઉતરતા નય છે એટલા માટે શિક્ષણમાં તેટલોજ ઝડપી સુધારો થવો જોઈએ. દેશની ઉત્તરિનો આધાર પ્રાથમિક શિક્ષણ ઉપર છે, ઘરણું બાળકમાં નવા સંસ્કાર પ્રાથમિક શાળાઓમાંજ પડે છે.

પ્રાથમિક શાળાઓનું શિક્ષણ સુધારવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે. તેવી શાળાઓમાં દાખલ કરતી વખતે પરીક્ષા પાસ કર્યા બાબતના પ્રમાણ-પત્ર ઉપર આધાર રાખવાને બદલે પ્રાવેશિક યોગ્ય કસોટીનું ધોરણ અભત્યાર કરવું જોઈએ. વર્ષનું કામકાજ સર થયા પછી બાળકને શાળામાં દાખલ

ન કરું. સંજોગો અનુકૂળ હોય અને જની શકે તો વર્ગ શિક્ષણ-સમૂહ શિક્ષણ કાઢી નાખી તેને બદલે શિક્ષણની એવી યોજના દાખલ કરવી જોઈએ કે જેમાં જેમ અને તેમ જાળકેને પોતાની મેળે અભ્યાસ કરવાની છૂટ મળે અને અભ્યાસમાં પોતાની રચના, વિદ્યે ઝડપે આગળ વધી શકે. વળી તેઓ પોતાની ભૂલો સુધારી શકે અને આત્મનિયમન સાધી શકે તેવા પ્રસંગો તેમની સમક્ષ ઉભા કરવા જોઈએ. જે રથાનિક સંજોગો અનુકૂળ હોય તો દિવસના કાર્યક્રમના બે વિભાગ પાડી અભ્યાસક્રમની યોજના ઘડવી જોઈએ. શાળાનાં સવાર અને સાંજનાં એમ બે આધવેશન રાખ્યાં. સવારના વર્ગના સામાન્ય સમક્ષ વિષયોનું શિક્ષણ આપવું અને બપોરના સમયમાં ભૂગોળ, ગણિત, વિજ્ઞાન સૃષ્ટિનિરીક્ષણ, શાળાનું આગકામ, રમતો અને કલાત્મક જેવા પ્રાયોગિક કામનું શિક્ષણ આપવું. શાળાના સામાન્ય વિષયો શીખવવાનો સમય ૩૫ થી ૪૦ મિનિટ સુધીનો રાખવો, પણ ગણિત, વિજ્ઞાન, ચિત્રકામ જેવા વિષયો જેમાં વધારે વખત જોઈએ તેને માટે વધારે લાંબો સમય રાખવો. દરેક આવાડીઆમાં દરેક વિષયનો છેલ્લો પિરિયોડ તે આવાડીઆમાં તે વિષયના થયેલા કામના પુનરાવર્તન માટે નક્કી કરી રાખવો, ને વિષયમાં નિરીક્ષણ, દરખના અથવા તો તર્ક-કે વિચાર કરવાની આગકેને જરૂર પડતી હોય તેવા વિષયો સિવાયના અન્ય વિષયોનું ધરકામ આપવું નહિ. આગકાએ દેટલી પ્રગતિ કરી છે તે જોયા માટે અમુક અમુક વખતે થોડી થોડી યોગ્ય કસોટી કરવી અને તેની વ્યક્તિવાર નોંધ રાખવી જોઈએ. શાળામાં થતી પરીક્ષાઓ બંધ કરી વિદ્યાર્થીઓની પ્રગતિની જે નોંધ કરવામાં આવી હોય તે ઉપરથી તેમને ઉપજતા વર્ગમાં અડાવવા જોઈએ. (આ કામ વાર્ષિક કરવાને બદલે ૭ ૭ માસે થવું જોઈએ) અને જે વિદ્યાર્થીઓએ શાળાના કામકાજના દિવસોમાં નિયમિત હાજરી આપી હોય અને હાજરી ૮૦ ટકા હોય તેજ વિદ્યાર્થીઓ ઉપજતા વર્ગમાં અડાવવાને માટે લાયક છે એવું ખાસ ધોરણ બાંધવું જોઈએ. શાળાના કામકાજને લગતી બીજી પ્રવૃત્તિઓની યોજનાઓ ઘડી તે અમલમાં મૂકવી જોઈએ, જેવી કે પર્પટન, ટુંકા સહેલો અને જમણો, પ્રાવેશિક માપણી, શાળાની જાવણી-પડાવ, રાત્રિટિંગ, અને ગાઈટિંગ, વાચન, મુખપાઠો, ચર્ચાઓ, નાટ્યપ્રયોગો અને શાળાઓની એકલી રમતગમતમાં નોંધ પણ વર્ગના કામકાજમાં પણ પરસ્પર સ્પર્ધા, શાળાના આગકેના કામ પરત્વે માતૃપિતાનું સામાજિક મેળાવડા; આગકેના કામનાં પ્રદર્શનો, શાળાના વસોન્તના દિવસો, માયાપ પાડીના દિવસો વગેરે ઉજવી સક્રીય ધ્યાન બેંચવું.

સામાન્ય રીતે શાળાનું શિક્ષણ પરીક્ષાને અવલંબી આપવામાં આવે છે. શિક્ષક, વિદ્યાર્થી અથવા તો મુખ્ય શિક્ષક એ દરેકને પરીક્ષાનો હાથ આપ્યા લાગુતર દરમિયાન નળરે તર્ક કરે છે. માનસશાસ્ત્ર અથવા વહેવાર બુદ્ધિ જેતાં પરીક્ષા એ જ્ઞાનની ખરી કસોટીનું સાધન નથી. બાળકનો વિકાસ શારીરિક કે માનસિક કેવો થયો છે તે પરીક્ષાદ્વારા જોઈ શકાતો નથી. તે જ્ઞાનનું માપ કાઢે છે અને તેમાં પણ અમુક પ્રતોના જવાબ સંતોષકારક હોય તો બાળક ધીરણ અને ઉંમરને લગતો વિકાસ થયો છે એમ માની પરિણામ ઉપરથી અડવવામાં આવે છે. ખરી રીતે જેતાં પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલવી જોઈ એ; પણ વધારે સાફ તો પરીક્ષા કાઢીનાખી યોગ્ય આધિકારીની દેખરેખ નીચે બાળક અમુક અમુક કસોટીમાંથી પસાર થાય તો તે આગળ ધપવાને લાયક છે એમ મર્ણી ઉપર અડાવવો જોઈ એ.

દુકામાં, હવે વખત એવો આવ્યો છે કે આપણે શિક્ષણની પ્રગતિ સંબંધી મનઃકલ્પ થઈ જવું જોઈ એ અને તેને ઘટતા સ્વરૂપમાં મૂકીશું તોજ આ નવા જમાનામાં અન્ય પ્રગતિઓની સાથે હરોળમાં ઉભા રહી શકીશું.

છોકરાઓ માટેની વર્તિકયુત્તર ક્ષાધનલ પરીક્ષા,

નડિઆદ સેન્ટર, ઉત્તર ભાગ.

નં. ૧૦૩૪

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે નડિઆદ સેન્ટરે છોકરાઓ માટેની વર્તિકયુત્તર ક્ષાધનલ પરીક્ષા જે તા. ૩ જી એપ્રિલ ૧૯૩૪ અને તે પછીના દિવસોએ લેવામાં આવશે એવી આ જાહેરનામું નં. ૧૨૨૧૩ તા. ૧૨-૧-૩૪ થી અને મુંબઈ ગવર્મેન્ટ એજેન્ટ ભાગ ૨ તા. ૧૮-૧-૩૪ ના પૃષ્ઠ ૯૦ થી ખબર આપી હતી; પરંતુ નડિઆદમાં સેરીઓ સ્પાઈનલ હીવર એ રોગ કાઠી નીકળવાથી પરીક્ષા મુક્તવી રાખવામાં આવી હતી. આ જાહેરનામું ઉપર જણાવેલી જાહેરખબર મુજબનાં કારણોને લીધે તે પરીક્ષા તા. ૫ થી જુન ૧૯૩૪ ને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસોએ નડિઆદ સેન્ટરે લેવામાં આવશે.

૨. ઉર્દુ—ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની ઉર્દુ ઉમેદવારોની, તેમજ ખેતી કામના એમ્લિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારો માટેની, વર્તિકયુત્તર ક્ષાધનલ પરીક્ષા પણ તેજ વખતે નડિઆદ સેન્ટરે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની (સહી) ખી. જે. જી. સાચી એજિસ્ટ્રેશન, અમદાવાદ તા. ૩૦-૪-૩૪ એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩૦-૪-૩૪ના પત્ર નં. ૧૦૩૫ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

ધારણ છટું

વિષય ઇતિહાસ

સા. હેતુ

વિ. હેતુ કલ્પનાશક્તિ અને તત્ત્વના શક્તિ કેળવવાનો

સાધન શિવાજી સાથે સંબંધ ધરાવતી મહાન વ્યક્તિઓ સંબંધી શીખવવાનો

પાઠના વિભાગ અને મુદ્દા

શિક્ષક સાકરલાલ પુરોગોત્તમ શુક્લ
તારીખ ૩-૨-૧૯૩૪
સમય ૪૦ મિનિટ

ચિત્રો.

શિક્ષણશૈલી

કાળા પાટીઆની નોંધ

(૧) આરંભ
અ વર્ગવ્યવસ્થા
અ પૂર્વજ્ઞાનની કસોટી

ક રજુઆત

(૨) મુખ્ય વિષય
અ શિવાજીના શુરુ
શ્રીરામદાસ સ્વામી

કાર્યારંભો દ્વિત કસોટી વર્ગ વ્યવસ્થિત કરવો.
મરેડી રાજ્ય કોણે રચાણું ? શિવાજીનો જન્મ ક્યારે થયો હતો ?
તેનું મરણ ક્યારે થયું ? શિવાજીની લગ્નકથા પદ્મિ કૃતી ની ? તેની
રાજ્યવ્યવસ્થા વિશે શું જાણો છો ? શિવાજી વિશે તમે શીખી ગયા
છો. હવે આજે શિવાજી સાથે સંબંધ ધરાવનાર કેટલાક મહાપુરુષો
સંબંધી હું તમને શીખવવાનો છું.

શિવાજીએ શરૂનું નામ તમે જાણ્યો છે ? રામદાસ સ્વામીનું પૂર્વોચ્ચમનું
નામ 'નારાયણ' હતું. તેમનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના એક નાના ગામમાં
થયો હતો. (ઇ. સ. ૧૬૦૮) પિતાનું નામ-સૂર્યોજીપંત. માતાનું
નામ રાણીબાઈ. માતાપિતા એકનાથ સ્વામીનાં પરમભક્ત. શ્રી એકનાથ
સ્વામીએ લાખેણુ લાવિય. રામદાસ સ્વામીનો નાનપણમાં તીવ્ર

(૧) શ્રી રામદાસ સ્વામી
૧ મૂળ નામ નારાયણ
૨ જન્મ ઇ. સ. ૧૬૦૮
૩ મહારાષ્ટ્ર વેરાવળપટ્ટિ
૪ લગ્નમંડપમાંથી નાસવું
૫ ઉચ તપકર્મી

ધારણ છટું

- ૬ નીચેયાત્રા, મહોની રથાપના
- ૭ માતાનાં દર્શન
- ૮ શિવાજી શિષ્ય
- ૯ વિદ્યા ભાગવી
- ૧૦ શિવાજીનો અનન્ય ભાવ

(૨) બાજીપ્રભુ દેશપાંડે

- ૧ જાગીરદાર (બિજાપુર)
- ૨ શિવાજી સાથે યુદ્ધ
- ૩ શિવાજી મેમાન તરીકે
- ૪ બાજીપ્રભુ મિત્ર તરીકે
- ૫ બિજાપુરના સુલતાનની ધમાકા
- ૬ બાજીપ્રભુએ શિવાજીને બદલે રવીકારેલું મૃત્યુ

(૩) સરદાર માલોજીરાવ

- ૧ આકલુનો કિલ્લો છત્તો
- ૨ યુવાન મરેદાનું સાહસ
- ૩ શિવાજીનો બચાવ
- ૪ ખૂન કરવા આવેલા યુવાન મરેદાના સહયોગ
- ૫ શિવાજી ગુલુગ્રાહી, આપેલી ક્ષમા, સરદાર બનાવવો.

વેરાગ્ય. લશ્મનું રંગોળી નોંધે. ૨ વરસનું મહાન તપ. (પંચ-વટી પામે). કિલ્લાતંત્રી તીર્થવાના (બાર વરસ). મહોની રથાપના. કિંદુધર્મનો હિદાર. ૩૮ વર્ષ પછી માતૃશ્રીનાં દર્શન. શિવાજી શિષ્ય તરીકે. રામદાસજીની દિલા. શિવાજીનું સર્વસ્વ આર્પણ કરવું. ભગવો કુંડો. ગુરુશ્રીની વતી રાનસ સલામતું વગેરે.

બાજીપ્રભુ દેશપાંડે—તેમના પિતા બિજાપુર રાજ્યના જાગીરદાર. પિતાના મરણ પછી બાજીપ્રભુ જાગીરદાર. શેહીઝાદની અગત્ય. શિવાજીની મદાદ. બાજીપ્રભુ સાથે યુદ્ધ. શિવાજીની હાર. ચતુર શિવાજીની સુક્તિ. બાજીપ્રભુને પોતાનો કર્મી લેવાનો નિશ્ચય. સફળતા. બિજાપુરના સુલતાનને ભય. અદ્વૈતજ્ઞાનને ગોડલેવો. તેનું મરણ. તે પછી ગોડી સેના સાથે શિવાજી ઉપર મદાદ. પંદાળખંડને ઘેરી લેવો. શિવાજીનું બાજીપ્રભુ સાથે વિશાળગદ તરફ જવું. રસ્તામાં મંકગમણ. બાજીપ્રભુનું પ્રાણાર્પણ વગેરે.

આકલુનો કિલ્લો શિવાજીએ સર કર્યો. કિલ્લાના હારેલા સુબેદારનો પ્રપંચ. શિવાજીનું ખૂન કરાવવાની ગોહવણ. મધ્ય રાત્રિ પછી કિલ્લામાં શિવાજીના આરામચૂડમાં ખૂનીનું આવવું. ખૂનો પ્રયત્ન. નિષ્ફળતા. ખૂન કરવા આવેનાર મરેદા યુવાનની નિડરતા. પ્રતિજ્ઞા પાલન મારે પ્રાણત્યાગ કરવાની હિલ્કંદા. હંસચત્તિવાળા શિવાજી તેના ગુલુથી ખૂદા ચાલે છે. ભારે કસોટી. પરીક્ષામાં પસાર. શિવાજી તેને ક્ષમા આપી પોતાનો સરદાર બનાવે છે. તેજ સરદાર માલોજીરાવ.

શિવાજીની અનન્ય ગુરુભક્તિ દર્શાવતા સમજવો. બાજીપ્રભુ દેશપાંડેનું સ્વાર્પણ સમજવો. શિવાજી હંસચત્તિવાળા હતા તે શા ઉપરથી કહે છે? તેમના યમાના ગ્રાવ્ય વિર્મેનું જાણો છે?

જ શિવાજીના મહાન સરદાર બાજીપ્રભુ-દેશપાંડે

-ક શિવાજીનો સરદાર માલોજીરાવ

(૩) યુનસવર્તન શિશ્યસાદસ

કુંભધ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અંચકતોનું નામ	અંગ્રિકતો કે શુક્રોલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે
૧	ઉર્દુકા નવા કાબેદા, તિરસ-મિ. ગોસ્વા અબ્દુલ સતાન એ અવ્યય, સને ૧૯૩૧ની પાંચમી આવૃત્તિ	રખાનુ	લોખંડ	૦-૦-૦-૬	પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨	એ. ફૅશુમ, સને ૧૯૨૭ની ચોથી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧-૩	"
૩	ગ્રામીક તરિકકા કાબેદા	મિ. અબ્દુર રહીમ 'આખતર	આહમદ હુસેઈન એન્ડ કો., કતરા બઝાર, સમાર.	૦-૨-૦-૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક સંકલોમાં ઇનામ અને લાયઝેરી માટે.
૪	" શી પહેલી ખીતાબ	"	"	૦-૨-૬	"
૫	" " ફુસરી	"	"	૦-૧-૬	"
૬	" " તીસરી	"	"	૦-૬-૬	"
૭	" " ચોથી	"	"	૦-૧-૦-૬	"
૮	આફતા બે અદબ, ભાગ ૧ સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	આસત હાડિય, શુક્રોલર એન્ડ પબ્લિશર્સ, લાહોર.	૦-૮-૬	એવી. સંકલોના પહેલા ચાર ધો. રજો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૯	" " ભાગ ૨ સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૬-૩	"
૧૦	" " ભાગ ૩ સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૦-૬	"
૧૧	" " ભાગ ૪ સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૧-૩	"

આળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું એક શિક્ષક માટેનું

વાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } ૩ } વાચન ૪ }	આળવર્ગ ૧ } હસ્ત- કામ ૨ } કવિતા ૩ } ૪ વ્યાકરણ	આળવર્ગ ૧ } વર્ણ ૨ } કૃષિ ૩ } ૪ મુખ્યગણિત
બુધવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ગુ.વા. ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪ ગુ. વાચન	આળવર્ગ ૧ } ભૂમિ. ૨ } પદાર્થ- પાઠ ૩ } ૪ હસ્તકામ	આળવર્ગ ૧ } ગીત ૨ } નિર્મલ ૩ } ૪ ગુ. દર્શ
ગુરુવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪	આળવર્ગ ૧ } ચિત્ર- કામ ૨ } કવિતા ૩ } ૪ વ્યાકરણ	આળવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } કૃષિ ૩ } ગુ. પ. ૪ ભૂમિતિ
શુક્રવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪	આળવર્ગ ૧ } ભૂમિ- ૨ } પદાર્થપાઠ ૩ } ૪ હસ્તકામ	આળવર્ગ ૧ } ગ ૨ } મુખ્ય ૩ } નિર્મલ ૪ } કૃષિ
શનિવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ગુ.વા. ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪ ગુ. વાચન	આળવર્ગ ૧ } રમત ૨ } ભૂમિતિ ૩ } ૪ નિર્મલ	આળવર્ગ ૧ } ૨ } ૩ } ૪
રવિવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } ચિત્રકામ ૨ } ૩ } વાચન ૪ }	આળવર્ગ ૧ } હસ્ત- કામ ૨ } ૩ } પદાર્થપાઠ ૪ }	આળવર્ગ ૧ } ૨ } ૩ } ૪

આળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું એક શિક્ષક માટેનું સંયુક્ત વખતપત્રક ૨૩૫

સંયુક્ત વખતપત્રક ઉદ્દિગુજરાતી સ્કૂલો માટે

આળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	આળવર્ગ { શબ્દ- ૧ } લેખન	આળવર્ગ { પદાર્થ- ૧ } પાઠ	આળવર્ગ { રમત ૧ }
૨ ચિત્રકામ	૨ } ભૂમિતિ	૨ } અનુલેખન	૨ } ક્ષિત્ર
૩ ભૂગોળ	૩ }	૩ }	૩ }
૪ ભૂગોળના પ્રશ્નો	૪ ચિત્રકામ	૪ અનુલેખન	૪ }
આળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	આળવર્ગ { ચિત્ર- ૧ } કામ	આળવર્ગ { મુખ્ય- ૧ } નિર્બંધ	આળવર્ગ { સાહિ- ૧ } તાન
૨ } દસ્તાકામ	૨ } ગુ. વાચન	૨ } મુખ્યગ- ૩ } લિપિ	૨ } આગકામ
૩ }	૩ નિર્બંધ	૩ }	૩ }
૪ દત્તિકાસ	૪ નિર્બંધ	૪ }	૪ }
આળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	આળવર્ગ { શબ્દ- ૧ } લેખન	આળવર્ગ { પદાર્થ- ૧ } પાઠ	આળવર્ગ { રમત ૧ } ક્ષિત્ર
૨ } ચિત્રકામ	૨ } ભૂગોળ	૨ } અનુલેખન	૨ } રમત
૩ } દસ્તાકામ	૩ દલિતા	૩ } અનુલેખન	૩ } ક્ષિત્ર
૪ ભૂગોળ	૪ દલિતા	૪ ગુ. અનુલેખન	૪ }
આળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	આળવર્ગ { શબ્દ- ૧ } લેખન	આળવર્ગ { મુખ્ય- ૧ } નિર્બંધ	આળવર્ગ { સાહિ- ૧ } તાન
૨ } દસ્તાકામ	૨ } ગુ. વાચન	૨ } મુખ્યગ- ૩ } લિપિ	૨ } આગકામ
૩ }	૩ પદાર્થપાઠ	૩ }	૩ }
૪ દત્તિકાસ	૪ પદાર્થપાઠ	૪ }	૪ }
—	—	—	—
આળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	આળવર્ગ { શબ્દ- ૧ } લેખન	આળવર્ગ { પદાર્થ- ૧ } પાઠ	આળવર્ગ { રમત ૧ }
૨ } દલિતા	૨ } ભૂગોળ	૨ } ગુ. અનુલે- ૩ } ખન	૨ } ક્ષિત્ર
૩ }	૩ દલિતા	૩ }	૩ }
૪ ભૂગોળ	૪ દલિતા	૪ દલિતા	૪ }

કચ્છુજરી	મે. હાકોરસાહેબ શ્રીચંદ્રસિંહજી સાહેબની વર્ધમાદ હોવાથી તે નિમિત્તે	૪૦-૦-૦	બંને નિશાળમાં મિહાઈ તથા ચોપડીઓ તથા બાળાઓને ઓઢણીઓ ધોયલના કકડા વહેંચ્યા.
	હકરાણી બ. સૌ. પુલજીભા સાહેબે	૪-૦-૦	બંને નિશાળમાં સાકર વહેંચી.
	મે. હાકોરસાહેબ શ્રીચંદ્રસિંહજી એ ગરબા ગવડાવી	૧૫-૦-૦	બાળાઓને ધોયલના કકડા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સણસોલી	મિ. અંબાલાલ દાનકંદાસ સાહે તેમના પિતાના સ્મરણાથે	૧૦-૦-૦	બાળાઓને કાપડ વહેંચ્યું.
મંડાવ	પટેલ અંબાલાલ ઇશ્વરદાસે	૩૧-૮-૦	બંને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ- ઓને જમાડ્યા.
વસનપુરા	રાય પરશુદાસ નયુભાઈએ નવચંડી ચતના નિમિત્તે	૧૦-૦-૦	કન્યાવર્ગની બાળાઓને ઓઢણીઓ વહેંચી.
વસનપુરા	રેશનમાસ્તર અંબાલાલ મોરારજીએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
રતનપુર	સુધાર કુંવરજી પરસોતમ હાકોર કનેસિંદ ગમીગસિંહે	૨૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પુજરી	મે. હાકોરસાહેબ શ્રીચંદ્રસિંહજી સાહેબ	૧૨-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
ગાધવીરપુરા	મામસાક નન્દથી	૫-૮-૦	ચડિઆળ લેટ આપ્યું.
સહેરા	મિ. પ્રાણજીભાઈચંદર દવેએ પોતાના માતૃશ્રીની સહગતિ નિમિત્તે	૧૫૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, ઉડુ સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બા- ળાઓને જમાડી.
ગરબાડા	પોલિસ સબ ઇન્સ્પેક્ટરસાહેબ દયાળજીભાઈ જોશીકરભાઈ તરફથી	૫-૦-૦ ૨-૮-૦	કન્યાવર્ગની બાળાઓને પિત્તળના વાડકા વહેંચ્યા તથા બંને સ્કૂલોમાં પ- તાસાં વહેંચ્યાં.
જલોદરા	સ્કુલકમિટીના મેમ્બર જોષી રામરામ ગંગારામે વજીરીઆ રેટના નેકનામદાર શ્રીમાન શ્રી હાકોર સાહેબે પધારી	૫-૦-૦ ૧૦-૭-૦ ૨-૮-૦	મિહાઈ વહેંચી. બાળાઓને પુસ્તકો વહેં- ચ્યાં તથા સાકર વહેંચી.
ગોધરા	મિ. સુબોદર સાહેબ મહેશ્વર- સીંગ ગોધરાસીંગજીએ મે. માણદોમઇન્સપેક્ટરસાહેબ કેમદાર પેરતનજી સોલ્યાપુર- વાળાએ	૨-૦-૦ ૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

ગોધરા	પિલ્લિસકોન્સ્ટેબલ રીઝીઆ કાળીઆએ	૧-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
	મે. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ખડેરાવ વાવ. પ્રધાને	૨-૦-૦	"
છોટાઉદેપુર	પુનીઆચાંદના પટેલ મોતીલાલ નયુલાઈએ	૮-૦-૦	ધર્મજ સ્કૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
વજીરીયા	શ્રીમાન શ્રીકેસર ખાનજી દાદા સાહેબે પોતાના પૌત્ર સરોજ મહમદ ખાનજી સાહેબ ખા નજીને સ્કૂલે બેસાડ્યો તે પ્રસંગે	૧૫-૦-૦	સાદર તથા ગેળ વહેંચ્યો.
વેળવપુર	મિ. ધુળાજી કલાલની દીકરી ના લગ્ન પ્રસંગે	૮-૦-૦	ખાળાઓને ખાદ્યા વહેંચ્યા.
ખાડોર	ઉપાધ્યા નાથુરામ કોદરલાઈએ	૦-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યા.
		૬-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને રમત માટે ફુટબોલ બેટ આપ્યો.
વસનપુરા	પાટીદાર છોટાભાઈ હીરાભાઈ રાયે નવચંડી યમ નિમિત્તે	૧૫-૦-૦	કન્યાવર્ગની ખાળાઓને એટલીઓ વહેંચી.
	પાન્ડુ તાલુકાના થાણદાર સાહેબે વીઝીટ કરી તે વખતે	૨-૦-૦	છાકરા છાકરીઓને પતા- સાં વહેંચ્યાં.
	અનેના ઇન્ચાર્જ તરફથી		
દેવગઢ-	શ્રી વલ્લભદાસ ચુનીલાલે	૩૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા ખા-
ખારીઆ	પોતાના ચીને નિશાએ બે- સાંડ્યો તે પ્રસંગે	૧૫-૦-૦	ખાળાઓને એક એક વારના
		૫-૦-૦	રેશમી કકડા વહેંચ્યાં તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

લઠુચ જિલ્લો

કલોદ	ખા. ગોપાળભાઈ લક્ષ્મીદાસે	૮-૦-૦	ખાળાસાહિત્યનાં પુસ્તકો. તથા મિઠાઈ વહેંચી.
દાંદા	ખા. અમૃતદાસ કુબેરભાઈએ	૩-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
હાંસોદ	શ્રીમતિ કૃપિકાબેરી ભગુભાઈ દેસાઈએ	૪-૦-૦	કન્યાશાળામાં ફલાવર પૉટ આપ્યું.
	શ્રી નટવરલાલ યેલાભાઈએ	૧૫-૦-૦	" ધાળી તથા રકાળીઓ વગેરે વાસણ આપ્યાં.
	શ્રી સાંતિલાલ બીજલાલે	૫-૦-૦	" રકાળીઓ આપી.
	મિ. ભીખાભાઈ નાગેશ્વરે	૨-૦-૦	" વાડકા આપ્યા.
	સોની મગનલાલ હરિલાલે	૩-૦-૦	" વૉચલના કકડા વહેંચ્યા.
	શ્રી જગનલાલ લક્ષુભાઈએ	૮-૦-૦	" પિત્તળના જામ આપ્યા.
દોવ્યનગર	શ્રી હડ માસ્તર મગનલાઈ એલ- ભાઈ પટેલે	૯-૦-૦	ખાર માસ પરખ બેસાડી.

	જીનેતના બોવિદ દાજીભાઈ	૩-૦-૦	ભાળ લાયબેરી તથા પર-
	કાઠીઆએ		ખમાં રોકડા આપ્યા.
	કાઠીઆ પટેલ પંચ તરફથી	૧૦-૦-૦	રકાઉટને બુગલ લાવવા
			રોકડા આપ્યા.
ગોલા	ભીલ તળસી નરોતમે	૧૫-૦-૦	વધાર્થીએને જમાડ્યા.
	પા. છીતાભાઈ મકનજીએ	૨૫-૦-૦	
	પા. દુર્લભભાઈ નરોતમે	૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીએને
			પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
આમોદ	પા. બહેચરભાઈ વલ્લભભાઈએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચ્યાં.
	દાંતના ડા. રાજેન્દ્રલાલ કૃષ્ણ-	૫-૦-૦	ધડિઆળનું કવર કરાવી
	લાલ દેશાઈએ		આપ્યું.
મુવા	પા. ઝવેરભાઈ મોતીભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
	પોતાની દીકરી પાર્વતીબેનના	૬-૧૦-૦	પરખ માટે પિતળનું બેદું
	મરણ નિમિત્તે	૦-૫-૦	તથા રકાબી ખાલો આપ્યાં.
કહાનવા	મિ. લલાનીસંકર ગીરજાસંકર	૨-૦-૦	કેરી વહેંચ્યાં.
	મિ. જેદારામ મોતીરામે	૨-૦-૦	"
	મિ. વાધજી ઝીણાએ	૧-૦-૦	"
	મિ. જેદારામ મોતીરામે	૧-૦-૦	"
	મિ. ભોળીલાલ મુળશંકર	૪-૦-૦	"
	મિ. જેદારામ મહાદજી પટેલ	૨-૦-૦	"
	મિ. સહદુ કાળુએ	૧-૦-૦	મિદાઈ વહેંચ્યાં.
માતર	લેઉઆ પાદીદાર પંચ તરફથી	૫-૦-૦	ખાળાએને ધાધરીના કકડા
આમોદ	મિ. કૃષ્ણલાલ મોતીલાલ દાકોર	૩-૦-૦	સાકર વહેંચ્યાં. [વહેંચ્યાં.
સારંગપુર	ગામના સદગુરુદેવોએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર શાહ	૨-૦-૦	કેરી વહેંચ્યાં.
	હીરાચંદ નાગરદાસે		
	મિ. મકનભાઈ ભગવાને	૨-૦-૦	
પખાજી	મિ. ભાઈલાલભાઈ પુંખભાઈ	૫-૦-૦	ગરીબ છોકરાંને ચોપડીઓ
	પટેલ તાહુકા વાઈસ પ્રેસિ-		તથા રહેણ વહેંચ્યાં.
	ડન્ટ તથા ડિરેક્ટર સ્કૂલ		
	ગોઈના મેમ્બર		
	સુતાર નાયાભાઈ રવનાથે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
બમણાદ	શા. બાળચંદ ભગવાનદાસે	૩૫-૦-૦	
કતપોર	સ્કૂલ કમિટીના સભ્ય મગન-	૧-૪-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને ચોપ-
	લાલ ગંગારામ મોદીએ		ડીઓ સાફ આપ્યાં.
ધંતુરીઆ	શેઠ નરીમન દાસરા કૃષ્ણવા-	૧૬-૦-૦	પુસ્તકો તથા મિદાઈ વહેંચ્યાં.
	લાએ પોતાના લગ્ન પ્રસંગે		
ધડિાલ	કાઠીઆ દુર્લભભાઈ ખુશા-	૨૫-૦-૦	ઈનામના મેળાવડા વખતે
	લભાઈએ		બાળલાયબેરી કાઢવા માટે
			પુસ્તકો મંગાવી આપ્યાં.

અણીઆદ્રા	પા. કરસનભાઈ પરજીભાઈએ	૪-૦-૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
છીદ્રા	રૂકલ કમિટિના મેમ્બર રાજ દાભાઈ નાચાભાઈ ગુજરી ગયા તે નિમિત્તે તેમના દીકરા રાજ લીખુભાઈ દાભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પીપલીઆ	ગોર હેતચંકર મહાશંકર	૩૨-૦-૦	તથા પિત્તળના પ્યાલો વહેંચ્યા.
હાંસોટ	હાજી શેઠમહમદ ગુલામે	૨-૪-૧	એક વિદ્યાર્થી માટે રકાઉટ ફેસ સીવડાવી આપ્યો.
આમોદ	મહેરખાન નયાબ સાહેબ નહારસિંહજી ઇશ્વરસિંહજી તરફથી	૧૭૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં હારમોનિયમની પગપેટી ભેટ આપી.
જંબુસર	મિ. મણીશંકર લીખીયાશંકરની પત્નિ બાઈ મહામીરે	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પાણી માટે પરબ ફંડમાં આપ્યા.
	સા. સા. પ્રાણુવલ્લભદાસ બનાતયાળાએ	૬-૦-૦	ખાંચ રૂકલ નં. ૨માં બાળવર્ગના વિદ્યાર્થીઓને રહેણે તથા પેનો વહેંચી.
ઝોરા	મહવ અમરસંગ બાવાભાઈએ	૩-૦-૦	પેતાસાં વહેંચ્યાં.
	સુત્રેલના મિ. અહમદ અલી-લાઈ આદમે	૧-૦-૦	રકાઉટ ફંડ ખાતે રોકડો આપ્યો.
	મિ. ભયુભાઈ પી. દેશાઈએ	૧-૨-૦	મિહાઈ વહેંચી.
	ગામલોડો તરફથી	૧૮-૦-૦	કન્યાઓને રોકડા આપ્યા.
		૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓ ભરત્રય કેળવણી પ્રદર્શન જોવા ગયા તે વખતનું રહેલું ખર્ચ તેમ જ ખીચા ખર્ચ સાર આપ્યા.
	મહવ પ્રભાતસંગ મોકમશંકર	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગુજનાદના ગામલોડો તરફથી	૧-૦-૦	રકાઉટ ફંડ ખાતે રોકડો આપ્યો.
	મરુત્ય ડિરેક્ટર રૂકલબોડ તરફથી	...	કેળવણી પ્રદર્શનમાં વિ. કામદા ભાઈએ પિત્તળનો પ્યાલો નં. ૧ આપ્યો.
		...	રકાઉટ રેલી વખતે પિત્તળનો પ્યાલો નં. ૧ તથા દેથી ચપ્પુ રકાઉટ ખાતે આપ્યું.

	વાગરાના ગામસોડો તરફથી	...	તાલુકા પ્રદર્શન વખતે ચમચા નં. ૩ તથા સાચુ નં. ૨ પાંચ વિદ્યાર્થીઓને આપ્યા.
વિલાપત	પા. રણુહોડભાઈ પરમભાઈએ તેમનાં ધર્મપત્નિ ગુજરીગમાં તેના પુણ્યાર્થે તથા	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. છોટાભાઈ કાશીભાઈએ તેમના દાદાશ્રી ગુજરીગમાં તેમના પુણ્યાર્થે તથા	૩૫-૦-૦	"
	પા. પરભુદાસ ત્રીકમભાઈએ તેમના પડીવભાઈશ્રી ગુજરી ગમાં તેમના પુણ્યાર્થે તથા	૩૫-૦-૦	"
	રા. રા. સદ્ગુરુદય પા. મોતીભાઈ જેસંગભાઈએ પોતાના પિતાશ્રી ગુજરી ગમાં તેમની પરણીના પ્રસંગે પુણ્યાર્થે	૩૫-૦-૦	"
ઝોશ્વર	અમીનપ્રશ્નરમાઈ મિદાભાઈએ તેમના દીકરાને સ્કૂલે જે ગાડ્યો તેની ખુશાલીમાં	૧૧-૮-૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
		૭-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
દાસોદ	શ્રીમતી કપિલાગૌરી ભયુભાઈ દેસાઈ વાઘસચેરમેન ડિ. સ્કૂલમાં, ભરચનાએ	૧૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં ડાંડીઆ ૧૮ ભેડ આપ્યા.
		૩-૧૨-૦	ખંજરી ૧૪ નંગ આપી.
	શ્રી બાલુભાઈ પરસોત્તમદાસ દોડટરે	૫-૮-૦	ડાંડીઆ ૧૦ ભેડ આપ્યા.
ભરચ	રા. રા. અંદ્રશંકર જમનાય જેટલીએ	...	આળપોથી નં. ૧૪૪ બધી સ્કૂલમાં વહેંચી.
	રા. રા. દામરા શીવજી હોમાયાલાએ	૩૦-૦-૦	લીમડી ચોક સ્કૂલમાં કાપડ વહેંચ્યું.
		૩-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	સૈવદ મહમદ એહમદમીયાંએ	૧૧-૦-૦	સાકર કુષ કન્યાશાળામાં આળાઓને જમાડી.
	રા. મણિલાલ ચુનીલાલ માંધીએ	૧૨-૦-૦	વેળસપુર સ્કૂલ ખાતે મોટું ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
કેસોદ	રાજ નાથલાલ સમળભુમંગે પોતાના પુત્રના લક્ષ પ્રસંગે	૫-૦-૦	ભેટ આપ્યા.
	પા. લલ્લુભાઈ મોસ્ટરે	૧૭-૧૨-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

વેડ્ય	શિદ મનસુખભાઈ પાનાચદે	૬-૮-૦	શિડિઆળ ભેટ આપ્યું.
નિકરા	શિદ ખુશચંદ તલકચદે	૨-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
પીલુદરા	મિ. બાપુભાઈ જેઠાભાઈ પટેલે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. જગનલાલ મુગટસમ વ્યાસે	૨૦-૦-૦	"
દીવા	મુંગઈના રા. કેશવલાલ કલ્યા-	૩૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં હારમેનિયમ
	ણજી તરકચી તેમના નાના		મેટી હાથની ભેટ આપી છે.
	ભાઈ રા. નાનાલાલનો		
	બસની ખુશલીમાં		
કીમોજ	પા. મોતીભાઈ કાલાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. ત્રિભોવન જેઠાભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
	પા. કાજીઈ ઈશ્વરે	૧૨-૦-૦	"
	હિડમારતર રણજોડલાલ	૧૨-૦-૦	"
	નાથાલાલે		
	પાટણવારીઆ ભગવાન પ્રુલાએ	૧૨-૦-૦	"
	શા. સોમચંદ હરજોરિદની	૧૨-૦-૦	"
	વિધવા ભાઈ મળીએ		
	પા. દાજીભાઈ લાલદાસે	૧-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	પા. દુધાભાઈ આશાભાઈએ	૨-૦-૦	"
માતર	મહેરખાન દાકોર સાહેબના	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પાટવીકુંવર શ્રી અજીતસિદહજી		
	ચંદ્રસિદહજીએ		
	"	૧-૮-૦	કન્યાશાળામાં પતાસાં
			વહેંચ્યાં.
	મદ જેઠાંકર રણજોડે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
અણોર	મિ. ગેમલસિદહજી ખુમાન-	૧૨-૦-૦	પુસ્તકો રહેશે વહેંચી.
	સિદહજીએ કોરોનેચન ડેની		
	ખુશલીમાં		
	"	૨-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	"	...	નાગદાર રાહેનશાહ તથા
			રાહેનશાહ બાનુનો એક
			ફેટિ સ્ટેલને ભેટ આપ્યો.
	મે. બીમસિદહજી ખુમાન-	૫-૦-૦	બીલ તથા અંત્યજ બાળ-
	સિદહજીએ		કોને કપડાં આપ્યાં.
	રમાર અદેસંગ નાગજી	૧૦-૦-૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને
	બાપાએ		જમાડયા.
	પા. સીમાચંદ દીમચદે	...	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા-
	તેમના પુત્રને નિશાળે બેસા-		શાળાની બાળાઓને પિ-
	ડ્યાં. નેની ખુશલીમાં		તળના પ્યાસા તથા મિ-
			દાઈ વહેંચી. તથા પાંચ
			પ્યાસા પરખમાં આપ્યા.

મેટલાદા	નર્મદાકૃતી આશ્રમના મહા- રાજ હંસ દેવજીએ સરસ્વ ડિ. લો. બો.ના મે. ચીફ એક્સિસર સાહેબે	૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચવા સારે આપ્યા.
હાંસોટ	મિ. અબ્દુલ્લા રહેમતુલ્લા કાતુગાએ	૫-૦-૦	સ્કાઉટલી ઉજવી તે વખતે બાળવીરાને સ્કૂલ ખાતે ધનામ આપ્યું.
હાંસોટ	મિ. હીરાલાલ શેડે પોતાના છોકરાને નિશાબે બેસાડતી વખતે	૩-૦-૦	ઉર્દુ શાળામાં ધનામ માટે આપ્યા.
		૩-૦-૦	પરખ ફૂડ તથા સ્કાઉટ ફૂડમાં આપ્યા.

સુરત જિલ્લો

અહવા	દિશાઈ અંબેલાલ એન્ડ ગુલા- બલાઈની કંપનિ તરફથી	૩-૪-૦	છોકરાઓને ટોપીઓ તથા પેન્સિલો વહેંચ્યાં.
ભાટપુર	તમા પ્રાઈઝ ફંડના માઈ ભાણી પ્રાઈઝ ફંડના આમ્મ સમાજ ફંડના મિ. છોટાલાલ કાળિદાસ તમા તરફથી	૪-૮-૧૦ ૧૦-૭-૮ ૩૧-૧-૩	પુસ્તકો વહેંચ્યાં. " પુસ્તકો નં. ૩૪ તથા લાલ દ્રાક્ષ વહેંચ્યાં.
ખારડી	મિ. નાથુભાઈ ડાહ્યાભાઈ મોતીલાલ અધર્સ તરફથી	...	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ખારડી	મિ. ડોક્ટર સાહેબ વી. વી. શાહે	૮-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો આપ્યાં.
મથુગામ	મિ. રતનજી ભગવાનજીએ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ભગવા	મિ. રતનજી જીવજીએ	૨૫-૦-૦	બાળ પુસ્તકાલય માટે મંજુર થએલી ચોપડી- ઓ લાવી આપી.
	મિ. રામચંદ્ર ગીરજશંકર વ્યાસે	૫-૦-૦	૬૨ શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યાં.
ઉડામજી ફ.	મિ. લલ્લુભાઈ હરિભાઈ ત્રેમાએ	૭-૪-૦	હલવો વહેંચ્યો.
ઉમરસાડી	મિ. ગુલાબભાઈ ભગવાનજી પટેલ દ્વારા	૭-૪-૦	સુરત જિલ્લાનો તથા ગુજરાત પ્રાંતનો એમ ગળા બે નકશા બેટ. આપ્યા.
ઘાટડી	ગજરાબેન સ્વ. મણિભાઈ દયાળજીનાં પત્નિએ પોતાના ધણીના પુણ્યાર્થે	૮-૦-૦	બાળાઓને ખાલા વહેંચ્યાં
કરંજ	ખારડીના પોલિસ પટેલ નારણભાઈ પરજીભાઈએ	૨૫-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યાં.

ક્રમાગણી	રમાદલાના પોલિસ પટેલ	૫-૦-૦	ક્રિનામ વહેંચ્યાં.
સુપા	પરસોતમભાઈ ભૂલાભાઈએ રફલ કમિટીના મેમ્બર મિ. નિમ્હાભાઈ પરગણએ પોતાની માતૃશ્રીના પુન્યાર્થે	...	રફલના વિદ્યાર્થીઓ તથા સુપા પેરાસેન્ટલ રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ઉમરસાડી મુખ્ય	મિ. ભગવતરામ લલ્લુભાઈ એન્જિનીયર ડૉ. રજુછોડજી દાહભાઈ દેસાઈએ	૧-૮-૮ ૨૫-૦-૮	ગરીબ છોકરાઓને સ્કોટ વહેંચી. ધડિઆળ મોટું કેસ સાથે બેટ આપ્યું.
વેસુ	મુખ્યના રોક પેસ્ટનજીડોસાભાઈ ધમારદરે પપેટીની ખુલાલીમાં પોલિસ પટેલ રામજીભાઈ ભગલાઈએ	૫-૦-૮ ૫-૦-૮	પતાસાં વહેંચ્યાં. "
ઉમરસાડી આંચ	ગામ લોકો તરફથી	૧-૮-૦	ધડિઆળ રીપેર કરાવવા માટે આપ્યા.
ભાઈ	પકીલ ડાહ્યાભાઈ ભગવાનદાસ મોદીએ ગરબા ગવડવી	૧૦-૦-૦	પિત્તળની વાટકીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સુપા	મિ. રજુછોડજી ગોપાળજી નાયકે	૨-૦-૦	પુસ્તકો માટે આપ્યા અને અંત્યજ વિદ્યાર્થીઓને ખુદતી ચોપડી સ્વદરે સુખત કરી છે.
મુનસાડ	આઈ રળાઆત ગોપાળભાઈ ગોસાંઈભાઈ પટેલની વિધ- વાએ પોતાના ધણીના રમણીયે	૨૫-૦-૦	કપાટ બેટ આપ્યું.
ખારડોલી ઝોરખાડ	ગામ લોકો તરફથી ચેરીડી ફંડમાંથી	૧૫-૦-૦ ૧૫-૦-૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું. કન્યાશાળામાં તાંબાપિત્ત જનાં વાસણો તથા ગરબાનાં સાધનો આપ્યાં.
રાનકેવા	મિ. મણિભાઈ નિમ્હાભાઈ નાયકે પોતાના પુત્રનું નામ દાખલ કરાવ્યું તે પ્રસંગે	૧-૪-૦ ૦-૬-૦	સાકર, વહેંચી તથા પેનો વહેંચી.
કાચમરી	ગામ લોકોએ	૨૨-૧૧-૬	શાળાના અંગે કરવામાં આવેલા મોડેલો અને ચિત્રોનો ખર્ચ આપ્યો.
	ગામ લોકોએ	૮૨-૨-૦	નવો ક્લાસ ખોલવામાં આવ્યો તે વખતે રફલને લગેના તમામ સામાન, ખુરસી, ટેબલ, પાટીડ, નકશા વગેરે બેટ આપ્યું.

પુણી	મિ. જયંતિલાલ હરિલાલ દેશાધ્યએ	૧૪૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં સીવવાતે સંચો ભેટ આપ્યો.
	પલસાણના મિ. છચ્છાલાલ ભુલાલાલ દેશાધ્યએ	૧૫-૦-૦	ધડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	કાલીઆવાડીના મિ. ગુલાબ-લાલ નીજાલાલએ	૩-૦-૦	ખુરસી ભેટ આપી.
	મિ. છોટાલાલ મોતીચંદ વેસમના મિ. ગાંડુલાલ ગુલાબલાલએ	૩-૦-૦	"
	મિ. ગાંડુલાલ મણીલાલએ	૨-૦-૦	કાતર આપી.
	મિ. ગોપાળજી લગવાનજીએ	૫-૦-૦	કાપડ માટે રોકડા આપ્યા.
	મિ. પ્રેમચંદ નાનજીએ	૨-૦-૦	"
	મિ. વીરચંદ નાગજીએ	૩-૦-૦	"
	મિ. ગુલાબલાલ નીજાલાલ કાલીઆવાડીનાએ	૨-૦-૦	"
દેદરા	ગામ લોકોએ મળી	૧૪-૦-૦	મોટું ધડિઆળ ભેટ આપ્યું
ધનાળા	વૈદ્ય પ્રભુરામ રામભટે મેઝરોએ	૧૦-૦-૦	"
		૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
અણીતા	ગામ લોકોએ પરીક્ષા વખતે	૬-૦-૦	ધનામ વહેંચ્યાં.
આટ	મિ. ફકીરભાઈ ભવાનીશંકર પોતાના પીત્રની ખુશાલીમાં	૫-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
વાંકાનેર	શાહ ફપાજી ઉમાજીએ	૧૨-૮-૦	જેને શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને ધારી વહેંચી.
કડાદ	ડા. ચીમનરાવ ભાંગરે સ્કૂલ કમિટીના મેઝરે	૬-૪-૦	પિતળના ડાંડીઆ કન્યા-શાળામાં ભેટ આપ્યા.
	મિ. છોટાલાલ હરિનારાયણ વ્યાસ સ્કૂલ કમિટીના મેઝરે	૪-૦-૦	ગોફચુંથણની દોરી આપી.
જુલાઈળીયા	આકલાન્ડ મુસાફરી કરતા મિ. પરસોતમ નારણ તથા મિ. પરણુ નારણ તથા મિ. લાલા લગાએ	૧૫૮-૦-૦	સ્કૂલને એ.એ. નં. ૧૨ ભેટ આપી. કન્યાશાળામાં પિતળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
ભાદ	પટેલ રણછોડજી ગણાભાઈએ	૭-૮-૦	"
	મિ. નાનાલાલ વાલાલાઈ માસ્તરે	૨-૪-૦	દાંડીઆ આપ્યા.
	મિ. ભાણુભાઈ કીશોભાઈએ	૧૧-૮-૦	મુખ્ય શાળામાં પેન્સલ, પાંજરો પગેરે વહેંચ્યું.

	મિ. રતનજી જીવજી ભગવાગરે		
	મિ. ઉમેદરામ નારાયણ ભટ્ટે		
	મિ. બહાદુરસિંહ દાનસિંહદાકરે		
	મિ. દારબશાહ માણેકજીએ		
	મિ. મગનલાલગીરનાથકરબાસે		
	મિ. રામચંદ્રગીરનાથકરબાસે	૧૨-૦-૦	વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પુ- સ્તકો ઇનામ તરીકે આ- પ્યાં તથા મિલકત વહેંચી.
	મિ. બાપાભાઈ જીવાભાઈએ		
	મિ. સોમાભાઈ મકનજીએ		
	મિ. દીનાભાઈ કેશવે		
	મિ. બહેરામજી એદલજી દસ્તુર		
	મિ. હરિલાલ જીવાભાઈએ		
	મિ. દલપતરામ નારણજીએ		
ધનોરી	ડૉ. પુરુષોત્તમ બી. શસ્ત્રવૈદ્ય નેત્રાનાએ	...	ગરીબ છોકરાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા બાળલાયજેરી માટે નકશા ભેટ આપ્યા.
બેસાણ	શેઠ રતનજી માણેકજી ભે- સાનીઆએ પોતાના મહુમ પિતાશ્રીના પૂન્યાર્થે	૧૦૦-૦-૦	૧૦ બાંકડા રકૂલને ભેટ આપ્યા.
૩૨૫	ગામસોડો તરફથી	૩-૬-૦	રમતમાં આવનાર ૫૭ વિદ્યાર્થીઓને આના પ્રમાણે ઇનામ આપ્યું.
	મિ. રતનજી હરિલાલ ખોજ- પારડીનાએ	૧-૦-૦	વરાડના વિદ્યાર્થી ખાલપા ખુશાલને રમતમાં સાફ કામ કર્યા બદલ ઇનામ આપ્યું.
	મહેલ વિઠ્ઠલભાઈ હરખાભાઈ ખોજપારડીનાએ	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થી ડાહ્યાવનમાળીને ઇનામ આપ્યું.
ગોર	ગામના સહયુક્તરથોએ મળી	૧૫-૭-૦	મિલકત વહેંચી.
ચીંગામ	માણપટેલલાલભાઈ રવજીભાઈ તથા તેમના ભાઈઓ ઇના- ભાઈ અને રણજીભાઈ રવજી ભાઈએ મળી તેમનાં માતુ- શ્રીના પૂન્યાર્થે	૪૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
૧૩૬૧	મહુમ જેમજી કાનજીના તરફથી	૧૫-૦-૦	પરીક્ષા વખતે પિતાજીના ખાલા તથા રકાબીઓ વહેંચી.
	મુસલોડો તરફથી	૭-૦-૦	" "
	શા. રજીભાઈ જગનાજી તરફથી તેમના માતૃશ્રીના સ્માર્ક અંગે તેમના નામથી	૩૨-૧૦-૩	કન્યાશાળામાં પરબ માટે જોઈતાં સાધનો ભેટ આપ્યાં.

સોનવાડા	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર મિ. હિંડા ખુધીઆએ	૫—૦—૦	પેંડા વહેંચ્યા.
સરસ	મિ. ચુનીલાલ તલકચરે	૨—૪—૦	બાગકામ માટે પાણી પાવા સાર ડોલો નં. ૧ ભેટ આપી.

ખેડા જિલ્લો

આખડોલ	માસ્તર ચીમનલાલ સોમા- ભાઈના મામા મહાત્મા મણીલાલ છોટાલાલે	૩૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	માસ્તર ખોડાભાઈ બહેચર- ભાઈ પટેલે	૩૫—૦—૦	"
આંત્રેલી	ચા. આચારામ ભાઈચંદ- ભાઈએ	૧૬—૮—૦	કન્યાશાળામાં ધડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	"	૪—૦—૦	બાળાઓને હિસેબન ખા- તર આપ્યા.
		૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
સૈયદપુરા	મિ. મુંદાસ દેસાઈભાઈ પટેલે	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. પ્રભુદાસ દ્વારકાંદાસ પટેલે	૧૦—૦—૦	"
ગર	શાહ સારાભાઈ જીવાભાઈએ	૬૦—૦—૦	"
	ચૌદાણુ બીમસંગ અનેમંગે	૬૦—૦—૦	"
	દાકરશ્રી કેસરીસંગજી	૫—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગુમાનસંગજીએ		
	ડાક્ટર અમૃતલાલ ગિરધરલાલે	૩—૦—૦	
	પા. સંકરભાઈ ગરબડલાઈએ	૩—૦—૦	કુળાં વહેંચ્યાં.
દમીધુરા	હુદાર હુદાભાઈ મુન્શીભાઈ તથા પટેલ ચતુરભાઈ નાગરભાઈ તથા પટેલ બીખીભાઈ મથુરભાઈએ	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ભાલેજ	દાકર હસમીયાં અહમદમીયાંએ	૧૦—૦—૩	હુડું સ્કૂલમાં મિશાઈ તથા ચેન્સિલો વહેંચ્યાં.
વાઘાપ્રવાસ	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ રમણભાઈએ	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આંત્રેલી	મિ. મહાલાલ કસળચરે	૫—૦—૦	પેનો તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
નવાગામવર્ગ	મિ. મણિલાલ કવેરભાઈ પટેલે	૮—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. મોતીલાઈ જોષીતારાને	૮—૦—૦	"
નવા ગામ	મસ્તર જગજીવન રજુજીડભાઈએ	૨૫—૦—૦	
નવાગામવર્ગ	મિ. જમનભાઈ અંબાઈદાસે	૮—૦—૦	
બૃમલે	રામજીમંદિરના મહંતશ્રી દ્વાર- કાંદાસજી લક્ષ્મણદાસજીએ	૨૨—૦—૦	

ભાનેર	ગોર અંગાલાલ મગનલાલે પોતાના પિતાના અવસાન નિમિત્તે	૨૫-૦-૦	વિવાધીઓને જમાડયા.
ઉત્તરસંગ	પોલિસ પટેલ પરસોતમ નાથભાઈએ	૭-૦-૦	મેળાવડો કરી બાળાઓને જર્મન સિલ્વરના રસખી ખાલા વહેંચ્યા.
સાગરખા	પા. અંગાલાલ ભાઈજીભાઈએ	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સોની વૃજલાલ ગોરધનદાસે	૩-૦-૦	"
	મહેતાજી દેશવલાલ ઉમીઆ- શંકરે	૪-૦-૦	"
	બારેઆ ભિકાજી હાથીજીએ	૪-૦-૦	"
ખાનપુર	મિ. સુનીલાલ અને ત્રિલો- ચનદાસે	૩૦-૦-૦	વિવાધીઓ માટે ખમી- શનું કપડું તથા કન્યાઓ માટે પોલકાના કંકડા વહેંચ્યા.
ગોસેલ	સુધાર ધનજીભાઈ ખુચાલ- ભાઈએ	૫-૦-૦	જલેખી તથા કળીના લાકુ વહેંચ્યા.
સંતોકપુરા	પા. ધુળાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨૦-૧૨-૦	વિવાધીઓને જમાડયા.
	પા. મયુરભાઈ બીખાભાઈએ	૨૩-૪-૦	"
	" પરસોતમ દેસાઈભાઈએ	૨૩-૪-૦	"
	" મુળજીભાઈ જીવાભાઈએ	૧૮-૭-૦	"
અમીઆદ	મહત્વ માધુસૂંગ ભગવાનમૂર્તી તથા ચીલાણુ જીવાભાઈ હરીસંજે મળી	૧૫-૦-૦	"
સૈજપુર	પા. મણીભાઈ તળશીભાઈ- એ દિવાળી નિમિત્તે કચ્છરત કરાવીને	૨-૦-૦	ઝેકરાઓને પતાસાં વ- હેંચ્યાં.
	ગામ તરફથી	૧-૮-૦	ધડિઆળ દુરસ્ત કરાવી ઓપ્યું.
પોરડા	પા. માધવભાઈ રૂપનાથે	૪૫-૦-૦	વિવાધીઓને જમાડયા.
	પા. ગીરધરભાઈ ચંદરભાઈએ	૪૫-૦-૦	"
	પા. ડાસીભાઈ ગોકળજીભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
કાસર	મલેક દુસેનમીયાં ઉમરાવ- મીયાંએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	વાગંદ બાપા વસન	૨-૦-૦	"
	પાસના ગોકળભાઈએ	૩-૦-૦	દૂધ પાણું.
	પા. મોતીભાઈ બીખાભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. ધુળાભાઈ ખેડારભાઈએ	૨-૦-૦	"
	પા. દેવગાભાઈ જેઠાભાઈએ	૨-૦-૦	"
	પા. સોમાભાઈ મંગળભાઈએ	૨-૦-૦	"

પા. સનાભાઈ બાબરભાઈએ	૨-૦-૦	"
પા. ગીરધર દેસાઈભાઈએ	૨-૦-૦	"
ભાઈ રમણ પા. નાથાભાઈ	૭૫-૦-૦	રૂઠ જમાડી.
નારણભાઈની વિધવાએ		
ભાઈ ઝવેર પા. કાળીદાસ	૭૫-૦-૦	"
ભાઈજીભાઈની વિધવાએ		
પા. પ્રતાભાઈ આશાભાઈએ	૫-૦-૦	દૂધ તથા ચણા વહેંચ્યા.
મુધાર મગનભાઈ સોમાભાઈએ	૪-૦-૦	દૂધ પાચું.
પા. સનાભાઈ તળસીભાઈએ	૨૦-૦-૦	દૂધ તથા પૌંચા વહેંચ્યા.
પા. આશાભાઈ કાશીભાઈએ	૭૫-૦-૦	રૂઠ જમાડી.
પા. લલુભાઈ શંકરભાઈએ	૩-૦-૦	ગોળ વહેંચ્યા.
પા. સનાભાઈ તળસીભાઈએ	૩-૦-૦	કેરીઓ વહેંચી.
પા. મરઘાભાઈ દારકાંદાસે	૩-૦-૦	"
ઉપાધ્યાય રમણલાલ મગનલાલે	૩-૦-૦	"
સુદાર રણકોડ ભટ્ટાભાઈએ	૫૦-૦-૦	રૂઠ જમાડી.
આમરોડ મુજપરા ચંદ્રસિંહ અમરસિંહે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડી પિ- ત્તના ર્યાદા વહેંચ્યા.
ચુતાડા રૂઠ નિમિટિના મેન્જર પુત્ર- મળાઈ કાળિદાસ પટેલ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મસ્તાપુર મન્જાબેન ગણપતરામે	૨૫-૦-૦	"
શાહ વાંચુભાઈ પ્રભુદાસે	૭-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
ડગાણ પા. ગોકળભાઈ શંકરભાઈ	૫-૦-૦	કળીના લાડુ વહેંચ્યા.
પા. સોમાભાઈ લલુભાઈએ	૪-૦-૦	"
પા. છોટાભાઈ મંગલભાઈએ	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
પા. ભવાભાઈ બાબરભાઈએ	૩-૦-૦	"
શર્મિષ્ઠાવ પા. સામળભાઈ ભાઈજી- ભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પા. ગિરધરભાઈ લલુભાઈ	૧૬-૦-૦	"
તથા નિ. અભેચંદ માલેકચંદ		
પા. રવનદાસ જીભાઈ તથા	૧૮-૦-૦	"
પા. મંગળ ભોધાએ		
નિ. મહીશ માનસંગ જ્ઞેષ્ઠ- ભાઈએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
નિ. ઝવેરભાઈ લક્ષ્મીદાસે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
વાસણ પા. કાશીભાઈ મધુરભાઈએ	૧૨-૦-૦	મિઠા તથા ખુસુ વહેંચ્યાં.
ભાઈ હરખા મહીજી ડુંગરની વિધવાએ	૭-૦-૦	જલેબી તથા ખુસુ વહેંચ્યાં.
પા. મોતીભાઈ દિયાભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
પા. કાળિદાસ ધેતાભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
પા. જગનભાઈ નારણભાઈએ	૧૫-૦-૦	"

વાસણ	પા. નાથભાઈ લલુભાઈએ	૩-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
કુંજરાવ	શા. મોતીલાલ ગોકળદાસ તથા	૪૦-૦-૦	એને નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	શા. કાળિદાસ ભવાનદાસે	૪૦-૦-૦	"
	પા. તળસીભાઈ હરિભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
	પા. દેશભાઈ નરસિંભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
કાલાલ	જેશી મણીલાલ શંકરલાલે	૩-૦-૦	પરખમાં. ગરીબ વિદ્યાર્થીને તથા સંશોધકશાળા ફંડમાં આપ્યા.
		૧૦-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
	પંડ્યા જુલાભાઈ હરગોવને	૧-૦-૦	પરખ ફંડમાં રોકડો આપ્યો
	જેશી પરસોતમ મળદાસભાઈએ	૧-૦-૦	"
	ગિ. રતિલાલ જુલાભાઈ રાવળે	૧૭-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યાં.
	"	૭-૦-૦	ગરીબ છોકરાઓને ખાદી ફંડમાં આપ્યા.
સણાકા	કપડવણ્જના શા. પરસોતમ કાળીદાસે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અકીમા	શાહ મોતીલાલ ખાનાચંદ	૫-૦-૦	ચોપડીઓ, રહેટો, પેનો, પતારાં વગેરે વહેંચ્યાં.
	ભાઈ ચતુરંગા ચવાણ પ્રદ્યાભાઈ દલુભાઈની નિધવાએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પિતૃજના પ્યાલા વહેંચ્યા.
સેગપુર	ગિ. દસર દલસુખ બાણુએ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગામ લોકોએ સૂત્ર સ્થાપનના મહોત્સવ પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	હનામ તથા પતારાં વહેંચ્યાં.
અસરી	પટેલ લાલુભાઈ મયુરભાઈએ તેમની માતુશ્રી મુન્દરી ગાંધી તે પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દેવડીપણુમોલ	મહેમદાવાદના વહેરા સુલેમાન મધુરભાઈએ	૧૩-૦-૦	મહી નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કાલાલ	ગિ. રતિલાલ જુલાભાઈ રાવળે ખાનાના દોહરને નિશાળે બેસાડ્યો તે પ્રસંગે	૮-૮-૦	વાસાતું ઘડિયાળ બેટ આપ્યું.
અર્જોદ્રા	ગામના મહારાષ્ટ્રીએ મેળાવણ નિમિત્તે	૪-૦-૦	સૂત્ર તથા કન્યાશાળામાં પતારાં વહેંચ્યાં તથા રોકડ હનામ આપ્યાં.
	ગામના પોતિસ પટેલ તથા મહારાષ્ટ્રીએ	૧૫-૦-૦	કપડાં, રહેટ, ટોપી વગેરે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં.
૧	ગામ લોકોએ	૨-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.

આંત્રાલી	બાઈ હરીબાઈએ દત્તક પુત્ર રણુછાડ નારણુભાઈને લીધે।	૨-૦-૦	કન્યાશાળામાં બાળાઓને ઉત્તેજન માટે આપ્યા.
રાસ	તેની ખુશાલીમાં હીરાભાઈ ડુંગરભાઈ પટેલે અંબાલાલ પરસોતમ પટેલે શીવાભાઈ નારણુભાઈ પટેલે વ્રજુભાઈ બેચરભાઈ પટેલે ચતુરભાઈ રામભાઈ પટેલે મોતીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે ખીમચંદ નાગજી દકરે શીવાભાઈ તળશીભાઈ પટેલે બાબાનભાઈ નારણુભાઈ પટેલે રણુછાડભાઈ મુળજીભાઈ પટેલે મોતીભાઈ બાબરભાઈ પટેલે ચંડેરીભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલે તળાડી ત્રંજકલાલ રામચંદ મોતીભાઈ બાબરભાઈ પટેલે બેચરભાઈ સોમાભાઈ પટેલે વૈદ મણીલાલ બીભારામ બેશીએ મુળજીભાઈ ચંદરભાઈ દકરે	૩-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૮-૦ ૨-૮-૦ ૨-૦-૦ ૮-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦	સેવમમસા વહેંચ્યા. પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં જલેખી, કળીનાડુ પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં સ્કૂલ સ્થાપનતારીખે મેળાવડામાં ઠાકરા તથા બાળાઓને કપડાં, શ્લેટા, ચોપડીઓ તથા પતાંસાં વહેંચ્યા.
	માણેકલાલ હરિનવજી સાહે અંબાલાલ શુભજીલાલ દકરે રમજીભાઈ જયંતભાઈ પટેલે હીરાલાલ હરગોવીંદ સાહે ચંદરભાઈ રણુછાડભાઈ પટેલે મિ. ધરમાણલ ગાધી ડિ. સ્કૂલખોડ ખેડાના મેમ્બર સાહેબે પા. હિમેશભાઈ નારણુભાઈ ણીન જીભાઈએ રજપૂત બહેચરસાંજ માવસાંજે જુદરથો તરફથી મેળાવડામાં મિ. દુલાભાઈ ભગલાભાઈ પટેલે મિ. કાશીભાઈ ચરખડખાઈ પટેલે	૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦ ૧૦-૦-૦ ૭૫-૦-૦ ૪-૦-૦ ૨૦૦-૦-૦ ૨૦૦-૦-૦	મે. કમિસર સાહેબ બહાદુર સ્કૂલમાં પધાર્યા તે પ્રસંગે પતાંસાં વહેંચ્યાં. નિહાઈ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને તથા બાળાઓને જમાડી. પતાંસાં તથા રોટક ધનામ આપ્યું. તમામ સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જુદાડયા.

ગોલસેજ	આરોહ જેલાઈ મુળજલાઈએ	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પોતાના કાકાના મરણ નિમિત્તે		
ગોલસેજ	ચાહ હરીલાલ શ્રીલાલાઈએ	૪૫—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા-વર્ગ મળી બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગોલસેજ	પટેલ ગુલામરાઈ અલેયરલાઈના મરણ નિમિત્તે તેમના જાણેજ મગનલાઈ ત્રીકગલાઈ પટેલે	૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પડોળા	પા. ડોટલાલાઈ મધુરલાઈએ પોતાના બાઈ પા. કથરલાઈના મરણ નિમિત્તે	૮૦—૦—૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગામડી	પા. જેઠાલાઈ હવાલાઈ તથા પા. ધુળાલાઈ હરિલાઈએ તથા પા. કાલાલાઈ હિરજીલાઈ તથા પા. મધુરલાઈ બાબરલાઈ તથા પા. લડલુલાઈ લીખાલાઈએ મળી	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
શાકરખાડ સાની ૨	કાબી રાગજી રણુહોરજીએ ગે. દાકોર સાહેબની સાલગેહ હોવાથી તે પ્રસંગે	૭—૦—૦ ૨૩—૦—૦ ૮—૦—૦	બંને સ્કૂલોમાં ૬૫માં વર્ગમાં તથા વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લવાડ	મિ. મોતીલાઈ માધવભાઈ વાળંદ સ્કૂલ માસતરે	૫—૫—૧	કળીના સાકુ તથા મુઝુ વહેર્યું.
દંતેડ	પટેલ પૂંગલાઈ આતમભાઈએ પટેલ શંકરભાઈ વાલજીભાઈએ પટેલ કાલાઈ નારણભાઈએ પટેલ ધનજીભાઈ હામીએ પટેલ અંબાલાલ વલવભાઈએ સ્કૂલમાં તરફથી પરીક્ષાપત્રને	૧૪—૦—૦ ૨—૪—૦ ૨—૪—૦ ૨—૪—૦ ૧—૦—૦ ૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. મિશ્ર અલેચી. " " " " તથા
ગોલસેજ	પિણિસ પટેલ પૂંગલાઈ માધાલાઈ પટેલે	૧—૨—૦ ૧—૦—૦	કસરતનાં પુસ્તકો આપ્યાં. પત્રામાં વહેર્યાં તથા
	ચા. રતિલાલ જગજીવનદાસ તથા પા. શંકરભાઈ શીવા-ભાઈએ મળી	૨—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને ચોખ-ડીઓ આપી.
	સામેસા મરુપાભાઈ જેલમ-ભાઈએ પોતાના દીકરાને નિમિત્તે જમાડયા તે પ્રસંગે	૮૦—૦—૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૧૮—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

। સુંદર, સરસ, કમિક ધોનનાવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, હૃદયમય પુસ્તકો ।

। ધણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે ।

૮ મુંબઈ હવામાના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિશ જોનસ્વિચે *

પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ કે લાઈબ્રેરીજૂક તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૬-૦]

નવી ૮ મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ તેમજ બીજા વધારા સાથેનું. બાળકોને અતિશય ગમ્યું છે ।

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧૦-૦]

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

ગ્રામા ધોરણથી કોલેજ સુધી બાળાઓ માટે. વ. રૂ. ૧. પરીક્ષાના પ્રશ્ન સાથેનું. બાળાઓને અતિશય ગમ્યું છે

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો ઝ x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે મુધાવેલી ગ્રામી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૬-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] ર. ૦-૪-

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] ર. ૦-૪-

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] ર. ૦-૪-

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામા સાથેની આવૃત્તિ]

* અનડાગણિત ધોરણ છઠ્ઠું x [છાત્રાઓના છઠ્ઠા ધોરણ માટે] ર. ૦-૫-

બીજાં પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો x [ધરનો દિસાખ, બી. આ.] ર. ૦-૩-

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો x [દુકાનનો દિસાખ, પ. આ.] ર. ૦-૪-

[ધોરણ ૭ તથા વ. રૂ. ૧ પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ર. ૦-૨-

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીનાં છાત્રાંઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ર. ૦-૨-

[ગ્રામા ને પાંચમી ધોરણનાં છાત્રાંઓને ઉપયોગી]

* સરસ બાળપોથી નં ૧૨ મા આવૃત્તિ, ર. ૦-૧-૦ નામ તેવાજ ગુણ છે.]

* ટીપ:-વાપરનારાં મુક્તકંઠે વખાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નકલો મ નાંચેને શીરનાથે લખો. સાચું કમિશન ને બીજા ધણી અનુક્રમસર/

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાસ્ટર, મેરીબ્રાઉન મેગારિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બેરસાલ

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

રાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦		અલાઉદ્દીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦		દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦	
બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦		બાળસંગીતમાળા ૦-૨-૦	
હસરત અને હિંદ ૦-૧૨-૦		(દારમોનિયમ ગાહડ)	
ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦		સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦	
રમવાની રમતો		અમદાવાદ સહિરની ભૂગોળ ૦-૩-૦	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૧		*સરળ ગુજરાતમાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦	
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ૦-૩-૦		મુંબઈધલાકો (દિંદુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦	
" " ભા. ૨ ૦-૪-૦		બાળગીત ૦-૧-૦	
મયુરવન આખ્યાન ૦-૪-૦		બાળિકાગીત ૦-૧-૦	
શ્રીમદ્વાપુર્વ ૦-૪-૦		*શાળાપયોગી વાર્તાઓ	
વીર-અભિમન્યુ અને		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦	
અણ્ણાદ ૦-૮-૦		ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા. ૦-૪-૦	

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ હો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ બે	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ બે	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જથ્થાવતનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
ફકાન હાથાડી છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાનની ચોપડીઓ
તથા કેળવણી, ગ્રેડીંગ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, ક્રુટ, કંપાસ, હોલ્ડર, કાગળ
વગેરે ધણાજ કીફાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપનામાં આવશે.
દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ દિમત તથા કમિશન જેવા અને
સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે
ખરીદતાં પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનંતિ છે.

ફેફલાલ મંજીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રાજેશ—અમદાવાદ. | અગાધતા શુક્રીપો, રીયીંગ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[સિખ-સાકરવાલ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા
નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને સૌંદર્ય એવાં સુંદર છે
કે બાળક સુવ્યવસ્થા સિવાય આ કદિન
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલે સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શૃંગોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

II ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક ચત્રો

દેશરૂપ સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ એટલામાં

દેશો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦.

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર-શાઈનલ
પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની દબથી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજાં વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે.
દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આપો જાય છે.

કિંમત ૨-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની પદ્ધતિએથી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. બનેલો પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીસીવેડ, અમદાવાદ.

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી દ્વૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

ખાજવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે]

૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભા. : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ ભા. : કિ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ ભા. : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ ભા. : કિ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર સામગ્રી પચીસ પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની જૂગોળ : કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ ઇલાકાની જૂગોળ. } કર્તા પ્રોતભરાય મનરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

દિલ્હીનાની જૂગોળ. } ૦-૫-૦

વાર્તાશ્રી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દત્તમુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

દિલ્હી ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. ખાલુભાઈ લલ્લુભાઈ દાશ ૦-૧૨-૦

ચાંપણપથોળી દિલ્હીનાનો ઇતિહાસ. (રાત્રિખંબરજી સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનલાલ ગાલેશ્વરજી ધોળકીઆ.

વેપારવિમાન અને દેશાનામું. કર્તા-કુર્મીસંકર ચિવસંકર માસિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી દ્રાવિડ નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

મનરાવળા દ્રાવિડ નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

અખો:-મેનેજર, શ્રી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

રાત્રિખંબર નોકી, રીઅસેડ, અમદાવાદ.

કમિયનમાં વધારા

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં દેફ્ટરબુક તરીકે ચલોવવાને મંજુર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉપમ કામજા { ગુજરાતી અને બાળબોધ છે નંબરમાં } ચોપીસ
દરેક નંબરની કિંમત એ આના } પાનાં

ગ્રામ્ય, યુનિસિપલ, હોલવોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પરદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને સિદ્ધકોમાં સારા અને સુંદર જોડાં વાળ્યા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, જેની લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમોનપ્રભાવે વિનતિ કરીએ. જાણે. સ્વલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓસદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને તેમજ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશે.

રૂપ૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સો'કડે ૩૦ ટકા કમિયન આપનામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ આપનામાં આવશે, પણ પોસ્ટ ખર્ચ તો નહીં સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપનામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હડનખારની કિં. રૂ. ૧૫૦

મુંબઈ-હાથાણાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કૃપાનિ.

ગોધરા-એમ. વતીલ અધસૈ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં દેફ્ટરબુક તરીકે મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

મત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાના

તરફથી મંજુર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટ્રેડર્સ:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીશર્સ.

૧. ૩૬૭ કાલખારનવાડ-મુંબઈ.

પુસ્તક ૭૩]

[અંક ૭

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ સને ૧૯૩૪

“તમા જમાનામાં તમા સુધારો અને પ્રગતિમાન માણુમની જરૂર પડે છે. દુલિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા ઠાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મૃત્યુ પછી મર્યાના દંઠ અને ધીમા વિકાસને દીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી ચોજના ધરી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના દુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળલેખાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્તર પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “સાયમંડ જ્યુનિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ ઉગનવાલે બાપું
સલાવાસ હેડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ભાષાશિક્ષણ	૨૫૩
૨	ચાંચની પ્રક્રિયા	૨૬૨
૩	હાલનું ભૂગોળશિક્ષણ	૨૬૫
૪	ઇતિહાસનો અભ્યાસ	૨૬૮
૫	હસ્તકામ સંબંધી એક સૂચના	૨૭૦
૬	કેળવણીનો એક અગત્યનો પ્રશ્ન	૨૭૨
૭	મારી નોંધપોથી	૨૭૪
૮	કવિત્રી ન્દાનોલાલભાઈને	૨૭૬
૯	સીએમ માટેની બાર્ડન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ	૨૮૦
૧૦	હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર-મેન, રાજકોટ	૨૮૩
૧૧	સરકારી જાહેરખબર	૨૮૬
૧૨	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાપચેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૨૮૭
૧૩	નવરોજી પેસ્ટનજી ગઢીલ રોજરશિપ માટેની પરીક્ષા	૨૯૨
૧૪	ઇનામપત્રક	૨૯૨
૧૫	ખાનગી જાહેરખબર	૨૯૬

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

૧. પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. જાંપવા મોકલવામાં લખાણ કાગળની એક બાજુએ એકબે અક્ષરે લખવું. ને જાંપવા યોગ્ય લાગશે તો જાંપશે, અને પસંદ નહિ કરેલાં તેના ટિકિટ મોકલી દશે તો પાંચ મોકલવામાં આવશે.
૨. વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથી જ ખબર આપેથી દર જાંપેલે પાંચે યોગ્યતા પ્રગણે રૂ. ૧) આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.
૩. લેવાનું—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ દપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી લેવામાં આવે છે. છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ જુદાં.
૪. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ હંમેશાં હોતું નથી. માટે જાહેર કને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
૫. આ પત્ર માથે દ્રાઈવિંગ હેડીંગ વહેંચવામાં આવશે નહિ. તાંત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પૃષ્ઠ ૭૩]

જુલાઈ ૧૯૩૪

[અંક ૭]

ભાષાશિક્ષણ

ભાષાજ્ઞાન ઉપર સર્વ વિષયનો આધાર છે.

ભાષા એ વિચાર કરવાનું તેમજ તે જીગ્મને દર્શાવવાનું સાધન છે. જીગ્મની સાથે બોલીને વિચાર જણાવવાની ંગ્ણ મનુષ્યમાં ધણી પ્રબળ છે. અન્ય મનુષ્યો આપણા અનુભવનો લાભ લે તેવી સમજાવની લાગણીને લીધે આપણે એકબીજા સાથે વાતચીત કરીએ છીએ. જે મનુષ્યો મુંઝા મુંઝાય છે તેઓ તેમની લાગણી કે વિચાર પ્રદર્શિત કરી શકતાં નથી. તે ધણા મુંઝાય છે. તેને માટે કાંઈ મારીને યાદી બન્યું છે. જે કે નાનાં બાળકો ભાષાના ઉપયોગ વગર તેમના વિચાર કે લાગણી અમુક ચોક્કસ જીગ્મને બતાવે છે, તોપણ સખ્દ જેવું જીગ્મ નિશ્ચિત અને સર્વમાન્ય સાધન વિચાર દર્શાવવાને માટે નથી. આપણા વિચાર અમુક સંગ્રા કે દસાગ્રાથી જણાવીએ છીએ અને તે સહેલાઈથી જીગ્મ માણસો સમજી શકે છે, પણ અંધારામાં કે દૂરના પ્રદેશમાં તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. વળી મનની જુદી જુદી રિયતિ દર્શાવવાને માટે તે પુરતા નથી. તેથી સખ્દ વગર વિચાર જણાવવાનું જીગ્મ એકે ચોક્કસ સાધન નથી. આને લીધે જનિની સંગ્રાને મનુષ્ય જાતિએ વિચાર કરવાને તેમજ તે જીગ્મને દર્શાવવાને યોગ્ય સાધન તરીકે સ્વીકારી છે.

..... સાંજની શિશુઅવસ્થામાં તેનું પ્રાણીઓ સાથે ધણું મળતાપણું હોય છે. જે અવાજ બાળક કુદરતી રીતે કાઢીને તેની લાગણી બહાર કરે છે, તેવાજ અવાજ પ્રાણીઓ પણ કરે છે. પણ જે ધ્વનિદ્વારા મનુષ્ય તેના મનના વિચાર બહાર દર્શાવી શકે છે તે પ્રાણીની ભાષા કરતાં ખાસ જુદા પ્રકારના હોય છે. શબ્દો વડે આપણે આપણા વિચાર પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. આ મનુષ્યની ભાષાની વિશેષતા છે. તેને લીધે હુતર, કળા અને સુધારામાં પ્રગતિ થઈ શકે છે. રાજ, ધર્મ અને શાળાનું અસ્તિત્વ ભાષાના વિદ્યાસને લીધે છે એ સ્પષ્ટજ છે. વળી ધંધો, રોજગાર, ઉદ્યોગો, વેપાર અને વિજ્ઞાનની શોધો પણ ભાષાની વિકસિત સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે. ભાષાના આવા ઉપયોગને લીધે વિદ્યાર્થીને સાહિત્યનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. શબ્દ અને વિચારનો ધણો ગાઢ સંબંધ છે. જેમ ફેરીની છાત્રને તેના ગર્ભ સાથે નિકટનો સંબંધ છે, તેમ વિચારનો શબ્દ સાથે સંબંધ છે, તેથી જે મનુષ્ય પાસે શબ્દનો બહોળા વિશેષ હોય છે તે તેના વિચાર સ્પષ્ટ અને સારી રીતે જણાવી શકે છે. તેના વિચાર કે લાગણીના સૂક્ષ્મ ભેદ દર્શાવવાને માટે તેની પાસે ચોક્કસ શબ્દો હોય છે. વળી વિચાર ગ્રહણ કરવાને માટે હાલના જમાનામાં વાચન એ ઉપયોગી સાધન છે. જે માણસ વાંચી શકે છે તેને ભાષાના સાહિત્યના ભંડારની કુચી મુળે છે. વળી મનુષ્ય નતિએ જે સંસ્કારિતા અને જ્ઞાનનો મંત્રદ કર્યો હોય છે, તેનો ઉપયોગ તે ખુશાલી કરી શકે છે. ખરી રીતે જોઈએ તો આપણે પોતે અવસોકન કે અનુભવદ્વારા ધણું થોડું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય છે. તેમની મોટા ભાગ ખીજા માણસો સાથે થએલી વાતચીતદ્વારા મેળવેલો હોય છે. વળી તેના કરતાં વધારે મોટા ભાગ પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્રના વાચનદ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિચારોને અનેલો હોય છે. જ્યારે જાપવાની કળા નહોતી ત્યારે પુસ્તકો હાથે લખીને અને તે મોટે જોખીને અમુક જાતનું જ્ઞાન લેણી મેળવી શકતા હતા. પણ હાલમાં જાપવાની કળાના પ્રતાપે વિચારોને શુદ્ધ અને સ્થાયી સ્વરૂપમાં જળવી રાખવામાં આવ્યા છે, અને તેનો ઉપયોગ હરકોઈ મનુષ્ય વાચીને કરી શકે તેમ છે. આ કારણને લીધે વાચન એ બધા વિષયોમાં ધણો અગત્યનો વિષય છે, કારણ કે તેને લીધે ખીજા વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

વિચાર દર્શાવવા માટે અમુક પ્રકારની જે સંજ્ઞા સ્વીકારવામાં આવી હોય છે તેને ભાષા કહે છે. જ્યારે લખેલાં કે જાપેલાં આવાં અર્થયુક્ત ચિહ્નો ઉકેલવામાં આવે છે, ત્યારે તેનું વાચન થયું એમ કહેવામાં આવે

છે. અમુક ઇસારા વડે આપણે વિચાર દર્શાવી શકીએ છીએ, પણ તે વડે માનવ જીવનની વિવિધતા દર્શાવી નહિ શકવાથી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો નથી; પણ અમુક નિશ્ચિત ધ્વનિરૂપ મંડા વડે આપણે આપણા વિચાર કે લાગણી યોગ્ય રીતે દર્શાવીએ છીએ. જે જે પદાર્થ આપણે જોઈએ છીએ તેનું જ્ઞાન આપણને એકમ સ્વરૂપમાં ભાષાદ્વારા થાય છે. બાળકને ત્યારે બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તેને તેનું જ્ઞાન ઝાંખા સમગ્ર સ્વરૂપનું હોય છે. પછી જેમ જેમ તેનો અનુભવ વધે છે, તેમ તેમ તેનો વધારે સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેના મગજમાં આવે છે. પદાર્થનો અસ્પષ્ટ સમગ્ર ખ્યાલ શબ્દો વડે દર્શાવવાથી તે સ્પષ્ટ જ્ઞાનરૂપ થાય છે. શબ્દોથી અમુક પદાર્થને એકતા તથા વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે શબ્દની મદદથીજ પદાર્થનાં ગતિવાચક નામ નક્કી કરી શકીએ છીએ, અને તે બધી વ્યક્તિઓને એક ગતિવાચક નામથી જોડવામાં આવે છે. જો આપણે દરેક પ્રસંગે એક એક પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવવા યત્ન કરીએ, તો આપણને અનેક જુદા જુદા પદાર્થનું જ્ઞાન દરેક વખતે ફરી ફરીને પ્રાપ્ત કરવું પડે, પણ જો તેને અમુક નિશ્ચિત નામ આપવામાં આવે, તો તેને લગતી બીજી અનેક વ્યક્તિઓ એ નામ જોડે સંબંધ ધરાવે છે, અને તેથી તે નામ વડે જણાવી શકાય છે. 'કુતરો' એ શબ્દથી આપણે કુતરાની એકજ વ્યક્તિનું જ્ઞાન મેળવતા નથી, પણ તે ગતિની જે જે વ્યક્તિઓ હોય તે બધીને તે નામથી નિર્દેશ થાય છે. વળા તે નામનો ઉપયોગ કરી આપણે તેની મુશ્કિલી બીજાને સ્પષ્ટ રીતે આપી શકીએ છીએ.

આપણે ત્યાં બાળકની ભાષણના વિકાસ માટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. તેની ભાષણના જ્ઞાનમાં ત્રણ મુખ્ય બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે: એક તો દરેક બાળકને શુદ્ધ અને સરળ રીતે જોડતાં આવડવું જોઈએ. વળા જે કંઈ જોણે તે સંબંધપૂર્વક હોવું જોઈએ. બીજી બાબત શુદ્ધ લેખન સંબંધી છે. તેના મનમાં જે કંઈ વિચાર હોય તેને ભૂલ વગર પોતાની ભાષામાં જણાવવાની સારી ટેવ પાડવી જોઈએ. વિશેષમાં તેની ભાષા સાદી તેમજ સંસ્કારી હોવી જોઈએ. ત્રીજી બાબત સરળ અને ભાવપૂર્વક વાચનની છે. દરેક વ્યક્તિને જે કંઈ લખેલું હોય તે અચ્છાયા સિવાય તેનો અર્થ સમજી શકાય તેવી રીતે વાંચવાની ટેવ પડેલી હોવી જોઈએ. સંસારચલદારમાં વાચન, લેખન અને સંખ્યાજ્ઞાન ધણી અગત્યની બાબતો છે. સમાજની દરેક વ્યક્તિને આ ત્રણ વિષયોનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. જે મનુષ્ય કંઈ વાંચી શકતો નથી તે તેના પૂર્વજોએ ઉત્તમ વિચાર અને

લાગણીનો જે વારસો સાહિત્યના રૂપમાં તેના ઉપભોગ માટે મૂક્યો છે તેનો તે કંઈ ઉપયોગ કરી શકતો નથી. ખરી રીતે જોતાં તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ વાચન એ સાહિત્યલંકારની કુંચી છે.

આપણે ત્યાં હાલમાં બાળના વિકાસ માટે બાળકોને વર્ગમાં બોલવાના પ્રસંગો બહુ ઓછા મળે છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં તો તેમને વાતચીત કરવાની ઘણી તક આપવી જોઈએ. તેમજ કોઈપણ બાળક સંબંધી છુટક છુટક જે વાતચીત થઈ હોય તેનું સંબંધપૂર્વક વર્ણન તેમની પાસે કરાવવા માટે ઘણો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. જળા લેખન માટે પહેલેથીજ બાળકોને જેમ અને તેમ લખવાના વધારે પ્રસંગો મળે એવી ગોઠવણ ચવી જોઈએ. હાલનો અભ્યાસક્રમ તથા શિક્ષણ આ દૃષ્ટિએ ઘણું અમૂલ્યપદાર્થ છે, અને તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓનું ભાષાજ્ઞાન ઘણું ઓછું અને સત્વહીન. મૂંઝામ મૂંઝામ પડે છે.

બાળકના મન ઉપર તેની આસપાસની વસ્તુઓ તથા કુદરતમાં થતા બનાવોની જે છાપ પડે છે તે પ્રથમ અસ્પષ્ટ અને છુટીછવાઈ હોય છે. જેમ તેનો અનુભવ વધતો જાય છે, તેમ તે સંસ્કારો સ્પષ્ટ અને સુરેખ થતા જાય છે. હવે તે વિચારને સારી રીતે ભાષાદ્વારા દર્શાવી શકે છે. જો વિચારમાં મંદતા હોય છે, તો તે દર્શાવનાર ભાષામાં પણ નિર્માત્યતા હોય છે. વિચાર અને સંબંધનો સંબંધ અનિવાર્ય હોવાથી જ્યારે કોઈપણ પ્રકારનો વિચાર આપણા મનમાં ઉદ્ભવે છે, ત્યારે તેને પ્રદર્શિત કરવાને અવશ્ય શબ્દ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકના સારા ભાષાવિકાસ માટે તેનામાં વિચારની વિપુલતા હોવી જોઈએ એટલુંજ નહિ; પણ તેમાં જેમ અને જોસ હોવા જોઈએ, કારણકે જેવું વિચારબળ હોય છે તેવું ભાષાનું સ્વરૂપ કુદરતી રીતે ઘડાય છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકે વિદ્યાર્થીના વિચાર, લાગણી તથા ઉર્મિઓનો બહોળા પ્રમાણમાં વિકાસ થાય તે અર્થે સારો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેને માટે બાળકની પાસે જેટલું અને તેટલું આસપાસના પદાર્થ તથા પશુપ્રાણી વગેરેનું ચોક્કસ અવલોકન કરાવવું જોઈએ. તેની લાગણીનો યોગ્ય વિકાસ થાય તેને માટે ગીત, વાર્તા જેવાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં તેનો અનુભવ વધતો જાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેના વિચારની સમૃદ્ધિ વધતી જાય છે. શબ્દ એ વિચારનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે. જો વિચારમાં બળ યા જોસ હોય છે, તો તે પ્રદર્શિત કરનાર ભાષા પણ જોસદાર હોય છે. આ પ્રમાણે વિચાર એ સંબંધનું પ્રેરક બળ હોવાથી ઉપર જણાવ્યા મુજબ બાળકના વિચારનો

ભાષાના વિશેષ વધે તેમ શિક્ષકે કાળજી રાખવાની છે. શબ્દ એ વિચાર દર્શાવવાનું સાધન હોવાથી કેવળ શબ્દો ઉપર ધ્યાન રાખવાથી બાળકને ભાષાવિકાસ ઓછો થાય છે, માટે તે બોલવામાં તેમજ લખવામાં તેના વિચારો સુરેખ અને શુદ્ધ ભાષામાં જણાવે તેવી શિક્ષકે તેને તાલીમ આપવી જોઈએ, તેથી તે સંબંધી નીચે જણાવ્યા મુજબ કેટલીક વહેવાર સૂચના આપવામાં આવી છે.

શાળામાં બાળકો દાખલ થાય કે તરત બાળવર્ગમાં રીતસરનું શિક્ષણ શરૂ કરવાની રીત બૂલભરેલી છે. તેમનું ચિત્ત આકર્ષવાને માટે તેમની ભાષાશક્તિનો વિકાસ થાય તે માટે પ્રથમ તો શિક્ષકે લુદા લુદા વિષય સંબંધી તેમની સાથે છૂટથી વાતચીત કરવી જોઈએ. રસ્તામાં આવતાં દોર્ધ બનાવ કે દેખાવ તેમના જોવામાં આવ્યો હોય તે સંબંધી વાતચીત તેમની સાથે કરવી જોઈએ. વળી જે દર્ધ પ્રસંગ કે બનાવ બને તે સંબંધી શિક્ષકે તેની સાથે વાર્તાલાપ કરી તેનું સંબંધપૂર્વક વર્ણન કરવાને તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. જે બાળકને રસ પડે તેના વિષય ક્ષેત્રમાં આવશે તો તેઓ ઉમંગથી વાતચીત કરશે, અને તેઓ તેમના મનના વિચાર નિખાલસ રીતે છૂટથી જાહેર કરશે. બાળકો તેમની આસપાસની રચિતિનું બરાબર નિરીક્ષણ કરે તે માટે તેમનું ધ્યાન તે તરફ આકર્ષવું જોઈએ, અને પછી તે સંબંધી સવાલ પુછીને તેમની પાસેથી તે હકીકત કદાવવાથી તેમને છૂટથી બોલવાનું મન થાય છે. વળી વાચન, સૃષ્ટિમાન, પદ્યાર્થપાઠ જેવા વિષયો સંબંધી વાતચીત કરતી વખતે તેમને પોતાને કહેવાનું મન થાય તેવી યુક્તિ શિક્ષકે આદરવી જોઈએ. ત્યારે તે શાળામાં દાખલ થયું હોતું નથી, ત્યારે તેને બોલવાના ઘણા પ્રસંગો મળે છે અને તે ઘણી હોંસથી તેના વિચાર છૂટથી કાઢ્યાં વાક્યોમાં દર્શાવે છે. વર્ગમાં પણ તેઓ બનતાં સુધી આખા વાક્યમાં બોલે તેની કાળજી પ્રથમથી શિક્ષકે રાખવી જોઈએ. આ ઉપરાંત બાળકને માહેમાંહે સિન્ન લિન્ન વિષયો સંબંધી છૂટથી વાત કરવાના ઘણા પ્રસંગ ઉભા કરવા જોઈએ. આવી રીતે વાચન તથા ક્ષેપન શરૂ કરતાં પહેલાં બાળકોની વાણીનો સારો વિકાસ કરવાની જરૂર છે.

• આરંભમાં બાળક સાથે વાતચીતદ્વારા તેની ભાષાશક્તિનો થોડો વિકાસ કર્યો પછી તેની પાસે દોર્ધ પદ્યાર્થ કે ચિત્રનું વર્ણન કરાવવું જોઈએ. ત્યારે તે વર્ણન કરવામાં તક્લીન હોય, ત્યારે બૂલ સુધારવાને વારંવાર વચ્ચે દર્ધ બોલવાની જરૂર નથી. તે સંબંધી તે જોટલું કહી શકે તેટલું પ્રથમ

તેની પાસે બોલાવડાવવું. જ્યારે બોલવાનો અરખલિત પ્રવાહ ચાલતો હોય છે, ત્યારે તે તેના વિચાર છૂટથી દર્શાવી શકે છે, અને તેવા મહાવચાથી તેની બોલવાની શક્તિમાં મુધારો થાય છે. વળી વાચન, પદાર્થપાઠ, સૃષ્ટિ-ગ્ધાન અને ભૂગોળ જેવા પાઠોની હકીકત સંબંધપૂર્વક બોલવાની તેમને ટેવ પાડવી જોઈએ. તેને લીધે તેનો ભાષા ઉપરનો કાબુ વધે છે.

બાળવર્ગમાં વાર્તાશિક્ષણદ્વારા બાળકની ભાષાના વિકાસના સારા પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. વનરપતિ તથા પ્રાણીઓની કલ્પિત વાર્તાઓ તથા અદ્ભુત કથાઓ તેમજ ઐતિહાસિક વાર્તાઓની મદદથી તેમની ભાષાશક્તિ સારી રીતે કેળવી શકાય છે. ઉપલા વર્ગોમાં ભાષાશાસ્ત્ર વધારવાને માટે જે નવા શબ્દો બાળકો શીખ્યાં હોય તેનો ઉપયોગ વાક્યમાં કરાવવો જોઈએ. વળી તેને મળતા શબ્દોનું ગ્ધાન પણ તેમને આપવું જોઈએ. કોઈ કોઈ વખત એકજ પાઠમાં તેવા ઘણા શબ્દો મળી આવે છે. કેટલીક જામત કાળા પાટીઆ પર લખેલાં વાક્યોમાં ખૂટતા શબ્દો તેમની પાસે મૂકવાનો મહાવરો કરાવવો જોઈએ. સખલા તરીકે,

ઁ એક કાગડો—૫૨ બેઠો હતો. (ઝડ)

પોપટ—ખાય છે. (મરચું)

પક્ષી—ઉડે છે. (ઉચે)

વળી કોઈ એક વાર્તા પ્રથમ તેમને કહીને વાક્યોમાં ખૂટતા શબ્દો મુકાવવાથી તેમને આનંદ થાય છે.

એક આદાણુ—જતો હતો.

ઝડ નીચે એક પાળરામાં—જેયો.

વાધે તેને—માટે આજીજી કરી.

આ ઉપરાંત કોઈ કોઈ વખત વાક્યોના આગમ્યવળા શબ્દો મૂકીને તેને ચોગ્ય રીતે ગોઠવવા કહેવું જોઈએ. તેને લીધે બાળકને ખરા વાક્યનું જ્ઞાન થાય છે.

દા. “ કુવામા સિંહને તે પડઝાયો તેનો બતાવ્યો શિઆજો.” આવી રીતે ઘણાં વાક્યોનો મહાવરો કરાવવાથી તેને શુદ્ધ ભાષાશાસ્ત્ર મળે છે. રસિક વાર્તા કે સરસ પાઠનો નાટ્યપ્રયોગ કોઈ કોઈ વખત કરવાથી બાળક તે વધારે સમજે છે એટલુંજ નહિ; પણ તેની રસવૃત્તિ ચોવાય છે, કોઈ-કોઈ વખત શિક્ષકે સારી ક્ષિપ્ત તેમજ આગળ ફક્ત તાલ મુજબ મુંદર રીતે ગાઈ બતાવવી, તેમજ મઘનો સારો ફરો મનોહર રીતે ચોગ્ય અભિનય કરી તેની સમક્ષ વાંચી જવાથી બાળકને સાદિય ઉપર

પ્રોતિ થાય છે. તેની સ્પષ્ટતાના વિકાસ માટે શિક્ષકે પ્રસંગોપાત ઉપર જણાવેલા પ્રયોગ કરવાથી તેને ઘણું આનંદ મળે છે અને સાહિત્ય ઉપર તેને અભિરુચિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે બાળકની ભાષાશક્તિ વધારી શકાય છે, તો હવે તેની લેખનશક્તિનો કેવી રીતે વિકાસ થાય તે દૃષ્ટિમાં જોઈએ.

આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીની લેખનશક્તિ વધારવા માટે આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. તેઓ જે કંઈ લખે છે તે છેક પાંચમા ધોરણમાં હોય છે; એટલે પ્રથમનાં પાંચ વરસમાં તેમને તેમના વિચાર લખીને દર્શાવવાની કંઈ તક આપવામાં આવેલી હોતી નથી. વળી વાણીના વિકાસ સાથે સાથે તે વિચારો લેખનદ્વારા દર્શાવીને તેનો મંબંધ જોડવામાં આવતો નથી. બીજા શબ્દમાં કહીએ તો મુખનિર્બંધ અને લેખી નિર્બંધનું અનુમંધાન થતું નથી તેથી વિદ્યાર્થીની ભાષાશક્તિ નિર્મોલ્લ મેલમ પડે છે. ખરી રીતે તો સારા લખાણ માટે બાળકના મગજમાં પુરતા વિચાર હોવા જોઈએ. જ્યારે વિચારની વિપુલતા હોય છે ત્યારે તે લેખનદ્વારા જણાવવું સહેલું થઈ પડે છે. વળી તેને અમુક બાબત સંબંધી લખવાની જરૂર છે એવો હેતુ તેના મનમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેને લખવાનું મન થાય છે. આ કારણને લીધે લેખનનો વિષય અધરો કે નીરસ પસંદ કરવો નહિ, પણ બાળકના જીવનની પ્રવૃત્તિ સાથે મંબંધ ધરાવતી બાબતો લેખનના વિષય તરીકે લેવી જોઈએ. ચોખ્ખા વિષય લેવાથી તે તેના વિચાર સહેલાઈથી સરળ રીતે દર્શાવી શકે છે. જ્યારે લખવાનો વિષય અધરો હોય છે, ત્યારે લખાણકામ અવ્યવસ્થિત અને મંદ મેલમ પડે છે. આ કારણને લીધે બાળકના મનમાં જે વિષય સંબંધી નિર્બંધ લખવાના હોય તેના વિચાર મગજમાં તરવરતા હોવા જોઈએ. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોય તોજ તે સ્વાભાવિક રીતે લખી શકે છે. જ્યાંસુધી તેના મનમાં લખવાને માટે ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય નહિ ત્યાંસુધી પરાણે તેમની પાસે લખાવવું એ ફીક નથી.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે શિક્ષકે બાળકને બોલવાના જેમ અને તેમ વધારે પ્રસંગ આપવા જોઈએ, તેમ લેખનશક્તિ સુધારવાને તેને લખવાની ઘણી તક મળવી જોઈએ. પ્રથમ તો તે એટલું લખી શકે તેને મટિ ઉત્તેજન આપવું. અમુક લીટીની મર્યાદા રાખવાથી કેટલીક વખત બાળકને તેમના વિચારનો અરબખિત પ્રવાહ રોકવો પડે છે. જો તે નિર્બંધલેખનમાં વધારે જૂઠો કરે તો તેની શીકર રાખવી નહિ, જો એક વખત તે પોતાના વિચાર નિહરપણે દર્શાવી શકશે તો આગળ. ઉપર તે.

સારું લખાણ કરી શકશે એ નિઃસંશય છે. ત્યારે નિર્બંધનો વિષય અમૂર્ત કે અગમ્ય હોય છે, ત્યારે તે વિષે લખવામાં તેને ઘણી મુશ્કેલીઓ નડે છે. તેઓ સરળ રીતે વધારે પ્રમાણમાં લખીને તેમના વિચાર જણાવી શકે તે માટે તો લેખનના વિષયો ઘણા સહેલા હોવા જોઈએ.

શિક્ષકે વધારે પ્રમાણમાં નિર્બંધલેખનનું કામ કરવું જોઈએ એટલું જ નહિ; પણ તે બરાબર સુધારી તેમાં ચતી જુલો ઉપર તેમનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ; વર્ગમાંના સારા નિર્બંધ શિક્ષકે નમુનારૂપે વાંચી જતાવવો જોઈએ. કોઈ વખત શિક્ષકે તેવો નિર્બંધ લખીને વિદ્યાર્થી સમક્ષ રજુ કરવામાં આવવાથી તે સહજ અનુકરણ કરવા પ્રેરાય છે. આને લીધે તેની લેખનશક્તિ ધીમેધીમે મુઠ્ઠા છે.

બાળવર્ગમાં પરિચિત વસ્તુઓના નામ તેમની પાસે લખાવરાવવાં. ઝાડ, ફળ, ફૂલ, વાસણ, ધરગચ્છુ વગુઓ વગેરેનાં ઘણાં નામ તેમને સારા અક્ષરે લખવા કહેવું જોઈએ. પહેલાં ધોરણમાં જે વિષય સંબંધી પ્રથમ વાનગીત યદ્ય હોય તેને લગતાં કુંડાં વાડ્યો તેમની પાસે લખાવવાં. વળી કાળા પાટીઆ પર વર્ણનરૂપે લખેલાં વાડ્યોનું સુંદર અનુલેખન તેમની પાસે કરાવવું જોઈએ. બીજા ધોરણમાં ચિત્રવર્ણન કે પાકનો સાર તેમની પાસે લખાવવાવો, ત્રીજા ધોરણમાં વાંચેલ કે સાંભળેલ વાર્તાનો સાર તેમજ ચિત્રવર્ણન લખી લાવવાની ટેવ તેમને પાડવી જોઈએ. તેઓ ગ્રંથધૃત્વ લખે તેવી શિક્ષકે ખાસ કાળજી રાખવી. કોઈ કોઈ વખત એકાદ ગસિકે વાર્તા કહી તેના મુખ્ય મુદ્દા કાળા પાટીઆ પર લખી તેનો વિસ્તાર કરી મૂળ વાર્તા લખી લાવવાનું કહેવું જરૂરનું છે.

બાળશિક્ષણ કેવી રીતે સારું આપી શકાય તે માટે નીચે પ્રમાણે કેટલીક સૂચનાઓ આપી છે. જોતલું એ એક કળા છે. કોઈપણ કળાનું જ્ઞાન અનુભવથી—મહાવરાથી સાધ્ય થાય છે. ફક્ત તેના નિયમો કે સિદ્ધાંતો જાણવાથી તેમાં પ્રવીણતા મળતી નથી, પણ તેનો સારો ઉપયોગ કરવાથી તેની હથોટી પ્રાપ્ત થાય છે. બાળક દરેકજ જે કોઈ સાંભળે છે તેના સંસ્કાર તો મગજમાં પડે છે વારંવાર તેના સંસ્કાર પડવાથી તે દૃઢ થાય છે. તથા વસ્તુમાં તો તે બાળા બોલી શકે છે અને તેના વિચાર સ્પષ્ટ જણાવી શકે છે. જોતલવાની કળા એ ઘણી અઘરી બાબત છે, કારણ કે તેમાં જુદા જુદા ઉચ્ચારનાં સ્થાનનો બરાબર ઉપયોગ કરવો પડે છે, પણ દરેકજના મહાવરાથી બાળક તેની બાળા બોલી શકે છે. કુદરતી રીતેજ તે શીખવાની શક્તિ તેનામાં હોય છે. તે શીખવાને માટે તેને કંઈ

ખાસ ધ્યાન કે પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. તે તો સ્વતઃ પ્રેરણાથી આસ-પાસનાં મનુષ્યોમાં જે ભાષા બોલવામાં આવે છે તે શીખી લે છે.

નાનપણમાં બાળક સાંભળીને એટલે ફક્ત જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી ભાષા બોલવાનું શીખે છે. જ્ઞાનદ્વારા જે શબ્દો તે સાંભળે છે તે તેના મગજ ઉપર અસર કરે છે. પછી ઉચ્ચારસ્થાનની ક્રિયા પ્રમાણે તે બોલે છે. આ પ્રમાણે આપણે બધા પોતપોતાની ભાષાનું જ્ઞાન જ્ઞાનના ઉપયોગ-થીજ મેળવીએ છીએ. ત્યારે શાળામાં રીતસરનું ભાષાજ્ઞાન શીખવવામાં આવે છે, ત્યારે બાળકને વાચન અને લેખનનો અભ્યાસ કરવો પડે છે. આ પ્રસંગે બાળક ધ્યાનપૂર્વક ભાષા શીખવાનો પ્રયાસ કરે છે, અને તેથી તેને વિચાર અને ચિંતન કરવું પડે છે. વર્ગમાં થતી વાતચીતના અથવા શ્રુતલેખનના પ્રસંગે તેમજ ઘંચતી કે લખતી વખતે તેને ખાસ ધ્યાન આપીને કામ કરવાનું હોય છે. તેના આવા અભ્યાસમાં આખર અને હાથનો ખાસ ઉપયોગ થાય છે. શબ્દની જોડણી કે તેના અર્થ અથવા તેનું વાચન શીખવતી વખતે તેને આવી રીતે અભ્યાસ કરવો પડે છે. ત્યારે બાળક શાળામાં આવે છે, ત્યારે તેને અમુક રીતે બોલવાની ટેવ પડી હોય છે. ઘણી વખત તે અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે છે. ફેટલીક વખતે અમુક અક્ષરના ઉચ્ચાર તે કરી શકતું નથી. આ કારણે લીધે શાળામાં તેવી ખામીઓ સુધારવામાં આવે છે, અને તેની પાસે ભાષાનો રીતસરનો અભ્યાસ કરાવવો પડે છે. કુદરતી રીતે બાળકને જે બોલવાની ટેવ પડી હોય છે, તે ભાષાજ્ઞાન મેળવવા માટે પુરતી હોતી નથી. વાચન અને લેખન જેવા વિષયો સ્વપ્રયત્ન કર્યા સિવાય શીખી શકાતા નથી. તેમજ ભાષામાં વપરાતી અમુક શબ્દસમૂહ કે દરરોજના વ્યવહારમાં વપરાતા નથી તેવા શબ્દોનું જ્ઞાન શાળાની તાલીમ સિવાય મળતું નથી. શુદ્ધ મરેઝરી ભાષાજ્ઞાન માટે શાળામાં ખાસ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. ખરી રીતે જોતાં તો ભાષાનું જ્ઞાન અમુક પ્રકારની ટેવ પડવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને સારી ટેવ પાડવાનો યોગ્ય સમય બાળપણ છે, એટલે પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસ ઘણો અગત્યનો છે.

આ અવસ્થામાંજ બાળકને બરાબર અવલોકન કરવાનું તેમજ શીખેલી બાબત જૂલ વગર બોલવાનું તથા યોગ્ય નકલ શીખવી શકાય એમ છે. તેમાંમાં ચોક્કસાઈનો શુભ તથા બરાબર સાંભળવાની ટેવ આ અવસ્થામાં ખીલવી શકાય છે. વળી તે સમયે ઘણી બાબત ગ્રહણ કરી શકે છે. જો આ વખતે તેના મગજની ક્રમબદ્ધતાને લીધે ઉપર જણાવ્યા

મુજબ ઘણી સારી ટેવો પાડવામાં આવે તો આગળ ઉપર તે સારી પ્રગતિ કરી શકે છે. ઘણી વખત આવા સમયે ખોટી ટેવો પડેલી હોવાથી સારા શિક્ષકને તે મુકાવી દેવાની ટેવો પાડવામાં ઘણી મહેનત પડે છે.

જ્ઞાનની પ્રક્રિયા

આ જગતની સર્વ વસ્તુઓમાં જ્ઞાન એ ઘણી કિંમતી વસ્તુ છે. વળી તેના જેવી પવિત્ર બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. તેને લીધે આ લોકનું સુખ અને પરલોકનું શ્રેય સાધી શકાય છે. જ્ઞાનની આવી મહત્તા હોવાથી તે આપણને કેવી રીતે મળે છે એ દરેક મનુષ્યે અને ખાસ કરીને શિક્ષકે જાણવાની જરૂર છે. શિક્ષકનું કામ મુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન આપવાનું છે, તેથી જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની પ્રક્રિયાનો ખરો ખ્યાલ તેને હશે તેટલા પ્રમાણમાં તે વિદ્યાર્થીને સચોટ જ્ઞાન આપી શકશે. બાળકને જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તેના ખરા જ્ઞાનના અભાવે શિક્ષકવર્ગે ખોટી ભૂલો કરે છે અને તેથી આખરે વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકતો નથી. શિક્ષણના ઇતિહાસમાં જ્ઞાનની જે જુદી જુદી પ્રક્રિયા જોવામાં આવે છે તેનું વાસ્તવિક કારણ કેળવણીકારની જ્ઞાન પરત્વેની દૃષ્ટિ છે. બાળકને જે સહેલી અને સરળ રીતે સાફ જ્ઞાન મળે તે જ્ઞાનની શાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા કહી શકાય. બ્યારે હંકા વખતમાં શક્તિના ઓછા બ્યવ પડે બાળકને ખરૂં જ્ઞાન મળે ત્યારે તે રીત શાસ્ત્રીય કહી શકાય. આ કારણને લીધે નાના બાળકને કેવી રીતે જ્ઞાન મળે છે તે જાણતું સ્પષ્ટીકરણ હવે કરીશું.

બાળકનું મન બાહ્ય જગતના પદાર્થ અને બનાવના આધારથી જગત થાય છે. તેની આસપાસની બાહ્ય દુનિયાનાં જે કંઈ બનાવ કે ક્રિયા થાય છે તેની અસર પ્રથમ ઇન્દ્રિયો ઉપર થાય છે. ઇન્દ્રિયોદ્વારા તેનાં સંસાર જ્ઞાનતંતુદ્વારા મગજમાં પહોંચે છે. તે વખતે મન તરતજ તેને ગ્રહણ કરવા પ્રતિક્રિયા કરે છે. બ્યાંસુધી મગજ ઉપર યગ્ગેલી ક્રિયા ઉપર મન પ્રતિક્રિયા કરતું નથી ત્યાંસુધી તેની કંઈ જાપ પડતી નથી, એટલે તેનું કંઈ જ્ઞાન બાળકને થતું નથી. જેટલા પ્રમાણમાં તેનું જ્ઞાન સક્રિય થઈ મગજમાં પડતા સંસ્કારને ગ્રહણ કરે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેને સચોટ જ્ઞાન મળે છે. બ્યારે તેની ખ્યાનશક્તિ મંદ હોય છે અથવા તે બ્યગ્ર થવાથી બીજી બાબત ઉપર લક્ષ આપે છે, ત્યારે મૂળ પદાર્થની જાપ તેના મગજ ઉપર પડતી નથી.

બાહ્ય જગતના જુદા જુદા બનાવની જે અસર તેના મગજ ઉપર થાય તેની સામે ક્રિયા કરી તે અહણુ કરવાની શક્તિ મનમાં હોતી નથી તો તેનું જ્ઞાન બાળકને થતું નથી. ત્યારે આ ઉપરથી એ દલિત યાત્રાં છે કે વિદ્યાર્થીનું મન હંમેશાં જાગ્રત હોવું જોઈએ અને તેની સાથે તેના મગજ ઉપર પડતા સંસ્કારને અહણુ કરવાને-તેનું વર્ગીકરણ અને એકીકરણ કરવાને મનની સતત ક્રિયા થવી જોઈએ. બાળક ફક્ત અમુક વસ્તુ જુએ કે તે સંબંધી અમુક અવાજ તે સાંભળે તે તેના જ્ઞાન માટે પુરતી બાબત નથી. ખરી રીતે તો તેના મગજ ઉપર તેની જે કંઈ છાપ પડે તેની સાથે બુદ્ધિની ક્રિયા થવાની જરૂર છે. ત્યારે બુદ્ધિ સ્વતઃ ક્રિયા કરે છે ત્યારેજ તે વસ્તુનું જ્ઞાન બાળકને મળે છે. આ બાબત એક દાખલો લઈ વધારે રૂપે કરીશું. એક બાળક જમીનમાં રમે છે. ગુલાબનું સુંદર ફૂલ જોઈ તેનું ધ્યાન તે તરફ આકર્ષાય છે. ગુલાબનો રંગ, આકાર, વગેરેની છાપ આંખદ્વારા પ્રથમ તેના મગજમાં પહોંચે છે. જો તે વખતે પક્ષીનું મધુર જ્ઞાન તેના સાંભળવામાં આવે છે તો ગુલાબના ફૂલની છાપ તેના મગજ ઉપર પડતી નથી, કારણ કે તેને અહણુ કરનાર મન તો બીજી બાબત ઉપર ધ્યાન આપવાથી તેમાં રોકાયેલું છે; પણ ગુલાબનું ફૂલ જોયા પછી જો તે ઉપર જરાબર ધ્યાન આપે છે અને તેનો રંગ, આકાર વગેરે ગુણ અહણુ કરે છે તો તેના સંસ્કાર તેના મગજમાં દબ પડે છે અને તે લાંબા વખત સુધી યાદ રાખી શકે છે. આવી રીતે કોઈ પણ પદાર્થ કે બનાવના જ્ઞાન માટે બાળકને તે ઉપર ધ્યાન આપવું પડે છે અને તે વડે તે તેના સંસ્કાર અહણુ કરે છે. બાળક સંસ્કાર અહણુ કરે છે એટલે તે તેને મળતા સંસ્કારનું મળતાપણું સોધી કાઢે છે; તેમજ તેની સાથે બીજી બાબતનું જે જુદાપણું હોય છે તે તરત ખારખી શકે છે. પદાર્થના ગુણનું મળતાપણું તેમજ તેનું જુદાપણું એ જ્ઞાન મેળવવાનો ઉપયોગી નિયમ છે. જો કોઈ પણ બાબતમાં તદ્દન મળતાપણું હોય તો તે જાણી શકાતી મથી તેમજ તેમાં તદ્દન જુદાપણું હોય તો તે બુદ્ધિ સમજી શકતી નથી; માટે કોઈ પણ નવી બાબતના જ્ઞાન માટે તેમાં થોડું મળતાપણું અને થોડું જુદાપણું હોવું જોઈએ બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તે થોડી જાણીતી અને થોડી અજાણી હોવી જોઈએ. જે બાબત સારી રીતે જાણીતી છે તેને ફરીથી જાણવાનું કુદરતી રીતે મન થતું નથી વિષય તદ્દન અજાણ્યો હોય તો તે મગજમાં ઉતરી શકતો નથી. ખરી રીતે જોઈએ તો દરેક પ્રસંગે આપણે જુના જ્ઞાનને આધારે નવું જ્ઞાન સંપાદન

કરીએ છીએ. દરરોજ નવા જ્ઞાનને જુના જ્ઞાન સાથે મેળવી આપણું જ્ઞાનના વર્તુલનો આપણે વિસ્તાર કરીએ છીએ. ગણીતા ઉપરથી અગણ્ય ઉપર જવું એ જે શિક્ષણશાસ્ત્રનો ધોરી નિયમ છે તેજ આ નિયમ છે.

આ ઉપરથી એક બાબત એ નીકળે છે કે શિક્ષક શીખવતી વખતે બોધમાં કરે અને બાળકને સાંભળ્યા કરે તો તેઓ શીખે છે એમ ધારવું એ મોટી ભૂલ છે. કોઈ પણ પદાર્થનું જ્ઞાન ફક્ત સાંભળવાથી કે જોવાથી મળતું નથી, પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીએ ધ્યાનસ્થ રહી તે ગ્રહણ કરવાને-સમજવાને માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ; એટલે તેનું મન જાગ્રત હોય અને તે વડે તે નવા સંસ્કાર ઉપર ક્રિયા કરી તેમને ગ્રહણ કરે તોજ તેનું જ્ઞાન તેને થાય છે. દરેક મનુષ્યનું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત હોય છે. જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની સુવ્યવસ્થા હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે જ્ઞાનનો તે ઉપયોગ કરી શકે છે. બ્યારે મગજ ઉપર છુટાછવાયા સંસ્કાર પડે છે ત્યારે તે જ્ઞાન તરીકે ગ્રહણ થઈ શકતા નથી; પણ તેને વ્યવસ્થિત કરી તેનું એકીકરણ કરવામાં આવે છે તો તે જ્ઞાનની કોટિમાં આવે છે. આવું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત હોવાથી દૃઢ અને સચોટ હોય છે. આ કારણને લીધે જેમ શિક્ષક શીખવતી વખતે અમુક જાતની ક્રિયા કરે છે તેમ વિદ્યાર્થીએ પણ તેના મગજ ઉપર પડતા સંસ્કારને સમજવા માટે પ્રતિક્રિયા કરવાની જરૂર છે. જો તેના ઉપર કંઈ પ્રતિક્રિયા થતી નથી તો તે સંસ્કાર મંદ અને સુપુષ્ટ સ્થિતિમાં પડી રહે છે. એટલે તેમાં કંઈ વેગ કે પ્રાણ હોતો નથી. પણ બ્યારે શુદ્ધિની રવતઃ ક્રિયા વડે તેને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેને અમુક પદાર્થના વર્ગમાં ગૂંથવામાં આવે છે. તેને મળતી જે વસ્તુઓ હોય તેની સાથે તેનું જોડાણ કરવામાં આવે છે. તેથી બ્યારે બ્યારે તેને મળતા વિચારો યાદ આવે છે ત્યારે તેની છાપ પણ મગજમાં જાગ્રત થાય છે. આ ઉપરથી સારા શિક્ષણ માટે ઉપયોગી બાબત એ છે કે શિક્ષક અને શિષ્ય એ બંને વ્યક્તિના પરસ્પર સહકાર અને ક્રિયાનું ફળ જ્ઞાન છે. જે કંઈ શિક્ષક શીખવે તેની સચોટ છાપ માટે તેણે બાળકને પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ તેમજ તેની ચકાસા નિવારણ માટે તે પ્રશ્નો પૂછે તેવું ઉત્તેજન તેને આપવું જોઈએ. બાળકના મનની નિશ્ચેદ સ્થિતિ એ જ્ઞાન મેળવવામાં બાધક છે. ખરી રીતે તો તેનું મન જાગ્રત હોવું જોઈએ, એટલે તેના મનમાં ગિદાસા ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. જેવા તેના મગજ ઉપર સંસ્કાર પડે કે તરતજ તેણે તેનું વર્ગીકરણ કરી ગ્રહણ કરવા જોઈએ અને તે જ્ઞાન તેનું પોતાનું કરવું જોઈએ. શિક્ષક વર્ગમાં આભોએ કલાક

ગોલીને શીખવે અને વિદ્યાર્થીઓ આંતરિક તો સાંભળ્યા કરે તે ઉપરથી તે એમ સમજે કે તેણે સાફ શીખવ્યું છે તો તે એક ભૂલ છે, કારણકે અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ ફક્ત સાંભળવાથી તે મંદકારની છાપ મગજમાં પડતી નથી, પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીએ પોતે ક્રિયા કરીને તે છાપ રૂપે કરવી જોઈએ. તે સંબંધી વિચાર કરીને તે નવી આખતને મગજમાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવી જોઈએ. વળી તેના સચોટ જ્ઞાન માટે તેને તે સંબંધી કેટલાક સવાલ પૂછવાની જરૂર છે. આ ઉપરાંત પાઠીઆમાં લખીને, તે આખત મોટેથી તેની પાસે વંચાવવી અને પછી તેની નોંધ નોટબુકમાં કરાવવી જોઈએ અથવા તેનો અને તો ઉપયોગ કરાવવો જોઈએ. આ પ્રમાણે તેના મગજમાં પડેલી છાપનો બહિર્ભાવ થાય તો જ તેને સાફ શિક્ષણ મળે છે એમ કહી શકાય.

હાલનું ભૂગોળશિક્ષણ

છેલ્લાં દસ વરસમાં આપણે ત્યાં ભૂગોળશિક્ષણમાં સારો ફેરફાર થયો છે. પહેલાં તો છોકરાંઓ પર્વત, નદી, સરોવર શહેર વગેરેનાં નામ કડકપટ બોલી જતાં હતાં અને તે નકશામાં યોગ્ય સ્થળે બતાવતાં હતા. વર્ગમાં હોશિયાર છોકરો બીજા બધા છોકરાને નકશા પાસે બોલાવી તેમને જુદાં જુદાં સ્થળ બતાવતો હતો અને પછી તે મુજબ તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવતી. જે છોકરો કંઈ પણ ભૂલ વગર પર્વત, નદી કે શહેરનાં સ્થળ બરાબર બતાવતો હતો તેને વધારે માર્ક મળતા હતા. આ પ્રમાણે ભૂગોળશિક્ષણની ચૈત્તી હતી અને તે મુજબ પુસ્તકો પણ તૈયાર કરેલાં હતાં. હાલમાં આ વસ્તુસ્થિતિ કેટલાંક પછત ગામડાંની શાળામાં જોવામાં આવે છે. ધણેપરંતુ તો હવે ભૂગોળ એ એક શાસ્ત્ર છે એવી દૃષ્ટિથી કાર્ય-કારણના ભાવનો વિશેષ ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. અમુક આખત અમુક સ્થળે શા કારણથી થાય છે તે દૃષ્ટિ મુજબ હાલમાં ભૂગોળ શીખવવામાં આવે છે. તળગુજરાતમાં કાશિઆવાડ કરતાં શા માટે વધારે વસ્તી છે ? ગુજરાત કરતાં સિંધની વસ્તી કેમ ઓછી છે ? સિંધમાં સિંધુની આસપાસના પ્રદેશમાં કેમ ઘાડી વસ્તી જોવામાં આવે છે ? કરંચી કેમ આબાદ થતું બંદર છે ? જુનાં શહેરનો વેપાર રોજગાર શા માટે ભાગી ગયો છે ? ભરૂચ જિલ્લામાં કેમ સારો કપાસ થાય છે ? ખેડા જિલ્લામાં કેમ ઘાડીમાં ઘાડી વસ્તી છે. શા માટે ત્યાંની તમાકુ વખણાય છે ? હાલમાં

અમદાવાદ કેમ આપ્યાદ યતું જાય છે ? વડોદરામાં ત્યાંના જેવી કેમ ધમાલ જોવામાં આવતી નથી ? હાલમાં મુંબઈનો વેપાર કેમ કમી થતો જાય છે ? આ રીતના અનેક સવાલ કાર્યકરજીને લગતા પૂછવામાં આવે છે. મનુષ્ય એ કાર્યકારજી શોધનાર પ્રાણી છે. તે હંમેશાં અમુક અમુક બનાવતું કારણ શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે તેની આવી જિજ્ઞાસા કુદરતી છે તો શા માટે શાળામાં તેવો બુદ્ધિવિશ્વસ યાચ તેવી રીતે તેને શીખવવું જોઈએ નહિ.

જે શૈલી ઉપર બતાવવામાં આવી છે તેમાં મુખ્યત્વે બે દોષ જણાઈ આવે છે: એક તો તેમાં ગોખણપટ્ટી છે એટલે તેમાં વિદ્યાર્થીને કંઈ વિચાર કરવો પડે તેવો જરા પણ અવકાશ મળતો નથી. વળી નકામી અને નીરસ બાબતો બાળકો પાસે ગોખાવીને તેની બુદ્ધિશક્તિનો શો વિકાસ થવાનો હતો તે સમજી શકતું નથી. ભૂગોળને લગતી ઘણી ઝીણી ઝીણી બાબતો તેમને યાદ રાખવી પડતી હતી. તાલુકા કે જિલ્લાનાં ધર્ણાનાં ગામ યાદ રાખવાથી તેમજ તે નકશામાં બતાવવાથી તેમને શો કામદો થતો હશે તે સમજવું કઠણ છે. વધારેમાં વધારે તેની યાદદાસ્તની દસોટી થાય, એ તેનો લાભ જણાઈ આવે છે. પણ આ શૈલી તે જમાનામાં બીજા દેશોમાં પણ તેજ સ્વરૂપમાં ચાલતી જોવામાં આવતી હતી. હાલમાં શા શા ફેરફાર થયા છે તે જોઈશું. પ્રથમ તો ભૂગોળને લગતી અગત્યની બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે છે. જે બાબત વિદ્યાર્થીના જીવનમાં, ઉપયોગી થઈ પડે તે બાબત તેને શીખવવામાં આવે છે. રાજકીય, વેપારી કે ધંધારોજગારની દૃષ્ટિથી જે બીનાઓ તેને આગળ વહેવારમાં ખપમાં આવે તેજ બાબતો ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે. પર્વતની ઉચાઈ, નદીની લંબાઈ કે દેશની વસ્તીનાં આંકડાની ખાસ જરૂર જોવામાં આવતી નથી; પણ અમુક સ્થળ શા માટે આપ્યાદ થાય છે ? તેની કુદરતી પરિસ્થિતિ કેવી છે ? ત્યાં હુન્નરઉદ્યોગ કેવો ચાલે છે વગેરે બાબતો રસિક રીતે વિદ્યાર્થીને શીખવવામાં આવે છે. ખૂશિર, બેટ, દીપકદ્વપ, અખાત વગેરે બાબતો હાલમાં ગૌણ ગણાય છે. તેને બદલે અગત્યનાં શહેર, નદી, પર્વત, ખનીજ, ઉદ્યોગો વગેરે બાબતો તેને શીખવવામાં આવે છે.

આની સાથે શુદ્ધ નામાવલી ગોખાવવાને બદલે અમુક સ્થળનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. તેને લગતી ઐતિહાસિક, ઔદ્યોગિક કે ખીણ કોઈ રસિક દૃષ્ટિકોણ કહેવામાં આવે છે. અમુક પ્રદેશના લોકોના જીવનને લગતી બાબતો ઉપર હાલમાં વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. હિંદુના પ્રદેશમાં રહેતા

એરપ્પીઓનું જીવન ગંગાના પ્રદેશમાં રહેતા ખેડુત સાથે સરખાવામાં આવે છે. આબોહવા અને ભૂમિરચના પ્રમાણે દુનિયાના જુદા જુદા પ્રદેશ પાડવામાં આવે છે અને તેમાં યતી વનરપતિ પાક, ખનીજ વગેરેની ત્યાંના લોકજીવન ઉપર શી અસર થાય છે તે અસરકારક રીતે વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવામાં આવે છે. ભૂમિરચના, આબોહવા તથા વનરપતિ, પાક, ઉદ્યોગ, લોકોની ખાસિઅત વગેરે આગતો કાર્યકારણથી જોડીને શીખવવામાં આવે છે. આને લીધે તેને વિચાર કરવો પડે છે. વળી તે આપતો કમિક અને વ્યવસ્થિત રીતે શીખવવાથી તેની વિચારશક્તિ ખીલે છે. તે જોખવાને માટે તેને તે આપતો વારંવાર માદ રાખવી પડતી નથી.

પહેલાં નકશામાં એક પછી એક રચણો બતાવવામાં આવતાં હતાં, તેને બદલે હવે નકશાપોથીતો ઉપયોગ થાય છે. શિક્ષક અમદાવાદ જિલ્લાનો નકશો પાટીઆમાં કાઢીને તેને લખતી જે જે આપતો શીખવતો જાય છે તેમ તેમ તે નકશાના ખોખામાં પુરે છે અને બાળકને રહેટમાં કાઢેલા કે તોટખુકના નકશામાં તે પ્રમાણે તે પુરવાનું કરે છે. આને લીધે બાળકને વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે અને તે આપત તેના સ્મરણપટ ઉપર દંડ રીતે ચોંટી રહે છે વળી હાલમાં નકશા, આકૃતિઓ અને ચિત્રનો પણ વિશેષ ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. આજથી દસ વરસ ઉપરની ભૂગોળની કોઈ ચોપડી ઉઘાડીશું તો તેમાં બાગ્યેજ એકાદ જે નકશા જોવામાં આવશે, પણ હાલમાં તો જુદા જુદા પ્રદેશના ગપટ નકશાઓ જોવામાં આવે છે અને તેની સાથે આકર્ષક આકૃતિઓ અને ચિત્રો પણ હોય છે. પુસ્તકમાં આપેલી લકીકત વધારે સ્પષ્ટ અને રસિક રીતે બાળક શીખે તે માટે તે મૂકવામાં આવે છે. તેના હેતુ ફક્ત બાળકનું મનરંજન કરવાનો નથી.

પરીક્ષા શિક્ષકની શૈલી નક્કી કરે છે એ સત્ય કેવળ સ્પષ્ટ છે. જે જાતના સવાલ વિદ્યાર્થીઓને પૂછવામાં આવે છે તે પ્રમાણે શિક્ષક તેના શિક્ષણમાં ફેરફાર કરે છે. હેલ્થ પાંચેક વરસથી ભૂગોળને લગતા પ્રશ્નો શાસ્ત્રીય રીતે કાઢવામાં આવે છે અને તેથી શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થી વર્ગ મુંઝાય છે. તેનું ખર્ચ કારણ જમાનાને અનુસરી થોડા ફેરફાર કરવાની કેટલાક શિક્ષકની ઉપેક્ષા છે. વધારે કાર્યસાધક શિક્ષણ કરવાને મળ્યા આવતાં અનુદૂળ સાધનનો અવસ્ય ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને તેના લાભ વિદ્યાર્થીઓને આપવો જોઈએ. જેઓ આજસુ કે એકરકારીને લીધે જમાનાના બળને માન આપતા નથી તેઓ પાછળ રહી જાય છે.

તે સમજવા માટે વિકાસવાદની દૃષ્ટિ ઘણી ઉપયોગી છે. ઇતિહાસના શિક્ષકે પ્રથમ આ બાબત બરાબર સમજવી જોઈએ અને તે ઉપરથી સમાજમાં જે ફેરફાર કે પ્રગતિ થઈ હોય તેનો ખીંખ યુગમાં યોગેલા ફેરફાર સાથે સંબંધ બાંધી તે સમજવી જોઈએ. જે ફેરફાર થાય છે કે બનાવ બને છે તે અકસમાતને આધીન નથી. તે બનાવો અમુક નિયમને વશ હોવાથી તેમનો પૂર્વોપર સંબંધ હોય છે. આવી રીતે બ્યારે ભૂતકાળ અને વર્તમાન સ્થિતિનો સંબંધ ધ્યાનમાં રાખી ઇતિહાસનો અભ્યાસ થાય છે, ત્યારે સમાજના પ્રશ્નો ઉપર અગત્યનો પ્રકાશ પડે છે અને તેથી તે યથાર્થ રીતે સમજી શકાય છે. સમાજમાં જે કંઈ ફેરફાર થાય છે તે આકાશમાંનાં વાદળો ગમે તેમ દોડે છે તેવા તરંગી કે મનસ્વી હોતા નથી, પણ જેમ ફળમાંથી અમુક હેતુપૂર્વક થતા ફેરફારને લીધે ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સમાજમાં પણ તેની પ્રગતિ અમુક યોજનાપૂર્વક થતી જોવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિ અનુસાર ઇતિહાસના શિક્ષકે ભુદા ભુદા યુગમાં યોગેલા બનાવો જે મૃતપ્રાય લાગે છે તેમાં તે દૃષ્ટિ વડે નવીન એતન રેડવું જોઈએ અને ઐતિહાસિક ખીનાઓનું અવલોકન તે મુજબ કરવું જોઈએ.

હસ્તકામ સંબંધી એક સૂચના

બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ થાય એ ખરી કેળવણી છે. જેમ કોઈ એક મનુષ્યનો પગ ખોડો હોય કે તેની આંખ બગડેલી હોય તો તેને આપણે તંદુરસ્ત કહી શકતા નથી, તેમ જો બાળકની અમુક શક્તિનો વિકાસ કરવામાં આવે નહિ તો તે કેળવણીનું છે એમ કહી શકાય નહિ. શરીરના સારા વિકાસની સાથે બુદ્ધિને યોગ્ય તાલીમ મળવી જોઈએ અને તેની સાથે તેની નીતિભાવના શુદ્ધ હોવી જોઈએ. બુદ્ધિશાળી મનુષ્યમાં સ્વાર્થને અંગે આત્મીય વૃત્તિ પધતી જોવામાં આવે છે. આ કારણને લીધે અંગ્રેજોમાં ચાર 'હ' વાળી કેળવણી સારી ગણાય છે. હેલ્થ એટલે શરીર, હેન્ડ એટલે હાથ, હેડ એટલે-બુદ્ધિ, અને હાર્ટ એટલે હૃદય; એમ ચાર બાબતની કેળવણીનો સુયોગ યવાથી વિદ્યાર્થીનો સમગ્રમાણે વિકાસ થાય છે અને તેના લીધે તેના વ્યક્તિત્વની સારી ખીલવટ થાય છે. યુરોપ, અમેરિકા વગેરે આગળ પડતા દેશોમાં હસ્તકામ એ. લેખન, વાચન અને સંખ્યાગણના

જેવો, અગત્યનો વિષય ગણાય છે અને તેથી તે પણ વખતપત્રમાં મૂકવામાં આવે છે.

બાળકના મગજ ઉપર જે કંઈ છાપ પડે છે તે બ્યારે કોઈ પણ રીતે બહાર આવે છે ત્યારે તે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. જે બાળક વર્ગમાં શિક્ષકનું બોલેલું ફક્ત સાંભળ્યા કરે છે તેના મગજ ઉપર દૃઢ સંસ્કાર પડતા નથી. મગજ ઉપર પડેલી છાપ બહાર દર્શાવવાને આપણી પાસે ગ્રાણી અને હાથ એમ બે સાધન છે. બ્યારે શિક્ષક કોઈ સમ્બંધનો અર્થ ફક્ત મોઢેથી કહી જાય છે ત્યારે તેની છાપ વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર ઝાંખી પડે છે, પણ તેની સાથે તે પ્રાપ્ત ફરીથી બોલી જવા કહેવામાં આવે છે તો તેની છાપ સ્પષ્ટ થાય છે. વળી જે વિદ્યાર્થી તેનો અર્થ પાઠીઆ ઉપરથી તેની સ્મેટ કે નોટબુકમાં લખી લે છે, તો તેના સંસ્કાર વધારે દૃઢ થાય છે. આવી રીતે બાળકના મગજ ઉપર જે કંઈ સંસ્કાર પડે તેને સ્પષ્ટ અને દૃઢ કરવાને માટે હસ્તકામની જરૂર પડે છે. આપણે ત્યાં છેલ્લાં હસેક વરસથી હસ્તકામનો પ્રચાર વધતો જાય છે એ ખૂબ ધવા જેવી બાબત છે, પણ તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય અને તેથી વિદ્યાર્થીને જોઈતો લાભ મળે તે માટે હસ્તકામનું ખરું રહસ્ય સમજવાની છે.

હસ્તકામ એ શાળાની શોભા માટે કે તપાસણી કરનારનું મનરંગન કરવા માટે નથી. તેનો ખરો હેતુ તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિદ્યાર્થીના હાથના રનાયુ, આંખ અને મગજને તાલીમ આપી તે શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો છે. વળી તેની સાથે વિદ્યાર્થીને સચોટ જ્ઞાન મળે એ તેનો બીજો લાભ છે. આ દાદને અનુસરી હસ્તકામ કરવાની જરૂર છે અને તેથી હસ્તકામનો સંબંધ અભ્યાસના જુદા જુદા વિષય સાથે જોડવો જોઈએ. વાચન, કવિતા, પદ્યાર્પણ, સૃષ્ટિજ્ઞાન, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ગણિત વગેરે વિષયોનું એકીકરણ થાય અને એક વિષયને લગતી છાપ બીજા વિષયના હસ્તકામથી વધારે સચોટ થાય, એ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. બીજા બાબત એ છે કે અમુક બાબતને લગતો એક જાતનો નમુનો કરીને સંતોષ માનવો નહિ, કારણ કે છુટાછવાયા નમુના કરવાથી તેની જોઈએ તેવી છાપ મગજમાં પડતી નથી. કોઈ કોઈ વખત અમુક એક મુખ્ય વિચારને અનુસરી જુદી જુદી જાતના નમુના તૈયાર કરવા જોઈએ. જે આપણે હિંદની ભૂગોળને લગતો નમુનો કરવો હોય તો ફક્ત તેનો નકશો કાઢી સંતોષ માનવો નહિ, પણ તેને લગતી હકીકતના જુદા જુદા નમુના તૈયાર કરવા જોઈએ.

દા. દિલ્લી પેદાશ એ બાબત લખને પ્રથમ તો હિંદુસ્તાનનો કાગળ ઉપર નકશો કાઢવો જોઈએ અને તેમાં ચતી પેદાશ જેવી કે ગંજર, ઘઉં, બાજરી, ચા વગેરેનાં અમુક સ્થળે રેખાચિત્ર કાઢી બતાવવાથી તેની પેદાશનો આકારક ખ્યાલ આપી શકાશે. વળી કાર્કોર્ડનો ઉપયોગ કરી તેને લગતા કટ કાપી કાઢવાથી જુદી જુદી પેદાશના નમુના ચર્ચ શકશે. જેટલા પ્રમાણમાં તે પેદાશની ઉપજ ચતી હોય તેના આંકડાને અનુસરી તૈયાર કરી શકાય છે. રંગીન કાગળ ઉપરથી તેના જુદા જુદા આકાર કાપી શકાય એમ છે. વળી તે વસ્તુઓને લગતા માટીના આકાર કરવાથી બાળકના મગજ ઉપર સારી છાપ પડે છે. વળી કોઈ વખતે એક મુખ્ય વિચારને અંવલંબી તેને લગતા જુદા જુદા નમુના તૈયાર કરવાની જરૂર છે. ઇતિહાસના વિષયમાં વનરાજનું ચિત્ર, તેમજ જંગલનાં દર્શનનાં ચિત્રો કાઢવાં જોઈએ. તેનાં તીર કામદાનો પૂદાનો નમુનો બતાવવો. વળી તેને મારે કાગળનો મુકુટ ચર્ચ શકશે. લગ્નના પ્રસંગે તે સમયનાં હથિયાર, જેવાં કે તરવાર, કુદાડી વગેરેના આકાર બતાવી શકાશે. તે સમયના ગુજરાતનો માટીનો નકશો કરવાથી ઇતિહાસના બનાવનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવશે. સૃષ્ટિસ્થાનમાં દૃશ્ય બતાવવા મારે એ સુપાનનો નમુનો તૈયાર કરવો. ગામનો કટ પૂદાનો કાપી તૈયાર કરવો. ચકલી કે કુતરાનો કાગળનો આકાર કાપવો. ઉડના કબુતર કે પોપટનું ચિત્ર કાઢવું. ફેરી, જમરખા, ખેર, રાયણ વગેરે ફળના જુદા જુદા માટીના આકાર બનાવરાવવા. .:

કેળવણીનો એક અગત્યનો પ્રશ્ન

હાલના વખતમાં દુનિયાની જુદી જુદી પ્રજામાં જીવનની હાડમારી વધતી જાય છે. જે પ્રજા વધારે જીવિશાળી હોય છે, તે જીવનસંભામમાં ખીંચને હાવી આગળ ધપે છે. બુદ્ધિના વિકાસનો આધાર જ્ઞાન ઉપર છે એટલે જ્ઞાન એ મહાન શક્તિ છે. વ્યક્તિમાં તેમજ પ્રજામાં જે કંઈ પ્રગતિ કે સુધારો થાય છે તે જ્ઞાન વડે થઈ શકે છે. જે પ્રજા અજ્ઞાનમાં ગર્ક થયેલી હોય છે તે સુધારામાં ઘણી પજાત જોવામાં આવે છે. તેમનામાં ઘણા વહેમ અને હાનિકારક રિવાજ માલમ પડે છે. નીતિની દૃષ્ટિએ પણ તે કિતરતી સ્થિતિમાં હોય છે. આ કારણને લીધે જે પ્રજાને આગળ વધવું છે અને સુધારાના શિખરે પહોંચવું છે તેણે જુદા જુદા વિષયોનું સાર

પ્રમાણમાં જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને જીવિત તથા હૃદયના સહયોગ પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ.

આપણા દેશમાં હજુ ઘણી નિરક્ષરતા છે. સેંકડે ફક્ત આઠ માણસો લખી શકે છે અને વાંચી શકે છે. પુરુષો ૧૪ ટકા ભણેલા છે અને સ્ત્રીઓ ૩ ટકા કેળવણી પામેલી છે. ખરી રીતે જોઈએ તો સમાજની ઉત્તતિ સાધી શકે એવા ઘણાં થોડાંજ મનુષ્યોને કેળવણી મળે છે. ફક્ત વાંચવા કે લખવાની માહિતી એ ખરું જ્ઞાન નથી. એ તો આગળ ઉપર વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાની તૈયારી છે. તેમ છતાં તેવી જાતની કેળવણીની આપણે ત્યાં બહુ જરૂર છે. હાલમાં રાજકીય સુધારાને અંગે વધારે હક મળવાની વધી છે. તેના યોગ્ય અમલ માટે સુશિક્ષિત મનુષ્યની જરૂર પડશે. લેક્ષી કેળવા-એલા હોય તો તેઓ તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે ચારિત્રવાન અને બાહ્યશ માણ-સોને પસંદ કરી શકે અને દેશના ભાવિનું મુકાન તેમને સોંપવામાં આવે. આર્થિક દૃષ્ટિથી પણ જ્ઞાનની ખાસ જરૂર લાગે છે. અમલ-ખીનકેળાએલો કારીગર કે મજૂર ખીજ દેશના કારીગર કે મજૂરના જેવું સાફ તેમજ વધારે પ્રમાણમાં કામ આપી શકતો નથી. સસાર કે ધર્મના સુધારા માટે જ્ઞાનની જરૂર પડે છે. આપણા લોકની મરિબાઈ, તેમના ધહેમ, ગંદાપણ, વગેરે ખામીઓ દૂર કરવાને તો સારી તાલીમ વગર ચાલે એવું નથી. દુનિયાના ખીજ દેશો જોડે સરખાવતાં આપણી નિરક્ષરતા અજબજી પમાડે તેવી છે. ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ, જાપાન વગેરે જે દેશો સુધારામાં ઘણા આગળ પડ્યા છે ત્યાંના લોકો ૯૦-૧૦૦ ટકા સુધી ભણેલા હોય છે, ત્યારે આપણે ત્યાં ફક્ત ૮ ટકા જેટલા લોકો લખી શકે છે અને વાંચી શકે છે. વળી-છેલ્લાં સો વરસમાં આપણે ત્યાં ભણેલાનું પ્રમાણ ૨ ટકા વધેલું છે. બ્રિટિશ અમલ પહેલાં તે ૬ ટકા હતું અને હાલમાં ૮ ટકા છે. હાલમાં મુંબઈ ઇલાકાના ખાલસા ભાગમાં સો માણ-સોએ ૫૨ જેટલાં છોકરાં પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરે છે. સાધારણ રીતે શાળામાં જવાને લાયક છોકરાંનું પ્રમાણ ૧૫ ટકા હોય છે; એટલે આપણે ત્યાં હાલમાં ૩ છોકરાંમાંથી ૨ પણ શાળામાં ભણતાં નથી. આની સાથે હાલમાં જે ખર્ચ થાય છે તે વપાસવાની જરૂર છે.

મુંબઈ ઇલાકાની શાળાને અંગે ૧૯૩૧-૩૨ માં ૨ કરોડ અને પાંચ લાખ રૂપિયા ખર્ચ કરવામાં આવ્યું હતું. જો કેળવણી ફરજિયાત કરવા માં આવે તો એકદર ૬ કરોડ અને પંદર લાખ રૂપિયા જોઈએ. આમાં સરકાર, લોકલબોર્ડ તથા મ્યુનિસિપાલિટીના ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે. આ પૈસા

લાવવા ક્યાંથી એ પ્રશ્ન હાલમાં બધાને મુઝવી રહ્યો છે. આપણે જનસમૂહને કેળવણી તો આપવી છે, પણ પૈસાની તંગીને લીધે તેમાં વધારો થઈ શકતો નથી. હાલમાં સરકારની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી. તેમજ મ્યુનિસિપાલિટિ તથા લોકલબોર્ડો જે ખર્ચ કરી શકે તેટલો તેમણે કર્યો છે. જ્યાં નાણાંની સખત હાલમાં છે ત્યાં કેળવણીમાં કંઈ વધારો કરવાની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. વળી નજીકના બલિષ્ઠમાં તેમાં મુદારો થઈ શકે એવાં ચિહ્નો જણાતાં નથી તો લોકોને બચાવવા માટે કોઈપણ કરકસરવાળી યોજના કરવી જોઈએ. હાલની સ્થિતિ લાંબા વખત સુધી જાહેર રાખવી એ દેસને ઘણું નુકસાનકર્તા છે એ હરકોઈ મનુષ્ય સ્વીકારી શકે એમ છે.

મુંબઈની મ્યુનિસિપલ સ્કૂલસ કમિટીના સેક્રેટરી મિ. આર. વી. પેરેલેકરે હમણાં જનસમૂહની કેળવણીમાં શી રીતે વધારો થઈ શકે તે માટે એક યોજના રજુ કરી છે તેમાં નીચે પ્રમાણેના ઉપાય બતાવ્યા છે:—

- (૧) હાલમાં શિક્ષક દીઠ ૩૦ વિદ્યાર્થીઓ બચાવવાના હોય છે તેને બદલે તેને ૧૦ વિદ્યાર્થીઓ સોંપવા.
- (૨) પ્રાથમિક શાળાને અભ્યાસક્રમ પાંચ વરસનો છે તેને બદલે બાળ-વર્ષ કાઢી નાખી તે ચાર વરસનો કરવો.
- (૩) અભ્યાસક્રમ સરળ અને ફુંકા રાખવો. એટલે ફક્ત વાચન, લેખન અને સંખ્યાગણના રાખવું. હાલના અભ્યાસક્રમમાંથી ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સંવિજ્ઞાન, પદાર્થપાઠ, વ્યાકરણ અને ડ્રાઈંગ જેવા વિષયો શીખવવા નહિ.
- (૪) બાળકોને સાત વરસે શાળામાં દાખલ કરવા. હાલમાં ફરજિઆત કેળવણી માટે બાળકની ઉંમર ૭ વરસની રાખવામાં આવી છે.
- (૫) શિક્ષક સીરટમ કે એવી કોઈ રીત વ્યવસ્થીયાર કરવી કે એક દિવસમાં વધારે બાળકોને શિક્ષણનો લાભ મળી શકે.

મારી નોંધપોથી

આપણે ત્યાં ફક્ત પાઠ્ય પુસ્તકનું વાચન કરવામાં આવે છે અને તે ઘણું યાંત્રિક અથવા સમજ વગરનું હોય છે. વાચનનો શો હેતુ છે તે શિક્ષકોએ તેમજ વિદ્યાર્થીઓએ જરાબર સમજવાની જરૂર છે. વિદ્યાર્થી અમુક પાઠ સરળતાથી વાંચે અને તેનો લાવાઈ અર્થ જાણે એમાં વાચનનો વિામ સમાપ્ત થતો નથી. તેની સાથે વિદ્યાર્થીને વાચનનો શોખ ધાય

એ મુદ્દાની બાબત છે. તેમજ શાળા છોડ્યા પછી સંસારના કામ માટે તેને ઝડપથી અને સમજાપૂર્વક વાંચવાની જરૂર પડે છે, તેથી શાળામાંજ તેને શાંતવાચનની રેવ પાડવી જોઈએ એ વિદ્યાર્થીને વાચન ઉપર પ્રીતિ યર્ષ હશે તો તે મોટી ઉમરે પુસ્તકાલયનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરશે. દરેક ધંધામાં સમજાપૂર્વક વાચનની જરૂર પડે છે. (૧) ઝડપ, (૨) ભાવાર્થ, (૩) માહિતી-સામાન્ય જ્ઞાન, (૪) ધંધાને લગતું જ્ઞાન અને (૫) આનંદ એ વાચનના મુખ્ય હેતુઓ છે. તે ધ્યાનમાં રાખી વિદ્યાર્થીને વાચનની તાલીમ આપવાની જરૂર છે.

x

x

x

x

હાલની નિર્બંધશિક્ષણની શૈલીમાં એક મોટો દોષ એ છે કે શિક્ષક અમુક વિષયના મુદ્દાની ચર્ચા વર્ગમાં કરે છે. પછી પાઠીઆ પર તારવેલા મુદ્દા વિદ્યાર્થીઓ તેમની નોટબુકમાં લખી લે છે. ત્યારબાદ તેનો વિસ્તાર કરી નિર્બંધ લખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે લખેલો નિર્બંધ વિદ્યાર્થીનો પોતાનો હોતો નથી. તેને લગતી ઘણી બાબતો શિક્ષક બતાવી દે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીઓએ પોતા પ્રથમ તેનો વિચાર કરી તે મુબંધી મુદ્દા તૈયાર કરવા જોઈએ અને પછી તેણે તે વિષયનો નિર્બંધ લખવો જોઈએ. આ શૈલી મુજબ નિર્બંધલેખનમાં વિદ્યાર્થીના પોતાના વિચાર તથા ભાષા હોય છે. બ્યારે શિક્ષક વિષયની ચર્ચા કરે છે, ત્યારે તેના ઘણી બાબતો શિક્ષક કહી દે છે અને તેના મુદ્દાની તારવણી પણ તે કરે છે. બ્યારે વિદ્યાર્થીઓ તો મુદ્દા મુજબ નિર્બંધ લખે છે, ત્યારે તે શિક્ષકની ભાષા તથા વિચારનું એક રીતે પુનરાવર્તન કરે છે. વર્ગમાં ઘણા વિદ્યાર્થીનો નિર્બંધ એક સરખો હોય છે. તેને વિચાર કરવાની તેમજ મુદ્દા ઝોડવવાની મહેનત લેવી પડતી નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં તેમાં શિક્ષકના વિચારની નકલ જોવામાં આવે છે. તેમાં તેને જાતે વિચાર કરવાનો કંઈ અવકાશ મળતો નથી; તેથી તેની વિચાર તેમજ કલ્પનાશક્તિ દબાઈ જાય છે અને લખવામાં તેને કંઈ આત્મવિશ્વાસ હોતો નથી. આગ નિર્બંધશિક્ષણ માટે શિક્ષકે થોડા દિવસ અગાઉ નિર્બંધનો વિષય છોડરોને જાહેર કરવો જોઈએ. 'ગાય' વિષે નિર્બંધ લખવાનો હોય, તો તે જાહેર કર્યો પછી વિદ્યાર્થીઓએ તેનું અવલોકન કરવું જોઈએ. તે સંબંધીના વિચાર પોતા યોગ્ય રીતે ઝોડવે, અને પછી તે નોટબુકમાં કાઢેલા મુદ્દા મુજબ નિર્બંધ લખે તેમાં તેની પોતાની ભાષા તથા વિચારની છાપ જોવામાં આવે છે. તેનું વ્યક્તિત્વ તેમાં રૂપરૂત્ત જણાઈ આવે છે. વિદ્યાર્થીના હૃદયમાં જે લાગણી કે વિચાર હોય તે તેણે

હિન્દુ પ્રકારનો રસ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ એ મુખ્ય બાબત છે. કવિતાથી બાળકની રસવૃત્તિ પોષાય છે અને તેનું જીવન રસમય બને છે, એ હવે સદૃજ સમજી શકાશે. કવિતાના અભ્યાસમાં તેનો આનંદ માણવો એ મુખ્ય હેતુ હોવો જોઈએ. આવા રસપાત સાથે કવિના સંદેશાનું ભાન તેને લાગણીદ્વારા થવું જોઈએ. વળી કવિતાના અભ્યાસથી સૌંદર્યની લાગણી કેળવાય છે. કાવ્યમાં પણ ઘણા પ્રસંગે સૃષ્ટિલીલાનાં અથવા ધર્મના બનાવનાં સુંદર વર્ણન કરેલા હોય છે. ‘ઈશ્વરનો મહિમાય ગ્રીષ્મમાં લીધો નીરખી.’ ‘સુંદર સરિતા જુઓ લરેલી નિર્મળ નીરે,’ ‘મધુર ક્રોમળ ચાંદની રી ખીલે તરુવેરો સૌ અમૃતને ઝીંકે’, આવાં ગીત ચેષ્ટા સાથે ગાંવાથી બાળકને ઘણો આનંદ થાય છે. તે વાંચવાથી આપણી લાગણી કેળવાય છે અને જે વિષયની કવિતા હોય તે ઉપર આપણો ભાવ, ઉત્પન્ન થાય છે. દયા, વીરાવ, સ્વદેશપ્રીતિ વગેરે ભાવનાં વર્ણન વાંચવાથી તેવી જાપ આપણા મગજ ઉપર પડે છે.

x

x

x

x

ઘણી વખત મુસાફરીના રૂપમાં જૂગોળના પાઠ લેવાથી બાળકને તે વધારે ગમે છે. જે શિક્ષક પાસે ગુજરાતના જુદા જુદા નકશાવાળો એટલાસ હોય તો તેમાંથી, નહિતો બાળક પાસે વર્ગના નકશામાંથી રથળો શોધાવીને જે જગાએથી મુસાફરી શરૂ કરવાની હોય તે પ્રથમ કઢાવવું. પછી જ્યાં જવાનું હોય તે જગા શોધવા કહેવું. હવે શિક્ષકે નડિઆદથી વડોદરાની સંકર કરવાનું નક્કી કર્યું હોય તે તેમને કહેવું. આ બંને રથળને લગતી જાણવાલાયક હકીકત સંબંધી તેમને સવાલ પૂછવા અને પછી નવી બાબત બાળકને કહેવી. નડિઆદ પછી બોરીઆવી, આણંદ, અડાસ અને વાસદ થઈ ગાડી વડોદરા આવે છે. જે રોશન સંબંધી જાણવા લાયક હકીકત હોય તે કહેવી અને તે રથળ નકશામાં પુરીને આગળ જવું. વાસદ છોડ્યા પછી મહી નદી આવે છે તેનું વર્ણન કરવું તથા કેવી રીતે તે ઝાળંગી શકાય છે તે જણાવવું. પૂલનું ચિત્ર શિક્ષકે પાટીઆ ઉપર કાઢી બતાવવું. પછી મુસાફરીનો જે હેતુ વડોદરામાં હોય તે સંબંધી વાતચીત કરવી, અને તેને લગતાં ચિત્રો બતાવવાં. આનું શિક્ષણ રસિક અને ફળદાયી થાય છે.

x

x

x

x

બાળકને તેની આસપાસની કુદરતી રચના તથા કુદરતના જુદા જુદા દેખાવનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન બરાબર આપવામા આવતું નથી, તેમજ નકશો શું છે તથા તે કેવી રીતે બને છે એ બાબત તેને સમજાવવામાં આવતી

નથી. કુદરતી રચનાનું અવલોકન કરતી વખતે તેને જમીન ઉચીનીચી જણાય છે તથા તેના જુદા જુદા આકાર પહેલાં હોય છે; પણ નકશામાં તો તેને બધું સપાટ જણાય છે, તેથી તે મુશ્કેલી છે. ખરી રીતે તો નકશામાં મૂકેલાં ચિહ્નો ત્યાં શા માટે મૂકવામાં આવ્યાં છે તે બાબતની શિક્ષકે તેને પહેલેથી સમજાવવા પાડવી જોઈએ. જેવી રીતે બાળક નદી, દ્વીપકલ્પ, ભૂશિર વગેરે સંજ્ઞાઓ શીખતી વખતે પ્રથમ તેનું અવલોકન કરે છે, પછી તેનો માટીનો નમુનો બતાવે છે અને છેવટે તેનો આકાર પાટીઆ પર દાઢી બતાવે છે, તેવી રીતે તેની શાળાની આસપાસની સ્થિતિનો નકશો સમજાવવા માટે પ્રથમ વર્ગનો નકશો દાઢી બતાવવો જોઈએ. વર્ગના નકશાના રૂપેટ ખ્યાલ માટે બાળકે તેના આરંભરૂપ કેટલાક પાકે શીખવાની જરૂર છે. પ્રથમ આકાર, સ્થિતિ, ઉચાઈ અને વસ્તુના કદની તથા રંગની સમજણ આપવી જોઈએ; કારણ કે તેમના ઉપર નકશાનો આધાર છે. પછી તેને લીધે બાળક નકશાનો શો અર્થ છે તે અને તેની કેમ જરૂર પડે છે તે બાબત જાણી શકે છે.

x

x

x

x

હાલમાં આપણે ત્યાં કેટલીક શાળામાં વિશેષ વાચનનો મહાવરો કરાવવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ જરૂરી બાબત પુસ્તકોની પસંદગી છે; કારણ કે યોગ્ય રસભર પુસ્તકો વિદ્યાર્થીને મજે તોજ વાચન વખતે તેના રસમાં દર્પિ દાતિ થાય નહિ, અને પાનાં પર પાનાં તે વાંચ્યા કરે. ઘણી વખત વિશેષ વાચન વખતે વિદ્યાર્થીઓ શુષ્ક અને નીરસ ચોપડીઓ વાંચતાં માલમ પડે છે. અમુક વિષયનું પુસ્તક વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન એક બાબત ઉપરથી બીજી બાબત ઉપર સરળતાથી ચાલ્યા કરે, અને આગળ શું આવે છે એ જાણવાને તેને હિતકંદ થાય, તોજ વિશેષ વાચનનો હેતુ ફળીજૂત થાય છે. પાઠ્યપુસ્તકનું વાચન ઘણી ત્રીણવટથી કરવામાં આવે છે, પણ વિશેષ વાચનમાં તો વિદ્યાર્થીને રસ પડે એવી જેમ અને તેમ વાચવાની વધારે બાબતો મજે તેવાં પુસ્તકની જરૂર છે. નીચલાં ધોરણોમાં અદ્ભુત કે દ્રશ્યિત વાર્તાવાળાં પુસ્તકો પસંદ કરવાં. તેનો અંતર્ભૂત રહેલો બોધ નીતિની વિરુદ્ધ હોયો જોઈએ નહિ, એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી. દા. કાચળા અને રીંછીની વાર્તામાં વેરની વચ્ચેલાંતે બોધ બતાવ્યો છે. તેમજ વિદ્યાર્થીના મનોવિકાસને ઉશ્કેરે એવાં પુસ્તક તેના હાથમાં મૂકવાં જોઈએ નહિ. વળી પુસ્તકો બહુ લાંબાં વર્ણનવાળાં હોવાં જોઈએ. થોડા વખતમાં અમુક વાર્તા વંચાઈ જાય એવી જાતની

ચોપડીઓ પસંદ કરવી જોઈએ. તેમાંની લાયા બાળકના માનસને અતુ-
ટ્કળ દોવી જોઈએ, એટલે તે સાદી દોવી જોઈએ અને વાક્યો હુંકો દોવાં
જોઈએ નહિ. પુસ્તકોની લાયા શુદ્ધ અને સરળ તેમજ ઉત્તરેતર. ક્રમમાં
સંરક્ષારી દોવી જોઈએ. ઉપલા ધોરણ માટે સાહસ, પરાક્રમના તૃતાંત-
વાળાં તેમજ નવલકથાનાં, પ્રવાસના, ઇવનચરિત્રનાં તથા સંવાદનાં તેમજ
દીર્ઘ ઉશ્કરનાર બનાવનાં પુસ્તકો ‘પસંદ કરવાં જોઈએ. છેક ઉપલા
ધોરણમાં સરળ બાયામાં ક્ષેત્રનાં નાના નાનાં નાટકો વિદ્યાર્થીને વાંચવા
આપવાં જોઈએ.

કવિશ્રી ન્હાનાલાલભાઈને

(મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા—એ રાગ)

સ્નિગ્ધ હૃદયના ભાવ અનેરા, શુભ છે,
અણમુઝ છે કંઈ પરિમલ પ્રેમમુખપની
દેયું ભર્યું ત્યાં શા ઉદ્ગારો કાઢ્યા ?
પિતૃએ રેલાવી સરિતા કાવ્યની
આપે તો રેલાવ્યા સાગર સુબ્ધ જો,
અંતરનાં ધન અંધાનને દાદીયા
પ્રદિપ કીધી નિર્માળ જ્યોત અપૂર્વજો—સ્નિગ્ધ.
વેણુનાં ‘કલનારે કૃષ્ણજીએ કીધાં
ગોપીજન ઘેસાં ને ગોકુળ ગામજો,
વ્યવસાપી ઇવનના ગોધા કાળમાં
ભારતને આપે તો કીધ રણીઆતજો—સ્નિગ્ધ.
રાસ આપના વિમળ રસે રંગાયલા
રંગે છે સદુ મુંદરીઓનાં ચિત્તજો
અમૃત સગ અમી રેલે અંતરના પટે
પીતાં ઉડતા દર્પતણા પોદારજો—સ્નિગ્ધ.
કીર્તિ જોતાં ગુર્જરી પુતકિત યર્ષ જતી
માતાના લાડીલા, બાવિઠ બાળ દો !
સદસધા વધજો તમ કીર્તિ ઉત્તરલી
પ્રસારજો સર્વત્ર પરામ પ્રકુલજો—સ્નિગ્ધ

વિષય બીજો. ગુજરાતી:—પાઠ્યપુસ્તક. કન્યા વાચનમાળા
પુસ્તક બીજું. માર્ક ૩૪

ગદ્યપાઠ:—૧ થી ૪૩ મુધી.

પદ્યપાઠ:—૭, ૧૮, ૨૧, ૨૫ અને ૩૫. માર્ક ૩૩

રાસતરંગિણી:—આણં, પનઘટ, મધમાખ, અમાસ
અને વાદળી.

વ્યાકરણ:—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ અને
અવ્યયના મુખ્ય પ્રકાર. સાદું પદઞ્છેદ અને સાદાં
વાક્યોનું રચકરણ. માર્ક ૩૩

વિષય ત્રીજો. લાપાલેખન:—જ વાચન પાઠોમાં આવતી
તથા ઇતિહાસને લગતી વાતો લખાવવી. પત્રો લખવાની
જુદી જુદી તરેહ બતાવવી. ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું વર્ણન
તથા સ્થળ વર્ણન કરાવવું. માર્ક ૫૦

જ. જ વિભાગમાં કરાવેલા લેખનનાં સિદ્ધ થયેલાં મનોમતો
સુંદર અક્ષરે લખાવવાં. માર્ક ૨૫

ક્ષ. શ્રુતલેખન માર્ક ૨૫

વિષય ચોથો. ઇતિહાસ—પાઠ્યપુસ્તક બારીક કૃત હિંદનો
ઇતિહાસ. મહામદ પેગંબરથી શરૂ કરી આરંગઝેબ સુધીનો
મુસલમાની સમયનો. માર્ક ૫૦

ભૂગોળ—પાઠ્યપુસ્તક, ભૂગોળ પાઠમાળા પુસ્તક ત્રીજું.
(અંગ્રાણી અને આયાર્થકૃત) હિંદુસ્તાન પુરો. માર્ક ૫૦

વિષય પાંચમો. વિજ્ઞાન—પાઠ્યપુસ્તક શૃંગદીપિકા પુસ્તક
પહેલું પુરું. માર્ક ૫૦

જ ચિત્રકામ. કુદરતી નમુના—કરેણ, જાંબુડી, બારમાસી,
ગુલાબ અને જાસુસનું પાંદ અને કાળખી. બારમાસી અને
કરેણનું ફૂલ. કેરી, ઘાઝમ અને ધીસોડું.

વસ્તુચિત્ર—ડોલ, લોટા, કુંબો, હાંડો, માટલી, કુંડું, ગરણી
સાથે શીશો, પ્યાલો, તપેલું, કપ-રકાબી અને બરણી.

દિઝાર્થનો—ચોરસ, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, ગોળ અને અર્ધગોળની
જુદી જુદી દિઝાર્થનો કરાવવી. માર્ક ૫૦

વિષય હૃદય, સિવલુ. ફરજિઆત—ઝસલુ, ગલેમી બનની,
ધાધરી, ગાળ, ઓટલુ બપીઓ યીગદું દેતાં શિખવવું.

મરજિઆત—દોરા કાઢીને રમાલ, પોલકું, બનનાં મોળાં માર્ક ૧૦૦

બહુરખખર

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન—પ્રાવેશિક પરીક્ષા

સને ૧૯૩૪

૧. આથી બહુર કરવામાં આવે છે કે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર-
મેનની સાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૭ મી એગસ્ટ સને ૧૯૩૪ ને
શુક્રવારે ૧૧-૦ વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કલમ ૩ છમાં જણાવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએલો
ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે, પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી
ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજમાં સામાન્ય
રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ. પરંતુ વે. ઇ. ટે. એન્જિનિસની કોઈપણ
સ્ટેટની કે એન્જિનિસની કોઈપણ શાળામાં ઓછામાં ઓછાં છેલ્લાં બે વર્ષથી
કામ કરતો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉંમર મુખી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અભ્યાસ મંત્રી લાયકાત ઓછામાં ઓછી
નીચેમાંથી એક બોધશે.—

(ક) સરકારી કેળવણી ખાતાએ નમત ક્યાં મુજબ સાતમું ધોરણ પાસ.

(જ) પર્નાકુલર કાઉન્સલ પાસ.

(ગ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈપણ શાળામાં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથું પાસ.

૪. ઉપરની કલમ ૩ છ પ્રમાણેની લાયકાતવાળા ઉમેદવારે મુકરર
કરેલા ફોર્મમાં પોતાની અરજ તા. ૬ લી જુલાઈ ૧૯૩૪ થી તા. ૩૨
મી જુલાઈ ૧૯૩૪ મુધીમાંજ આ ઓફિસે મળી જાય તેવી રીતે
મોકલી આપવી તથા આ અરજની સાથે ઉમેદવારે જે શાળામાંથી કલમ
૩ છ પ્રમાણેની પરીક્ષા પાસ કરી હોય તેના મુખ્ય શિક્ષકનું મુકરર કરેલા
નમુના પ્રમાણેનું સર્ટિફિકેટ ભરાવી મોકલવું.

૫. (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પુરેલાં અને વખતસર
નહિ પહોંચેલા સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ સંજોગમાં
સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

(જ) દરેક ઉમેદવાર માટે જુદી અરજ તથા જુદું સર્ટિફિકેટ બોધશે.

૬. પરીક્ષા માટે કંઈ દાખલ થી લેવામાં આવશે નહિ, પણ રોશનરી વગેરે ખર્ચના માટે આ ઓફિસ વખતોવખત નક્કી કરે તે રકમ ઉમેદવાર ખાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુંબઈ સરકારના ફળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

(ક) લેખી પરીક્ષા	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનગાળા પુસ્તક સાતમાના ૫૦ સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા.	૫૦
	૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળ અને નિબંધ.	૫૦
	૩. અક્ષર.	૨૦

(જ) ગોઠાની પરીક્ષા. ૩૦

આ પરીક્ષા માટે સાતમી ચોપડીની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ

તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાઠ ૩, ૭, ૧૨, ૧૬ (દેવત ધર્મ વિગેની), ૩૨.

(ગ) સાયન્સ તથા આરોગ્ય વિજ્ઞાનના વિષયમાં વે. ઇ. રે. એ. ના મહે. એલ્યુ. ઓફિસર સાહેબના સર. નાં. ૭. તા. ૨૬-૬-૨૮ થી મુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ “સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે).

(ઘ) ભૂમિતિનો મુધારેલો અભ્યાસક્રમ એ ૧૯૩૩ ના સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષકમાં છપાએલો છે તે મુજબ પરીક્ષા લેવાશે.

૮. છેક નાના કદના, કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખામીવાળાં બાળક કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાક્તરી પરીક્ષામાં નાપાસ થએલાં ઉમેદવારને કેલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૯. હાંટર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અત્યાર મુધી એક પ્રાવેશિક વર્ગ જુન આખરથી ખોલવામાં આવેલો તેની હવે જરૂર ન હોવાથી આ વર્ષથી બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

હાંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન,
રાજકોટ તા. ૨૧-૪-૩૪.

મુ. ચ. પટેલ
પ્રિન્સિપાલ.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

ઉમેદવારની અરજીનો નમુનો

(આ અરજી પોતાના હાથદસ્તવની લેઈ એ)

મહેરબાન હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ,

મુ. રાજકોટ.

વિનંતિ એ છે જે રાજકોટ મુકામે ચનારી આવતી પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં બેસવાની મને પરવાનગી આપવા મહેરબાની કરશે.

આ સાથે મારું સર્ટિફિકેટ રજુ રાખું છે.

તા. આપનો આગ્રાંકિત સેવક

(સહી, નામ, આપનું નામ તથા અટક)

પુરૂં શિરનામું:—

બ. નાં.

(સર્ટિફિકેટનો નમુનો)

મેળે તાલુકે પ્રાંત ની સ્કૂલે
હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની સને ૧૯૩૪ ની સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા હચ્છતા ઉમેદવારને આપેલ સર્ટિફિકેટ.
રવાના તારીખ.

ક્રમ નં.	તારીખ.	ગામ.	સન.	વસ્ત.	મામ.	દિવસ.	મળ વતન કે જન્મસ્થાન.	ઉમેદવાર કયા સ્ટેડ, કઈ જો જન્મિ કે કયા જિલ્લામાંથી પરીક્ષા આપવા આવે છે.	કઈ પરીક્ષામાં પાસ છે. (ક. ૩) કઈ સાળામાંથી છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરી છે.	શિક્ષક છે કે વિદ્યાર્થી ? શિક્ષક કે વિદ્યાર્થી કયા કેટલા વખતથી ?	આલગતગત વિશે આભિપ્રાય.	આસરિફ પોસ્ટલ તાલે કમ છે.	સહી	
૨														
૩														
૪														
૫														
૬														
૭														
૮														
૯														
૧૦														
૧૧														
૧૨														

સરકારી જાહેરખબર

મહેસાણા પ્રિન્સિપલ ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન યુના, મુંબઈના તા. ૪-૫-૩૪ ના હુકમ નં. ૨૪-ડીમાં જણાવેલી સૂચનાનુસાર સ્ત્રીઓ માટેની વર્ગીકૃત દેનિંગ ઇન્સ્ટ્રક્શન માટે સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાના અભ્યાસ-ક્રમના ત્રીજા વિષય-ગણિતમાં નીચે પ્રમાણે સુધારો કરવામાં આવ્યો છે:-

પરીક્ષાનો વિષય	લેખી પરીક્ષા			મુખ્યપરીક્ષા અથવા વહેવાર પરીક્ષા		
	કે. પેપર	બી. પેપર	ગ્રીડીંગ	કે. પેપર	બી. પેપર	ગ્રીડીંગ
૩. ગણિત (૩૬૬ હલાક) (અ) અંકગણિત શૃંગનામાં સહિત (૩ હલાક) (બ) મુખ્યગણિત (૧૫ મિનિટ)	૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૨૫	૨૫	૨૫

(અ) પેપરવિષય માટેના ૧૨૫ માર્કમાંથી ૧૦૦ માર્ક અંકગણિત અને ૨૫ માર્ક શૃંગનામાં માટે રાખવા.

માર્કની આ નવી વહેંચણી સને ૧૯૩૫ થી એટલે કે જુનિયર અને સર્ટિફિકેટ માટેની આપતી સાલની પરીક્ષા વખતે અમલમાં મૂકવી.

(સહી) એન. એ. કાદરી

ફોર એન્ડુ. ઇન્સ. ડી. ભા.

(મે. એન્ડુ. ઇન્સપેક્ટર સાહેબના તા. ૧૯ મી મે, ૧૯૩૪ ના હુકમ નંબર ૧૮૧૯ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

શુદ્ધિપત્રક.

“એપ્રિલ ૧૯૩૪ ના અંકમાં ૧૯૧ મે પાને છપાએલા પુસ્તકોના લીસ્ટમાં પુસ્તક નં. ૯” તરીકે જાણનારું ” ના કર્તા તરીકે મિ. કે. પી. મહેતા ને બદલે મિ. કે. પી. મહેતા અને એસ. ડી. દવે એમ વાંચવું.

(અગ્રજમાં સહી) એન. એ. કાદરી

ફોર એન્ડુ. ઇન્સ. ડી. ભા.

૩૦. સોરઠી વિભૂતિજી (પહેલી ભિ. મનુભાઈ બેચાણી આગ્રતિ)	નવમુગ અમદાવાદ.	- ૪૬૪૨,	૦-૧૦-૦ (કાગળનું પુંકું)	ધેનામ અને લાયબેરી માટે.	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૩૧. કાલિદાસ મહામહા યજ્ઞવલ્કર ભિ. આઈ. જી. બવાઝીર સાહેબ (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગ્રતિ)	"	"	૦-૧૨-૦ (કાગળનું પુંકું)	"	"
૩૨. સીમંતિની (પહેલી આગ્રતિ) ભિ. ચંદુરવેલી	"	રાજકોટ	૦-૧૨-૦ (કાગળનું પુંકું)	"	"
૩૩. નવવિધાન (સને ૧૯૩૨ ની ભિ. કસનસિંહ ચાવડા પહેલી આગ્રતિ)	નવમુગ અમદાવાદ	પુસ્તકલંડાર,	૧-૦-૦ (કાગળનું પુંકું)	ધનામ અને લાયબેરી માટે	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કો- લેજો માટે.
૩૪. ચંદુરવેલી (પહેલી આગ્રતિ) ભિ. જમ. આઈ. દવે	"	"	૦-૧૨-૦ (કાગળનું પુંકું)	"	હાઈડરીઓની પ્રા- થમિક સ્કૂલો અ- ને સ્વીઓની ટ્રેનિ- ંગ કોલેજો માટે.
૩૫. ચંદુરવેલી (પહેલી આગ્રતિ)	"	રાજકોટ	૧-૦-૦ (કાગળનું પુંકું)	લાયબેરી માટે	"
૩૬. પટેલદત્ત નવો દશાહિયાળ ભિ. જમ. કે. પટેલ	મિ. ગોપીલાલ ખુસાલભાઈ પટેલ સુપરવાઈઝર, ડિ. લો. જો. એજ, નડિયાદ		૧-૪-૦ (કાગળનું પુંકું)		પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.

જાહેરખબર

નવરોજીય પેસ્તનજી વકીલ સ્ટેલરશિપ માટેની પરીક્ષા

૧ અમદાવાદ શહેર અને તેની આલુઆલુ આવેલી સરકારે સ્વીકારેલી કોઈપણ શાળામાં અભ્યાસ કરતી દિંદી છોકરીઓને નવરોજીય પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્ટેલરશિપ આપવાને માટે સ્પર્ધાની પરીક્ષા તા. ૧૬ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૪ ને દિવસે અને તે પછીના દિવસોએ અગીઆરથી પાંચ સુધી અમદાવાદમાં મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના ગકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨ આ પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એગ્રીકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ લેશે. આ પરીક્ષામાં ભેરાવાની ચરજ મે. ઉત્તર વિભાગના એગ્રીકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ અમદાવાદ એ શિરનામે કરવી.

તા. ૧૬મી જુલાઈ સને ૧૯૩૪ ને દિવસે અથવા તે પહેલાં પહેલે જોવી રીતે ચરજ મોકલી આપવી. તે દિવસ પછી એકપણ ચરજ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૩ આ પરીક્ષામાં ભેરાવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારો ફેટલી ઉમરના હોવા જોઈએ, પરીક્ષા દવા દવા વિષયોમાં લેવામાં આવશે, સ્ટેલરશિપો ફેટલી દિગતની છે અને ફેટલો વખત ચાલશે વગેરે બાબતની માહિતી આ પરીક્ષાના નિયમો ઉપરથી માલુમ પડશે.

સ્કુલબોર્ડ ઓફિસ,
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી,
તા. ૧૬-૬-૧૯૩૪.

(સહી) બાળવંતરાય પ્ર. ઠાકોર
પ્રમુખ,
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

ઇનામપત્રક

રાજપીપળા સ્ટેડ.

જામખોઈ	પ્રીતવાસના મહંત યુગતપુરીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
રાજપીપળા	સ્કુલ કમિટિના સેમ્બર શેઠ	૨-૬-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો તથા સ્કોટો વહેંચી.
માંગરોળ	ઇનામતલુએન કમરુદ્દીને	૩-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળની વાડકીઓ વહેંચી.
	પંડ્યા મનુભાઈ તોલાચંદ્રે		
	પોતાના પુત્રની જન્મગાંઠ પ્રસંગે		
કરિપુરા	ઉચ્છવના પંચોળી ભીખાલાલ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભગવાનદાસે		
	મે. ઠાકોર સાહેબ તરફથી	૧૫-૪-૦	તથા પિત્તળના ચાલા રકાબી વહેંચ્યા.
	અં.ર.વ. હંકનાણી સુમાનબાએ		

ધારાવી	રૂલ કમિટિનામેમ્બર હાકોર પીલુદરીઆ ઉમેદવાદ દુલાભાઇએ	૨-૮-૦	સાકર વહેંચી.
જાણસ	અ. સો. હીરાજોરી મગનલાલ દ્રવે ગરબા માનારી આગાઓને	૩-૦-૦	ચાંચલના કકડા વહેંચ્યા
		૩-૦-૦	તથા પતાસા વહેંચ્યા.
	અ. સો. કંચનબા લક્ષ્મી-પ્રસાદ મહેતાએ	૨-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
	પટેલ વાઘજીભાઈ માધવભાઈએ એમના પિતાથીના મરણ કીયા પ્રસંગે	૩૫-૦-૦	આગાઓને જમાડી.
	ભાવડીના પટેલ અંબાલાલ ભાઈલાલભાઈએ પોતાના લક્ષ પ્રસંગે	૫૦-૦-૦	આગાઓને પિત્તળના ડાબડા નં. ૧૧૮ વહેંચ્યા.
રાજપીપળા	મે. દિવાન માહેબના અ. સો. ધર્મપતિ શ્રીમતી તહેમીના શીરાજીશા કોશલાલાએ	૧૦-૦-૦	આગાઓને પતાસા વહેંચ્યા.

મહિકાંઠા એજન્સિ

તાણા	મંદીરના મહારાજશ્રી કમળદાસજીએ રૂલના નવા મકાનનું વારણ કર્યું તે પ્રસંગે	૫-૪-૦	વિવાર્યાઓને જમાડયા તથા પેન તથા ગોપડીઓ વહેંચી.
જુગસણ	દુલકમિટીના મેમ્બરોએ	૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
	ડાભા તાલુકાના હાકોરસાહેબશ્રીએ	૭-૦-૦	વિવાર્યાને પિત્તળના ચાલા
		૨-૦-૦	તથા મિહાઈ વહેંચી.
સિયાવાડા	પા. આદરભાઈ દેસાઈભાઈ રૂલકમિટીના મેમ્બર પાટીદાર તરફથી	૧૫-૦-૦	વડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	પા. આદરભાઈ દેસાઈભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિવાર્યાઓને જમાડયા.
	પટેલ કોલાભાઈ બહેરદાસે	૩-૪-૦	મુંગઈ છલાકનો નકશો ભેટ આપ્યો.
જેર	પોલિસપટેલ ઉદેસંગ વજ્રેએ	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	શાહ નવલચંદ દેતેચંદ પોતાના પુત્ર જસવતલાલને નિશાળે એસાડ્યો તે પ્રસંગે	૧-૦-૦	કાગળ તથા પેન્સિલો તથા
		૨-૦-૦	પતામા - વહેંચ્યા તથા
		૩-૦-૦	રૂલના ફંડમાં આપ્યા.
	શાહ જીવણલાલ પુરસોતમે પોતાના પુત્ર ધનંદ્રવદનને નિશાળે એસાડ્યો તે પ્રસંગે	૧-૦-૦	કાગળ તથા પેન્સિલો તથા
		૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી તથા
		૩-૦-૦	રૂલના ફંડમાં આપ્યા.

ઝર	શાહ મગનલાલ હરજીવન સુ- હૃદવાલ તરફથી પોતાના પુત્ર ગુમનને નિશાળે બેસા- ડ્યો તે પ્રસંગે	૧—૦—૦ ૩—૦—૦ ૧૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦	કાગળ પેન્સિલો તથા મિદાઈ વહેંચી તથા ફિક્સેટફંડમાં આપ્યા તથા વિદ્યાર્થી માટે પાટલી- ઓ નં. ૨ આપી.
ધોડાસર	મે. હાકારસાહેબ ફતેસિહજી આર તરફથી મિ. બોગીલાલ મગનલાલ શાહ મે. હાકારસાહેબ ફતેસિહજીએ મે. કદવાલના મેનેજરસાહેબના પુત્રને નિશાળે બેસાડ્યો તે પ્રસંગે તીરમાઝીના મારતર હુદિસા- ગર મલુકચદે શાહ કાળીદાસ હરિભાઈએ કદવાલનાં હકરાણીસાહેબે	૫૦—૦—૦ ૫૦—૦—૦ ૨૫—૦—૦ ૪૨—૦—૦ ૪૨—૦—૦ ૧૦—૦—૦	એને રકૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા. તથા એક પાટલી બેસવા માટે આપી. મિદાઈ વહેંચી. એને રકૂલો જમાડી તથા ર. ૨) રકૂલફંડમાં આપ્યા તથા ર. ૨, રકૂલફંડમાં આપ્યા. એને રકૂલો જમાડી તથા છોકરાઓ માટે એચ લાવવા ફંડમાં ર. ૧૦) આપ્યા અને કન્યાશા- ળામાં ધડિઆળ આપવા કહ્યું છે.
બારમુવાઝ	હા. મુલાજી હીરાજી તથા હા. ચંદાજી ગમાજી તથા હા. હીરાજી ધીરાજી તથા હા. જેઠંગજી ભાધીજી તથા હા. બેચરજી બાવાજી તથા હા. બોગાજી છતાજી તથા હા. દેશરીસીહજી ભા- રજી તથા હા. ભુલાજી ફકીરજીએ મળી	૧૧—૬—૦	ધડિઆળ બેઠે આપ્યું.
પેયાપુર	મહુમ શેઠ બોગીલાલ કચ- રાદાસના ફંડમાંથી દરેકી માણેકચંદ ફતેચંદ તથા શેઠ પ્રભુદાસ મોતીચંદ મે. મેને- જર સાહેબના હસ્તે	૪૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં સોડીઓ તથા રેગનું લુગડું ફાનામ તરીકે વહેંચ્યું.
લીહોડા	શાહ છોટાલાલ લાલચંદ કે- ન્દ્રાકરે પટેલ હરિભાઈ મધુરદાસે	૩—૦—૦ ૩—૦—૦	પતોસાં, દૂધ તથા બાળા- ઓને નોંધે વહેંચી. પરજ બાંતે આપ્યા.

લીહોડા	દહેઆગના શાહ કાન્તિલાલ	૨-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા.
	સોમચંદલાઈએ		
	મોલાવિત સબો તરકચી	૧-૮-૦	પરખકંડમાં આપ્યા.
	આલીલાના ખડાવતા ગોર	૩-૦-૦	પુત્રજન્મની ખુશાલીમાં
	સાંકળચદે કે. અંબાલાલ		પતાસા વહેંચ્યાં.
	રણછોડદાસ જાની		
	છંડવાના દાનવીર શેઠ મંગ-	૨૧-૦-૦	બાળાઓને રેશમી કંકડા
	ળદાસ પાનાચદે		તથા પરખ ખાતે તથા
			કાપડ વાર ૧૬ તથા
			પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ દોદરલાલ મગનલાલ તથા	૧-૦-૦	ધડિઆળ રિપેર કરના
	શાહ મયુરદાસ રણછોડદાસે		માટે રોકડો આપ્યો.
	શાહ દામોદરદાસ હરજીવનદાસ	૨-૦-૦	બાળાઓ માટે રંગીન
	તથા શાહ દામોદરદાસ મલુ-		કાડીઆ એક ડઝન
	કચંદલાઈએ		આપ્યા.
લીમા	ભગીરદાર શ્રી ધનરાજીજી ઉ-	૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	મેદસિહજી ચૌહાણે		
	મોતી ભગવાનલાલ હરિશંકરે	૮-૦-૦	
લીહોડા	શાહ દામોદરદાસ મલુકચંદલાઈ	૬-૦-૦	ગરબા ગાનાર, બાળા-
	પ્રેસિડેન્ટ, મહિલાદા ટ્યુઓ-		
	રિયલ દુપનાએ		
	શાહ જેઠાલાલ હરજીવનદાસ	૬-૦-૦	
	વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ મહિલાદા		ઓને કાપડ તથા રો-
	ટ્યુટોરિઅલ દુપનાએ		કંડ, રકાઉટોને રોકડ
	કોકોર સુપતાજ લીલાજીએ	૧-૦-૦	છનામ આપ્યું તથા
	શેઠ બલુરામ શોભારામે	૨-૮-૦	નિદાઈ વહેંચ્યાં.
	આંબલીઆરા સ્ટેટના નામદાર	૨-૦-૦	
	દરબારશ્રી કેમરીગિહજી		
	સાહેબે		
આપોદરા	મૂલકમિટિના મેમ્બર શેઠજી	૮-૦-૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
	નગીનદાસ કુંગરસીએ		
	બીજા શુદરચૌએ	૩-૦-૦	નિદાઈ વહેંચ્યાં.
લીહોડા	શાહ નાનચંદ પુંગદાસ દહે	૨-૦-૦	પરખકંડમાં આપ્યા.
	માઈત્રાળાએ		
	કોકોર ચંદાજી અમુજી	૧-૦-૦	નવા વર્ગે પતાસા વહેંચ્યાં
	કોકોર સુપતાજ લીલાજી	૦-૮-૦	તથા ગરબા ગાનારી
	કોકોર પુંગદાસ રણછોડજી	૦-૮-૦	બાળાઓને તથા શસ
	કોકોર ચતુરજી બાવાજી	૦-૮-૦	ખેલનાર રકાઉટોને રોકડ-
	કોકોર અંદરજી અમુજી, સુ-	૧-૦-૦	છનામ આપ્યું.
	ધરજી અમુજી અને કોકોર		
	માધાજી ડાહ્યાજીએ		

નવાં પુસ્તકો.

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

વિષય-સાકરતાલ અમૃતલાલ દવે)

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

વ્યાકરણો ધણું લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને સૈદ્ધાંત એવા મુદ્દો છે
કે બાળક ગ્રંથવાચા સિવાય આ કદિના
વિષય સહેલાઈથી મહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શુભોમાં લખાવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ કું ૦-૩-૦

,, ૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી ઐતહાસ

પુસ્તક ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલો

દેશદારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો ઐતહાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ
પરીક્ષાનાં બધાંય વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલાં છે.
આજ સુધીના પ્રતો આવી જાય છે.
ખીર્જી જુની દબાઈ લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું
વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો
(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રતો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે
સંપૂર્ણ અવધાનક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રતો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બધાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ગોના પ્રતો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. બંનેએ પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચિંગ, અમદાવાદ.

। સુંદર, સસ્તા, કમિક થોળનાવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, હાતમ પુસ્તકો ।

। ધણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે ।

• મુખર્ષી ઇલાજના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમિદિશ એજન્સિએ •

પાઠ્યપુસ્તક, હાતમ કે લાઈબ્રેરીજ્ઞ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, ૨. ૦-૧-૦]

નવી ૮મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ

તેમજ બીજા વધારા સાથેનું બાળકોને

અતિશય ગમ્યું છે ।

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો x

[ભૂમિતિ સાથે, ૩. ૦-૧-૦]

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

મોઘા ધોરણથી કોલેજ સુધીની

બાળકો માટે. વ. નં. પરીક્ષાના પ્રશ્નો

સાથેનું બાળકોને અતિશય ગમ્યું છે ।

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો જ x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, ૨. ૦-૧-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] ૨. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] ૩. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કુમારગણિત ધોરણ ચોથું] ૨. ૦-૪-૧

[ભૂમિતિ વિશાગ અને નામ સાથેની આવૃત્તિ]

* અનડાગણિત ધોરણ છઠું [છાત્રગણિત છઠું ધોરણ માટે] ૨. ૦-૫-૦

બીજા પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો x [ધર્મો દિઆખ, બી. આ.] ૩. ૦-૩-૦

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો x [ધુકાનનો દિઆખ, પ. આ.] ૩. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા ૮ ન. નં. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ૨. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્રોએ ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ૩. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણનાં છાત્રોએ ઉપયોગી]

* સરલ બાળપોથી ૩ ૧૨ માં આવૃત્તિ, ૨ ૦-૧-૦ નામ તેવાનું ગ્રંથ છે.]

દીપાલ્લાપરનારાં સુકકડે વખાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. તકલી માટે

નાંચેને શીરનાચે લગા સાર કમિશન ને બીજા ધણી અલગીત.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાનગ, મેરીઆઉન મેગેઝિન અગે ૨૦૦૦

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

કરરામ અમુલખરામ દેસાઈ કૃત.	ગોળકંદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.
*આરિય શિક્ષણ ૦-૮-૦	અલાઉદ્દીન અને
*આરિય શિક્ષિકા ૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવા ૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦	ખાળસંગીતમાળા ૦-૩-૦
કરરામ અને હિલ ૦-૧૨-૦	(દારમોનિયમ ખાઈક)
ધરમાં અને ખડાઈ ૦-૧૨-૦	સાહિત્યાકર્ષ ૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો	અમદાવાદ શહેરની બુગોળ ૦-૩-૦
*આરિય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૧	*સંસ્કૃત ગુજરાતપ્રાંતની બુગોળ ૦-૪-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ૦-૩-૦	મુંબઈધલાકો (દિંદુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦
" " ભા. ૨ ૦-૪-૦	ખાળગીત ૦-૧-૦
મયુરદવલ આખ્યાન ૦-૪-૦	ખાળિકાગીત ૦-૧-૦
ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ
વીર અભિમન્યુ અને	ભા. ૧ ત્રીજી આદિતિ ૦-૩-૦
પ્રજ્જ્વાલ ૦-૮-૦	*ગુજરાતના ઇતિહાસની
	સહેલી વાર્તા. ૦-૪-૦

વ્યાકરણ લેખા કહિન, શુબ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર*

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ લો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ લો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ લો	૦-૭-૦

રચનાર:—શાંકરભાઈ નિકંમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ પાંચજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે કમીએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
દુકાન ઉઘાડી છે જેમાં પ્રાર્થમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ
તથા કોરિ, કોઈંગ, નોટશુટ, રજર, પેન્સિલ, કુટ, કંપાસ, હોફર, કાગળ
વગેરે ધણાજ કીંદાવત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપનામાં આવશે
દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન લેવા અં
સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાતો કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે
ખરીદતાં પહેલાં દમારી મુદ્દાકાત લેવા જિનતિ છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ રમેશ્વિક પી. કોહરી
રીઝીરાઈ-અમદાવાદ ખડામતા શુક્રદીપો, રીઝીરાઈ-અમદાવાદ
* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૪

“નવા લમાંનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની તરફ પડે છે. દુનિયા આમળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાનાં વચ્ચેનાં લે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ-પંક્તિ સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે સધારે ઠાઠાં થએલા લોકો હાલના કરતાં સધારે સારી યોગના ઘડી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાનાં હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધા. “કાયમંડ ન્યુનિસી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીચ દેવીલાલ ડગલસે બાંધ્યું.
સંસ્કારક રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ભાષાશિક્ષણ	૨૬૭
૨	ભયની લાગણી	૩૦૧
૩	પૂર્ણપોષિત્રસની શોધખોળ	૩૦૫
૪	નાટ્ય પ્રયોગ	૩૦૯
૫	ખાળકેનું તોફાન	૩૧૫
૬	બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયનું શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય-માન્ડી સ્કીમ ...	૩૧૯
૭	ઘરમાં ખાળકનું સ્થાન	૩૨૩
૮	ખેડેરાંમુર્ગા ખાળકો કેવી રીતે બોલતાં શીખે છે... ..	૩૨૫
૯	આમ્યશાળા	૩૨૮
૧૦	સિનિયર યયો કે ના યયો... ..	૩૩૧
૧૧	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૪ના એપ્રિલ માસમાં લેવાયેલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ	૩૩૨
૧૨	ધોરણ ૩નું નોંધ (ભાષા)	૩૩૪
૧૩	મુખ્ય ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી	૩૩૮
૧૪	ખાનગી બહેરખખરા	૩૩

નો. બ્રિટિશ સરકારે પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓ માટે મંજૂર કરેલું

સ્ત્રીઓ માટેનું ખાસ સાપ્તાહિક

સ્ત્રી-શક્તિ

તંત્રી:—શ્રી કાન્તાગૌરી ઈ. ડૉક્ટર

—: દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે. લવાજમ રૂ. ૫૫:—

આ અઢવાડિકમાં ખાસ સ્ત્રીઓના જ વિષયો, સ્ત્રીઓપ્રયોગી વાર્તાઓ, ઇલાજના ના લેખો, ગરબા, લોકગીતો, લગ્નગીતો, તથા સ્ત્રીશક્તિને લગતી આલુ ચર્ચાઓ આપવામાં આવે છે. નમુનો મફત

લખો:—શ્રી આહિત્ય મંદિર, સુરત.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

ઓગસ્ટ ૧૯૩૪

[અંક ૮

ભાષાશિક્ષણ

ભાષાના સારા અભ્યાસ માટે નીચે જણાવેલા નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા લેવા છે:—

(૧) આરંભની તૈયારી:—જે ભાષા દરરોજ બોલવામાં આવે છે તે શીખવાનું બાળકમાં કુદરતી વલણ હોય છે. તેનો વિકાસ થોડો તાલીમથી કરીને તેને આગળ ઉપર વધારે અભ્યાસ કરવાને માટે લાયક બનાવી શકાય છે. ભાષાશિક્ષણનો આધાર સારી ટેવના ઉપર છે. જે કે બાળક કુદરતી રીતે ઘણું શાળાગ્રામ મેળવી શકે છે, તોપણ તેના અભ્યાસને માટે રીતસરનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. પ્રથમ તો બાળક જે કંઈ સાંભળે તે ગ્રહણ કરી શકે તેને માટે તેની શક્તિનો વિકાસ કરવો જોઈએ. હાલમાં આંખનો ઉપયોગ કરીને વાચનદ્વારા આપણે એટલું બહુ શીખીએ છીએ કે જાન વડે એટલે સાક્ષીને તેવું જ્ઞાન મેળવવાનું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. આ કારણને લઈ શિક્ષકે ક્ષૌરિન્દ્રિયના કેળવણી માટે ખાસ તાલીમ આપવી જોઈએ કે જેથી તે આરંભમાંજ જુદા જુદા સ્વર અને વ્યંજનના ઉચ્ચાર શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ રીતે કરી શકે જ્યાંસુધી બાળકને મૂળાક્ષરોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં આવડે નહિ, ત્યાંસુધી તે વાક્યો બરાબર બોલી શકશે નહિ. સ્વર અને વ્યંજનનાં જુદાં જુદાં રૂપ તથા મૂળાક્ષરના અને જોડાક્ષરોના સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર પ્રથમથીજ બાળક પાસે કરાવવાની ખાસ અગત્ય છે. વળી અવાજના જુદા જુદાં સેદનું જ્ઞાન પણ

શિક્ષકે બાળકો પાસે તે બોલાવીને કરાવવાની જરૂર છે તેનામાં નક્કર કરવાની શક્તિ પ્રબળ હોવાથી તે જલદીથી તે શીખી શકે છે. અથવા શબ્દોના ઉચ્ચાર આખા વર્ગ પાસે વારંવાર કરાવવાથી તેઓ શુદ્ધ બોલી શકે છે. જે બાળક અમુક શબ્દસમૂહ કે વાક્ય બરાબર ભૂલ વગર બોલી શકે છે તે ભાષાશાસ્ત્રમાં સારી પ્રગતિ કરે છે. વળી નક્કર કરવાની પ્રેરણા સાથે તેનામાં જલદી યાદ રાખવાની શક્તિ હોય છે. તે શક્તિ ભાષા-શિક્ષણમાં ઘણી મદદકર્તા થઈ પડે છે. તેને લીધે અમુક શબ્દ કે શબ્દસમૂહનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરાવી તે શુદ્ધ બોલવાનું કામ સરળ રીતે થઈ શકે છે. બાળક આગળ ઉપર સાંભળવા દરતાં આંખનો ઉપયોગ કરી એટલે વાંચીને વધારે શીખે છે; પણ ખરી રીતે તો પ્રથમ તે જે કંઈ સાંભળે તે ફરીથી બોલી બતાવતાં તેને આવડવું નેઈએ. ઘણી વખત આપણે ધારીએ છીએ કે આપણે કેવળ આંખની મદદથી શીખીએ છીએ, પણ ખરી રીતે જોતાં તેનું શાંત ઉચ્ચારણ મનમાં ધાય છે. આ કારણે લીધે શિક્ષકે પ્રથમ બાળકોની સાથે ધીમેથી સ્પષ્ટ રીતે વર્ગના સામાન્ય પરિચિત પદાર્થ સંબંધી વાતચીત કરવી નેઈએ. જે બાળકમાં તેમને રસ પડે તેને લગતી વાતચીત શિક્ષકે જુદી જુદી શૈલીથી કરવી કે જેથી તેની અસર તેમના મન ઉપર ધાય. વળી ચિત્રવર્ણન કરવાથી પણ તેમાં તેમને રસ પડે છે. પછી અદ્ભુત વાર્તા કહેવાથી બાળકોને સારો આનંદ પડે છે અને તેથી તેઓ શિક્ષકની ભાષાનું સારી રીતે અનુકરણ કરી શકે છે.

(૨) ટેવ:—આપણે આગળ નેઈ ગયા છીએ કે ભાષાશિક્ષણનો આધાર મુખ્યત્વે ટેવ ઉપર છે. બાળક ભાષાનો જેવો પ્રયોગ થએલો સાંભળે છે તેવું જ્ઞાન મેળવે છે. જ્યાંસુધી અમુક અક્ષર, શબ્દ કે શબ્દસમૂહ બાળક સ્વતઃ રીતે વાપરી શકે નહિ, ત્યાંસુધી તેને તે આવડે છે તેમ કહી શકાય નહિ. જે શબ્દનો પ્રયોગ વારંવાર કરવામાં આવે છે તેની છાપ મગજમાં એવી દૃઢ રીતે પડે છે કે તે યંત્રવત્ બોલવામાં આવે છે; તેથી ભાષા સંબંધી જે કંઈ બાળકને શીખવવું હોય, તે ટેવના રૂપમાં હોવું નેઈએ. તેને જે ટેવ પડી હોય તેનો બરાબર શિક્ષકે ઉપયોગ કરવો અને જે નવી ટેવ પાડવાની હોય તે પણ તેને પાડતાં શીખવવું નેઈએ. બાળક જે કંઈ બોલતાં શીખ્યું હોય છે, તે ટેવના બળને લીધે છે; કારણ કે વારંવાર તેનો ઉપયોગ થવાથી તે સંસ્કાર તેના મગજમાં રચાઈ પડ્યા હોય છે. ભાષાશાસ્ત્રની તાલીમ માટે નાનપણથી સારી ટેવ પાડવાની ખાસ જરૂર છે, એ હરકાઈ મનુષ્ય સહેજ રીતે સમજી શકે એમ છે.

(૩) ચોક્કસાર્થ:—જ્યારે શબ્દનો પ્રયોગ થવાને બદલે ગમે તેમ તે બોલવામાં આવે છે ત્યારે તે ભૂલ તરીકે ગણાય છે. સાધારણ રીતે બાળકો બોલવામાં કે લખવામાં ખોટા કે અશુદ્ધ શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે તે અટકાવવાને માટે શિક્ષકે ખાસ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. વળી શબ્દોનું અચારની જે પ્રાન્તિકતા આપણે ત્યાં જોવામાં આવે છે તે સુધારવાને માટે બરાબર પ્રયાસ થવાની જરૂર છે. બાળકને મળાકારોનો ઉચ્ચાર કરતા વારંવાર પ્રયત્ન કરીને શીખવવો જોઈએ. કેટલીક વખત અચોક્કસ શબ્દ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે. વળી સ્ત્રી વાચન કરવાને બદલે બહુ ઝડપથી વાંચીને તેમાં તેઓ ભૂલો કરે છે. આ ઉપરાંત લખવામાં પણ કાળજી નહિ રાખવાથી ભૂલો થાય છે. શબ્દગ્રન્થ બરાબર નહિ પાઠવાથી તેનું વાચન ભાવપૂર્વક થઈ શકતું નથી. દોષધર્મ રીતે બાળકને બેદર-કારીથી બોલવાની કે લખવાની દેવ પડ્યા દેવી જોઈએ નહિ. જ્યારે બાળકમાં ચોક્કસાર્થનો સુણ આવે છે ત્યારે ભાષાશિક્ષણમાં સારા સુધારો થઈ શકે છે. જે તેને ભાષાની તાર્કિક ભેતી વખતે ખોટી દેવા પડે છે તો તે કંઈ પણ સાફે કામ આગળ ઉપર કરી શકતું નથી; માટે આરંભમાં ભાષાશિક્ષણની સારી દેવ પાડવાની ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર છે.

(૪) ક્રમ:—મળીતા ઉપરથી અભ્યાસ ઉપર જતું એ શિક્ષણનો ધોરી નિયમ છે. તેનો ઉપયોગ ભાષાશિક્ષણમાં થવાની જરૂર છે, કારણ કે પ્રથમ સહેલી બાળક શીખવવામાં આવે તો પછી અધરી બાળક શીખવાને બાળકને કંટાળો આવતો નથી. આરંભમાં બાળકનો અભ્યાસ ધીમે ધીમે હોવાની જરૂર છે, કારણ કે તે વખતે કેવી રીતે શીખવું તે એ શીખે છે, પછીથી તે અભ્યાસમાં ઘણો આગમ વધી શકે છે. શબ્દશિક્ષણ ક્રમિક રીતે થવાની જરૂર છે. તેમજ વ્યાકરણનો વિષય પણ તેજ શૈલીથી શીખવવો જોઈએ. વધારે અગત્યની બાળક પ્રથમ શીખવવી અને ઝોળી જરૂરની બાળક પાછળથી શીખવવી જોઈએ. શબ્દથી શિક્ષણની સરખાત કરવી એ શીસ્તીય રીત નથી. ખરી રીતે તો વાક્યથી આરંભ કરવો જોઈએ. બાળકને જે કંઈ નવું શીખવાનું હોય તે લખેલું વાંચીને શીખવવું તેના કરતાં સાંભળીને શીખવવું તે વધારે જરૂરનું છે. જે શબ્દો નવા હોય તે પ્રથમ સાંભળીને બાળકે તે પ્રમાણે બોલવા જોઈએ. વળી બાળકે અશુદ્ધ શબ્દો વારંવાર બરાબર આંખજ્યા પછી તેમનો ઉચ્ચાર કરવો જોઈએ. અધરા શબ્દોનો ઉચ્ચાર પ્રથમ શિક્ષક કરે છે ને પછી વગ

પાસે તેનો ઉચ્ચાર કરાવ્યા પછી ફરારનું વાચન થાય છે એ રીત યોગ્ય છે. વળી જે બાળક શોધ વખત પર શીખવી હોય તેનું તરત પુનરાવર્તન કરવું એ લાભકારક છે. ત્યાંમુઘી બાળકને ભાષાશિક્ષણ સંબંધી અમુક પ્રકારની ટેવ પડી હોય નહિ, ત્યાંમુઘી તેને ગમે તેમ બોલવાનું કે લખવાનું કહેવું જોઈએ નહિ.

(૫) પ્રમાણુ:—ભાષાશિક્ષણના જે ભુદાં ભુદાં અંગ છે તેના ઉપર જોઈવું લક્ષ નહિ આપવાથી અમુક બાળક કાચી રહે છે અને બીજી બાળક ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની તે પાટી થાય છે. ભાષાશિક્ષણના હેતુમાં ચાર બાળકો સમાવેલી છે: (૧) બચારે તે બોલવામાં આવે ત્યારે તેની બરાબર સમજણ પડવી જોઈએ, (૨) તે શુદ્ધ રીતે બોલતાં આવડવી જોઈએ, (૩) તે યોગ્ય રીતે વાંચતાં આવડવી જોઈએ અને (૪) તે શુદ્ધ રીતે લખતાં આવડવી જોઈએ. આ દરેક હેતુ બર લાવવાને માટે શિક્ષણશૈલી જુદી જુદી હોય છે. કોઈ વિદ્યાર્થીને નિર્બંધ સારો લખતા આવડે તે ઉપરથી શુદ્ધ અને સરળ બોલી શકશે એ અનુમાન ખરું નથી, તેથી ઉપર જણાવેલી ચાર બાળકો યોગ્ય રીતે વિદ્યાર્થીને શીખવવી જોઈએ. ચારા ભાષાજ્ઞાન માટે બાળકને શબ્દના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવાની તાલીમ આપવી જોઈએ. વળી જોડણી અને વાક્યવિચારની માહિતી પણ તેને હંડવી જોઈએ. શબ્દ કે વાક્ય બનાવવાનું તેમજ વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને મળવું જોઈએ. શબ્દજ્ઞાન કે વ્યાકરણ-શિક્ષણ ઉપર તેણે પુનઃ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. કેટલા પ્રમાણમાં ગોખણપદી કરાવવી અથવા તેમને અભ્યાસ કરવા દેવો તથા પુસ્તકોનો અભ્યાસ, વિશેષ વાચન અને વર્ગ અથવા વ્યક્તિગત શિક્ષણનું પ્રમાણ કેટલું રાખવું તેનો નિર્ણય શિક્ષકે યોગ્ય રીતે કરવો જોઈએ.

(૬) દૈનંદિન—પહેલાં નિયમ ગોખાવવાને બદલે પ્રથમ દાખલાનો ઉપયોગ કરી તે ઉપરથી નિયમ કઠાવવો જોઈએ કે જેથી બાળકો તેનો બરાબર અર્થ ગ્રહણ કરી શકશે. વળી નિયમ કઠાવવાને માટે પુસ્તક દાખલા લેવા જોઈએ. શબ્દના અર્થ સમજાવવાને માટે સ્થૂળ પદાર્થ કે ક્રિયાનો ઉપયોગ કરીને તે શીખવવા જોઈએ. ભાષાની જે કંઈ વિશિષ્ટતા હોય તે સમજાવવાને માટે દૈનંદિન લઈને તે બાળક રસપ્રદ કરવી જોઈએ. વળી દાખલા બાળકના જીવનપ્રસંગમાંથી લેવા યોગ્યવાન છે. જે બાળકનો બાળકને અનુભવ થયો હોય તેવા દાખલા વધારે ફળદાયી નીવડે છે.

(૬) રસ:—ભાષાશિક્ષણમાં વારંવાર પુનરાવર્તન કરીને તથા ગોખીને તેમાં આવતા શબ્દો વગેરે યાદ રાખવાને તથા તેનો તરત ઉપ-યોગ કરવાને માટે દેવનો અમલ કરવો જોઈએ, એ બાબત અગાઉ કહે-વામાં આવી છે. આ બાબત દરેક શિક્ષક સ્વીકારશે એવી આશા છે. બાળકની વિચારશક્તિ કેળવાય અને વિશ્વ રસિક થાય એવી સુક્તિ શિક્ષકે અવશ્ય કરવી જોઈએ. ભૂગોળના નામ ગોખાવવાનાં હવે રહ્યાં નથી, તેમજ ઇતિહાસમાં સાક્ષ્યારી તથા વાકરણમાં નિયમો ગોખાવવાનું કામ હવે હોતું નથી. છુતી ગોખણપટ્ટીને 'દક્ષ' હવે બાળકને રસ પડે એવી શિક્ષણની યોજના કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીને તેના કામમાં રસ પડે તે માટે તેને કદી નિરાશ થવા દેવો જોઈએ નહિ. જો તે જાણે છે કે તેણે અભ્યાસમાં અમુક ભૂતની ખર્ચાઈ કરી છે, તો તેને વધારે કામ કરવાનું મન થાય છે. કામતી હરિશ્ચંદ્ર, અનુકારા શિક્ષણ અને શિક્ષ-ણની વિવિધ શૈલીને લીધે તેને રસ પડે છે.

(૮) અભ્યાસની યોગ્ય રીત:—પ્રથમ બાળકને ખોટાતા તેમજ સમજતાં અજાણર આવડતું જોઈએ. લેખન એ ભાષાનું પછીનું સ્વરૂપ છે. પ્રથમ તો આપણે આપણા વિચાર બાંધીને દર્શાવીએ છીએ. અજાણત લેખન વડે ભાષા રચાવી સ્વરૂપ પડે છે. ખાસતીમાં જે ભૂલો થાય છે તે લેખન વખતે કાળજી રાખીને દૂર કરવાના આવે છે, તોપણ અભ્યાસ કરવા પહેલાં ખોલીને તેનો આરંભ કરવો જોઈએ અને પછી વાચન અને લેખન થતું જોઈએ. વળી પ્રથમ બાળકની કૃત્યેન્દ્રિયના ઉપયોગથી તેમજ અજાણતી તાલીમ આપીને ભાષા શીખવવી જોઈએ. બાળકને શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવાનું નાનપણમાં શીખવવું જોઈએ, તેમજ પ્રથમ વાક્યથી આરંભ કરવો જોઈએ. શરૂઆતમાં જે કંઈ ભાષાનું કદંતું સ્વરૂપ કે અનિયમિતતા હોય તે મૂકી દેવી જોઈએ અને ભાષાજ્ઞાન પાકું થયા પછી તે બાબત બાળકને શીખવવી જોઈએ. આને લીધે તે વિષયમાં મુશ્કેલી થવાનો સંભવ રહેતો નથી અને ભાષાજ્ઞાન પાકું થાય છે.

લયની લાગણી

લયકારક પરિચયનિ અથવા મંત્રોગોમાંથી બની જવાની શક્તિ એ પ્રાણીમાત્રની સામાન્ય શક્તિ હોય છે. આ રસાસાધિક શક્તિથી ઉત્પન્ન થતી મનની જે લાગણી તે 'લય'ની લાગણી ગણાય છે. ત્યારે લયકારક પરિ-

સ્થિતિમાંથી બચી જવાને માટે બહુ મુશ્કેલીભર્યું ધર્મ પડે છે ત્યારે ભયની ખરી લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. કંટાળીક વખત એવું પણ બને છે કે ભયકારક સંજોગો પુરેપુરા સમગ્રતા હોવા છતાં કોઈ પણ જાતની તેમાંથી બચવાની પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવતી નથી; એ વખતે પણ ભયની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકોમાં આસ કરી આવી જાતની લાગણી જોવામાં આવે છે.

આ લાગણી એક જાતની કુદરતની યુક્તિ છે. કુદરતે જે આપણામાં ભયની લાગણી ઉત્પન્ન ન કરી હોત તો કોઈપણ જાતના અંકુશ વિના આપણે ઘણા જોખમમાં આવી પડીએ અને આસ કરીને બાળકોમાં તો આવી સ્થિતિ વારંવાર ઉભી થાય, કારણકે બાળકોને ખબર નથી હોતી કે કઈ પરિસ્થિતિ જોખમકારક છે અને કઈ નથી. આ રીતે ‘ભય’ની લાગણી એ એક જાતની કુદરતની વ્યવસ્થા પણ છે. બાળકની બુદ્ધિ કાચી હોય છે અને તે ખીનઅનુભવી હોય છે. કુદરતની આ યુક્તિનો લાભ લઈને બાળકની કાચી બુદ્ધિને પરિપક્વ કરવાનું અને નવે અનુભવી કરવાનું કર્તવ્ય શિક્ષકને પ્રાપ્ત થાય છે. આધુનિક સમયમાં ‘ભય’ દૂર કરવો જોઈએ એવી જે માન્યતા સ્વીકારવામાં આવી છે તે તરતેક અંશે કુદરતી સિદ્ધાન્તની વિરુદ્ધ બાબત છે. દેખાણથીના કામમાં ભયની લાગણીને યોગ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ.

તેવું પણ બને છે કે કંટાળાકે ઉપદેશકો, આચાર્યો કે અન્યજનો ‘ભય’નું અતિ ઉચ્ચ વાતાવરણ ઉભું કરી બાળકો ઉપર અંકુશ રાખે છે. ભય અમુક અંશે રહવા તો જોઈએ પણ તે બેહદ ન હોવો જોઈએ. શાળામાં જે વધારે પડતું ભયનું વાતાવરણ ઉભું કરવામાં આવે તો એથી બાળકનો વ્યક્તિગત-આત્મિક વિકાસ યતો અટકે છે એ શંકા વિનાની વાત છે.

ભયની લાગણી કુદરતી રીતે દરેકનામાં હોય છે ખરી, પણ ઘણાં માણસોને આપણે એવું કહેતા સાંભળીએ છીએ કે અમે તે નીડર છીએ. કંટાળાકે એવા નીડર હોય છે પણ ખરા. આનું કારણ જાંડી રીતે જોતાં એ જણાય છે કે ભયથી ઉત્પન્ન થતી મનની જે સ્થિતિ તે તેરી જાતના માણસોમાં એટલી સચોટ હોતી નથી. ખીજી રીતે કહીએ તો ભયકારક સંજોગોની આસર તેમના મન ઉપર બહુ થતી નથી. અમલથી બાબત હંમેશાં ભય ઉત્પન્ન કરે છે. માણસો ઘણી વખત આત્મહત્યા કરવાનો નિશ્ચય કરવા છતાં તે કરી શકતા નથી. માણસો ઘણી વખત મોટા મોટા પણ જાણીતા ભયકારક સંજોગોથી બહી જાય નથી, પણ નાનીસુની બાબત જે છેક તેની અમલમાં હોય છે તેનાથી બહી જાય છે. પહેલવાનો મરદાની પોત્રો કરી ચક્રિત કરી નાખે છે પણ સાધારણ સંઘર્ષો કરતાં ખીજે છે.

લડવામાં ચૂરા માણસો કોઈ એકાંત સ્થાનમાં એકલા જતાં ખીએ છે. આ બધાંનું કારણ એજ છે કે તે તે જાનના મંત્રોગોથી તે અત્તાત હોય છે. અમણી બાળતમાં લય રહેલો છે. નહાન લડવૈયો હોય અને એને જે તરતાં ન આવડતું હોય, અથવા હિંમત પ્રાણીઓ સાથે બાથ ભીડનારે માણસ જે તરતાં ન શીખ્યો હોય તો પાણીમાં પડતાં તે ખીએ; કારણકે તે કદાચ ડૂબી જશે એવી ખીક તેના મનમાં ઉત્પન્ન થશે. આ બાળત તેનાથી અમણી છે. તેવીજ રીતે જે બાળનથી બાળકો અમણુ છે તેનાથી તેઓ ખીએ છે. ચોપડીમાંનાં વાઘ, સિંહના ચિત્રથી બાળકો ખીએ છે, કારણકે એ કેવળ ચિત્ર છે એમ તેઓ જાણતા નથી. રાત્રે જોતો ઉપર ચિત્રવિચિત્ર આકૃતિઓ કરવામાં આવે ના નેથી તેઓ ખીએ છે કારણકે એ આકૃતિઓ માત્ર છાયારૂપ છે એમ તેઓ જાણતાં નથી. અંધારાથી બાળક ખીએ છે, કારણકે અંધારું બાળકને મન અગમ્ય છે. ત્યારે વિચિત્રતા, લવ્યતા, અગમ્યતા, વગેરે બાળકના મનમાં ખાસ કરી લય ઉત્પન્ન કરવાનાં કારણરૂપ છે.

લાગણીઓ વારસામાં પણ ઉતરે છે. ખીકણ માઆપનાં બાળકોમાં ખીકની લાગણી માત્રમ પડી આવે છે. તેમના બાળકો ખીકણ માત્રમ પડે તો તેમને કદાચ અભયળી થશે કે તેમને ઝાઝી પણ દિવસ કપકો નથી આવ્યો, તેમને માર માયો નથી જતાં કેમ ખીતાં હશે ! ખીકની લાગણી ખીકણ માણસમાં અથવા તો બાળકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉપરાંત ખીમ પ્રાસે ઉભેલા માણસમાં અથવા બાળકમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. લયની લાગણી એક માણસમાંથી ખીજા માણસમાં ફેલાય છે. દાખલા તરીકે, જ્યારે કોઈ મોટા માણસને મંત્રોગ્યશાત્ર ખીક લાગી હોય અને પાસે બાળક ઉભું હોય, તો જે મોટા માણસની લાગણી જાણ પ્રદર્શિત થઈ, ઝાઝી હોય તો બાળક પણ તેની સાથે ખીવા લાગે છે. તેવીજ રીતે આખા સમૂહની ખીક સમૂહની દરેક વ્યક્તિમાં પણ ઉતરે છે. છોકરા અને છોકરીઓની બેગી શાળામાં છોકરીઓ બેગી અલ્લાસ કરતી હોવાથી ટેવના બળને અને વાતાવરણને લઈને છોકરાથી ખીતી નથી અને છૂટથી હરેહરે છે. પણ જે તેજ શાળામાં એકલી છોકરીઓની શાળામાંથી આવેલી કોઈ છોકરી લણુવા આવી હોય તો થોડો વખત તે છૂટથી હરીફરી ચકતી નથી; કારણકે છોકરાથી અથવા પુરુષથી દયાવાની વૃત્તિ મૂળથી શાળામાંથી તેનામાં આવેલી હોય છે. આવી દાખની વૃત્તિ તેનામાં સુચિત થએલી હોય છે. આવું સૂચન કેટલીક વખત ઘણું નુકસાનકારક થઈ પડે છે. મૂતપ્રેતની વાતો, ખુતચોરીની વાતો,

આ શહેર શિરાઝની ઈશાનમાં ૩૮ માઈલ દૂર મર્વદારતની મુઝી અને મૂંચના તાપથી દબ્ધ ચએલી ખીણમાં વસેલું હતું. શહેરમાં અનેક કબરો, અસંખ્ય શિલ્પકૃતિઓ, જનાનખાનાં અને મહેલોનાં ખંડિઓનાં જોવામાં આવે છે.

શોધખોળમાં આ બધું માલમ પડી આવ્યું છે એટલુંજ નહિ, પણ ૨૦૦૦૦ જેટલી માટીની ઈંટો પણ એકઠી કરવામાં આવી છે. તેના ઉપર લેખો કોતરેલા છે. ત્યારે આ લેખો ઉકેલવામાં આવશે ત્યારે પ્રાચીન ઈરાની પ્રજાના જીવન ઉપર વિશેષ અજવાળું પડશે. મેરેથોનની લડાઈમાં ડરાયસની હાર, સેલામિસ આગળ ઝર્કિસસની હાર વગેરે સંબંધી ઐતિહાસિક હકીકત ઉપર અજવાળું પડશે એટલુંજ નહિ પણ ઈરાની લોકોએ ઈજિપ્ત ઉપર કેવી રીતે ચડાઈ કરી તે વિષે અને ખીજા ઐતિહાસિક બનાવો વિષે ઘણું જાણવાનું મળશે. ૧૭ મા સૈકાથી પર્સિપોલિસનાં ખંડિઓની શોધકોને અને મુસાફરોને થોડી ઘણી માહિતી તો છેજ.

કાયર નામનો શોધક લખે છે કે દરવાજે જે ભયાનક પણ ભવ્ય આકૃતિઓ જોવામાં આવી હતી અને નવા આવનારને ભય હિતપન્ન કરે તેવી હતી. આ આકૃતિઓનું મો સિહનું હતું. પણ તેમને જે મોટી પાંખો હતી અને તેનો પાછળનો ભાગ મોટામાં મોટા હાથીના અવયવો કરતાં પણ મોટો હતો. હરપર્ડ નામનો મુસાફર તે આકૃતિઓ ‘અડધ માનવી અડધ પ્રાણી’ તરીકે વર્ણવે છે; પણ ખરી રીતે આ આકૃતિઓનો આકાર મોટા સાંદનો હતો. તેમને પાખો હતી, અને તે ઝર્કિસસના મહેલના પ્રવેશદારા આગળ આવેલી હતી. આકૃતિઓની ઉંચાઈ ૧૭ ફુટની છે અને ઈરાની સમ્રાટની સત્તાની મગરૂની રૂપે તે કોતરવામાં આવી હતી.

પ્લુટાર્કની સિકંદરની જીવનકથામાં જણાવ્યા પ્રમાણે પર્સિપોલિસ મોટી આગથી તારાજ ચયું હતું, તેના પુરાવામાં ડૉ. હર્જફ્રિડે રાખના મહેલની બીતો વચ્ચે કોલસા અને રાખના ચર બાજેલા જોયા હતા. સિકંદરે સુસા (શુશ)—પશ્ચિમ ઈરાનમાં આવેલું શહેર—તેના લોકની કતલ ચલાવી હતી અને પર્સિપોલિસ લુંટાયું ત્યારે સુસામાંથી મળ્યા તેટલા સિક્કા તેને મળ્યા હતા. વળી ફર્નીયર અને ખીજો સરસામાન લઈ જવા માટે તેણે અન્વરની ૧૦૦૦૦ જેડી તેમજ ૫૦૦૦ ઊંટ રાખ્યાં હતાં. થાઅસ નામની સુંદરી જે સિકંદરની જીવણીમાં આવી રહી હતી તેણે સિકંદરને પર્સિપોલિસને બાળવા કહ્યું હતું. એ ઉપરથી તેને આગ લગાડવામાં આવી. આગમાં ઝર્કિસસનો મહેલ સપડાયો અને તેનું ઈમારતી

કામ નાથ પામ્યું પણ પત્થરનું અદ્ભુત કોતરકામ, ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્તંભો, મોટી મોટી પત્થરની નીસરણીઓ ગાથા ઉપર નીચે જવા માટેની પગથીઓ વગેરેનો આગથી નાથ થાય તેમ નહેતો. મહેલ બાંધવાના ઇંટો ઉપયોગમાં લીધી હતી. ડહાણું અવસ્થામાં આ ઇંટો કોતરકામ ઉપર પડી રહી હતી તેથી પત્થર ઉપરનું કોતર કામ સવચર્ચી રહ્યું હતું અને અત્યારે પણ કેટલુંક કોતરકામ આજનું ન હોય તેમ જણાયું નહું છે. ખરિયેર દાસતામાં આવી ગયા પછી અનેક હુતાશઓ ત્યાં આવી રહેતા. હુતાશઓની મારામારીને લીધે નકર ખાતનાવી કોતરી કાંટી કાંટી કાંટામાં અત્યારે ગોળાથી પડેલાં છિદ્રો જોવાનું આવે છે, જે શિડપટ્ટિઓ ખુટી રહી ગઈ છે તે કાળના ધસારાને કારણે અસ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે. સિકંદરે શહેરને બાળ્યા પછી ૧૦૦૦ વરસ અગાઉના ખર્ચીફાની સત્તા ગમી હતી અને ખર્ચીફાના રખડતા ઘોડેસ્વારો કરોડની અખાતની આસપાસ વસેલા પ્રદેશોમાં ભટકતા રહેતા. પર્સીયો વિસ્તારની વાયબમાં કારનનો ફળ-ફૂલ તેમજ તૈલ પ્રદેશ અત્યારે પણ વ્યાપારી દૃષ્ટિએ ધણું અગત્યનો થઈ પડ્યો છે, અત્યારે ઈરાનના આ નવા સ્થાનમાં પર્સીયોનિસ મૃત સ્થિતિ બોગવી રહ્યું છે.

શિકાગોના ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ નરકથી ડો. હર્બર્ટ આ શહેરની શોધખોળ ચલાવી રહ્યા છે. શોધખોળ અને ખોદકામ કરતાં તેમને ડરાઅસ અને ઝર્કિસસના જનાનાનો મહેલ હાથ આવ્યો. તેણે તેની પુનરાવ્યક્ત કરી ત્યાં મુખ્ય પડાવ રૂંધો. મહેલનું તળાઈ ૧૦૦૦ ફુટ હતું અને મહેલની બાંધણી પાસેના ખડોમાથી તોરણ પત્થરથી કરવામાં આવી હતી. જ્યારે એટલા લાગભારી કચરા કાઢી નાખવામાં આવ્યો ત્યારે કેટલીક જાણવા જેવી ચીજો તેને હાથ આવી. ધીમે ધીમે ડરાઅસ અને ઝર્કિસસના મહેલો તેમજ આજુબાજુના બીજા મહેલો તેમજ તેમની બાંધણીના યોજના માલમ પડી આવી.

આ મહેલોમાં જવા માટે આગળ એક દરવાજો હતો. દરવાજા પાસે અને બાજુએ બે મોટાં ભવ્ય મકાનો હતાં. તે સત્તામંડપ હતા. હાલના છાપરાના આધાર રૂપે તેની નીચે ઉચ્ચ ૧૦૦ પત્થરના સ્તંભ હતા અને તેનું કોતરકામ અસાધારણ હતું. પીટીઓ સાધારણ રીતે લાકડાનાં હતાં. વળી પત્થરની અદ્ભુત બે નીસરણીઓ જોવામાં આવી. એક નીસરણીથી સત્તામંડપમાં જવાનું અને બીજી નીસરણીથી મહેલોના

ચોગાંનમાં જવાતું. શોધખોળ કરતાં ભીંત ઉપરનું કોતરકામ તેમજ બીજું શિલ્પકૃતિઓ હાથ આવી છે. ભીંત ઉપરના કોતરકામમાં 'દરબાર' નો દેખાવ હતો. તેમાં સમ્રાટના લશ્કરનો દેખાવ હતો. તેમાં રાગ્નના અંગરક્ષકો પણ હતા. વળી લશ્કરને મળતા આવતા ઇરાનના તેમજ ગિડિઆના કેટલાક અધિકારીઓ તેમજ ઇરાનના તાબાની ૨૮ પ્રગ્નઓના એલચીઓ કોતરેલા હતા. દરેકના હાથમાં ઇરાનના રાગ્નને આપવાનું નજરાણું હતું. તેમાં ફર્નીચર, સોનું, એળની અથવા હાથી દાંતની ચીમ્તો, જીવતાં પ્રાણીઓ, સિંહ, સિંહનાં બચ્ચાં વગેરે હતાં. ઇરાની નવું વર્ષ જે તા. ૨૭ મી માર્ચે બેસતું તે સમયનો આ દરબાર હતો. આ કોતરકામ છ કુટ ઉચ્ચાર્ધમાં અને ૧૦૦૦ કુટ લંબાઈમાં હતું. એકંદર કામ એટલું સરસ છે કે આધુનિક શિલ્પકારો તેવું કામ કરવામાં મગફળી માને.

સહેરના તેમજ મહેલોના પાણીનો નિકાલ થવા માટે મુંદર નીકોની યોજના બાદકામ કરતા માલમ પડી આવી અને યોજના બેતાં માલમ પડી આવે છે કે આ કામ અગાઉથી તૈયાર કરેલી પુદ્ધિપૂર્વક યોજના પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું હતું. હવાહિમન તથા આરોગ્યને લગતું જ્ઞાન ઇરાની લોકોએ એસીરીઆ (હિતર પ્રિન્ક) ના તેમજ બેબીલોન (દક્ષિણ ઇરાક) ના લોક પામેથી મેળવ્યું હશે. જગદાદથી ઇરાનમાં ૫૦ માર્ગદિ દૂર આવેલા તલઅસમાર નામના ગામમાં આવી યોજના માલમ પડી આવેલી છે.

વળી મહેલથી બે માર્ગદિ દૂર એક જુનો ટેકરો માલમ પડી આવ્યો હતો. તેનું બાદકામ કરતા તે એક અતિ પ્રાચીન ઇરાની ગામડું હતું એમ જણાઈ આવ્યું. તે ઈ. પૂ. ૪૦૦૦ વરસનું જુનું હશે એમ જણાય છે. ગામડાના ઘરની ૬-૭ કુટ ઉંચી દિવાલોમાં બારીઓ છે. આ પ્રાચીન બારીઓ વિશેની માહિતી પહેલીજ છે. ઘરના બોંયતળીયા ઉપર કેટલાંક માટીનાં વાસણ પડેલાં હતાં. તેની ઉપર મુંદર રચનાકૃતિઓ છે. ચક્રમકની ઊરીઓ વંટ ને વખતના લોક સિકાર કરી પેલાનું ગુજરાન ચલાવતા. વળી તાસકામા પ્રાણીઓનો હાકાં પણ ત્યાંજ પડેલાં બેવામાં આવ્યાં હતાં. ચાર દગ્ગર વરસ પહેલાંના પથરના સુગની અહીં ઝાંખી થાય છે.

નાટ્યપ્રયોગ

કાકુની કાંસરી

અથવા

વલ્લભીપુરનો નાશ

પ્રવેશ પહેલાં

સ્થળા:—વલ્લભીપુરનો રાજમાર્ગ

પાત્રો:—

(૧) કાકુ—ગરીબ મારવાડી

(૨) જોરી મહારાજ—વાઙ્મય ભવિષ્ય જ્ઞેતા
(ભૂખના દુઃખથી બેઢાલ અને કાકુ પ્રવેશ કરે છે.)

કાકુ—

ઉપજાતિ

નસીબ કોણું મુજને નાશ્યો,
પાલી તથા વલ્લભીપુર આપ્યો;
તથાપિ પામું નહિ અન્ન પુરું,
આપ્યું અગાડી મુજ ભાગ્ય પુરું.

માફે નામ કાકુ મારવાડી. મારવાડમાં આવેલા પાલી ગામનો હું વતની. ગરિબાઈએ મને એટલા બધો ઘેરી લીધો કે મારે માફે પડાહું વતન છોડવું પડ્યું. ભૂખના દુઃખે જન્મભૂમિના ત્યાગ કરી વલ્લભીપુરમાં આવ્યો, તોપણ 'એ ભગવાન એના એ'. હંદવત છે કે 'નસીબ' બે ડગલાં આગળનું આગળ.' માફે નસીબ પણ મારા આવના પડલા વલ્લભીપુરમાં આવી પહોંચ્યું છે. ઘણાં કાંદાં માફે છું તોપણ પરાણે એક ટેકના રોડલા જેટલું જ કમાઈ છું. વાહ! નસીબ! તે પણ આગળથી આવીને મારે માટે દીક બેંદોળસ્ત કરી દીધો છે! ફૂર નસીબ! હવે પગદેશમાં નો કંઈ દયા કર! શું ઘેર અને બહાર બધે દુસ્મનાવટ! ઓ! નસીબ! હવે તો દુસ્મન મટીને મિત્ર થા! મિત્ર બનીને દમતે મોંએ મારા રસ્તામાં યુક્તા-બનાં ફૂલ વેર! તું યુક્તાબનાં ફૂલ વેરીશ, કે નું તરતજ તે ધીણી લઈશ! જરા પણ વાર નહિ કરે!

લોહો કહે છે, કે 'પુરવટા કર્મ આકું પાંદકું.' તો મારા કર્મ આકું

રહેલું પાંદડું ક્યારે ખસી જશે! પેલા જોશી મહારાજ લોકોનું ભવિષ્ય જુએ છે. હું પણ ત્યાં જાઉં, અને માફ ભવિષ્ય જોવરાવું. (નય છે)

જોશી મહારાજ—આવો ભાઈ, તમારું નામ શું ?

કાકુ—મહારાજ, મારું નામ કાકુ મારવાડી. વલ્લભીપુરના લોકો મને 'રંક કાકુ' કહે છે, કારણ કે મારા જેવો ગરીબ વલ્લભીપુરમાં ખીજે દોઈ લાગ્યેજ દશે !

જોશી મહારાજ—ભાઈ કાકુ, જગતમાં તડકોઠાંપડો તો આપ્યા જ કરવાનો, રંકને રાગ અને રાગને રંક બનાવનાર પ્રભુની કળા અકલિત છે. પ્રભુ પગમાં ચાહે તે કરે. અરે ! પણ તમારા કપાળની રેખાઓ તો ઉત્તમ પ્રકારની છે ! આવી રેખાઓ તો દોઈક જ સામ્યશાળીના લગાટમાં હોય છે.

કાકુ—જોશી મહારાજ, હું તો એટલો બધો સામ્યશાળી છું કે મને એક ટંક પણ પેટ ભરીને ખાવાનું મળતું નથી !

જોશી મહારાજ—ભાઈ, હાલ તો એમજ દશે, કારણ કે હાલમાં તમારી દશા જરા કઠણ છે. એક મામ પછી આ ખરાબ દશા બદલાઈને શુકની દશા ખેસશે, ત્યારે તમે સુખી થશો. તમારા હાથ ખતાવો જોઈએ. (હાથ બતાવે છે) ઓહો ! તમારી હસ્તરેખાઓ તો રાગના જેવી છે ! નજીકના ભવિષ્યના જ તમે લક્ષ્યાધિપતિ નહિ, પણ દુરગાધપતિ થશો !

કાકુ—મહારાજ ! મારે તો લક્ષ્યાધિપતિએ નથી થવું અને દુરગાધપતિએ નથી થવું ! મને તો બે ટંક પૂરતું ખાવાનું મળે તો બસ !

જોશી મહારાજ—મારું ભાષેલું ભવિષ્ય કદીપણ ખોટું પડતું નથી. જો એક વરસની મુદત પછી તમે દુરગાધપતિ ન થાઓ, તો હું આ સંસારનો ત્યાગ કરીને જંગલમાં ચાલ્યો જાઉં !

કાકુ—મહારાજ ! એટલું બધું ખાત્રીપૂર્વક કહો છો ? દશે ! આપનું ભવિષ્યકથન 'સાચું' પડશે તો આપણને બન્નેને લાભ છે. હું દુરગાધપતિ થઈશ, અને આપને જંગલમાં નહિ જવું પડે ! પરંતુ હમણાં તો આપે મારું ભવિષ્ય જોયું તેની દક્ષિણા આપવાને મારી પાસે એક રાત્રી પાઈ પણ નથી !

જોશી મહારાજ—ફીકર નહિ ! દક્ષિણાની કંઈ જરૂર નથી. જો તમે દુરગાધપતિ થાઓ, તો આ જોશીને યાદ કરજો !

કાકુ—મહારાજ ! જરૂર યાદ કરીશ, પણ હાલ તો આ રંક કાકુ આપની રગ લે છે ! (નય છે)

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ:—કાકુ શેઠની હવેલી

પાત્રો:—

(૧) કાકુ શેઠ—વલ્લભીપુરના કરોડાધિપતિ શેઠ (બૂતકાળનો રંદ કાકુ)

(૨) દરવાન—હવેલીને દરવાજો ફેંકી કરનાર.

(૩) જોશી મહારાજ—રંદ કાકુનું ભવિષ્ય જોનાર

(૪) મનોરમા—કાકુ શેઠની પુત્રી

કાકુ શેઠ—

વસંતતિલકા

પ્રારબ્ધતા સકળ ખેલ વિચિત્ર ભાસે,
તેની ખૂબી અજાણ પાઠ નહિ પમાશે,
તે રંદને પલ્લકમાં નૃપાને થનાવે,
રાગનહેને ગરીબ છેક કરી સતાવે.

મારોજ દાખલો ! એક ટંકના ચેટલ. મારે વલ્લભાં મારનારો હું કાકુ મારવાડી કરોડાધિપતિ થયો ! મારી અલ્પતા મારિબાઈને લીધે વલ્લભી-પુરમાં રંદ કાકુના નામથી ઓળખાતો રં. આજે એજ વલ્લભીપુરમાં કાકુ શેઠના નામથી ઓળખાઈ છું ! રં. વેલ પહેલાં મારી આછછ સાંભળવાની પણ આનાકાતી કરના, તેજ પહેલાં આજે મારી મુલાકાત મારે આત આતુર બની ફાંફાં મારે છે ! આ મથા પ્રારબ્ધતા વિચિત્ર ખેલ નહિ તો બીજું શું !

અરે ! પણ મારું પ્રારબ્ધ ઉઠેલનાર પેલા જોશી મહારાજની વિદ્યા જાણી તો ખરી ! તેમનું ભવિષ્યકથન તેમના કહેવા પ્રમાણે અક્ષરે અક્ષર સાચું પડ્યું ! હું લક્ષ્યાધિપતિ નહિ પણ રંદ ઉપતિ થયો ! ભવિષ્ય જોયું તે દિવસે જોશી મહારાજને દક્ષિણા આપવાને મારી પાસે ફુટી ખદમ પણ ન હતી ! તેમણે પણ તે દિવસે ઉદ્દત્તાચી અને તેમની જોશ જોવાની ફીમાંથી મુક્ત કયોં હતો. હવે આજે હું તેમને ચોગ્ય દક્ષિણા આપીને તેમના ઝળંખાંથી મુક્ત થઈશ. એટલા માટે તો મેં તેમને આજે અહીં બોલાવ્યા છે.

દરવાન—શેઠ ! જોશી મહારાજ પધાર્યો છે. તેમને આપની દલુ-રમાં આવવા દઉં ?

કાકુ શેઠ—આવવા દે. (જોશી મહારાજ પ્રવેશ કરે છે)

જોશી મહારાજ—શેઠને જય હો !

કાકુ શેઠ—પધારો મહારાજ, (પ્રણામ કરે છે) અહીં બિરા (ગાદી ઉપર બેસાડે છે)

જેશી મહારાજ—શેઠ! આપે મને કેમ બોલાવ્યો? મારા કંઈ કામકાજ હોય તો બેલાસક કરમાવો.

કાકુ શેઠ—મહારાજ! હું રંકે કાકુ આપના આશીર્વાદથી ધન થયો છું. આપે તે દિવસે મારૂં ભવિષ્ય જોયું હતું, તેની દક્ષિણા આપ માટે આપને બોલાવ્યા છે.

જેશી મહારાજ—શેઠ! આપ શુભ અને એકવચની છો, એ આપે મને માદ કયો; નહિ તો ગરિબાઈમાંથી 'શ્રીમંત' થએલા ધણુ શેડીઆ લક્ષ્મીના મદમાં અંધ બની ભૂતકાળ ભૂલી ગય છે!

કાકુ શેઠ—મહારાજ! ભૂતકાળ ભૂલે એના જેવો બીજો મૂખ કોણે હો મહારાજ આ તમારી દક્ષિણા. (ચિટ્ટી આપે છે) આ ચિટ્ટી આપ દુકાને મુનીમજને 'મનાવશો, એટલે ને તેમાં લખેલી રકમ આપને મોકલાવી આપશે.

જેશી મહારાજ—(ચિટ્ટી વાંચીને) અધધધ! શેઠ, આટલી બધી દક્ષિણા! એક લાખ રૂપીઆ!

કાકુ શેઠ—હા, મહારાજ! હું કરોડાપતિ થઈશ એવી સાચ આગાહી કરનાર જ્યોતિર્મીની અમતકારી પિઠ્ઠાની કદર કરવી એ મારી ફરજ છે! હું કરોડપતિ થયો, તો મારા જેશી મહારાજ લક્ષાધિપતિ ન થાય!

મનોરમા—(પ્રેશ કરીને) બાપુજી! આ કાંસકી મને બહુ ગમે જુઓ તો ખરા! તેમા જરેલી હીરાકણીઓ કેવી અગમગે છે!

કાકુ શેઠ—બેન! તને કાંસકી ગમી તેથી મને 'બહુજ આનંદ થયા. બેન! આ જેશી મહારાજને પ્રણામ કર, અને કાંસકી તેમને બતાવ.

(મનોરમા જેશીને પ્રણામ કરી કાંસકી આપે છે)

જેશી મહારાજ—(કાંસકી ધારી ધારીને જુએ છે) શેઠ, આ કાંસકી મુંદર તો છે, પણ.....

કાકુ શેઠ—મહારાજ! 'પણ' કહીને કેમ અટકી ગયા? સવા લાખ રૂપીઆની આ રતનજગિત કાંસકીમાં આપને કંઈ બિચુપ જણાય છે?

જેશી મહારાજ—શેઠ! બિચુપ તો કંઈ નથી, પણ ભવિષ્યમાં આ મહામહી મનોહર કાંસકી આપને દુઃખરૂપ થઈ પડશે!

કાકુ શેઠ—શું કહોછો! મહારાજ, એવું હોય તો આ કાળમુખી કાંસકીને દરીઆમાં ફેંકાવી દઉં!

મનોરમા—(ગભરાઈને) ના, આપુછ ! ના, આ કાંસકી તો મને મારા જીવ કરતાં પણ વધારે વઢાલી છે ! એને દરીઆમાં ફેંકી દેવાય કે ? મહારાજ ! લાવો મારી કાંસકી ! (કાંસકી લઈને જીન ખેંડમાં ચાલી જાય છે)

જેશી મહારાજ—શેઠ ! ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી, પણ ભવિષ્યમાં આ કાંસકીની ખાતર કોઈની સાથે વેર ન બાંધશો. એવો સમય આવે તો આ કાંસકીને જતી કરવો. મારી આટલી સૂચના જરૂર ધ્યાનમાં રાખજો.

કાકુ શેઠ—આપની સૂચના હું જરૂર ધ્યાનમાં રાખીશ.

જેશી મહારાજ—શેઠ, હવે હું રત્ન લઈશ. પ્રભુ આપનું કલ્યાણ કરો.

કાકુ શેઠ—પધારજો મહારાજ. (જાય છે)

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળ:—વલ્લભીપુરમાં રાજમહેલ.

પાત્રો:—

(૧) શીલાદિત્ય—ગુજરાતના મહારાજાધિરાજ.

(૨) પ્રતિહાર—રાજનો સેવક

(૩) ઉચ્ચસેન—શીલાદિત્યનો પ્રધાન

(૪) કાકુ શેઠ—વલ્લભીપુરના કરોડપતિ શેઠ.

શીલાદિત્ય—

શાહુલવિકીડિત

સંતાપે જનને જરૂર અતિશે મંબંધોનાં બંધનો,

તોપે તોડી શકે ત કો જગતમાં એ રોડનાં બંધનો;

લીધી છે હદ કારમી કુંવરીએ ખાતીપોતી તે નથી,

ખાવુંપીવું ગમે ન લેશ મુજને હૈયું બળે રોડથી.

સંબંધીનાં બંધનો એવાંજ હોય છે ! સત્તાનોનાં દુઃખથી માઆપનાં હૃદય વલોવાય, અને માઆપનાં દુઃખે સંતાનો એબાકળાં બની જાય ! પરસ્પરનાં રોડબંધનજ આ પ્રમાણે એક જીવન સંતાપે છે. મારે પણ એવુંજ થયું છે. કુંવરીના મનનો સંતાપ મારા મનને સંતાપી રહ્યો છે. કુંવરીએ બે દિવસથી અજનો ત્યાગ કર્યો છે, એટલે મારા હૃદયમાંથી શાન્તિ ચાલી ગઈ છે. તેને કાકુ શેઠની પુત્રીની રત્નજડિત કાંસકી જોઈએ છીએ, તે તેને બહુ બહુ સમજાવી. એના કરતાં પણ વધારે દીનતી મુંદર કાંસકી કરાવી આપવાનું કહ્યું, પણ તે એકની બે થતી નથી. એને તો એજ કાંસકીની રહ લાગી છે.

ફેની—મારતરસાહેબ, જર ધાણુંજ તોફાન કરે છે. જર એમને શિક્ષા કરશોજી.

શિક્ષક—આપ એમનાં શું સગાં આજો છો ?

ફેની—મોટી બેન.

શિક્ષક—આપ એમનાં મોટાં બેન હોય નાની બેનને શિક્ષા કરાવવા માટે કહેવા આવ્યાં, એ તમને યોગ્ય લાગે છે ? બે યોગ્ય લાગતું હોય અને શિક્ષા કરવાથી તોફાન કરતાં બંધ થશે એમ આપ માનતાં હો તો હમણાજ આપના દેખતાં દસ પંદર મોટી લગાવી દઉં.

ફેની—નહિ, નહિ, સાહેબજી ત્યારે કરવું શું ? આજો દિવસ મરતી, તોફાન, રમત કર્યાજ કરે છે.

શિક્ષક—એક ઉપાય છે. કોઈ સારાં શિક્ષિકાને સાથીદાર તરીકે રાખો.

ફેની—ના સાહેબ, એટલો ખર્ચ કરવાની શક્તિ નથી.

શિક્ષક—બે શક્તિ નથી, તો પિના ખર્ચ બાળક તોફાન કરવું બંધ થાય એવા ઇલાજો તમારે શોધવા જોઈએ. બાળકના તોફાનનું કારણ તમે જાણો, અને તે મુજબ વર્તો તો તેઓ કોઈ દિવસ તોફાન નહિ કરે; ઉલ્લટું તમે પોતે તેના તોફાનમાં રસ લેજો. તેના તોફાનમાં તમને આનંદ મળશે. મારી પામે તો કોઈપણ બાળક તોફાન કરતુંજ નથી અને ખામ કરીને તમારી જર તો કદીજ નહિ.

ફેની—જી, એટલા માટેજ હું આપને કહેવા આવી છું. એક સમય એની તબીબત સારી ન હતી તોપણ એ શાળામાં આવી હતી.

શિક્ષક—કારણ કે તમે તેને ખીચરાવો છો, શિક્ષા કરો છો, લડો છો; એટલે તમારાથી ખીએજ ને ! તમે કંઈ કાર્ય કરતાં છો અને બાળકની તમને વિશ્વરૂપે થાય તો તમે કેટલાં ખીચરો છો ? તો પછી બાળકની રમતમાં તમે ખલેલ કરો તેના પર તેની શી અસર થાય તેની કલ્પના તમે કોઈ વખત કરી છે ? આજથી તમે તેને શિક્ષા નહિ કરવાનું કે નહિ ધમકાવવાનું વચન આપો તો તે પણ આજથી તોફાન નહિ કરે એવું હું વચન આપું છું.

ફેની—હવેથી હું એને લડીશ નહિ, પણ આપ શિખામણ તો જર આપશો. હું આપની ઘણીજ આભારી થઈશ. હું આપનો ઉપકાર માનું છું.

નિર્દોષ બિચારી આળા અમારી વચ્ચે થતી વાતચીત સાંભળતી હતી. એ વાતચીતના વાતાવરણે કરીને નાની આંખોના મન ઉપર તેની, એવી તો ઊંડી અસર થઈ કે તે બિચારી ત્યારથીજ તોફાન કરવાનું બૂમી ગઈ. કુંક સમય વીત્યા બાદ એજ જરે એક મિટ્ટી મારા હાથમાં મૂકી. જેમા એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે મારું બેન હવે ઘણુંજ સાણું થયાં હાગે છે અને હું આપની ઘણીજ આભારી છું.

શિક્ષકજીવનમાં આવા ઘણાએ દ પડાઓ શિક્ષકો અનુભવે છે. આવી કારિયાદોનો લાભ લઈ શિક્ષક અત્યંત માતાપિતાને બાળસ્વભાવની કંઈક ઝાંખી કરાવે તોજ આવી કારિયાદ કંઈક અંશે નાબુદ થાય.

તોફાન કરવું, નાચવું, ફરવું, માસમાસ કરવી, ભાંગફાટ કરવી, રમવું વગેરે ક્રિયાઓ બાળકને મન રમત છે. આ વાવચ્ચાની બાળવેષ્ટાઓ છે. એ તેનો અતિસ્વભાવ છે. બાળક પોતાના અતિસ્વભાવ પ્રમાણે તોફાન આ રમત કર્યાજ કરે છે. જો કે તોફાન શબ્દથી બાળક તદ્દન અજાત હોય છે, પરંતુ માળાપને મન તોફાન તે બાળકને મન રમત હોય છે. એ રમતોદ્વારા બાળક પોતાની શક્તિઓનો તેજજ આત્માનો વિકાસ કરે છે. મનને પ્રવૃત્તિત કરે છે, ઉત્તેજાવે છે. એ ઉત્તેજાનમા અવરોધ કરવો એ માળાપોની ગંભીર જૂઠ છે. બાળકનું ચિત્ત અનિચ્ચંબળ હોય છે. બાળકના મનને વાંદરાના મન સાથે માનસશાસ્ત્રીઓ સરખાવે છે; એટલે કે જે બાળક બાળવયમાં તોફાન કરતો નથી, નાચતો ફરતો નથી, રમતો રમતો નથી તેમજ વિવિધ દરજ્જાથી આકર્ષાતો નથી તે ખરી રીતે બાળક કહે. વસવવાને યોગ્યજ નથી. બાળક બાળવયમા તોફાન નહિ કરે તો ક્યારે કરવાનો ! બાળકની બાળકીડા એજ તેના બાળવયની નિશાની છે. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ કીડાએત હંતુપુરસ્કર હોય છે; એ રમતો બાળકના શારીરિક વિકાસનું પ્રથમ પગથીડું છે. બાળકની શારીરિક સ્થિતિ સારી હોય તોજ પોતામાં રહેલી સદૃશ શક્તિઓને ખીલવી શકિ-શાળી બની શકે. મારેજ બાળકને રમન એ તેનું મનમમનું કાર્ય છે. રમતથી બાળકના શરીરને પુષ્ટિ મળે છે એટલુજ નહિ; પરંતુ માનસિક તેના અને નૈતિક ગુણો પણ કેળવાય છે. રમતથી બાળક રચાયથી, ન્યાયી, સંયમી, સહકારી, સમજાવી, માયાળુ, ધૈર્યવાન, સત્યવક્તા, વિવેકી તેમજ સદનશીલતાવાળું થાય છે. આ ગુણો બાળક અનેક રમતોદ્વારા સંપાદન કરે છે. બાળઅભ્યાસથી અજાત નાનુબો બાળકની અદ્ધ ક્રિયાઓને, તોફાન આ મસ્તી કહે છે. કેટલાક તેને હાડીકું કે જિટ્ટી કહે છે.

તેઓ રમવા બદલ તેને મારે છે, ધમકાવે છે, ખીવરાવે છે. કેટલાંક માખાપો બાળકને ઘરમાં પુરી રાખે છે. બાળક કદાચ અજ્ઞાનથી અનુચિત કાર્ય કરે તો તો બિચારાનું આવીજ બન્યું. આવી અજ્ઞાત મનોદશામાં માખાપો પોતાના બાળકોનું ઉભવણ વાવિ શી રીતે જોઈ શકે ? માખાપો તેમજ શિક્ષકોએ આદરણ્યું જોઈએ કે બાળકનો દરેક પ્રયત્ન સ્વાભાવિક અને સ્વતંત્ર હોય છે. તેની સ્વતંત્રતા અને સ્વાભાવિકપણું છીનવી લેવામાં આપણે મોટો ગુન્હો કરીએ છીએ. બાળકનું વસ્ત્ર પરત્વે આકર્ષણ એ તેની કુદરતી પ્રેરણા છે. જેવડે કરીને તે કલ્પનામય સૃષ્ટિમાં વિહાર કરે છે એ કલ્પનાએ કરીને ગમે તેવી ચીજને તે ભાગેદોડે છે. આમ બાળકની બાળચેષ્ટાઓ તેના જીવનનાં અંશિક અનુપાતો છે. એનો વિરોધ કરવો એ બાળકને સુદ્ધિહીન, જડ, માથકાંગલું અને નિર્જીવ કરવા બરાબર છે.

કેટલીક વખત બાળક તોફાન કરતાં હલ વટાવી જાય છે. આવા સમયે તેને શિક્ષા ન કરતાં પ્રેમથી થોડા માર્ગે વાળવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો બાળકને તેના તોફાન યા રમતકારાજ તેને થોડા માર્ગે અદાવતમાં આવે તો તેની શક્તિઓ જોવી કે ધ્વજશક્તિ, વિચારશક્તિ, લાગણી વગેરેનો વિકાસ સહેલાઈથી સાધી શકાય જાકી શિક્ષા એ બાળકને મન હાઉ સમાન છે. શિક્ષાના પરિણામે બાળક છુપી રીતે તોફાન કે મસ્તી કરતાં શીખે છે. ઉપરાંત શિક્ષાના ભયે ચોરીચુગલી કરતાં શીખે છે અને આગળ જતા ઉચ્છૃંખા નેમજ ઉદ્વેગ બની જાય છે. છેવટે હુકમો કરવા તરફ પ્રેરાય છે. એજ શિક્ષા તેનું જીવન છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે. જીવનની શુક્રમાર પાંખડીઓ અડાજો વેડફાઈ જાય છે, મારે બાળકને શિક્ષા ન કરતાં તેના ખરાબ તોફાનનું કારણ શોધી લય તથા પ્રેમ મિશ્રિત લાગણીથી તેને સન્માર્ગે વાળવામાં આવે તો તે મહાન નાગરિક નીવડે છે. “કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વહે.”

બાળકને તોફાન કરવાનું કારણ એ થોડા કાર્યનો અભાવ હોય છે. બાળકને ઘરમાં કે સાળામાં કાર્યરહિત રાખે તો જરૂર તેઓ કંઈક ને કંઈક ધાંધલ તો કરવાનાજ; કારણ કે તેમને કામ જોઈએ છીએ. સુરત કે આગસ્ટ થઈને ખેસવાનું તેમને ગમતું નથી. તેમને તેમનો વિકાસ સાધવો છે, એટલે તેમને કાર્યમાં રોકાણ રાખવાં જોઈએ. શિક્ષકે પણ કેટલીક વખત દૂધના કે આનંદ આપવા ખાતર પણ સાળાના બગીચામાં કે ખુસ્તી જગ્યામાં છુટાં મૂકવાં જોઈએ. તે સમયે શિક્ષકે તેમના અનેકવિધ આનંદનું

બારીક અવલોકન કરવું જોઈએ; કારણ કે દરેક બાળકે સ્વયંસિદ્ધિ પ્રમાણે ઇચ્છિત માર્ગે રમે છે. આ રમતોદ્ધારા શિક્ષક તેમના માનસને પિછાની શકે છે અને તે માનસને અનુકૂળ તેમનું હવન થકવા એ અવલોકન ઉપયોગી થઈ પડે છે. શાળામાં રાખવામાં આવતા બગીચા કે ખુલ્લી જગ્યાનું મુખ્ય કારણ બાળકને કુદરતના વાતાવરણમાં રાખવાનો હોય છે અને કુદરતની સાથે તેને ગેલ કરવા દેવાનો હોય છે. કુદરત સાથે તેને નિકટનો સંબંધ છે. પોતાનું બધું તોફાન તે કુદરતી વાતાવરણમાં ફાલે છે; અને એજ કુદરતી વાતાવરણમાંથી તેને હવનની નવીન શ્રેણીઓ મળે છે. ઘણું બાળકને આપણે જાહેર બગીચાઓમાં દરિયાના ધાસમાં આજીવતાં જોઈએ છીએ, કારણ કે કુદરત એ તેમનું હવનધામ છે. બ્યારે શાળામાં ગોંધાઈ રહેવું એ તેમને મન જોલ સમાન થઈ પડે છે. માટે દરેક શિક્ષકે બાળકની સ્વતંત્રતા છીનવી ન લેતાં જેમ બનું તેમ તેમને કુદરતી વાતાવરણમાં રાખવાં. કુદરતના નિયમને અનુસરવા તેમજ બાળક પ્રત્યે શિક્ષાનું વક્ષણ ન લાખવતાં તેની હીલચાલનું અવલોકન કરી તેને યોગ્ય માર્ગે વાળવા પ્રયત્નસીલ રહેવું જોઈએ. સમયાનુસાર બાળકનાં માળાપોને બાળકરખા-વથી જાત કરવા જોઈએ.

માસ્તરશ્રી ટ્યુટોરિયલ હાઈસ્કૂલ,
ગોવાલીઆ ટેન્ક, મુંબઈ.

ચુનીલાલ કાળીદાસ ટ્રસ્ટી

બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયનું શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય-માન્ડી સ્કીમ

હુતર ઉલોગોને મદદ કરવા સારું હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક પાવર આપવા માટે નામદાર હિંદી સરકારે માન્ડી સ્કીમ-ગોળના ધડી કાઢી છે. માન્ડી હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક સ્કીમ હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકેલી બાબત છે. તેણે તેના હુશ્મનોના લયને દર ક્યો છે, અને દિલ્હીમાંથી આજ્ઞાઓને પરિપૂર્ણ પાડી છે. પંજાબ હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક એજન્સીમાં રહેલા સહસ્ર કર્મની વિપુલતાની બાબતમાં સર. સ્ટેમ્પુઅલ હોંગ એક વર્ષ પહેલાં આમની સખામાં ઉચ્ચાણું હતું કે આવા પ્રકારનાં કૃત્યો તે દિલ્હીસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયના શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય તરીકે ગણાશે. તેમના અનુદામાં કહીએ તો “જેવી રીતે રોમન સામ્રાજ્યનાં મદાન ચાલ્યાર ગિદ્ધ તરીકે રોમનાં કૃત્યો ઉત્તર આફ્રિકાના રજોમાં, અને કમ્પેનમાં હજી ગ્યાથી અને હયાત રહેલાં છે,

તેવી રીતે આ-ધરીમેશનનાં કાર્યો (સક્રર જેરેજ) અને હાઇડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક પાવર, ટ્રિટિશ રાજનાં સૌથી મહાન યાદગાર રમારક ચિહ્ન તરીકે રહેશે.”

સાધ્ય થએલા સાહસ કાર્યની લાભરિયતિ જોતાં, નફા વિચારતાં, આખી યોજના હવે તપાસવાનું શક્ય છે. મુંબઈ નજીક ત્રણ ટાટાની સ્ટ્રીમો આવેલી છે. તે સૌથી શ્રેષ્ઠપદ છે. બીજે નંબરે આ માન્ડી સ્ટ્રીમ છે. આ યોજનામાં સ્થાપિત કરેલી ૧૮૦૫૦૦ કીલોવૉલ્ટ્સની શક્તિ છે, અને જો તેની છેલ્લી પરાકાષ્ઠાએ વધારવામાં આવે તો તે ૧૨૦,૦૦૦૦ કીલોવૉલ્ટ્સની સ્થાપિત શક્તિ અથવા પાવર આપશે. હવે તે હુનીઆમાંની સૌથી મહાન યોજનામાંની એક બનશે. નામદાર હિન્દી સરકારે શરૂ કરેલી યોજનાનો પ્રથમારંભ પણ હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક યોજનામાં સૌથી મહાન છે.

હિંદુસ્તાનમાં તે સૌથી પહેલપડેલી ઇલેક્ટ્રિક સીસ્ટમ છે. તે ૧૩૨૦૦૦ વૉલ્ટ્સની શક્તિ આપશે. અત્યાર મુધીની સૌથી વધારેમાં વધારે શક્તિ ટાટાસ્ટ્રીમમાં અને ડી. આર્ચ. પી. રેલ્વેના ઇલેક્ટ્રીફિકેશનમાં ૧૧૦૦૦૦ વૉલ્ટ્સની છે. વળી હિંદુસ્તાનમાં સરકારનું પ્રથમ ઇલેક્ટ્રીસીટીનું આ સાહસ કાર્ય છે. તે શહેરના પાવરનારાઓને વીજળી સૌથી રીતે પુરી પાડશે.

સહગત મી. જી. ડબ્લ્યુ. મીઆરેસે હિંદીસરકારના ઇલેક્ટ્રિકલ એન્ડ પાઈપરે હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિકનું ઉત્પત્તિસ્થાન બીઆસ નદીની શાખા ઉદલ નદીમાં જોયું. તે શાખામાંથી શક્તિ મેળવી શકાશે એમ તેને પ્રથમ જણાયું. પંચમના હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક “સર્વે”-તપાસ માપણીમાં મી. આર. એન. આઈલવોર્ડ પાછળથી ઉદલ નદી તેને માટે યોગ્ય છે, તેમ નક્કી કર્યું.

સર માલ્કમ હેલી એક ભવ્ય કંપનાસ્વપ્ન સેવી રહ્યા હતા. તેઓએ યોજનાને વ્યવહારિક શક્યતાના પ્રશ્નમાં આણી. તેને વાસ્તવિક સિદ્ધિનું કાર્ય સહગત ફર્નાલ જાટેના માર્ગે આવી ૧૩૫. જ્યારે તે યોજના વાસ્તવિક ફર્લાસિદ્ધિમાં પરિણમવાની હતી, ત્યારે નજીકના સમયે તેઓ કમનસીબે મોટર અકસ્માતથી મરણ પામ્યા. સાહસની વિપુલતાને લીધે યોજનામાં દંગ કરી નાખે તેવો અતિવિશાળ અરથ થવાનો હોવાને લીધે, કેટલેક અંશે નિદાખેર ટીકાના દિવસોમાં, જ્યારે સામાન્ય પ્રજાની લાગણીઓ ઘણી નિર્બળ બની ગઈ હતી ત્યારે તેની અડગ શ્રદ્ધાને લીધે, અને તેની અવશ્રાન્ત હિમાયતને લીધે, યોજનાને નિભાવી રાખવામાં તેઓશ્રી શક્તિમાન થયા. તેમના ઉત્તમધિકારી શક્તિમાન લેફ્ટેનન્ટ મિ. એચ. પી. થોમસ આવ્યા. તેમણે યોજનાને હિંમતબેર, આણી રાખી.

ઘણા બહોળા વિસ્તારમાં સૌંદર્ય શક્તિ-“પાવર” પુષ્કળ પ્રમાણમાં પુરા પાડીને પ્રાંતના ઔદ્યોગિક વિકાસને મરકારે આગળ વધારવામાં મદદ કરવી જોઈ એ એવી ઇચ્છાને અમલમાં લાવવાનો માન્ડી હાઇડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક સ્ટ્રીમનો મુખ્ય હેતુ છે. પંજબમાં વ્યાપારી મૂલ્યનો કોલસો નથી, અને જ્યારે કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું, ત્યારે લાહોરમાં બંગાળના કોલસાની એક ટનની કિંમત પચીસ રૂપિયા પડતી હતી. આ કિંમતમાં અડધ ઉપગ્રાંત તર ખસતું હતું. જ્યારે કામ પુરેપુરું સમાપ્ત થાય ત્યારે આ યોજનાનો હેતુ, એવો છે કે ખાનગી વાપરનારોની અને હુજરઉદ્યોગમાં તેને વાપરનારોની જરૂરિયાતો પુરી પાડવાની છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ગામડામાં ખેતીના વિકાસને ખાસ ઉદ્દેશીને, આખ્ય ક્ષેત્રજળની જરૂરિયાતો પણ પુરી પાડવામાં આવશે.

આ યોજનામાં ‘ડબલ સરકીટ ટ્રંક ટ્રાન્સમિશન લાઈન’ (જેની મારફતે વિદ્યુતપ્રવાહ મોકલવામાં આવશે તે રસ્તો) ૧૪૨૦૦૦ યોડ શક્તિનું કામ, જગનદરનગરથી લાહોર (૧૭૩ માઇલ) અને ખીછ ધાન્ય-લાઈનોમાં અમૃતસરથી લુધિયાના (૮૮ માઇલ) અને લાહોરથી હયાલપુર (૮૬ માઇલ) અને ફિરોજપુર (૫૦ માઇલ) સુધી પુરું પાડશે. લાહોર, અમૃતસર અને જલંધરમાં હયાતી ધરાવનારા લાયસન્સવાળાઓને ઘણા જગ્યામાં પાવર આપવાનો ઈગદો રાખવામાં આવે છે અને સત્તાવાળાઓને જેવા કે મોર્થ વેસ્ટન રેલવે ઇંપ્રનિને લાહોરમાં આપવાનો ઈગદો છે. તે ઇંપની અત્યારે વધારે મોટા પ્રમાણમાં વગળથી પાવર ઉત્પન્ન કરે છે.

લગભગ ૧૩ શહેરોમાં સ્થાનિક વહેંચણી પુરી પાડવા સાડ પૂર્ણ થયા તેમજ વ્યવસ્થા કરવાની છે. આને પરિણામે છુટક પાવર પણ આપવામાં આવશે. આ પ્રણાલિ ખીખ વધારે ગામોમાં પાવર મોકલવાની વિચારણા અને મંત્રણા ચાલે છે. ગૌરદાસપુરમાં જાહેર જનતાને ઇલેક્ટ્રિક આપવામાં આવી છે. જાટલા, દીનાનગર, અને પદાનકોટમાં કપટેમ્બર સુધીમાં, કાસુર, ફીરોઝપુર, નનકાના સાહીબ, અને તરન્તરાનમાં ઓકટોબર સુધીમાં, બાગવાનપુર, રાજપુરા, સુદારકાના, અને જગનવાલામાં નવેમ્બર સુધીમાં, અને હયાલપુર ફેક્ટરીમાં ડિસેમ્બર સુધીમાં અને આવતા જન્યુઆરિ માસમાં જલંધર અને લુધિયાનામાં ઇલેક્ટ્રિક પુરી પાડવામાં આવશે.

કપુરથલા રેલ્વેમાં ‘બ્રહ્મસાગ’ (ઘણા જગ્યામાં વિદ્યુત બળ આપવા) પ્રાટે મંત્રણા ચાલુ છે. ફરીદકોટ, મલરકોટલા, અને નબાનાં

દેશી રાજ્યોમાં પાવર પુરી પાડવાનું શક્ય થશે. માન્ડીના દેશી રાજ્યમાં કરારના નિયમો અનુસાર પાવર આપવામાં આવશે.

પ્રથમાર્ધની ગણતરી મુજબ ઇલેક્ટ્રિસિટિ ઉત્પન્ન કરવા સારૂ ફક્ત ત્રણ વીજળી ઉત્પાદકો (જનરેટર) સંખ્યામાં આવ્યાં છે. તેઓ ૧૫૪૦૦૦૦૦૦ યુનીટ વિદ્યુત પુરી પાડવા સમર્થ છે. તેના ૬ ભાગ યુનીટ આશુ-કાયમ મળતા રહેશે. શહેરની વસ્તીને આ યોજનામાંથી ઇલેક્ટ્રિસિટિ આપવામાં આવશે. તે કાં તો સરકાર ખાસખાસ આપશે અથવા લાયસન્સવાળાઓની મારફતે પુરી પાડવામાં આવશે, અને તે ૧૧૨૫૦૦૦ યુનીટ થશે. જે રસ્તે યર્ધને વિદ્યુત મોકલવામાં આવશે, તે લાર્મનની એટલી શક્તિ છે કે તે બ્રાન્ચ લાર્મનને પુરી પાડવા ઉપરાંત પાસેનાં ગામડાનાં ક્ષેત્રફળમાં વિદ્યુત પુરી પાડવા શક્તિમાન છે. એમ આશા રાખવામાં આવે છે કે વખત પસાર થતાં ખેડૂત લોકો જે પ્રદેશમાં નહેરો વાટે પાણી મળી શકતું નથી તેમાં પાણી ખેંચવા સારૂ, પાણી ભરાઈને ભરી ગએલા વિસ્તારવાળા જમીનના પ્રદેશના ઉદ્ધાર સારૂ, અને ખેતીવાડીના કામ સારૂ તે વિદ્યુત લેશે.

ઔદ્યોગિક અને ખેતીવાડીના કામના અર્થે વિદ્યુતખર્ચ જઠાતના ધો-રણ ઉપર પુરૂ પાડવામાં આવશે, પરંતુ તે જઠાતના ધારાધોરણ, નિયમો, અને કરાર એવા રહેશે કે તેથી વિદ્યુત ખર્ચનો પુષ્કળ જથ્થામાં ઉપયોગ કરનારને અને વાપરનારને હાંમેસનો ફાયદો થશે.

“સર્વિસ” જઠાત નાખવામાં આવશે કે જેથી ઘરગથ્થુ ઉપયોગ જેવા કે ઇલેક્ટ્રિક પંખાઓ, રોશની, બધા ગૃહઉદ્યોગમાં જેવાકે રાંધવાના કામમાં, તપાવવાના કે ઉપ્પુ કરવાના કામમાં, અને શીતળતા બનાવવાના કામમાં વિદ્યુતનો વાપર કરનારાઓને ધણુંજ ઉત્તેજન મળશે. આ જઠાતને પરિણામે આગા બધા ગૃહઉપયોગને સારૂ ફક્ત એક મીટર અને ગૃહતારનો એક ‘સેટ’ સંખવાથી વિદ્યુત પુરી પાડવામાં આવશે, અને તેથી તાર જઠાવવાનું ખર્ચ ધણુંજ ઓછું થઈ જશે, અને આપનાર અને વાપરનાર વચ્ચે થતી વારંવાર સામાન્ય અચૂકમણનું પૂજ નાશ પામશે.

દલપતસિંહ પી. પરમાર. બી. એ.

હેડમાસ્ટર, એ. વી. સ્કૂલ,

માણસા (મહીકાંકા).

ધરમાં બાળકનું સ્થાન

ધરમાં રસોઈ રોજ થાય છે. રસોઈ કોને પૃષ્ઠીને થતી હશે ? ઘરનાં મોટેરાંને. પણ કેટલી માતાઓએ રસોઈ વખતે વિચાર કર્યો છે કે બાળકોને આ લાવશે કે નહિ, તેને પગે કે નહિ. બાળકને તીખું લાગે, ખાટું ગમતું ન હોય, તો આપણે નોકરીએ-કે “પણ એવી દેવ પણ પાડખી જોઈએ ને” ? આપણને જેન ગમે તેમ બાળકને ખાવાની હિમાયત કરીએ, એ આપણી અજ્ઞાનતા.

બાળકે આપણા હુકમો પાળવાનું જોઈએ; કાણકે આપણું શરીર તેના કરતાં મોટું છે, પણ એટલેથી આપણને રંગના ક્યાં છે ? એણે તો આપણી દેવાને, આપણી પસંદગીને, આપણા શોખને પોતાના કરવા જોઈએ. આપણે હમ્મીએ છીએ કે જેવા આપણે છીએ તેવા બાળકો થાય. આપણે જાતેજ દરાવી દીધું છે કે બાળકો માટે જાણી આદર્શ પુરતો છે. આપણાથી ઉચ્ચશક્તિનાં ને ઉચ્ચશક્તિનાં બાળક થઈ શકે એ ખ્યાલ આપણામાં છે ? આપણા વડવાઓ કરતાં આપણી કેટલી ચડતી થઈ તેના ઇતિહાસ આપણી પાસે છે ? યુગ આગળ વધે છે કે પાછળ ?

માનવ બગીચાના એ કુમળા પુષ્પનું જન્મ કરવાની કેટલી દરકાર રાખી છે ? બાળવિચારને હૃદયમાં કેટલું સ્થાન છે ? નથી દુનિયાની નથી કદમના આપણા બાળકોને કેમ ગ્રીક્ષવા દેના નથી ?

બાળકોને ટોપી પહેરવી ન ગમે; પણ દીકરા ઉપાડે માથે ફરે તો બાપની આબરૂ જાણે તેનું શું ? ક્યે વખત ને ક્યે દિવસે કેવાં કપડાં પહે-રવામાં તેનો નિર્ણય તો માતાજી કરે છે. માતાને ગમે તે સીને ગમે. ચોગ્ય કપડાં બાળકે ન પહેવી હોય તો બાળક તો માતાજીજ જાણે ? નાના બાળકનીશી આખર ? બાળકો એટલે માથાપોતી આબરૂ જાળવવાનાં સાધનો. અભિમાનવૃત્તિ અને દંભ મંત્રોપવાનાં સાધકો. આણેલું કપડું ધરમાં ન ગમે ત્યારે બાળકને લાડે નાનાં નમાત્રાં બાળકોને રંગનું લાન ક્યાંથી ! સૌંદર્યનું લાન હોવાજ સચી ! બાળક તો જાણે માથાપોતી બોલતી ચાલતી દોંગલીઓ. અફરો થાડો હોય તોપણ કપડાં પહેરાવજ. એના સુંદર દેહને કૃત્રિમતાથી દાંડીએ ત્યારેજ માથાપોતે નિરાંત વળે, ત્યારેજ આપણી રસિકતા અને કળાનું વીચાળું નીકળે !

બાળક કુદરતનું બચ્ચું અને ખુદનું મેદાન, ખુદની હવા, ‘તડો’ એ એનાં દોસ્તો, પ્રકૃતિનાં ખોજો માતાના બાળકો કરતાં વધારે વ્હાલો. પૃથ્વી તો

માતાનીએ મા. સુરજનો તડકા લાગે ને તાવ આવે તો ? જમીનમાં આજોટે ને કપડાં બગડે અને સરીર બગડે. આપણી આ ખોટી અજ્ઞાન માન્યતાઓ, આપણે અને બાળક માટે કાયદા લુદા. બાળકને પૂછીએ, તારે કપડાં સાચવવાં છે કે રમવું છે ?

જવાબ મળે છે—“મારે રમવું છે.” એને કુદરતનો સહવાસ બહુ ગમે છે. પ્રકૃતિ સાથે એને ઘણો આનંદ છે. પૃથ્વીની ધૂળ એને ચંદન કરતાંએ વધુ વહાલી છે. પવનની લહેરો આપણી બન્ધીઓ કરતાં વધુ પ્રિય છે. પતંગીર્ષ જોઈ તે પતંગીર્ષજ બની જાય છે. દેડકાં જોઈ એની સાથે નાનવા માંડે છે. આ બધું જોતાં આપણે તેને કેમ અટકાવીએ છીએ ? આંદો તો તેને રોજને રોજ આનંદ આપે. આંદો દિવસે ક્યાં જતો હશે એમ એને ધાય છે. આંદનીમાં નાહવાની એને ઘણી મજા પડે છે, પણ આપણે બાળકને લઈને આંદનીમાં કરવા જવા ક્યાંથી નવરા હોઈએ ! પછી માણસ સાચો ચિત્રકાર ક્યાંથી થાય ? માણસ સંગીત પ્રિય ક્યાંથી થાય ? માણસ કુદરતને ક્યાંથી ઓળખે ? તેની કવિતા શી રીતે કરે ? આમ બાળકને કુદરતથી દૂર રાખવામાં બાળકને શું બનાવીશું ? માણસ કે પશુ ?

આપણા બાળકનું ઘરમાં રથ ન ક્યાં ? બાળકનો કયો ઓરડો ? મકાન બાંધતી વખતે આવો વિચાર કાઢ કરે છે ? ઘર લાડે રાખતી વખતે બાળકના કમવાની, આમપાસના પાનારણની, સંસ્કાર વગેરેનો વિચાર કયો છે ? ઘરમાં બજારની, ચોક્કડી વગેરેની બાબતો ઘરમાલિકને પૂછીએ છીએ, પણ ઘર લાડે લેતાં આપણને બાળક ક્યાંથી સાંભરે ? બાળક માટે લુદી જમા કેવી એ વિચારજ આપણને નવા લાગે છે. એથીજ આપણી ઉત્તમ નાગરિકની આરા નિર્દુષ્ટ જાય છે.

રસોડામાં માને ગજરાગણુ યાવ, રસોડું બગડી જાય, પૂઠન કરતાં તેમાં લાંગ યાવ, દિવાનખાતામાં બાપાણ ચોપડી વાંચતા હોય, ઓટલે મોટાભાઈ, બહેન પાદ કરતાં હોય, ત્યારે બાળકે રમવું ક્યાં ? પાતો કરવી ક્યાં ? ખેલવું દૂરવું ક્યાં ? કદાચ એકાન્ત ખૂણો મળી જાય તો ત્યાં બાળકની કલ્પના દોંગલા દોંગલીથી ખીસે ખરી ? આમ કંઈ કલ્પના-શક્તિ ન ખીસે ! કેળવણીકરનો એ એક ભ્રમ છે.

આપણા માટે, મહેમાન માટે, આપણી ખોટી પ્રતિષ્ઠા માટે આપણે ખુરસી ટેબલ વસાવીએ. તો આપણા બાળક માટે ફાટલી જનજમ પણ હોય છે ખરી ? એને તો કહીએ નીચે બેસ. આપણા મિત્રો માટે આપણે ઘણું

કરીએ છીએ, તેમ બાળકનો મિત્ર આવે ત્યારે બાળકે ક્યાં બેસાડવો ? આપણે જરાપણુ જાણવા પ્રયત્ન કરતા નથી કે બાળકોના પણ દોરતો હોય છે. દોરતો તો આપણનેજ હોયને ! નાનાં બાળકો વળી દોરતીમાં શું સમજે ? અરે ! પણ આપણી સ્વાર્થી દોરતી, અને બાળકોની દોરતી તો કેવળ નિર્દોષ છે એ ચોક્કસ સમજાવે.

બાળકને વસ્તુઃસંગ્રહ કરવા એકાદ પેરી સોંપી છે ? એની પાસેનાં દીંગલી, પીછાં, કોડીઓ વગેરે ક્યાં મૂકે ? કેડીઓ કોઈ લઈ ન્વય તો એને મન બહુ રાજ ગયું. કેડલી વિચિત્રતા ! અરે એમજ જાણીએ છીએ કે બાળકમાં શક્તિ નથી, અને તેના બદલ આપણે કામ કરીએ છીએ. બાળકને પાણી આપણે આપીએ, કપડાં આપણે પહેરાવીએ, ઘાળી પણ આપણેજ માંડીએ, લોહા ખાલા પણ આપણે ઉનારી દઈએ. માથાપો એમ દાવો કરે છે કે અને બાળકને મુખી કરીએ છીએ. એ અસાનીઓ સમજતાં નથી કે બાળકને પહે પહે અપગ બનાવીએ છીએ. આપણે પશુ જેવા બનીએ છીએ. આપણને બાળક ઉપર વિશ્વાસજ નથી. કાચનો ખાલો ધોવા દેતા નથી, રસોઈ પીરસવા દેતા નથી, ચૂસામા દેવતા સજાગવવા દેતા નથી, સગડી ચેતાવવા દેતા નથી, તેન નાના કપડાં ધોવા દેતા નથી; પણ એને બદલે આપણે એની પથારી પાથરી આપીએ છીએ, વાસણ માંડીએ છીએ, કપડાં પહેરાવીએ છીએ. બાળકો તો બહુ કરી શકે, પણ આપણને એ સહે છે ક્યાં ?

બાળકને યોગ્ય સ્થાન આપીએ તો જુદવી ઉપર સ્વર્ગનું રાજ્ય સ્થપાય.

સિમોદ્ર,

તા. અંકેશ્વર.

અનુપ દેવદાસાઈ દીવાલાલ.

આશિષ શિક્ષક.

બહેરાંમુગાં બાળકો કેવી રીતે બોલતાં શીખે છે

બહેરાંમુગાં બાળકો આંખદાર સમજીને બોલતાં થઈ શકે છે એનું કારણ શું ? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવો ઉચિત છે. આપણે બેઈએ છીએ કે સાંભળી શકે છે નવાં નાનાં બાળકો પોતાની માતૃભાષા સાંભળીનેજ બોલતાં શીખે છે. બીજી રીતે કહીએ તો આપણા બોલ એ અવાજ છે અને તેના મોર્મ દવા વડે જાનકાર મગજમાં બેઈ જાનકારુણ્ય સાથે અવગણ છે ત્યારે તેને જે દીર્ઘબોધ

ગ્રામ્યશાળા

દેશની સકળ ઉન્નતિનું કારણ કેળવણી છે. જે દેશ સુશિક્ષિત હોય છે તે દેશની આપત્તિઓ દૂર ભાગે છે. દેશની વસ્તીનો મોટો ભાગ ગામ-ગામમાં વસે છે. આથી ગામડાંની કેળવણી તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું ખાસ આવશ્યક છે. ગ્રામ્યશાળાના શિક્ષકોને યહેરની શાળાઓના શિક્ષકો કરતાં વધારે મુશ્કેલીમાંથી પસાર થવું પડે છે. ગ્રામ્યશાળાના શિક્ષકોની કેટલીક મુશ્કેલીઓ અને તે નિવારવાના યથામતિ ઉપાય આ નીચે જણાવવા સ્વ-લ્પ પ્રયત્ન કર્યો છે.

ગ્રામ્યશાળામાં ત્રણ કે ચાર ગામના વિદ્યાર્થીઓ ભણવા આવે છે. કેટલીક જગાએ ચાર કે પાંચ માધ્યમ દરથી વિદ્યાર્થીઓ ભણવા આવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓને શાળામાં આવતાં મોકું થાય એ સ્વાભાવિક છે. રસ્તાં ઓઢાડો હોય; વચ્ચે નદી, નાળાં આવતાં હોય તો યોમાસાની મોસમમાં અતિશય વરસાદના સમયે વિદ્યાર્થીઓથી કદાચ શાળામાં ન પણ અવાય; અને માટે ખાસ કંઈ યર્થ શકે નહિ. મોડા આવવામાં કે ન આવવામાં બાળાં કાઢી વિદ્યાર્થીઓ પ્રમાદ સેવતાં જણાય તો તેમને જરૂર અટકાવવા. ગામડાંની શાળાઓમાં મોટો ભાગે ખેડૂત વર્ગનાંજ બાળકો ભણવા આવે છે. તેમનાં માખાપ ગેરહાજરીના અસાલથી અસાત હોવાથીજ તેઓ પોતાનાં બાળકોને ખેતીના કામમાં શેડે છે, અને ગેરહાજરીમાં વધારો કરે છે. આવી જગાએ શિક્ષકે બાળકનાં માખાપને નિયમિત હાજરીના લાભ સમજાવી તેમના બાળકોને તેઓ દરરોજ અને નિયમિત શાળામાં મોકલે તેમ કહેવું. તેમને સમજાવવું કે નાના (ઉમેરે) બાળકથી કામ-શેરું જેટલું નુકસાનકારક છે તેટલુંજ તેનાથી એ વધારે નાના બાળકને ખેતીના કામમાં મોકલવું એ અહિતકર છે. પ્રતિદિન આગળને આગળ વધતા પ્રવૃત્તિના આ જમાનાના બાળકને વ્યગ્રણુ રાખવાના ગેરફાયદાઓ પ્રસંગે પ્રસંગે તેમને સમજાવવા. તેમજ પ્રદર્શન અને મેળાવણીઓ કરી વિદ્યાર્થીના વાલીઓને શાળામાં નોતરી શાળાના શિક્ષણની વિશેષતાઓ અને લાભોનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન તેમને કરાવવાં. આમ કરવાથી તેઓ પોતાનાં બાળકોને નિયમિત અને દરરોજ શાળામાં મોકલવા યર્થ જશે. બાળકોને શાળાના વિવિધ વિષયો રસિક શૈલીથી શીખવવા. વાર્તાઓ, રમત ગમત, ચિત્રદર્શન અને કાવ્યવાચન ઇત્યાદિ રસપ્રેરક વિષયોનો ઉપયોગ કરવાથી બાળકો શાળાના અન્ય વિષયમાં પણ રસ લેતા યર્થ જશે, અને હાજરીનું અનિયમિતપણું મોટે ભાગે દૂર થશે.

આમ્યશાળાઓમાં મોટે ભાગે સાધનોનો અભાવ હોય છે. સાધન-સંપત્ત શાળાઓ થોડીજ હોય છે. થોડા ખર્ચથી યા મફત મળતાં સાધનો, યુક્તિઓ, કન્ટીનન્ટની રકમ યા તો ગામ શ્રેષ્ઠીના સહકારથી તે મળી રહે. અતિ ખર્ચાળ સાધન સહેલાઈથી મેળવી શકાય નહિ. તેના અભાવે યોગ્ય ઉપકરણ કે ચિત્રથીજ નિભાવી લેવું પડે. અનુકૂળતા મળે પાસેની સાધન-સંપત્ત શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ જઈ તેના લાભ આપી શકાય. આ બધું શિક્ષક મહાશયની કાર્યદક્ષતા અને ઉત્સાહપ્રિયતા ઉપર અવલંબે છે.

આમ્યશાળામાં મુખ્ય શિક્ષકજ ધ્યાન કરીને શિક્ષિત હોય છે, પણ તેના મદદનીશો તાલીમ પામેલા હોતા નથી; તેમ ફેટલીક જગાએ તો તેઓ કોઈપણ પ્રમાણપરીક્ષા પાસ કરી ન હોય એવા હોય છે. ખામ્મ કરીને ગામડાંની શાળાઓમાં તાલીમ પામેલા, સુનંદા અને સેવાભાવી શિક્ષકોજ નિભાવવા જોઈએ; કારણ ગામડાંની શાળાઓ ચલાવવી તે શહેરની શાળાઓ ચલાવવા કરતાં વધારે મુશ્કેલીભર્યું છે. ખીનકંજવાએલા શિક્ષકવાળા શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે મદદનીશોને તૈયાર કરવા પ્રયત્ન કરવો, તેમની સમક્ષ નમુનાના પાઠ આપવા તેમજ પારંપાર તેમના કામનું નિરીક્ષણ કરી તેમને યોગ્ય મૂલ્યના આપી તેમને કામની સરળતા કરી આપવી. આમ પ્રયત્ન વડે થોડા સમયમાં તેઓ તૈયાર થઈ જશે અને આથી શાળાનું કામ દિપાવી શકશે.

ગામડાંની શાળામાં શિક્ષણનું ધોરણ હળવું રાખવું જોઈએ. ધણુંખડું આમ્યશાળાના બાળકની ચપળતા અને આહકશક્તિ શહેરના બાળકની ચપળતા અને આહકશક્તિ કરતાં ઉતરતા પ્રકારની હોય છે. શહેરના વિદ્યાર્થીઓનાં માથાપ મોટે ભાગે શિક્ષિત અને સંસ્કારી હોય છે, તેમજ વિસ્તૃતનાં કાર્ય, યંત્રો ઇત્યાદિ પ્રત્યક્ષ જોવાનો સુયોગ તેમને પ્રાપ્ત થએલો હોય છે. આ બંને લાભોની ગામડાંનાં બાળકોને ઉજાપજ હોય છે. અત્યંત થોડા થોડા પ્રયત્નો, મુરંખ ચિત્રો, લાપણો અને વાર્તાઓદ્વારા તેમની સામાન્ય પ્રવીણતા પિકસાવવા શિક્ષકે પ્રયત્ન સેવવો જરૂરના છે.

બાળકના અધિકારપરત્વે જ્ઞાન આપવાની વાત તો સર્વ ક્ષેત્રે સ્વીકારે છે. બાળકનો અધિકાર પારખી તેને જ્ઞાન આપવાથીજ સફળતા મેળવવાય છે. અધિકારવિહિન બાળકને જ્ઞાન આપવાને આદરેલા પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિપડાય છે. આમ્યશાળામાં બાળકો શુદ્ધિમાન ખેડુત બને, તેમની અવગ્રોહન શક્તિ વિકસે, તેઓ ધાર્મિક, નીતિમાન, અને વ્યાવહારિક બને,

કોઈનાથી છેતરાય નહિ, અને પોતાના ઘરનો ચોકસાઈ હિસાબ રાખી શકે; આવી જાતના શિક્ષણને અગત્યનું સ્થાન મળવું જોઈએ.

એક શિક્ષકને એકજ વર્ગના પચાસ વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા કરતાં બે ત્રણ વર્ગના ત્રીસ વિદ્યાર્થીને શીખવવું વધારે કઠિન છે. કોઈપણ શાળામાં એક શિક્ષક પાસે બેથી વધારે વર્ગો હોવા ન જોઈએ, કેટલીક શાળાના શિક્ષકોને તો ચાર કે પાંચ વર્ગો સાથે શીખવવાના હોય છે. આવી જગાએ મુશ્કેલીઓ ટાળવા સાર અનેક પુક્તિઓ અજમાવવી પડે છે. શાળાનું સમયપત્રક બહુ વિચારપૂર્વક યોજવું પડે છે. શાળાના કેટલાક વિષયોનું કામ શિક્ષકની સીધી અને પાછી દેખરેખ નીચે પણ વ્યવસ્થિત થઈ શકે છે. આવે સમયે વર્ગના વડા વિદ્યાર્થીની મદદથી તથા શિક્ષકની કુનેહ અને સુચોજકપણાથી શાળાનું કામ દિપાવી શકાય છે.

શાળાનાં બાળકો ઘણીવાર નારકોરી ફૂટવી, ઘા પડવો, હાડકાનું ફરમોડ ખાવું, ઇત્યાદિ આકસ્મિક રોગોના ભોગ થઈ પડે છે. આવા સમયે તાત્કાલિક ઉપાયોથી સુચિત શિક્ષક યોગ્ય ઉપચારથી બાળકને જલદી આરામ થાય તેવા પ્રયત્ન કરી શકે છે. ઔષધાલયોના અભાવ-વાળાં ગામડાંના શિલકોએ બાળકોની તાત્કાલિક સારવાર કરવાના કાર્યથી માલિનગાર થવું ઈષ્ટ છે. તાત્કાલિક સારવાર કરવા માટેનાં ઉપયોગી સાહિત્ય અને દવાઓ મામના અગ્રગણ્ય પ્રજાજનોના સહકારથી શિક્ષક સહેલથી મેળવી શકે છે.

સ્વચ્છતા અને સુધઘટાના શિક્ષણને ગ્રામ્યશાળાઓમાં આગત્ય આપવી ખાસ જરૂરી છે. ગામડામાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અસ્વચ્છ અને અવ્યવસ્થિત રહે છે. પુરતકો ઇત્યાદિ બાળકોનાં સાધનો તરફ બેદરકાર રહે છે. વિદ્યાર્થીની આ કુટેવ તો અવશ્ય ટાળવા યોગ્ય છે. તેઓ જાતે સ્વચ્છ અને સુધઘટાથી રહી પોતાનું કામ તેવુંજ નમુનેદાર કરે તેવી સુટેવે તેઓ દેવાવા જોઈએ. સ્વચ્છતાના નમુના અને દષ્ટાંતો આપી તેમનામાં આ સદૃશ્ય પ્રેરવા પ્રયત્ન આદરવાથી બહુ મુશ્કેલી નહિ પડે.

જગતમાં નિત્ય અવતવા બનાવો અને ફેરફાર થયાં કરે છે, તેથી દુનિયાની નવીનતાથી વિદ્યાર્થી વર્ગ અન્તરૂપો રહે તે બીજાકુલ ઈષ્ટ નથી. આ માટે શિક્ષક મામના સિદ્ધિત વર્ગના સહકારથી સોંધું ને શિષ્ટ સાહિત્ય પીરસવું એકાદ સાપ્તાહિક મંજાવી શકે છે. શાળામાં આવતાં આવા સામાયિક, તેમજ મહેનત કરી મેળવેલા થોડા પ્રયોગ સંપ્રદાયી શિક્ષક શાળામાં એક નાનકડું "તાનાલય" ઉધારી શકે છે. આમ

શિષ્ટ ગ્રંથો અને સામાયિકોના વાચન, મનનથી શિક્ષક પોતાના તેમજ અન્ય યોગ્ય અધિકારીના સાહિત્યરસમાં આભિવૃદ્ધિ કરી શકે છે. બાળ-સેવા, જ્ઞાનસેવા, અને દેશસેવા—આવો ત્રિવિધ સેવાનો સુમેળ શિક્ષક સિવાય અન્ય કોઈ ધંધામાં નથી. શિક્ષણ કાર્ય જેવ, પવિત્ર અને સેવાભાવી ધંધામાં જંપલાબ્યા પછી અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી યુક્તિપૂર્વક પસાર થઈ તેને શોભાવવાનું ઇષ્ટ છે. મુશ્કેલીઓ સિવાયનો કોઈજ ધંધો નથી. મુશ્કેલીઓ નિવારવા વિચારપૂર્વકની યોજનાઓની જરૂર છે. “પ્રયાતનથી કંઈ અસાધ્ય નથી.” શિક્ષક મદાસય પ્રતિપક્ષ શોધક અને શોજક બુદ્ધિ રાખી પોતાના કર્તવ્યપંથમાં વિચરે તો પોતાનું કામ જરૂર દિપારી શકે.

પાંડવા શાળા,
વાડાસીનેાર.

}

રેવાશંકર ભટ્ટ

સિનિઅર થયો કે ના થયો

કોલેજમાં ટ્રેનિંગ લઈ, શિક્ષક પદ તું આવીઓ,
સર્ટિફિકેટો મેળવી, સિક્કો લગાવીઓ;
નિર્ભય બની શાળાગર્હો, ખુરશી પર આડો પડ્યો,
રે! બાળનું હિત વીસરી, સિનિઅર થયો કે ના થયો.

૧

શીખ્યો ઘણી તું પદ્ધતિઓ, દુન્યથી અળમો રહ્યો,
શાળા યત્રી ન્યારો રહ્યો, ટચશન મર્હો બૂલો પડ્યો;
શીખ્યો છતાં શીખવ્યું નહિ, છું ટ્રેનર એ ફાંકે રહ્યો,
રે, બાળનું હિત વીસરી, સિનિઅર થયો કે ના થયો.

૨

ગાયકનાં જઈ પ્રગાદી, ધર્મ હતો તેવો રહ્યો;
વિવરના શિક્ષણમર્હો, આદર્શ નો અળમો ક્યો;
ચિત્ત એકીકું ફેસા મર્હો, રે! ત્યાજ તું જૂઠી મથો,
પ્રદિણામ પૂરતું કામ તઈ, સિનિઅર થયો કે ના થયો.

૩

વેતન ઘણું હુંકું દીસે, સાધન ત્રિભોજો થું કંડે,
બુદ્ધિ વિનાનાં બાળકાં, તરત શાળા છાપડે;

• સંખ્યા નહિ નહિ દોઝરી, દહી કમમા તુ ના વળ્યો,
બદાના બનાવ્યાં બહુ બહુ, સિનિઅર થયો કે ના થયો.

૪

• ભાગના દેવો તબી, અંતર પૂત ના આવડી,
• રમેદશીની પાત તેં, કેદી બાળ સાથે ના કરી;

ધોરણ ૩ બ્લં.

વિષય : ભાષા—વાચન .

- સામાન્ય હિંદુ : ગ્રાંજ કુળવી, ભાવપૂર્વક
વાંચતાં દીખવી, ભાષાગદ્યન આપવાનો.

વિ. હિંદુ—વા. મા. પુ. ૩ નંબરો પાઠ ૧૨ શીખવવાનો.

શિક્ષક મિ. આર.
સમય ૪૦ મિનિટ
તા.

કા. પા. ની નોંધ

શેલી

મુદ્દા

વર્ગવ્યવસ્થા

ચિત્રાવલોકન

પ્રિય કરાવી વર્ગને બચારિયત ગોઠવવો.

મારા સામું બુઝો. સાંભળો. આજે તમને હું એક ચિત્ર
બતાવવાનો છું. તે ચિત્ર તમારે બરાબર તપાસીને જોવું. પછી

હું તમને સવાલ પૂછીશ.

પાઠ ૧૧ એ કાઢો. પાઠને મથાળે આપેલું ચિત્ર તપાસો.

ચિત્રમાં દેડલા માણસો છે ? જે જણા ક્યાં ઉભા છે ? બાકીના

જે ક્યાં પડ્યા છે ? તમને એ જે જણા તરવા પડેલા લાગે

છે ? શા ઉપરથી ? ત્યારે કાણે પાડી નાખ્યા હોય એમ

લાગે છે ?

હીક, ત્યારે આ જે ગોરોએ એમને શા મટે પાડી નાખ્યા

તે તમને કહું.

સાંભળો, એમ કહી બિગાસાં જંગે-એટલી વાત નીચે

પ્રશ્નપૂર્વે ફરીશ :

(૨) મુખ્ય વિષય સામગ્રી

વિકટ, બિચ્ચામણું.

વિકટ, આંધારી રાત્રે ત્યારે વાધ, સિંક વગેરે ગર્જના કરતા હોય ત્યારે જંગલ બહુ વિકટ લાગે છે. વિકટ એટલે ? કાઈ કાઈ શબ્દને વાક્યમાં વપરાવી અર્થ આવડયાની ખાતી કરીશ.

હું કા. પા. ની નોંધમાં જણાવેલે સ્થળે એટલેને ભાવન પૂર્વક લાગી બતાવીશ.

નમુનાનું વાચન

નમુનો આપ્યા બાદ, 'વિદ્યાર્થીઓને વર્ગ સમક્ષ કેમ વાંચવું તેની સરના આપીશ. વર્ગની સામે વચ્ચેવચ દટાર ઉભા રહી, ડાબા હાથમાં ચોપડી આંખથી ૧૦-૧૫ ઈંચ છેટે રાખી, બધા સાંભળે તેટલો ઘોંટો પાડી વાંચવું.

સૂચના

એક પછી એક વિદ્યાર્થીને વર્ગ બહાર બોલાવી વંચાવીશ. વાચન વખતે મંઝીલી ભૂલો વિશે વિદ્યાર્થીઓને પૂછીશ. તે 'ક્રિપ્શન' ના આ ભાઈએ 'કેવું વાંચ્યું ?' એમ પછી વાચન-

અક્રિતગત વાચન

એક શહેરમાં ચાર ચોર રહેતા હતા. તેમની પાસે ખેડી આવડે તેવું એ તેડલી જમીન હતી; પણ તેઓ ખેતી કરતા નહિ, ને ચોરી કરી પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવતા. એક બે બાર તેઓ ચોરી કરતાં પકડાયા હતા, ને ભારે સજા થવાથી શરંગમાં ધણી દહાડા રહી આવ્યા હતા.

ભાવાર્થના અંગે

શેલી તરફ લક્ષ દોરીશ. તેમજ વર્ગના બીજા કોઈ વિધ્યાર્થિની
અંગે કોઈકોઈ વાસ્તવ યોગ્યનારને પણ વાંચેલા ફકરાનો સાર પૂછેશ.
ચોરાં શી રીતે. ગુજરાત ચલાવતા હતા ? એમની ખાસે
કેટલી જમીન હતી ? છતાં પણ શા માટે ચોરી કરતા હતા ?
શેની ગણ બેતા તેઓ મતાઈ બેતા ? સંઘ આવ્યો કે તરત
તેમણે શું કર્યું ? ચોરાને બેઈ આગનાળાઓએ શું કર્યું ? ચોરા-
દારોએ શું કર્યું ? પછી ચોરાઓ શું શું પંડામી લીધું ? તે લઈ
જંગલમાં શા માટે ગયા ? ત્યાં તળાવની જગ્યા તેમણે કેમ
પસંદ કરી ? ખૂબ ધન બેઈ બધાના 'મનમાં શો વિચાર
આવ્યો ? એથી બે જથ્થાને ક્યાં મોકલ્યા ? સહેરમાં મોકલાના
મનમાં શો વિચાર આવ્યો ? તળાવે બેઠેલાના મનમાં શો
વિચાર આવ્યો ? બેઈએ આન દગો કર્યો તો શું બન્યું ? જે
માણસ સામાન્ય ખરાબ તોફાને તેમજ બોલું ચાલ એવો અર્ધ
બતાવવા કોઈ કહેવત બોલે. બાળકો બેલતા ગ્રંથ તેમ તેમ
કા. પા. પર કહેવતો નોંધતા જ્યાં. પણ તેને પાઠને લાગુ
પાડી બતાવવી. એવીજ બીજી કહેવતો બોલે. શા પાઠભોની
ચોરાની દમીકત સાથે લાગુ પડાવવી.

(૩) પુનરાવર્તન નાટ્યપ્રયોગ

બાળકો ખાસે નાટ્યપ્રયોગ કરાવી સ્પષ્ટતા દર્શાવવા.

કરે તેણે પામે.
વાંચે તેણે લખે.
ખાડે ખાંદે તે પડે.
કરણી તેવી પાર ઉતરણી.
કર ને ભર.

સુંબઈ દલાલાની ઉર્દુ શાળાઓ માં મંજુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	'પ્રથમ ક્લાર્ક'નું નામ	પ્રગટ કર્તા કે છુટકોલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજુરી આપવામાં આવી છે
૧ પંદિસ્તાન, બીજી આવૃત્તિ	મોસોનાઆલુ મુહમ્મદ હુસેન-આઝમ રદીમગ્રેસ, આફગાનિસ્તાન સાહેબ સેફી સુબહાની	આઝમ રદીમગ્રેસ, આફગાનિસ્તાન, હૈદરાબાદ (કેન્ડ)	૦-૧૨-૦૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટોમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ નઝીરુદ્દીન મુસ્લીમ બુલેટિન	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૩ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૪ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૫ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૬ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૭ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૮ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૯ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.
૧૦ ઉર્દુ પુસ્તકોની યાદી (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોસ્લી મુહમ્મદ અબ્દુલ મલિક	મુસ્લીમ બુલેટિન, હૈદરાબાદ	૦-૧-૩૦	પ્રાથમિક નં. ૧ અને ૨ માટે.

૨૧૬૩-સામાદી, (બીજી આદિતિ)	મીલ્લી અસ્તાદ હુસેઈન	મ પ્રેસ, આગ્રા	૧-૦-૦	"
૨૨૨૧-ચાસત, (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આદિતિ)	મી. જાફર હુસેઈન	અ-લુગને-તરકોએ-ઉર્દુ, ચૌરેઆબાદ	૫-૦-૦	"
૨૩૦૫-અહાર, (૧૯૩૨)	મીર અમ્માં ટેહલવી	"	૨-૦-૦	"
૨૪૫૬-ગાલીબ, (બીજી આદિતિ)	શમસ-ઉલ-હિસા મીલ્લી ગતમ-એ-ફરજે-આમ, અલીગઢ	અનનગીર પ્રેસ, લખનૌ	૨-૦-૦	"
૨૫૫૭-અખલાઈ-મુસોપ, હિરમ-એ-અવ્વલ,	મિ. અબ્દુલ મલક, બી. એ.	અનનગીર પ્રેસ, અલીગઢ	૩-૦-૦	"
૨૬૦૦-ફુલુમ, (૧૯૧૬)	મિ. મુહમ્મદ મહમ્મદ	અનનગીર પ્રેસ, અલીગઢ	૨-૦-૦	"
૨૭૦૦-હિલ-મુસનીરીન, વૉ-લુમ ૧ (સને ૧૯૨૪ ની પહેલી આદિતિ)	મિ. મુહમ્મદ મહમ્મદ	અનનગીર પ્રેસ, અલીગઢ	૨-૦-૦	"

(સહી) એ. એમ. ખાન

પ્રેસિડેન્ટ. ઇન્સ. ઉર્દુ સંસ્થા,
અને

સેક્રેટરી, ઉર્દુ સંસ્થા પ્રેસ કમિટી, પુના.

પુના, તા. ૧-૬-૧૯૩૪.

કમિશનમાં વધારે

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની હરેક નિશાણમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે
અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

કેસમ { સુબસાંતી અને આજીવોધ ૭ નંબરમાં } ચોવીસ
કાગળ { હરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાત્રો

આમ, મ્યુનિસિપલ, ઇસ્ટલેન્ડ, ખાનગી વજેર અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ એ લાજકો અને ગિફ્ટમાં સાસ અને હુંદર બોધપ્રદ
વાક્યો મટિ પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રસાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. કપડી સુચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગડોનારાઓ સદર લેખનકળાને
શોખ રીતે તપાગી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને બોધ શોખ ઇન્સાફ આપડોછે.

૨૫૦ અને તે હપરાત કોપિ ખરીદનારને રો'હરે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ શેસ્ટ માર્કેટ-
નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
ખાસ મંગાવી છે તેની હરેક બોક્સમાં એક નંબરની હલનબારની કિં. રૂ. ૧૫-

મુંબઈ-હાથિલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકારેવી મહાતાના મહિર સામે દુકાન નં. ૨૬૬.

અમદાવાદ-ખાનગી નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહનો કંપનિ.

ગોધરા-એમ. વકીલ અધસી, સરદાર બજાર.

કેળવણીખાતાના એ, હિરેકર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

દેશીહિસાબ

લાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુધારા તથા વંધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા

તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકશેલર્સ એન્ડ પ્રાઈલીપર્સ.

કે. ૩૧૭ કાલકારેવીરોડ-મુંબઈ

ગુજરાત સામયિક

ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભા : પદતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

ખાખર્ચ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભા : પદતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભા : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ થી : કિ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ થી : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : કિ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર સામટી પચીસ પ્રત ઉપર પદતિ વિભાગનું પુસ્તક.

ગુજરાતની જૂગોળ. કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુખ્ય ઇલાકાની જૂગોળ. } કર્તા પ્રોત્તમરાય મળરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની જૂગોળ. } ૦-૫-૦

વાર્તાશ્રી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ સુનોલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લલ્લુભાઈ કેહ ૦-૨૨-૦

શાળાપંચોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (સંસ્કૃતધોરણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-ગગનલાલ માણિકલાલ ધોળકીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશનામું. કર્તા-દુર્ગાસંકર શિવસંકર પારિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપિયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૨-૬

ગજરાવાળા કોપિયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૨-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

લખો:-મેનેજર, શ્રી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

સ્તનપોળને નાકે, રીચીરોડ, અમદાવાદ.

। સુંદર, સરતાં, કમિક થોળાનાનાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, ઉત્તમ પુસ્તકો !

! પણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે !

* મુંબઈ કલેજના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિગ્ધ એનન્સિએ *

પાઠ્યપુસ્તક, હનામ કે લાઈબ્રેરીઝ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો *

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

નવી ૮ મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ તેમજ બીજા વધારા સાથેનું. બાળકોને અતિસર ગરમું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો *

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

ગ્રામા ધોરણથી કોલેજ સુધીની બાળાઓ માટે. વ. ફા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો સાથેનું. બાળાઓને અતિસર ગરમું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ *

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના ઇંગ્લેશ તથા હાન્ડીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનંડગણિત ધોરણ બીજું *

[કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ઇંગ્લેશ તથા હાન્ડીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનંડગણિત ધોરણ ત્રીજું *

[કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ઇંગ્લેશ તથા હાન્ડીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

અનંડગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૬

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામ સાથેની આવૃત્તિ]

* અનંડગણિત ધોરણ છઠ્ઠું *

[ઇંગ્લેશ અને હાન્ડી ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૪-૦

બીજા પુસ્તકો

* અનંડનામું ભાગ પહેલો *

[ઘરનો દિસાખ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦

[પા. ૪, ૫ ને ૬ ના ઇંગ્લેશ તથા હાન્ડીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનંડનામું ભાગ બીજો *

[કુદાનનો દિસાખ, પ. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. ફા. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

અનંડભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના ઇંગ્લેશ બંને ઉપયોગી]

* અનંડભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[ગ્રામા ને પાંચમી ધોરણનાં ઇંગ્લેશ બંને ઉપયોગી]

* સરકાર બાળપોથી ૫ ૧૨ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાનું ગુપ્ત છે.]

ટીપા-જાપરનાનાં મુખકંઠે વખાણે છે. એકતર મંચબી ખાતરી કરો. નકલો માટે

નાથને સોરનામે લખો. સાફ કમિશન ને બીજા પળી અનુરૂપના.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનંડ

દેડમારતર, મેરીયાડિન ગેમ્પરિઅથ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ધોરણ ૬

ફેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અલાઉદ્દીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦	ખાળસંગીતમાળા	૦-૩-૦
કરકત અને રૂલ	૦-૧૨-૦	(દારમોનિયમ ગાઇડ)	
પરમાં અને ખડાર	૦-૧૨-૦	સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો		અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૩-૦
*આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨	૦-૧-૧	*સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧	૦-૩-૦	મુખ્યધિકારી (ઈન્ડિસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
" " લા. ૨	૦-૪-૦	ખાળગીત	૦-૨-૦
મયુરદેવજી આખ્યાન	૦-૪-૦	ખાળિકાગીત	૦-૨-૦
જીમખાતુર્ય	૦-૪-૦	*શાળાપયોગી વાતો	
વીર અગિમન્યુ અને		લા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦
મહુલાદ	૦-૮-૦	ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		ચહેલી વાતો.	૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે કરેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર*

*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧ લો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૨ જે	૦-૪-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૩ જે	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાર્વજનિક શાળાઓને ફેલોએ થોડા વખત ઉપરજોયોપડીઓની
દુકાન ઉઘાડી જે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ
તથા કોપિ, ફોઈંગ, નોટબુકો, રમર, પેન્સિલ, કુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ
વગેરે પ્રજાજન કીદાપત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે.
દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસટ કિમત તથા કમિશન લેવા અને
સંરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે
પરીક્ષા પહેલાં અમારી મુલાકાત લેવા વિનંતિ છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીઝીડ—અમદાવાદ. | ખડામતા શુક્રીપો, રીઝીડ—અમદાવાદ.
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-સાકરણાલ અમૃતલાલ દવે)
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૌથી એવાં સુદર છે કે બાળક મુકેવાયા સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શ્રેણીમાં લખાવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુલું ૦-૪-૦

" ૩ જુલું ૦-૫-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

વિદ્યાર્થી પાસે ભૌગોલિક થએલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ ઉદલામાં

ઉત્તરો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર કાઈનલ પરીક્ષાના બધામ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જમ છે. બીજાં જુની ટખથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાય.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો
(૧૯૮૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

૬-યાઓ માટે

કાઈનલ શિક્ષિકા

૬-યાઓની કાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થએલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જમ છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બહાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થએલો છે. બંનેએ પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત ચાંદી

(તંમામ પુસ્તકો મંજુર છે)

ધોરણ સાતમું: (ગુજરાતી)
(નીચું અંગ્રેજી)

સવાકાની આગવીની ૦-૧-૦
જોડી જોડી વાતો ૦-૪-૦
પ્રાણી પુરાણ ભાગ ૨ ૦-૪-૦
ધોરણ ત્રીજું:

કુરુસદ ૦-૪-૬
અખો ૦-૪-૬
બાળ વિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦
બાળ વિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦
જગતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦
ગીતાંજલિ ૧-૪-૦
ધોરણ છઠું: (બીજું અંગ્રેજી)

અકુલ ૦-૬-૦
ધૂપસળા ૦-૪-૦
સારંગીવાળો ૦-૨-૦
ગોતીના દાણા ૦-૫-૦
તોફાની ટીપુડો ૦-૬-૦
નીલમ ૦-૬-૦
સોનાકુમારી ૦-૪-૦
જરૂરીપુરી ૦-૪-૦
રિક્કિટિક્કિ ૦-૪-૦
જલદુઈ હારે

દાસ્દોષની ૩ વાતી ૦-૪-૦
બુલબુલામળી ૦-૧-૦
ગેધમનુષ ૦-૬-૦
ગિઆઉ ૦-૧-૦
કાતસા કાકા ૦-૫-૦
મધપડો ૦-૧૨-૦

ધોરણ બીજું:
કેરીના ભણ્યાં ૦-૩-૦
નવનીત ૦-૩-૦
રમકડાંની ફુકાન ૦-૧-૦
ગોંસાળની મોજ ૦-૩-૬
અધિગનું રાજ ૦-૧-૦
સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬
મકનો મરતાનો ૦-૧-૬

ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અંગ્રેજી)
બીધમ ૦-૪-૦
સખરસ ૦-૩-૦
કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦
પુસ્તકાલય ૦-૨-૦
જયજયરંગ ૦-૬-૦
બીરબલનો બન્ધુ ૦-૬-૦
અરેખરી વાતો ૦-૩-૦
રશીદની ચેટી ૦-૪-૦

ધોરણ પહેલું:
ચોપગાંની ચતુરાઈ ૦-૪-૦
નવનીત ૦-૩-૦
વાધોનું વન ૦-૪-૦
હાંધી ધમધમ સાથે ૦-૧-૦
લાડ કાબો ૦-૪-૦
ઝેક હોતો કુતરો ૦-૪-૦
પ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧ ૦-૩-૦

ધોરણ ચોથું:
બંગાળી બિરબલ ૦-૬-૦
કચુંબર ૦-૩-૦
બાળ ડાપરી ૦-૩-૦
મુરખમુજ ૦-૬-૦

ગાંધીવ :: ભાગ્યતલાવ, મુરત

આગાંધો માટેના ગાંધીવ પબ્લિકેશનો નમુનો મફત.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્દાઓ અને પ્રગતિમાં માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આચાર-દાદાના ધંખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાયદો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને એટલે આપણા મૃત્યુ પછી સંસ્કૃતિના દંડ અને પીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો દાલતા કરતાં વધારે આરી ચોળના ધરી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અંમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પ્રો “શાયમંડ મ્યુઝિકી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ જગતલાલે બાંધ્યું.

સલાખાસ રોડ-અંમદાવાદ

આનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	વર્તમાન જગત	૩૪૧
૨	સહૃદયતા	૩૫૩
૩	શુભરાત્રી મૂળાક્ષરો	૩૫૮
૪	નાટ્યપ્રયોગ	૩૬૭
૫	ગિનિવાનું બહેરનામું	૩૭૫
૬	રમતનું શિક્ષણમાં મહત્ત્વ	૩૭૫
૭	રેડિઓ-ટેલિફોન	૩૮૨
૮	આદર્શ શિક્ષક	૩૮૫
૯	ખાનગી બહેરખબરો	૩૭

ના. બ્રિટિશ સરકારે પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓ માટે મેન્ડુર કરેલું

સ્ત્રીઓ માટેનું ખાસ સાંસાદિક

સ્ત્રી-શક્તિ

તંત્રી:—શ્રી કાન્તાજીરી ઈ. ડૉક્ટર

—: દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે. સવાજમ રૂ. ૫:—

આ સાહવાદિકમાં ખાસ સ્ત્રીઓના જ વિષયો, સ્ત્રીઓપયોગી વાર્તાઓ, કથાચાનના લેખો, ગરબા, લોકગીતો, લઘુગીતો, તથા સંહિતને લગતી ગ્રાન્થ ગ્રંથો આપવામાં આવે છે. નમુનો મફત

લખો:—શ્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

ગુજરાત સાઝાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૪

[અંક ૯]

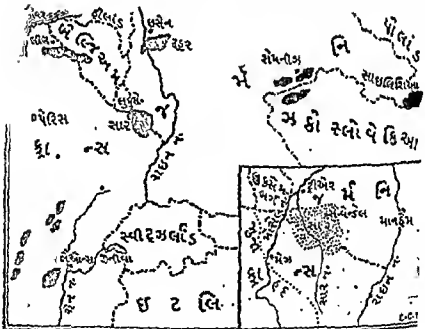
વર્તમાન જગત

કપાસના દગમાં ચીનમારીનો પ્રવેશ જેમ ભયંકર અગ્નિ પ્રકટાવે છે, તેમ જગતના નાનાસુનાં બનાવથી અનેક રાજકીય વિચલનો બનાવ્યા છે અને બનશે પણ ખરા. આફ્રિકાના પાટવી દુર્વરનું એક સર્પિચનના હાથે ખુન થતાં યુરોપનો પ્રચંડ દાંયાનજ સને ૧૯૧૪ માં લબ્ધી હાંપો અને યુરોપના રાજકીય નકશાની પુનઃ ઘટના વર્ષેસના ક્રાંતકારથી સ્થાપિત થઈ. મોટી તેમજ નાની પ્રજાઓને અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનના આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાંતથી સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું અને ભાષા અથવા જાતિ પ્રમાણે યુરોપનો નકશો બદલગી બન્યો. દેશીક પ્રજાઓ જેમને સમુદ્રનો કોરો નહોતો તે મળ્યો અને દેશીક પ્રજાઓને દરીઆનાં દર્યાન દુર્જલ થઈ પડ્યાં. જર્મનિ જેવી મહાપ્રજા યુરોપી રાજકીય વાવાવઝમાં હિતરતી પંક્તિમાં આવી ગઈ અને પોતાંની કાચર વાગવથી તેનામાં ચેતન રેડતો મુશિઆતો પ્રદેશ જર્મનીથી છુટો પડી ગયો. આફ્રિકા-દાંચરીના મંયુજ્ઞ રાજ્યમાંથી ઝંડારલોવેટિઆનો એક નવો કકરો પડ્યો. ઈટલી, ગ્રીસ, તુર્કિસ્તાન વગેરે દેશોને હાજ અથવા હાનિ થઈ. વર્ષેસના ક્રાંતકારથી જે શાંતિ સ્થાપવાનો ઇરાદો હતો તેને મળજીત કરવા 'પ્રમાણ'ની સ્થાપના થઈ. એ ચોળનાહાર જગતમાંથી 'સુદ'ને નિર્મૂળ કરવા યુરોપી દેશના નેતાઓ તલપાપડ થઈ રહ્યા, પણ પ્રજામંડળમાંથી કમે કમે જાગવા અને

જર્મનિ નીકળી ગયાં અને અમેરિકા તટરથતા ધારણ કરી એરી રહ્યું, એટલે મૂળ ઉદ્દેશ બર લાવવાનો ચલ બેઠ્યો તેવો સફળ થયો નથી. આજે દુનીયાના બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રદેશમાં શું શું બની રહ્યું છે તે બેઠ્યું તે લાવિની શાંતિ વિશે આપણને કેવા ખ્યાલ હોય તે ચાલ છે તે સહેલે જણાઈ આવશે.

આધુનિક ઔદ્યોગિક જમાનામાં અને સંકુચિત દેશાભિમાન અને દેશ-રક્ષણના ભ્રમથી ચાલતા પ્રવાસમાં કુદરતી સાધનો અણમુલાં મળ્યાં એ સ્વાભાવિક છે.

હાર(સાર)નો કોલસાનો પ્રદેશ:—વીજળાની રેલવે ગાડીઓ તેમજ હારખાનાં ચલાવવા માટે કોલસો સૌથી અગત્યની વસ્તુ છે. વળી જો લગાઈ સળગે તો તો તેનું મૂલ આંધી શકાય નહિ એવી બાબત છે; હારણ પોતાદ અને તોપો બનાવવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમાંથી ખીર્ત રાસાયણિક દ્રવ્યો જેવાથી ગોળાઓ વગેરે અને છે તે પણ મળે છે. વચ્ચે ૧૯૧૪ માં લડાઈ સળગી જઈ ત્યારે જર્મનિને કાન્સ અને બેલ્જિઅમની સરહદ પરનો કોલસાનો પ્રદેશ જે લીનથી લીજ મુધી પધરાએલો છે તે સેવાનો લોભ હતો, જર્મનિએ બેલ્જિઅમ પર ધસારો કર્યો એનું હારણ

જર્મનિ, બેલ્જિઅમ ને ફ્રાન્સના પ્રદેશ અને હાર પ્રદેશ.

એ હતું કે એ પ્રદેશ સપાટ હતો એટલે લશ્કરની કૃત્ય ઝડપથી આગળ વધે અને બીજાં ત્યાં કોલસાનો પ્રદેશ હતો તે તેના કબજામાં આવે, અને ક્રાન્સને તે સાધનની ખોટ પડે. જર્મનિ તે હેતુમાં સફળ થયું હતું. ક્રાન્સના કબજામાં તે વખતે લેઓન્સની પશ્ચિમે આવેલો કોલસાનો પ્રદેશજ રહ્યો હતો. જર્મનિ પાસે ડુર, આર, સાઈલિશિયા અને નવો કબજો લીધેલો ક્રાન્સ-એલ્જિઅમનો પ્રદેશ, એટલા કોલસાના પ્રદેશો હતા.

ત્યારે લડાઈનો અંત આવ્યો ત્યારે આ કોલસાનો પ્રદેશ ક્રાન્સને પાછો મળ્યો, પણ જર્મનિએ ચાર વરસ મુધી તેમાંથી પુષ્કળ કોલસો કાઢી લીધો હતો અને વળી પાછા ફરતી વખતે તે ખાણોનો સદંતર નાશ કરી નાખ્યો હતો, એટલે તેના પુરો લાભ લેવાને ક્રાન્સને હજુ કેટલાંક વરસો જોઈશે. પરિણામ એ આવ્યું હતું કે મુંઘિ વખતે જર્મનિને ફરજ પાડવામાં આવી કે તેણે કરેલા નુકસાનના બદલામાં તેના આર પ્રદેશનો કબજો પ્રજા-સંઘની સીધી દેખરેખ નીચે ૧૫ વરસ મુધી મૂકવો અને ૧૯૩૫ ના જન-સુ-આરિમાં ત્યાંના લોકમત પ્રમાણે તે પ્રદેશને ક્રાન્સ અથવા જર્મનિ સાથે ભળી જવાની તક આપવી; એટલે નીચે પ્રમાણે તે પ્રદેશની પ્રગતને નિર્ણય કરવો પડશે:—

- ૧ તેઓ જર્મનિ સાથે જોડાય અથવા
- ૨ ક્રાન્તી રાજ્યરક્ષા નીચે જાય અથવા
- ૩ પ્રજાસંઘની દેખરેખ નીચે રહી 'લટરય' રહે.

આર પ્રદેશની પ્રજા:—પરંપરા, રીતિરિવાજ અને ટેવોના કારણે ત્યાંની પ્રજા જર્મન છે. તેઓ જર્મન ભાષા બોલે છે. ખાવાપીવામાં, પોશાકમાં અને બીજી કેટલીક રીતે તેઓ જર્મન લક્ષણો ધરાવે છે. થોડાં વરસ પહેલાં એવું માનવામાં આવતું હતું કે તેઓ જર્મનિમાં ભળી જશે; પણ હાલમાં નાઝી સત્તા પ્રવર્તતી હોવાથી તેઓ શો નિર્ણય કરશે તે વિષે કાંઈ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ. કેટલાક ગુનાજવાદી છે, ઘણા રોમન કેથોલિક મતના છે અને કેટલાક જર્મનિના નવા ચેતન માટે ખાસ ઉત્સુક નથી. તેમ લોકોનો મોટો ભાગ ક્રાન્સ સાથે ભળી જવા ઇચ્છે છે એમ પણ ચોક્કસ નથી. કદાચ પ્રજાસંઘ નીચે રહેવાનું ત્યાંની પ્રજા નથી કરે અને જર્મનિના નવા પ્રવાહનું ઉત્સુકતાથી નિરીક્ષણ કરે. આરની પ્રજા જો જર્મનિમાં ભળી જવાની ના પાડશે તો જોઈલેશું એવી નાઝી સત્તાની ધમકીથી વસ્તુસ્થિતિમાં સુધારો થયો નથી. લોકનિર્ણય જર્મનિની

તરફેણમાં આવે એને માટે જર્મનિનો લાય એટલે સુધી વધી ગયો હતો કે પ્રગ્નસંધનું લક્ષ તે તરફ ખેંચાયું, અને ક્રાન્સ કે જર્મનિ એમાંથી કોઈ તરફથી ખટપટ કે બળજબરી ન આવે તેને માટે પ્રગ્નસંધ તરફથી એક કમિટી પણ નિર્માઈ. વળી જર્મનિ અને ક્રાન્સ તરફથી એવી જાતની ખાતરી પણ મળી છે કે કોઈ પણ જાતનું દબાણ તેમના ઉપર ચલાવવામાં નહિ આવે; છતાં ‘ઝારપ્રદેશ’ યુરોપની સંજ્ઞાપિત્રિયિતિનું ચિંતાકારક પરિણામ લાવે એવો સંભવ છે.

ઝાર પ્રદેશ.—ઝાર પ્રદેશમાં ૮,૦૦,૦૦૦ માણસો વસે છે. સૌથી વધારે ધીમ વસ્તીવાળા પ્રદેશોમાંનો તે એક છે. દર ચોરસ માઇલે ૧૦૦૦ માણસની વસતી છે. સને ૧૯૩૨ માં ક્રાન્સે તે પ્રદેશમાંથી ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦ ટન કોલસો લીધો હતો. પાસે ક્રાન્સનો સોદાનાં કારખાનાંવાળો સોરેનનો પ્રદેશ છે ત્યાં આ પ્રદેશના કોલસાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

પૂર્વ આફ્રિક પ્રદેશો:—મોટી મોટી આશાઓના વાતાવરણમાં ‘પ્રગ્નસંધ’નું પ્રયત્નાધિવેશન ઉજવવામાં આવ્યું હતું. તેમની સાર્વત્રિક શાંતિમય ડાયા નીચે આંતરરાષ્ટ્રીય કસ્ટોનો તીરોબાવ ધઈ જશે, અને આખાએ જગતમાં દેશો દેશો વચ્ચે મિત્રાસહરી વાતો થશે; પણ એ આશાઓ કળીભૂત ધઈ નથી. સુનાઈટ્ઝ રેટ્સ તો પહેલેથી યુરોપના રાજકીય પક્ષોમાં ન જાળવું એવો મુનસેખ રાખી અલગજ રહ્યું હતું. રચનાત્મક ગાજ ન લેતા તેને નિરીક્ષાત્મક સાહચર્ય વધારે પસંદ કર્યું એટલે પ્રગ્નસંધના જોમમાં નવી ફુતીઆનું જોમ લબ્ધું નહિ. સોવિએટ રશિયા યુરોપી બળવાન રાજ્યોની નજરે ‘લઘ્વી માત્રા’ ગણાતું હતું. હાલમાં તે પ્રગ્નસંધમાં જાળશે એવા ચિંત્ન જણાય છે, પણ રશિયા પ્રગ્નસંધમાં નથી. વળી જાપાન માંચુરિયાના કારણે ‘સંધ’માંથી નીકળી ગયું અને જર્મનિએ પણ તેમાંથી કારગતી લીધી. જાપાન ચીનને દબાવતું હતું તે વખતે ચીનની વહારે ‘પ્રગ્નસંધ’ જઈ શક્યો નહિ અને માંચુરિયા ચીનથી છુટા પડ્યો. આમ ‘સંધ’ની સાર્વત્રિક સત્તાના અભાવે યુરોપના નાના મોટા દેશો તેમની સહીસલામતી માટે તેમને ફાવતા ઉપાયો ચોજવા લાગ્યા, અને એક ખીમ ઉપર ચડાઈ ન કરવી એવા કરારો લાંબા વખત સુધીના અંદર અંદર કરી લીધા. રશિયાએ તેમજ ખીમનાનાં રાજ્યોએ રાજનીતિને લગતા શાંતિ રચાપક કરારો કરી લીધા. ફિનલેન્ડ, ઇસ્થોનિયા, લેટવિયા અને લિથુઆનિયાનો દાખલો સમજવા જેવો છે. લડાઈ પહેલાં રશિયાનો પશ્ચિમ કિનારો આફ્રિક

કહે દત્તો અને આ દેશો રશિયામાં ગણવા દેતા. સૌક રશિયાની જાનના નથી. આર જુદી જુદી ગાંતિના સોક અહીં વસે છે અને તે રશિયાની સત્તા નીચે આવ્યા દતા. રશિયાનું સોશ્વન તેમજ ધર્મ તેમને અવુદ્ધ નહોતા. ઝારની સત્તા નાચે પણ તેઓ રૂઝી કામ એક નહોતા. ઘણા વરસની ખટખટ ચાલતી હતી તેવામાં રશિયામાં રાજ્યસત્તાનું પરિવર્તન થયું અને તેઓએ સ્વતંત્રતા મેળવી અને સંધિની રૂઢએ તે હક તેમને મળ્યો; પણ રશિયાને બાહિરક સમુદ્રના કાકાનો લાભ મળતો નથી. તેને પશ્ચિમ તરફ માત્ર મોકલવો હોય તો આ નાના નાના સ્વતંત્ર રાજ્યોની સહાયતા મેળવી તે મોકલી શકે. કદાચ એવું પણ બને કે તે રાજ્યોને પાછાં લઈ લેવાનો ઈશ્વરો રશિયા કરે.

નકશામાં બેતાં માત્રમ પશ્ચિમે રશિયાને સ્વાભાવિક રીતે રેગા બંદરેથી માત્ર મોકલવો પડે. વળી દેલીમ અને હેલ્સિન્કીની સારી રીતે ખીચવણી થઈ શકે તેમ છે. લેનિંગ્રેડ માત્ર એકજ રશિયાનું બાહ્ય છે, પણ તે બાહ્ય બરફથી આવશ્યકિત રહે છે; એટલે સારા બંદર મળે રશિયા અધલે હાલે, પણ આ આરે દેશો સાથે તેણે સમાધાની-ગાંતિના

પૂર્વ બાહિરક પ્રદેશો.

કોમકરાર કયાં છે અને મિત્રતાને દાવે તેમનો સહકાર મળે. કદાચ સોવિએટ રાજ્યપદ્ધતિ તે દેશોમાં લાખત્ર ચાલ એવી પણ આશા રશિયા ગ્રખનું દશે;

પણ જર્મનિ અને પોલાંડ તરફથી ઝવડો ઉભો થવાનો સંભવ છે. ગયા માર્ચમાં રશિયાએ જર્મનિને મિત્રતાની સંધિમાં જોડાવા નિમંત્રણ કર્યું હતું પણ જર્મનિએ તેનો આરવીકર કર્યો હતો. જર્મનિનો થોડોક ભાગ -મેમલ સહિત-લિથુઆનિઆને આપવામાં આવ્યો છે. જર્મનિને આ બાબત ખટકે છે.

સંધિ વખતે લિથુઆનિઆને પૂર્વ તરફ રશિયા સુધીનો ફેટસોક ભાગ આપવામાં આવ્યો હતો, પણ પોલાંડે તે ભાગ લઈ વીઝના કબજે કર્યું અને લિથુઆનિઆને રશિયાથી છૂટું પાડી દીધું. લિથુઆનિઆને આ બાબત ખટકે છે અને પોલાંડ સાથે તેનું વર્તન આક્રુ રહે છે.

લોકો:—ફિનલેન્ડ સરોવરો અને જંગલથી ભરપૂર પ્રદેશ છે. મૂળમાં ફિન લોકો વોલ્ગા પ્રદેશમાંથી આવી ત્યાં વસ્યા. ત્રીંગોત્ત અંશ તેમનામાં છે. આ પ્રદેશ ઉપર સ્વીડનની ફેટસોક વખત હકુમત ચાલી. પરિણામે ફિન મંત્રકૃતિમાં મુધારો થયો. તેઓ ભણેલા અને ધણા મુધરેલા લોક છે. અંગ્રેજ લોકોને ત્યાં ઘર જેવું લાગે છે. ફળદ્રુપ જમીનમાં ધાસચારો ધણો સારો થાય છે અને ઝોટ, જવ, રાઈ અને બટાટા તે પ્રદેશનો મુખ્ય પાક છે. લાકડું પણ પુષ્કળ મળી આવે છે, એટલે ઘર લાકડાનાં બાંધવામાં આવે છે અને મરોવરના કાદવડીચરના પ્રદેશમાં ચાલવા માટે લાકડાના બુટ ખૂબ કામમાં આવે છે. હુનરઉદ્યોગ પણ લાકડામાંથી બનતી ચીજોને લગતો છે.

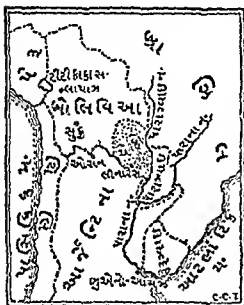
ફિન યુવાનની ચામડીનો રંગ કાળો હોય છે. તે માથે બનાતની ટોપી. અને શરીરે બાનનાં કપડા પહેરે છે.

ઈસ્થોનિઆ:—આ દેશની પ્રજામાં ફિનતત્વ વધારે પ્રમાણમાં છે. તેઓ ધર્મે પ્રોટેસ્ટન્ટ છે. પ્રદેશ સપાટ છે. રાઈ, ઝોટ, જવ અને ભીંડી એ મુખ્ય પેદાશ છે. રેવલ તે પ્રદેશનું મુખ્ય રાજધાનીનું શહેર અને બંદર છે. તેનું નવું નામ ટેલીન છે.

લેટ્વીઆ:—લેટ નામની આ દેશની પ્રજા છે. તે ધણા જુના લોક છે. દેશ સપાટ અને ફેટલીક જગાએ ભેજવાળો છે. ઉચી જમીન ઉપર પાઈનનાં ઝાડો ઉગે છે. પીપસ સરોવરમાં પુષ્કળ માછલીઓ થાય છે. દૂધમાંથી માખણ બનાવવાનો, ખેતી કરવાનો, બગીચા ઉછેરવાનો અને ઈમારતી કાટ ઉભો કરવાનો, વગેરે ઉદ્યોગો છે. રેંગા અને લીપાન્ગ એ બે ધણાં અગત્યનાં બંદરો છે, અને ત્યાં પુષ્કળ વેપાર ચાલે છે. લીપાન્ગનું જુનું નામ લીબાઉ હતું.

લિથુઆનિયા:—આ પ્રદેશ મુખ્યત્વે ખેતીનો પ્રદેશ છે. ત્યાંના લોકની ભાષા લુતી આર્ લાપા ઉપરથી ઉતરી આવેલી છે. શુદ્ધ લિથુઆનિયન પ્રજા સિવાય લેટ અને પ્રુશિયન લોકની મિથ જાતિ પણ છે. પ્રજા રોમન કેથોલિક છે.

ચેકો વિગ્લ:—દક્ષિણ અમેરિકામાં બોલિવિયા અને પારાગ્વે આ

બે દેશોને જ દરીઆકાંઠે નથી; અને એને લીધે ચેકો પ્રદેશમાં જતુની લડાઈ બો ક્રેટલીકવાર થાય છે. પ્રજા-સંઘની મજાહની અવગણના કરી હમણાં પણ ત્યાં લડાઈ ચાલુ છે. આ દેશોને લડવાને માટે દારૂગોળા મળે તો જ લડી શકે અને નો મુશ્કેલી ફુતીઆ તેમને હથિયારો આપતી બંધ થાય તો લડાઈ ચડકે, પણ ક્રેટલીક બળવાન પ્રજાઓ તેમને દારૂગોળા અને હથિયારો વેચે જાય છે અને.

દક્ષિણ અમેરિકા-ચેકો-પ્રદેશ.

લડાઈ ચાલુ રહે છે.

બોલિવિયા:—દક્ષિણ અમેરિકાના પશ્ચિમ પાસે આન્ડીઝના પહાડોના ઉચ્ચપ્રદેશોમાં આ રાજ્યનો વિસ્તાર છે. પૂર્વ તરફ તે આમેઝોનના ગરમ અને ઘાસથી ઢંકાયેલા પ્રદેશ તરફ ટાળ પડતો જાય છે. રેપેનિશ ભાષા રાજભાષા તરીકે છે, પણ ધણીખરા લોકો અલબ્ધ ઈન્ડિયનો છે.

આ પ્રદેશ ધાતુ અને ઔષધિનો ખજાનો છે. કલાર્ક, રૂબી, નિકલ, એન્ડ્રીમની, ચાંચુ, સોનું, વુલ્ફામ, જસત, અને ખીસમથ વગેરે ધાતુઓ નીકળે છે. વળા ક્ષીનીન, એકોનાઈટ, આર્નીક, એલાડોના, ક્યુર, કોકેન, અને સાસાપરીલા વગેરે ઔષધિ ફુતીઆલરમાં ત્યાંથી ચડે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અને બ્રિટિશન તે દેશની ધણીખરી ધાતુઓ વેચાતી લે છે.

ચીલી રાજ્ય સાથે તેણે ઝઘડા કર્યો અને પરિણામે પેરુવિયનો દરીઆકાંઠાનો ખોલો. એરિકા કુદરતી ખંડર છે અને રાજધાનીનાં લાપાઝ

સહેરથી તે ગામ ૨૭૪ માઇલ દૂર છે. એરિકા તેની પાસેથી ગયું એટલે પારાગ્વે નદી મારફતે આટલાંટિકના કિનારે તે બુએનોસએરિસ તરફ માત્ર મોકલી શકે.

૫ પર્ગ્વે:—તે નાનો અને ગરમ હવાનો પ્રદેશ છે, અહીંના લોક દોર ઉછેરના, કપાસ, તમાકુ વાવવાનો અને મેટી-એક જાતની ત્યાંની ચા-વીણવાનો મુખ્ય ઉદ્યોગ કરે છે. ટેકરીઓમાં ગાદાં જંગલો ઉગેલાં છે. લોક મૂળે ઈન્ડિઅન વંશના છે, અને પ્રાચીન રીતરિવાજો તેઓ પાળે છે. કપડાં થોડાં પહેરે છે. પુરુષો ખમીસ અને પામળમો પહેરે છે. હંચા કુળના લોક પગમાં બૂટ પહેરે છે.

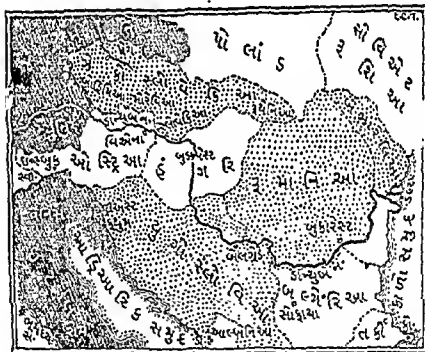
ચેકો:—પ્રાચીન ઇન્ડા લેક્ષિએ આ પ્રદેશનું નામ ચેકો પાડ્યું હતું. તેનો અર્થ મૃગયાભૂમિ-એવો થાય છે અને નામ પણ સાર્યક છે; કારણકે પુષ્કળ જંગલો આવેલાં છે. તેમાં જગ્યાર, વાંદરા, સર્પ વગેરે પ્રાણીઓ અને અસંખ્ય બીજાં જંતુઓ હોય છે. લડાઈની ભૂમિ તરીકે પણ તે લખંડર પ્રદેશ છે. લશ્કર કુચ કરે તે પહેલાં નો ઘીચ જંગલો કાપી નાખ્યા પડે છે. ફર્નિચર માટે કામતી લાકડું અહીંના જંગલોમાંથી મળે છે.

હાન્યુઅ તટ પ્રદેશો:—લડાઈને અંતે આરિટ્ટઆના ભાગલા કરી રાખવામાં મિત્રરાત્ર્યોએ ભૂલ કરી છે એવો સામાન્ય મત છે. એમ કહેવામાં તેમની મુખ્ય નેમ એ હતી કે અમુક એક ભાષા બોલતી પ્રજાને જે દેશમાં તે મુખ્ય ભાષા હોય તે તેમનો સોંપવો એટલે તેઓને પરરાત્ર્યની હુમ્મરી તળે રહેવું ન પડે. જેમકે પોલાડ તે પોલ લોકનો, ગ્રીસ તે ગ્રીકોનો, હંગરી તે મેગ્યાર લોકનો, જુગોરલાવિઆ તે સર્પ લોકોનો, પણ એકારલો-વેકિઆમાં એક, રંલાવેક અને જર્મન ભાષા બોલાય છે. આરિટ્ટઆ-હંગરીને તોડી-તે પ્રદેશના કેટલાક દુકા બીજા પ્રજાને સોંપવામાં આવ્યા. પોલાડ, ઇટલી વગેરેને, અંદરે મળ્યાં, પણ આરિટ્ટઆ અને હંગરીને દરીઆકાંઠો મળ્યો નથી. આ દેશોને અન્યાય થયો છે એમ ત્યાંના લોકની લાગણી જવતંત રહ્યા કરે છે. સંધિથી થએલો અન્યાય તેમને ખુંચ્યા કરે છે.

હવે લવિધ્યમાં કલદ હિતપત્રન ચવાનાં ખાસ બે કારણો માલમ પડી આવે છે; પહેલું તો જર્મનિ આરિટ્ટઆને પોતામાં બેળવી દેવા માગે છે. આરિટ્ટઆમાં નાકી પક્ષના પ્રજાનો સુપ્રસિદ્ધ છે. હીટલર એમ પાંછે છે કે જર્મન ભાષા જે જે પ્રદેશમાં બોલાતી હોય તે બધાં પ્રદેશો જર્મનિમાં ભળી જાય એટલે કે આરિટ્ટઆ અને એકારલોવેકિઆનો કેટલોક પ્રદેશ.

ખીજું હંગરીની માગણી એવી છે કે રૂમાનિયાનો પશ્ચિમાર્ધ, ઝેકોસ્લો-વોસ્લિયાનો સ્લોવેકિયા પ્રદેશ અને બુગોરત્રાવિયાનો હંગેરિયન પ્રદેશ તેને મળવો જોઈએ.

નાનાં મિત્રરાજ્યો:—રૂમાનિયા, ઝેકોસ્લોવેકિયા, બુગોરત્રાવિયા. આ રાજ્યો તો નિશ્ચય કરી બેઠાં છે કે જે કાંઈ તેમને મળું છે તેમાંથી કોઈને કાંઈ પાછું સોંપવું નહિ, અને એટલા માટે તેઓ એકસંધીમાં બેઠાઈ પરસ્પર મહાકર અને મદદની મંથિ કરી બેઠાં છે. પ્રજાસંઘમાં તેઓ એક મત આપે છે અને વ્યાપારી કાલકારો પણ તેઓએ અંદર અંદર કયાં છે, પણ વ્યાપારીસાંઘ તેમને કાયદાકારક નીવડે તેમ નથી, કારણકે ઝેકોસ્લોવેકિયા અડધો ખેતીનો પ્રદેશ છે, અને ખીજા બે પ્રદેશોની ચીજો પુરેપુરી તે ખરીદી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી. જર્મની તેમનો માત્ર ખરીદી શકે પણ તેની નજર તેમના તરફ કરી રહે છે.

ઓસ્ટ્રિયા, હંગરી અને નાનાં મિત્રરાજ્યો.

જર્મનિ, ફ્રાન્સ અને ઈટલી તેમના દરેક કૃષિ સમ્રાટ નજર નાખતા રહે છે. ફ્રાન્સ આ રાજ્યસમૂહને મારી રીતે ટેકો આપતું રહે છે; હંગરીને તેના મજેલા મુલકમાંથી કેટલોક મુલક પાછો મળે એમ ઈટલીની દૃષ્ટિ રહે

છે; એટલે આ રાજ્યસમૃદ્ધ છટલી અને હંગરીની વિરુદ્ધ રહે છે. વાસ્તવિક રીતે આવી અટપટી રીયતિને દૂર કરી અનુગ્રહ પ્રદેશોનું એક ચક્ર બનાવી શકે અને તે રાજ્યને આર્થિકસમૃદ્ધના કાંઠે એક ખંદર આપી શકે એવી એક જગતની મહાન પ્રભાવશાળી વ્યક્તિની અત્યારે યુરોપને જરૂર છે.

લોક:—એકરસોવેકિઆના—એક લોકો એક ખાસ જુદી પ્રજા છે. ભાષા પણ તેમની નિરાળી છે. એક વધારે પ્રમાણમાં છે પણ રસોવેક લોકો જે હંગરીની પ્રજાના નિકટના સગા છે તે અને લાખો જર્મન લોકો ત્યાં વસે છે. એક બહુ બુદ્ધિશાળી અને શક્તિમાન લોક છે. આ લોકો ઓહિમિઆમાં વસે છે. ત્યાં લોકો અને પોલાદના કારખાનાં છે. તેઓ બહુ સારી રીતે કેળવાયેલી પ્રજા છે.

ઓસ્ટ્રિઆ—એ ઉંચા પ્રદેશની જમિ છે. ટિરોલ બહુ મુંદર દર્યાનો પ્રદેશ છે અને ઘણા મુસાફરો ઈન્સ્બ્રુકમાં મહેલ અર્થે આવે છે. અનુગ્રહને કાંઠે વસેલા વિએનાની સંસ્કૃતિ જગતશહેર છે. પહેલાંના જેવી તેની જાહે-જમાલી નથી, છતાં હજુ પણ શિક્ષકો, દાકતરો, સંગીતવિજ્ઞાનદો ત્યાં શીખવા માટે જાય છે.

હંગરી:—એ ઘઉંના ખેતરોનો પ્રદેશ છે. ત્યાંની પ્રજા મેળ્યાર જાતિની છે. ઓસ્ટ્રિઆની પ્રજા કરતાં તે જુદી છે. સંગીત અને નૃત્યના તેઓ શોખીન છે. જુડા-પેરટમાં વાયરલેસનું જાણીતું સ્થાન છે.

રુમાનિઆ—અહીંની પ્રજા રોમન વંશની છે, તેમની ભાષા ફ્રેન્ચ અને લેટીનને મળતી આવે છે. અહીં ઘઉંનો પાક થાય છે પણ પ્રજા એટલી બધી મુશ્કેલી નથી. રાજ્યતેમજ વ્યવસ્થા હજુ તેમને શીખવાનાં છે.

જુગોસ્લાવિઆ:—એ લક્ષણમાં બાહ્યન જેવો છે. પ્રદેશ પહાડી છે પણ ફગફાદિ સ્ત્રાગં થાય છે. જંદો અને રેલવે લાઈનની ખામી છે, અને પ્રજાજીવનમાં પ્રાચીનતા માલમ પડે છે. મુસાફરો ત્યાંનાં દ્રશ્ય જોઈ આનંદ માણે છે.

ચીન:—સો વરસ પહેલાં સામાન્ય રીતે ૪૫,૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારવાળી જમિ હતી; વસ્તી ફેટલાક ભાગમાં ઘણી ઓછી છે. ગ્રેટ ચિટનના તાળાંમાં હાંગકોંગ, ઉપલો અદ્વદેશ અને સિકિમ છે અને તિબેટમાં પણ તેની લાગવગ દર રીતે સ્થાપિત ચએલી છે. ક્રાન્સે હિંદી ચીન લીધું; જાપાને કોરીઆ અને ફોર્મોસા લીધાં અને હાલ માન્યુરિઆ અને જેહોલમાં તેની સત્તા પ્રવર્તે છે. પાકોશ તેમજ સરહદના તેના પ્રદેશ

ઉપર ચીન કોઈ જાતની હકુમત ચલાવવાને અસક્ત છે, કારણકે રેલવે માર્ગો ધંજા ઝાઝા છે, એટલે દૂરનો પ્રદેશ ઉપર દેખરેખ રાખી મકાતી નથી. વળી અમેરિકા, ગ્રેટબ્રિટન, ફ્રાન્સ, જાપાન જેવા દેશોનું હિત વેપારની દૃષ્ટિએ તે દેશમાં જોવામાં આવે છે, એટલે આ મોટા દેશોને અંદર અંદર સ્પર્ધા રહે છે, અને કોઈ પણ દેશ આગળ પડતી લાગવગ ન ચલાવી શકે એ એકબીજા જોયા કરે છે.

તિબેટ:—લાસા તેની રાજધાની છે. આત્યારમુખી તે પ્રદેશની ખીલકુલ માહિતી નહોતી, પણ ચીન ત્યાં સત્તા ધસાવતું હતું. એક વખત ચીનનું લશ્કર તે પ્રદેશ ઉપર ચડ્યું ત્યારે ચીનનું તે વખતે કમ્માન્ડ-લામા બ્રિટિશ રક્ષણ હેઠળ તિબેટમાંથી હિંદમા નાસી આવ્યો હતો. તિબેટી લશ્કરે ચીની લશ્કરને પાછું ધાડ્યું હતું અને લામા પાછો પોતાનો દેશ ગયો હતો. ૧૯૧૪ માં તિબેટનો અંદરનો પ્રદેશ ચીનની શીધી દેખરેખ નીચે મુકવો એવું ગ્રેટબ્રિટન, ચીન અને તિબેટ એ દેશોએ કબજા કર્યું. તિબેટનો

ચીન અને તેની પાડોશના દેશો.

બાલ પ્રદેશ ચીની દેખરેખ નીચે રચાનિક સ્વચાલ્ય ભોગવતો પ્રદેશ બન્યો અને બિટને તેનું રક્ષણ કરવાનું માથે રાખ્યું. અત્યારે હાઈ-લામા મરણ પામ્યો છે અને ચીનને તિબેટમાં પોતાની સત્તા પાછી જમાવવાનો લોભ લાગે તો નવાઈ જોવું નથી.

શિન્ડિઆંગ:—આ પ્રદેશમાં ઉંચા આકાશ પર્વતો આવેલા છે અને દેશ વેરાન છે. ટોર, ઘેટાં, ઊંટ વગેરે અહીંનાં કુદરતી પ્રાણીઓ છે. રશિઆની લાગવગ અહીં વધારે છે. ચીનને ખરા લય મુસલમાન લોકો તરફથી ઉભો થાય તેમ છે, કારણકે મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપવાનો આ લોકોનો ઉદ્દેશ છે. હાલમાં આ પ્રદેશમાં લડાઈ ટંટા ચલા કરે છે.

મોંગોલિઆનો બહારનો પ્રદેશ:—આ પ્રદેશમાં ટોર, ઘેટાં ઊંટ વગેરે જનવરો થાય છે. જિન, આમડાં અને સોનું આ દેશની નિકાસ છે. રશિઆની સત્તા હેઠળ તે પ્રદેશ છે.

મોંગોલિઆનો અંદરનો પ્રદેશ:—અહીં પણ ટોર ઉછેર છે. તેનું માંસ ખોરાક તરીકે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. જોળે ઉપાડવાનાં કામમાં ટોર ઉપયોગી થઈ પડે છે. પૂર્વ છેડે જોડાયેલ છે. સાં જાપાનની સત્તા પ્રવર્તે છે એટલે કદાચ આ પ્રદેશ જાપાનની સત્તા નીચે આવી જાય એવી સંભવ છે, અને એમ થાય તો ચીન અને રશિઆ વચ્ચે કાયર-રૂપે જાપાનની સત્તા આડે આવે. પછી તેનો ઝઘડો ઉભો થાય.

મેન્યુરિઆ અને જોહોલ:—પ્રજાસંઘ તેમજ અમેરિકાની ખંડ વહોરી લઈને પણ જાપાને ચીનના આ કુળદ્રુષ પ્રદેશને અત્યારે પોતાની લાગવગ નીચે આવ્યા છે. જાપાને આખી દુનીઆની અવગણના કરી મેન્યુરિઆમાં નવી શહેનશાહત સ્થાપી દીધી. જાપાન આજ કારણે સંઘભાષી નીકળી ગયું. આ પ્રદેશ ભવિષ્યમાં ઘણો ખીલે તેવો છે. ઘઉં, કપાસ અને ખનીજની આ જૂમિકા છે. જાપાને તે દેશના અધિકારીઓને નીમી ત્યાંની પ્રજાને રાજ્યતંત્રમાં કેળવવા માંડી છે. મેન્યુરિઆ સ્વતંત્ર થયું, પણ તેની સ્વતંત્રતાનો સ્વીકાર દુનીઆની મોટી મોટી સત્તાઓએ સ્વીકાર્યો નથી. જાપાનને કાચો માલ જોઈએ છે અને તૈયાર માલનાં પણ બજાર જોઈએ છે. મેન્યુરિઆ તેને માટે યોગ્ય છે, પણ ચીન અને દુનીઆની મોટી સત્તાઓને આ વાત ગમતી નથી. જાપાન ઉપર દુનીઆની મોટી મોટી સત્તાઓ રૂકી છે.

યુનાન:—હિંદી ચીનમાં રહી ફ્રેંચ લોકો યુનાન પ્રાંત ઉપર વેપાર સંબંધી પુરેપુરો અંકુશ ધરાવે છે. અહીં ૧૧,૦૦,૦૦૦ માણસની વસ્તી છે.

પશ્ચિમ એશિયા:—ઈરાન, એશિયામાધનર, અરબસ્તાન, ક્ષ્માનિસ્તાન વગેરે દેશોને પાશ્ચાત્ય રાજ્યપદ્ધતિ તેમજ સંસ્કૃતિના સંસ્કાર ઇવા લાગ્યા છે, અને સ્વતંત્રતાની મમજ તેમને થવા લાગી છે. પર-
થી ધુસરી અને ડખલગીરીને તેઓ સ્વભાવે સ્વતંત્ર મિજબના હોવાથી નોવકુલ પસંદ કરતા નથી. મુસલમાની રાજ્યો પશ્ચિમનો દાખલો લઈ એકમંપી કરે, તો નવું રાજ્ય પ્રકરણ ઉઘું થાય અને પરિણામે ઝઘડા ઉભા થાય એ પણ બનવા જોગ છે.

ઉપર પ્રમાણે રાજ્યોની રાજનીતિ જોતાં દુનિયા હજી ફરી ઠામ એડી નથી. એક ખીજ પ્રગ્નઓ દેશના નિભાવ અર્થે વેપારી શાંતિમય વિગ્રહો-જ્ઞાતની પ્રતિબંધક દિવાલો ઉભી ફરી ચલાવી રહી છે. દરેક દેશ જેમ અને તેમ ત્વરાથી ઔદ્યોગિક પ્રગતિ ક્યું જાય છે અને માલની નિકાસ ફરી પૈસા અને તે દ્વારા બંજા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે; પણ માગ કરતાં નીપજ વધારે છે, એટલે માત્ર ખપાવવાની ધગશને પરિણામે નવા સંજોગો ઉભા થાય અને ફરી જગતનો પ્રચંડ દાવાનળ સળગી જાડે એ પણ સંભવિત છે.

સદ્ભાવ

બ્રહ્માંડ શુદ્ધ આ તાતપુ,
આધાર સોને સોને રહો જ્યાં.

બાળકોને વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે. આનો લાભ લઈને બાળ-
કોની કલ્પનાશક્તિ કેળવવાને આર્નલ આપવા શિક્ષકો સુંદર વાર્તા યોજે
છે. વળી સીધી કે આડકતરી રીતે બોધ આપવા તરફ પણ તેમનું લક્ષ
રહે છે. આ બોધ આપવાની ધગશમાં અને બાળકોની કલ્પના કેળવવાના
ઉત્સાહમાં કેટલીક વખત એક અત્યંતની બાબત શિક્ષકોના ધ્યાન બહાર
જતી રહે છે. વાર્તામાં વર્ણવેલી પ્રત્યક્ષ બાબતો ઉપરાંત વાર્તાઓમાં રહેલી
સૂચન કરવાની શક્તિ તરફ ઘણે ભાગે શિક્ષકવર્ગ દુર્લક્ષ રહે છે અને
તેથી થતા લાભાલાભ વિચારવા તેઓ ચોખી રાક્ષતા નથી. આથી પોતે
આપવા ધારેલા બોધથી તદ્દન ઉલટીજ અગર તદ્દન ખીજજ છાપ શિક્ષકો
જાણે અબણે પોતાનાં બાળકોનાં મન પર પાડી દે છે.

એક વખત એક શિક્ષકે પહેલા ધોરણનાં બાળકોને એક વાર્તાનો પાઠ આપ્યો. શિક્ષક અનુભવી ને હિસાહી હતો. વાર્તા કહેવાની શૈલી એટલુંક ને રસિક હતી. વાર્તા બહુ સારી રીતે તેમણે બાળકોને કહી. વાર્તા કાંઈક આવી હતી. એક માણસને પહેલીવારની સ્ત્રીથી યએલી એક પુત્રી હતી. તે બીજાવાર પરણ્યો. નવીને પણ ત્રણ પુત્રીઓ થઈ. હવે આ અપરમાતા પોતાની ત્રણ બાળકીઓને અનેક તરીકાનાં વસ્ત્રાભૂષણ આપે, રમત-ગમતમાં લઈ જાય, અનેક રીતે લાડ કરે અને આનંદ કરાવે, પણ પેલી સાવકી બાળકીને આમાનું કાંઈજ ન કરે. એક વેળા બધાં આનંદ કરવા ગયાં પણ આ સાવકી બાળકીને ન લઈ ગયાં. તેણે બહુ આગ્રહ કરી, પિતાનું હૃદય ખીજ્યું. તેણે તેને પણ જોડે લઈ લેવાનું કહ્યું. છતાં અપરમાતા એકની બે ન થઈ. તેને ઘેર મૂકી ગઈ. એક પરિણે આવી તેને હંમેશા લીધી. તેને સુંદર રીતે શણગારીને તેને તે પેલા મેળાવડામાં લઈ ગઈ. વાર્તા આગળ ચાલે છે. વાર્તાને અંતે સાંભળવા એટલા શિક્ષકજી શિક્ષકને અભિનંદન આપ્યાં. વાર્તાનો પાઠ બહુજ સારો થયો એમ સર્વ કોઈ કહેવા લાગ્યું. પાઠ આપનાર મારા મિત્ર છે. મેં અભિનંદન નહિ આપેલાં, એટલે કે બીજા કોઈ કારણથી વર્ગ છોડ્યા પછી એટલે જતાં જતાં તેમણે મને પૂછ્યું, કેમ ભાઈ પાઠ કેવો થયો ? કણેક નિરતર રહી મેં સામું પૂછ્યું, ભાઈ, આ વર્ગનાં બાળકોમાના કોઈને અપરમાતા હશે તો તેને માટે એ બાળકના મનમાં શો ખ્યાલ આવશે ? (આપણા હિંદુ સંસારમાં આ વાર્તા સામાન્ય છે.) મારા પ્રશ્નમાં રહેલી પાઠની દીકાને અહીં સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. આપણે શિક્ષકો કેટલીક વાર જાણે અજાણે સમાજના નિર્મૂળ કરવા લાયક દોષોને અનેક રીતે તાગ કરી બાળહૃદયમાં સચોટ સ્થાપીએ છીએ. ઘણીએ અપરમાતાઓ સગી મા કરતાં પણ બાળકો પર વધારે સ્નેહ રાખતી હશે. એ બધીને આપણે આ જાતની વાર્તાથી અન્યાય કરીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ અપરમાતા અન્યાયી અને અદેખી હોય છે, તેઓ ધિક્કારનેજ પાત્ર છે એમ બાળકોના મન ઉપર દસાવી, ગૃહજીવનમાં સળંગેલો ભડકો સતેજ રાખીએ છીએ.

આ તો એક સાધારણ દાખલો લીધો. આમાં એક વ્યક્તિ ને તેના કુટુંબનોજ પ્રશ્ન છે. અજાણત તે પ્રશ્ન વિશાળ રૂપે સમાજનો અને પ્રજાનો પ્રશ્નજ બને છે. આજ રીતે અનેક વખત શિક્ષકના નિર્દોષ ધંધામાં શિક્ષક જાણે અજાણે પ્રવ્રજીય દોષો હિસા કરે છે કે તેમને તાગ રાખે છે. જે શિક્ષક વર્ગમાં ઇતિહાસ-શીખવતાં કઈક પ્રજાઓ આપણી

મિત્ર પ્રજાઓ છે ને કઈ કઈ પ્રજાઓ આપણી દુશ્મન પ્રજાઓ છે, આવા પ્રજા પૂછે તે આડકનરી રીતે પ્રજા પ્રજા વચ્ચે દુશ્મનાવટ ઉભી કરે છે ને જો હોય તો તાજી રાખે છે. દુનિયાના મહાન વિગ્રહો આવી નજીવી દેખાતી ઉશ્કેરણીયું જ પરિણામ માટે લાગે હોય છે. દુનિયામાં પ્રજા પ્રજા વચ્ચે રનેહસંબંધ સ્થાપવો હોય તો આવી ઉશ્કેરણીઓનો જામૂળથી નાશ કરવો જોઈએ છે એટલું જ નહિ, પણ પ્રજાઓ એક બીજાને સારી પેઠે સમજે અને એક બીજા પ્રત્યે સહભાવ કેળવે એવું વાતાવરણ ઉભું કરવું જોઈએ. આ ગ્રાધવામાં શિક્ષક વર્ગની સહાય આપશક છે એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

શાળાનો મુખ્ય આધાર શિક્ષક ઉપર છે, એ તો સર્વમાન્ય સૂત્ર છે. શાળાના સંબંધમાં શિક્ષકની સ્થિતિ આપણી લૌકિક કહેવત "કુવામાં હોય તો હવાડામાં આવે" એના જેવી છે. શિષ્યહૃદય, શિક્ષક હૃદયમાંથી જ જ્ઞાન અને પ્રેરણા મેળવે છે. જે ભાવના શિક્ષકના હૃદયમાં પ્રકટી ન હોય તે ભાવના શિષ્યહૃદયમાં તેને હાથે પ્રકટે એ મુશ્કેલ છે. દ્રોહી શિક્ષકને હાથે બાળકોમાં સ્વદેશ પ્રેમ જાગવો મુશ્કેલ છે. હુમ્મ્યા ને લક્ષ્મીઓના હાથમાં દેશનું શિક્ષણ હોય, તો દેશમાં સમ્યક્ષ ને નીતિની આશા રાખી શકાય નહિ અને ઉધ્ધત કે નીચ શિક્ષકને હાથે બાળકોમાં નમ્રતા કે ઉમદાપણું આવી શકે નહિ. ઉચ્ચ ટ્રાટિના શિક્ષકોના હાથે શિષ્યો ઉચ્ચ ટ્રાટિના ધાય એ તો અસંભવિતજ દેખાય છે. આ પ્રમાણે શિષ્ય તે શિક્ષક-હૃદયનું પ્રતિબિંબજ છે. શિષ્ય હૃદયમાં જે થોડો ભેદ નજરે પડે છે તે સહજ હોય છે ને વાચન, સંલોગ વગેરે બાલ ઉપાધિઓને આભારી હોય છે.

આ પ્રમાણે વિચારતાં એમ ક્ષણિત થાય છે કે જો આપણે શિષ્ય-હૃદયમાં અમુક ભાવના જગાડવી હોય તો શિક્ષકોમાં તેજ ભાવના જોઈએ. જો બાળકોનાં હૃદયમાં દુનિયાની દરેક પ્રજા માટે પ્રેમ જગાડવો હોય, તો શિક્ષકો પણ તેજ ભાવના સેવતા હોવા જોઈએ. આ કરવું બહુ મુશ્કેલ નથી. શિક્ષકોનું દર્ષિર્બિંદુ સહેજ તે તરફ ફેરવવું જોઈએ, અને શિક્ષકોના મનને એ દિશામાં વિચાર કરતું કરવું જોઈએ. શિક્ષકનું કામ કરતાં-સર્વે ભાઈજીને પોતપોતાનો અભ્યાસ ક્રમ શીખવતાં આ વાત દર્ષિ સમક્ષ રાખે તો તે સહેજમાં સહાય તેમ છે. પ્રજા, પ્રજાનો પરસ્પર પરિચય કરાવવાને ખાસ વ્યાખ્યાન થોડું શકાય, પણ તે કરતાં પણ વધારે સુંદર રીતે તો દરેક વિષય સાથે એ પરિચયનો સમન્વય કરીને એ

શીખવી શકાય. દાખલા તરીકે, ઇતિહાસ શીખવતાં સ્વદેશના વિજયો અને સ્વભૂમિના વીરપુરુષોનાં યશોમાન સાથે સાથે, પરદેશ સાથેના શાંતિ સમયના વહિવટો, અને મતભેદોના શાંતિને રચતે થયેલાં સમાધાનો ઉપર પણ તેટલોજ ભાર મૂકી શકાય. તે પાઠ્ય પુસ્તકોમાં પણ આજ દરિમિદુ રાખવામાં આવે અને તાલીમ શાળાઓમાં આ દિશામાં મુગ્ધન કરવામાં આવે તો થોડા સમયમાં આખીએ પ્રજામાં આ ભાવના ફેલાય. પ્રજા પ્રજાના માત્ર પરિચયથી બહુ સુંદર પરિણામ આવવાનો સંભવ નથી. પ્રજા પ્રજા વચ્ચે સદ્ભાવની લાગણી ઉપસ્થિત થાય એજ સાધવા લાયક છે.

નૈતિક ગુણો ઉપર આપેલાં વ્યાખ્યાન માત્રથી કે રૂપકો ઉપરથી તાર-વેલી શિખામણો માત્રથી જાળદો નીતિમાન થાય એ સંભવતું નથી. એથી તો આ ભવના ગુણો ગ્રંથેથી માત્ર જ્ઞાન થાય છે. મૂળ વસ્તુની સિદ્ધિ એથી થતી નથી. ગુસ્તાકર્પણના નિયમોના જ્ઞાનથી કોઈ પોતાની ભવને થોડાની પીઠ ઉપર ટકાવી શકતું નથી. શિક્ષણના સિદ્ધાંતના જ્ઞાન માત્રથી કોઈ સારી રીતે શીખવી શકતું નથી. તેજ પ્રમાણે સ્વદેશભક્તિનાં સૂત્રો બોલી જનાર કે સ્વદેશ રતોત્રો મોઢે ગાનાર સ્વદેશભક્ત બની જતો નથી, તેથી તો એ એ બાળતનું તેને જ્ઞાન માત્ર થાય છે. આજ પ્રમાણે પ્રજાપ્રજા વચ્ચેનો સદ્ભાવ કેળવવા આપણે વ્યાખ્યાનો આપીએ, અગર શિક્ષકો પાસે બીજા દેશોનાં યોગ્ય વખાણ કરાવવાનીએ, પ્રજા સમક્ષ નાટક દ્વિનેમા કરી પ્રચાર દાર્ઢ કરીએ તો તેથી બહુ બહુતો બાળદો એટલુંજ બોલવા થશે કે “ આંતર રાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ એ સારી વાત છે.” આવું બોલવા છતાં પણ તેમના હૃદયના પક્ષપાતો તો એવાંને તેવાજ રહેશે. આ હેતુ તો પરસ્પર સદ્ભાવભર્યા નાનાં કૃત્યોથી—સેવાથીજ સધારો. પરસ્પર સેવાથીજ મૈત્રી ઉદ્ભવે છે. જે વેપારથી લેનાર ને વેચનાર બંને પ્રજાને થોડો થોડો પણ લાભ હોય છે. તે વેપારથીજ આંતર રાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ કેળવાય છે; કારણ કે આવા વેપારમાં વેચનાર ને લેનાર બંને પરસ્પર સેવા કરે છે. આવી સેવા ગત યુગમાં એક પ્રજાએ બીજી પ્રજાની કરી છે અને અત્યારે પણ ચર્ચ રહી છે. એ વિચારે પણ આંતરરાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ કેળવાય છે; (આજ કારણથી જળરી પ્રજાઓ નળણી અને તેમના પર આધાર રાખનાર પ્રજાઓને આજે છે. એમના મનમાં પોતે સેવા કરે છે તેવી ભાવના હોય છે; પણ ત્યારે નળણી પ્રજાઓ પગભર ને સ્વતંત્ર થાય છે ત્યારે આ લાગણી ઓછી થતી જાય છે) પણ સેવાઓ ત્યારે એક પક્ષી હોય છે ત્યારે સદ્ભાવની, લાગણી દયા ને ઉપરીપણની

લાગણીમાં પરિણમે છે. પરસ્પર સમાન સેવાની ભાવના હોય ત્યાંજ સદ્-ભાવ સંભવે છે. આથીજ આંતરરાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ કેળવવા મથનારને પણ સેવા ઉપર ભાર મૂકવાની જરૂર રહે છે. દુનિયા પરનો દ્રાઈપણ એક દેશ ખીજ દેશોથી સાવ સ્વતંત્ર કે અળગો રહી શક્યો નથી. દરેક દેશ ખીજ ખંધા દેશોની કંઈ ને કંઈ સેવા કરેજ છે, અને ખીજ ખંધા દેશો પણ તે દેશની તેજ પ્રમાણે કંઈ ને કંઈ સેવા કરે છે. દરેક શિક્ષકના મનમાં આ કથનનું સત્ય બરાબર હિતરે તો તે શિષ્યના મનમાં એ ઉતારી શકે.

નાનાં બાળકોની માફક આપણી આત્મ્યાત્મ સર્વ દુનિયાનો વિચાર આપણી જાતને કેંદ્ર ગણીનેજ આપણે કરીએ છીએ. મારી જાત, મારું કુટુંબ મારો દેશ, એમ આપણે વિચારીએ છીએ; પણ કેળવણીથી આ વિચારો બદલાવા જોઈએ. પ્રજાઓનું પરસ્પરાવલંબીપણું પણ આપણે વિચારવું જોઈએ. પ્રજાઓની પરસ્પર સહાયનો દરેક કેળવણીએ પુરો અંદાજ દાદતાં શીખવું જોઈએ. કેટલીક વખત કેળવણીએ પુરોતને પણ પ્રજાઓની પરસ્પર સહાયનો આજો આજોજ ખ્યાલ હોય છે. ઘણા દેશના મહાપુરુષોએ મનુષ્યમાત્રને ઉપયોગી ને કલ્યાણકારક સેવા કરી છે. આપણા દેશની શોધોની વાતો કરતાં ખીજ દેશો તરફથી પણ આપણને શું મળે છે એ પણ બાળકો સમક્ષ સરખી અગત્ય આપી મૂકી શકાય. આધુનિક મનુષ્યના જીવનમાં દરેક દેશ શો કાળો આપે છે તે વાત પર પણ ભાર મૂકીને કહે તો આંતરરાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ કેળવી શકાય. એક દષ્ટિએ દરેક પ્રજા પરસ્પર સેવા તો કરીજ રહી છે, પણ તે જાણે અગત્યે કરે છે. શિક્ષકની ફરજ છે કે તેણે બાળકોનું તે તરફ લક્ષ ખેંચવું. અભ્યાસક્રમ ચલાવતાં આ દષ્ટિ રાખી શકાય, અને તાલીમરાજાઓમાં આ ભાવના ખીલવવાની ખાસ તાલીમ આપી શકાય. શિક્ષકે દુનિયાની દરેક પ્રજાની પરસ્પર સેવાઓ ઉપર ખૂબ ભાર મૂકવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ તે તરફ દુર્લક્ષ કરાવે તેવી બાબતોને ગોણુ બનાવી દેવી જોઈએ.

પ્રે. સ. ફેર્નિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

રણજીતભાઈ દેરાસરી.

ગુજરાતી મૂળાક્ષરો

સરળ લેખન

લેખન રસિક હોયું લેઈએ:—ગુજરાતી મૂળાક્ષર શીખવતાં પહેલાં તે ઝાળખવાની ખાસ જરૂર છે. આંખથી જે જે લેવાય છે તેનું ચિત્ર આંખ આગળ દરી રહે છે. શિક્ષણમાં અને ખાસ કરીને બાળશિક્ષણમાં અવલોકન અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. ૧ એટલે પ્રથમ આંખના ઉપયોગથી મૂળાક્ષરો—અથા નહિ તો થોડા પણ ઝાળખતાં શીખે તો વધારે સાફ. નહિ તો બાળકનો હાથ પકડી ઘુંટાવવાની રીતિથી બાળક તથા શિક્ષક બંનેને કંટાળો આવે છે. શિક્ષણમાં ખાસ કરીને પ્રાથમિક શિક્ષણમાં રસિકતા નહિ હોય તો શિક્ષણ સફળ નહિ નીવડે એ તો સુજનનુની ધાત છે એમ કહેવું અઘટિત નથી.

વળી આગળ કેનેથ ક્રીમેન લેક્ચરીના વિષયમાં જણાવે છે કે તે સમયના શિક્ષક લેક્ચરીનો વિષય વ્યક્ત રસિક કરતા હતા. હાલમાં એ લેક્ચરી નાટ્યપદ્ધતિથી શીખવવા એ વિષયનું નાટક રચ્યું છે. એ કેવી રીતે જાળવાય છે, એ વિષય પર એણે સાફ વિવેચન કર્યું છે. મૂળાક્ષરો—

૧ મૂળાક્ષરો શીખવતા પહેલાં એની ઝાળખ કેવી રીતે આપવી, અવલોકન કેવી રીતે કરાવવું એ પણ એક પ્રશ્ન છે. રાખ્ઠો અમુક સંખ્યામાં શીખવ્યા પછી કે રાખ્ઠો શીખવતાં પહેલાં, એ શિક્ષકે લેવાનું છે. રાખ્ઠ પરથી મૂળાક્ષરો અને મૂળાક્ષર પરથી રાખ્ઠો એ બંને પદ્ધતિ છે. જે નાંચતા આવડ્યું તે લખવામાં બાળકને રસ પડે એ દષ્ટિ વધારે મૂલ્યવાની દેખાય છે. છતાંયે દોઈપણ દષ્ટિથી લેખન શરૂ કરનાર શિક્ષક મૂળાક્ષરોની ઝાળખ પ્રથમ કરાવે અને પછી તેનું લેખન કરાવે તો તે વધુ સફળતા મેળવી શકશે.

૨ વંચને કેળવવાનાં નથી પણ બાળકને કેળવવાનાં છે. પદાર્થોને નહિ પણ રવખાખને કેળવવાના છે એવું હેલાસ (મીસ)નો શિક્ષક માનતો હતો. “જે સુંદર છે તેને વહાવું અને કદરવું છે તેને તિરસ્કારવું” એ પ્રકારની વિદ્યાર્થીઓની રસવૃત્તિ કેળવવાનો એનો હેતુ હતો. કલા અને સાહિત્યમાં, કદરવ અને માનુષીજીવનમાં જે સુંદર છે તેને વિદ્યાર્થીઓ ચહાવ એવું એ હમ્મજતો હતો, તેથી તે શિક્ષણ સર્વથા આકર્ષક કરવા મથતો, એથી પરિણામે મોટી વયે નિરાશામાં શીખેલા વિષયો પ્રતિ અણગમી થાય નહિ. કેળવણી બાળકોને “રસુજ” આપનારી હોવી જોઈએ.” એજ પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૮૧ એ પ્રાથમિક કેળવણીની નિરૂત્ત સમાલોચના કરતાં લખે છે કે—“હેલાસની શાળાનાં બાળકો કમનનાં નિરાશો નતાં હોય એવું અંરાત: પણ જણાવું નથી. તેમનું શિક્ષણ ઘણુંજ આકર્ષક હતું” (કેનેથ ક્રીમેન)

ને સંગીતપદ્ધતિમાં શીખવવામાં આવતાં. આ પરથી એટલું તો સમજાય છે કે ઘુંટાવવાની પદ્ધતિથી રસિકતા સચવાતી નથી. જો કે એ સમયમાં એ પદ્ધતિ પણ ચાલુ હતી. મીણની ભૂમિકા પર અક્ષરો દોતરાવવામાં આવતા હતા.

ઘુંટવાની પદ્ધતિ—વળા આ ઘુંટવાની રીતિથી બાળકને આરંભમાં ઘણાજ કંટાળો આવે છે, પરંતુ બાળક કરતાં વધારે કંટાળો શિક્ષકને આવે છે, વળા બાળકની ખાસે બેસીને એનો હાથ ફેરવીને અક્ષરો ઘુંટાવવા શિક્ષકે જાતે પરિશ્રમ લેવો જોઈએ. વર્ગમાં ત્રીસ કે વીસ બાળકો હોય તો દરેકને મૂળાક્ષરો ઘુંટાવી શીખવવામાં શિક્ષકની હાડમારી ફેટલી વધે તેનો ખ્યાલ રહેજ ચર્ચ થકે. બાળકમાં પણ અન્યવસ્થા ફેટલી થાય તે અનુભવીજ જાણી શકે. શિક્ષકે ધીરજ ના ખોવી એ શિક્ષકનો મુખ્ય ગુણ અને ધર્મ છે, પરંતુ ધબ્બીવાર એની વિસ્મૃતિ થઈ જાય અને નાનાં કુમળાં બાળકને ચોટીઈ ભરવા આંગળાં તક્કપાપડ માય, થપડ મારવા હથેળી સળવળે, આંખમાં ગુસ્સાની ઝામા ઉભરાય, દાંત વાંદરાની માફક ઢચકચે, હાલ એક્કેલ બોલવા સળવળે વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારની શિક્ષકની ખૂબીઓ છેવટે બહાર આપોઆપ પડી જાય છે; એટલે મૂળાક્ષરના લેખનમાં ઘુંટાવવાની પદ્ધતિ ફેટલી આવકાર લાયક નીવડે એ તપાસવાનું રહે છે. ખાસ કરીને આ પ્રશ્ન પર ચર્ચા કરવા મન ગ્રેમય છે. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે આજકાલ બાળવર્ગમાં ૧૦ છોકરાં એક વર્ગમાં શીખવી તૈયાર કરવાની હિમ્મત ભરી સાહસિક શૂચતા ટાઈમ્સ જેવાં પત્રોમાં પણ થતી જાય છે. એ કરનારા સિદ્ધાન્તવાદી કેળવણીકારોજ હશે. બાળશિક્ષણમાં સિદ્ધાન્તવાદ કરતા રચાનુભવ વિશેષ પ્રમાણમાં અગ્રસ્થાને રહે છે એમ અમારું માનવું છે. એથી અનુભવ બળે એમ આ લેખમાં કાંઈકે માર્ગદર્શન કરવા ધારીએ છીએ. વિશેષ અનુભવીઓ કે ભિન્ન અનુભવ કરનારા કેળવણીકારોના મત મળે તો અવસ્થ વિચારણાને સ્થાન સહર્ષ આપવા મન ચાલજ એ નિર્વિવાદ છે.

જુની પદ્ધતિના પ્રખર અનુયાયકો ઘુંટાવવાની પદ્ધતિને વધુ મતે સ્થાન અપશેજ. ઘુંટાવવાની પદ્ધતિ પરિણામ આપતી નથી એમ અનેક કાળથી ઉતરી આવતાં સદૃશ પરિણામને અંગે કહેવાની કોઈ મૂર્ખા પણ ધૃષ્ટતા નહિજ કરે, પરંતુ એ પદ્ધતિ આકર્ષક નથી, બાળકોમાં રસ ઉત્પન્ન કરતી નથી એ કહેવામાં કાંઈ અજીમતું નથી. આ વિષયમાં અત્ર

ઉત્તરવું પડ્યું છે કારણકે અનેક બાળકોના કુમળા હાથને મારી મચડી, પદ્મીને ઘુંટાવવાનું કાર્ય મોટે ભાગે કરવાનું હોય છે, અને એમાં પણ જે શિક્ષકનો જેવો હાથ, જેવો મરોડ તેવુંજ લેખન બાળકનું થવાનું, બલકે એથી પણ ઉત્તરવું એટલે બાળકમાં જે સાહજિકશક્તિ છે તેને ખીલવાનો કે ખીલવવાનો પ્રસંગ બરાબે પ્રાપ્ત થવાનો નથી. અને બાળકના સાહજિક વૃત્તિનો અસ્ત થવાનો. ઘુંટવાની પ્રકૃતિ, સર્વથા ઉંચી જ મૂકવી એમ કહેવાનો અમારો હેતુ નથી. પાટીઆં પર કોતરેલા અક્ષરો પર ઘુંટાય તો નમૂનેદાર અક્ષરો ઘુંટવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. કેટલીક શાળામાં એમ થાય છે પણ ખરૂં. પાટીઆં પર કોતરેલી અક્ષરોની આકૃતિ ઉપર આકૃતિ ઘુંટવાનું સારું બની શકે. પરિણામે આકૃતિ ઘુંટાએલા અક્ષરોની છાપ માનસ પર સારી પડે. આકૃતિ માનસ પર હસે. બાળકને આનંદ થાય, છેવટે એ આકૃતિની ખાંચીમાં પેન ફેરવવાથી સ્લેટ પર પણ પેન ફેરવવું બાળક થાય. આ રીતે માટે કમશઃ પગથીઆં બળવીને ખંતથી કામ કરાવવું જોઈએ. જેમકે:—

૧ પાટીઆં પર અક્ષરાકૃતિ કોતરાવી ખાંચીમાં રંગીન મોટાં કીરીઆં ગોઠવવાં.

૨ અમુક દિવસ પછી એજ ખાંચી ઉપર ચોક્કથી ઘુંટાવી હાથ ફેરવવો.

૩ પેન એ ખાંચીમાં ફેરવાવી પેનજ પદ્મવાનો અવશાસ રખાવી આકૃતિ સાથે પેનનો સંબંધ કાયમ રાખવો.

૪ સ્લેટ પર ટપકાં ટપકાં વાળી અક્ષરાકૃતિ કરાવવી એ ઉપર પેનથી લખાવવું.

૫ સ્લેટ પર નમુના પ્રમાણે લખાવવું.

આ રીતે જોતાં એમાં ખર્ચનો વાંધો આવે છે. આધુનિક શિક્ષણ ખર્ચાળ ધણું છે એવી ખૂબ સાહુ છે. નિશાળામાં પણ પુસ્તકો સાધનો શીખવવાના હોતાં નથી. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં પણ પાઠ આપનાર શિક્ષકને ઘણી વાર બહારથી સાધન પ્રાપ્ત કરીને શીખવવું પડતું હશે. એથી ઉપર્યુકત પ્રકૃતિ બદલવાનો રહેજો વિચાર કરવો પડે.

અવલોકનનો સિદ્ધાંત—માનસશાસ્ત્રનો એક સિદ્ધાંત તપાસીએ. બાળક પ્રથમ અવલોકન કરતાં શીખે છે. પુનઃ પુનઃ થએલા અવલોકન દ્વારા એમનાં માનસપર આકૃતિની છાપ પડે છે. એ છાપ વારંવાર પડે તો સખળ થાય. એવુંજ બીજું દર્શાવે એમનાં શીખનાર બાળકના શ્રવણ

પર 'બા' એવો અનેકવાર શબ્દ અચક્રાય છે. બાળકના માનસ પર આ શબ્દના અવાજની સખળ છાપ પડે છે; પરંતુ પ્રયાસ કરવા છતાં બાળક બોલતું નથી. 'બા' બોલ એમ માતાપિતા કહે છે; તોપણ તે બોલી શકતું નથી; અને ન બોલી શકવાથી તે મુઝાય છે. એવી રીતે અનેક શબ્દો બોલતાં શીખે છે, તેમાં બાળકની મુઝવણ દેખાય છે. અવલોકન કરનારને જ જરૂર દેખાશે. આંતરપ્રયાસની સખળતાથી કે આકર્ષિકા ગ્રેહણથી કે બોલનાર વ્યક્તિની બોલવાની દમના અવલોકનથી બાળક પૂર્વ પડેલા સંસ્કારોને અંગે ક્વચિત્ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે છે. વાગિન્દ્રિયોનો સંયોગ જો થોડો થયો તો ઉચ્ચાર શુદ્ધ થવાનો ને અયોગ્ય થયો તો અશુદ્ધ થવાનો. એ અશુદ્ધ ઉચ્ચાર ઘણા બાળકોમાં જોવામાં આવે છે. 'રાટલી' ને બદલે 'ઓટી' વગેરેમાં તે જણાય છે. કેટલાંક બાળકોને 'ક' નો ઉચ્ચાર ખેસતો જ નથી. એટલે 'કાકા' ને બદલે તેઓ 'ટાટા' 'તાતા' વગેરે બોલે છે; એટલે ૨૫૪ ઉચ્ચારમાં જેમ શુદ્ધ શબ્દો ઉચ્ચારની પુનઃ પુનઃ આવશ્યકતા છે અને તે દ્વારા સુસંસ્કારોની જેમ જરૂર છે તેમ શબ્દલેખન કે મૂળાક્ષર લેખનમાં પ્રથમ શબ્દાકૃતિનાં કે અક્ષરાકૃતિનાં અવલોકનની અને તેથી પડતી સખળ છાપની જરૂર છે.

બે પદ્ધતિઓ—શબ્દાકૃતિની કે અક્ષરાકૃતિની સખળ છાપ પાડવા વાક્યવાચન પદ્ધતિ કે શબ્દ-વાચન પદ્ધતિની જરૂર જણાય છે; કારણ સખળ છે. એકલા અક્ષરની આકૃતિ બાળક આગળ મૂકવાથી તેનો હેતુ કે અર્થ કે તે સ્થિતિ વસ્તુ બાળકના ખ્યાલમાં આવી શકતી નથી. એથી 'કરવત'નો 'ક', અને 'અતનાસ' નો 'અ' એમ બાળકને બોલાવવાથી મૂળાક્ષરોની આકૃતિ તેમની સન્મુખ મુકાય છે. આ પણ અર્થહીન છે. જે શબ્દ વાંચી શકતાં આવડતો નથી, તે મ્હોંએ બોલાવી ચિત્રથી ઓળખાવી ને શબ્દ પુરેપુરો ઓળખી શકે તે પૂર્વે મૂળાક્ષરની આકૃતિ પાડવા પ્રયાસ કરીએ છીએ. એથી તે પ્રયાસની રસભરી સફળતા સિદ્ધ થતી નથી. શબ્દ ઓળખતાં આવડ્યો હોય તો તેનો પ્રથમ અક્ષર ઓળખી શકે અને તે વાંચી શકે. એ પછી એકલો લખેલો મૂળાક્ષર પણ ઓળખી વાંચી શકે એટલે એમ થાય એવું કરવું જરૂરનું લાગે છે.

આટલા વિવેચન પરથી અમુક પરિણિતિ ઉભી થાય છે. એક-તો લેખન શરૂ કરતાં પૂર્વે વાક્યવાચન કે શબ્દવાચન સંપૂર્ણ આવડતું જોઈએ. બીજું શબ્દવાચન-ખાસ કરીને મૂળાક્ષરો જેમાં આદિ હોય

અને એ સિવાયના રવરથી અસંયુક્ત હોય એવા શબ્દોનું વાચન તો ખાસ આવડવુંજ નેઈએ, તેમ કરવા વાર્તાવાચન પદ્ધતિવાળાની જેમ ત્રિયયુક્ત શબ્દો વંચાવી મૂળાક્ષરો પર જવું અથવા તો વાક્ય-વાચન પરથી, શબ્દવાચન અને તેના પરથી મૂળાક્ષર પર જવું એ બે-માંથી વધારે કંયુ સુગમ છે તે જોવું નેઈએ.

દષ્ટિની સ્વાભાવિક શક્તિ—ઉપલી પરિસ્થિતિ માનસશાસ્ત્રના નિયમોને અનુસરીને છે કે નહિ તેનો વિચાર કરીએ. આપણે વાંચીએ છીએ ત્યારે આપણી દષ્ટિ સમગ્ર શબ્દને ઝડપી લેછે, આ મન-તત્વનાં કારણો એ છે કે પ્રથમ આપણે ક્ષીમેથી વાંચીએ છીએ, પણ વાચનમાં જેમ વેગ વધે છે તેમ ઘણા શબ્દો એક મિનિટમાં વાંચી નાખીએ છીએ, જે પ્રત્યેક બારાક્ષરીના મૂળાક્ષરો દષ્ટિમા આવતા હોય તો એટલી ઝડપથી વંચાયજ નહિ; અથવા જે એ મૂળાક્ષરો પ્રત્યેક દષ્ટિમાં આવતા હોય તો હાલ બાળપોથી વાંચનારાં બાળકો વાંચે છે તેમ આપણે પણ વાંચીએ. જેમકે ગ-ગ-ન, ર-ત ન. જે એમ કહેવામા આવે કે મૂળાક્ષરોના અને બારાક્ષરીના સંપૂર્ણ અભ્યાસના પરિણામે શબ્દાદૃતિ તરતજ મગજ પર ફરી જતી હોવાથી વાચનમાં વેગ આવે છે તો તે પ્રમાણ ખરું છે; પરંતુ તેમાં આરંભમાં ક-ક-ક-ક વંચાય છે અને વાચતા ઘણો પરિશ્રમ પડે છે અને બાળપોથી તેમજ પહેલી ચોપડી સમજીને બાળકો વાંચી શક્તાં નથી. બીજું ઘણા નવા શબ્દો પણ આપણે તેની જોડણીના જ્ઞાન વિના વાંચી શકીએ છીએ; પણ એ શબ્દો વાંચી ગયા પછી જોડણીનું જ્ઞાન આપણું અપૂર્ણજ દેખાય છે. જે દષ્ટિ સમગ્ર મૂળાક્ષરોને ધ્યાનમાં લેતી હોય તો જોડણીમાં કદી ભૂલ થાત જ નહિ. જોડણી અને રમરણશક્તિનો સંબંધ સખળ નથી થયો તેથી જોડણીમા ભૂલ થાય છે એમ પણ કહી ના શકાય; કેમકે નવોજ શબ્દ માણસ વાંચી શકે અને તરતજ તેને જોડણી પૂછીએ તો તે ના આવેડે. ફરી ફરીને એના એજ શબ્દો વાંચનારની પણ ઘણીવાર એ દશા, ત્રીજી, આખતી કીકી એકસરખી ફરતી નથી; પરંતુ શબ્દે શબ્દે ફરે છે. તેમ જે વસ્તુઓ કે દેખાવો જોવાના હોય છે તેના પાસેપાસેના વિભાગો પર કીકી ફરે છે; પરંતુ હારના સૂત્રની પેઠે એક સરખી ફરતી નથી, એટલે જે બાળ કરીને દરેક મૂળાક્ષર પર કીકી નાં પડે તો સમગ્ર શબ્દ પર તે પડશે. , ચોથું, જે કીકી સમગ્ર શબ્દ ધ્યાનમાં લેતી નાં હોત તો બાળક એમ કહતજ નહિ કે આ શું છે ! એ પ્રશ્નને અંગે આપણે ચાલુ પદ્ધતિ પ્રમાણે દરેક મૂળાક્ષર પર ધ્યાન ખેંચીએ છીએ અને આપણે

પણ કોઈ ઘણો અપરિચિત શબ્દ હોય તો તેનો ઉકેલ કરવા માટે પ્રયાસ-
પૂર્વક મૂળાક્ષર પર દષ્ટિપાત કરી સમગ્ર સંસ્કારને અંગે ઉચ્ચાર કરીએ
છીએ. સારાંશ કે દષ્ટિ પ્રથમ શબ્દજન્ય ગ્રહણ કરે છે. એથી શિક્ષક શબ્દ-
કૃતિ બાળકના માનસ પર દરાવે તો તે શબ્દ જ્યારે જ્યારે દષ્ટિગોચર
થાય ત્યારે ત્યારે બાળક તરતજ વાંચી શકશે, તેમજ ઘેર વાંચ્યોમાં શબ્દાર્થ
અને વાક્યાર્થદ્વારા વ્યવહાર કરવાની બાળકને ટેવ હોય છે, એટલે શબ્દ-
કૃતિ ગ્રહણ કરતાં નાનાં વાંચ્યો વાંચતાં, તરતજ અર્થ ગ્રહણ કરી સમજપૂર્વક
ભાવપૂર્વક વાંચી શકે છે. નાનાં વાંચ્યો વાંચતાં આવડે અને શબ્દ સમન્વ-
યોના અર્થ ગ્રહણ કરે એટલે શબ્દકૃતિઓ રસપૂર્વક વાંચી શકે. જેમાં
પ્રથમથી જ રસ ઉત્પન્ન થાય એ શબ્દવાચન પણ સાફ થાય; અને
એના પરથી મૂળાક્ષરોનાં લેખન પર જલદી જઈ શકાય; કારણ કે શબ્દ-
કૃતિ ચૂંતાં મૂળાક્ષરોની આકૃતિ માનસ પર જલદી દસી જાય છે, અને
બાળકોને ગમ્મત સાથે તે આકૃતિ દસાવી શકાય છે. એમાં ખર્ચાળપણું
જરાયે નથી. દાખલા તરીકે —

બાળકોને અમુક પરિચિત શબ્દો જાણમાં આવ્યા હોય તો તે શબ્દોના
પ્રથમાક્ષરો પ્રથમ શીખવવા. જેમકે ‘ગ’ ‘ગાય’ શબ્દમાંથી, ‘શ’ ‘શીશો’
માંથી વગેરે. એમાં પણ પાટીઓ પર લખેલા મોટા અક્ષરોની આકૃતિ,
એની ઉપર લખેલા શબ્દપરથી અને પાસે દોરેલા ચિત્રપરથી દસાવી
શકાય. શબ્દ વાંચતાં આવડતો હોય તો તે શબ્દ લખીને નીચેજ મૂળાક્ષર
લખવાથી આકૃતિનું જ્ઞાન થાય. જે ત્રણ જાતના રંગીન આકૃતિ એકજ
મૂળાક્ષર શબ્દના સંબંધે લખવાથી રસપૂર્વક તે મૂળાક્ષરની આકૃતિ વધારે
સારી રીતે દસાવી શકાય. આ પ્રમાણે ચાર પાંચ મૂળાક્ષરોની આકૃતિ
મગજ પર દસે પછી વર્ગમાં બાળકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં મોટા પ્રમા-
ણમાં લખાએલા મૂળાક્ષરોની કાપલીઓ બનાવવી. ત્રીસ બાળકો હોય ને
પાંચ મૂળાક્ષરો હોય તો દરેક મૂળાક્ષર જેના ઉપર ચીતર્યા છે એવી છ
કાપલીઓ રાખવી. એમાંથી પાંચ બાળકો જુદાં રાખી દરેક મૂળાક્ષરની
કાપલી તે બાળકોને આપવી. કોઈ કોઈને ના બતાવે. બાકીની કાપલીઓ
બીજાં બાળકોમાં વહેંચી દેવી. હવે જે બાળકો જુદાં રાખ્યાં છે તેમાંનું
એક બાળક કાપલીમાંના મૂળાક્ષર વાંચે અને કહે ‘ગ’ અહિં આવે. સામાં
બેઠેલાં બાળકોમાંથી જેની પાસે ‘ગ’ હોય તે પેલા બાળક પાસે જાય.
શિક્ષક જેવાનું કે ‘ગ’ વાળાં બાળકો જ જાય છે. આમ કરવાથી છ
મૂળાક્ષરવાળી છ ટુકડીઓ થઈ જશે. બાળકોને ગમ્મત પડશે. આમ
અવંતરવર કરવાથી મૂળાક્ષરોની આકૃતિ જરૂર દસે છે.

શિખવાગ્રમ અને ત્રાંસી લીટીનાં જોડાણથી ‘૨’ શિખવાય. આ ક્રમના અક્ષરોમાં ક્રમ સાધ્ય રાખવો. જેમકે મ, ર; ‘ર’ ઉપરથી પાસે ઉભી લીટી કરાવી ‘ર’ના મરોડ જોડે જોડાવવી એટલે ‘ચ’ થશે. તેમજ ‘ર’ની પાસે ઉભી લીટી કરાવી વચ્ચેથી જોડાવવી એટલે ‘સ’ થશે. આ રીતે પ્રથમ બે આકૃતિ ઉપર ધ્યાન કરાવી ‘જોડી દો’, ‘આમ આવી રીત જોડો’, એમ રંગીન ચોક્કસ શિક્ષકે જોડીને બાળકો પાસે જોડાવવું. તેઓ યથાશક્તિ વાંકુંચુંકું જોડે. તે ઉપરથી આખા અક્ષર માટે દાઘ ઠેરવાવવો. પાટીઆ ઉપર અક્ષરાકૃતિ ઘણી જ મોટી તથા મુંદર રાખવી. આવી રીતે ગોઠવીએ તો કમે :—

(૧) અર્ધ સવળાં વર્તુલ પરથી —

ગ, ર, ચ, ય (ચ નું મોંકું ચતું હોય તો જુસાવીને) ય, સ, શે, ઝ, ઞ, ણ.

(૨) અર્ધ અવળાં વર્તુલ પરથી —

દ, ઈ (બે અર્ધવર્તુલ), ઘ, ઘ, વ, ત, ન, મ, ભ (‘ત’ ઉપરથી ‘ન’, ‘ત’ના વર્તુલને નીચે મોંકું કરાવીને), લ,

(૩) સંયુક્ત સવળાં અને અવળાં વર્તુલ પરથી —

ટ, ઠ; ડ, ઢ, ડ; (‘ટ’ ઉપરથી પણ ‘ય’ ને ‘ય’ શીખવી. શકાય), ઢ, ઢ (બે ‘ડ’), ડ,

(૪) પ, પ; ખ, બ; અ, આ; ઉ, ઊ (સવળાં બે અર્ધવર્તુલ પરથી)

૭ (‘દ’ ઉપરથી); જ,

આ ક્રમ સાધ્ય રાખી શીખવનાથી ધુટવવાની ઘણી મહેનત નીકળી જશે, તેમજ જો ધુટાવવું પડે તો થોડું. આરંભમાં ન્યાં ન્યાં વર્તુલ શીખવનાનાં આવે ત્યાં ત્યાં અને પછી મરોડ લાવવા માટે, પરન્તુ તેમાં બાળકને રસ પડતો હોવાથી ઝાઝી મહેનત પડશે નહિ.

ખીજું બે બાળપોથીના પાકો ઉપરના મૂળાક્ષર પ્રમાણે રચાયા હશે તો બાળક વાંચેલું અને જોડેલું લખવા સત્વર પ્રેરશે અને જલદી લખતાં શીખશે. એ લખવાનું પણ રસિક થશે. બધા જ શબ્દો નહિ લખી શકે તોપણ અમુક અમુક શબ્દો ‘ગાય’ ‘ચાર’ એવા શબ્દો લખી શકશે. ત્રીજું આ મૂળાક્ષરો ઉપરથી ‘અંક’લેખન પણ જલદી આવડશે. અંકની પણ આકૃતિ નિયમાનુસાર ક્રમશઃ આવડશે.

દાખલા તરીકે 'ર' આવડે તો બગડે એ આવડે. સવળા એક અર્ધ-વર્તુલ ઉપરથી ૭; એ અર્ધવર્તુલ ઉપરથી ૩; અવળાં અર્ધવર્તુલ ઉપરથી ૮; એ ઉપરથી ૯; ૮ ઉપરથી ૬; 'પ' ઉપરથી પાંચડો. 'જ' ઉપરથી ચોગડો. છેવટે '૧'. આ અંકલેખન મૂળાક્ષરોના સંબંધમાં કે એના પુનરાવર્તન પછી શિખવાશે તો તરત યાદ રહે જશે અને ધુંટવાની અથડામણ ઝાઝી રહેશે નહિ.

કેટલાક શિક્ષકો—નવી નવી પદ્ધતિઓ શા કામની ! શું આટલા વર્ષ શિખાતું ન હતું ! અમે શીખ્યા, અમારા બાપદાદા શીખ્યા. તમે શીખ્યા ત્યારે આવું કંઈ નહતું. આવા પ્રશ્નો સમજી શિક્ષક તો નજ પડે; કારણકે નવીન અખતરાઓથી ખર્ચાળ રીતિ ઓછી થાય અને બાળકો રસથી એટલે આનંદથી શીખે, નિરાળા કંટાળે નહિ. બાળકોને રસપડે એટલે શિક્ષકો પણ ઓછા કંટાળે, મારફત ના કરે, એ મુખ્ય હેતુ નવી સરળ રીતિઓ તથા પદ્ધતિઓ શીખવાનો હોય છે. ઉપલી રીતિથી મૂળાક્ષરો બાળક જલદી કંટાળ્યા વિના શીખી શકે છે એ સ્વાતુભવસિદ્ધ છે. હિસાબથી ને શિક્ષકો એ રીતિ અજમાવી જોશે તો થણું રસિક કાપ, સહેલાઈથી કરી શકશે. બાળકોને રમતા કેમ શિખવાડવું એની એક રીતિ ઉપર સ્થાયી છે. સમયવચ્ચાત બાળવર્ગ આદિ ધોરણોમાં 'શિક્ષણ અને રમત' 'રમતદ્વારા શિક્ષણ' એ વિષય પર સમયવચ્ચાત કેટલોક નિર્દેશ થશે.

દેવગઢઆરીઆ,
તા. ૧૬-૭-૩૪.

} ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા. એમ. એ.

નાટ્યપ્રયોગ

કાકુંની કાંસડી

અથવા

વલ્લભીપુરનો નાશ

ગતીકના પૃષ્ઠ ૩૧૪ થી આગળ

પ્રવેશ ચોથો

સ્થળ:—કાકું શેત્રું સપનગૃહ

- પાત્રોઃ—(૧) કાકુ શેઠ
(૨) સ્વપ્નમાં કાકુ શેઠની ભાગ્યદેવી
(૩) મનોરમા

કાકુ શેઠ—

મંદાકાન્તા

શીલાદિત્યે અનુચિત દુર્ધ નીતિને ત્યાગી દીધી,
પુત્રીને જે અતિ પ્રિય હતી કાંસણી જન્મ કીધી;
સત્તાનો છે મદ નૃપતિને ગર્વ તેનો ઉતાર,
ત્યારે થાયે હૃદય જાગતું શાન્ત સંગુષ્ટ મારું.

મારી પુત્રીને પ્રાણ સમી વહાલી એ કાંસણી શીલાદિત્ય રાજ્યએ
બળાતકારે લઈ લીધી ! ગુનેગારના ઘરને ઘેરી લે એવી રીતે મારું ઘર
લશ્કરી સિપાઈઓથી ઘેરી લઈ એ કાંસણી જન્મ કરી ! મનોરમાના
હાથમાંથી તેની એ વહાલી વસ્તુ ચૂંટી લેવામાં આવી, તે વખતનું દ્રશ્ય
દૃશ્ય હજી પણ મારી નજર આગળથી ખસતું નથી ! મારી પ્રિય પુત્રીના
તે સમયના કારમા કદપાંતના ભણકાગ અત્યારે પણ મારા કાનમાં વાગી
રહ્યા છે ! એ મદાંધ રાજ્યએ પોતાની કુંવરીની હા પુરી કરવા માટે
નીતિને ઠોકરે મારી ! એ સ્વાર્થી રાજ્યએ પોતાની કુંવરીને રીઝવવા માટે
મારી પુત્રીને દુભવી ! અરે ! એ જીવંત રાજ્યનો અત્યાચાર શું હું મુંઝે
મેંએ સહન કરીશ ! ના ! હું તેનું જરૂર વેર લઈશ ! અરે ! વેરનો અગ્નિ
મારા હૃદયમાં ચારે તરફ ચેતી ચૂક્યો છે; અને એ અગ્નિને મારી લાડીલી
પુત્રીના આંસુની આહુતિ વિશેષ પ્રબળિત કરી રહી છે ! ભડભડાટ સળગી
રહેલો આ વૈરાગિનિ જ્યારે એ રાજ્યને હું પાયમાલ કરીશ ત્યારે જ શાન્ત
થશે ! ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? એ રાજ્યને કેવી રીતે પાયમાલ કરવો ?
(વિચાર કરે છે.)

હા ! ભરાબર ઉપાય સૂઝ્યો ! સિંધનો પાદશાહ આ શીલાદિત્ય
રાજ્યને પુરો પડે એવો છે. તેની મદદથી જ આ વેરની વસુલાતનું કાર્ય
સિદ્ધ કરવું ! પાદશાહની મદદ તો ધનના સાધનથી અવશ્ય મેળવી શકાશે.
એ તો 'દામ કરે કામ અને સી ભરે સલામ' ! જેની પાસે અટગટ લક્ષ્મી
છે, તેને શું અસાધ્ય છે ! બસ ! આવતી કાલે જ કાર્યસિદ્ધિને માટે મારે
'સિંધ તરફ પ્રયાણ કરવું ! એજ મારો હ્રદય નિશ્ચય ! (ઘડિઆળમાં બોરતા
ટોકોરા થાય છે.) અરે ! બાર વાગ્યાં ! વિચારમાં ને વિચારમાં મધ્યરાત્રિ
લીટી ગઈ ! ચાલ હવે સૂઈ જાઉં. (સૂઈ જાય છે.)

કાકુ શેઠની સ્વભાવસ્થા—

કાકુ શેઠ—(સ્વગત) ઓહો ! આ આટલો બધો પ્રકાર રાતો ! અરે ! આ તો તેજની મૂર્તિ સમાં કોઈ દેવી હોય એમ જણાય છે ! (પ્રકાર) પધારો માતાજી, આપ કાણ છે ? (પ્રણામ કરે છે.)

દેવી—કાકુ ! હું તારી ભાગ્યદેવી છું !

કાકુ શેઠ—ઓહો ! 'ભલે પધાર્યા મારું ભાગ્યદેવી ! દરમાલો માતાજી ! આ સેવકને શી આજ્ઞા છે ?

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! તેં શીલાદિત્ય રુઝને પાપમાલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ખરું ?

કાકુ શેઠ—હા, માતાજી !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! તારો એ નિશ્ચય તને પણ પાપમાલ કરશે ! હું તારી ભાગ્યદેવી તને ચેતાવું છું, કે તું આ વેર વાળવાની વાત જ્યાં દે !

કાકુ શેઠ—માતાજી ! આપ આ શું કહો છો ! વેર વાળવાની વાત માંડી વાળું ? શું શીલાદિત્યે મારું એણું અપમાન કર્યું છે !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! શીલાદિત્યે તારું અપમાન કર્યું છે, એ વાત ખરી છે; પરંતુ તારા પોતાના લગ્નની ખાતર તું એ કડવો ધુંટડો મળી જા ! પેલા તારા જોશીએ એ કાંસડી જોઈને તને શું કહ્યું હતું, એ યાદ છે ?

કાકુ શેઠ—હા, માતાજી. એ મારા જોશી તો ખરેખરો ભવિષ્યવેત્તા છે. તેમણે ભાખેલું આ બીજું ભવિષ્ય પણ ખરું પડ્યું ! તેમના કહેવા પ્રમાણે એ કાંસડી મને ભારે દુઃખરૂપ યર્ષ પડી !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! દુઃખરૂપ તો યર્ષ પડી, પણ એ કાંસડીના સંબંધમાં તેણે તને ખાસ સૂચના શી કરી હતી ?

કાકુ શેઠ—માતાજી ! એ કાંસડીને મારે ભવિષ્યમાં ક્રોધની સાથે વેર નહિ કરતાં તેને જતી કરવાની સૂચના કરી હતી.

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! ત્યારે તું તો એ સૂચનાથી અવગું કરવા જોડો છે ! તેનું પરિણામ સાદું નહિ આવે, અને અંતે તને ભારે પશ્ચાત્તાપ થશે ! કાકુ ! જનવાનું હતું તે બની ગયું ! હવે આટલેથી જ આ પ્રસંગ ઉપર પરો પાડી દે !

કાકુ શેઠ—પણે પાડી દઉં ? એ જર્વિષ્ટ રાગને કરેલું અપમાન ખૂસી ગઈ ?

ભાગ્યદેવી—હા ! બૂલી જા ! અને ઉદાર હૃદયથી રાખને ક્ષમા આપી દે ! યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા માદ કર !

કાકુ શેઠ—માતાજી ! યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા માદ કરું કે પરશુરામનો વૈરાગ્ય માદ કરું ! પરશુરામે પોતાના પિતાના પ્રાણ લેનાર સહસ્ત્રાર્જુનને પરશુવડે પુરો કરી એકવીસ વાર નક્ષત્રી પૃથ્વી કરીને પિતાના મૃત્યુનું પુરુષાર્થ વેર લીધું હતું !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! આજે હું તારી સાથે વાદવિવાદ કરવા આવી નથી ! માત્ર તને સાચો માર્ગ બતાવવા આવી છું, માટે માફ કહેવું માની જા !

કાકુ શેઠ—તમારું કહેવું ન માનું તો તમે શું કરશો ?

ભાગ્યદેવી—(ગુરુસાથી) હું શું કરીશ ! રંક કાકુ ! બૂલી ગયો તારો બૂતકાળ !

કાકુ શેઠ—(આવેશથી) નથી બૂલી ગયો ! સંધ્યાસમયે આકાશમાં ચતા રંગ જેવા તમારા હંમેશાં રંક કાકુ શી રીતે બૂલે ! તમારી કૃપાની અસ્થિતતા માગથી ક્યાં અજાણી છે ! રંક કાકુમાંથી તમે મને કાકુ શેઠ બનાવ્યો ! જ્યાં તમારી અવકૃપા થતા જ ગએલી ગરિબાઈ પાછી આવવાની ! પરંતુ આ કાકુએ તો ગરિબાઈને ઘોળી પીધી છે ! ગરિબાઈથી ધડાઈ ગએલો કાકુ તો એનાથી નિર્જાય છે ! એટલે એ ફરી વાર આવશે તો હું તેનો સહેલાઈથી સત્કાર કરી શકીશ !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! હવે બસ કર ! બપોરું તારું પાંડિત્ય ! પરંતુ માદ રાખને કે તારી આ હરિવાઈનાં કળ બહુજ છુરાં આવશે ! તારું સર્વસ્વ નાશ પામશે !

કાકુ શેઠ—સર્વસ્વ નાશ પામશે તો મારું હતુંએ શું અને ગયુંએ શું ! કાકુ પાલીથી અહીં આવ્યો, ત્યારે સાથે શું લાવ્યો હતો ?

ભાગ્યદેવી—એટલે તું તારો નિશ્ચય નહિજ ફેરવે ખરું ને ?

કાકુ શેઠ—ના ! જે ચલાવું હશે તે થશે, પણ મારો નિશ્ચય નહિ ફેરે ! આ કાકુ મારવાડી શીલાદિત્યે કરેલા જુલમનું વેર વાળ્યા પિના નહિ રહે ! એ તો એને પાયમાલ કરી ગરિબાઈનો લહાવો લેવાવશે !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! બસ ! હવે એક રાખ પણ ન બોલીશ ! તારે માથે દુર્દશા બને છે, તેથીજ તને આવળું મૂકે છે ! જો મારું ઉત્તર સ્વરૂપ ! (ભાગ્યદેવી ભયંકર સ્વરૂપ બતાવી અદસ્ય ચર્ચ બળ છે. કાકુ કંપી બળ છે અને તેની આંખ ઉધડી બળ છે.)

જનગૃતાવસ્થા

હાકુ શેઠ—અરે ! આ શું ? આતે સ્વાખું કે માસું ? સત્ય બનાવની પેઠે એ આખુંએ સ્વાખું આત્યારે મારી નજર આગળ તરવરી રહ્યું છે ! મારાં ભાગ્યદેવી સાથે થએલો વાદવિવાદ મને અક્ષરે અક્ષર વાદ છે. તેમણે આદર્ય થતી વખતે બનાવેલું ભયંકર સ્વરૂપ આ જનગૃતાવસ્થામાં પણ મને કંપાવી રહ્યું છે ! એ ભયંકર સ્વરૂપે મને ભયંકર બિચ્છનું સૂચન કર્યું એમાં તો કંઈ ચક નથી ! ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? ગઈ ગુજરી બૂલી જતી ? (મનોરમા પ્રવેશ કરે છે.)

મનોરમા—બાપુજી ! આદવાગી ગયા ! તમે હજુ પણ ગ્રીહ્યા નથી ? મને તો આખી રાત જરાએ ઊંઘ આવી નથી ! આવી ને આવી આંખે વહાણું વાણું છે ! બાપુજી ! મારી કાંસરી લુટાઈ ગઈ ! રાગની કુંવરી જીતી અને હું હારી ! દાનવરાજ વ્રજપત્રાની કુંવરી શમિષ્ઠાથી હારેલી દેવસાતીને તો તેના પિતા શુક્રાચાર્યે હત્યાક્રી હતી ! બાપુજી ! તમે મારે માટે કંઈ નહિ કરો ? (રડી પડે છે)

હાકુ શેઠ—ખેટા ! રડીશ નહિ ! તમે માટે મારાથી જોટલું બની ચકશે તેટલું બધું કરીશ ! તારી કાંસરી જૂની લેનારને હું સુખે સુખા નહિ દઉં ! શ્રીલાલિત રાગને પાપમાત્ર કરી તારી કાંસરી પાછી મેળવવાની મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે ! અને સિંધના પાદશાહની મદદ માટે હું આજેજ જવાનો છું. ખેટા ! આપણા બાવરાના ભંડારમાં પેલો અમૃત્ય હીરો છે તે દાદી લાવ. એ એકજ હીરો સિંધના પાદશાહને પાણી પાણી કરી નાખવા માટે પુરતો છે. (મનોરમા ગય છે.)

હાકુ શેઠ—(સ્વગત) અરેરે ! પુત્રો એ દિવસમા તો અર્ધી થઈ ગઈ ! જો ભયંકર બિચ્છની આગાહીથી કરીને હું ગઈ ગુજરી, મૂલી જાઉં, તો મારા જેવા નિષ્કુર પિતાને દમન કાગ ચિત્તાર છે ! અસ ! મારા નિશચ હવે પ્રાણને પણ નહિ કરે ! અથ દવે નિત્યકર્મથી પરવારીને પ્રણાલની તૈયારી કરું. (ગય છે.)

(૩) સિંધનો આરમ પાદશાહ

(૪) પાદશાહનો સેનાધપતિ

કાકુ—

શિખરિણી.

પુરો હું વરતાયો યવનદળ લાવ્યો ખુર્રું કર્યું,
હૂંટી લીધું બાબયું વલ્લભીપુર હા ! ગૌરવ ભર્યું;
મુઝો શીલાદિલ્યે યવનદળ સામે લડી શુરો,
બન્યો કેદી કાકુ અનુભવ થયો છેકજી ખુરો,

અરેરે ! હાથનાં કર્યો હૈયે વાગ્યા ! લાગ્યદેવીએ મને ચેતાવ્યો, પણ હું
મૂર્ખ ન ચેત્યો ! પરિણામે મારે આ પ્રમાણે કેદી બનવાનો પ્રસંગ આવ્યો !
અરેરે ! મેં મારાજ કકોજ ખરો કરવાને સિંધ તરફ પ્રયાણ કર્યું. સિંધના
પાદશાહના પાટનગરમાં જઈ તેની મુલાકાત લીધી. પેલા દીમતી હીસનું
પાદશાહને નજરાણું ધર્યું. પાદશાહ પ્રસન્ન થયો. તેણે મારી સઘળી હકીકત,
શાન્તિથી સાંભળી. મેં તેને શીલાદિલ્ય ઉપર ચડાઈ કરવા વિનંતિ કરી. તે તેણે
તરત સ્વીકારી. પાદશાહ પાંડે મોકલે લશ્કર લઈ મારી સાથે આવ્યો. શીલા-
દિલ્ય રાજાને લગાઈનું કહેણ મોકલ્યું. તે પોતાનું સૈન્ય લઈ સુદે ચડ્યો.
બન્ને સૈન્ય વચ્ચે દારણ સુદ મચ્યું. બન્ને પક્ષના હજારો યોદ્ધા મરાયા.
શુરો શીલાદિલ્ય રણમાં પડ્યો. પાદશાહની છત ચઈ. વિજયના મદમાં
સમસ્ત બનેલું મુસલમાની લશ્કર વલ્લભીપુરમાં પેહું. રાજમહેલ લટક્યો.

કકો શ્રીમતોની હવેલીઓ લટી. લોકોની કતલ કરી અને શહેરમાં આગ
લગાડી. આખું શહેર આગથી તારાજ થઈ ગયું. અરેરે ! શીલાદિલ્યને
સળ કરાવના ઈશ્વરગી જેવા વલ્લભીપુરનો નાશ થયો ! પાપડી ભેગી ધબળ
બદાઈ ગઈ ! સુદા ભેગું લીધું પણ બળી ગયું ! અરેરે ! એ કાળમુખી
કાંસડીએ તો, કાળો કેર કરી નાખ્યો ! (લશ્કર અવાજ થાય છે અને
પૃથ્વીમાંથી જગતની સંહારક શક્તિ પ્રકટ થાય છે)

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! તું મૂર્ખ છે ! કાંસડી કાંસડી શું કરી
રહ્યો છે ! કાંસડી તો માત્ર નિમિત્ત રૂપ હતી ! જો, આ સર્વ સંહાર
કરનાર બીજું કોઈ નહિ પણ હું આ જગતની સંહારક શક્તિ છું !

કાકુ—આપ આ જગતનાં સંહારક શક્તિ ! આપેજ આ સર્વ
સંહાર કર્યો ?

સંહારક શક્તિ—હા, મેંજ આ સંહાર કર્યો ! એ સુંદર કાંસડી
તો માફ. કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું માત્ર સાધન હતું ! તેનાથી તારી પુત્રી
મોહિત થઈ, શીલાદિલ્ય રાજાની કુંવરી મોહિત થઈ, રાજા હરીસો બન્યો અને

તું પણ હકીકો અન્યો ! એ જાણાની જાણ હૈ, શીલાદિત્ય રાજની રાજદંડ અને તારી પોતાની હક એ બધી હકની યોજના એ કાંસકી દ્વારા મેંજ કરી હતી !

કાકુ—ઓ જગતનાં સંહારક શક્તિ ! આપે અમ્મી જળ બિછાવી ! આપની કળા અકળ છે ! પરંતુ શીલાદિત્ય અને વલ્લભીપુરના નાશની કાળા દીલી તો મારે જ કપાળે ચોટી ! ગુજરાતના ઇતિહાસમાં આ કલંક સદાને માટે મારેજ નામે લખાશે ને !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! એ તો લખાશેજ ! એમ' નહું શું છે ! રામાયણ અને મહાભારતના ઇતિહાસથી તું અજાણ્યો છે ? રામાયણમાં રાવણનું અને મહાભારતમાં દુર્યોધન તથા દુઃશસનનાં નામ જેવી રીતે કલખાયાં છે, તેવી રીતે ગુજરાતના ઇતિહાસમાં તારું નામ લખાશે !

કાકુ—અરેરે ! આ કલંકજ મને ક'પાવી નાખે છે ! જે મેં વેર વાળવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હોત, તો આ કલંક મને ન ચોટત ! મેં મોટામાં મોટી જૂલ કરી, અને એ જૂલનો મને ભારે પશ્ચાત્તાપ થાય છે !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! હવે પાણી વહી ગયા પછીનો પશ્ચાત્તાપ શા કામનો છે ! તને ક્રોધમાં અંધ બનાવી આ ભારે જૂલ કરાવનાર પણ હું જ છું ! કાકુ ! તારું અત્માન દૂર કર અને શાન્ત થા.

કાકુ—શાન્ત થવાનો હું ધણો પ્રયત્ન કરું છું, પણ ભૂતકાળના બનાવો ચિત્રપટના દેખાવાની પેઠે એક પછી એક મારી નજર સામે ખડા થઈ જાય છે, અને તે મને શાન્ત થવા દેતા નથી ! અરેરે ! સિંધના પરધર્મી પાદશાહનો વિશ્વાસ કરીને હું પુરેપુરો દુઝાયો ! શીલાદિત્ય રાજએ તો માત્ર મારી કાંસકીજ લૂટી લીધી હતી, પણ આ પાદશાહે તો મારું સર્વસ્વ લૂટી લીધું ! આતો બકરું કાઢતાં બેઠું પેહું ! અરેરે ! સો ગુણો ગળાને પાણી પીનાર કાકુની બુદ્ધિ વેરની ધનમાં બહેર મારી ગઈ ! કાકુ પણ કામ કરતાં પહેલાં દીર્ઘદષ્ટિ ચલાવનાર કાકુ હોત જુલ્યો !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! આ બધો તારો જન્મ છે ! તારી બુદ્ધિને બહેરી કરી નાખનાર, દીર્ઘદષ્ટિને દૂર કરનાર અને તને હોત જૂલાવનાર પણ હું જ છું ! તારા જોશીની અને તારી ભાગ્યદેવીની સૂચનાથી તને અવળે માર્ગે ચલાવનાર પણ હું જ છું ! જે હું એમ ન કરું તો આ બધો સંહાર થાય શી રીતે !

કાકુ—(અધ્ધાઈને) ઓ જગતનાં સંહારક શક્તિ ! આપે જેવી રીતે આ સર્વનો સંહાર કરી આપની ગ્રાહમાં લઈ લીધાં તેવી રીતે મને

પણુ આપની ગોદમાં લઈ લો ! હવે આ માટે જીવન મને અકારે લાગે છે !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! ચિંતા ન કર ! એ વ્યવસ્થા પણ થઈ ચુકી છે ! હવે તું આ કાલુષ્યગુરુ જગતનો થોડાજ કલાકનો મેમાન છું ! આજે સાયંકાળેજ હું તને મારી ગોદમાં લઈ લઈશ ! સિંધનો પાદશાહ આ કાર્યનું નિમિત્ત બનશે ! કાકુ ! નામ તો નાશ તો નિર્માએલોજ છે, માટે હવે આ છેલ્લી ધડીએ આવા નકામા વિચાર નહિ કરતાં. માત્ર તારા ઈષ્ટદેવનું જ સ્મરણ કરજે ! કાકુ ! હવે હું જાઉં છું. (સંહારક શક્તિ અદસ્ય થઈ જાય છે. સિંધનો પાદશાહ પ્રવેશ કરે છે.)

પાદશાહ—કેમ, કાકુ શેઠ ! શું કરે છે ?

કાકુ—તમારા જેવા દગાબોર પાદશાહનો મેં વિશ્વાસ કર્યો, તેનો પશ્ચાત્તાપ કેઈ છું ! જે કાકુએ તમે ધરાઓ એટલું ધન આપ્યું, તેનેજ તમે કેદ કર્યો ? ઉપદારને બદલે અપકાર તે આનું નામ !

પાદશાહ—કાકુ ! હવે જ્યાં દે તારે કહાપણ ! ધન તો તેં તારી ગરજે આપ્યું હતું ને ! કેઈ દલાલન તો નહોતું કહે ને ! કાકુ ! એક કાંસકીને માટે તારા પોતાના રાજનો નાશ કરાવી તું રાજદ્રોહી બન્યો ! વળી જે વલ્લભીપુરે તને તારી રંક દશામાં આશ્રય આપ્યો અને ધનાઢ્ય બનાવ્યો, તેનોજ નાશ કરાવી તું દેશદ્રોહી બન્યો ! કાકુ ! તારા જેવા રાજદ્રોહી અને દેશદ્રોહીને કેદની શિક્ષા બસ નથી ! તારા જેવા દુષ્ટને તો દેહાંત દંડજ યોગ્ય છે ?

કાકુ—ભલે, એમ કરો ! આ કાકુને હવે દેહાંત દંડનો જરા પણ ભય નથી !

પાદશાહ—ભય હોય કે ન હોય, પણ તારા જેવાને જીવતો રાખવો તેમાં અમારા જેવાની પણ સલામતી નથી ! માટે આજેજ સૂર્યાસ્ત સમયે વલ્લભીપુરની ઉગમણી ભાગોળે તારો શિરચ્છેદ કરવામાં આવશે ! સેનાધિપતિ ! આ દુષ્ટ કાકુને સખત ચોટી પહેરા સાથે વધસ્થાને લઈ જાઓ. હું પણ ત્યાં વખતસર આવી પહોંચીશ.

સેનાધિપતિ—(નમન કરીને) જી હજી, જેવો જહાંપનાહનો હુકમ ! (કાકુને લઈ જાય છે, પાદશાહ પણ જાય છે.)

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હૈમચંદર, પ્રેક્ટિસિંગ રફલ.

જિનિવાનું જાહેરનામું

મનુષ્ય જાત પાસે જે કોઈ હિતમમાં હિતમ ખગલો છે તે બાળકને મળવો જોઈએ એવું જાણીને દુનીયાની તમામ પ્રજાઓનાં સ્ત્રી અને પુરુષોએ બાળકના હક્કનું હાલનું જાહેરનામું જે સામાન્ય રીતે 'જિનિવાના હોટ્ટરા' તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે તેની રૂઢિએ એવું જાહેર કર્યું છે અને સ્વીકાર્યું છે કે જ્ઞાતિ, પ્રજા અને ધર્મનાં તત્ત્વોની લાગણીઓને બાળકને મેળવવાને બાળકો પ્રત્યે તેમની નીચે પ્રમાણે કરવો જાગવની:—

(૧) બાળકને શારીરિક તેમજ આત્મિક વિકાસ થાય તેટલા માટે તેમને જોઈએ તેટલાં સાધનો મળવાં જોઈએ.

(૨) બાળક જુઓ હોય તો તેને ખાત્રા આપવું; માંદું હોય તો તેની માવજત કરવી; જો તે પછાત હોય તો તેને આગળ વધવામાં મદદ કરવી; જો તેને વારંવાર ચુંદો કરવાની ટેવ પડી હોય તો તેને મુધારવું; ન માખાપા અથવા લટકતા બાળકને રક્ષણ આપવું અને તેને મદદ કરવી.

(૩) આપત્તિમાં આવી પડેલા બાળકને પહેલી તકે રાહત આપવી.

(૪) બાળક પોતાનું સુખરામ ચલાવી શકે તેવી સ્થિતિએ તેને પહોંચાડવું, અને તેનો કોઈપણ પ્રકારનો અયોગ્ય લાભ ન લેવાય તેવી રીતે તેનું રક્ષણ કરવું.

(૫) બાળકને એવી રીતે ઉછેરવું જોઈએ કે તેની બુદ્ધિ તેના ભાઈઓની સેવા કરવા તત્પર રહે અને તેની અંતઃકરણની વૃત્તિ પણ તેનીજ અંધાય.

રમતનું શિક્ષણમાં મહત્વ

રમતની વૃત્તિ કુદરતી છે, જન્મથીજ બાળક રમત રમવા માંડે છે. આપણે જગજગ નિરીક્ષણ કરીશું તો માત્રમ પડશે કે બાળક કંઈ ને કંઈ રમત રમી સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવે છે. રમતથીજ તેનો જીવિવિકાસ થાય છે. મારેજ હાલના નૂતન કેળવણીકારો બાળકને રમત સાથેજ કેળવણી આપવાની હિમાયત કરે છે. મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનાં ખીજ રમતમાંજ સ્થપા-એલાં છે. રમતથી બાળકની શારીરિક ખીલવટ સાથે માનસિક અપળતા વધે છે.

• યુરોપ વિજેતા નેપોલિયન બોનાપાર્ટે વ્યારે ઇંગ્લાંડની સામે ઘાટલુંમાં હારી ગયો ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે “ઇંગ્લાંડનો આ વિજય ઇટન અને હેરોના રમતગમતના મેદાનનેજ આભારી છે” શારીરિક કેળવણી ઉપર દેશની ઉન્નતિ અને વ્યક્તિની ઉન્નતિનો આધાર છે. શારીરિક કેળવણી

કેટલી અગત્યની છે તે ઉપરની આખતથી સમજાશે.

રમતના કાયદા એ રીતે થાય છે:

(૧) આંતરિક, (૨) બહારના.

આંતરિક કાયદા

(૧) ઇન્દ્રિયજ્ઞાન:—ચન્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, આ પાંચ ઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન રમતમાંજ થાય છે, અને તેનો યથાવિકાસ થાય છે. રમતના બીજા કાયદામાં આ કાયદો પ્રથમ અને અગ્રસ્થાને છે.

(૨) સામાજિક:—દરેક બાળકનો સ્વભાવ જુદો જુદો હોય છે અને તેના વિચાર તથા વર્તનમાં મતભેદ હોય છે તેથી આગળ ઉપર સહકારનો પ્રચાર થતો નથી અને ધારેલાં કામો પેશ જતાં નથી. આજનું શિક્ષણ લીધેલાં બાળકો અને સમાજ વચ્ચે વિચારનું હિમાલય જેવું અંતર છે અને અતડાપણું માલમ પડે છે. રમતથી આ દોષો દૂર થાય છે અને સંપ તથા પ્રેમ વધે છે. રમત એ સમાજમાં દાખલ થવાનું પ્રવેશદ્વાર છે. આજના યુગમાં સમાજસેવાનાજ ગુણુ ખીલવવા એ દરેક નાગરિકની પ્રથમ ફરજ છે.

(૩) સંયમન:—આપણામાં આત્મશ્રદ્ધા નથી. બાળકમાં પણ સંયમ નથી. દરેક કામમાં એ ગુણુ કેળવવો ધણો જરૂરી છે. ઉપરીનો હુકમ માનવો એજ વિજયની આશા છે. હુકમ શબ્દથીજ આપણે ભડકીએ છીએ. જે હુકમ માને છે તેજ સેનાધિપતિ થવાને લાયક છે. જે બીજાનો હુકમ માને છે તેજ બીજા પાસે હુકમ પગાવી શકે છે. રમતગમતની હરિદ્વાર્ષ વખતે આ ગુણુ કેળવવો અને સંયમ રાખવો કેટલો જરૂરી છે તે રમતનાર બાળક કે શિક્ષકને માલમ છે. વ્યવસ્થા અને નિયમન રાખવામાં સર્વ રમતનારમાં એ ગુણુ સંપૂર્ણપણે પચેલો હોવો જોઈએ. આ ગુણુ રમત રમાડવાથી સહેલાઈથી આવી જાય છે.

(૪) ઉત્કાંતિ:—બાળક જેમ જેમ મોટું થાય છે તેમ તેમ તેની બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ થતી જાય છે. બાળક માત્રને સરદાર કે રાજા થવાની ઇચ્છા પ્રબળ હોય છે. ત્યારબાદ રણયંત્રામના યોદ્ધાના ચરવીરપણાની, સાહસની અને શોધખોળની વાતો ધણી ગમે છે. બાળકની બુદ્ધિ વધે તેવી અને તેમને લાયક રમતો રમાડવી કે જેથી તેને મનમાં આનંદ થાય.

(૫) શિક્ષણ સાથે સંબંધ:—બાળકને જેમાં રસ પડે તેજ શિક્ષણ કળદાયી બને છે. માત્ર ઓરડામાં ગોંધી મૂકવાથી તેને ઉપયોગી જ્ઞાન પણ એકાગ્રતાથી શીખવી શકાતું નથી. મગજ ચાકી જતાં તેને અમૃત પણ ઝેર જેવું લાગે છે. દરેક વિષયમાં રમતનો ઉપયોગ થાય છે.

નિશાળની ધન્ય તથા શાળાનું વાતાવરણ સારું બને છે. તેની સાથે જાગૃતના માધ્યાપનો સહકાર પણ વધે છે. રમતને વ્યાપક રીતે રમાડવાની યોગ્ય શિક્ષકે ઘડી કાઢવી જોઈએ. રમતથી વ્યક્તિગત શિક્ષણ અમલમાં મુકાય છે.

બહારના ફાયદા

(૧) કસરત, (૨) આનંદ, (૩) સંગઠન કરવાની ટેવ પડે છે, (૪) આત્માપાલન, (૫) ચપળતા-ચાંચડ્ય, (૬) સમયસૂચકતા, (૭) સહનશીલતા (૮) સર્વ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન-સર્વ ઇન્દ્રિયવિકાસ.

રમતનું વર્ગીકરણ

૧—સાધનવાળી

૨—સાધન વગરની

ઘણીખરી દેશી રમત સાધન વગરની છે અને કેટલીક દેશી રમતમાં નજીવો ખર્ચ કરવો પડે છે. ત્યારે પશ્ચિમની રમતના વધારે પૈસા તેના રમવાનાં સાધનો માટે ખર્ચવા પડે છે.

૩—કેટલીક રમત:-છોકરા છોકરીને જુદી રમાડવી.

૪—રચના અનુસાર:-

અ—કેટલીક કુટુંબમાં

○

ઘ—આડી લાઇન પાડીને

XXXXXXXXXX

XXXXXXXXXX

ઙ—ઉભી લાઇન પાડીને

X X
X X
X X
X X
X X

દ. ++++++

દ.

(૬) સમય અને સ્થળ:-વરસાદ વખતે બહાર મેદાનમાં રમત રમવાની અડચણ પડે છે ત્યારે ઓરડામાં રમત રમાય એવી રમાડવી. જંગલમાં રમી શકાય એવી રમત રમાડવી. દા. જાડ ઉપર દોડનું એકાવવાં અને તેના ઉપર રમી શકાય તેવી રમત રમાડવી, સંતારી જ્વાની, પાંદડાં, છોડવા, રંગ, ફૂલ બેગાં કરવાની રમત માટે જંગલમાં રમવાની અમૂલ્ય તક છે.

દરીઆ કિનારે દોડવાની, તથા શંખલાં, સીપ બેગાં કરવાની કે એવી બીજી રમત ત્યાંના વાતાવરણને અનુકૂળ રમાડવી. સ્થળ અને સમય બંને ધ્યાનમાં રાખવાં.

(૭) ગતિ:-રમત રમવામાં ચાલ ઘણી જગતની આવે છે. —

(૧) દોડનું, (૨) કુદા મારવા, (૩) ફેંકનું, (૪) ચડનું (૫) ઉડેકનું.

(૮) ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન:-બેઠાં બેઠાં જ્ઞાન મળે છે.

આંખ:—(૧) બધા છોકરાને બેસાડવા. પછી એક બાળકને બહાર મોકલવું. ત્યારબાદ બીજા એક બાળકને સંતાડી દેવો. પછી પહેલા બાળકને બોલાવવું અને પછી પૂછવું કે કોણ બોવાઈ ગયું? આ રમતથી બાળક માત્રને અનહદ આનંદ થશે, બધા છોકરાનાં નામ દરેકને પરિચિત હોવાં જોઈએ.

(૨) વર્ગમાં આપણે સંપૂર્ણ પેવાડ સાથે ઉભા રહેવું પછી બધાં બાળકને આપણે ક્યાં ક્યાં કપડાં પહેરેલાં છે તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખવા કહેવું. ત્યારબાદ આપણે બહાર જઈ મોઝાં કાઢી નાખવાં, લખવાની પેન, રૂબાલ, ઘડિઆળ, છુટની દોરી, વગેરે કાઢી નાખી વર્ગમાં આવવું. પછી બાળકને કહેવું કે બોલો કેવો ફેરફાર થયો.

(૩) વર્ગમાં એક મેજ પર એક યાળીમાં ૩૦ વસ્તુ મૂકવી. તે વસ્તુ વ્યવહારમાં બણીતી હોવી જોઈએ. જેવી કે—ચાપુ, હીવાસળી, કોયલો, બટન, દોરી, કલમ વગેરે. પછી બધાં બાળકને એક મિનિટ આ વસ્તુ બતાવવી, અને પછી લખી લાવવા કહેવું. ઓછામાં ઓછી ૧૨ વસ્તુ ખરી આવવી જ જોઈએ. ૨૦ વસ્તુ ખીન્ને નંબરે અને ૨૫ વસ્તુ પહેલે નંબરે ગણાય. આથી આખ અને સ્મરણશક્તિ તીવ્ર બને છે.

કાન રાખદા:—એકાંત તંબુમાં કે કપડું આડું રાખી ફરતે બધાં બાળકને રક્ષેટપેન લઈ બેસાડવાં અને અંદર આપણે સિકાનો, લાકડાનો, પાણીનો, ફીડલ, જામર, આમોફિન વગેરેનો અવાજ કરવો. પછી ફટલાં ખરાં પડ્યા તે તપાસવું.

સ્પર્શ:—ખાદીનું, ચુતરાડિ, રેશમી, બિનનું, વગેરે કપડાં આંખ બંધ કરી પરખાવવું. જેથી સ્પર્શેન્દ્રિયનો સુવિકાસ થાય છે.

રસ:—સાકર, મીઠું, દટકડી, વગેરેનો રસ કરી પરખાવવું.

ગંધ:—એક ટેબલ પર હોંગ, અર, ડાંઘ, કપુર, મૂકયાં અને પછી વારાફરતી એકેક બાળકને બોલાવી આંખ બંધ કરી પરખાવવું.

આવી આવી બીજી ઉદ્વિધવિકાસની બાબતો શિક્ષકો કાળજી રાખે તો શોધીને તેનો ઉપયોગ કરીને તો બાળકને સ્થાન સાથે ગમત મળે છે.

(૯) ઉંમર:—ઉંમર પ્રમાણે ટુકડી પાડવી, ધોરણ પ્રમાણે નહિ. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

(૧૦) વિભાગ:—રમતના ખાસ બે વિભાગ છે:

(૧) અમુકજ છોકરા રમે:

(૨) ગમે તેટલા છોકરા રમે.

પહેલીને બંધ રમત કહે છે. બીજીને રીલે રમત કહે છે.

લુચ રમત—આટાપાટા, ખોખો, ક્રિકેટ વગેરે.

સમૃદ્ધ રમત—સાતતાળી, કોણ ખોવાઈ ગયું, બકરાંની ઝાંઝર, ગોળ સર્કલની રમત, ભાઈભાઈની વગેરે.

પ્રાથમિક સાળાના સંબંધ પ્રમાણે રીલે રમત વ્યાવહારિક અને સાધારણ થઈ પડે છે.

રમતમાં ધ્યાન રાખવાની બાબતો. —

૧. સમય:—૪૦ મિનિટ રાખવી. ૫ મિનિટમાં તૈયારી કરવી. છેલ્લી ૫ મિનિટ આરામ આપવો. ૩૦ મિનિટ બરાબર રમત રમાડવી.

૨. આનંદસહિત રમત:—કેવળ વખતે બાળકોને હંટાગો આપી જાય છે માટે આનંદ આવે એવી રમત રમાડવી. ખસુસ કરીને શિક્ષકે ચપળતા અને ઉત્સાહ વધારે રાખવો. કેટલેક અંશે શિક્ષક ઉપરજ ઉત્સાહનો મુખ્ય આધાર છે. "ઉત્સાહ જ રમતનો પ્રાણ છે."

૩. તૈયારી:—જે રીખવવાનું છે તેનાં સાધનોની પહેલેથી તૈયારી રાખવી. રમત વખતે દોડદોડ કરી ધાધન કરવાથી અવ્યવસ્થા અને બેદર-કારી માન્ય પડે છે.

૪. સમય અનુસાર:—વખત પ્રમાણે બે કે ત્રણ રમત રમાડવી અને દરેક રમત બે વખત રમાડવી, જેથી તે બરાબર આવડી જાય છે.

૫. સરળતા:—રમવામાં સરળતા અને સહેતાર્થે દેખી જોઈએ કે વખત ખગડે નહિ અને લોકોને મજા પડે.

૬. રમનારની સુટભૂષી:—રમનારની સુટભૂષી યોગ્ય રીતે થવી જોઈએ. બંને ટોળીમાં સરખી સક્રિયતા હોય તો રાખવા કે જેથી કાર્પ ટોળીને અન્યાયથી નિરાશ થવું ન પડે.

૭. વ્યવસ્થા:—દોડવાની કે બીજી રમત હોય તેમાં અવ્યવસ્થા ન થાય તે જોવું. આગળથી નક્કી કર્યા પ્રમાણે પોતપોતાની જગ્યા પર તરતજ ઉભા રહેવું અને રમતી વખતે દોડવામાં આગળ ઉડી ન જાય તે જોવું. અલુકગેજ દોડે.

૮. મહેનતવાળી રમત:—જમી રમતમાં થાક લાગે તેવી રમત એક જરૂર રાખવી કે જેથી વ્યાયામનો હેતુ સિદ્ધ થાય.

૯. સામાન્ય શિક્ષતા:—રમતી વખતે બહુ કડક થવું નહિ. પ્રેમથી કામ લેવું, પણ દુકમનો અમત્ત સુરતપએ કરાવવો.

૧૦. નીતિથી રમાડવી:—સત્યથી રમત રમાડવી. પક્ષપાત કરવો નહિ. પ્રમાણિકપણે રમાડવું. દરેકને રમવાનો દાવ આપવો.

૧૧. કંઠાળો આવે ત્યારે રમત બંધ કરવી:—કંઠાળો આવે ત્યારે રમત બંધ કરવી. દરેક વાતને હદ હોય છે. ધૂળ ઉડે, ગાડીનો ધુમાડો આવે, કે એવી વખતે રમત તરતજ બંધ કરવી ફિતકર છે.

૧૨. સમજણ હુંકમાં આપવી:—બધા છોકરા સાંતિથી સાંભળે તેવી રીતે હુંકમાં સમજણ આપવી, અને એક વખત શિક્ષકે જાતે રમી બતાવવી.

૧૩. વ્યવસ્થાપક સુટવા:—જે જે દેખરેખ રાખનાર નીમવા હોય તે આગળથીજ સુટી શકવા. નાયક, આમ્પાયર વગેરે.

૧૪. સાંતિ રાખવી:—રમતી વખતે જ્યારે સાંતિ થાય ત્યારે જ રમત શરૂ કરવી.

૧૫. દેખાવવાળી રમત:—માણસ માત્રને આગળ વધવાનું ગમે છે. માટે એકાદ દેખાવવાળી લેક્ષિને ગમે એવી રમત રમાડવી કે જેથી રમનારની પ્રશંસા થાય અને હરિશ્ચંદ્રનો મુણ વધે.

૧૬. જલદીથી શરૂઆત કરવી:—રમત રમાડતી વખતે, શરૂઆત કરતી વખતે વખત બગાડવો નહિ. દીક્ષ રાખવાથી અવિશ્વાસ આવે છે.

૧૭. નાની નાની બૂલ સુધારવી:—નાની નાની બૂલ ધીરે ધીરે સુધારવી. બૂલ એકદમ તાત્કાલિક સુધરી શકતી નથી. કાળજી રાખી સુધારવી જ જોઈએ.

૧૮. શિસોટીનો ઉપયોગ:—રમત રમાડતી વખતે શિક્ષક પાસે શિસોટી હોવી જોઈએ.

—: ઉપયોગ :—

એક હુંકા અવાજ:—હીલચાલ અટકી જાય.

બે હુંકા અવાજ:—શિક્ષક રમત રમી બતાવે તે જોવું.

ત્રણ અવાજ:—સાંભળવું.

લાંબો એક અવાજ:—રમતની શરૂઆત કરવી.

ત્રણ હુંકાને એક લાંબો:—દરેક ટુકડીના નાયક શિક્ષક પાસે આવે.

ત્રણ હુંકાને એક લાંબો, પછી એક હુંકો:—આખી સેનાનો ઉપરી કે દુપ નાયક શિક્ષક પાસે આવે.

હુંકાહુંકા ઘણા અવાજ:—દૂર નાસી જવું.

૧૯. શિક્ષણની તૈયારી:—જે રમત રમાડવી હોય તે રમત શિક્ષકને તો બરાબર આવડવી જોઈએ; કેટલીક વખત ચોપડીમાંથી રમત વાંચે ત્યારે આવડે; પછી રમતના મેદાનમાં રમાડતી વખતે સુચવાઈ જાય છે.

૨૦. ઉત્તેજન:—જે ટુકડી હારવાની લાગે તેને બમણું ઉત્તેજન આપવું. જે છોકરા નીકળી જાય તેને જુદા; બહાર બેસાડવા. જોનાર લોકો

વચ્ચે આવે અને રમતમાં ભંગાણ પડે માટે પહેલેથી જ દોરડાંથી અથવા લાકડીથી વ્યવસ્થા કરી રાખવી.

૨૧. **વૃદ્ધો દેખાવ :—**દરેક દુકડી જુદી પડે માટે દુકડીવાર છોકરાના ખમીસ ઉપર રાતા કે પીળા રંગનાં પત્તાં લગાવવાં અથવા એક દુકડીના છોકરા રાતાં ફૂલ રાખે, બીજી દુકડીના છોકરા બીજા રંગનાં પાંદડાં રાખે, અથવા એક દુકડી ટોપી રાખે બીજી દુકડી ટોપી રાખે નહિ. આવી રીતે જ્યારે એક દુકડી જ રમતી હોય ત્યારે નંબરવાર રંગ રાખે. દાખલા તરીકે, બધા એક નંબર રાતાં પત્તાં રાખે; ૨ નંબર લીલાં, ૩ નંબર વાદળી; વગેરે.

૨૨. **શિક્ષકે રમવું :—**બાળક સાથે શિક્ષકે પણ રમવું. ખાસ કરીને નાનાં બાળક રમે ત્યારે તો એ વાત ચોક્કસ યાદ રાખવી. “બાળક સાથે બાળક બની જવું.”

૨૩. **જખમની દરકાર :—**કેટલીક વખત રમત રમતાં ઇજા થાય છે. તે વખતે શિક્ષકે કાળજી રાખી ઉપાય કરવા, પણ થોડું થોડું હુખ ખમવાની શક્તિ પણ બાળકોને આપવી જોઈએ. થોડું વાગે તેની બધુ દરકાર રાખી, મોટું હુખ ઉત્પન્ન કરવું નહિ. ભાવી જિંદગીમાં એવાં અનેક હુખો આવે છે, જેથી તેની સ્વચ્છતાનાં બીજાં અર્થિ જવાનમાં.

૨૪. **સુચારુની રમત :—**વિનય-શ્રુત વસ્તુ અગત્ય છે. કોની સંપૂર્ણપણે શ્રુત છે તે જણાવી શકાતું નથી, પણ એક વાત તો નક્કી કે તે એક જ વ્યક્તિ કે એક જ પાટીને વિનય વરમાણા પહેરાવે છે.

રમતની હરિશ્વરમાં આખરે હારેલી પાટી નિરાશ થઈ નિર્ણય આપનારને નિદે છે. કદાચ કોઈ વખત એમ બને, પણ તે જવશ્યેજ. ઘણે ભાગે એમ બનતું નથી, પણ નિર્ણય આપતી વખતે કોઈનો પક્ષ કરવો નહિ, સત્યથી સુકાદો આપવો. હારેલી પાટીની નિંદા કે મોળાપણું કે અસ્મન તે વખતે પ્રદર્શિત કરવું નહિ. રમનારે પણ વિવેકથી રમત રમવી. રમતનો હેતુ શ્રુતમાંથી મળતા ગુણો ઉપર છે.

૨૫. **પરીક્ષકનું માન :—**રમતી વખતે પરીક્ષકનું કહેલું જ માન્ય રાખવું. લોકોની વાત બ્યાનમાં લેવી નહિ. લોકો તો ગમે તેમ કહે છે, તેથી રમનારે દારવાઈ જવું નહિ, પરીક્ષકને જોટલો અનુભવ છે તેટલો બીજા પ્રેક્ષકને નથી.

ઉપરના મુદ્દાઓ રમત રમાડતી વખતે સંજોગ પ્રમાણે બ્યાનમાં રાખવા જેવા છે. રમતગમતના ક્ષયદા અત્યંત છે, જેવા કે ઉંચ આવે, ખોરાક પચે,

પામનક્રિયા નિયમસર ચાલે, લોહી જોસથી શરીરમાં ફરે, ઓક્સિજન શરીરમાં વિશેષ આવે, મેલ બહાર નીકળે, વગેરે.

કન્યાઓને રમસની ખાસ જરૂર છે.

એ હાથ વગર તાલી પડતી નથી. સ્ત્રી વગરની દુનિયા નથી, જગતની સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીઓનો ફાળો અજબ છે. દુનિયાની પ્રગતિ જોતાં હિંદુસ્તાનમાં પણ આગળના વખતમાં અનેક સ્ત્રીઓએ રણસંગ્રામમાં પુરુષને નવાઈ પમાડે તેવાં કામો કર્યાં છે, એની કોનાથી ના પાડી શકાય તેમ છે. પણ હાલમાં તો પુરુષોએજ ધનદો રાખ્યો છે, તેથી જ સમાજનું અધઃપતન થઈ રહ્યું છે. સ્ત્રીઓની શારીરિક શક્તિ ઘણી જ નબળી છે; કારણ કે તેમને જાહેરમાં આવવા કેતા જ નથી. ગામડાંઓમાં ઘણે ભાગે સહ-શિક્ષણ મળે છે, ત્યાં છોકરા બેઝી છોકરીઓને પણ જરૂર રમત રમાડવી, એથી છોકરીઓની શારીરિક શક્તિ મુદ્દ થશે, અને શરીરની બળવાન માતાઓ તેમના ગૃહસંસારને, સમાજને, અને તેના બાળકને અનુપમ સાહાય્ય આપી માર્ગદર્શક બનશે.

કુટુંબમાં દરેક જાને રમતગમતનું મેદાન હોવું જોઈએ. ત્યાં બાળકો નિયમિત કસરત કરે એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. તોફાની કે મરતીબોર બાળકો સીધે રસ્તે માનતાં થશે, અને એથી આખો બાળસમાજ અને આપતી કાલનાં સ્ત્રીપુરુષો તાકાતવાન અને ચંચળ બનશે એ નિઃશંક છે.

શિક્ષક
વેગમ જિલ્લો—શુરત.

} હીખુંભાઈ કસનજી નાયક

રેડિઓ-ટેલિફોન—

વાયરલેસ ટેલિગ્રાફની નવી શોધથી વેપારી જગતને બહુ લાભ છે; પરંતુ વિજ્ઞાન આદ્યેથી સતોષ નથી પામ્યું. અત્યારે રેડિઓ-ટેલિફોનની નવી શોધ એનાથી પણ વધારે આશ્ચર્યજનક હોવાથી દુનિયાના વ્યાપારની ઉત્પત્તિ થઈ રહી છે. સાધારણ ટેલિફોન વ્યાપાર માટે કેટલો ઉપયોગી છે એ ત્રાટ અજાણી નથી, તાર વગર વિદ્યુત્તંદ્રારા વાતચીત કરવી એજ રેડિઓનો અભિપ્રાય છે.

રેડિઓ-ટેલિફોન અને વાયરલેસ ટેલિગ્રાફની શોધના ફતિહાસને એકબીજા સાથે સંબંધ છે. એ સંબંધમાં સૌથી પ્રથમ સફળ પ્રયત્ન અને

૧૮૯૬માં માર્કોનિએ કયોં દતો. એના પછી એક વર્ષે ઈંગ્લેન્ડમાં જે મુખ્ય સ્થાનો પર સ્ટેશન બનાવી એ આશુન ગતના થોડાં ૫૦૨ મિનિટ સુધી પોતાનો સંદેશ મોકલ્યો દતો. ઇ. સ. ૧૮૯૬માં માર્કોનિ ઇંગ્લેન્ડ એનના આસપાસ ત્રીસ માઈલના અંતર પર સંદેશ મોકલવામાં સફળ થયો. આ પ્રયત્નને છ માસ સુધી જારી રાખ્યો, અને તેથી નક્કી થયું કે કેમ્પિયુ મશીની આસર એની સફળતામાં આવ્યું હતી કારણે નહિ. એની દ્વારા એક મિનિટમાં વીસથી ત્રીસ શબ્દ મોકલવાના હતા.

તેજ વર્ષમાં આ પ્રયત્ન સફળ કરવા માટે હતો અને સુદૃઢ નામની જે અંગ્રેજ આગભોટા પર એ યંત્ર રાખીને સંદેશ મોકલવાનો અનુભવ કરવામાં આવ્યો. માર્કોનિએ સ્વયં સર્વ નકજવાપૂર્વક પ્રયોગ પૂર્ણ કર્યો.

ન્યુયોર્ક ઇ. સ. ૧૯૦૧માં લિવરડે અને નાઈટન નામના જે નગરોમાં જેની વચ્ચે પ્રયોગ માઈલનું અંતર છે. ત્યાંપણ એ અનુભવ સફળ થયો.

આથી માર્કોનિને પૂર્ણ વિશ્વાસ થયો કે એની શોધ નક્કી દુનિયાને માટે અત્યંત લાભકારી નીવડશે. કાર્નવાલના પોતપુ નામના સ્થળે એક વિશાળ સંદેશવાહક મંદિર ઉઠું કરવામાં આવ્યું. ન્યુક્લે-ડેન્ડમાં સંદેશ પ્રાપ્ત કરવા માટે એક યંત્રાલય બનાવવામાં આવ્યું. એ એની વચ્ચે ત્રણ હજાર માઈલના વિસ્તારવાળો આટલાંટિક મહાસાગર છે. પછી ત્યારે નક્કી કરેલા સમયે ૧૨મી ડિસેમ્બરે અંગ્રેજ મૂળાક્ષરના અક્ષર 'S' ને મોર્સ પ્રણાલિની જેમ સાંકેતિક ચિહ્ન તરીકે મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે માર્કોનિને ત્યાં તે ચિહ્ન મળ્યું એ અનુભવના થોડાક મહીના પછી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૦૨માં આ દિશા ફરી કરવામાં આવી. માર્કોનિ એસ-એસ-દિસ્ટેન્સ દિશા નામની આગભોટમાં આટલાંટિક મહાસાગરમાં ઘઈને ન્યુયોર્કથી ઇંગ્લેન્ડ જતો દતો એ સમયે એને ફરીથી 'S' નો સંકેત ૨૦૯૯ માઈલ પર મળ્યો. એજ આગભોટ પર બેઠેલા માર્કોનિએ ૧૫૫૭ માઈલના અંતર પર મોર્સ પ્રણાલિની અનુસાર પૂર્ણ સંદેશ મેળવ્યો. એ સફળતાનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઇ. સ. ૧૯૦૪માં પોતપુ અને કેમ્પિટનના વચ્ચે જતી આગભોટા પર સમાચારનો વિનિમય થવા લાગ્યો. એના પછી ત્રણ વર્ષે ઇ. સ. ૧૯૦૭માં આયર્લેન્ડના ક્લીફડ-ડ અને ગ્વેસબેના વચ્ચે, આટલાંટિકની આસપાસ સમાચાર મોકલાવવા લાગ્યા. તેજ વર્ષે ૧૭મી ઓક્ટોબરે સીધી પહેલીવાર બંને બાલુએથી સંદેશ મોકલવામાં આવ્યા.

આ સફળતાથી વિજ્ઞાનીઓએ નક્કી કર્યું કે વિદ્યુતદ્વારા તાર વગર સંદેશ મોકલાવી શકાય છે; તો મનુષ્યની બાણીદ્વારા પણ એ થવું મુશ્કેલ નથી.

અમેરિકાના વૈજ્ઞાનિકો વિશેષ કરીને એ શોધમાં તલ્લિન થયા. એ સંબંધમાં સૌથી મહાન કાર્ય ડૉક્ટર ફેરેસ્ટ નામના એક પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકે આદીઆન અથવા ત્રણ એલ્યુમેન્ટ વેક્યુમટયુમ્ બનાવીને કર્યું છે. એ શોધથી રેડિઓ-ટેલીફોનના રસ્તામાંથી એક મોટી અડચણ દૂર થઈ ગઈ.

એ પછી આઠ વર્ષ એ કામ ચાલુ રહ્યું. એ કામ વધારે સફળ અને સમૃદ્ધ અમેરિકાની ટેલીફોન અને ટેલીગ્રાફ કંપનિએ કર્યું છે. પહેલી જાન્યુઆરિ ઇ. સ. ૧૯૦૫માં સફળતાની જાહેરાત થઈ. બોસ્ટન, ન્યૂયોર્ક, સાનફ્રાન્સિસ્કોના વચમાં તાર વગર મનુષ્યનો અવાજ સંભળવાનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું. આ સફળતાથી જગત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયું.

ચોથી એપ્રિલ ઇ. સ. ૧૯૧૫માં ન્યૂયોર્કથી વેલમીંગ્ટન વચમાં ૨૫૦ માઇલના અંતર પર તાર વગર વાતચીત કરવાની મોજના થઈ. સ્વાસ્થી અમેરિકાની સરકારે પણ પોતાનો સંદેશ મોકલવા માટે નવી શોધનો પ્રયોગ શરૂ કરી દીધો. એની આગળના દિવસોમાં પાસિફિક મહાસાગરની આસપાસ વાતચીત કરવાનો પ્રયત્ન સફળ થયો. એ અનુભવોથી તાર વગરના ટેલીફોનની ઉપયોગીતામાં કોઈપણ જાતનો શક રહ્યા નહિ.

એક માસ પછી ૨૨મી ઓક્ટોબરમાં અમેરિકાના આલિગટન નામના નગર અને પેરિસની વચ્ચે બંને દેશોની સરકારે પરસ્પર બંધાર માટે એનો ઉપયોગ કર્યો. પછી લગઈ શરૂ થવાથી એ સંબંધમાં વધારે ઉત્તતિ થઈ શકી નહિ; પરંતુ યુરોપીય મહાસાગરમાં એની દ્વારા મોટાં મોટાં આવશ્યક અને મહત્વપૂર્ણ કાર્ય સફળ થયાં. લગઈની નીતિ સંબંધી સર્વ વિચારો એની દ્વારા થતા રહ્યા. એ સમયના વચમાં અનુસંધાનનું કાર્ય ચાલુ રહ્યું, અને એનો ઉપયોગ આજબોટો પર પણ થવા લાગ્યો.

સાધારણ જગતના લાલ માટે એનો પહેલીજ વાર ઉપયોગ ઇ. સ. ૧૯૨૦માં થયો. ૧૯૨૫ સેન્ટ્રાલ-ટેલી નામે એટનો કોઈપણ રહીશ કોઈપણ સમયે અમેરિકાના કોઈપણ રહીશ સાથે તાર વગર વાતચીત કરી શકતો હતો. સાધારણ માણસો જેમ સાધારણ ટેલીફોનનો ઉપયોગ અસારે કરે છે એવીજ રીતે રેડિઓ-ટેલીફોનનો ઉપયોગ તેઓ કરે છે. એની એક વિશેષતા એ છે કે એકજ સમયે બે રેશનો પર ટેલીફોન અને ટેલીગ્રાફ બંનેના પ્રયોજન માટે પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. અસારે એવા પ્રકારનાં રેશનો દરેક દેશમાં તૈયાર થઈ રહ્યાં છે.

એ સંબંધી સૌથી વધારે આશ્ચર્યજનક અનુસંધાન અસાર મુઘી ચાલુ છે. એની દ્વારા એ પ્રયત્નો યથા રજા છે, કે બોલનાર શબ્દના ચિત્ર લઈને તેને પ્રકાશિત કરવામાં આવી શકે. એની મારફત પણ એક નવી વિજ્ઞાનની પ્રગતિનો પ્રકાશ થવા લાગ્યો છે.

વૈજ્ઞાનિક અનુસંધાનોના પ્રયત્નોથી એ દિવસ આવવાનો છે, જ્યારે દુનિયાના કોઈપણ દેશની વ્યક્તિ કોઈ બીજા દેશના રહીશ સાથે તાર વગર ને ઘોડા ખર્ચે વાર્તાલાપ કરી શકશે. અમેરિકામાં તે આજકાલ પણ એનો પ્રયોગ સાધારણ ટેલિફોનની જેમ વ્યાવહારિક જગતમાં યથા રજા છે. દુબીએ આપણા દેશમાં અત્યારે એના પ્રયોગોને હવાઈ દિશાથી વધારે મહત્વ નથી. (હિદી ઉપરથી)

જંગાખાઈ જૈન કન્યાશાળા
અમદાવાદ

લક્ષ્મીકાન્ત એમ. ઠાકોર

આદર્શ શિક્ષક

ખાળક તણી મૂર્તિ લઈ, સજ્જતો હોતો યજ્ઞમાર તે;
બૂધા નહિ એ અંગની પણ, શુભ એનાં દીરની.
મંદિર એનું સ્થૂલ છે, ને દેવ એના આગકો;
જ્ઞાનની આદૃતિઓથી, યત એણે આદ્યો.
નિઃસ્વાર્થસેવા આદરી, પરકાર્ષન એ સારતો;
નિજ પિત માનમ શક્તિનું પન્કજ નો એ ખરચતો.
'પરદુએ દુઃખ' મંત્રને એ, નિજ હૃદયમાં ધારતો;
પરવા નહિ નિજ રવજનની પણ કાર્ય પરનું સારતો.
મુક્ત શરીરે ચોખીતો ને, હૃદય આદર્શ ભયો;
નવ પ્રેરણાના મંત્ર એ, નિજ શિશુઓને અર્પીતો,
અપિત્રણ અવતાર એવા, પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ યોગની;
ધન્ય હો તવ ધન્ય હો, એ સરજતા નવ ભાવને.

ગિરિમશંકર જયશંકર ભટ્ટ

દંડર દ્રોણ કોશેજ દોરમેન, રાજકોટ.

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી

(તમામ પુસ્તકો મંજૂર છે)

ધોરણ સાતમું: (ચતુર્થાત્મી)

(ત્રીજું અંગ્રેજી)

કુરસદ ૦-૪-૬

અખોં ૦-૪-૬

બાળ વિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦

બાળ વિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦

જગતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦

ગીતાંજલિ ૧-૪-૦

ધોરણ છઠું: (બીજું અંગ્રેજી)

ટાઈટોયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦

બૂલબૂલામણી ૦-૧-૦

મેઘધનુષ ૦-૪-૦

મિઆઈ ૦-૧-૦

નવસા કાકા ૦-૫-૦

ધપડો ૦-૧૨-૦

ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અંગ્રેજી)

બીમ ૦-૪-૦

સખરસ ૦-૩-૦

કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦

પુસ્તકાલય ૦-૨-૦

જયબજરંગ ૦-૬-૦

બીરપલનો બન્ધુ ૦-૮-૦

ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦

રશીદની પેટી ૦-૪-૦

ધોરણ ચોથું:

બંગાળી બિરબલ ૦-૬-૦

કચુંબર ૦-૩-૦

બાળ ઝયરી ૦-૨-૦

મૂરખરાજ ૦-૮-૦

સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦

ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦

ગ્રાણી પુરાણ ભાગ ૨ ૦-૪-૦

ધોરણ ત્રીજું:

બકુલ ૦-૬-૦

ધૂપસળી ૦-૪-૦

સારંગીવાળો ૦-૨-૦

મોતીના દાણા ૦-૫-૦

તોફાની દીપડો ૦-૬-૦

નીલમ ૦-૬-૦

સોનાકુમારી ૦-૪-૦

બચ્ચીપુરી ૦-૪-૦

રિક્તિરિક્તિ ૦-૪-૦

બહુઈ દાર ૦-૪-૦

ધોરણ બીજું:

કેરીના ભજ્યાં ૦-૩-૦

નવનીત ૦-૩-૦

રમકાંઠાની દુકાન ૦-૧-૦

મોંસાળની મોજ ૦-૩-૬

મધેડાનું રાજ ૦-૧-૦

સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬

મકનો મસ્તાનો ૦-૧-૬

ધોરણ પહેલું:

ચોપગાંની ચતુરાઈ ૦-૪-૦

નવનીત ૦-૩-૦

વાયોનું વન ૦-૪-૦

કાચી ધમધમ સાલે ૦-૧-૦

લાડ કાવ્યો ૦-૪-૦

એક હોતો કુતરો ૦-૪-૦

ગ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧ ૦-૩-૦

ગાંડીવ :: ભાગાતબાવ, સુરત.

બાળકો માટેના ગાંડીવ પંખવાડિકનો નમ્રો મક્ત.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી

(તમામ પુસ્તકો મંજૂર છે)

ધોરણ સાતમું: (ચળચાલી)
(ત્રીજું અંગ્રેજી)

પુરસદ	૦-૪-૬
અખો	૦-૪-૬
બાળ વિહાર (૧)	૦-૧૨-૦
બાળ વિહાર (૨)	૦-૬-૦
જગતની ધર્મશાળામાં	૦-૧૦-૦
ગીતાંજલિ	૧-૪-૦

ધોરણ છઠું: (બીજું અંગ્રેજી)

ટાઈટોપની ૩ વાર્તા	૦-૫-૦
બૂલબૂલામણી	૦-૧-૦
મેઘધનુષ	૦-૪-૦
મિઆઈ	૦-૧-૦
ગલસા કાકા	૦-૫-૦
ગધપૂડો	૦-૧૨-૦

ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અંગ્રેજી)

બીબ્બ	૦-૪-૦
સખરસ	૦-૩-૦
કીર્તિસ્તંભ	૦-૪-૦
પુસ્તકાલય	૦-૨-૦
જ્યંત્યજનરંગ	૦-૬-૦
ખીરખાનનો બંધુ	૦-૮-૦
ખરેખરી વાતો	૦-૩-૦
રક્ષીદત્તી પેટી	૦-૪-૦

ધોરણ ચોથું:

બંગાળી ખિરખલ	૦-૬-૦
કચુંબર	૦-૩-૦
બાળ કાચરી	૦-૩-૦
મૂરખરાજ	૦-૮-૦

સવાકાતી આપવીતી ૦-૧-૦
ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦
પ્રાણી પુરાણ ભાગ-૨ ૦-૪-૦
ધોરણ ત્રીજું:

બકુલ	૦-૬-૦
ધૂપસળી	૦-૪-૦
સારંગીવાજો	૦-૨-૦
મોતીના દાંણુ	૦-૫-૦
તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦
નીલમ	૦-૬-૦

સોનાકુમારી	૦-૪-૦
બરશીપુરી	૦-૪-૦
રિક્કિટિક્કિ	૦-૪-૦
બકુઈ દાર	૦-૪-૦

ધોરણ બીજું:

કેરીના ભણ્યાં	૦-૩-૦
નવનીત	૦-૩-૦
રમકડાંની ફુકાન	૦-૧-૦
મોંસાળની મોજ	૦-૩-૦
અધેડાનું રાજ	૦-૧-૦
સિપાઈ દાદા	૦-૨-૦
મકનો મરતાનો	૦-૧-૦

ધોરણ પહેલું:

ચોપગાંની ચતુરાર્ધ	૦-૪-૦
નવનીત	૦-૩-૦
વાધોનું વન	૦-૪-૦
દાથી ધમધમ ચાલે	૦-૧-૦
લાડ કાવ્યો	૦-૪-૦
એક હતો કુતરો	૦-૪-૦
પ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧	૦-૩-૦

ગાંડીવ :: ભાગાતખાવ, સુરત

બાળકો માટેના ગાંડીવ પબ્લિકેશનો નમ્રો મક્કત.

પુસ્તાક ૭૩]

[અંક ૧૦-૧૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૪

“તમા જમાનામાં તમા સુધારા અને પ્રગતિમાં માણસની
જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
ણના વર્ણતમાં લે રીતરિવાજ તથા કાયદો ઉત્તમ બ્રહ્માતા દ્વારા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી
સત્યના દર્શ અને ધર્મા વિદ્યાસને લીધે વધારે ઘણા ધર્મોલા લોકો
હાલના કરતાં વધારે સારી ધર્મના ધરી મારશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯થી)
મુળાલભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
પ્રિન્સિપલ પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સંપત્તીન સમ્યા છે)

“ગણમેદ બધુંબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ બગતલાલે બાંધ્યું.
સત્યાપાસ સેટ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	આમરુધારણાની યોજના	૩૮૬
૨	પરીક્ષાની નવીન પદ્ધતિ	૩૯૨
૩	પ્રમાણના દાખલાઃ એકમરીતિ અને ગુણધરીતિ... ..	૪૦૬
૪	બાળદાને અચારો... ..	૪૧૧
૫	નાટ્યપ્રયોગ	૪૧૬
૬	બાળકની વાર્તા	૪૨૩
૭	રેડીઓથી વ્યાપારની ઉન્નતિ... ..	૪૨૭
૮	શિક્ષક અને આમજીવન	૪૩૦
૯	કાવેરીના દીવી ધોધનું વર્ણન	૪૩૬
૧૦	શિક્ષક યોગે દુઃખથી	૪૩૬
૧૧	સરકારી લાહેરખખરો	૪૩૬
૧૨	કળાગવચક	૪૪૩
૧૩	ખાનગી લાહેરખખરો	૪૦

તા, શ્રિદેશ સરકારે પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓ
માટે મંજૂર કરેલું

સ્ત્રીઓ માટેનું ખાસ સાપ્તાહિક

સ્ત્રી-શક્તિ

તંત્રી:—શ્રી કાન્તાગૌરી ઇ. ડૉક્ટર

—: દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે. લવાજમ રૂ. ૫૦ :—

આ અઠવાડિકમાં ખાસ સ્ત્રીઓનાજ વિષયો, સ્ત્રીઓપયોગી વાર્તાઓ, કળાજ્ઞાનનો લેખો, ગરબા, લોકગીતો, લગ્નગીતો, તથા સ્ત્રીહિતને લગતી આદ્ય ચર્ચાઓ આપવામાં આવે છે. નમુનો મફત

લેખો:—શ્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુરતક ૭૩] ઑક્ટોબર-નવેમ્બર ૧૯૩૪ [અંક ૧૦-૧૧

ગ્રામસુધારણાની યોજના

કેળવણી -

ગ્રામશાળા

તેનું કર્તવ્ય,—

- (૧) કેળવણી દાખલ કરવી.
- (૨) શુદ્ધિ, અવજોડનશક્તિ, વહેવાર, શુદ્ધિ, આરોગ્ય અને સારી ટેલ કેળવવી.

- (૩) ગ્રામજાની બહારના જગતનું તેમજ જગત અને ગ્રામજા વચ્ચેના સંબંધ વિશેનું જ્ઞાન વધારવું.

ગ્રામજનો (માતૃપિતા અને વાલીઓ) જે શિક્ષકો સાથે સહકાર ન કરે તો એટલા શિક્ષકોથી આ કામ પાર પાડી શકાય નહિ; એટલા માટે નીચેની બાબતોની અગત્ય માબાપોને સમજાવવી જોઈએ:—

- (૧) તેમનાં બાળકો શાળામાં દાખલ થવાં જોઈએ;
- (૨) તેઓ નિયમિત રીતે અને વખતસર હાજર થવાં જોઈએ.
- (૩) જે તેઓ સાતમું ધોરણ પુરું ન કરે તો ગ્રામજામાં ગ્રામજાઓ ધોરણ સુધીના અભ્યાસ તેઓએ પુરું કરવો જોઈએ.

કેવળ જોતી બતાવવાથી માબાપોને સંતોષ નહિ થાય પણ પ્રત્યક્ષ

વરતુથી તેઓને વધારે ખાનરી થશે. કેળવણીથી તેમનાં બાળકો વધારે સારાં પુત્રપુત્રીઓ તરીકે નીવડે છે, તેઓ વધારે સારું કામ કરે છે અને તેમના ગામની આબાદી, આરોગ્ય અને શાંતિમાં તેમનાં બાળકો નિશાળે જતાં હોવાથી અને નિયમિત હાજરી આપવાથી સુધારો થાય છે એમ તેમને માલમ પડશે તો તેઓ શાળાને મદદ કરશે અને પોતાનાં બાળકોને શાળામાં રાખશે, તે એવા દેતુથી કે શાળા છોડ્યા પછી તેમનાં બાળકો તેમને વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

એટલા માટે પહેલી અમલ્યની બાબત એ છે કે કેળવણીથી તેમનાં બાળકો માટે શું શું કરવામાં આવે છે અને શું શું કરવામાં આવતું નથી એ માખાપોએ સમજવું જોઈએ.

કેળવણીથી તેમને સુસ્ત ગ્રામજન બનાવવાનો મત્ત કરવામાં આવે છે; પછી લોકો તે કૃષિકર, ધંધાતરી કે દારીગર હોય.

કેળવણીથી તેમને લાયકોગના કામને માટે નાલાયક નહિ બનાવવામાં આવે, પણ તેમની બુદ્ધિમાં વધારો કરવાથી અને તેમને વાંચતાં શીખવવાથી તેઓ તેમના કામમાં વધારે બુદ્ધિ વાપરશે એટલે કે તેઓ વધારે સારા કામ કરનારા થશે. (યુરોપમાંથી મળી આવતા દાખલાથી આ બાબત સત્ય હરે છે.)

તેમને શિક્ષક, તકાલી કે સરકારી નોકર બનાવવા એવો કેળવણીદ્વારા મત્ત કરવામાં આવતો નથી.

બીજી મુદ્દાની બાબત એ છે કે શાળાએ પોતાનું દર્શન બરાબર બજાવવું જોઈએ, અને તેમ કરીને શાળાની અમલ્યનો રાજનો પ્રત્યક્ષ દાખલો ખેંચાડવો જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તેનું મકાન, તેનો મોભો અને શાળામાં રહેનાર વ્યક્તિઓનાં આચર્ય અને રીતભાત વગેરે ગામજનનાં લેહણને આદર્શરૂપ નીવડવા જોઈએ.

મકાન:-(અ) મકાનમાં ખેસવાની તેમજ હવાઉત્તરની પુરતી સગવડ હોવી જોઈએ અને ઇજનેરી તેમજ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ તે બરાબર લાયક હોવું જોઈએ.

તળી સુંબઈ ઇલાકા માટે જમીનતલ મુરમનું અને સિંધની બાબતમાં ચાર ઈંચની કાંકરેટ ઉપર પાથરેલી તકતીઓનું ભોંયતળાઈ બનાવેલું હોવું જોઈએ.

(બ) વિદ્યાર્થી દીઠ ૧૦ ચો. ફુ. જમીન, એ હિસાબે જગાની સગવડ ગામવી જોઈએ અને વર્ગના ઓરડામાં પુરતું અજવાળું અને હવા આવવા

નેઈએ; અને જગા ઓછા પ્રમાણમાં નહિ પણ ઉત્તરી વધારે પ્રમાણમાં હોવી નેઈએ.

(ક) તળ મુખઈ ઈલાકામાં સાળાનું મકાન પૂર્વ-પશ્ચિમ બાજુએ આવે અને દક્ષિણે છ ફુટનો ઓટલો રાખવો; જ્યારે સિંધમાં પવનની જે દિશા હોય તે દિશા સામે સાળાનાં મકાન આવવાં નેઈએ અને આગળ તેમજ છેડાની બાજુઓમાં છ ફુટનો ઓટલો રાખવો નેઈએ, પણ દરેંચી અને નીચલા સિંધમાં પાછલા ભાગમાં ઓટલાની જરૂર નથી.

કરાની ભીંતોમાં બારણાં રાખવાં નહિ. આ ભીંતોમાં બારીઓ પણ ન નેઈએ, પણ જો રાખવી હોય તો લાકડાની ચીપોની બનાવેલી રાખવી. પણ એકઠા—પ્રકાશથી અંતર ઝલવાય તેવી બારીઓ નહિ.

(૩) છોકરા કે છોકરી જ્યાં જ્યાં ત્યાં મરજતાથી વાંચી શકે તેવી રીતે તે દરેક બાળક માટે પુરતું અજવાળું અંદર આવવું નેઈએ. ઓટલા માટે તેમજ તાછ દવા આવે અને રવજના જળવાય તેટલા માટે ઘણી અને મોટી મોટી બારીઓ ખાસ જરૂરી છે.

મુખઈ ઈલાકા તળ

વર્ગના ઓરડામાં અજવાળું મોટા ભાગે ઉત્તર દિશા તરફથી આવવું નેઈએ.

ઉત્તરાદિ ભીંતોની બારીઓની જગા ભોમતળાંબાની જગાના જે થી ઓછી હોવી નેઈએ નહિ; અને ઉત્તરાદિ તેમજ દક્ષિણાદિ ભીંતોની બારીઓની કુલ જગા જમીનતળની જગાના જે થી ઓછી હોવી નેઈએ નહિ.

સિંધ

વર્ગના ઓરડામાં ઉત્તરદિશા અથવા દક્ષિણ દોણમાંથી અજવાળું આવવું નેઈએ. પછીતની ભીંતની બારીની જગા જમીનતળની જગાના જે થી ઓછી હોવી નેઈએ નહિ, અને પછીતની અને આગળની ભીંતની બારીઓની કુલ જગા જમીનતળની જગાના જે થી ઓછી ન નેઈએ. આગળની ભીંતની બારીઓ ગોણુ બાજત છે. તેવી બારીઓ ખાસ દવા માટે છે;

(ઈ) રચાનિઠ સત્તાની બાજુ માટે સરકારે સાળાની મકાનખાંધણી માટે જે સૂચનાઓ પ્રગટ કરી છે તેમજ આ સંબંધી વધારે દખીકત મળી શકશે.

સાળાનાં મકાનોની યોજના અને બાંધણીની બાજબમાં દવાઉત્તર તથા આરોગ્ય માટે ઈઈ ઈઈ બાબતો જરૂરી છે તેના સંબંધી સૂચનાઓ

સને ૧૯૧૫ના ઑગસ્ટની ૧૧ મી તારીખના છ. ઑ. ઇ. ડી. નં. ૨૩૫૪ થી મંજૂર કરવામાં આવી છે. આ સૂચનાઓ સઘળી ગિરલા સોફલગોર્ડે તથા મ્યુનિસિપાલિટીઓને મોકલવામાં આવી હતી, અને તે સૂચનાઓની પત્રિકાઓમાં ગ્રામમુધારણાની યોજનાઓ સંબંધી અગત્યની સૂચનાઓ પણ મળી આવશે.

પ્રાથમિક શાળાઓનાં મકાનો માટેની નમુનાઉપ યોજના સરકાર તરફથી મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને તેની નકલો સઘળી સ્થાનિક સત્તાઓને મોકલવામાં આવી હતી.

શાળાનાં મકાનો સરની અને ઝાદી બાંધણીનાં ઘર્ષ શકે તેવી આ યોજનાઓ છે. કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા મંડળ જેને ગ્રામમુધારણાની મકાનબાંધણીની યોજના મોકલવાની મરજી હશે તેને માટે તપાસવા માટે આ યોજનાઓ ખુલ્લી રહેશે.

જે બની શકે તે શાળાની આગપાસ બગીચો તથા રમતગમતનું મેદાન રાખી શકાય એવું કોમ્પાઉન્ડ પણ જોઈએ. આ કારણે લીધે, સાંતિ તથા ચૂપકી જાળવી શકાય અને આરોગ્ય જાળવાય તેટલા માટે ગામની બહાર અથવા તેને છેડે શાળાનું મકાન રાખવું એ હિચ્છવા જોઈએ છે.

દરેક શાળામાં એક બગીચો, રમતગમતનું મેદાન અને નીચેના ધોરણે જાજરો હોવાં જોઈએ :—

	છોકરીઓ	છોકરાઓ
૩૦ બાળકોથી ઓછા—	૨	૧
૫૦ " "	૩	૨
૭૦ " "	૪	૨
૧૦૦ " "	૫	૩
૧૫૦ " "	૬	૩
૨૦૦ " "	૮	૪
૩૦૦ " "	૧૨	૫
૫૦૦ " "	૨૦	૮

શિક્ષકો માટે અઝાયદી ગોઠવણ કરવી જરૂરી છે. પાણી માટે પણ સગવડ કરવી જોઈએ. આદર્શ પણ અશક્ય નહિ એવી વ્યવસ્થા તે એ છે કે પીવા માટે પાણીની એક ઝોરડી અને બે ધોવાના કામ માટેની ઝોરડીઓ એક છોકરાઓ માટે અને એક છોકરીઓ માટે જોઈએ. જરૂર જણાય તો તેના ઉપર પતરાં લાંકવાં અથવા ઘાસ-પરાળનું લાંકણ કરવું.

શાળાના દુર્નિયરની બાબતમાં પાટલીગોત્રી જરૂર રહેતી નથી. છતાં પાછળ પીડવાળી ડ્યુઅલ પાટલીઓ પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણો માટે રાખવી એ ઇચ્છવા જેવું છે. સાદીઓ અને નાની નીચી ડેસ્કો જુદી જુદી ઉચ્ચાર્ધનો બાળકોને બરાબર ચર્ચ રહે તેવી જુદી જુદી ઉચ્ચાર્ધની પાટલીઓ બધા વર્ગો માટે બસ. ચર્ચ પડે. લાકડાની બેંકો જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાંથી ખસેડી લેવી જોઈએ, કારણ કે એની નીચે ધૂળ, જાંતુ વગેરે એકઠાં થાય છે અને તેની વારંવાર મરામત કરાવવાની જરૂર રહે છે.

સ્વચ્છ રાખેલું અને વારંવાર મરામત કરાવેલું મકાન હોય તો તેમાં બાળકો અને ગ્રામજનો મગરૂની લે છે અને જો એમ હોય તો પહેલેથી જ નીચેના સિદ્ધાંતો અમલમાં મૂકવા શક્ય બને છે:—

(૧) બાળકોનાં શરીર, કપડાંની અને મકાન અને તેના આંગણાની સ્વચ્છતા,

(૨) જનજનો યોગ્ય ઉપયોગ—અને આ બાબતમાં દરેક શાળામાં કચરો નાખવાનો એક ખાડો હોવો જોઈએ કે જેમાં સવળો મેલ અને કચરો નાખી દેવાય,

(૩) રમત ગમત અથવા બગીચાના કામરૂપે નિયમિત કસરત.

આવી બાબતો માટે શિક્ષકો ખાસ આગ્રહ રાખે, પણ તેમનું કામ જો માળાપો નીચે પ્રમાણે તેમને મદદ કરે તો વધારે સરળ થાય:—

(૧) માળાપો તેમનાં બાળકોને શાળામાં નિયમિત રીતે અને વખત-સર મોકલે,

(૨) તેમને શરીરે ચોક્કામાં રાખી તેમજ સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવી મોકલે,

(૩) તેમના બાળકને ડોઈ ચેપી અથવા ઉડતો રોગ લાગ્ય પડ્યો છે એવી શિક્ષક જો માળાપને ખબર આપે તો તેઓ તેને દાકનર પાસે મોકલે,

(૪) શાળાની શિસ્ત, સ્વચ્છતા અને બાળકની ટેવ કેળવવાની બાબતોમાં તેઓ પુરતી મદદ આપે.

જોગામડાનો શિક્ષક તેનું કામ કરે તો તેની પાસે બધું કામ હોય છે અને તેની સત્તા અથવા લાગવગતો માળાપો અને વાલીઓ ખુબી વખત અનાદર કરે છે અને માળાપો તેના કામમાં મુશ્કેલીઓ વધારી મૂકે છે. દાખલા તરીકે, જો તે બાળકને શાળાના બગીચામાં કામ કરાવે છે તો તેને માથે આસેપ મૂકવામાં આવે છે કે પેતિ-પોતાના લાભાથે કામ કરાવે છે; જો તે બાળકને શિક્ષા કરે છે તો તેમ કરી છેલ્લા દ્વાર

માખાપની લાગણી દુઃખાવે છે એવો આરોપ મૂકવામાં આવે છે; બ્યારે તે રક્ષાકિટની દુકડીઓ ઉભી કરે છે અથવા જુનિઅર રેડકોસની શાખા ખોલે છે ત્યારે તેને તેમના તરફથી મદદ મળતી નથી; તેઓ એવું ધારે છે કે શિક્ષક તેમને ખેતરનાં કામ છોડાવી બીજા કામ માટે લઈ જાય છે જેનો હેતુ ગ્રામજનો સમજી શકતા નથી; અથવા તો આ જાતની પ્રવૃત્તિના સિદ્ધિ તો તેમની પરંપરાથી અથવા તો આલ્યા આવતા રીતિરિવાજો વિરુદ્ધ છે.

ગામડામાં તેનો મોઢો ધણુ ઉંચા પ્રકારનો હોતો નથી. તે પોતે બહાર મતથી વિરુદ્ધ જઈ શકતો નથી. એટલા માટે બીજા અધિકારીઓ તેમજ સુધારણાની દિશામાં કામ કરતા બીજા માણસો તરફથી તેને મદદ મળવી જોઈએ અને તેને માન પણ મળવું જોઈએ. જો આવી રીતે તેને ટેકો મળે તો સ્વચ્છતા, આરોગ્ય અને આખાએ ગામની વહેવાર યુદ્ધિ કેળવવા માટે તે પોતાની શાળાને આદર્શરૂપ બનાવી શકે અને તેમ કરવાથી કીમતી પ્રચારકામ કરી શકે.

વસુલાનાધિકારીઓ, પોલિસ ખાતાના આધિકારીઓ અને સુધારણા-કામનાં કામ કરનારા માણસોએ એટલા માટે તેને અને તેટલી મદદ કરવી જોઈએ અને તેનો માનમરતબો સચવાય તે પણ જોવું જોઈએ. વળી તેઓએ તેને છોકરાઓની રક્ષાકિટની દુકડીઓ ઉભી કરવાની બાબતમાં તેમજ હિંદી રેડકોસ મંડળીઓ સ્થાપવાની બાબતમાં સલાહ આપવી જોઈએ અથવા તો જે જે ગામડામાં ભણેલાગણેલા માણસો હોય ત્યાં તેમને આવી પ્રવૃત્તિઓ સ્થાપવા માટે સમજાવવા એ વધારે સાઈ છે. પણ આવી હીલ-ચાલો બધી એકદમ ઉપાડી ન લેવી એ સલાહભરેલું છે. જુનિઅર રેડ-કોસ અથવા તો છોકરાઓની રક્ષાકિટની અથવા છોકરીઓની ગાર્ડ હીલચાલ પણ પુરતી છે; તેથી તંદુરસ્તી અને સામાન્ય આરોગ્યની બાબતમાં શિક્ષકના હોય મજબુત થશે. ગામડાનો શિક્ષક જાતે આવી જાતનું ઘણું પ્રચાર-કામ કરી શકે નહિ, પણ પોતાની શાળાદ્વારા તે આડકતરી રીતે ઘણું કરી શકે. ગામડાનાં માણસોને શાળાની અગત્ય અને તેના ઉદ્દેશ સમજાવવા, શિક્ષકો સાથે સહકાર કરવા તેમને ઉત્તેજન આપવું અને શિક્ષકોને વાસ્તવિક તેમજ નૈતિક એમ બંને પ્રકારની હરકોઈ મદદ આપવી એ સરકારી, સ્થાનિક સત્તાના અધિકારીઓ તેમજ સુધારણાના કામમાં ભાગ લેતા માણસોનું કામ છે.

પરીક્ષાની નવીન પદ્ધતિ

૧. પરીક્ષા પદ્ધતિનો પ્રાચીન ઇતિહાસ

એક અથવા બીજી જાતની પરીક્ષાની રીતોનો ઉપયોગ વ્યવહારમાં સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે. પ્રાણીઓની દુનિયામાં જો મેળવવાને માટે બુદ્ધિ અથવા તો સહનશક્તિની સ્પર્ધા થતી જોવામાં આવે છે. વસંત ઋતુમાં મોરનું દૃષ્ય, ઘણાં પક્ષીઓનું માન, સ્પર્ધા કરતા નરસમહનું મધમાખી પાછળનું ઉડ્ડપન, એ આવી પરીક્ષાનાં દ્રશ્યો છે. માણસ જાતમાં શરૂઆતની પરીક્ષાઓ શારીરિક હતી. પ્રાચીન કાળમાં ઐતિહાસિક વખતથી તે આત્મસુધીમાં અનાયોની ઘણી જાતોનાં દુનિયાના ઘણાં ક્ષેત્રોમાં ઉદ્ધરને ઘણી સખત કસોટીઓ અને નિર્દય તપાસણીમાંથી પાર ઉતર્યા પછીજ પોતાની જાતમાં અગ્રણી તરીકે મણાવાનું માન મળી શકતું. તેની પરીક્ષા તંદુરસ્તી, બુદ્ધિ અને સહનશક્તિથી થતી. શરૂઆતમાં પરીક્ષાઓ મોટે ભેગાં અને તે મોટે ભાગે ધર્મગ્રંથોને લેઈ થતી. આ પરીક્ષાના વિષયોમાં ધર્મના નિયમો અને ઐતિહાસિક દંતકથાઓનો સમાવેશ થતો. ગ્રીક અને હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં આપણે જે પરીક્ષાઓ જોઈએ છીએ તેમની ઉત્પત્તિ આમાંથી થઈ શકે છે. ખરી વાત એ છે કે માણસે પોતે કરેલા કામની નોંધ કાયમ રાખવાનાં સાધનો શોધી કાઢ્યાં તે પહેલાં તેનો જ્ઞાનભંડાર ઘણો આગળ વધી ગયો હતો. ભાષાશ્રેષ્ઠની શરૂઆત ચિત્રોથી થઈ હતી. હજુ પછુ નાનું બાળક ભાષાશ્રેષ્ઠની શરૂઆત ચિત્રથી કરે છે. ચિત્રકારે મુદ્રાઓનો અંદરનો ભાગ ઘણી સુંદર રીતે ચણવારમાં પોતાની કળાની એક જાતની સ્પર્ધા કરે છે. હમણાં કલકત્તા અને મુંબઈના ચિત્રકારો વચ્ચે નવા દિલ્હી અને લંડનના છિગ્રા દાઉડના ચણવારમાં માન મેળવવા માટે જે હરિકામ ચાલે છે. તે આરંભકાળના મનુષ્યજીવનના સ્વભાવના અવશેષનું એક દર્શાવ છે.

જ્યારે માણસોએ ચિત્રોને જદ્વે ચિહ્નો વાપરીને પદાર્થો, વિચારો વગેરે દર્શાવવાની ચોજના કરી, ત્યારે તેમાંથી સિખિત પરીક્ષાની પદ્ધતિની શરૂઆત થઈ. સિખિત પરીક્ષા લખાવ કરવાનું માન ચીનાઓને પડે છે. તેમની પરીક્ષાને ઉદેશ સરકારી મોઢરીઓને માટે ચીનની ગ્રંથખાનાં

ઉંચામાં ઉંચું જ્ઞાન તેમના યુવાનોમાં છે કે નહિ તે તપાસવાનો હતો. આ પદ્ધતિ આજસુધી માણુ રહી છે, અને તેમાં મહાભારત સ્મરણશક્તિની કસોટીને સમાવેશ થએલો છે. આ કસોટીઓ ઘણા દિવસ સુધી ચાલતી, અને તેને માટે દરેક ઉમેદવારને એક સાંકડી ઝોરડીમાં પુરાવું પડતું. ડાક્ટર મનરો પોતાના “ કેળવણીના ઇતિહાસ ” નામના પુસ્તકમાં આનો તાદરશ ચિતાર આપતાં કહે છે કે “ આ કસોટી દરમિયાન ઘણી વખત ઉમેદવારો બેહદ પરિશ્રમને લીધે મરી જતા. ”

હિંદુસ્તાનની માફક પશ્ચિમના દેશોમાં લિખિત પરીક્ષાની પદ્ધતિ ઘણીજ અર્થોચીન છે; કારણકે કેળવણી લેવાનો અધિકાર ઘણા યોગ્ય માણુઓને છે, એવી તે વખતની માન્યતા હતી. શિક્ષણને માટે હાજના જેવી શાળાઓ ન હતી, તેમ યુનિવર્સિટીઓ પણ ન હતી, પણ કેઈ વિદ્વાન પંડિત કે ગુરુને ત્યાં જ્ઞાનની કથા કે ચર્ચા થાય, અને તે દ્વારા જે જ્ઞાન મળે તે રાત્રની નોકરી કે જહૈર ધંધાને માટે પુરતું ગણાતું. પણ હવે કેળવણી અને જ્ઞાનના બહોળા પ્રચારને લીધે નોકરીઓને માટે ઉરિકાર્થ વધી ગઈ છે, અને સંગીન જ્ઞાન ધરાવતા માણુઓની ખાસ માગણી થતી જાય છે. તેને લીધે પરીક્ષાનું ચોક્કસ સ્વરૂપ રાખવાની શાળાઓ અને યુનિવર્સિટીની ફરજ પડતી જાય છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ ત્રણ વર્ગો જુદા પાડવા માટે લિખિત પરીક્ષાની જરૂરિયાત પરાપૂર્વથી સ્વીકારાઈ છે.

૨. બાળ સ્વભાવનું સ્વરૂપ:—

હવે આપણે પરીક્ષાનો વિષય ક્ષણભર દૂર રાખીને પરીક્ષા આપનાર બાળક અને પરીક્ષક વિષે વિચાર કરીએ અને બાળવિકાસનો ઇતિહાસ તપાસીએ. પ્રાચીન કાળમાં બાળક એ માણુસનું નાનું સ્વરૂપ છે, એમ માનવામાં આવતું અને તેના તરફનું સૌનું વર્તન પણ તેવુંજ હતું. ખરી વાત તેમ નથી. બાળક એ નાનો માણુસ નથી. બાળકની એક દિવસની અથવા એક કલાકની હીલચાલ તપાસનારને આ બાબત આપોઆપ સહજ સમજાય તેવી છે. બાળક કેઈ અપરિચિત ઝોરડામાં દાખલ થાય છે, તો તરતજ પોતે કેઈ ચઢી શકાય તેવી ચીજ હોય તો તેના ઉપર ચઢવા માડે છે. સોફા ઉપર ચઢવામાં જો કંઈ મુશ્કેલી પડે છે, તો તે એક હઝન વખત ઉપર નીચે જવાનાં ફાંફાં મારશે અને પછી વ્યથા તે તેના કામમાં ફેરવે મેળવશે, ત્યારેજ તે જપ્તશે. જો તેને આ ક્રિયામાં કંઈ

દરકત હોય છે, તો તે ચીજો પાડે છે. દેખત ઉપર મહેલી તમામ વસ્તુઓ તે નીચે ઉતારી જમીન ઉપર ગોઠવશે, અને પછી તેને અસલ જગ્યાએ મૂકી દેશે. તે કોઈ અત્યંત રસદાયક વિષયમાં કોઈ જાણ નહિ, અથવા તો કોઈ જાણ નહિ ત્યાંસુધી એક પણ પણ સાંત રીતે ગેરી રહેશે નહિ. જે કોઈ માણસ એક તન્દુરસ્ત બાળકની માફક ઉપર પ્રમાણે વર્તે, તો આપણે તેને માણસ નહિ, પણ મૂર્ખ ગણીશું. તેજ પ્રમાણે જે કોઈ ઉગતા તન્દુરસ્ત છોકરો તે પ્રમાણે કરે, તો આપણે તેને માનસિક દુર્બળતાવાળો ગણીશું. આ પ્રમાણે જોતાં બાળક માણસનું નાનું રૂપ નથી. તે તેનાથી ઘણી રીતે જુદું પડે છે. આ બાળક પ્રાચીન શિક્ષકો બણતા નહોતા; કેમકે તેમનું ધ્યાન પોતાના શિષ્યો કરતા તેમના અભ્યાસની વસ્તુઓમાં વધારે પડેલાં રહેતું; પણ આગ્રહી, બાળકોનો પ્રેમી તે જન્મસિદ્ધ શિક્ષક પેરેલોલોઝીએ માણસોના મગજને તરીકે દિશા મા બાળ્યા અને તેના અનુયાયીઓએ પોતાનું દિલ બાળકવ્યાવના અભ્યાસ તરફ વાળ્યું, અને બાળકને પોતાના અભ્યાસનું કેન્દ્રધાન બનાવ્યું, અને તેના અભ્યાસ કરવાના વિષયોને જાણ રચાવ આપ્યું. શિક્ષણના ક્રિતિકાસમાં આવે ફેરફાર વીસમી સદીની શરૂઆત થયો. ડૉક્ટર બેલાર્ડના શબ્દમાં કહીએ તો “પેરેલોલોઝીના વખતથી બાળકવ્યાવના અભ્યાસનો શિક્ષણ-શાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.”

૩. શુદ્ધિની શાસ્ત્રીય પરીક્ષાનો નવીન ક્રમ :—

આ ફેરફાર જરૂરિયાતને લીધે થયો. દરેક શિક્ષક જાણે છે કે સાધારણ પરીક્ષાથી પરીક્ષાનો ખરો હેતુ સફળ થતો નથી. તે વડે અકરા-માંથી ઘેટાં છૂટાં પાડી શકતાં નથી. હોદિયાર છોકરા નાપાસ થાય છે, અને કેટલીક વખત મંદશુદ્ધિનાં બાળકો સફળ નીવડે છે, અને વધારે અગત્યની આવડત તો એ છે કે તેનાથી બાળકોને મજેલા નાનની પરીક્ષા સંપૂર્ણ રીતે થતી નથી, તેમજ તેની શક્તિની પરીક્ષા પણ યથાચોગ્ય થતી નથી. પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ દેખવણીકાર બિનેટને આ આમીરપટ રીતે અમનદર્ધ અને તેણે બાળકની જ્ઞાન મેળવણીની શક્તિ તપાસવાને એક યોગ્યતા ધરી કાઢી. સને ૧૯૦૮માં શુદ્ધિની ખીલવણીનો ક્રમ તેણે ચોક્કસ કાઢ્યો. તે દેખવણીના ક્ષેત્રમાં એક ઐતિહાસિક બનાવ ગણાય છે. આનાથી શાસ્ત્રીય માપ કાઢી શકાય છે, અને બાળકની સામાન્ય માનસિક શક્તિ આપણે જાણી શકીએ છીએ. આ યોગ્યતામાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ કર્યો હતો :—

૧. દેશના જુદા જુદા ભાગોની ઘણી શાળાઓમાં હજારો વિદ્યાર્થીઓને તપાસીને એક એવું ધોરણ રચવું, કે જેનાથી બીજાં બાળકોની શક્તિઓનો અંદાજ કાઢી શકાય.
૨. જુદા જુદા વિષયોની પરીક્ષાના પ્રશ્નોના આંતરરૂપરૂપનું સામ્ય શોધી કાઢવું.
૩. “અકબરના ચારિત્ર્યની ચર્ચા કરો.”
“નૈર્ઝત્યના મોસમી પવન વિશે તમે જે બાણીતા હો તે લખો.”
જેવા નિર્બંધ રૂપરૂપના પ્રશ્નો રદ કરવા.
૪. જવાબ એક શબ્દથી અથવા તો કોઈ ચિહ્ન દરીને આપવો.
૫. આપણા હાલના રિવાજ પ્રમાણે એક કલાકના સવાલપત્રકમાં ચાર અથવા પાંચ પ્રશ્નો પૂછીએ છીએ, તેને બદલે ઘણી મોટી સંખ્યામાં લગભગ બસે જેટલા પ્રશ્નો પૂછવા.

એકજ વસ્તુનો “માનસિક પરીક્ષાપત્રક” જુદા જુદા વયનાં બાળકોને માટે અમુક હદમાં રહીને વાપરી શકાય છે. હજારો બાળકોને તપાસીને કાળપૂર્વકના પ્રયોગોથી દરેક વયનાં બાળકો માટેનાં ધોરણો આ સંબંધમાં નક્કી કરી શકાય. જે કોઈ બાળક તેની ઉંમરને માટે નક્કી કરેલા પ્રશ્નોના જવાબ અમુક સંખ્યામાં સાચા આપે તો તેની બુદ્ધિનું માપ આપી શકાય. બાળકની બુદ્ધિનું માપ કાઢવાને માટે તેની માનસિક શક્તિઓના પ્રમાણમાં ઉપલી યોજનાના ધોરણથી તેની જે ઉંમર આપી શકાય તેને ખરી ઉંમરના આકલથી ભાગી પછી તેને સોની સંખ્યાથી ગુણવી. દાખલા તરીકે, એક સાધારણ શક્તિના બાળકની ઉંમર ૭ છે, અને તેની માનસિક ઉંમર પણ ૭ છે, તો $\frac{7 \times 100}{100} = 100$ એ સંખ્યા તે બાળકની શક્તિના માપના ગુણુ બતાવે છે. તેજ પ્રમાણે જો ૭ વર્ષની ઉંમરનું બાળક સામાન્ય રીતે ૯ વર્ષની ઉંમરના બાળક જેટલા જવાબ આપવાનું માની શકાય તેટલા જવાબ આપે તો $\frac{9 \times 100}{100} = 90$ તેની શક્તિનું માપ ગણી શકાય. એથી ઉલટું જો એ ૭ વર્ષની ઉંમરના સાધારણ બુદ્ધિના છોકરા, જેટલા સારા જવાબ આપી શકે તો તેની બુદ્ધિના માપના ગુણુ $\frac{7 \times 100}{100} = 70$ આવે.

આ પ્રમાણે આપણી પાસે બાળકની શક્તિ માપવાનો ક્રમ તૈયાર થયો છે. આ પરિસ્થિતિ પહેલાં ન હતી. મધ્યકાળમાં હવામાન ગરમ છે કે ઠંડું છે તેની તકરારમાં બે માણસ ઉતરી પડે તો તેમની સમાધાની કરવા માટે ગરમીમાપક ચંત્રનું સાધન ન હતું, તેવીજ રીતે લ'આર્ચ'માપ-

વાનું જે વખતે ગજ કે વાર જેલું સાધન ન હતું, તે વખતે પગમાં કે હાથથી માપ લેવામાં આવતું; પરંતુ પ્રત્યેક માણસ દીડ તે માપનાં સાધનોમાં નાનાં મોટાંનો ફેરફાર હોવાથી કોઈ પણ વ્યતનું ચોક્કસ માપ થઈ શકતું નહિ. તેજ પ્રમાણે માણસની કુદરતી માનસિક શક્તિનું માપ પણ માણસ વ્યતના પ્રારંભકાળમાં થઈ શકતું નહિ, અને જે માણસ હમણાં પણ એમ કહે કે હું પુરેપુરું માપ કાઢી શકું છું તે ખરેખર અવિચારી માણસ ગણી શકાય; કારણકે બુદ્ધિ એ ઘણી મુશ્કેલ અને વિવેકશીલ વસ્તુ છે, અને આપણાં માપનાં સાધનો મર્યાદિત અને અપૂર્ણ છે. ભરુચથી મો માઈગથી ઓછે અંતરે એક હોશિયાર અમેરિકન જુવાન સર્જન રહે છે. તેજે પોતાની જુવાની હિન્દુસ્તાનમાં ગુજરી છે. બીજા અમેરિકનો કરતા તેને જુદી રીતનું શિક્ષણ ઘણી સારી રીતે મળ્યું હતું, પણ જ્યારે તે અને તેના ભાઈ ઉંચી કેળવણી માટે અમેરિકા ગયા, ત્યારે ઉપર પ્રમાણેના માનસિક પરીક્ષાપત્રોથી તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવી. પરિણામે કૉલેજનાં શિક્ષણો માટે તેઓ નાકાવક ઠર્યાં; તેમ છતાં તેઓ કૉલેજમાં દાખલ થયા, અને અંતે ખેડે પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી ઝગડની કારકર્દી સાથે જવાર પડ્યા. તેમનો એક હાલ હિન્દુસ્તાનમાં સર્જન છે, અને બીજો અમેરિકાની યુનિવર્સિટીમાં તત્ત્વજ્ઞાનના પંડિત તરીકે કામ કરે છે. તેમના માનસિક પરીક્ષાપત્રો અમેરિકાના વાતાવરણમાં ઉઠેલા વિદ્યાર્થીઓને અનુકૂળ હતા. આ દાખલા ઉપરથી આપણે હિન્દુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓને પાશ્ચાત્ય ધોરણથી તપાસતાં કેટલું સાવધ રહેવાનું છે તે સમજાય છે. એમ છતાં આ સંબંધમાં આપણા નિર્ણયમાં વખતોવખતની ભૂલો છતાં પણ આપણે આ વિષયમાં કંઈક સાચા રસ્તા ઉપર છીએ; કેમકે આપણે હવે વિદ્યાર્થીની સમજશક્તિનું માપ લઈ શકીએ છીએ, કેવળ કંપના કરતાં નથી.

૪. વિદ્યાર્થીસની શક્તિની પરીક્ષા :—

ઉપર પ્રમાણેનો જિનેટનો કામ સને ૧૯૦૮માં જવાર પડ્યો, એટલે મુરોષ અને અમેરિકાના માનસશાસ્ત્રીઓએ પ્રયોગ કરવા માંડ્યો. સને ૧૯૧૪માં મહાન યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું, અને ૧૯૧૭માં અમેરિકા મિત્ર રાજ્યો સાથે જોડાયું—એક પ્રગ્નવાદી અને લશ્કરી ભાવનાથી અત્યંત પ્રગ્ન નાના લશ્કરમાંથી પોતાના સામાન્ય ગૃહેરીઓને ભેગા કરી મોટું દૈન્ય ઉત્તું કરવા તૈયાર થઈ. તેમની પાસે આ ગૃહેરીઓને કેળવવાને અને તેમને તૈયાર કરવા બેઠાનમાં લઈ જવાને પુરતા અમલદારો ક્યાં હતા? તેની પાસે આ કામ

કરવાને માટે વંશપરંપરાથી તાલીમ લીધેલા માણુઓને એક ખાસ વગ કયાં તૈયાર હતો? ચોરા વખતમાં તેના માનસથાસ્ત્રીઓએ ૨૧૨ માનસિક પરીક્ષાના સવાલપત્રકોનો સુપ્રસિદ્ધ ક્રમ વા (અડધા) કલાકમાં જવાબ આપવા માટે સામાન્ય બુદ્ધિ તપાસવાને યોગ્ય કાઢ્યો. જે માણુઓએ આ પરીક્ષામાં સૌથી વિશેષ શુભ મેળવ્યા, તેમને સૌથી વધારે જવાબદારીની જગ્યાઓ આપી. આમ ખીન્નઓને પણ ચઢતર જગ્યાઓ આપી. આ પદ્ધતિ યોગ્યક અપવાદ સિવાય કાર્યસાધક નીવડી. આ પછી આ પદ્ધતિ સર્વમાન્ય થઈ ગઈ. આ પદ્ધતિ શિક્ષકોને ઉપયોગી છે; કંમટે તેનાથી બાળકોથી શું ન થઈ શકે તેનો ખ્યાલ આવે છે, એટલે બાળક અને શિક્ષકની નિર્ણયક મહેનત બચે છે, અને સરકારનો ખોટો ખર્ચ બચે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેનાથી બાળકો શું કરી શકશે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે, અને તેથી તેને સાચી દિશામાં કેળવીને ઉપયોગી સહેરીઓ બનાવીએ છીએ; એમ છતાં બાળકના ભવિષ્યનો આધાર આવી કસોટીના પરિણામ ઉપર રહેવો લેઈએ નહિ. આ પરિણામને તેમણે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનની સાથે ધ્યાનમાં લેવું લેઈએ, અને આ મંત્રાંશમાં તેને બરાબર સારી રીતે એળખનાર તેના શિક્ષક અને તેના માતાપિતા અભિપ્રાય ઉપર પણ આધાર રાખવો લેઈએ.

હવે આપણે અંગ્રેજ અને અમેરિકન બાળકો માટે યોગ્યતા આપા માનસિક પરીક્ષાપત્રકોના કેટલાક નમુનાઓ લેઈએ.—

૫. માનસિક પરીક્ષાનાં પત્રકોના નમુનાઓ :—

- ૧ મા, બાપ, કાપ્રી, બેન, ભત્રીજ, આમાંના ચાર એકજ જાતિના ઇસમો છે. તેમાં સૌથી જુદો પડતો શબ્દ લખો. (બાપ)
- ૨ એક ઉભાણીમાં રાયચંદે ત્રિકમથી વધારે ખાધું, અને દમાગજીએ રાયચંદથી વધારે ખાધું. કોણે સૌથી ઓછું ખાધું? જ. ત્રિકમે.
- ૩ સનિવસની પહેલાં કયો વાર આવે છે? આગલા શબ્દનો ફક્ત પહેલો અક્ષર લખો. જ. શુ.
- ૪ “ઊઘતો” એ શબ્દથી ઉલટું શું? જમતો.
- ૫ નીચેના શબ્દો કબરની એક તકતીમાં કાતરેલા છે તે બરા કે ખોટા? “અહીંયાં જાનમહમદનું શબ દારલું છે, તે દરિયામાં ઓવાઈ ગયો હતો, અને ફરી જડ્યો નથી.”
- ૬ મહાલક્ષ્મી જ્યાં કરતાં મોટી છે, અને જયવતી કરતાં તાલી છે, તો તેમાં સૌથી મોટું કોણ?

- ૭ જો તમારા પિતા ખીટી પીતા ન હોય તો તેમને નીચે જણાવેલી ભેટ આપવાની વસ્તુઓમાંથી તમે કઈ પસંદ કરશો ?
ચુંગી, સાધકલ, સિંગારેટનો ડબ્બો.
- ૮ વખત-ઘડિઆળ-ખતાવે છે. આ શબ્દોની યોગ્ય વાક્યરચના કરો, અને તેનો છેલ્લો શબ્દ લખો.
- ૯ નીચેના શબ્દોમાંથી જે વસ્તુ હંમેશાં શહેરોમાં જોવામાં આવે છે તે લખો.—
ગાડાંઓ, મોટરો, ઘોડાઓ, ઘરો, ધુમાડો.
- ૧૦ કઈ સંખ્યા ૧૫ પછી એક સંખ્યા છોડીને આવે છે ?
- ૧૧ નીચેની હારમાં પછીની સંખ્યા કઈ આવે ?
૧૫, ૨૦,.....?
- ૨૨ મૂકો, ઉપર, મોકડી, કાગળ-આ શબ્દોને યોગ્ય વાક્યમાં ગોઠવો, અને તેનો અર્થ ક્રિયાથી સમજાવો.
- ૧૩ નીચેના મહીનાઓમાં કયા મહીનામાં ત્રીથી વધારે દંડી હોય છે ?
ઓક્ટોબર, નવ-યુઆરિ, માર્ચ, એપ્રિલ.
- ૧૪ કઈ ચીજ સૌથી મોટી છે ?.....દારીનો દકડો, પાટીનો દકડો, રબરની પાટીનો દકડો. જો તમને લાગે કે તે બધા એક સરખા છે તો “એક સરખા” એમ લખો. જો તમે તેને જોવા વગર કશી ન શકો એમ હોય તો “૦” લખો.
- ૧૫ મારી માની છોકરીનો છોકરો મારો શું સગો થાય ?
- ૧૬ આ સલાહ સાચી છે કે ખોટી ? “શિઆળામાં ખટ્ટાટાં હંમેશાં ઉઠાળવાં જોઈએ.
- ૧૭ એક કુટુંબમાં ત્રણ ભાઈઓ છે, તેમાંના દરેકને એક બેન છે. તો તે કુટુંબમાં કેટલાં બાળકો છે ?
- ૧૮ નીચેની સંખ્યામાંથી વધારાનો સંખ્યાંક છેડી નાખો.—
૬, ૨, ૮, ૭, ૪, ૧૦.
- ૧૯ નીચેના જવાબોમાં ખરા નીચે લીટી દેરો.
જેમ હાય ત્રાણે આંગળી સંબંધ ધરાવે છે, તેમ અંગુઠા સાથે (ધુટી, દોણી ને પગ) સંબંધ ધરાવે છે.
- ૨૦ નીચેની સંખ્યાઓમાં જે સંખ્યા પછી બોલાય તે લખો.—
૧૭, ૧૫, ૧૩, ૧૧, ૯, ૭.

- ૨૧ નીચેના દરેકમાં ખરૂં અથવા ખોટું લખો.—
 નદીઓ, પર્વતો ઉપર વહે છે, માણસો પૈસા માટે કામ કરે છે.
 સૂર્ય સપ્તારમાં આવે છે.
- ૨૨ એક માણસને પોતાને ઘેરથી સ્ટેશને ચાલીને જતાં ૨૦ મિનિટ
 થાય છે, તેના છોકરાને પણ ૨૦ મિનિટ થાય છે, એક જણ સાથે
 જાય તો કેટલો વખત લાગશે ?
- ૨૩ નીચેના પ્રશ્નોના જવાબમાં જ્યાં “હા” અથવા “ના” છે ત્યાં જે
 ખરૂં હોય તેની નીચે લીટી દોરો.
 “શું સિપાર્કીઓ જાવણીમાં રહે છે ?” હા.....ના.
 શું સવારમાં દરરોજ વરસાદ પડે છે ? હા.....ના.
 શું છોકરાઓના પોશાકો હંમેશાં આસમાની રંગના હોય છે ?
 હા.....ના.
 શું ઘરો છીંટોનાં બનાવેલાં હોય છે ? હા.....ના.

ઉપરના દરેક પ્રશ્ન માટે પંદર સેકન્ડ એટલે આપ્યા સવાલપત્રકો
 માટે એકંદરે ૭ મિનિટ આપવામાં આવે છે. જે નાનાં બાળકો સમજીને
 વાચી શકતાં નથી તેઓ માટે ચિત્રમય બુદ્ધિપરીક્ષાના પત્રકો આપવામાં
 આવે છે હવે આપણે આવા સવાલ પત્રકના વિષયની બાબત વિચારીએ.
 નવીન પદ્ધતિની પરીક્ષા બાળકની બુદ્ધિનું માપ ઉપર પ્રમાણેના સવાલ
 પત્રકોથી આપે છે.

૧. હાલની નવી પરીક્ષાપદ્ધતિ.—

હવે આપણે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિની ચર્ચાનો વિષય હાથ ધરીએ.
 એ પદ્ધતિ બિનેટના ક્રમ પ્રમાણે તૈયાર કરેલા માનસિક પરીક્ષાનાં પત્રકો-
 માંથી જન્મ પામી છે. અમેરિકન લશ્કરના માનસિક પરીક્ષાનાં પત્રકો
 બહાર પ્રગટે ઘણાં પર્વદ પડ્યાં અને તેની વિદ્યાવ્યાસની પરીક્ષાનાં પ્રશ્ન-
 પત્રકો ઉપર ભારે અસર થઈ. હવે આપણે માસિક, ત્રિમાસિક કે સાપ્તાહિક
 પરીક્ષાઓ લઈ એ છીએ તેનો હેતુ તપાસીએ અને દરેક પરીક્ષાપદ્ધતિથી
 કેળવણીનો હેતુ કેટલે દરજ્જે સફળ થાય છે તે આપણે વિચારીએ.

- ૧ આપણે વિદ્યાર્થીઓને શીખવેલું તે તેમણે કેટલું ગ્રહણ કરેલું છે, અને
 તે કેટલા પ્રમાણમાં પાછું વ્યક્ત કરી શકે છે તે જોઈએ છીએ.
- ૨ તેમને શિક્ષણ આપવામાં મદદ કરવાને તેમને વિચાર કરવામાં અને
 તેમના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં ઉત્તેજન આપવામાં.

૩ તેમને સમાલોચના કરવામાં અને પોતાનું જ્ઞાન બરાબર વ્યવસ્થિત ગોઠવવાનું ઉત્તેજન આપવામાં.

૪ ઉચ્ચશ્રેણીના જ્ઞાનને માટે અધિકારી વ્યક્તિઓને તારવવા માટે.

પરીક્ષાઓને એક દૂપણરૂપ ગણવામાં આવે છે. (અ) વારંવાર પરીક્ષા લેવી, (બ) પરીક્ષાનો 'હાઉ' ઉમેરો કરવો, (ક) ધર્મી કડક પરીક્ષાની પદ્ધતિ કે જેનાથી વિદ્યાર્થીઓનું વ્યક્તિત્વ ફેરફાર થાય, (હ) ગોખણપદ્ધતિ માટે જોઈ અને કસ્ટરથી અલગ રહેવા ફેરવાક વાલીઓ ઉત્તેજન આપે છે, (ડ) ઘણા નાનાં બાળકો અને નબળાં મનવાળાં બાળકો તેમાં ખાસ કરીને નેવી છાત્રીઓની પરીક્ષાઓ આ બધી બાબતો એક દૂપણરૂપ છે; પરંતુ બરાબર વ્યવસ્થાસરની નકી કરેલા સમયાન્તરે લેવાની પરીક્ષા અને તે પણ વિદ્યાર્થીની નિયમિત પ્રગતિને અનુસરીને હોય તો તે જરૂરી અને સાબદાયી છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને આનંદ થાય છે અને તેને માટે આશામયી રાહ જોવાય છે. શિક્ષણચાત્રી દ્વિતર જણાવે છે કે મોટાની પરીક્ષાથી બુદ્ધિની ખીલવણીને સાકં ઉત્તેજન મળે છે. બાળક દાનર જવાળી બને છે. ત્રિખિત પરીક્ષાની પદ્ધતિથી નગજને તીવ્ર રહેવાની રેયને આત્મશ્રદ્ધા શિખવાય છે. તેમાં એકસાઈ અને સનેજ સમરણ-શક્તિની જરૂર પડે છે. ઉપરાંત તેને અંગે એકાગ્રતા અને વિચારનું મૂર્તિમાન કરવા અને ગોઠવવાની શક્તિઓની જરૂર પડે છે.

બેગબી ત્રિખિત પરીક્ષાનું મૂલ્ય ઘણી સખત ભાષામાં આંકનાં કહે છે કે બાળકના જ્ઞાનની પરીક્ષા કરવી એ કેઈ પરીક્ષાનો અગત્યનો હેતુ નથી, પણ પોતાનું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત કરવાનો પ્રયોગ આપવાનો તેનો સૌથી મોટો હેતુ છે. પરીક્ષાની પદ્ધતિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં એકાગ્રતાની ભારે કસોટી થાય છે. પરીક્ષાના ખાસ મુંઝવે, વિનવે અને સિદ્ધાંતોના મોટા સંબંધને એકત્રિત કરવા માટે મુગજશક્તિને ભારે પ્રયાત કરવાની ફરજ પાડવાનો છે.

૭. પરીક્ષાઓનો ઉપયોગ અને તેના પ્રકાર :—

આપણે એમ કહીએ છીએ કે પરીક્ષાઓ જરૂરની છે, અને તેમને કેળવણીના ઉપયોગી સાધન તરીકે વાપરી શકાય તેમ છે. દરે આપણે આ મર્મીન પરીક્ષાપદ્ધતિ ફેરફાર કરી સદિમાતી છે તે તથા નવા માન-સિદ્ધ પરીક્ષાનાં પત્રકો તથા જુના જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રોના વધારત તપાસીએ.

૧. દોષપિણુ જે અથવા ત્રણ કેટલાકના પ્રશ્નપત્રકથી વિદ્યાર્થીઓના લાંબા વખતના અભ્યાસની પુરેપુરી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી; પણ જેમ જેમ પ્રશ્નોમાં વિષયોની વિવિધતા હોય છે તેમ તેના સમગ્ર જ્ઞાનનું અવલોકન કરવાનું સરળ થઈ પડે છે. દાખલા તરીકે— કેરીઓ વેપારી પોતાનો માલ પસંદ કરવાને માટે ગમે તે પાંચ છ કેરીઓ ઉપલક્ષ તપાસશે નહિ, પરંતુ તે ગાડામાંની ઉપરથી, તળેથી અને ચારે તરફથી કેરીઓ લઈને તપાસી જુએ છે, અને તેથી કેરીના તમામ માલની યથાર્થ કિંમત આંધી શકે છે. ઘણા પ્રશ્નાને લીધે નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિમાં જુની પરીક્ષાપદ્ધતિ કરતાં માલની વાનગી કાઢવાનું કામ વધારે સંગીન થાય છે, અને તેથી શિક્ષક વિદ્યાર્થીના કામને સારા ન્યાય આપી શકે છે. વિદ્યાર્થીની દોષપિણુ ભાગની તૈયારી નિરર્થક જતી નથી; જો કે શિક્ષકો જાણે છે કે દોષપિણુ સંગીન કામ એકંદરે નિરર્થક જતું નથી, તોપણ બાળકની દૃષ્ટિ વિશાળ હોતી નથી, અને જો પ્રશ્નપત્રક વ્યાપક ન હોય તો તે વધારે નિરાશ થાય છે; કારણ કે વિષયના કેટલાક ભાગો તેણે સારા અભ્યાસથી પોતાના કરી નાખ્યા હોય છે, અને કેટલાક ભાગો તેણે છોડી દીધા હોય છે, અને પરીક્ષક જો પ્રશ્નપત્રક વ્યાપક ન રાખે તો વિદ્યાર્થીએ છોડી દીધેલા ભાગમાંથી વિશેષ પ્રશ્નો આવી જાય અને તેણે સારી રીતે પાકા કરેલા ભાગમાંથી એક પ્રશ્ન ન પુછાય, જેમ ઘણી વખત બને છે. આ નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીનું કામ સરળ થાય છે, અને તે પોતાના વિષયની સમગ્ર તૈયારી કરે છે. ગોખલુપદ્ધતિને તેમાં સ્થાન રહેતું નથી, અને બોમીઆનાં પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર રહેતી નથી. છોકરા જાણે છે કે તેનું જ્ઞાન વિષયની વિવિધતા સાથે એકસ હોવું જોઈએ. તેને ખાતરી હોય છે કે પોતાનું અજ્ઞાન માત્ર ચમ્દનગળથી તે ઠાંપી દઈ શકવાનો નથી.

જ્ઞાનનાં જુદાં જુદાં પગથીયાં તપાસવા જુદા જુદા પ્રશ્નોની જરૂર નથી. મિટ્ટર, રેશ ઇન્ડ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો એક જુની પદ્ધતિનો પ્રશ્ન નીચે પ્રમાણે આપે છે :—

“ મોઢામાં દોળાઓ મૂક્યો, ત્યારથી તે આંતરડા વાટે નંદામાં પદાર્થો એટલે મળમૂતના રૂપમાં બહાર કાઢવામાં આવે, ત્યાંમુધીની ઝોચકની સંપૂર્ણ પાચનક્રિયા લખો. ” (૨૦)

મિ. રથ આ પ્રશ્નનો તથામ ઉત્તર લખી કાઢે છે, અને તેમાં અગત્યની ક્રિયા દર્શાવનારા સમ્પ્રદેશની જગ્યા ખાલી રાખે છે. આ ખાલી રાખેલી જગ્યા વિદ્યાર્થી સમગ્ર લખાણ વાંચીને વિચારપૂર્વક પૂરે છે. આ નવીન પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીને મુલ્ય આપવાનું કામ જોડવું સરળ છે તેટલું પ્રશ્નપત્રક તૈયાર કરવાનું કામ સરળ નથી. કાગળવાળા શિક્ષક પોતાના પાસેની નોંધના હાંસીઆમાં અગત્યની જગ્યા પરીક્ષાને માટે નોંધી રાખે છે, એટલે પરીક્ષા વખતે પ્રશ્નપત્રક તૈયાર કરવાનું કામ સરળ થાય છે.

૨. નિર્બંધના રૂપમાં જવાબ આપવાના પ્રશ્નો કાઢી નાખવાનો હેતુ કાંઈ નિર્બંધનો વિષય અભ્યાસક્રમમાંથી કાઢી નાખવાનો નથી. બીજા વિષયોમાં નિર્બંધના રૂપમાં જવાબ માગતો પ્રશ્ન તેના મુળ નક્કી કરવામાં ઘણી આડચાલ કરે છે. દાખલા તરીકે, “ અકબરની આંતર રાષ્ટ્રીય રાજનીતિની ચર્ચા કરો. ” એવો પ્રશ્ન હોય તો તેના મુળ નક્કી કરવામાં ઉમેરવાની ભાષા, વ્યાકરણ, જોડણી, અક્ષર, વિચાર, રચના અને દૃઢમાં બીજા ખર્ચા રખી બદલવી જાવનો. થી પરીક્ષક દોરવાઈ જાય છે, અને પ્રશ્નના વિષયનું જ્ઞાન તપાસવાની મુદ્દાની જાગ્ય તો આઘીજ રહી જાય છે. આમાં શિક્ષકનો દોષ નથી, કેમકે તેને એક સત્રની આખરે પરીક્ષાપત્રકોના થાં-થોક છુદા છુદા વિષયોમાં તપાસવાના હોય છે, અને જોકે તે ઘણા સાચા દિલનો દોષ છે, તેમણે આવા પ્રશ્નોને અસાધ્ય કન્સાઈ આપવાનું કામ તેની શક્તિની બદલવું બની જાય છે. આના મંત્રેષ-માં હું એક રમુજી દાખલો આપીશ એક દાનિદાસના પ્રશ્નપત્ર-કના ઉત્તરો સુનિવર્તિતીના છ શિક્ષકોએ અને ૧૯૨૦માં તપાસવા હતા. આ પરીક્ષકોમાંના એકે પોતે પત્ર ઉત્તરો લખ્યા હતા, અને અન્યચૂકથી બીજા પાંચ પરીક્ષકોએ તે જવાબોને વિદ્યાર્થીનાજ ૪૦ થી ૮૦ ટકા સુધીના મુજો આપ્યા હતા. પરીક્ષામાં ૬૦ મુલ્યથી ઓછા મુલ્ય મેળવનારને નાપાસ ગણવામાં આવતો હતો, એટલે આ વિદ્વાન પરીક્ષકને પણ તેના વિદ્વાન મિત્રોએ નાપાસ ગણ્યો હતો. ત્યારે તેમણે પોતાના જવાબપત્રકના મુલ્ય ૧૦૦ ટકા આપ્યા હતા. આ પ્રમાણે નિર્બંધરૂપે જવાબ આપવાનું પ્રશ્નપત્રક જાનપ્રાપ્તિની ખરી પરીક્ષા કરવામાં પુરેપુરું બરોસો દાખવાવાયક હોવું નથી. નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિમાં એટલી ઉમરના છોકરાઓ માટે નિર્બંધરૂપમાં જવાબ આપવાના એક એ પ્રશ્નો દરેક વિષયના

પ્રશ્નપત્રમાં સાધવાની જરૂર સ્વીકાર્ય છે. આનાથી પરીક્ષાનો ઉપર જાણવેલો હેતુ ક્રેટલેકે અંશે પાર પડે છે; જોકે યથાર્થ ગુણુ આપવાનું નક્કી કરવાનું કામ તો મુશ્કેલ છે.

૩. નિર્બંધરૂપમાં જવાબ આપવાના પ્રશ્નોને બદલે એક રાખ્દ અથવા એક ચિહ્નથી જવાબ આપવાના પ્રશ્નો નવીન પદ્ધતિમાં પૂછવામાં આવે છે. આ જાતના પ્રશ્નોની બે પેટા જાતો છે:—

૧. સ્મરણુ પ્રધાન ૨. ઝોળખ પ્રધાન
પહેલી જાતમાં વિદ્યાર્થીએ કોઈપણ રીતની સૂચના અગર મદદ વિના શોધેલી પહેલી વિગતો સ્મરણુમાં લાવવાની હોય છે. બીજી જાતમાં આપેલી ત્રણ ચાર જાતોમાંથી ખરી બાબત પારખી કાઢવાની હોય છે.

સ્મરણુપ્રધાન પ્રશ્નોની બીજી બે જાતો છે:—

૧. એક અથવા બે રાખ્દોમાં જવાબ આપવાનો પ્રશ્ન.

ઉદાહરણ—પાણીપતના પહેલાં યુદ્ધની તારીખ આપો.

કયા બે પક્ષ તેમાં લડ્યા હતા ?

દરેક પક્ષના નાયકનાં નામ આપો.

૨. વાક્યોમાં ખાલી રાખેલી જગાઓમાં રાખ્દો પૂરવા.

શ્વામ લેવાનું કામ..... કરે છે.

ઝોળખવાની ક્રિયાના પ્રશ્નોની ઘણી જાતો છે, જેવી કે, આપેલું વાક્ય ખરું છે કે ખોટું તે દર્શાવવા માટે “ખરું”, “ખોટું”, “હા” કે “ના” અથવા તો બીજાં નક્કી કરેલાં ચિહ્નો મૂકવાં.

આવા પ્રશ્નપત્રોમાં અભ્યાસનો સમગ્ર વિષય ક્રમવાર સમાવી દેવો જોઈએ. સંયુક્ત ઉત્તરમાં કેટલાક ઉત્તરો સૂચવેલા હોય છે. તેમાંથી વિદ્યાર્થી આપેલા રાખ્દોની નીચે લીટી અગર વર્તુળ દોરીને પસંદગી કરે છે.

ઉદાહરણ—(૧) ધરની માખી. (૧)લેગ, ટાલીઓ તાવ, ટાઈફોઈડ, શીતળા) ફેલાવે છે.

(૨) નીચેના રાખ્દો રસાયણિક મિશ્ર પદાર્થોનાં નામો છે.

(હવા, પાણી, નાઈટ્રોજન, ખાંડ)

(૩) ધોરીનસ એક રક્તચાહિની છે. તેની માન્યતા શુદ્ધ લોહી વહે છે.

હૃદયથી ફરતું લોહી
આસમાની લોહી

(૪) જુગલ (જોડકાં) પદ્ધતિના પ્રશ્નોમાં વિદ્યાર્થીઓને ઘણા આનંદ પડે છે. નીચેના પ્રશ્નોમાં વિદ્યાર્થીઓએ ખાલી જગ્યામાં પાસેની નદી પર આવેલાં શહેરોનો સંખ્યાંક લખવાનો છે:—

સરળ પ્રશ્નો:—

- ૧ કાશી..... () નર્મદા
- ૨ સુરત..... () ગોદાવરી
- ૩ ભરુચ..... () જલમ
- ૪ થીનગર..... () વાપી
- ૫ નાશિક..... () કૃષ્ણા
- () સરસ્વતી

વધારે કઠિન પ્રશ્નો:—

- ૧ કાળા એટલા ભૂતના સાળા નહિ.
- ૨ મધ હોય ત્યાં મધમાખ પણ બહુમળો.
- ૩ ઝાઝા હાય રણિઆમણા.
- (અ) ખોટા મિત્રો આકૃત વખતે આપણો ત્યાગ કરે છે.
- (બ) ઉજળું એટલું દૂધ નહિ.
- (ક) એક કરતાં બે ભણા.
- ઉપરની કહેવતો અને તેને મળતાં વાક્યોનો સંખ્યાંક એક સાથે લખવાનો ઉપલો પ્રશ્ન છે.

સાદરથ પદ્ધતિના પ્રશ્નો:—

તેમાં સિદ્ધાંતો અને તેની વિગતો વચ્ચેના સંબંધના જ્ઞાનની પરીક્ષા હોય છે

ગુરુસો.....લગાઈ.....ભય. ક્રિાધ, દન્ધે, પત્રાયન)
વર્તુળ.....પરિધિ.....દોડ (ગિરમ્, ધન)

નવી પદ્ધતિનાં પ્રશ્નપત્રો તૈયાર કરવામાં નીચેના મુદ્દા પર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

- ૧ અભ્યાસના વિષયની કોઈ પણ જાગત છોડી દેવી જોઈએ નહિ.
- ૨ પ્રશ્નો સહેલા, મધ્યમસરના અને કઠિન એ ત્રણ જાતના હોવા જોઈએ.
- ૩ સૌથી સહેલા પ્રશ્નોથી શરૂ કરવું, કે જેથી ઉમેદવારમાં દિમિત પેદા થાય.
- ૪ પ્રશ્નમાં ગુંચવણો આવવા દેવા નહિ.
- ૫ એક પ્રશ્નમાં એકથી વધુ જાગત પૂછવી નહિ.

- ૬ એક જાતના પ્રશ્નો એકજ કરવા જોઈએ.
- ૭ પ્રશ્નો એવી રીતે ગોઠવવા જોઈએ કે સમગ્ર જ્ઞાનની સંકલિત પરીક્ષા થઈ શકે.
- ૮ જુદી જુદી જાતના પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ.
- ૯ ઉત્તર આપવાની પદ્ધતિના સંબંધમાં મૂલ્યનાંચો એકસ આપવી જોઈએ. આપના પ્રશ્નોના ઉત્તરની કુચ્છી તૈયાર કરી શકાય, અને તે પ્રમાણે બહુજાંઓમાં એકી જૂથ કર્યા વગર વગે તે કોઈ માણસ તેના શુભ આપી શકે. ડૉક્ટર બ્રેસાર્ડ આ જવાબપત્રકો વિદ્યાર્થીઓ પાસેજ તપાસવામાં કેળવણીનું એક અમૂલ્ય અંગ છે, એમ માને છે. દરેક છોકરો પોતાનું જવાબપત્રક તપાસે તો પધારે આઈ, એમ એ કહે છે. શિક્ષક ખરા જવાબ વાચી સંભળાવે છે, અને જાણકાર તે પ્રમાણે ઉત્તરો તપાસે છે. જાણકારો સામાન્ય રીતે ભરોસાપાત્ર હોય છે; પરંતુ તેમને તેવા થવાની શક્યાતથી નાતીમ આપવી જોઈએ. જે શિક્ષકને જવાબો બરાબર તપાસાયા નથી એમ લાગે તો ફરી એક બીજી વાર બીજાં છોકરાંઓ પાસે તપાસાવવા. આ રીતે નવન પરીક્ષાપદ્ધતિથી પરીક્ષા થાય છે અને શિક્ષણ પણ મજે છે.

૮. નિર્બંધ તપાસવાની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ.—

અમેરિકન પ્રયોગશાસ્ત્રીઓએ અચાગ શ્રમ લઈને નિર્બંધ તપાસવાનો ક્રમ નક્કી કર્યો છે. નિર્બંધો એકજ વિષય ઉપર સંબંધાર્થ લખાવવામાં આવ્યા હતા. અને તેમાંથી વિચારસંગ્રહ, શૈલી, વાક્યરચના, લેઝણી વિદામચિદ્ધ, વ્યાકરણ વગેરે જાણતો તપાસી શુભ આપવામાં આવ્યા હતા.

પરીક્ષકોએ ત્યારપછી ઉપરની જાણતો ધ્યાનમાં લઈ કંઈકે કંઈકે યથાર્થ શુભ આપી શકાય એવી પદ્ધતિ ચોજવાના માપનો ક્રમ ઘડી કાઢ્યો છે, એમ હતા 'પણ નિર્બંધના યથાર્થ શુભ આપવાનું કામ પહેલાંના બેટલુન હજી વિદેહ છે.

હવે શું કરવું જોઈએ !

૬. નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિ દાખલ થયાને ૪૦ વર્ષ થયાં છે. તેપણ હજી બહુજાં થોડી નિરાળામાં તેની અસર જોવામાં આવે છે. સામાન્ય પ્રગતી માટે શિક્ષક ઘરેઠમાં આલનારો અને રૂઢિતે વળગી રહેનારો છે. એટલે નવા વિચારો એકદમ તે ગ્રહણ કરતો નથી. આ નવીન પદ્ધતિ ટ્રેનિંગ કોલેજો અને ખાસ શાળાઓમાં દાખલ કરી તેનાં પરિણામો તપાસનાં જોઈએ. જો હવે એ પદ્ધતિ પ્રયોગની શ્રેણીમાંથી ઘણી આગળ

વધી ગઈ છે, અને તે શિક્ષક તેમ શિષ્ય એ બેઉને એકસરખી સામસાથી અને સદૃશ યોજના થઈ છે; એટલે આપણે તેનો વધારે બહેતર દાથે સામસાથી લેવો જોઈએ.*

મિશ્રનિધાન

ત્રિન્નિપાત્ર, મહારાણી મહારાજી દામરદાસ,
વડોદરા

પ્રમાણના દાખલા: એકમ રીતિ અને ગુણક રીતિ

૪ જ્ઞાનસના ૩. પાા એસે તો ૬ જ્ઞાનસના ૩. ૮૧ એસે છે. એ ઉદાહરણમાં ૬ જ્ઞાનસ ૪ જ્ઞાનસ કરતાં ૨૬ ગણાં છે. તેવીજ રીતે ૩. ૮૧ એ ૨૬મ ૩. પાા કરતાં ૨૬ગણી છે. તે ઉદાહરણમાં ગમે તે ત્રણ પદ આપેલાં હોય તે ઉપરથી ચોથું પદ શોધી શકાય છે. ત્રણ પદ આપેલાં હોવાથી તે જાતના દાખલાને ત્રિશાશિના દાખલા કહે છે.

ઉપરનું ઉદાહરણ નીચેની રીતે પૂછી શકાય:—

૧. ૪ જ્ઞાનસના ૩. પાા એસે તો ૬ જ્ઞાનસનું શું?
૨. ૪ જ્ઞાનસના ૩. પાા એસે તો ૩. ૮૧ ના કેટલાં જ્ઞાનસ આવે?
૩. ૬ જ્ઞાનસના ૩. ૮૧ એસે તો ૪ જ્ઞાનસનું શું?
૪. ૬ જ્ઞાનસના ૩. ૮૧ એસે તો ૩. પાા નાં કેટલાં જ્ઞાનસ આવે?

આ જાતના હિસાબ ગણવાની જુની રીત નીચે બતાવી છે:—

૧. ૪ જ્ઞાનસ : ૬ જ્ઞાનસ :: ૩. પાા : જવાબ

$$\therefore \text{જવાબ} = ૩. પાા \times \frac{૬}{૪} = ૩. ૮૧$$

૨. ૩. પાા : ૩. ૮૧ :: ૪ જ્ઞાનસ : જવાબ

$$\therefore \text{જવાબ} = ૪ જ્ઞાનસ \times \frac{૮૧}{૩. પાા} = ૪ જ્ઞાનસ \times \frac{૩ \times ૩ \times ૩}{૩} = ૩૬ જ્ઞાનસ.$$

એ પ્રમાણે ત્રીજે અને ચોથા દાખલા ગણી શકાય. તેમાં જે બે પગથીઆં લખેલાં છે તેમાં બાજકને કારણે સમજાવવામાં આવતું નથી અને તે પ્રમાણસરની વધવટનો સિદ્ધાંત સમજાવવા વિના તે સિદ્ધાંત ઉપર આધાર રાખતા દાખલા ગણે છે; એટલે તેમાં થતી બાજકો બૂલો કહે છે, અને સાદી તથા વિશેષ સંખ્યાનો સમજાવક ઉપયોગ થતો નથી.

* મરુચ કેવણી સમાદ પ્રસંગે આવેલું લાખક. જાણીતી બાજકોનાં મતાં નર-દરિ કરણામ દેસાઈ.

આ કારણને લઈને યુરોપ અમેરિકામાંથી આ રીત દૂર થઈ છે અને તેનું સ્થાન એકમરીતિ અથવા મુલ્યકરીતિએ લીધું છે. આઠ દસ વર્ષથી આપણા દેશમાં પણ એકમરીતિ ચાલે છે અને મુલ્યકરીતિએ પણ રોકાઈ કઈ છે. એટલે એ રીતો આપણે સમજવી જોઈએ.

દાખલો ૧ લો. ૫ શેર ચઢાની કિંમત રૂ. ૪-૧૦ આના ૫૬ તો ૧૫ શેર ચઢાની શી કિંમત ?

(૧) એકમ રીતિ:

૫ શેર ચઢાની કિંમત = રૂ. ૪-૧૦ આ.

∴ ૧ શેર ચઢાની કિંમત = $\frac{રૂ. ૪-૧૦ આ.}{૫}$

∴ ૧૫ શેર ચઢાની કિંમત = $\frac{રૂ. ૪-૧૦ આ.}{૫} \times ૧૫ = રૂ. ૧૩-૧૪ આ.$

(૨) મુલ્યક રીતિ:

૫ શેર ચઢાની કિંમત = રૂ. ૪-૧૦ આ.

∴ ૧૫ શેર ચઢાની કિંમત = રૂ. ૪-૧૦ આ. $\times \frac{૧૫ શેર}{૫ શેર} = રૂ. ૧૩-૧૪ આ.$

ઉપર ઉપરથી જોતાં એમ લાગશે કે બંને રીતો એકજ છે. પહેલીનું વચ્ચું પગથીઈ ઉઘાડી મૂકીએ તો બીજી રીત બને છે. અંતિમ પગથીઈ બંને માટે એકજ છે, હોયું જોઈએ-જૂલ થઈ હોય તોજ ન હોય.

પણ બંનેમાં એક ભેદ ખાસ છે. પહેલીમાં એકની કિંમતનો ખ્યાલ લક્ષમાં છે, બીજામાં પણ ગણી વસ્તુનો એટલે ૧૫ શેર ચઢા ૫ શેરથી ત્રણ ગણી છે તેનો ખ્યાલ લક્ષમાં છે.

આ બે રીતોમાંથી કઈ સ્વીકારવી જોઈએ તે સમજવા ત્રીસેના જે દાખલા તપાસીએ:—

દાખલો ૨ જો. ૫ મણુ બાજરીની કિંમત રૂ. ૭ા છે તો ૭ મણુની શી કિંમત ?

દાખલો ૩ જો. ૫ મણુ બાજરીની કિંમત રૂ. ૭-૧૩ આના જેસે તો ૨૦ મણુનું શું જેસે ?

ઉપરના બે દાખલામાં પહેલો દાખલો, ૫ મણુની કિંમત રૂ. ૭ા, માટે ૧ મણુની કિંમત રૂ. ૧ા, માટે ૭ મણુની કિંમત રૂ. ૭૦ા એ રીતે ગણીશું. પણ બીજો દાખલો, ૫ મણુથી ૨૦ મણુ ચાર ગણા છે, માટે કિંમત ચાર ગણી થાય, એટલે જવાબ રૂ. ૩૧-૪ આના આવે એમ ગણવું-જ નહિ પડે.

એકંદર નેતાં એકમરીતિ સારી છે, પણ ગુણકરીતિ તેથી પણ વધારે સારી છે. તે જીતી વિરાસિની રીતને મળતી છે અને તેમાં એકમરીતિની સરળતા છે-તેની માફક સમજી શકાય તેવી છે. વળી તે ઉપરાંત વધવટનું સમપ્રમાણ છે કે વ્યસ્ત, તે દાખલો મળતી વખતે વિચારવાની જરૂર રહેતી નથી. એ વાત નીચેના દાખલાથી સ્પષ્ટ થશે:—

ગુણકરીતિમાં બે પગથીયાં છે:

(૧) જવાબની રકમ મૂકવી.

(૨) પાછી બાકીની બે રકમોના બે અપૂર્ણાકમાંથી એક વડે ગુણવા એમ લખવું. તેમાંથી જવાબ વધારે આવવાનો છે કે ઓછો એ પ્રશ્નના ઉત્તર અનુસાર અપૂર્ણાકની પસંદગી કરવી.

દાખલો ૪ થો. ૧૨ માણસો ૩. ૨૦ કમાયા હોય તો તેમાંના ૭ માણસોને લાગે શું આવે?

૧ હું પગથીઉં: ૩. ૨૦, જવાબ રૂપીઆ માગ્યો છે.

૨ હું પગથીઉં: તે રકમને $\frac{૭ \text{ માણસો}}{૧૨ \text{ માણસો}}$ અથવા $\frac{૧૨ \text{ માણસો}}{૭ \text{ માણસો}}$ વડે એટલે $\frac{૬૬}{૧૨}$ અથવા $૫\frac{૫}{૬}$ વડે ગુણવા નેઈ એ. જવાબમાં રકમ ઓછી આવે, \therefore જવાબ = ૩. ૨૦ $\times \frac{૭}{૧૨}$ = ૩. ૩૫ = ૩. ૧૧-૧૦-૮ પાઈ.

દાખલો ૫ થો. ૧૩ ઘડિઆળની કીમત ૩. ૧૨૩-૮ આના બેરે તો ૩. ૭૬ ની કેટલી ઘડિઆળ આવે?

૧ હું પગથીઉં: ૧૩ ઘડિઆળ

૨ હું પગથીઉં: ૧૩ ઘડિઆળ $\times \frac{૩. ૧૨૩-૮ \text{ આ.}}{૩. ૭૬}$ કે $\frac{૩. ૭૬}{૩. ૧૨૬-૮ \text{ આ.}}$
જવાબ ૧૩ ઘડિઆળથી ઓછો આવશે કારણકે કિંમત (૩. ૭૬) ઓછી છે.

\therefore જવાબ = ૧૩ ઘડિઆળ $\times \frac{૭૬}{૧૨૩૬} = ૭\frac{૧}{૩}$ ઘડિઆળ $\times \frac{૧૨}{૧૨૩૬} = ૮$

૮ ઘડિઆળ જવાબ.

દાખલો ૬ થો. ૧૨ માણસો એક કામ ૧૪ દિવસમાં પુરું કરે, તો ૨૧ માણસને તે કામ કરતાં કેટલા દિવસ લાગશે?

જવાબમાં દિવસ માગ્યા છે.

\therefore જવાબ = ૧૪ દિવસ $\times \frac{૧૨ \text{ માણસો}}{૨૧ \text{ માણસો}}$ કે $\frac{૨૧ \text{ માણસો}}{૧૨ \text{ માણસો}}$

૧૨ માણસ કરતાં ૨૧ માણસો વધારે કામ કરે એટલે તેમને ઓછા દિવસ લાગે.

$$\therefore \text{જવાબ} = ૨૪ \text{ દિવસ} \times \frac{૪}{૩} = ૩૨ \text{ દિવસ.}$$

દાખલો ૭ મો. ૧૨ માણસો ૩૬ એકરની વાવણી ૫ દિવસમાં કરે, તો ૪૮ એકરની વાવણીનું કામ ૮ દિવસમાં કરવાને કેટલા માણસો જોઈએ ?

જવાબમાં માણસોની સંખ્યા માગી છે.

$\therefore \text{જવાબ} = ૧૨ \text{ માણસો} \times \frac{૩૬}{૪૮} \times \frac{૮}{૫} = ૧૬$ (૩૬ ને બદલે ૪૮ એકરની વાવણી કરવાને માટે) $\times \frac{૮}{૫}$ (૫ ને બદલે ૮ દિવસ કામ કરવાનું છે તેથી).

પહેલી બાબતમાં માણસ વધારે જોઈએ કારણકે કામ વધારે કરવાનું છે, \therefore ગુણક = $\frac{૪૮}{૩૬}$.

બીજી બાબતમાં કામ કરવામાં વધારે દિવસ મળે છે, માટે માણસ ઓછાં જોઈએ એટલે ગુણક = $\frac{૪}{૮}$.

$$\therefore \text{જવાબ} = ૧૨ \text{ માણસો} \times \frac{૪૮}{૩૬} \times \frac{૪}{૮} = ૧૦ \text{ માણસો.}$$

પહેલો અને ત્રીજો દાખલો ઉપર ગણ્યો તેવા ધણા દાખલા ગણાવી બાળકોને ગુણક રીતિ સાધ્ય કરાવવી જોઈએ. તેમ ન કરવામાં આવે તો રીતના ફેરફારનો હેતુ સફળ થતો નથી. વિદ્યાર્થી સમજીને નિયમ શોધે અને તે નિયમનો ઉપયોગ કરી પોતાના કામમાં ઝડપ મેળવે એ રીતે કામ લેવાનું છે.

ઉપર આપણે ગણના સંગ્રહની વાત કરી એ સંબંધ દર્શાવનાર અંકને ગુણોત્તર કહે છે. આગળ વધતાં ક્રમે ક્રમે બાળકોને ગુણોત્તરનો ખ્યાલ આપી શકાય. એકજ જાતની બે રકમોમાંથી એક બીજીથી કેટલા ગણી છે અથવા એક બીજીનો કેટલામો ભાગ છે તે બતાવનાર અંકને ગુણોત્તર કહે છે. ૧૦ રૂપિયા અને ૫ રૂપિયાનું ગુણોત્તર = $\frac{૩. ૧૦}{૩. ૫} = \frac{૨}{૧}$

૫ રૂપિયા અને ૧૦ રૂપિયાનું ગુણોત્તર = $\frac{૩. ૫}{૩. ૧૦} = \frac{૧}{૨}$ ૫ આના અને

૩.૧૧ નું ગુણોત્તર = $\frac{૫ \text{ આના}}{૩. ૧૧} = \frac{૫ \text{ આના}}{૨૦ \text{ આના}} = \frac{૫}{૨૦} = \frac{૧}{૪}$ પણ ૨૦ આના અને ૪

એ બેનું ગુણોત્તર ન હોય, કારણ કે પહેલી વિશેષ સંખ્યા છે અને બીજી સાદી સંખ્યા છે. ૫ વાર અને ૩૧૧૫ ૨ નું પણ ગુણોત્તર ન હોય, કારણ કે બંને જુદી જાતની સંખ્યા છે.

$$\text{શુણ્કોત્તર એ સાદી સંખ્યા છે. એટલે } \frac{૩ \text{ માણસો}}{૫ \text{ માણસો}} = \frac{૩ ૩૫૦આ}{૫ ૩૫૦આ} = \frac{૩ મણ}{૫ મણ}$$

$$= \frac{૩ વાર}{૫ વાર} = \frac{૩}{૫} \text{ જે. જુદાં પરિમાણ હોવા છતાં દરેક શુણ્કોત્તર} = \frac{૩}{૫} \therefore -, -, : \text{ એ}$$

ચિહ્નોનો અર્થ લાગ્યા એવો છે. એટલે $૩ \div ૫ = \frac{૩}{૫} = ૩ : ૫$. બરાબરના (=) ચિહ્નની લીટીઓના છેડાનાં ટપકાં (: :) એ પણ બરાબરનું ચિહ્ન છે.

ઉપર લખ્યું તે ઉપરથી સમજાશે કે જુની ત્રિશસિની રીત, એકમ રીતિ તેમજ શુણ્કરીતિની પાછળ એકજ સિદ્ધાંત, પ્રમાણનો સિદ્ધાંત રહેલો છે. એટલે ત્રિશસિની રીત આપણે બદલીશું પણ તેની પાછળ રહેલો પ્રમાણનો સિદ્ધાંત તો અમર રહેવાનો. ૩. ૪ : ૩. ૫ : : શેર ૧૨ : શેર ૧૫ એ ૩૫ ગાય પણ તેમાં રહેલા સિદ્ધાંત અને નિયમો રહેવાના.

સમપ્રમાણમાં કે વ્યસ્ત પ્રમાણમાં નવાં વધઘટ એક સરખી નહોત, નવાં ઉપરની એક પણ રીત કામમાં નહિ આવે તે નીચેનાં ઉદાહરણ ઉપરથી માલમ પડશે :—

૧. ચાર વરસના છોકરાની ઉંચાઈ ૨ ફુટ હોય તો ૨૦ વરસની ઉંમરે તેની ઉંચાઈ કેટલી થશે ?
૨. એક બંદુક એક મિનિટમાં બે માર્બલ ગોળો ફેંકે તો ૧૦ માર્બલ ગોળો ફેંકતાં તેને કેટલો વખત લાગશે ?
૩. ૬ માણસોને જમતાં $\frac{૧}{૨}$ કલાક લાગે તો એક માણસને જમતાં કેટલો વખત લાગે ? ૩૦ માણસને જમતા કેટલો વખત લાગે ?
૪. ચાર ઈંચ બાજુના ચોરસનું ક્ષેત્રફળ ૧૬ ચો. ઇંચ થાય તો પાંચ ઈંચ બાજુના ચોરસનું ક્ષેત્રફળ કેટલું થશે ?
૫. પાંચેર ચોખ્ખા ચટતાં ૨૦ મિનિટ લાગે તો અચ્છેર ચોખ્ખા ચટતાં કેટલો વખત લાગશે ?
૬. એક કુતરું ભરથા કરે તો ૧૦ માણસની ઉંઘ બગડે તો પાંચ કુતરાં ભરે તો કેટલાંની ઉંઘ બગડે ?
૭. ત્રણ તારના ચાંલણની વચ્ચેનું અંતર ૨ ફૂટ હોય તો ૭ તારના ચાંલણ વચ્ચે કેટલું અંતર થાય ?

આં ઉદાહરણોમાં ત્રિશસિ, એકમરીતિ કે શુણ્કરીતિ એ ત્રણમાંથી એક પણ નહિ આવે. એટલે સમ પ્રમાણમાં કે વ્યસ્ત પ્રમાણમાં વધઘટ એક સરખી થાય છે કે નહિ, તે જાણ્યા પછી આ રીતોમાંથી એકનો ઉપયોગ થઈ શકે. આ બાબત પણ જાણકના મન ઉપર ફસાવવી નોંધવું.

એકમરીતિ, ગુણકરીતિ એવાં નવાં નામ તરફ ધણાંએ પોતાનો અણગમો બાહેર કર્યો છે અને હજી બાહેર કર્યો જાય છે. પણ અનુભવ ઉપરથી માલમ પડ્યું છે કે જેઓ આ પ્રમાણે કહે છે તેમાંનાં ઘણાં નથી ચોક્કસ સમજ્યાં ત્રિશસિ, કે તેમને નથી ચોક્કસ આવડતી એકમ અથવા ગુણક રીતિ. એટલે પ્રમાણના સિદ્ધાંત માથે એકમરીતિ તેમજ ગુણકરીતિની શિક્ષક પુરેપુરી સમજ મેળવી લે, અને તેને કેવી રીતે શીખવવી તે જાણી લે તો તેનું પરિણામ ઘણું સારું આવે. ગુણકરીતિ શીખવવી કે એકમરીતિ શીખવવી તેમાં બાળક સમજી શકશે કે નહિ એ સવાલ નથી. પણ વધઘટ સમ પ્રમાણમાં થાય છે કે વ્યસ્ત પ્રમાણમાં અથવા વધઘટ કયા નિયમ અથવા નિયમોને અનુસરે છે તેની પુરેપુરી સમજ સિદ્ધાંતો દ્વારા જોઈએ તે છે કે નહિ એ અગત્યનો સવાલ છે.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} ચંડુલાલ કેશવલાલ અમીન

બાળકોને બચાવો.

રખડુ બાળક વિશે આપણે બહુ જાણી વિચાર કર્યો છે. કેટલાંએ અનાશ્રિત, અનાથ બાળકો, યોગ્ય રક્ષણના અભાવે કુમળી વયે મવાલીઓના હાથમાં જઈ પડે છે, અને લંડી જઈ, પોતાના જીવનને બદલાવ કરી મૂકે છે. આવાં બાળકો મારે આપણા ઇત્તાકામાં કેવી વ્યવસ્થા છે તે જાણવાનો આ લેખનો હેતુ છે. એક મુંજઈમાં આવાં રખડુ બાળકોની સંખ્યા કેટલી છે તે ઉમરખાડીની સંસ્થાનો રિપોર્ટ પાંચવાથી માલમ થશે. ઉદાહરણ તરીકે વર્ષ ૧૯૨૧ થી ૧૯૨૨ સુધી તે અનાથાશ્રમમાં ૭૦૦-૮૦૦ બાળકો દાખલ થયા છે. આ ક્ષેત્રમાં હાલ કરનારુઓ કહે છે કે આ તો ‘પાશોરામાં પહેલી પૂણી’ છે. આવાં તો અનેક સંકેતો બાળકો રખડે છે; તે બચાવો પત્તો પણ મળી શકતો નથી.

ઇત્તાકામાં ચારેક આવી સંસ્થાઓ છે. પહેલાં, ઉમરખાડીની સંસ્થા જોઈએ. બાળકો અને બાળિકાઓને અહીં આશ્રય આપવામાં આવે છે. બાર વર્ષથી નાની ઉમરના છોકરાઓ મારે એક શાળા પણ છે. ‘મિસ ડેવિસની દેખરેખ નીચે આ સંસ્થા આવે છે. જે. જે. ઇન્ડિપેન્ડન્ટ નાઈટમાં જુની જેનના મકાનમાં આ સંસ્થા આવેલી છે. આગળ એક મુંદર બાગ છે, રમવા માટે મેદાન છે, બાગમાં કેળાં ઝાડ તથા ફૂલના ક્યારા દેખાય

છે. નાણાના અભાવે, મકાન પુરતાં નથી; તોપણ બની શકે તેટલી સગવડ તો અંદર કરવામાં આવી છે. આનંદે એસી છોકરાઓ તથા સાર્દેક છોકરીઓ માટે રહેવાની સગવડ છે. નિશાળમાં શીતરે એસી છોકરાઓની સંખ્યા કાયમ હોય છે. ઉમરખાડીમાંનાં આગણે ઘણાંખણં ઉત્તર હિન્દુસ્તાન માંથી આવેલાં હોય છે. મુંબઈની જોડીઓમાંથી ભટકતાં અમુકને પોલીસ અહીં પકડી લાવેલ હોય છે; તેમજ કેટલાંક 'ગુન્હેગાર' હોય છે. તેઓને તપાસ માટે અહીં મોકલવામાં આવે છે. અહીં દર શનિવારે આગણે માટેની ફાઈ બેસે છે.

છોકરીઓ માટે રહેવાની અત્યાવધી વ્યવસ્થા છે. હિન્દી બહેનની દેખરેખ નીચે તેઓને મૂકવામાં આવેલ છે. એક નર્સ પણ ત્યાં છે. તેની ફરજ તે બાળિકાઓની તંદુરસ્તી પરત્વે ધ્યાન આપવાની છે. અનીતિના ખાણમાંથી ઉગારી લેવામાં આવેલ છોકરીઓને અહીં ઉમરખાડીમાં મોકલવામાં આવે છે. કેટલીક છોકરીઓ બહુ તોફાની તથા હડીલી પણ હોય છે. અમુકમાં બુદ્ધિજ હોતી નથી. આપણે ત્યાં એવાં આગણે માટે વ્યવસ્થાજ નથી. બંગાળામાં એકાદ સખ્યા હમણા નીકળી છે. ઉમરખાડીમાં નિર્દોષ બાળ-સ્વભાવ પિક્કત રૂપમાં દેખાય છે, અને ત્યાંના કાર્યકર્તાઓની કંઠણ ફરજ છે કે તેને મૂળ સ્વરૂપમાં ફરીથી લાવવો.

હીડીંગણ આગળ પતરાંનું એક છપડું છે. ત્યાં આગણે જમવા બેસે છે. બોજનમાં રોટલી, ઘણ, લાન અને ચાક હોય છે. માંદાઓ માટે દૂધ હોય છે. હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન વગેરે કોમોનાં આગણે અહીં આવે છે. આ આગણેની મોટી સંખ્યા અકર્ય એપી રોગોથી દૂષિત હોય છે. કોઈ અનાય હોય છે; તો કોઈને ચોરી, ઘણચોરી, તોફાન, જુગાર તથા જાતીય દોષો માટે ઉમરખાડીમાં લાવવામાં આવેલ હોય છે. અહીં કેટલાંક આગણેને ડેપિડ સાસુન રેફર્મેટરી સ્કૂલમાં મોકલવામાં આવે છે. ઉમરખાડીમાં પણ આગણે માટે દૈનિક સમયપત્રક હોય છે. તેઓને હંમેશાં કામમાં 'ગુંથા'એલાં રાખવામાં આવે છે. ડિલ, રમતો, કાગળની ટોપડીઓ બનાવવી, કાંતવું, ગારું, બાગકામ, સ્વચ્છતા, હુમડાં ધોવાં વગેરે કાર્યોમાં તેઓ પરોવાએલ રહે છે. આ ઉપરાંત અત્યાવધી એક નિશાળ પણ છે. ત્યાં નિયમિત પાઠો ઉપરાંત સુચારીકામ, બોર્ડ ચીતરવાનું કામ, ડ્રોઈંગ, પોલીસ કામ, વગેરે શીખવવામાં આવે છે. હોર્ડ ઈરિવિને એક જુઓ બેટ આપ્યો છે. હમણાં કોઈ ઉદાર મુદ્દરે નિશાળને વાયરલેસ સેટ અને ગ્રામોફોન બેટ આપ્યાં છે. આગણેને તેથી બહુ આનંદ આવે છે. કોઈકોઈ વખતે

છોકરાંઓને બહાર પથટન પર લઈ જવામાં આવે છે. સિનેમા જોવા પણ તેઓ જાય છે.

ઉમરખાડીમાં સાઈ કાર્પ થઈ રહ્યું છે. તેને સ્વયંસેવકાની જરૂર છે. આપણે મિશનરીઓ જોઈએ છીએ. કળવણીને જીવન કૃત્ય હોય તેવા ભાવનાશાળી વ્યક્તિ જોઈએ છીએ. ફંટી પણ જરૂર છે.

(૨)

આવી ખીછ સંસ્થા માદુંગાની ડેવિડ સાસુન રેકર્મેટરી સ્કૂલ છે. અનાથ કે ગુન્હેગાર બાળકોને અંધ નસીમ પર છોડી શકાય નહિ. તે તો સામાજિક ક્ષેત્રે કહેવાય. સારાંનરસાં બાળકોને રસ્તે ચઢાવવાં એ રેટ તેમજ સમાજનું કાર્ય છે. આ હેતુથી ૧૯૨૪માં બાળકો માટેનો કાર્યદોષ સાર થયો. આ કાર્યદોષ પ્રમાણે રખડતાં બાળકોને તેમજ ગુન્ડામાટે પકડાએલ બાળકોને પહેલા ઉમરખાડી મોકલવામાં આવે છે. તેમનો કેસ પતે ત્યાંસુધી તેઓને ત્યાં રાખવામાં આવે છે. તે પછી તેમને માટેની કોર્ટની લલામણ મુજબ એક યા ખીછ નિશાળમાં તેમને મોકલવામાં આવે છે. આવી એક નિશાળ ઉમરખાડીમાં જ છે. ત્યાં બાર વર્ષની અંદરનાં બાળકો રહી શકે છે. બાકી મોળ, વર્ષ માટે ડેવિડ સાસુન સ્કૂલ છે.

૧૯૪૩ માં 'ટાઈમ્સ' એવ ઇન્ડિયાના તાંત્રી ડૉ. બુસ્ટે સિવરી આગળ એક રખડુ બાળકોને સુધારવા માટે એક શાળા કહેલી હતી. ૧૯૫૭ માં ડેવિડ સાસુનના પુત્રોએ લેમિગટન રોડ પર ઉપલા કાર્ય માટે જમીન કાઢી આપી ઉદાર સખાવત પણ કરી. ૧૯૧૧ માં તે સ્થાન ખાલી કરી, સંસ્થા માદુંગા ખસેડવામાં આવી. આ સંસ્થાની દેખરેખ મુંબઈ સરકારનો એક અમલદાર-પગલ દોઝો માટેનો અમલદાર રાખે છે. માનમાંતા ગવર્નર સાહેબ દર વર્ષે હોળી ઉપર ઇનામ બહેંચવા આવે છે. તેઓ સંસ્થાના મુરબ્બી છે અને હાઈકોર્ટના વડા ન્યાયાધીશ પણ આ સંસ્થાના ઉપપ્રમુખ છે. જ સભ્યોની કમિટી બધી દેખરેખ રાખે છે. બે સભ્યો સાસુન-કુટુંબમાંથી; બે, કમિટી પોતે ચુટે છે. અત્યારે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે મિ. આર. કે. ઈન્સ કામ કરે છે. સ્કૂલસ્ટાફમાં, મિ. જે. ડી. દેસાઈ-સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, મિ. ઇ. એલિસા, સેક્રેટરી, મિ. મહેતા હેડમાસ્ટર અને એક ડૉક્ટર તથા વ્યાયામ શિક્ષક મુખ્ય છે. આ ઉપરાંત, અન્ય શિક્ષકો તથા મિત્રોઓ છે.

૩૭૦ છોકરાઓ માટે અહીં સગવડ છે. અહીં દાખલ થવા માટે આગળથી ખૂબ હોય છે. પહેલી પસંદગી મેનિસ્ટ્રેટો જે બાળકોને મોકલે

તેમની હોય છે. મોટા વિદ્યાળ કમ્પાઉન્ડમાં નિશાળનાં મકાન આવેલાં છે. ચોતરફ હચી દિવાલ છે. અંદર મતગમત માટે મેદાનો તેમજ બાગ છે. કેદખાનું નથી. એક સામાન્ય નિશાળ જેવી જ આ સંરંધા છે. બાળકો આનંદથી લણે છે. બાળકોને મુથારી કામ, ચિત્રકામ, ફેન્સ-પોલીશ, હુદારીકામ, ટોપલા કરવાનું કામ, કિટીંગ, દરજીનું કામ, કંચારા કામ વગેરે અહીં શીખવવામાં આવે છે. જે બાળકોને ઉપલા કાર્ય માટે શોખ ન હોય તેમને ખેતીકામ, બાળકોને નેમજ મોટાને લગતું કામ શીખવવામાં આવે છે. આ સ્કૂલમાં એવી પદ્ધતિ છે કે એક દુકડી અર્થે દિવસ નિશાળમાં કામ કરે, અને બાકીને અર્થે દિવસ કાર્યાલયમાં કામ કરે. ત્યારે એક દુકડી કાર્યાલયમાં કામ કરે ત્યારે બીજી દુકડી નિશાળમાં જાય. આ મતની વિભાગ પદ્ધતિ છે. મુજ્જાતા, મરાઠી અને ઉર્દુ-એમ ત્રણ શિક્ષણવિભાગો છે. શિક્ષણ અહીં સાફ અપાય છે, કેમકે નેવુ ટકા જેટલાં બાળકો તે સરકારી પગલાઓ પસાર કરે છે.

અહીં ધાર્મિક શિક્ષણ અપાય છે. ઝંવિયર હાઇસ્કૂલના કાર્યકર્તાઓ રામન કેથોલિક બાળકો માટે વર્ગો ચલાવે છે. એક મૌલવી મુસલમાન બાળકોને કુરાનનો બોધ આપે છે. હિન્દુ બાળકો માટે એક પંડિત આવે છે. આ બાળકો અકસ્માતો વખતના ઉપાયો પણ શીખે છે. મર્ઠ પરીક્ષામાં ચાળીસમાંથી આળીસ પાસ થયા હતા.

વર્કશોપ જોવા જેવી છે. અહીં બાળકો ફર્નિચર બનાવે છે. નેતરની ખુરશીઓ, ટેબલો, લોટાનાં પારણાં, પતંગ, વગેરે અહીં બનાવે છે. દરેક કાર્ય માટે જુદો મિત્રી હોય છે. છોકરાઓને કસરત ખૂબ મળે છે. અન્ય રમતગમતો પણ હોય છે. મર લેરિલ વિસ્મને એક રનાનુભાર બંધાવી આપ્યો છે. રકાઉટિંગ હમણાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે.

આ બાળકો અહીંની નિશાળમાં અભ્યાસ પુરો કરે ને પછી શું ? દેટલાકને ઘર પણ હોતું નથી. ઘણાને મિલમાં, ડોકમાં કે રેલ્વેમાં નોકરી તો મળી જાય છે, તોપણ એવી સંરંધાની જરૂર છે કે જે પછીથી પણ ધ્યાન રાખે. શેડ્યૂની શાળા છોડ્યા પછી બાળકોની દેખરેખ રાખનાર મંડળ તરફથી એક હોસ્ટેલ આવે છે અને ત્યાં, નોકરી મળે ત્યાંમુધી આ છોકરાઓને ખોરાક તથા કપડાં આપવામાં આવે છે, ડેવિડ સાસુન સ્કૂલનાં અમુક, અમુક બાળકો તો કીક ટેકાણે પડી ગયા છે, તોપણ પછીથી બાળકોની સંભાળ રાખે એવા મંડળની ખાસ જરૂર છે; નહિતો લીવેલો બધી મહેનત નકામી જશે. આ ‘સુધરેલાં’ બાળકો, સાધનતા અજાણે,

દરીથી નૈતિક તેમજ આર્થિક દરિદ્રતામાં ન લપસી પડે તે જોવાની 'સુધ-રેલ' સમાજની ફરજ છે.

આથી ત્રીજી સંસ્થા લાયખવામાં છે. મુક્તિ-ફેજના વડા ખુશદેશે તે સ્થાપી હતી. ૧૯૧૫ માં લેડી વિજિંગ્ટને તે સંસ્થા The Willing-
don Boys' Industrial Home ખુલ્લી મૂકી હતી. મુંબઈ ઇલાકા-
ની ફેજવણીના વડા મે. ડિરેક્ટર સાહેબ આ સંસ્થાની કમિટીના પ્રમુખ છે.

આથી ચોથી સંસ્થા માકુંગા કિંગ્સ સર્કલમાં આવેલી છે. તેનું નામ 'બેરામજી જીજીસાર્થ ગૃહ' છે. એની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ છે. સત્તર વર્ષ પહેલાં ગ્રાન્ટ રોડ આગળ એક ન્હાનું અનાયાત્રમ નીકળ્યું. તે ન્હાનું આશ્રમ, ફાલીફૂલીને આપારે મોટું વસતિગૃહ બન્યું છે. આ 'ખાનગી' સંસ્થા છે, પણ અનાય, રખડુ તેમજ ખુદીદીન બાળકો માટે તેણે એવું સરસ કામ કરેલું છે કે સરકારે તેને 'રનીકારેલી' છે અને વાર્ષિક ગ્રાન્ટ પણ તે આપે છે. અહીં ૧૨૫ બાળકો રહે છે. ગૃહનો દેખાવ એક ખાનગી મકાન જેવો છે. ઉચી દિવાલો કે કેલખાનાના જેવા દરવાજા ત્યાં નથી. સ્થાન આટલું ખુલ્લું છે તોપણ એકેય બાળક અહીંથી નાસી ગએલું નથી. આપણે યાદ રાખવાનું છે કે અહીં તો રખડુ તેમજ વટેલ છોકરાઓ બેગાં થાય છે; તોપણ ત્યારે કંઈ નાસી જતું નથી, તો એ કપાલ કરે છે કે ગૃહની વ્યવસ્થા બહુ સુંદર અને શાસ્ત્રીય હોવાની જોઈએ.

અહીં રહેતાગ બાળકો અભ્યાસ માટે દાદર, માકુંગા કે મુંબઈ સ્કૂલોમાં જાય છે. 'ગૃહ'માં ઘણુંબધું કામ બાળકો પોતે કરે છે. વળી, અહીં એક રસમય અખતરો રાત્ર ચલે છે. જે બાળકોની સામાન્ય માન-સિક શક્તિ વિકુલિત હોય તેઓની સારવાર કરવાનું અહીં રાત્ર કર્યું છે. દરેક બાળક માટે રિપોર્ટ બુક રાખવામાં આવી છે. વિકુલિત બાળકોનો પ્રશ્ન એક ગહન પ્રશ્ન છે. એક સામાન્ય બાળકની જરૂરિયાતોથી તેઓની જરૂરિયાતો તદ્દન ભિન્ન છે. એક માત્ર, નિષ્ણાત માનસશાસ્ત્રીની તેઓ માટે આવશ્યકતા છે.

જોજનનું પત્રક રાખવામાં આવ્યું છે. બાળકોને કરવા બદલ લઈ જવામાં આવે છે. દર શુક્રવારે ધાર્મિક પ્રવચનો અપાય છે. મહીને એક વાર સિનેમા જોવા જાય છે. લેન્ટન લેક્ચરો પણ અપાય છે. આ ગૃહની મુલાકાતે કેટલાક ફેજવણીકારો આવે છે અને બાળકોને વાર્તાઓ કહે છે, સંગીત સંભળાવે છે. આ ગૃહને પણ એ પ્રશ્ન તો છે જ કે છોકરાઓ મોટા થાય અને ગૃહ છોડી જાય ત્યાંપછી તેઓનું શું ? જેઓને

શાફલવિઠીકિત

આનંદે હસતી ખીસે કમલિની જોઈ ઇખી અર્ધની,
આકાશે રજનીપતિ નિરખીને ખીસે હસે પોયણી;
એ રીતે નિજ ભૂપતિ નિરખીને હૈયાં પ્રગ્નતાં હસે,
રાગના ઉદયે પ્રવહિત વસે, રાગપ્રગ્ન ધન્ય છે !

ભુવડ—શાખાશ કવિરાજ ! આપે યથાર્થ કહ્યું. જે રાગના દિલમાં નિરંતર પ્રગ્નનું દિત વસે, તે રાગને ધન્ય છે; અને રાગને જોઈ પ્રગ્નતાં હૈયાં હસે, તે પ્રગ્નને ધન્ય છે ! કવિરાજ ! આવા ઉત્તમ ભાવધાણી કવિતા બનાવનાર આપને પણ ધન્ય છે ! આપ બન્ને પદાર્થો ! કવિરાજ ! આપનું નામ શું ? આપ કયા ભાગ્યશાળી ભૂપતિના રાજદરબારને શોભાવો છો ?

કવિરાજ—રાજન ! મારું નામ શંકર કવિ છે આપકામણિ મહારાજ-ધિરાજ રામેન્દ્ર જયશિખરી ગુજરેશ્વરનો હું રાજકવિ છું. ગુજરેશ્વર જયશિખરી કેવા છે, તે સાંભળો:—

છંદવિજય

તારક હોય અનેક નમે પણ ચંદ્ર સમાન ન ચાંદની રેસે,
જૂષ અનેક વસે અવની પર કોઈ, નથી જયશિખર તોસે;
શીર્ષ અનેપમ, તેજ અનેપમ ધાન્તિ ક્ષમાર્થી વિભૂચિત લાસે,
સિદ્ધ સમાન ખરે જયશિખર દર્શન માત્રથી દુશ્મન નાસે.

ભુવડ—કવિરાજ ! આપે આપના જે રાગનાં આટલાં અર્થો વખાણ કર્યાં, તે અમારા તો ખંડીયા રાગ છે ને ?

શંકરકવિ—રાજન ! આપની ભૂલ થાય છે ! ગુજરેશ્વર જયશિખરી તો સર્વથા સ્વતંત્ર છે, અને સર્વથા સ્વતંત્ર રહેશે ! તેમના દેહમાં પ્રાણ હશે સુધી તે પોતાની સ્વતંત્રતા અવશ્ય સાચવી રાખશે !

મોટા આવશ્યકતા મિહિરને) સેનાપતિ ! આપણા ખંડીયા રાગઓની યાદી બોજનનું પત્ર શીખરીનું નામ તેમાં છે કે નહિ ?

જવામાં આવે છે. દર શુક્રવારે કૃપાનિધાન ! આપણા ખંડીયા રાગની જવામાં આવે છે. દર શુક્રવારે સેનાપતિ ! ખોટી હતી ! કવિરાજ ! આપનું મુલાકાતે દેહલાકે કેળવણીકારો આવે છે, સંગીત સંભળાવે છે. આ શ્રદ્ધે જો પોતાના સામ્રાજ્યમાં ખીગનું રાઓ મોટા યાય અને શ્રદ્ધે છોડી જાય નેવો શરવીર તો જેનો સેનાધિ-

તિ છે ! રાજ્ય સર્વોત્તમ અને સેનાપતિ સર્વોત્તમ ! ગુજન ! એ તો સોનામાં સુગંધ ' અને 'દૂધમાં સાકર' જેવો સંયોગ થયો છે !

ભુવંડ—વાહ ! કવિરાજ ! આપની વાણી પણ સાકર સમી મીઠી અને મનોહર છે ! વાહ, આપની ગુર્જર ભૂમિ અને ગુર્જરી પ્રગ્ન વિશે તો કંઈ કહો !

શંકર કવિ—રાજન ! અમારી ગુર્જર ભૂમિની જોડી તો જગતમાં જડવી મુશ્કેલ છે ! સાંભળો:—

વસંતતિલકા

છે ગુર્જરી અતિ મનોહર ને રસાળી,
વાડી બનાવો પ્રભુએ બનો ખૂદ માળી;
કાચા સુવર્ણ સર્મી એ ફળદ્રુપ ભૂમિ,
છે સ્વર્ગ જેવી રણિયામણી દેવભૂમિ.

રાજન ! જેવી સર્વોત્તમ ગુર્જર ભૂમિ છે, તેવીજ સર્વોત્તમ તેમાં વસતી પ્રગ્ન છે ! શંકર સમા જયશિખરી અને જગદંબા સમાં રૂપગુંદરી ચણીની રત્નોલ્લીની અમીદૃષ્ટિથી સમસ્ત ગુર્જરી પ્રગ્નનાં હૃદય અદ્દોનિશ પ્રકૃતિલ રહે છે ! ગુર્જરી પ્રગ્ન પોતાનાં રાજરાણીને માટે પ્રાણ પાયરે એવી છે !

ભુવંડ—કવિરાજ ! આપની વાણી તો ખરેખર અમૃત વરસાવે છે ! વાહ, આપ અમારા દરબારમાં રાજકવિ તરીકે રહેશો ?

શંકર કવિ—રાજન ! આપ એ શું બોલ્યા ! સાચા સેવકને તો જીવન-પર્યંત એકજ સ્વામી હોય ! આપ તો શું, પણ સ્વર્ગનો રાજા છો પોતે તેના દરબારમાં મને રાજકવિ થવા વિનવે, તોએ હું તેની વિનંતિનો અમીકર કરું ! મારો ગુર્જરશ્રવ મારે મન સુરેશ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે !

ભુવંડ—કવિરાજ ! જ્યારે લક્ષ્મી ચાંલેલા કરવા આવે છે, ત્યારે કપાળ ધોવાં શાં માટે જાઓ છો ? અહીં અમે આપને મોં માગ્યું વર્ષાસન આપીશું !

શંકર કવિ—રાજન ! ગુર્જરશ્રવનો રાજકવિ લક્ષ્મીની લાલચમાં લપટાશે એમ આવે શાથી માની લીધું ? નીરક્ષીરનો વિવેક કરનાર રાજદંસે તો સાચાં મોતીનોજ ચારો ચરે ! મારા સ્વામી ગુર્જરશ્રવનું વર્ષાસન તો સાચાં મોતી સમાન છે; અને આપનું મોં માગ્યું વર્ષાસન તો મારે મને સરોવરમાં સ્વચ્છ જળમાં આકાશના અગમ્ય તારાનાં પડેલાં પ્રતિબિંબ

રૂપી મિથ્યા મોતી સમાન છે. ધર્મભ્રષ્ટ કરનાર લક્ષ્મી મેશનો કરવા આવે તો તેને લાતજ ઘટે !

ભુવડ—વાહ ! કવિરાજ વાહ ! ધન્ય છે તમારી અનન્ય સ્વામી-લક્ષિતને અને ધન્ય છે તમારી લાલચને લાત મારનારી અડગ ટેક તમારી સ્વામીલક્ષિ અને તમારી અડગ ટેક અચળ રહો. કવિરાજ ! શિરપાવ આપ સ્વીકારશો એવી આશા છે,

(ભુવડ રાજ પંડે શંકર કવિને કીમતી શિરપાવ આપે છે.)

શંકર કવિ—(શિરપાવ સ્વીકારીને) રાજન ! હવે હું આપની રાજ લક્ષિ.

ભુવડ—કવિરાજ ! પધારજો. આજે આપનાં પુનિત પગલાંથી અમારો રાજદરબાર પુનિત થયો છે !

શંકર કવિ—રાજનનો જય હો ! (નમન કરીને જાય છે.)

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! હું તો આજ સુધી એમજ માનતો હતો, ગુજરાત આપણા લાભનો મુલક છે. જો શંકર કવિએ આજે આ બાબત ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો ન હોત, તો આવું આંધજ બહેઈ દ્રાણુ જાણે ક્યાં-સુધી કુટાત ! ગુર્જરેશ્વર સ્વતંત્ર હોય ત્યાંસુધી મારે ચક્રવર્તી અને દિગ્વિજયીની ઉપાધિ ધારણ કરવી એ એક જાતનો દંભ છે !

મિહિર—કૃપાનાથ ! આપની શી આશા છે ?

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! જેમ બને તેમ જલદી લશ્કર તૈયાર કરી ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરો; અને ગુર્જરેશ્વરને નમાવો. આજથી આઠમે દિવસે તમારે લશ્કર સાથે પંચાસર તરફ પ્રયાણ કરવું.

મિહિર—કૃપાનાથ ! જેવી આપની આશા.

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! તૈયારી સારી કરજો ! જરા પણ ગફલત ન રાખશો ! આતો શંકર કવિના કહેવા પ્રમાણે સિંહની ખોડમાં હાથ ધાલવા જેવું છે ! સમજ્યા ?

મિહિર—મહારાજાધિરાજ ! સિંહની ખોડમાં સિંહને જતાં બધા શો ! શંકર કવિને મન તો એનો ગુર્જરેશ્વર સિંહ અને ખીજા શિઆળ ! કવિની ઉક્તિમાં તો હંમેશાં અતિશયોકિત હોય જ ! એ તો ન્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ ! કૃપાનાથ ! કવિએ નિરંકુશ હોય છે !

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! શંકર કવિની અતિશયોકિત છે કે પથાર્ય ઉક્તિ છે, એ જાણવાનું તો તમારે હવે હાથવેંતમાં છે ! પરંતુ મારી તમને ખાસ સૂચના છે, કે કવિની ઉક્તિને અતિશયોકિત માનીને ગાફલ ન રહેશો.

ગુર્જરેશ્વરને સિંહ માનીને જ પગલાં ભરવો ! ચાલો, હવે દરબાર બરખાસ્ત કરો. (દરબાર બરખાસ્ત થાય છે.)

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ:—કલ્યાણ નગરમાં ભુવડનો રાજમહેલ.

પાત્રો:—

(૧) ભુવડ—કલ્યાણપતિ મહારાજાધરાજ

(૨) પ્રધાનજી—ભુવડનો પ્રધાન

(૩) મિહિર—ભુવડનો સેનાધિપતિ

(૪) રાજજેશી—ભુવડ રાજ્યનો જ્ઞેશી.

દારપાળ, અનુચર વગેરે.

ભુવડ—

શિખરિણી

વિજેતાનું હૈયું ગજગજ કુલે હાથે ઉછળે,

અને હારેલાને ભડભડ દિલે આગજ બળે,

હડે બને પક્ષો વિજય કદો બેને નવ મળે,

વિચારે હારેલો હૃદયદુઃખ જોઇયું ચર્ધો દળે.

પ્રધાનજી—કૃપાનાથ ! આપે સત્ય કહ્યું. યુદ્ધમાં જીતનાર રાજ થાય અને હારનાર દિલગીર થાય, એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ યુદ્ધમાં એક પક્ષને તો અવશ્ય હારવાનું હોય જ, એમ વિચારી મન વાળે તોજ હારનારનું હૃદયદુઃખ શમે.

ભુવડ—પ્રધાનજી ! સેનાધિપતિ મિહિરને પરાજયનો જખરો આઘાત થયો છે ! ગુર્જરેશ્વરના સેનાપતિ સુરપાળથી પરાજય પામીને 'ભગ્ન હૃદયે' તે ગર્હ કાલે અહીં આવ્યા, ત્યારે મેં તેમને ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું હતું.

પ્રધાનજી—કૃપાનાથ ! આપના આશ્વાસનથીજ તેમના દિલને કંઈક શાન્તિ મળી છે. તેમના હૃદયમાં પરાજયના ઉદ્વેગ સાથે આપની ધીરરાજની ભીતિ પણ હતી. તેમની એ ભીતિ આપના સ્નેહલયો દિલાસાથી દૂર થઈ છે.

ભુવડ—ભારી ભીતિ ! શું તે એમ ધીરતા હતા કે હું તેમને હપકો આપીશ કે શિક્ષા કરીશ ?

પ્રધાનજી—હા કૃપાનાથ ! કેટલાક રાજ્યઓ હારીને આવનાર સરદાર કે સેનાપતિની ગુસ્સાના આવેશમાં ક્રુદ્ધતા કરે છે અથવા તેમને દેહાંતદંડની સજા કરે છે !

ભુવડ—એ તો પડ્યા હિપર પાડુ કહેવાય ! એમ કરનાથી પરાજયનો વિજય થઈ જાય !

પ્રધાનશ—એમ તો ન જ થાય; પરંતુ એમની માન્યતા એવી હોય છે, કે આવો ત્રાસ ખેસાડવાથી લવિષ્યમાં લાલ થાય !

ભુવડ—પ્રધાનશ ! એ તો એમની મોટી ભૂલ છે ! કૃપા અને ત્રેગણી જેવો લાલ થાય છે, તેવો ત્રાસથી કદી પણ થતો નથી !

પ્રધાનશ—કૃપાનાથ ! આપના દ્રંધાતીત અને કૃપાશીલ હૃદયની આ માન્યતામાં સંપૂર્ણ સત્ય છે !

દ્વારપાળ—મહારાજાધિરાજ ! સેનાપતિશ પધારે છે. (મિહિર પ્રવેશ કરે છે.)

ભુવડ—આવો, સેનાધપતિ ! એસો. હવે આપનું હૃદય સંપૂર્ણ શાન્ત થયું કે નહિ ?

મિહિર—કૃપાનાથ ! સંપૂર્ણ શાન્તિને માટે હું ઘણોએ પ્રયત્ન કરે છું, પણ પરાજયની ખટક મારા હૃદયમાં ખીલીની પેઠે ખટક્યાજ કરે છે ! સુરપાળે મારી કૃપાએલી કીર્તિને કાતીલ કૃદ્ધ લગાવ્યો છે ! કૃપાનાથ ! મારે કષ્ટ કરવું જોઈએ કે સુરપાળની વ્યૂહરચના મારી વ્યૂહરચના કરતાં ઉત્તમ પ્રકારની હતી; અને તેનું સૌર્વ મારા શુરાતનને શરમાવે એવું હતું ! શંકર કવિએ તેના જે વખાણ કર્યા હતા તેમાં જરાપણ અતિશયોક્તિ નથી !

ભુવડ—મિહિરશ ! બહુ રત્ના વસ્ત્રધરામાં શેરને માથે સવાશેર કેમ ન હોય ! પરંતુ ગઈ ગુજરી ગંભારી ગંભારીને શાય કરવાથી શો લાભ ? એ તો ઉદ્વેગના આવેગને અટકાવી જો સવાશેરને માથે દોડશે થવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો જ લાભ થાય ! ‘ સિમતે મરદા તો મદદે ખુદા ! ’

મિહિર—કૃપાનાથ ! આપનું કહેવું વધાર્થ છે. આપ કહો છો એવો પ્રયત્ન કરવાનો મેં દૃઢ નિશ્ચય કરી દીધો છે. સુરપાળની સરસાઈમાં એક નીવડી ગંગેલી ગાંજર પાછી મેળવીશ ત્યારે જ હું જાણીશ.

ભુવડ—તમારો એ નિશ્ચય વખાણને પાત્ર છે, હાથો જુગારી બમણું રમે તો કદાચ તે પાયમાલ પણ થાય, પરંતુ હારેલો થોદો બમણું રમે તો તેનો અવસ્ય ઉત્કર્ષ થાય !

મિહિર—કૃપાનાથ ! આપના શબ્દે શબ્દે મારા હૃદયમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાવું જાય છે. રાજાધિરાજ ! ગુજરાત હિપર કરી અડાઈ કરવાની આપ મને સત્વર આજ્ઞા આપો, એવી મારી નમ્ર વિનંતિ છે.

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! એમ ઉતાવળ ન કરો. ‘ઉતાવળે આંખા ન પાડે !’
‘ઉતાવળા સો ખાવરા ને ધીરા સો ગંભીર !’ ગુજરાત ઉપર ફરી ચડાઈ
કરવા માટે કેવી તૈયારીની જરૂર છે, એ જાણો છો ? તમારી સારી તૈયારી
ગુજરેશ્વરના સેનાપતિએ જ નિષ્ફળ કરી નાખી, અને હવે તો એ શુરા
સેનાપતિ ઉપરાંત પેલા ચંદર કવિના સિદ્ધ ગુજરેશ્વર સાથે પણ બાથ
બીડવી પડશે !

મિહિર—કૃપાનાથ ! ઉતાવળ નહિ કરે ! આપની દીર્ઘદષ્ટિ અજળ
પ્રકારની છે !

ભુવર—પ્રધાનશ્રી ! આ બાબતમાં આપની શી સલાહ છે ?

પ્રધાનશ્રી—કૃપાનાથ પ્રથમ તો આપણા આશ્રિત રાજાઓને પોત
પોતાનું સૈન્ય લઈ આ યુદ્ધમાં મદદે આવવાનાં દુરમાન મોકલવાં; અને તે
આવી પહેાંચે તે દરમિયાન યુદ્ધને માટે આખૂટ સરંજામ એકઠો કરવો. આ
પ્રમાણે સંપૂર્ણ તૈયારી કર્યા પછી જ ગુજરાત ઉપર બીજી સવારી કરવામાં
આવે તો અવશ્ય વિજય મળે.

ભુવડ—પ્રધાનશ્રી ! આપની સલાહ ઉત્તમ છે. આપ અને સેનાધિપતિ
આ બંધી વ્યવસ્થા કરો. આ વખતે હું પણ એ યુદ્ધમાં અવશ્ય જઈશ.
આ ચડાઈ માટે આપણા રાજાજેશી પાસે ઉત્તમ મુહૂર્ત જોવાવાંચું. તેમને
બોલાવવાને માટે મેં અનુચરને મોકલ્યો છે, એટલે તે આવતાજ હશે.

અનુચર—કૃપાનિધાન ! જોશીજી પધાર્યા છે.

ભુવર—આવવા દે. (રાજાજેશી પ્રવેશ કરે છે.)

રાજાજેશી—ગહારાક્તધિગુજનો જય હો.

ભુવડ—પધારો જોશીજી ! આ આસને બિરાજો. (રાજાજેશી બેસે
છે.) જોશી ગહારાજ ! આપે સેનાધિપતિને એવું કેવું મુહૂર્ત જોઈ આપ્યું
કે તેમને પંચાસરથી પરાજિત થઈને પાછા ફરવું પડ્યું ?

રાજાજેશી—કૃપાનાથ ! એમાં મારો હોય નથી. મેં તો તે દિવસે
તેમને પ્રયાણ કરવાની ના કહી હતી, કારણકે તે દિવસે અવજોગ હતો.
વ્યોતિશ્યાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

શાર્દૂલચિકીડિત

જે વારે દિશ જે ત્રિષે વિચરતા સામી વસે જોગણી,
: સાથે નિષ્ફળ કાર્ય તે પચિકનું આવે ઉપાધિ ધણી;
: સામું હોય શયાંકનું થર જનાં તે એક છે સર્વદા,
સિદ્ધિ કાર્ય તણી કરે પચિકની યાજે બંધી આપદા.

સેનાપતિજીએ જે દિવસે પંચાસર તરફ પ્રયાણ કર્યું, તે દિવસે તે દિશામાં ભોગણીનું ઘર હતું, તેથી મેં તેમને બીજે દિવસે પ્રયાણ કરવા સૂચવ્યું હતું. બીજે દિવસે તે દિશામાં જતાં સન્મુખ ચંદ્રનું ઘર હતું. જે મારા કહેવા પ્રમાણે તે બીજે દિવસે ગયા હોત તો આ પરિણામ ન આવત! કેમ સેનાપતિજી! મેં આપને આ પ્રમાણે સૂચન કર્યું હતું કે નહિ?

મિહિર-હા મહારાજ! આપે તો સૂચન કર્યું હતું.

ભુવડ-ત્યારે જોશીજીની સૂચના પ્રમાણે તમે બીજે દિવસે પ્રયાણ કેમ ન કર્યું?

મિહિર-કૃપાનાથ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે મેં જરાજર આદરે દિવસેજ પંચાસર તરફ કુચ કરી; અને મુદ્દતની દરકાર ન કરી.

ભુવડ-હીક, મારી આજ્ઞામાં પણ કંઈક ઉતાવળ હતી! હશે! ભાવી કોઈ કાળે પણ મિથ્યા ચતું નથી! જોશીજી! આજે તમને એટલા માટે બોલાવ્યા છે કે એક મારા પછી ગુજરાત ઉપર બીજી ચક્રાઈ કરવાની છે, માટે પ્રયાણનું શુભ મુદ્દત આપ જોઈ આપો.

રાજજોશી-(જનજન મણતરી કરીને) મહારાજાધિરાજ! એક મહીના પછી પાંચમે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જરાજર સાત વાગે પંચાસર તરફ પ્રયાણ કરવાનું ઉત્તમ મુદ્દત છે. કૃપાનાથ! આ વળતે આપને આવશ્ય વિજય મળશે.

ભુવડ-બહુ સારું. એટલા સમયમાં બધી તૈયારી પણ થઈ જશે. જોશીજી! હવે આપ પધારો.

રાજજોશી-મહારાજાધિરાજનું કથ્થાણ ચાલ્યો. (ગય છે.)

ભુવડ-પ્રધાનજી! સેનાપતિજી! તમે પણ હવે જાઓ, અને આજથી જ બધી તૈયારી કરવા માડો. હું પણ પ્રયાણની તૈયારી આજથી શરૂ કરીશ.

(પ્રધાનજી અને મિહિર ભુવડને નમન કરીને ગય છે.) અપૂર્ણ.

પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટ્રેનિંગ કોલેજ, } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ.
અમદાવાદ } હેડમાસ્ટર ટ્રિકિસિંગ રફલ

બાળકની વાર્તા

બાળમાનસનો વિકાસ પ્રથમ જે વસ્તુઓ પર અવલંબે છે: એક વાર્તા અને બીજી રમત. માનસશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ બાળકનું બારીક અવલોકન કરતાં આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે કેટલાંક બાળકોને વાર્તા વધુ પ્રિય હોય

છે, જ્યારે કેટલાંકને રમત વધુ પ્રિય હોય છે. શાળાનાં બાળકોમાં જે બાળકોને વાર્તા વધુ પ્રિય હોય તેમનું માનસ વાર્તાદ્વારા વિકસાવવું જોઈએ અને જે બાળકોને રમત વધારે પ્રિય હોય તેમનો વિકાસ મોન્ટેસોરી, કિન્ડરગાર્ટન કે અન્ય સાધનો દ્વારા સાધવો જોઈએ.

બાળકને વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે, માટેજ વાર્તા એ બાળ-માનસના વિકાસનું પ્રથમ પગથીઈ છે. શિક્ષકોએ બાળકના આગળ ગમે તેવી વાત રજુ કરવી જોઈએ નહિ, પરંતુ હેતુસર અને બાળકની પ્રકૃતિને અનુકૂળ વાર્તા કહેવી જોઈએ. જે શિક્ષકને વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપવાનું હોય તો જે બાળક વધુ પ્રમાણમાં તોફાની હોય તેને સત્ય અને નીતિની વાર્તા કહેવી જોઈએ. જે બાળક શુભ અને નિર્બળ હોય તેને વીરરસની વાર્તા કહેવી જોઈએ અને જેઓ માયકાંગલાં, રાગગ્રસ્ત કે ઉદાસીન હોય તેમને હાસ્યરસની વાર્તા કહેવી જોઈએ; પરંતુ આપણે ત્યાં સમૂહશિક્ષણમાં તેમ થવું અસંભવિત હોવાને સળખે વાર્તાનો ક્રમ સંયુક્ત રીતે કરવો પડશે છે. પરિણામે એક વાર્તા કેટલાક બાળકોની પ્રકૃતિને અનુકૂળ હોય તો કેટલાકને તે પ્રતિકૂળ નીવડે છે. અંતે વાર્તા કહેવાનો હેતુ સાધ્ય થતો નથી.

કેટલીક વખત શિક્ષકોના આગ્રહે કરીને યા તેમની સર્જનશક્તિને અભાવે કરીને મુખપરંપરા ઉતરી આવેલી વાર્તાઓ બાળકોને કહેવામાં આવે છે, અને તેમાંય ખાસ કરીને કામઠો કે શિઆળની કુસ્થાઈની વાર્તા, વાંદો કે અન્ય પશુપક્ષીઓની વેરની વસ્તુભાતની વાર્તા, ચોરોની, સિંહ કે ઉંદરની વગેરે વાર્તાઓ તો શાળામાં રુનિરટર જેવી યઈ થએલી હોય છે; પછી ભલે ને તે વાર્તાઓ લાંબી હોય યા ટુંકી હોય, બાળકોને ગ્રાહ્ય હોય યા નહિ. બાળકોને અનુકૂળ હોય યા પ્રતિકૂળ હોય તેનો કરોતજ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. પરંતુ વાર્તા, વર્ગમાં કહેવા ખાતર કહેવી જોઈએ તેમજ વર્ગની આખરે અસુક ગણત્રીની વાર્તાઓ થવી જોઈએ એવી માન્યતા શંકાઈ ગઈ છે અને શિક્ષક પણ તેમ સંતોષ માને છે. આ વસ્તુ શિક્ષક જેવી આદર્શ વ્યક્તિને ગાટે ચોગ્ય નથી. વાર્તા કહેવાની ખાતર કહેવાથી વાર્તાના હેતુને બાળકે મૂકીએ તોપણ હિતકું બાળકોના મગજ ઉપર એક ભાતનો પરાણે સ્મૃતિને બોલો લાદવામાં આવ્યો હોય એવો ખાસ સહેજે પણ થવા પિના રહેતો નથી.

વાર્તા કહેવા ખાતર કહેવી જોઈએ નહિ, પરંતુ બાળકની દૈન્યના-શક્તિને સંપૂર્ણ કરવા, રમણ્યશક્તિને કેળવવા, બાળકને શુદ્ધવાચાવાળો

કરવા તેમજ તેના શ્રવણને નીતિમય અને સંવર્ણુષુગ્રાહી બનાવવા કહેવી જોઈએ.

સમૂહશિક્ષણની પ્રથામાં વાર્તાનો ક્રમ શિક્ષકે એવી રીતે ચોઝ જોઈએ કે જેથી બાળકો પોતાનો વિકાસ ઝડપથી સરળ રીતે સાધી શકે. શીશુઓ સદીના જન્માનામાં શિષ્યાણ કે કાગડાની વાર્તા બાળકનો કશે વિકાસ સાધવાની નથી. જન્માનો પ્રગતિને પંચે પરવરે છે ત્યાં શિષ્યાણ ને કાગડાની હુઆર્ધની વાર્તા બાળકના કુમળા મગજ પર મૂકવી નિરર્થ છે. શિક્ષકે વાર્તાની એ જુની પુરાણી પ્રજ્ઞાલિકાને ફગાવી દેવી જોઈ અને દેશ અને કાળને અનુરૂપ વાર્તાઓ યોજી હિન્દુ, આદર્શની લાવનાઓ-વાળી વાર્તાઓ બાળકો સમક્ષ રજુ કરવી જોઈએ. કારણ કે શિક્ષકનું ખરૂં કર્તવ્ય બાળકની આશ્વચયથીજ તેના માનસમાં હિન્દુ, આદર્શોનું પ્રતિબિંબ પાડવાનું છે. જે પ્રતિબિંબદ્વારા આગળ જતાં મોટી વયે “હું મનુષ્ય છું” એવી જાણના તેમનામાં પ્રગટે અને પોતે પોતાની જાતને એળખતા શીખે.

બાળકને જ્યારે મારકાડની, દોડવાની, નાસીજવાની, દૂધવાની એવી વાર્તા કહેવામાં આવે છે ત્યારે તે તેમાં ખૂબ રસ લે છે; કારણકે એ તેની પ્રકૃતિ છે; એટલે બાળકને શરૂઆતમાં વીરરસની વાર્તાઓ કહેવી જોઈએ. વીરરસની વાર્તાથી બાળકને મજા પડે છે, તે હિતેજિત થાય છે, ધ્યાન આવે છે, અને સાથે સાથે તેની કલ્પના અને રમણશક્તિનો પણ વિકાસ થાય છે. શિક્ષકો પોતાના વિશેષ વાચનને વધારીને દુંદી અને સરળ વાર્તાઓ યોજી શકે છે. સહજાએ આર્યોવર્તમાં વીરરસની વાર્તાની ખોટ નથી. દુંદી વાર્તા, એટલા માટે કે બાળકો રમણમાં રાખી શકે અને સરળ એટલા માટે કે તેઓ સહેલાઈથી જોવી શકે. તદુપરાંત બાળકો રસહીન કે અધ્યાન ન બને. લાંબી વાર્તાઓ બાળકને કંટાળા આવે છે માટે બાળ-વર્ગનાં બાળકોનાં વય અને માનસને અનુસરી શરૂઆતમાં પાંચ સાત વાક્યો-વાળી વાર્તા કહેવી. પછી ધીરે ધીરે આગળ વધતાં દશ પંદર વાક્યો સુધી જવું. એ રીતે ક્રમશઃ આગળ વધવું. બાળવર્ગમાં શરૂઆતની વાર્તાના બે-એક નમુના અત્રે આપું છું. —

(૧) એક દત્તો છોકરો. તેનું નામ વનરાજ. વનમાં રહે. ખૂબ તોફાન-મસ્તી કરે. છોકરાં સાથે લડે ને તેમને દરાવે. મોટા માણસને પણ દરાવે. એમ કરતાં લસકરને અને ગ્રામજેય દરાવ્યાં, અને મોટા રામન ચર્ચ ગયો. તેની માતા તો ખૂશ ખૂશ થઈ ગઈ.

(૨) એક હતા રામ. તેમને રામ નામનો દીકરો. રામે એક વખત ચાંદામામા જોયા. તેમને ચાંદામામા જોઈતા હતા. એટલે ખૂબ રડવા લાગ્યા. મામાપ સમજાવે પણ કેમે ક્યાં જાના ન રહે. પછીથી પ્રધાનશ્રી આરસી લાવ્યા. તેમાં તેમને ચાંદામામા જતાવ્યા. રામ જાના રહ્યા, અને બધાય ખડખડાટ હસી પડ્યા.

ઉપર મુજબ વિવિધ રસવાળી વાર્તાઓ શિક્ષકો થોડા શકે અને બાળકોને તેમાં રસ લેતા કરી શકે છે. વાર્તાની પસંદગી પછી તે એવી શૈલીમાં કહેવી જોઈએ કે બાળકો વાર્તા સાંભળે તેની સાથે તેમના મનના લાવો અને મુખ્યકૃતિ વાર્તાના પાત્રરૂપ બની જાય; માટે વાર્તાની પસંદગી પછી તે કહેવાની શૈલીમાં પણ નિષ્ણાત થવું જોઈએ. આરોટ કોટ્ટાની વાર્તા અતિશય લાંબી હોવા છતાં તેમજ ગમે તેટલી સુદૃઢ ચાલવા છતાંય આપણને તે સાંભળવાનું મન થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે તેની વાર્તા કહેવાની શૈલી ઉત્તમ પ્રકારની છે. શિક્ષકોએ પણ વાર્તા કહેવાની શૈલી તેટલીજ આકર્ષક રાખવી જોઈએ. વાર્તામાં આવના હાવભાવ તેમજ અન્ય ફેરફારો પ્રત્યે ધ્યાન આપવું ઘટે.

વાર્તા કહી રહ્યા પછી બાળકો પામે વાર્તા કહેવરાવવાનો આગ્રહ શિક્ષકોએ રાખવો જોઈએ નહિ; કારણ કે બાળકને એકદમ વાર્તા કહેતું કરવું મુશ્કેલ છે. તેને જાહેર શિક્ષક હંમેશાં હુંકી હુંકી વાર્તાઓ કહે, બાળકો તે સાંભળે અને તેમ કરતાં કરતાં બાળક સ્વમુખ વાર્તા સાંભળવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે તેવે સમયે શિક્ષકે કોઈપણ વાર્તા ન કહેતાં "આજે તમે તો એકાદ વાર્તા કહો" એવી રજુઆત બાળકો સમક્ષ મૂકવી. એનું પરિણામ એ આવશે કે બાળકો આપણી કહેલી યા બીજી કોઈપણ વાર્તા તેના મગ્ન પ્રમાણે તેઓ જરૂર કહી સંભળાવશે, અને ત્યારેજ બાળકની વાચાનો, તેની રમરમુશક્તિનો, કંપનાશક્તિનો કે અન્ય કંઈકોના વિકાસનો ખરેખરો ખ્યાલ આપણને સ્પષ્ટ દેખાઈ આવશે.

વાર્તાંદેતુ સિદ્ધ કરવા આ શિવાય બીજા અનેક માર્ગો છે. જેવા કે ચિત્રદર્શન, નાટ્યપ્રયોગ વગેરે. ચિત્રાવલોકનદ્વારા બાળકની રમરમુશક્તિ વધે છે, પરંતુ તે એકદમ ન ફાવતું. તેમાં પણ ઘટતો ફેરફાર યાદી શકે છે. છતાં છતાં ચિત્રો વર્ણ તે ચિત્રોની વાર્તાના સ્વરૂપમાં બાળકો પાસે ગોઠવાળી કરવામાં આવે તો તેનાથી રમરમુશક્તિ ઉપરાંત શુદ્ધિનો પણ વધુ વિકાસ થાય છે. બાળકને વાચામય બનાવવા માટે નાટ્યપ્રયોગ વધુ યોગ્ય છે. દરેક બાળકને રામ થવું, સેઠ કે યુમાસ્તા થવું, લગાઈમાં

ઉત્તરવું, હરાવવું વગેરે વધુ ગ્રિય હોય છે, એટલે વાર્તા પ્રમાણે નાટ્યપ્રયોગ કરાવવાથી બાળક વાર્તાના વિષયમાં વધુ રસ લે છે અને તે શરમીદુ 'મટીને વાચાળ બને છે. તે હિંમત અને ધીરજના ગુણો સેવવું થાય છે.

ઉપર્યુક્ત રીતોએ વાર્તાદ્વારા આપવામાં આવતા શિક્ષણથી શિક્ષક શિષ્યના અનેક ગુણો ખીલવી શકે છે; પરંતુ જો બાળકોને યોગ્ય શિક્ષક મળે તો દરેક શિક્ષકે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે વાર્તા આનંદની ખાતર નહિ પરંતુ શિક્ષણની દષ્ટિએ બાળકની 'મનોવૃત્તિને ઉત્તેજન મળે, તેની સ્મરણશક્તિ યોગ્ય બને અને સ્વાશ્રય, સ્વાતંત્ર્ય, અને સ્વદેશાભિમાનના તેનામાં અંકુશ હુટે; તદુપરાંત તેના માનસિક શિસ્તને પણ સહત મળે એટલાં માટે કહેવાની જોઈએ.

માસ્ટર્સ' ટ્યુટોરિઅલ હાઈસ્કૂલ, {
મુંબઈ {

સુનીલાલ દાળીદાસ ડવે

રેડીઓથી વ્યાપારની ઉત્પત્તિ

સમયની પ્રગતિની સાથે સાથે જગતમાં વ્યાપારપ્રતિનાં સાધનોમાં પણ આશ્ચર્યજનક ક્રાંતિ થઈ રહી છે. પહેલાના સમયમાં વ્યાપારતું ક્ષેત્ર સંકુચિત હતું, કેમકે માણસોને આવશ્યકતા થોડી હતી અને મુસાફરીનાં સાધનોનો અભાવ હતો. એજ કારણથી વિશેષ કરીને બધા દેશોમાં વ્યાપાર અલભ્ય અને સાધારણ માણસોના હાથમાં હતો. ભારતમાં હાલમાં તેમજ છે. આજ કારણથી આપણા દેશમાં નવા ઉદ્યોગ-ધંધાનો પ્રારંભ કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે; પરંતુ વર્તમાનકાળમાં રાજપ્રીય તથા સામાજિક વ્યવસ્થાઓમાં પરિવર્તન થવાના કારણથી પૂર્વના દેશોનો વ્યાપાર એ અલભ્ય માણસોના હાથમાંથી નીકળતો જાય છે. ઉપયોગિતા એટલી બધી વધી ગઈ કે આધુનિક સમયમાં સઘળા વ્યાપારીઓએ નવીન પૈસાનિકં અનુસંધાનોમાં અનુભવ રાખવો જરૂરનો છે. એના વગર વ્યાપારની ઉત્પત્તિ અટકી રહે છે. વિજળી, તાર, એરોપ્લેન તથા ટેલિફોન વગેરે સંબંધી પૈસાનિકં શોધોથી જગતના વ્યાપારને અદ્ભુત સહાયતા પ્રાપ્ત થઈ રહી છે.

વરતુરિયમિ એ થઈ છે કે એરોપ્લેન તથા ટેલિફોન વગેરે જે શોધો

આશ્ચર્યજનક વસ્તુઓ ગણાતી હતી તે આજે તો દરેક દેશમાં બાળકોની રમત બની રહી છે. આપણા દેશમાં પણ એ સ્થિતિ જલદી આવવાની છે. આ પ્રગતિના સમયમાં પણ એક નવીન યંત્ર આપણા દેશ માટે હમણાં એક નવીન મહત્વનું ગણાય છે. અમેરિકામાં તો એના પ્રયોગ સર્વ સ્થળોએ સાધારણ રૂપમાં થઈ રહ્યા છે. એ નવા વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગ તે રેડીઓના.

રેડીઓના વ્યવહારે અલ્પકાળમાં પણ આટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે. અમેરિકા વગેરે દેશોમાં આજ તો પ્રત્યેક ઘરમાં એની સહાયતાથી ગાયનો સંભાળાઈ રહ્યાં છે. મોટા મોટા પ્રોફેસરો તે પોતે પોતાના વિષયો પર ભાષણો આપી સંભળાવી રહ્યા છે. દેવળોમાં પાઠરી એની દ્વારા પોતાનો ધર્મોપદેશ શ્રોતાજનોના ઘર સુધી પહોંચાડી રહ્યા છે. દેશમાં યએસા ખેતોનું પરિણામ લોકો સંભળી રહ્યા છે. નાવ, જોટાની સંખ્યા અને તેનું પરિણામ પ્રકટ કરવામાં આવે છે અને રાજપુરુષો મોટા રાજનીતિનું નિર્ણયો તેના દ્વારા જણાવી રહ્યા છે. તાત્પર્ય એ છે કે આધુનિક જગત જે મોટાથી મોટાં અને નાનાથી નાનાં કામો એજ યંત્રની સહાયતાથી બહુ સમર્થક પૂર્વક તથા શીઘ્રતાથી કરી રહ્યું છે. આવી લાભપ્રદ શોધોનો પ્રભાવ વ્યવહારિક ક્ષેત્રપર પણ પડવાની જરૂર હતી. આજે અમે એ જાણીને આશ્ચર્યચકિત થઈ જઈએ છીએ કે રેડીઓ પ્રત્યેક સરળ વ્યાપારનો એક પ્રધાન સહાયક સિદ્ધ થઈ રહ્યો છે.

વિદેશનાં સમાચારપત્રોને માટે તે જરૂરી છે, કેમકે તે આપણા દૈનિક ખર્ચોમાં રેડીઓનો સમય-વિભાગ પ્રદર્શિત કરે છે. એ સમય-વિભાગને અનુસરી દેશને સુધળા વ્યાપારી તથા રેડીઓના દ્વારા ઋતુઓનાં વૃત્તાંતો, બજારની ચલકિતર, અને વ્યાપારસંબંધી અન્ય સુધળા મામલાની પૂર્ણ ખબરો મળે છે; અને એ બધાને લીધે બહુજ થોડી કિંમત આપવી પડે છે. દરેક દેશનાં વ્યાપારની વાસ્તવિક સ્થિતિના દૈનિક અવલોકન યવાથી વ્યાપારીઓને એટલો લાભ થઈ રહ્યો છે કે રેડીઓ વિના તેમનું એક કાણુ પણ કામ ચાલી શકતું નથી.

રેડીઓના સામાન વેચવાવાળા દુકાનોની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી રહી છે. એનું એક માત્ર કારણ રેડીઓના વિવિધ ઉપોમાં પ્રયોગ છે. ગાડીઓમાં, મોટરકારોમાં, એરોપ્લેનોમાં, ફ્લીમરોમાં, નાવોમાં, દેવળોમાં, હોટલોમાં બધી જગ્યાએ એનો ઉપયોગ અનિવાર્ય થઈ રહ્યો છે.

વળી હોર્ન વગાડી બારણાની બહાર સડક પર આવવા જવાવાળા માણસોનું મનરંજન પણ એનાથી થાય છે.

રેડીઓની એ અદ્ભુત સફળતાના કારણ એનો વ્યાપારિક વ્યવહાર સુસંગઠિત રૂપમાં ચલાવવાને માટે વિદેશોમાં મોટી મોટી કંપનીઓના સંઘટન થઈ ચૂક્યા છે. આપણા દેશમાં દુર્ભાગ્યથી એ પ્રયાસ હમણાં સફળ થઈ શક્યો નથી; પરંતુ એ દિવસ દૂર નથી, જ્યારે ભારતમાં પણ રેડીઓ-ટેલિફોન એટલો સુલભ થઈ જશે કે જેટલું આમેરિકામાં છે.

અમેરિકામાં રેડીઓનો પ્રચાર વધારે છે. એનો અનુભવ નીચેના લખાણથી થઈ શકશે:—

રેડીઓ સ્ટેશનોની સંખ્યા પચાસહજાર અને રેડીઓ યંત્ર ૪૨ લાખ જેટલાં છે.

અમેરિકાના સહુથી મોટાં રેડીઓ સ્ટેશન કંઈ હજારો મીલો ને ઘરમાં છે. ત્યાં રેડીઓના સમય વિભાગ કેટલા લાભપ્રદ છે, એનું એક ઉદાહરણ એક દૈનિકપત્રમાંથી લઈને લખ્યું છે:—

૯વાગે સવાર, બપોર અને ૫-૩૦ વાગે સાંજે કૃષિ સંબંધી સમાચાર.
૯વાગે સવાર, બપોર ૧૨-૫૫ વાગે, ચાર વાગે સાંજ અને ૭ વાગે રાત-સંગીત.બપોર અને ૪ વાગે સાંજે-બજાર ભાવ, બપોર ૫-૩૦ સાંજ અને ૧૧ વાગે રાત, ઋતુ સમાચાર.

૧૨-૫૫. ૪-૭ અને ૯ વાગે રાતખેલોના સમાચાર.

૧-૫૫-૪ વાગે, ૭ વાગે સાંજ અને ૯ વાગે રાત-વ્યાવહારિક ચટવિતાર.

૫-૩૦ સાંજ અને ૯ વાગે રાત. સામુદ્રિક સમાચાર.

૭-૩૦ વાગે સાંજ-બાળકો માટે વાર્તા, ૯ વાગે રાત-કંઈ સ્ટીમર સમુદ્રપર કયા સ્થાનમાં છે, ખેલોની સૂચનાઓ, બંધ બજારના ભાવ, હુંડી, ખનાજ, કોફી અને ખાંડ;

૯-૧૦ વાગે રાત-પ્રહસન.

૯-૧૫ વાગે રાત-વ્યાખ્યાન.

૧૦-૩૦. વાગે રાત-નૃત્ય.

૧૦-૫૨ વાગે રાત-હીક સમયની જાહેરખબરો.

૧૧ વાગે રાત-સરકારી સૂચનાઓ અને સંગીત.

આ સંબંધમાં જ્યાં સરકારની સહાયતા મળે છે, ત્યાં વ્યાપારી લોક પશુ બહુ સહાયક સિદ્ધ થઈ શકે છે. એની ઉત્પત્તિ સાથે સાથે વ્યાપારમાં

પણ અધિક ઉત્તરિની આશા રાખી શકાય છે. એની ઉપયોગિતા માટે એક વાત અત્યંત આકર્ષક છે, કે એના ઉપયોગથી જગતના કોઈપણ ખુણામાં રહેલી વ્યક્તિ દૂરદૂરના પ્રદેશના સમાચાર વાતની વાતમાં જાણી શકશે.

ગંગાબાઈ જૈન કન્યાશાળા,
અમદાવાદ

} લક્ષ્મીકાન્ત એમ ઠાકોર

શિક્ષક અને ગ્રામજીવન

ગામડાંમાં લણેલાં ગણાતાં માણસો:—શિક્ષકોની સંખ્યામાં ગ્રામજીવન સેવતા શિક્ષકો એકંદરે વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. પોતાના ગામોમાં ઉપયોગી નીવડવાના ધણા સંજોગો તેમને મળે છે. ગામડાંની વસ્તીનો મોટો ભાગ લણેલો હોતો નથી. લણેલા અગર કંઈકે સંરક્ષારી માણસોની શોધ કરવામાં આવે તો તક્ષાટી અને શિક્ષક સિવાય બીજા કોઈ મળવા મુશ્કેલ છે. કોઈ કોઈ ગામમાં પાંચ સાત માણસો છુટાછવાયા અપવાદ-રૂપે આગળ દહેલી બે વ્યક્તિ ઉપરાંત વાચી લખી સમજી શકે એટલું અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતા નજરે પડે છે.

ગામનું વાતાવરણ:—વારસા સંબંધી તકરાર ઘણે ભાગે જમીનની વહેંચણીને લગતી હોય છે. ભાગ પાડતા કોઈ એક પક્ષને એકાદ બે વીધા, અથવા ગ્રંથા, જમીન ઝાંછી વત્તી આવે કે તરતજ તકરાર પડે; અગડો અદાલતે ચઢે અને પરિણામે ટુકડા જમીન ખાતર હળર પંદરસો રૂપિયા ખરચાય અને બે પક્ષમાં હંમેશની કડવાશ બંધાય. એ કડવાશમાં નતીજ તરીકે વેરને શાંતિ આપવા ઘરોને આગ લગાડી શકાય, ખેતરમાં તૈયાર થએલો પાક પણ કાપી નખાય, ઘાડ પણ પડવાય અને કવચિત્ ખુન પણ કરાવાય. આવી કડવાશભરેલી લાગણી કેટલાંક કુટુંબોમાં પરંપરા હિતરી આવે છે અને લાંબો વખત તેની જ્વાળા લલકતી રહે છે.

વળા ખોટી મોટાઈની વાસના ગામડાંમાં કંકાસનું બીજું મૂળ છે. તેનાથી પણ ઘણી વખત અગાડ હિલા ચવા પામે છે. તેના પરિણામે ગામમાં બે પક્ષ પડે છે.

શિક્ષકની ગામ પ્રતિ દ્રષ્ટિ:—આવું વાતાવરણ બધા ગામનું તો નહિ, પણ ઘણાં ગામનું હોય છે. એવાં ગામોમાં શિક્ષક અને તક્ષાટીને

નોકરી કરી રહેવાનું હોય છે. તલાલીને ગામડાંમાં આખું વર્ષ રહેવાનું હોતું નથી, શિક્ષકને તો આખું વર્ષ ગામમાંજ રહેવાનું હોય છે. એ બેમાં ગમે તે એક વ્યક્તિની અગર બન્નેની સહાય ગામના પક્ષે શોધે છે. ત્યાં તેઓ યોગ્ય સલાહકાર હોય છે ત્યાં કુળઆનો જલદી અંત આવે છે. તેવા શિક્ષક અને તલાલી તરફ ગામનો પ્રેમ વધે છે, અને લોકોમાં તેમની આખર વધે છે.

શિક્ષક તરફ ગામ લોકોની નજર:—શિક્ષકને ખારે માસ ગામમાં રહેવાનું હોવાથી તેના સદ્ગુણ તેમજ 'દુર્ગુણ' ત્યાંના રહીશોની નજરે ખડું વાર આવે છે. તે જાણેલો ગણેલો ગણાવાથી તેના પગલે ચાલવા કેટલાક પ્રયત્ન કરે છે; આથી શિક્ષકે હંમેશાં પોતાનો પ્રભાવ યોગ્ય રીતે ગામમાં પાડવા ધ્યાનમાં રાખવું.

શિક્ષકનું મુખ્ય કર્તવ્ય:—શિક્ષકનું ખરું કામ તો તેની નિશાળ આશ્રમ કરવાનું હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ ગામ લોકોનો ભાવ નિશાળ તરફ વધારે પ્રમાણમાં આકર્ષવાનો અને બાળકોને યોગ્ય અભ્યાસ કરાવી તેમના આર્થિક ઉપર શક્તિ પ્રમાણે સચોટ છાપ પાડવાનો હોય છે.

સાવચેતી:—શિક્ષક ગામ સમાજની એક વ્યક્તિ પણ છે. સંસ્કારી માણસ તરીકે તેની કેટલીક ફરજો ગામ તરફ છે. પોતે કંઈ જાણેલો છે એ બાબત તેના લક્ષ બહાર જવી જોઈએ નહિ. તેણે પોતાની વિદ્યાને જાણે તેવી વર્તણૂક ગામમાં રાખવી જોઈએ. ગામમાં તે પરગામી તો ગણાય છે; છતાં નોકરીવાળા ગામની સ્થિતિમાં પોતાના સદ્ગુણથી કંઈ મુદ્દાઓ કરી શકતો હોય તો તે તેણે કરવો. તેણે ગામલોકોથી લઈને અત્યા તો નજર રહેવું; યોગ્ય પ્રમાણમાં મળવું અને તેઓ સારે રસ્તે ચઢે એવો બોધ આપવો. કોઈને કદીએ ખોટી સલાહ આપવી નહિ. ગામના કોઈ પક્ષમાં તેણે લગવુંજ નહિ, કોઈ પક્ષનાં નેતાને ત્યાં ગામગપાટા મારવા જવું નહિ, કોઈની વાત ખીજને આપવી નહિ, ને પેટ સાગર જેવું રાખવું. જે કોઈ કહે તે કદીએ બહાર પાડવું નહિ; ઉલટી એકબીજાની ગેર-સમજ થતી હોય તો તે દૂર કરવા ચૂકવું નહિ.

પક્ષપાતી શિક્ષકથી યતુ નુકસાન:—જે શિક્ષક ગામના એ પક્ષમાંથી ગમે તે એકમાં લગા જાય છે તે પોતાની આખરને ધોર પહોંચાડે છે. તે એક પક્ષી ગણાય છે, એટલે ખીજ પક્ષના માણસોના તિરસ્કારને પાત્ર દે છે. આવે વખતે તેનું અપમાન પણ થાય છે. વળી તે જે પક્ષમાં વધારા રસ લેતો થાય છે, તે પક્ષના માણસો તેના વધારે સહ-

વાસના લીધે તેની કદર કરી શકતા નથી. તેઓ તેના સ્વમાનનો ચારંવાર ભંગ કરે છે. તેની નાની ભૂલોનો લાભ આપે પક્ષ તેને હેરાન કરવા લે છે. એવો શિક્ષક નિશાળની ખરબાદી કરે છે.

બેઠકીઓ શિક્ષક:—કેટલીક વખતે શિક્ષક બેઠકીઓ ચર્ચા જાય છે. ગામમાં ઘણાં માણસને ત્યાં ગમે તે વખતે આવજા કરતો હોવાથી ગમે ત્યારે કોઈ તેને બોલાવા આવે ત્યારે તે ના પાડી શકતો નથી. જો ના પાડે છે તો તરત તેને કહેવામાં આવે છે, “ મહેતાજી, ફક્ત ત્યાં તો ગયા હતા, અમારે ત્યાં આવતાં શી દરકત ? પાંચેક મિનિટ ચાલો.” ગામડીઓ માણસ દેખીતો અન્યાય સમજી શકે છે અને તેથીજ ઉપર મુગ્ધ હોઈ છે. એટલે એવા શિક્ષકને જવું પડે છે; પછી ગમે તો તે ધરના કે નિશાળના કામમાં રોકાયો હોય. અમુક નિયમનો એક વખત ભંગ કરવાથી તેનો ચારંવાર તેને ભંગ કરવો પડે છે. આથી ગામલોહો આડકતરી રીતે સમજી શકે છે કે શિક્ષક પોતાની ખરી ફરજ ચૂકે છે; પણ જ્યાંસુધી કડવાશ ઉભી થતી નથી ત્યાંસુધી આ બધો કારભાર ઠીક-ઠીક ચાલે છે. સદજ કડવાશનો જન્મ થતાં આપોઆપ સઘળી દૃષ્ટાપાત્ર બીના બહાર પડી જાય છે.

મળતાવડાપણું અને બેઠકીઆપણું:—આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે શિક્ષકે મળતાવડા ન થવું. મળતાવડા થવું અને બેઠકીઆ થવું એમાં ફેર છે. મળતાવડો માણસ વિવેક અને નિયમની મર્યાદા છોડતો નથી. બેઠકીઆને તે બધુંએ છોડવું પડે છે. મળતાવડો માણસ ન્યાયી રહી શકે છે. ગામલોહો તેને પૂજે છે. બેઠકીઓ ન્યાયી રહી શકતોજ નથી, તેથી ગામલોહો તેને વહેલા મોડા ધિક્કારે છે. મળતાવડા શિક્ષકનો પ્રભાવ પડી શકે છે; બેઠકીઆનો પડતોજ નથી. આ પરથી શિક્ષકે સમજવું કે મળતાવડું સદગુણ છે અને બેઠકીઆપણું દુર્ગુણ છે.

આદર્શ ચારિત્રના આવરયક સદગુણો:—શિક્ષકની રહેણી ગામના લોક તપાસ્યાજ કરે છે. સારા ચારિત્રનાં લક્ષણો કદર ચાય છેજ. એવા કેટલા શિક્ષકો છે કે જેમનો પ્રભાવ ગામલોકમાં સારો પડ્યો હોય છે; પણ તેવા તો ઘણા થોડાજ. તેઓનું ચારિત્ર આદર્શ હોય છે. એવા ચારિત્રમાં નીચેના સદગુણોનો સમાવેશ થાય છે:—

(૧) સત્ય:—આ સદગુણ મિત્રાંજ બધું નકામું છે. ચારિત્રનો પાયો એના પરજ ચણાય છે.

(૨) જાહેર હિંમત:—વિવેકબુદ્ધિથી જે ખર્ચ લાગે તે કહી દેવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું; પછી તો જમે તેવા મોટા સમૂહને તે અરુચિકર નીવડે તેનો ખ્યાલ ન કરવો. આ સદ્ગુણ-દહતાનો વિશ્વાસ કરે છે: ઘણામાં આની ખામી હોય-છે.

(૩) વિદ્યાર્થીઓ તરફ એકસરખો પ્રેમ:—વિદ્યાર્થીઓ તરફ એકસરખો પ્રેમ રાખવાથી બાળકોનો પ્રેમ શિક્ષક સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. નિશાળમાં કોઈ દોકારનો છોકરો હોય, કોઈ બગીરદારનો હોય, કોઈ મોટા વતનદારનો હોય, કોઈ સાધારણ માણસનો છોકરો પણ હોય અને કોઈ ગરીબ મજૂરવર્ગનો હોય; તો તે બધા તરફ ન્યાયપૂર્વક પ્રેમ દર્શાવવામાં આવે અને કોઈપણ પ્રકારનો નિશાળમાં પક્ષપાત કરવામાં ન આવે તો શિક્ષક તે સર્વ બાળકો ઉપર લાંબો વખત રહે તેવી સારી છાપ પાડી શકે છે.

(૪) નિષ્પક્ષપાતપણું:—સત્ય, હિંમત અને આશાસારનો તોલ કરવાની શક્તિને પરિણામે આ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. એનો પ્રભાવ લાંબો છે. નબળાં માણસો તેનાથી હંમેશાં આધાળ રહે છે.

(૫) વ્યવહારકૃશળતા:—અમુક સંજોગોમાં કેવા પ્રકારનું વર્તન રાખવું, શામા માણસનો હેતુ હોય તે સમજી જવો, હેતુરાવું નહિ, પાંચ માણસો હોય ત્યાં વચન પડે તેવી રીતે બોલવું અને હાંસી ન થાય તેમ વર્તવું, એ સર્વનો સમાવેશ વ્યવહારકૃશળતામાં થાય છે. આ શક્તિનો ઉપયોગ લક્ષ્યા માર્ગે કરવો.

(૬) સમયસૂચકતા:—આમાં હાજરજવાબીપણાનો સમાવેશ થાય છે. અમુક સંજોગોમાં કેવો જવાબ આપવો, ગભરાઈ કે ડરી જવું નહિ અને મનની બધી વૃત્તિઓ શાંત રાખી રસ્તો શોધી કાઢી વર્તવું એ સમય-સૂચકતા કહેવાય.

(૭) નિશાળ તરફ પવિત્ર લાગણી:—જેટલે દરજ્જે શિક્ષક નિશાળને પવિત્ર રાખે તેટલે દરજ્જે તે રહી શકે છે. ગામના જમે તે માણસને નિશાળના મકાન અથવા કમ્પાઉન્ડમાં સ્વચ્છંદીપણે બોલતા ન દેવો, નિશાળના કોઈ ભાગને નુકસાન ન થવા દેવું, નિશાળના મકાનમાં કોઈપણ પ્રકારની અયોગ્ય ચેષ્ટા થવો ન દેવી, બહાર તેમજ અંદર ગંદચાડે થાય નહિ તેની કાળજી રાખવી.

જે શિક્ષક ઉપરના સદ્ગુણોની ખીલવાગી કરશે તે પોતાના માનનાં

સમાજના અંગ તરીકે સારી સેવા બજાવી શકશે. હુમ્મ્યા, ઠગારા, ચાંપલા અને દાંલિક લોકો તેનો તાપ છરવી શકશે નહિ. આમ નિઃસ્વાર્થી ચર્ચિતે રહેવાથી તે ઉચ્ચ જીવનની લહેજત આપેઆપ મેળવી શકશે.

શિક્ષક-ઉપદેશક:—પોતાના કામ ઉપરાંત તે ઉપદેશક હોવો જોઈએ; પોતાનું કામ બગાડી ઉપદેશક થવું તે પાપ છે. ઉપદેશક યવા માટે તેને ઠેરઠેર ભાષણો આપવાની જરૂર નથી; પણ જ્યારે જ્યારે પોતાના સમાજમાં આવતાં ગામઠી માણસોને ઉપદેશ કરવાની તક મળે ત્યારે તે શુભાવધી નહિ.

ઉત્સાહી શિક્ષક:—ઉપદેશક યવા ઉત્સાહની જરૂર છે. ઉત્સાહ એ મુશ્કેલી દૂર કરનાર જબરૂં બળ છે. ઉત્સાહી શિક્ષક એટલે ધમાલીઓ શિક્ષક તો નહિજ. જે શિક્ષક નિરાશામાં નવચેતન લાવી શકે, ગામમાં નવું જીવન ઉભું કરી શકે, અને ગામલોકોની પ્રમાદ અને સ્વચ્છંદી મોટાઈની વાસના દૂર કરી શકે તે ઉત્સાહી કહેવાય. જીવાન, રંતાન, ફ્રેઈન્ડ યુગ્મોલા શિક્ષકોમાં પણ નિરુત્સાહ ધણી વખત જોવામાં આવે છે. કેટલાક જાણે બે વર્ષના અભ્યાસના બોળ નીચે ચમદાર્થ ગએલા હોય એવા દીલા માલમ પડે છે, કેટલાકમાં ઉત્સાહ સાથે સ્વચ્છંદીપણું હોય છે, કેટલાક નિરાશામાં ઠીક ઠીક કામ કરે છે, તો સમાજના અંગ તરીકે વલવાડીઆ નીવડે છે. કેટલાકમાં લજ્જતર હોય છે, તો ગજ્જતર દેખાતું નથી; કેટલાક પ્રજાવશાળી, સારો ખ્યાલ ધરાવનારા, ઉત્સાહી ને સદ્ગુણી હોય છે. આ લોકો ગામમાં સાંઈ કામ કરી શકે છે, અને સ્વમાન જાળવી શકે છે. વળી તે ગામમાં પોતાની કાયમની પવિત્ર યાદગીરી મૂકી નેય છે.

મ્યુનિ. શાહપુર શાળા નંબર ૪, } ગિરધરલાલ બાપુલાલ ઠાકર
અમદાવાદ

કાવેરીના દીવી ધોધનું વર્ણન

સુરત જિલ્લાના ચીખલી તાલુકામાં કાવેરી નામની નદી છે. આ નદી વાંસદાના કુંગરામાંથી નીકળી વાઘોચ ગામ આગળ અંબિકા નદીને મળે છે. કાવેરી નદી ઉપર આવેલા બ્રાંચલુવેલ ગામ નજીક દીવી નામનો એક ધોધ છે. આ ધોધને મહાન ધોધ કહી શકાય નહિ, પણ એક નાનો ધોધ છે. એ એક નાનો ધોધ છે પરંતુ ખરેખર જોનારને તે કદરતનું

મહત્વ બતાવે છે. હાલમાં નદીમાં પૂર વખતે લગભગ ૭૦ માંદા દૂરથી તેનો ધ્વનિ સંભળાય છે. ધોધ આગળ જઈને જોવાથી ખરેખર આપણું મન પ્રકુલિત થયા વગર રહેતું નથી. આ ધોધની સપાટી સરખી નથી. ધોધની લંબાઈ લગભગ ૬૦ ફુટ છે. ધોધની ઉંચાઈ સરખી નથી. તેની વધારેમાં વધારે ઉંચાઈ ૩૦ ફુટની છે. સાધારણ ઉંચાઈ લગભગ ૧૫ ફુટની છે. જે વખતે નદીમાં સખત પૂર આવે છે, તે સમયે પુરેપુરી લગભગ ૩૦ ફુટની ઉંચાઈએથી પાણી પડે છે. તે વખતે ધોધનો ધ્વનિ ઘણીજ મનોહર રીતે ઘણે દૂર સુધી સંભળાય છે. સાધારણ વહેણ વખતે ધોધનું પાણી લગભગ ૧૫ ફુટની ઉંચાઈએથી પડે છે.

જે વખતે નદીમાં સામાન્ય વહેણ હોય છે તે વખતે ત્રણ મોટી નીકાવાડે પાણી સુસવાડા કરતું નીચે પડે છે. તે વખતનો દેખાવ જોનારને હેરાત પમાડે તેવો છે. વિશ્વમા કુદરતી રચના અગણિત છે; પરંતુ તેમને નિહાળવા જેઓ શક્તિમાંન નથી તેઓને માટે તો આવો નાનો કુદરતી દેખાવ જોવો આવશ્યક છે એવું આ ધોધ જોનારને માલમ પડ્યા વગર રહેશે નહિ. પાણીનું ઉંચેથી પડવું, ત્રણ મોટી લાખી અને ઢાળ પડતી નીકામાં ધઈને પાણીનું વહેવું, તથા ધોધ આગળથી પાણીના વહેણની ઉતાવળી ગતિ, આ સર્વ બાબતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયાથી મનુષ્યની જાવના વિદાસ થામ્યા વગર રહી શકતી નથી.

આ ધોધનું નામ દીવી ધોધ કેમ પડ્યું તે સંબંધી કાંઈ ચોક્કસ વાત સાંભળવામાં આવી નથી; પરંતુ જે વખતે પિંદારાનો મહાન ત્રાસ હતો તે વખતે ધોધની આબુબાલુના ગામના લોકો આ ધોધની નજીકની પત્થરની શુદ્ધમાં સંતાર્ધ રહેતા. જે વખતે લોકો અજવાળા માટે દીવા સળગાવતા તે વખતે ત્યાં દીવાદીવા ધઈ રહેતા અને તેને પિંદારા લોકો દૂરથી જોતા તો તેમને લાગતું કે આ તો અહીં જળરો જૂતવાસો છે, એમ ધારી ત્યાં તેઓ જતા નહિ. તે ઉપરથી ધોધનું નામ દીવી ધોધ પડ્યું છે, એ બાબત ત્યાંના લોકો જણાવે છે.

લલ્લુભાઈ ઝીણાભાઈ પટેલ

આ. સિ. તાલુકા સ્કૂલ, ચીખલી, જિ. સુરત

શિક્ષક યથો હું પ્રેમથી

હરિગીત

શિશુને સુપથે પાળવા, દેવો કુછંદી ટાળવા,
 દુર્ગુણ દિલથી ખાળવા, શિક્ષક યથો હું પ્રેમથી. ૧
 મન ખાળનું વિકસાવવા, દિલ દેશ પ્રેમ જગાવવા,
 શુભ નાગરિક બનાવવા, શિક્ષક યથો હું પ્રેમથી. ૨
 હિત કાળ આ અમ દેશના, આ દેહને દરથું દના,
 શિશુ ભિંમિઓ પ્રગટાવવા, શિક્ષક યથો હું પ્રેમથી. ૩
 હિતસાહી ખાળ બનાવવા, નીતિધર્મ હર ખિલાવવા,
 સદ્ગુણ પાઠ પદાવવા, શિક્ષક યથો હું પ્રેમથી. ૪
 શિશુ સદ્ગુણે શબ્દમારવા, આલસ્ય વ્યસન વિદારવા,
 પથ્ય અપથ્ય બતાવવા, શિક્ષક યથો હું પ્રેમથી. ૫
 નિઃસ્વાર્થ હવન માળથું, પરમાર્થતાને પાળથું,
 “જયસુખ” ધરી એ ધારણા, શિક્ષક યથો હું પ્રેમથી. ૬

જયસુખલાલ માનશંકર ત્રિવેદી
 સરધાર (કાઠિઆવાડ)

ઈ. સ. ૧૯૩૪-૩૫માં લેવાએલી એન. પી. વડીલ સ્કોલરશિપ
 પરીક્ષાનું પરિણામ:-

નામ	ઉંમર	ઈ. સાળામાં અભ્યાસ કરે છે	માસિક સ્કોલર-શિપની રકમ
૧ વર્ગ-અ રમેન્દ્રભાગા જે. ભટ	૧૩	ગવર્મેન્ટ ગર્લ્સ હાઈ-સ્કૂલ, અમદાવાદ.	રૂ. ૪
૨ વર્ગ-બ સરસ્વતી એસ. શાહ	૧૪	...	૫
૩ વર્ગ-ક મેળસ હરન પાટે	૧૫	...	૬
૪ વર્ગ-ડ ધનબાઈ જે. મોડેલ બેદર	૧૬	...	૭

અમદાવાદ.

બી. પી. ઠાકોર

પ્રમુખ,

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

તા. ૨૮-૮-૧૯૩૪.

૧૦	લઝાકાગણિતનાં મૂળતત્ત્વો (સને ૧૯૩૩ની ૫૦ મી આગત્તિ)	એલ. યુ. ત્રિવેદી બિ. ડી. અન. ત્રવાડા, અમલ-સુધારો કરનાર બિ. એમ. ડી. દલાલ અમદાવાદ.	૦-૮-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૧૦	નવયુગ વાર્ચનમાળા પુસ્તક ધીન્વં	બિ. એમ. ડી. વ્યાસધી કર્નાટક ગ્રેસ, મુંબઈ નં. ૨ અને બિ. એસ. આર. દેસાઈ	૦-૫-૬	"
૧૧	અનડા ગણિત પુસ્તક ત્રીન્વં	બિ. આર. પી. અનડા	૦-૬-૬	"
૧૨	અનડા ગણિત ધોરણ ઓયું (અગતિ વિભાગ સાથે) (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આગત્તિ)	બિ. આર. પી. અનડા બિ. આર. પી. અનડા મેરી ક્વાઉન મેગેરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ	૦-૪-૦ (કાગળનું પુઠું) ૦-૪-૬ (કા. બો. પુઠું)	"
૧૩	ગોલ્ડ અકગણિત (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આગત્તિ)	બિ. એસ. યુ. ત્રવાડી મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ સુધારો કરનાર બિ. એન્ડ સન્સ, નાણાવદ, સુરત જી. નં. ૧૯	૧-૪-૦	ગ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૧૪	ત્રેખનકળા માધ્યમિક શાળાઓ માટે પુસ્તક નં. ૧	મેસર્સ એન. ડી. મેલતા એન્ડ કં., કાલ્યાણદેવી મહિર પાસે, મુંબઈ ૨.	૦-૧-૬	ગ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વાપરવા માટે.
૧૫	"	"	૦-૧-૬	"
૧૬	"	"	૦-૧-૬	"
૧૭	અંશોદય કોપિયુક નં. ૧	બિ. ડી. કે. ત્રિપાઠી	૦-૧-૩	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વાપરવા માટે.
૧૮	"	"	૦-૧-૩	"
૧૯	"	"	૦-૧-૩	"
૨૦	"	"	૦-૧-૩	"
૨૧	"	"	૦-૧-૩	"

નોટિસ

સને ૧૯૩૪ ના એપ્રિલમાં પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેવા-
એલી વાર્ષિક પરીક્ષામાં નીચેના રહેલોને અંદરે તથા ધનામે
આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે:-

બીજું વર્ષ

ધનામે મેળવનાર રહેલોનું નામ	કયા વિષયમાં	અંદરે અથવા ધનામેનો પ્રકાર
નરવરલાલ લક્ષ્મીચંદ્ર આચાર્ય	ભાષા	રા. સા. મહિપતરામ રૂપરા- મનો આંદોનો મુદ્રક ર. ૨૦)નો.
"	શિક્ષણ	રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણ- શંકર ત્રિવેદીનો સુવર્ણ અંદર રા. ૩૦)નો.
"	ભાષા	શ્રીમુત દિગતલાલ ગણેશજી ઓળરીઆ સુવર્ણ અંદર.
દુભાઈ પુરોષોત્તમ પટેલ પોત્તમ વિદ્યદાસ જોષી	ફાઇન સંગીત	ગાંધીસરુ રા. ૧૨)નું ધનામ. ગાંધીસરુ ધનામ ર. ૬)નું

પહેલું વર્ષ

લાલભાઈ દુર્લભભાઈ નાયક	શિક્ષણ	સર ધિઓડોર હોપનું ર. ૧૨) નું પહેલું ધનામ.
મોહનલાલ ગુલાબભાઈ જોષી	શિક્ષણ	સર ધિઓડોર હોપનું ર. ૬)નું બીજું ધનામ.
કૃષ્ણમુખ હરિહર ભટ	વિજ્ઞાન	રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીનું ર. ૨૫)નું ધનામ.

એમ. એચ. ચોકસી, હેડમાસ્ટર,

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ-અમદાવાદ.

શુદ્ધિપત્રક

શુજાત શાળાપત્ર પુસ્તક ૭૩ અંક ૮ પૃષ્ઠ ૩૩૩ અત્યંત નં. ૨૯
કાનજીભાઈ છીતાલાલ પટેલને બદલે કાનજીભાઈ છીતાલાઈ પટેલ એમ
સુધારી વાંચવું.

જાહેરખબર

“ગિસિસ માર્ટર સીવણું તથા ભરત ફેંડના” વ્યાજમાંથી ઇનામ માટે ખેડા જિલ્લાની તામદાર સરકારે માન્ય કરેલી સઘળી પ્રાથમિક કન્યા-શાળાઓમાં ભણતી બાળાઓએ બનાવેલા સીવણું તથા ભરતના નમુનાનું ખીન્તું પ્રદર્શન ભરવાનું છે માટે તેવા નમુનાઓ તા. ૧૫મી નવેમ્બર, ૧૯૩૪ પહેલાં સિનિયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, નડિઆદ, મુકામે મોકલી આપવા.

- (૧) નમુનાઓ બાળાઓએ જ બનાવેલા જોઈએ.
 - (૨) નમુના બાળાઓએ બનાવ્યા છે તેવું પ્રમાણપત્ર બે સદ્ગુણરેખાનું નમુના સાથે મોકલવું.
 - (૩) નમુના મોકલવા લઈ જવાનો ખર્ચ નમુના મોકલનારને સીર છે.
 - (૪) એકંદરે બે ઇનામો છે. તેમાં પહેલું રૂ. ૧૦ નું ને ખીન્તું રૂ. ૫ નું છે.
ગવર્નેન્ટ હોસ્ટેલ,
ખી. ખસોદ,
સિનિયર આસિસ્ટન્ટ
ડે. એ. ઈ.ની.ઓફિસ,
નડિઆદ.
તા. ૭-૬-૧૯૩૪. | } | એન. એલ. બ્રહ્મચારી
સિનિયર-આ. ડે. એ. ઇ. ખેડા
ને
એક્સ ઓફિસિઓ સેક્રેટરી,
“ગિસિસ માર્ટર સોઈગને
એમ્પ્લોયર્સ પ્રાઈમરિટ.” |
|---|---|---|

જાહેરખબર

રાયસાહેબ માધવજીભાઈ હરીલાલ રમારકફેંડની કોઈ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે-અમલવાદ ને ખેડા જિલ્લો અને ખેડા એજન્સિની કોઈ સ્ત્રી શિક્ષકને રમારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) અંકે ત્રીસનાં ઇનામનાં પ્રુવત્કો અથવા સાક્ષિઓ આપવાની ધી ગુજરાત વર્નાક્યુલર એસોસિએટીએ મોકલણ કરી છે. પરીક્ષા તા. ૧૧-૧૨-૩૪ ને મંગળવારના રોજ અમદાવાદની ધી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેસિડેન્ટ સહકર્મી સદસ્ય કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને ગ્રેમચંદ સચંદ ટ્રેનિંગ-કોલેજના હેડમાસ્ટર સાહેબ લેશે. પાઠનો વિષય અને વર્ગનું નામ એક કલાક અગાઉ જણાવવામાં આવશે. સઘળી અરજીઓ તા. ૫-૧૨-૩૪ સુધીમાં પોતાના ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ ઉમેદવારે મોકલવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રી શિક્ષકો આ ઇનામ માટે હરફિઈ કરી શકશે. મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ

ફાર વીમેન, અમદાવાદ. તા. ૧૫-૬-૩૪	}	મિસ એનિટરડા લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ
------------------------------------	---	-------------------------------------

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

નાના ઉભડા	મિ. ધરમશીભાઈ ભૂદરભાઈ પટેલે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. બીખાભાઈ જોશંગભાઈ પટેલે	૨૦-૦-૦	"
	મિ. હમીરભાઈ વદાલદાસ પટેલે	૨૦-૦-૦	"
	મિ. રમણીકલાલ રવિશંકર ખોરશખાએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
પાદડી	મિ. સોમનાથ શીવજીવ દેગાધીએ	૬-૧૦-૦	ગુજરાતી તથા ઈંગ્લીશ સ્કૂલોમાં ફોન વહેંચ્યાં.
	મિ. શીવાભાઈ જાવાભાઈ દેગાધીએ	૧૮-૦-૦	અધી સ્કૂલોમાં પેન્સિલ વહેંચ્યાં.
પુંસરી	મિ. હનનજીવ વેણીચંદે	૧૭-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
જુલાઈ	પા. ગોવિંદભાઈ રાનાભાઈએ	૪૦-૦-૦	
પોલારપુર	મીમનાથ મહંત માહેજે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલને હેડ લામોનિ-યમ ભેટ આપ્યું.
વાળા ડાંગરવા	મહારાજ હનુમાનદાસજી રધુ-નંદનદાસજીએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
ગાટડી	મેગ ઈસ્રાલીમ હવાભાઈએ	૧૦-૦-૦	ઉર્દૂ સ્કૂલને પડિયાળ ભેટ આપ્યું.
દેવજી	આઈ જમના ફોળાપટેલ ડાલા વસરામની વિધવાએ લાલજી નામે વિદ્યાર્થીને દત્તક તરીકે લીધો તેની ખુશલીમાં	૧૨-૦-૦	પડિયાળ ભેટ આપ્યું.
સાણોદા	મુખી પા. મરઘાભાઈ જોશંગભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
વાસણા કેલીઆ	પા. મણિલાલ ઝવેરભાઈએ	૪૦-૦-૦	બંને સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ચંડીસર	દરબારી વાંટાના ચોરાનું મુહૂર્ત હોવાથી તે પ્રસંગે તાલુકદારો તરફથી	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	"	૨-૦-૦	રકાઉટના કામથી ખુશ થઈ પતાસાં વહેંચ્યાં
પિલુદ્રા	શી મુળજીભાઈ જણપતરાએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	પોતાની સ્ત્રીના શ્રીમંત પ્રસંગે	૨૫-૦-૦	તથા વાગવું પડિયાળ ભેટ આપ્યું

પિણ્ડ	જોશી જોશીતારામ વદાવજીના	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ભડીઆદ	મગધ પ્રસંગે મિ. જોશીના ત્રીજા પુત્રને પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૭-૦-૦	સાકર વહેંચી તથા બાળકાવજેરીમાં આપ્યા.
કરાળા	મિ. અદુભીયાં ભાઈગીયાંએ પોતાના દીકરાને નિશાએ બેસાડ્યો તે પ્રસંગે	૫-૦-૦	"
કુહા	પા. કેશવલાલ પ્રભુદાસે પોતાની પત્નીના મેરણતિથિ નિમિત્તે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વડામણ	પેન્શનર મહેતાજી રામલાઈ રણજોડલાઈ પટેલે	૪૫-૦-૦	મને રૂઢોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નાદેજ	ફર્ટ વહીવટદાર પ્રભાસંકર ગૌરીશંકર ભટે	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
પરબંડી	સેકન્ડ વહીવટદાર સરતાનસિંહ માધવસિંહ વાઘેલાએ	૦-૮-૦	સાકર ઈનામ તરીકે વહેંચ્યા.
મોશીયા	ડા. જોશીના મોતીરામ ભટે	૪-૦-૦	ઈનામો વહેંચ્યાં.
જોતકપુર	ગામ તરફથી	૨-૪-૬	ઈનામો તથા પતારાં
		૧-૦-૦	વહેંચ્યાં.
	શેઠ રૂઢા હર્ષિદેના મેજર કુવરજી મહુકચ્છે પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	પા. પરમેશ્વર જનવાલે	૫૦-૦-૦	મને રૂઢોના
	આઈ અંબા ત્રવાડી શીવરામ જનવાલની વિધવાએ	૫૦-૦-૦	" "
	આઈ મણી ત્રવાડી અમરતલાલ પીતાંબરદાસની વિધવાએ	૫૦-૦-૦	" "
	આઈ અંબા પટેલ ત્રીમલાલ મોતીભાઈની વિધવાએ	૫૦-૦-૦	" "
	પટેલ વેવજી કાકુડાએ	૫૦-૦-૦	" "
	પટેલ નાથાલાલ કેવળદાસે	૫૦-૦-૦	" "
	પટેલ પરમેશ્વર ત્રવાલે	૫૦-૦-૦	" "
કમળેજ	ત્રવા રોટના નેકનામદાર પુત્ર રાજ સાહેબ શ્રી મંભીરસિંહજી સાહેબે.	૨૫-૩-૨	આળપુરતકાલય જોશી માટે આપ્યા.
મેંભાવાડ	જુલાનના મુખી તા. શા. જો. ના મેજર નાથાલાલ શિવાભાઈ તરફથી ત્રવાડી કાસમભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા

પીપળી	મિ. ભગવાનમંગ રાયમંગલ તથા મિ. સરદારસંગ રાય- સંગલએ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગોરંયા	મતાદાર નરસીભાઈ મોતીલાલે મિ. શંભુરામ હરજીવને ગોની મનસુખ ધારણીએ	૧૧-૦-૦ ૧૧-૦-૦ ૧-૦-૦	" સાકર વહેંચી.
ગોવદ	રા. દાળોદાસ વીરચંદલાઈએ	૧૨-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હાંસોલ	અનંદલાલના ગોર-નાથાલાલ ગોતીરાએ	૬-૦-૦	પોલ પીકચર સ્કૂલમાં લાવી આપ્યા.
હોરાપુર	મિ. ઊટાભાઈ મોતીલાઈએ	૩૦-૦-૦	મંત્રે નિશાળના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
	મદાગન સમરત તંત્રી	૧-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
		૩૦-૦-૦	મંત્રે નિશાળના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
કાસંદ	સરોડના દેવે ઊટાલાલ બુ- લાભાઈએ	૫-૦-૦	વાગતું ધડિઆળ કન્યાશાળાને ગેટ આપ્યું.
	અત્રેના પા. મંગળભાઈ દુધિ- રભાઈએ	૩-૦-૦	
	સાલુંદના ગમરીયા તખત- મંગલ દેલાઈએ	૨-૦-૦	વાગતું ધડિઆળ કન્યાશાળાને ગેટ આપ્યું.
	અત્રેના ગેટ આધદાસ વન- ભાળોદારે	૪-૪-૦	
ગેરવાગતના	હિંમોદાર વિદુલભાઈ મન- મુખભાઈ રાવજી પોતાને સો પુત્ર પ્રસવ ચયાની ખુશાલીમાં પાટડીના કુંવરસાહેબને જન્મ દિવસ હોવાથી રેટ તરફથી મુખી સાતાભાઈ મંગરામ પટેલે	૪-૦-૦ ૨૫-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી. ગમરના લાકડ વહેંચ્યાં.
ગમેર	રફલ કમિટિના મેમ્બર ભાવ- સાર પરબુદાસ હરજીવનદાસે ભાવસાર પરસોતમ જગનનાથે પરીખ રામચંદ્રાત મણીભાઈ મિ. ધારણીભાઈ અવેરચંદ હોરાણીએ	૨૦-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.)
	ભાવસાર દુલચંદભાઈ ગમદાસે	૧-૦-૦	વાંચિક પરીક્ષામાં છંતામ તરીકે એ- પડીગો તથા મિ- હાઈ વગેરે વહેંચી.
	મિ. મથુરદાસ જેતાઈ દાકેરે	૧-૦-૦	
	મિ. જયરાગજરિ વીરપુરી	૧-૦-૦	
	ગોસાંબુએ	૧-૦-૦	
	ભાવસાર નાથાભાઈ દલીચંદે	૧-૦-૦	

અચેર	મિ. નારણભાઈ પાનાચંદ ભાવસારે	૦-૮-૦	વાર્ષિક પરીક્ષામાં ધનામ તરીકે એ- પરીક્ષા, તથા મિ. દામ્ વગેરે વહેંચી.
	મિ. મગનલાલ લાલચંદ શાહ	...	પેન્સિયો, પેનો વગેરે વહેંચી.
મણીપુર	મહેતા અમરચંદ ખોડીદાસ	૩-૧૨-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	" " " "	૨-૪-૦	મિદાર્થ વહેંચી.
નાના હિલક	તત્તાડી ચીમનલાલ પુલચંદ	૧-૦-૦	વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પતાસાં વહેંચ્યાં.
રીમડી	મુખી લગવાનદાસ રામદાસ ગામ તરફથી	૧-૦-૦ ૫-૦-૦	" સાકર વહેંચી. દુરતી ગાળ લાયબેરી- માં આપ્યા.
દયાલાલ	મુખી કાળીદાસ નામદભાઈએ મિ. દલસુખરામ અત્રતલાલ ભાવસારે	૧૩-૮-૦ ૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. ફૂલ સાકર પાકું.
	દોશી હરીમંગ તેજપાળે	૦-૧૨-૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. દલસુખરામ અત્રતલાલ	૧ ૧૨-૦	પેંડા વહેંચ્યાં.
વિસલપુર	અમદાવાદના મિ. જયેન્દ્રદાસ વલ્લુભાઈ દીવેડીઆ એમ. એ. એલ. એલ. બી., અમદાવાદના ડૉ. છોટલાલ હરિલાલ દુધીયાએ અમદાવાદના ડૉ. સુનીલાલ ત્રિ. બહેરાવાળાએ	૮-૪-૦ ૨-૧૨-૦ ૧-૦-૦	ફિટનો સામાન લાવી આપ્યો. ફૂલોલ આપ્યો. ...
તલોદ	મિ. પરસોતમભાઈ લાગીલાલ લાડીવાળાએ અને તેમનો પહીવટ કરતા મિ. બીખાભાઈ અને પર- સોતમભાઈ તરફથી	૨-૦-૦ ૨૫-૦-૦	રકાઉટને મિદાર્થ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પાટડી	મોની વલ્લભભાઈ મુળદ ભાઈએ પેતાની બહેન મુળીના રમણાર્થે	૧૦-૦-૦	માવાના પેંડા વહેંચ્યાં.
લાંબા	મિ. ગેલાભાઈ ખોડીદાસે ગામલોક તરફથી	૧૫-૦-૦ ૩-૧-૧	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. આળાઓને હુમડાના કદમ વહેંચ્યા.
	મિ. ભોળાભાઈ કેવળદાસ હેડગારતર આશાભાઈ પટેલે આમિ. મારતર મણપતરામે	૨-૦-૦ ૧-૦-૦	ખાદીની ટોપીઓ આપ્યાં અને વહેંચી.

લાભા	મિ. અમીચંદલાઈ ભાઈજીએ	૫-૦-૦	} બાળસાયબેરી તથા રકાઉટ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ તરીકે આપ્યા.
	મિ. દેવશંકર લલ્લુભાઈ મહે- તાએ	૫-૦-૦	
	મિ. ઇમનવાલ ખુશાવદાએ	૫-૦-૦	
	મિ. ખેડાલાઈ કાળીદાએ	૫-૦-૦	
	મિ. નાથાલાલ માધવદાસે	૫-૦-૦	
નરોડા	કચોલના દશા નરસિમપુરા જે ન વાળીઆની વન આવેલી તેના તરફથી મિ. શીવલાલ નાનવદ શાહે	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં પતામાં અને કન્યાશાળામાં આસારકાળી વહેંચ્યા.
કામદા	તાલુકા સો. બો. ના વાઈસ પ્રેસિડન્ટ મહેમ દા. શુ રંગજી સાલુજીએ જેતાનો દીકરાના જન્મ પ્રમંજે	૭-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળા- માં સાકર વહેંચી.
		૩-૦-૦	અને નિશાળમાં પતામાં વહેંચ્યા.
હાસોલ	પા. લાલભાઈ નાગરદાસે	...	ટુંકની પેટી બાળસાય- બેરીના પુસ્તકો મૂકવા માટે આપી.
	પરેક માણેકલાલ મગનલાલે	૨-૦-૦	નિશાળના ઉપયોગ માટે આપ્યા.
	પા. મોહનલાલ જોષાજીએ	૧-૮-૦	"
	પા. સોમાભાઈ જેમંજે	૧-૦-૦	"
	પા. મંગળદાસ શંભુદાસે	૧-૦-૦	"
	પા. કાલાલાલ મગનલાલ	૧-૦-૦	"
	પા. મગનલાલ કાળીદાસે	૧-૦-૦	"
	માનતર પુરષોત્તમ લવાચકરે	૧-૦-૦	"
	નાયી નાના વોલચકરે	૧-૦-૦	"
	પા. માધવદાસ વનમાળીદાસે	૦-૧૫-૦	કોલ નં. ૩ આપી.
સરકા	સિદ્ધ મંગલસાહેબ શુભાસજીએ ચુખારીએ	૫-૦-૦	આક્રિ કેમ્પમાં નાલીમ લેવા આવેલા ૭૦ શિક્ષકો તથા ગણે સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
દહેમાઈ	સુતા રણજીભાઈ પીનામ્મ દાસે પોતાને લા શ્રી મત ચંદી પ્રમંજે	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
જલાલપુરવડા	પા. જુલાભાઈ મનોભાઈએ		

	૧૧. ધનાભાઈ ગોવિંદભાઈ એ ગંગાપૂજન નિમિત્તે.
	યાસ સોમાભાઈ હરગોવિંદ ભત્રિજના અવસાન નિમિત્તે
પાટડી	મિ. દેશાઈ સોમનાથ શીવલાલે પોતાના ભાઈ ચીનુભાઈના સ્મરણે	૨૦૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, કન્યા- શાળા, ઉદુરેલ, ઉદુરે કન્યાશાળા, અંતર સ્કૂલ તથા ઇંગ્લિશ સ્કૂલના તમામ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નાના હિલડા વળાદ	મિ. મોહનલાલ દેવજીદાસપટેલે મુખી નાથાભાઈ દેશાઈભાઈ એ	૧૫-૦-૦ ૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સોની કાળીદાસ લક્ષ્મીભાઈની વિધવાએ	૫૦-૦-૦	"
ગાંધી	સ્વર્ગસ્થ ગાંડાલાલ ભાઈચંદર ના મૃત્યુ આસ જગજીવન જીવનકાલે	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓની સહાય- કારી મેડીની પો. જનામાં રાખડા આ. પ્યા તથા સુખડીના
		૩-૦-૦	લાડુ વહેંચ્યા.
મોરૈયા	ગોધારીના સાહે કેશવલાલ નગીનદાસે	૧-૪-૦	મિદાઈ વહેંચી.
વીરાલપુર	મિ. અંબાલાલ શાભારામ જોશીએ	૧-૦-૦	અવાળું વહેંચ્યું.
	મિ. મનન શનાભાઈ નાયા- ભાઈ દુરે	૧-૦-૦	"
	મિ. તલકચંદ અનોપચંદલાલે	૧-૮-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
ઉરમાનાબાદ	સ્કૂલ દમિટિના ગેમ્મર-શા. મકતલાલ તરભોવનદાસે	૧૦-૪-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કુહા	ચેન્સનર મહેતાજી બીખાભાઈ નરસીભાઈ પટેલે પોતાના મહાનના વાસ્તુ નિમિત્તે	૪૦-૦-૦	"
	મિ. તળશીભાઈ નરસીભાઈ પટેલે પોતાના ભાઈના મરણ નિમિત્તે	૪૦-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ભોળાદ	પાદક અમરજી રામેચરે	૧-૦-૦	પરીક્ષા વખતે સાકર વહેંચી.
મહેમનગર	નારણપુરાના સુથાર પીતાંબર દેવજીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

મુજરાત રાજાપત્ર

૪૨૯

મહેસનગર	મા. સોમાભાઈ જેડીદાસે	૨-૮-૦	લાકડશી લાકુ તથા
		૧-૦-૦	ચવાણું વિદ્યાધી
		૮-૦-૦	એને વહેંચ્યું.
ઝારવા	મિ. પાટવી કુંવર સાહેબના		
	જન્મ દિવસની ખુશાલીમાં		
પાટડી	રોટ તરફથી	૧૨૫-૦-૦	તમામ રૂસોના વિદ્યા-
	મે. ખા. બા. મેનેજર સાહેબ		દીઓને મગજના
	કોર્ટ ઓફ બોર્ડ અં પાટડી		લાકુ વહેંચ્યા.
	રોટ તરફથી		કન્યારાજાની બાળા-
વાગડ	રજપુત દલુ રૂપસંગે		એને જમાડી.
		૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	મુ. ટેમુભા દાનુભા	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મુ. અમુભા કાનુભા	૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	મુ. બીખુભા મુરુભા	૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	મા શ્રી સદાગાએ	૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	રજપુત દલુભાઈ રૂપસંગ મક-	૨૦-૦-૦	એને રૂસોના વિદ્યા-
	વાળાએ		દીઓને જમાડ્યા.
સાળંગપુર	વડવાલ ગોદીના ધ. ધુ. આ-	૧૦-૦-૦	બાળ લાયજેરી માટે
	ચાઈ મકાનમાં શ્રી આનંદ		રોકડ આપ્યા.
	પ્રનાદભ મહારાજશ્રીએ		
કુળાડપત્ર	મણીનાથ વિદ્યાગમ ભટે	૩૦-૦-૦	એને રૂસોના વિદ્યા-
			દીઓને જમાડ્યા.
લાંબા	મા. જાહેરભાઈ ઝવેરદાસે	૧૫-૦-૦	રૂસના વિદ્યાદીઓને
			જમાડ્યા.
		૧-૦-૦	દૂધ પાણું.
		૧-૦-૦	મુખ્ય રૂસ તથા
મનોમ	મિ. અમૃતલાલ જીનલાલે	૭-૮-૦	કન્યારાજાની બાળા-
	મા. કુલાભાઈ જોડાભાઈએ		એને સાકર તથા
			દૂધ પાણું.
		૧૦-૦-૦	વિદ્યાદીઓને જમા-
બોપડ	મામતોડાએ	૪-૬-૦	ડ્યા તથા જમામ
	"	૧-૮-૦	વહેંચ્યાં તથા પત્તામાં
	"		વહેંચ્યાં.
વગાડ	મિ. જેસંગભાઈ રણજોડભાઈ	૨-૦-૦	લાયજેરીમાં આપ્યા.
	સાહે		
	મિ. નાયાલાલ જોડતરામ સાહે	૨-૦-૦	
	મિ. મોહનલાલ મોલીભાઈ	૫-૦-૦	
	બાસે		

મિ. રણુછોડભાઈ વાલચંદ- ભાઈ શાહે	૨-૦-૦	સાયબેરીમાં આપ્યા.
નિ. નાયાભાઈ દેશાઈભાઈ મુખીએ	૨-૦-૦	"
વ્યાસ મોહનભાઈ મોતીલાલએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
વ્યાસ વનમાળી ગોપાલદાસે	૨-૮-૦	"
વ્યાસ ચનાલાલ ત્રીણાભાઈએ	૨-૮-૦	"
વ્યાસ વનમાળી વલ્લભભાઈએ	૩-૦-૦	"
નમોઈ હનુમાન ગંદીરના મહંતશીએ	૧૦-૮-૦	રકાકીટાને જમાડ્યા.
"	૩-૮-૦	નાજમદાસ શાળાના ઉપયોગ માટે આપ્યા.
મિ. હમીરભેગ સમશેરભેગે	૧-૦-૦	પીકચર આપ્યા.
મિ. ત્રીભુવન અંબારામે	૧-૦-૦	"
મિ. આત્મારામ મોહને	૧-૦-૦	"
મિ. ભેખતારામ જગનલાલે	૧-૦-૦	"
મિ. પ્રહલાદ જોશીગભાઈએ	૧-૦-૦	"
મિ. રણુછોડ કન્યાણુભાઈમુંચરે	૧-૦-૦	"
મિ. અંબારામ જીવીદાસે	૧-૦-૦	"
મિ. સોગા રામાએ	૧-૦-૦	"
મિ. રણુછોડ રામદાસે	૧-૦-૦	"
મિ. મણીલાલ દેવગદાસે	૧-૦-૦	"
નરિઆદના દેશાઈ ડાહ્યાભાઈ મોતીલાઈએ	૧૫-૦-૦	જર્મનના રકાખીઆસાં વહેંચ્યાં.
"	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીકેન્ડમાં આપ્યો.
અમદાવાદના ભાવસાર ગોર- ધનદાસ મનમુખરામે.	૧૭-૨-૦	ઓપરીઓ તથા રહેઠા વહેંચી.
કુમાર શ્રી જયવંતસિંહજી સુરસિંહજી સાહેબે	૧૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા. કન્વાશખાનામાં પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
"	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
શાહ મુલાબચંદ પાનાચંદ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મિ. કાળીદાસ જમનાદાસ સાહે	૫-૧૦-૦	"
ગામ સમસ્ત મહાદેવના હવન વખતે	૫-૧૪-૦	"
જેરવા જતનાની લો. બો. સ્કૂલ- નો હેડમાસ્ટર મિ. વિદ્યલ- ભાઈ મનમુખરામ રાવળે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
પા. મોહનલાલ પૂંજદાસે.	૨-૦-૦	"
અલકામિતિના એજન્ટો નગરમાં	૧-૦-૦	"

કાસંકા	રખારી ખેંગાર જેસંગની વિ- ધવાએ	૫૦-૦-૦	ખાને રફુલોના - વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા.
નનાનપુર	દોસી ભોલાભાઈ નાનચંદે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બિવારસદ	નડિઆદ કાકરખાડના મિ. ડાજાભાઈ રણુએડભાઈ એ	૫૫-૦-૦	ખાજાઓને શુદ્ધ ખા- દીના કકડા વહેંચ્યા.
નનાનપુર	તલાલી હરિલાલ જગનલાલ દેસાઈ એ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો અને ખાજાઓને કકડા વહેંચ્યા.
	મિ. મૂળચંદભાઈ જોષીતનવાસ પટેલ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થી, રકાઉટો તથા ખાજાઓને પિત્તળના રકાખીખાલા વહેંચ્યા.
કમલેજ	નેસડાના મિ. રતિલાલ નંદલાલ રાવળ	૨૦-૦-૦	ખાજા લાયબ્રેરી માટે કપાટ બેટ આપ્યું.
યાંકી	મિ. જેદાલાલ ડોસાભાઈ એ	૨-૪-૦	રેડા તથા સાકર વહેંચી.
શુંગલ	શાહ સોમચંદ કચરાભાઈ એ	૩-૦-૦	
	ગરાસીઆ રતનજી લાલજી એ	૪-૦-૦	ગોળધાણા વહેંચ્યા.
	ગરાસીઆ માધુજી ચલજી એ	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
રાયાણા	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર મદા- ભાઈ મણીલાલ દેસાઈ એ	૩-૦-૦	ખાજાઓને કકડા તથા છાકરાઓને ચોપડી ઓ વહેંચી.
હાથીજીજી	મધુધાના મિ. ચંદુલાલ અર- જનલાલ બટે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સલકીના શા. માંગાભાઈ દલ- ચુખના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિત્તળના ખાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરદોલ	મિ. લલાભાઈ નાયાલાલ શાહે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. સોનાભાઈ માધાભાઈ પટેલ	૧-૦-૦	" "
	મિ. ઝીણાભાઈ ધનાભાઈ પટેલ	૧-૦-૦	" "
	શા. વાડીલાલ જગનલાલ વહીલાલવાળાઓ	૨-૦-૦	" "
	શા. રવચંદ માધવલાલ વહે- લાલવાળાઓ	૨-૦-૦	" "
	શા. હરિલાલ હેમચંદે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. મોહનલાલ મધુરભાઈ ભટ્ટ	૧-૦-૦	પતાસાં - વહેંચ્યાં.
	મિ. અવરભાઈ શામળભાઈ પટેલ	૧-૦-૦	" "
કુખડયલ	ગામસોડીએ	૨-૧-૬	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
		૦-૧૫-૬	કન્યાશાળામાં "

ચોરવડોદરા	મે. ખારે સાહેબ સમશુદ્ધીની દાદરી સાહેબે	...	તેણે શાળામાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
કેરાળા	જમાતપુર અમદાવાદના પા. આત્મારામ પુસ્તોત્તમદાસ દાળવાળાએ રૂ. ૨૦૦)આજે મહેતા તેના વ્યાજમાંથી	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીને જમાડયા. તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
વિસલપુર	આમના આગેવાન મૃદરથોએ મળી	૧૦-૦-૦	પનામની ચોપડીઓ
વિહલાપુર	દા. જવાનસંગ અદાજી તથા દા. બાલસંગ વજ્રેસંગે	૨-૦-૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
બોડોદરા	મેખર શા. લાયચંદલાઈ નાયજીભાઈ તરફથી સા. કેરાવલાલ લાયચંદ તારીખ ૧-૩-૩૪ થી તા. ૧૫-૬-૩૪ સુધી	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મેખર શાહ આરાભાઈ ખેમચંદ	૨-૦-૦	રહેટો તથા પેના વહેંચી.
તલુસા માંભા	બા શ્રી બા કેસાબા દાળુભાઈએ હેડમાસ્તર આરાભાઈ પટેલ તરફથી	૨-૧૨-૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. આમીચંદલાઈ ભાઈજીદામે	૨-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. અલેચરલાઈ બાપુભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	મિ. આમીચંદલાઈ ભાઈજીદામે	૪-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં, તથા દૂધ પાત્રું.
જુહાપ કેમરંદી	૫મી શ્રીવાજી નથુજીએ મહેતા ઇન્દિરલાલ ડાભાભાઈએ	૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મેખર તલાટી વીરંદલાઈ ભાઈશંકર મહેતાએ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	ગામ લોકોએ તથા તલાટીએ મળી	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ખરકડી	મિ. જડુલા જીજીભાઈ ગોહેલ મેતા જગજીવન ફૂલભદ્રાસ દમીર જસા આહર પરમાનસંગ વાઘાભાઈ ગોહેલ દરજી ડાભાલાલ માવજી ગામલોકો તરફથી	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	સોની ચિમેલવન દલુસાઈએ મુખી નરસીંહ વગરાએ	૨-૦-૦	પેડા વહેંચ્યા.
	પટેલ ગોવિંદ રામજીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કોળા	જિન મહાજન તરફથી	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-સાદરતા અને અમૃતલાલ દવે)

ખા. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણના માર્ગ લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સ્પષ્ટતા એવાં બુદ્ધિ છે કે આજકાલ યુવાવા સિવાય આ કશું વિષય સમજાઈતો પ્રદાન કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને જોતો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલમાં લખાવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

" ૩ જુ ૦-૫-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકાશ મુગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

સંઘર્ષ વધી ભૌગોલિક યજ્ઞોત્સ

દેશકરો સાથે અને નવી રેલવે

સંકેતો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

કાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બંધાયેલ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આવેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. ખીન્ન ભુતી દમગી લખાએલાં અને અચૂક પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક-ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા વર્ષ પાસ કરી શકાયો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે મંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. નેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બહુભાગેલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલા કાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બંધાયેલા પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે જેને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું થલું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત-સાહિત્ય મંદિર: રીચાર્જ, અમદાવાદ.

મમતાના વધારો

હિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેકરટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { મુંબઈમાં અને બાંજીયામાં છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં { દરેક નંબરની કિંમત એ આના }

આમ, મુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ એ બાજકો અને શિક્ષકોમાં યારા અને સુંદર બાંધબંધ વાંચી માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અત્યંત પ્રસાદ વિનંતિ કરીએ છીએ. - વપસી સૂચનાં વિદ્યાના ઉપારકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સહર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાઈ આપશો.

૧૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા હમિયન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને દેવે ખર્ચ પણ આપનામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતે જ સ્ટેશનથી આગળ ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૭ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંજૂરી છે તેની દરેક બોલકામાં એક નંબરની હાલનખારની કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-કાલોલ્લાઈ જગજીવનદારા એન્ડ સન્સ,

કાલકાદિથી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭,

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા-મિસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગોધરા-એમ. વકીલ. બ્રધર્સ, રાસક બજાર.

કેળવણીખાતાના મ. હિરેકર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેકરટબુક તરીકે મંજૂર કરેલી.

દેશીહિસાબ

લાગુ રૂ. લો.

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા

તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

ખાતાનું ટેકાણું-ગેચર્ડ એન. ડી. મહેતાની રૂ.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીંગસ.

રૂ. ૩૬૭ હાલખાદેવીરાડ-મુંબઈ

- જાહેરખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કાંઈ પણ બુકસેલર પાસેથી
માગી-લો.

ગુજરાતવાળા ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

કચ્છાના ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

ચોકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો
નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

નિબંધના વિષય માટે આ એક અપૂર્વ પુસ્તક છે.

ગુજરાતી છઠ્ઠી અને આઠમા ધોરણના,
અંગ્રેજી સાથે, પાંચમા અને છઠ્ઠી ધોરણના, અને

ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે તેમજ

નર્મિક્યુલર કમ્યુનલ અને મેટ્રિક્યુલેશનના ઉમેદવારો માટે ખાસ ઉપયોગી

ઉદ્દેશ્ય સાધાન આપનાર અને વિચારોમાં અવનવો વધારો કરનાર

પટેલકૃત નિબંધ વિચાર કિંમત ૧-૦-૦

રૂઢિઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચલાવી શકાય એવું ગુજરાતી ભાષામાં

ફક્ત આ એક જ પુસ્તક છે. અનુકરણીય નોંધ

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા સંકળે ધ્યાનપર આવી શકશે.

ગુજરાતી ભાષાનો વિષય સારો જનાવવા માટે દરેક વિદ્યાર્થીએ

આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ આ પુસ્તકમાંના

નમુનાના નિબંધો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ તે કોઈમણ

નવો નિબંધ રૂપમાં જરૂર માર્ગદર્શક થઈ પડશે.

ચાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને

સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર*

*બ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ લે

૦-૩-૦

*બ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ ને

૦-૪-૦

*બ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ ને

૦-૭-૦

રચનાર:-શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ

નારણભાઈ વાવળભાઈ પટેલ

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળાપયોગી પુસ્તકો

*આશાસ્ત્ર શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આશાસ્ત્ર શિક્ષિકા ૦-૭-૦

બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦

કસરત અને પ્રિય ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો ૦-૪-૦

ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦

અભિમન્યુ અને પ્રહલાદ ૦-૮-૦

અલાઉદ્દીન અને દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

શાળાસંગીતમાળા ૦-૩-૦

(દારમોનિયમ ગાદક) ૦-૩-૦

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૩-૦

*સરળ ગુજરાતમાં તની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈમાં કો (દિ'કુસ્તાનસંદિ) ૦-૫-૦

બાળગીત ૦-૧-૦

શાળાપયોગી વાતોઆ

ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦

*ગુજરાતના ઇતિહાસની

સહેલી વાતો. ૦-૪-૦

રમણિક પી. કોઠારી : ખડાવતા બુદ્ધીધો, રીચરિડ, અમદાવાદ.

* ઉમેરવું તરીકે મંજૂર.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી

(તમામ પુસ્તકો મંજૂર છે)

ધોરણ સાતમું: (ગુજરાતી)
(નીચલ અગ્રેજી)

કુરસદ	૦-૪-૬
અખો	૦-૪-૬
બાળ વિદ્યા (૧)	૦-૧૨-૦
બાળ વિદ્યા (૨)	૦-૬-૦
બાળની ધર્મશાળામા	૦-૧૦-૦
ગીતાગણિ	૧-૪-૦
ધોરણ છઠું: (બીજી અગ્રેજી)	
ટોરગાયની ૩ વાર્તા	૦-૫-૦
બૂધબુલામણી	૦-૧-૦
વેધવેદ	૦-૪-૦
મિત્રાઈ	૦-૧-૦
કાલમા કાકા	૦-૧૨-૦
મધપૂડો	૦-૪-૦
ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અગ્રેજી)	
બીજા	૦-૪-૦
સબગસ	૦-૩-૦
કીર્તિસ્તબ	૦-૪-૦
પુસ્તકાનય	૦-૨-૦
જયબજરગ	૦-૧-૦
બીરબવતો બન્ધુ	૦-૬-૦
ખરેખરી વાતો	૦-૩-૦
ગદ્યાની યેગી	૦-૪-૦
ધોરણ ચોથું:	
બંગાળી બિરબન	૦-૬-૦
કમુખર	૦-૩-૦
બાળ કાવ્ય	૦-૩-૦
મુરખરાજ	૦-૬-૦

સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦
જોડી જોડી વાતો ૦-૪-૦
પ્રાણી પુરાણ ભાગ ૨ ૦-૪-૦
ધોરણ ત્રીજું:

બુદ્ધ	૦-૬-૦
ધૂપમળા	૦-૪-૦
સારગીવણો	૦-૩-૦
મોતીના દાણા	૦-૫-૦
તોફાની દીપુડો	૦-૬-૦
નીચમ	૦-૬-૦
સોનાકુમારી	૦-૪-૦
ખરેખરી	૦-૪-૦
રિક્તિક્ષિ	૦-૪-૦
બહુઈ લાગ	૦-૪-૦

ધોરણ બીજું:

કેરીના ભણપા	૦-૩-૦
નવનીત	૦-૩-૦
મકકાની ફુકાન	૦-૧-૦
ગેસાળની મોજ	૦-૩-૬
મધેકાનું રાજ	૦-૧-૦
સિપાઈ દાન	૦-૨-૬
મકનો મગતો	૦-૧-૬

ધોરણ પહેલું:

ચોપગાની ચતુરાર્ધ	૦-૪-૦
નવનીત	૦-૩-૦
વાણીનું વન	૦-૪-૦
હાથી ધમધમ ચાલે	૦-૧-૦
લાડ કાવ્યો	૦-૧-૦
એક કોતો કુતરો	૦-૧-૦
પ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧	૦-૬-૦

ગાંડીવ :: ભાગતબાવ,

બાળક માટેના ગાંડીવ પંખવાડિકો નમૂનો મફત.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્દારા અને પ્રગતિમાન માણસોની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાળ-દાદાના વળતમાં જે ક્ષીતરિવાળ તથા દામુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી રક્ષેના દલ અને ધીમા વિદ્યાર્થીને લીધે વધારે કાદા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે મારી થઈના ધડી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. શા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “ગાયમંડ ન્યુજિલેન્ડ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ હમનલાલે અંખું.
સત્રાપોલ સેટ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	પરીક્ષા પદ્ધતિ	૪૫૫
૨	કીમથી દમણગંગા	૪૬૩
૩	બાલમંદિર	૪૬૫
૪	તરણુ શિક્ષકોને	૪૬૮
૫	હિંદુઓને ચિત્કારનાગ કે પાળનાગ ?	૪૭૪
૬	નાટ્યપ્રયોગ	૪૭૭
૭	મરકારી જાહેરખબરો	૪૮૪
૮	ખાનગી જાહેરખબરો	૪૩

જાહેરખબર

ગુજરાતી કન્યાશાળા મારે ટ્રેન્ડ શિક્ષિકાઓની જરૂર છે મહા લક્ષ્મી દ્વિત્રેય ટ્રેનિંગ કોલેજના અને વિધવા બાઈને પટેલી પમંદગી આપવામાં આવશે સરકાર સચકત પેન્શનર દશે તે મળ્યુ આ નશે પગાળ લાવકાન મુજબ લખો યા મળે

હિંદુમાસ્તર મદ્રેસા મોહમ્મદીયાહ—કપડવણજ, બહોરવાહ.

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક

ક્રિમિત-૦-૨૨-૦] આરોગ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [ઘણુંજ કમિશન

લેખક—દ. બા. બર્વે બી એચ.

અનુવાદક—અ. ક. વર્મા. બી એચ

આ પુસ્તક પ્રાયમિક શાળા, હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં લણતા વિદ્યાર્થીઓ મારે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરમરે મળુરે કર્યું છે મધ્ય ભાગમાં આ પુસ્તકની મર્યાદી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનડી આવૃત્તિ હાલ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે—

મળવાનું ડેકાણ —

મળવાનું ડેકાણ —

દ. બા. બર્વે,

કરસનદાસ નારણદાસ—સુરત.

૮૦૨, સદાવીન-પુના.

એન. એમ. ત્રિપાઠી—મુબઈ

ગુજરાત સ્નાહિત્યમંદિર—અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩] ડિસેમ્બર ૧૯૩૪ [અંક ૧૨ મા.

પરીક્ષાપદ્ધતિ

શાળામાં શિક્ષક જે કંઈ શીખવે તે વિદ્યાર્થીઓ કેટલું શીખ્યા છે તે જાણવાની જરૂર તો છે. શાળાના ચાતાવરણની હેમજ શિક્ષકના અગ્નિત્રની જે છાપ તેના મગજ પર પડે છે તે કેવી છે અને તે કેટલા પ્રમાણમાં અસરકારક નીવડે છે તે પણ જાણવું જોઈએ. વળી વિદ્યાર્થીઓની રીત-ભાત અને તેની ટેવોની પરીક્ષા પણ કરવી જોઈએ. ત્યાંસુધી અમુક કામ કેટલું થયું છે અને તે કેવી માત્રાનું છે તે જાણવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી તેમાં મુદ્દાગ્રે થઈ શકે નહિ. છોકરાઓ શાળામાં શું જ્ઞાન મેળવે છે તે શિક્ષકે તેમજ માળાપે જાણવું જોઈએ. આ હેતુને અનુસરી પરીક્ષા-પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે. શિક્ષક દરરોજ વિદ્યાર્થીને સવાલ પૂછીને તેના કામની પરીક્ષા લે છે, પણ અમુક સમય પછી તેના કામની વારિ-કાર્થી જે તપાસ કરવામાં આવે છે તેને પરીક્ષા કહેવામાં આવે છે. શિક્ષકના શિક્ષણની અસર બાળક ઉપર કેટલી થઈ છે તે પરીક્ષાથી સમજાય છે. વળી વિદ્યાર્થીઓએ કેટલે દરજ્જે જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેના કયા વિષય કાચો છે, તેમણે લખવામાં શી શી ભૂલો કરી છે, તેની માહિતી પરીક્ષાથી મળે છે. વળી અમુક નક્કી કરેલા વખતમાં તેને જવાબ લખવાના હોવાથી અભ્યાસ કરવાનો ખંત તથા આગ્રહ અને તેની સાથે પૂર્ણ તૈયારી, ત્વરાથી જવાબ આપવાની ટેવ, મનની એકાગ્રતા, વિચાર-દર્શવવાની

પદ્ધતિનું જ્ઞાન તથા યોગ્ય શબ્દોમાં જવાબ આપવાની ટેવ, જવાબ શોધી કાઢવાની મનની ચપલતા તથા વિચાર અને વિવેક વગેરે ગુણો પરીક્ષાને લીધે વિદ્યાર્થીઓમાં ખીલે છે. આવી રીતે પરીક્ષાની ખાસ જરૂર છે. હાલમાં પરીક્ષામાં પાસ થયા મુજબ વિદ્યાર્થીની લાભકારી સ્વીકારવામાં આવે છે અને તેને લીધે સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા વધાય છે, તેથી વિદ્યાર્થીઓ જલદીથી પરીક્ષા પાસ કરે એમ માન્યાપ તેમજ શિક્ષકની ઇચ્છા હોય છે. વળી પરીક્ષા પાસ કરવાની છોટેન્દરી હોવાથી કયા સ્ત્રવાસ પરીક્ષામાં આવશે તે ઉપર ને વિશેષ ધ્યાન આપે છે, તેથી વ્યવહારમાં તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે એને આવડતું નથી. આવી રીતે વિદ્યાર્થીનું મન પરીક્ષામાં રહેવાથી તેનામાં જ્ઞાનનો શોખ ઉત્પન્ન થતો નથી. જ્ઞાનની ખાતર જ્ઞાન મેળવવાનો ઉદ્દેશ નહિ હોવાથી ગમે તેમ ગોખણપટ્ટી કરી પરીક્ષા પાસ કરવા માટે વિષયો તૈયાર કરવામાં આવે છે, તેથી તેમને ખરી કેળવણી મળતી નથી.

આપણા દેશની કેળવણીનો એક મોટો દોષ એ ગણાય છે કે તેમાં ઘણી ગોખણપટ્ટી જોવામાં આવે છે. તેટલી આપણે ત્યાં પરીક્ષાઓ થાય છે તેટલી ખીળ દેશમાં થતી હોય એમ જણાતું નથી. અમુક પરીક્ષા પાસ કરવાને માટે શાળામાં વિદ્યાર્થીને તૈયાર કરવાના છે એ લાખના શિક્ષકવર્ગમાં હોય છે, તેથી નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ ગમે તે રીતે વિદ્યાર્થીઓને જલદી પુરો કરાવી દે છે અને તે શીખીને વિદ્યાર્થીઓ પાસ થાય છે. જો પરીક્ષા પાસ કરાવી જેમ બને તેમ વધારે દલા પરિણામ લાવવું એજ શિક્ષણનું ધ્યેય હોય તો તેથી વિદ્યાર્થીનાં શરીર, બુદ્ધિ તથા હૃદયની દ્રાવ્યશક્તિની ખીલવણી થતી નથી, કારણકે નીચે જણાવેલી બાબતોની પરીક્ષા થતી નથી, તેમજ પરીક્ષા વખતે તે બાબતો કેવા પ્રકારની છે તે ઉપર કંઈ લક્ષ્ય પણ આપતું નથી, પણ જેમ બને તેમ બાળકના મગજમાં વધારે જ્ઞાન ભરવું એવી સાધારણ ઇચ્છા માલુમ પડે છે.

વિદ્યાર્થીઓનું શરીર દુર્બલ, મુદ્દ અને સદનરીક્ષતાના ગુણવાળું હોવું જોઈએ. તેની બુદ્ધિ તીવ્ર અને તર્કસિદ્ધ હોવી જોઈએ. તેનું માનસ વૈજ્ઞાનિક હોવું જોઈએ. તેનું હૃદય હુકાળું અને વિશાળ હોવું જોઈએ. વળી તેની વૃત્તિ પારમાર્થિક હોવી જોઈએ અને તેની સાથે તે ધાર્મિક પણ હોવી જોઈએ. વળી તેનામાં નાગરિકતાની લાગણી હોવા ઉપરાંત માનુષ્ય લાવ પણ હોવા જોઈએ. તેની કલ્પના પવિત્ર હોવી જોઈએ. વળી તેની સર્ગકશક્તિનો વિકાસ થવો જોઈએ, કારણકે નૈમર્ગિક વૃત્તિ વિના કંઈ પણ

નવું ઉત્પાદન થઈ શકતું નથી. આ ઉપરાંત તેનામાં પોતાનું સ્વતંત્ર ગુજરાન કરવાની શક્તિ તો હોવી જોઈએ. વળી સ્વચ્છતા, સમાજસેવા, સ્વતંત્ર મનન, અહિંસા જેવા ગુણ આવે એવી તાલીમ તેને આપવી જોઈએ. આ આવતો એવી છે કે જે હાલમાં સેવામાં આવતી પરીક્ષાની મર્યાદામાં આવી શકતી નથી. વિદ્યાર્થીની યોજના કે તર્કની શક્તિનો કેટલો વિકાસ થયો છે તે જાણવાનું સાધન પરીક્ષક પાસે હોતું નથી. વળી તેનામાં દીક્ષા, સોશ, દયા, સેવાભાવ, આગ્રહ, કર્તવ્યની સાગણી વગેરે નીતિના ગુણ કેટલા પ્રમાણમાં છે તે પરીક્ષક જાણી શકતો નથી. શ્રદ્ધાવિકાસના ક્ષેત્રમાં પણ તેની કલ્પના કે વિવેકશક્તિ કેવા પ્રકારની છે તે પરીક્ષકની દ્રષ્ટિ-મર્યાદામાં આવતી નથી. મુખ્યત્વે યાદદારતીની કસોટીના સવાલના ઉત્તર વિદ્યાર્થીને આપવાના હોય છે, તેથી તે પરીક્ષા વખતે ઘણી તરફી લઈને જોખી કાઢે છે. પરીક્ષા પુરતીજ તેની તૈયારી હોવાથી તે બાબત થોડોકજ વખત તેને યાદ રહે છે, એટલે પરીક્ષા પછી તે તરત ભૂલી જાય છે. આ કારણને લીધે શિક્ષણના મંરકાર તેના મનમાં જાણી રહેતા નથી. વળી આવી જોખણપટ્ટીને લીધે તેને જાણીતર ઉપર કંટાળો આવે છે અને પછી તે એપટીનો દરો દુઃખન બને છે. પરીક્ષાને લીધે જોખણપટ્ટી વધે છે અને તેની સાથે તેમનાં શરીર નિર્માલ્ય બની જાય છે. તેમનો જીરસો અને જળ કમી થાય છે. તેમની સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિનો દ્વાસ થાય છે. તેમની કલ્પનાશક્તિ કુદિત થાય છે. તેમની સાગણીનો સદુપયોગ થતો નથી. તેમનું હૃદય સંકુચિત બને છે. વળી તેમના આદિચ્છમાં નીકરતા, ત્યાગવૃત્તિ કે ઉદારતા જેવામાં આવતી નથી.

આવી વસ્તુવિધિ સુધારવામાં મુખ્ય ઉપાય સુવ્યવસ્થિત મંત્રીના શિક્ષણ છે. ન્યાંમુધી શિક્ષકો જાગૃત તૈયારી કરી વિદ્યાર્થીને સારી રીતે જાણાવે તો, ન્યાંમુધી હાલની પરીક્ષાપદ્ધતિ રહેવાનું સખગ કારણ મળી આવે છે. વિદ્યાર્થીઓએ આખા વરસમાં મું જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેની કસોટી પરીક્ષા વડેજ થાય છે; પણ હાલની પરીક્ષાપદ્ધતિની ધણીજ કડવી કિરિયાદો ચારે તરફ સંભળાય છે. વિદ્યાર્થીઓએ જે મોઢે કર્યું હોય, તેનીજ ખાતરી કરવા પુરતા સવાલ પૂછવામાં આવે છે, તેથી પરીક્ષા માટેજ લકીકત જોખી નાખવામાં આવે છે અને પરીક્ષા પુરી થતાંની સાથે તે અંધું ભૂલી જાય છે. આનું કારણ પરીક્ષાની શેઠી તેમજ શિક્ષકના શિક્ષણની પદ્ધતિ જવાબદાર છે. જોખણપટ્ટીને લીધે વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર ઘણી નકામી બાબતનો બોલો પડે છે, તેથી તેને વિચાર કરવાનો અવકાશ

રહેતો નથી. પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીઓ ગોખેલી હકીકત પરીક્ષાના પત્રમાં શું માગ્યું છે તે સમજ્યા વગર પાનેપાન્યં લખી નાખે છે. તેમાં ઘણી બીનજરૂરી બાબતો હોવાથી પરીક્ષકને કંટાળો આવે છે. જો શિક્ષક વિદ્યાર્થીને સારી રીતે શિક્ષણ આપે નહિ તો તે ગોખણપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે તેમાં નવાઇ નથી. વળી જો પરીક્ષક યાદદારતીની કસોટી કરવા પુરતાજ પ્રશ્ન પૂછે, તો તેમાં ને પોતેજ જવાબદાર છે; કારણકે તેથી તે વિદ્યાર્થીઓને ગોખવા માટે એક રીતે ઉત્તેજન આપે છે, માટે તેની પુષ્ટિની કસોટીને લગતા પ્રશ્નો ચૂકવા જોઈએ. આવી રીતની પરીક્ષાપદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવે તો શિક્ષણમાં સારો સુધારો થવાનો સંભવ છે, કારણ કે જેવી રીતની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે તે મુજબ શિક્ષક તેના કામની યોજના રચે છે અને તેથી પછી તે ઉંચા પ્રકારનું કામ કરે છે. ઘણી વખત પરીક્ષક એવા અટપટા સવાલ પૂછે છે કે શિક્ષકની તેમજ વિદ્યાર્થીની મહેનત સફળ થતી નથી. જો પરીક્ષાના પ્રશ્નો બાહ્યોશ વ્યક્તિએ વિચારપૂર્વક કાઢેલા હોય છે, તો તેથી શિક્ષણપદ્ધતિમાં સારો ફેરફાર થાય છે. હવે આ ઉપરથી એમ નિઃસંશય નીત કહી શકાય કે પરીક્ષા શોભ્ય પદ્ધતિથી લેવામાં આવે, તો તે કેળવણીનું અગત્યનું સાધન છે; કારણકે ની પરીક્ષા હોય છે તેવી શિક્ષણપદ્ધતિ યોગ્ય છે.

પરીક્ષાનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓનામાં ફેટલું જ્ઞાન ભરેલું છે તે તપાસવાનો હોય તો ને પ્રમાણે શિક્ષક તેમને તૈયાર કરે છે; પણ જો તેનો ઉદ્દેશ શક્તિનો વિકાસ જોવાનો હોય તો તે મુજબ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ફક્ત યાદશક્તિને લગતાજ પ્રશ્ન પૂછી તેણે ફેટલું જ્ઞાન ગોખેલું છે તે તપાસી જોવામાં આવે તો કેળવણીનો જે હેતુ બાળકની શક્તિઓનો વિકાસ છે એ ફળીભૂત થતો નથી. વિદ્યાર્થીના મગજમાં સમજાવ્યા વગર હાસી હાસીને જ્ઞાન ભરવામાં આવે છે, તેને લીધે તેના મગજ ઉપર વધારે બોજો પડે છે. તેની સાથે તેમને વિષયો રસિક રીતે શીખવવામાં આવતા નથી. આથી કરીને અમુક વિષય ઉપર તેને અણગમો પેદા થાય છે. વળી કેળવણી સંબંધિત અપાતી નહિ હોવાથી વિદ્યાર્થીને કંટાળો આવે છે, તેથી તે શાળા તરફ તિરસ્કાર બતાવે છે. આવી રીતે પરીક્ષા અને શિક્ષણ વચ્ચે અગત્યનો સંબંધ છે, તેથી પરીક્ષામાં જેટલો સુધારો થાય તેટલો સુધારો શિક્ષણમાં થવાની વધી રાખી શકાય. પરીક્ષાની ઉત્તમ પદ્ધતિ ઉપર જ સારી ઉંચા પ્રકારની કેળવણીનો આધાર રહે છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય. વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ ફેટલો અને ફેલો થયો છે

તથા તેની શક્તિનો કેવી જાતનો વિકાસ થયો છે એ જાણવા માટે પરીક્ષાની તો જરૂર છે. પ્રાર્થના પણ જાતની પરીક્ષા વગર ચાલે એમ નથી, પણ સવાસ એ છે કે કેવી જાતની પરીક્ષા લેવી કે જેથી જાળકની શક્તિનો સારો વિકાસ સાધી શકાય અને તેને કમળી બદીઓ માટે ચારે તરફથી જે પોષક ઉકે છે તે દૂર કરી શકાય.

પ્રથમ તો આપણે ત્યાં જે ઘણી પરીક્ષાઓ થાય છે તે લેવી નહિ. જે શિક્ષક પોતાનું કામ સંગીન રીતે કરે છે અને વર્ગમાં તેનું બેસબેસ પુનરાવર્તન કરે છે, તેને દર અઠવાડિયાએ કે મહીને પરીક્ષા લેવાની જરૂર પડતી નથી; પણ તેને નિમ્નશિક્ષક કે ઉચ્ચશિક્ષક પરીક્ષા લેવી જોઈએ. તેને લીધે જ્ઞાન સંગીન અને ચોક્કસ થાય છે અને અભ્યાસમાં શ્રી ક્રયાસ છે તે જાણવામાં આવે છે. તેથી તેમાં કોઈ સુધારો કરવો તે માત્રમ પડે છે. વળી કુંડી પરીક્ષા વારંવાર લેવાથી વધારે ફાયદો થાય છે. તેમાં જ્યાં જ્યાં એકાદ શબ્દનો હોય છે, જાનતી ખરી કસોટી માટે પહેલથી ખબર આપવા સિવાય પરીક્ષા લેવાથી વિદ્યાર્થી તેના દરેકજગ્યા અભ્યાસ ઉપર સાકે ધ્યાન આપે છે. શિક્ષકોએ જે જવાબપત્ર તપાસવા દેવા તેમાં બતાવેલી ભૂતની ચર્ચા વર્ગમાં અવરજવ થવી જોઈએ; અને વિદ્યાર્થીઓએ તે ભૂલો કાઢી સુધારવી જોઈએ, કે નહીં ખીલ પરીક્ષામાં તેવી ભૂલો થાય નહિ, વળી શિક્ષક પોતાના જવાબ નમુના તરીકે વિદ્યાર્થીઓ આગળ વાંચી બતાવવા કે જેથી તેમને સારો કામ થાય. કામમાં પ્રાયગિક કાળમાં તેમજ ગિરજા સ્થાપના વિદ્યાર્થીઓની કૌશલ પરીક્ષા વિશેષ થાય છે તે હીક નથી; કારણકે નાનાં જાણકારને સજવાનું કામ થોડું આવડું જોઈએ. તેમની ઘણી ખરી પરીક્ષા મોટેથી લેવી જોઈએ જે શિક્ષક તેના વિષયનું વાંચાર પુનરાવર્તન કરે છે તે પરીક્ષાની જરૂર પડતી નથી એ ! જામન તેજે બહુજરૂર વાદ મળવા જેવી છે.

પ્રથમ ત્રણ આખાં પુસ્તકમાંથી કાલના જોઈએ; એકદમ બાજમાંથી સવાસ કાલમાંથી જે વિદ્યાર્થીઓએ તે વિષયના બાજનો અભ્યાસ કર્યો હોય છે તેને ફાયદો થાય છે અને કલમ જઈ વિદ્યાર્થીએ માંદગી કે બીજા કંઈ કારણસર એ બાજ પાંચો ન દેવા તે તેને એકપાત્ર થાય છે. આખા પુસ્તકમાંથી અમલની જાળનો સજવા પ્રશ્ન કાલના જોઈએ.

સવાસ જ્યાં વિદ્યાર્થીની એક મદખી કસોટી થાય તેમાં તેના જોઈએ નહિ, પણ તેમાં કેટલાક સવાસ જુલિયાણી વિદ્યાર્થીઓ માટે

હોવા જોઈએ, ઘોડાકે સાધારણ બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓને અનુકૂળ પડે તેવા અને બાકીના હલકી બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ પછી લખી શકે તેવા હોવા જોઈએ. વળી તે બહુ સહેલા કે અઘરા હોવા જોઈએ નહિ. વળી તેમને અમુક નક્કી કરેલા બધાજ સવાલ લખવાની ફરજ પાડવી નહિ, પણ તેમને પસંદગી કરવા માટે વધારાના સવાલ દાદી તેમથી અમુક સંખ્યાના જવાબ લખવાના છે એમ નક્કી કરવું; પણ તેમાં કેટલાક અગત્યના સવાલ બધા માટે ફરજિયાત ગુણવત્તામાં આવે તો તેમાં વાંધો નથી. કેટલીક વખત પરીક્ષક ઘણા લાંબો પ્રશ્ન પત્ર કાઢે છે, તેમાં વિદ્યાર્થીઓને કેટલું લખવું પડશે તેનો અંદાજ તેણે પ્રથમથી કાઢવો જોઈએ. કેટલાક પરીક્ષક ગણિતના દાખલા પોતે પ્રથમ ગણી જાય છે અને તે ઉપરથી તેનો વખત નક્કી કરે છે. લાખા સવાલ હોય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ નકામું લખી નાખે છે, અને તેમને બીજા સવાલના જવાબ લખવાનો વખત રહેતો નથી. વિદ્યાર્થીને પરીક્ષકનો અમુક સવાલ પૂછવાનો શો હેતુ છે તે સમજાવતું નથી. માગેલી જાણના સ્પષ્ટ લાભમાં જણાવેલી હોવી જોઈએ. પ્રશ્નપત્રમાં કંઈ પણ ભૂત હોવી જોઈએ નહિ. જ્યારે સવાલમાં ભૂતો હોય છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ગભરાય છે અને તેથી કંઈકને બદલે કંઈક લખી નાખે છે અને બીધે તેમનો કેટલાક વખત નકામો જાય છે. વિદ્યાર્થીઓને કેટલું લખવું પડે તે જણાવવા માટે કદી સવાલ કાઢવા નહિ. પરીક્ષા તો તેમને શું આવડે છે તે જણાવવા માટેજ હોય છે. વળી કોઈ કોઈ વખત પરીક્ષક પોતાની પંક્તિમાં જવાબવા અઘરા સવાલ કાઢે છે તેથી વિદ્યાર્થીઓને ભારે તુકાન થવાનો મંત્રવ રહે છે; કારણકે તેમને જે આવડતું હોય છે, તે જાણત તેઓ લખી શકતા નથી. વળી વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન અઘરા પડે છે, ત્યારે પરીક્ષક રહેમ નજર રાખી જવાબો તપાસે છે; એટલે ગમે તેમ ગાર્ડ આપવાથી તેમના જાનની ખરી કસોટી થતી નથી. જે શિક્ષણશૈલી સુધારવા માટે નવીન જાતના પ્રશ્નો મૂકવાની જરૂર હોય તો તેમાં એકદમ ફેરફાર કરવો નહિ. ધીમે ધીમે તેમાં નવી જાતના સવાલ દાખલ કરવા જોઈએ. એકદમ ફેરફાર કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને ઘણું ખમવું પડે છે, કારણકે અપરિચિત શૈલીને લીધે તેઓ ખરાબ લખી શકતા નથી. પ્રશ્નપત્ર કાઢતી વખતે પરીક્ષકે બહુ ઉંચો આદર્શ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ નહિ. ઉંચા આદર્શની સાથે સાધારણ પંક્તિના વિદ્યાર્થીઓની શક્તિનો પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે. વળી છોકરાઓ વધારે નાપામ થાય, એ હેતુને અનુસરી પ્રશ્નપત્ર કદી કાઢવો નહિ. ફક્ત યાદદારતીને લગતા પ્રશ્નો પૂછવા એ એક

બૂત છે. કાર્યકારણને લગતા તથા વિદ્યાર્થીની સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ કેળવાએલી છે કે કેમ તે જાણવા શુદ્ધિની કસોટીના પ્રશ્ન પૂછવાની જરૂર છે.

છેલ્લા થોડા વખતમાં પરીક્ષાની પદ્ધતિમાં ફેરલાક સુધારા કરવામાં આવ્યા છે. હાલમાં લેવામાં આવતી પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનની એકમરૂપી કસોટી થતી નથી. એકજ જવાબપત્રના માર્ક લુદા લુદા પરીક્ષકે વધારે આજ્ઞા આપે છે. એક વિદ્યાર્થીના બ્રજોળના જવાબમાં એક પરીક્ષક ૫૦ માર્ક આપે છે, તો બીજો ૬૦, ત્રીજો ૪૦ અને ચોથો ૩૦ માર્ક આપે છે. વળી પરીક્ષકના તે વખતના માનસ પ્રમાણે જવાબના માર્ક મૂકવામાં આવે છે. જે ને ખૂશગિમજમાં હોય છે તો વિદ્યાર્થીને મારા માર્ક મળે છે, જે ન વિરાગેલો હોય છે, તો ઘણા માર્ક કાપી નાખે છે. વળી ઘણી વખત ઘણા જવાબપત્રો તપાસવાને લીધે પાસ થવાને લાયક વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ થાય છે. આ કારણોને લઈને વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિનું ચોખ્ખું શાસ્ત્રીય માગ કાઢવાને માટે હમણે વિદ્યાર્થીઓના જવાબ ઉપરથી અમુક ઉગરના વિદ્યાર્થીને કયા સવાલ પૂછવા જોઈએ તેનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. આકબરની રાજ્યનીતિનું વર્ણન કરો. દિલ્હીનાની આબોદયા વિશે જે જાણુતા હો તે લખો. આવા સવાલ નિર્બંધરૂપે છે. હાલના એક કક્ષાકમાં ત્રમું કે આર સવાલ પૂછવામાં આવે છે, પણ નવી પદ્ધતિમાં તેટલા સમયમાં દોઢસોએક સવાલ પૂછવામાં આવે છે. ને સવાલ કુંસ હોય છે, અને તેને જવાબ એક શબ્દથી કે મિલ્કથી આપવાનો હોય છે. તેવા ફેરલાક પ્રશ્નો નમુનારૂપે આપ્યા છે:—

- (૧) એક છોકરો પોતાને મેટ્રી નિસાજમાં દસ મિનિટમાં જાય છે. તેનો નાનો ભાઈ પણ દસ મિનિટમાં જાય છે. તે જો સાથે જાય તો કેટલો વખત વાગે ?
- (૨) નીચેના છંદમાં જે ખર્ક કે ખાટું હોય તે જવાબોનું-ઉત્તરોમાં તાપ પડે છે. સૂર્ય સાંજે જાય છે. નદીઓ પર્યંત ઉપર વહે છે.
- (૩) નીચેના કયા મદીનામાં મંચી વધારે ટાઢ વાય છે ? કારતક, અષાઢ, પોષ, કાર્તિક, મ ગરર.
- (૪) જગનો, દુઢનો, દરનો, અને ખીવનો, એ શબ્દોથી ઉત્પટા અર્થના શબ્દો લખો.

(૫) શાંતિ, કાંતિ કરતાં મોટો છે પણ જગન કરતાં તે નાનો છે, તો સૌથી મોટું કોણ ?

(૬) કઈ સંખ્યા ૧૨ પહેલાં એક સંખ્યા છેડીને આવે છે ?

(૭) નીચે, લાવો, ચોપડી, અને પહેલું, એ શબ્દો વાક્યોમાં વાપરો.

(૮) પાંદડાં ગણ પડ્યાં છે ખરી, એ વાક્ય બરાબર ગોઠવો.

(૯) એક કુટુંબમાં પ્રભુ બેન છે. તેમાંની દરેકને એક ભાઈ છે; તો કુટુંબમાં અંધાં ગણીને કેટલા બાળકો છે ?

(૧૦) તમારી બાના ભાઈનો છોકરો તમારો શો સગો થાય ?

(૧૧) (ક) હિંદુસ્તાનનો ઉગ્મામાં ઉગ્મો પર્વત કયો છે ?

(લ) હિંદુઓની સૌથી પવિત્ર નદી કઈ છે ?

(મ) હિંદમાં વધારેમાં વધારે ફેરાસીન કયાં નીકળે છે ?

(ચ) કયે ખંદરેથી વિલાપત વધારે પડુ જાય છે ?

(વ) પાણીપતનું ત્રીજું સુદ કયારે થયું હતું ?

(ઙ) ક્રિસ્તાબ્દમાં મીઠી વધારે કાપડ કયાં બને છે ?

(૧૨) ૧ કરાચી ... () તાપી

૨ આગ્રા ... () નર્મદા

૩ ભરૂચ ... () જમના

૪ સુરત ... () ગિધી

આ સવાલમાં જે નદી ઉપર શહેર આવ્યું હોય તેનું નામ ખાલી જગ્યામાં મૂકવાનું છે.

કેટલાક સપાલ યાદવસ્તીની કસોડીના હોય છે અને કેટલાક બુદ્ધિની કસોડીના હોય છે. ઉપર જણાવેલા દુકા જવાબ એકસરખી રીતે જલદીથી તપાસી શકાય છે. તેમાં અમુક ચોકસ બાબતજ માગવામાં આવેલી છે, તેથી વિદ્યાર્થીને થુંસવાઈ જવાનો સંભવ નથી. વળી તેને લીધે વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિશક્તિનું માપ તેમજ તેના અભ્યાસમાં કેટલી પ્રગતિ થઈ છે તે બરાબર જાણી શકાય છે.

ક્રીમથી દમણગંગા

(સુરત જિલ્લાનો દરીઆકિનારો)

ઉત્તરમાં ક્રીમ નદી અને દક્ષિણમાં દમણગંગા સુરત જિલ્લાની કુદરતી મર્યાદા બાંધે છે. આ બે નદીઓની વચ્ચે આવેલો આ જિલ્લાનો પશ્ચિમ ભાગના આખા પ્રદેશને દરીઆનો લાભ મળે છે. આ કિનારા પર ઘણાં બંદરો આવેલાં છે અને તેમના સંબંધી ક્રેટલીક દટીકત બાણુવા જેવી છે.

ક્રીમ નદીથી દક્ષિણ તરફ દરીઆકિનારે ચાલીએ તો સેના નદી દરીઆને મળતી જણાય છે. આ જાણની એક બાબુએ લગવા અને બીજી બાબુએ ઢાંડી નામનાં બંદરો આવેલાં છે.

લગવાઢાંડીથી દરરોજ એક વહાણ ધોધા તરફ રવાના થાય છે અને ધણાં માણસો સુરતથી ધોધા દરીઆ રસ્તે જાય છે. વહાણમાં એક માણસનું લાકું દોઢથી બે રૂપીઆ આપવું પડે છે.

ઢાંડીથી આગળ વધીએ એટલે તે નાની ખાડી વટાવ્યા બાદ મુંવાળી બંદર આવે છે. જુના વખતમાં આ સ્થળે ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કંપનીનાં મોટાં વહાણો આવીને અટકતાં અને ત્યાંથી નાની હોડીઓદારા માલ સુરતના બંદરે મોકલવામાં આવતો.

અંગ્રેજ શેઠોને હિંદુસ્તાનમાં જહાંગીર બાદશાહે વેપાર કરવાનો પરવાનો આપ્યો ત્યારે પશ્ચિમ તરફના દરીઆમાં પોર્ટુગીઝોની સત્તા પ્રથમ હોવાથી પોર્ટુગીઝો અંગ્રેજોનાં વહાણોને આવવા દેતા ન હતા, તેથી કૃષ્ણ બેરટની સરકારી નીચે મુંવાળી આગળ મોટી લગઈધઈ દની અને અંગ્રેજોની જીવ ધઈ હતી. આ લગઈનાં ચિહ્નો અદ્યારે પણ ક્રેટલીક કબરો ઉપરથી જોઈ શકાય છે. હાલમાં મુંવાળીમાં મુખ્યત્વે પારસી શેઠોની વસતી માન્ય પડે છે.

મુંવાળીની નજીકમાં દંડુરાનું દવા ખાવાનું સ્થળ આવેલું છે. આ જગ્યાએ એક અંગ્રેજ અમલદાર વોક્સ સાહેબનો દંડરો બાંધવામાં આવેલો છે તેથી આ સ્થળને દંડરા કહેવામાં આવે છે. આ ગામનું ખંડ નામ દઉ છે. તાપી નદી આ જગ્યાએ દરીઆને મળે છે. અહીંનાં દવાખાણી ધણાં સારાં ગણાય છે અને ખામ કરીને ઊનાળામાં ઘણા શેઠ આ જગ્યાએ દવા ખાવા જાય છે.

મુરતથી આ રથજ ૧૯ માઇલ દૂર છે, પણ જવાબાવવાને મોટરોની સારી સગવડ મળી શકે છે. હજારમાં હિંદુઓ, પારસીઓ અને મુસલમાનો માટે આરોગ્યગૃહો બાંધવામાં આવેલાં છે.

હજારથી તાપીના દક્ષિણ કાંઠે હૂમસનું બંદર આવેલું છે. મુરતથી આ રથજ ૧૧ માઇલ દૂર થાય છે. હૂમરા અને બીમપોર નામના બે નાનાં ગામડાંઓની વચ્ચે પુષ્કળ બંગલાઓ બાંધવામાં આવેલા છે, અને ઉનાળાની મોસમમાં ઘણાં માણસો ત્યાં લવા ખાવા જાય છે. બીમપોર આગળ મીંઢાળા નદી દરીઆને મળે છે. આ રથજે પણ મધ્યમ વર્ગના માણસો માટે આરોગ્યગૃહો બાંધવામાં આવેલાં છે. હજાર કરતાં ભરતીનાં પાણી દરી વળતાં હોવાથી ત્યાંના કરતાં હૂમસમાં રહેવું વધારે અનુકૂળતાવાળું છે, જોકે હજારના લવાપાણી હૂમસના કરતાં વધારે વખણાય છે.

દરીઆકિનારે આગળ વધીએ તો પૂર્ણાનું બારું છોડ્યા બાદ જલાલપુર તાલુકામાં અમલદારના વખતમાં ઐતિહાસિક ખ્યાતિ પામેલું ઢાંડી અને તેની પાસે કરાડી, મટવાડ, વગેરે ગામડાંઓ આવે છે.

ઢાંડીમાં આગણી બીબીની એક કબર છે. કહેવાય છે કે શિઆ ઘોઘાડાઓના ધર્મગુરુના માર્ગે અને તેમની બહેન હજ કરવા ગમેલાં. પાછા આવતા નેઓ તે વડાનુંમાં બેઠાં હતાં તે રૂબી ગયું અને બન્ને મરણ પામી કિનારા પર તણાઈ આવ્યાં. આ બન્નેને અત્રે દફનાવવામાં આવ્યા છે. તેમના મંત્રોની અનેક દંતકથાઓ કહેવામાં આવે છે. ઘણા વડાઓ અત્રે અત્રા નિમિત્તે આવે છે.

ઢાંડીની આસપાસનો પ્રદેશ ક્ષુદ્રપ જનાવવા સીક્કિર્ડ નામના બારું, પ્રયાગ કરસે પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી શકી ન હતી. અહીં અત્રા પણ આ બાજુ જિલ્લામાં સૌથી ઉત્તમ પ્રકારના ગણાય છે.

દરીથી આગળ જતાં અંબિકા નદી ઝોળાંબીને આગળ વધીએ તો પ્રસમખાડીના નાકા પર ઘરાસણાના મીઠાના અગર આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ચૌરંગાના મુખની નજીક વલસાડ રોડનથી ત્રણ માઇલ દૂર તીથળનું ગામડું આવે છે. આ રથજે કરવા માટે દરીઆનો સગમળ ત્રણ માઇલ મુધીનો કિનારો ઘણો અનુકૂળ અને આકર્ષક, જણાય છે. આ ભાગને ચોપાટીના નામથી ઝોળાવવામાં આવે છે. તીથળમાં થોડા બંગલાઓ બાંધવામાં આવેલા છે અને સીઝનમાં લાડે જોડતા હોય તો મળી શકે છે.

તીથળથી આગળ વધીએ તો હાફુસ કેરીના પાક માટે પ્રખ્યાત થએલો પાર નદીનો પ્રદેશ આવે છે. સ્થંથી આગળ વધતાં પારસીઓનું તીર્થક્ષેત્ર ઉદ્યાન અને પછી દમણમંગા ઉપર આવેલું પોર્ટુગીઝોનું દમણ આવે છે. અત્રે ગુજરાતની મર્યાદા પૂરી થાય છે.

આ આખા દરીઆ કિનારાના પ્રદેશમાં મુખ્યત્વે તળપદા દોળી લોકોની, ખારવાઓની તથા માછી લોકોની વસ્તી નગર પડે છે. સ્વચ્છતા અને સુધડતામાં તેઓનો નંખર પ્રમાણમાં ઉચો આવે છતાં દારૂ અને તારીનાં પીણાઓની બદી તેમનામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં નગર પડે છે અને કદાચ આ બાબતમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં તેમનો નંખર ઉચો આવે.

કિનારાઓનાં શામણોમાં પારસી લોકોની વસ્તી પણ અમલ ધણી પ્રમાણમાં હતી. હાલમાં તે ઓછી થતી જાય છે.

કિનારાના પ્રદેશમાં ખેતી નહિ જેવીજ થાય છે. લોકો મુખ્યત્વે ખસામીઓનો માંછમાં પકડવાનો અથવા દરીઆઈ સફરો કરવાનો અને વહાણવટાનો ધંધો કરે છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી
સીનીઅર આસી. ટે. એ. ઇ. મુરત.

બાલમંદિર, મોમ્બાસા (પૂર્વ આફ્રિકા)

ગળથી છ વર્ષ મુઝીનાં બાળકો મારેની નસરી રફલ મોમ્બાસાના પ્રખ્યાત શેઠ. નાનડખાઈ કાળોદાસ મદેનાને હસ્તક તા-૬-૯-૩૪ ના રાજ ખુદશી મકવામાં આવી હતી. શાળાના પ્રેસિડન્ટ શ્રીયુત એ. બી. પરેલે પ્રમંથને અનુમતી નીચે પ્રમાણે બાળક આપું હતું.

શેઠ નાનડખાઈ જદુ સુપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ છે એટલે તેમની ઓળખાણ આપવી એ જીતજીકરી છે છતાં તેઓશ્રીમાં જે એ મોટા સદગુણો છે તેનો નિર્દેશ કરી તો તે અસ્થાને શબ્દો નહિ. તેઓશ્રી અર્દોની તેમજ હિંદુસ્તાનની રેખાવર્ણીરૂપક પ્રગતિમાં જદુ રસ લે છે અને બીજું આવી મંદ્યાઓનો નાણાની ન્યારે વ્યારે જરૂર પડે છે તે વખતે તેઓ નાણાની મદદ કરવામાં કદી પામ્યું પેલાનો ઉદાર સ્વભાવ જાતબા પિના રહેતા નથી. તેમ કરીને તેઓએ પૂર્વ આફ્રિકાના સંભાષિત ધનાદય મુદરધાનો

ચોતાનો દાખવો ખેસાડ્યો છે અને જે સમાજને પ્રતાપે તેઓ લક્ષ્મીપુત્ર બન્યા છે તે સમાજનું ઋણુ અદા કરવાની તેમની એક દરજ્જ છે એ પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યું છે.

બાલમંદિર ખોલવાનો પ્રસંગ આ દેશની હિંદીઓની કેળવણીની પ્રગતિમાં એક અખતસરૂપ છે. બાળકોને છેલ્લામાં છેલ્લી દબની કેળવણી આપવી એ ત્યાંની હિંદી વસ્તીની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે છે. તે ઉપરાંત વસ્તીનો કેળવણી ઉપર કેટલો બધો પ્રેમ છે તે પણ સિદ્ધ કરી બતાવે છે. સને ૧૯૩૩ના ત્યાંના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે પણ ત્યાંની હિંદી વસ્તીની કેળવણીની ધગસની પ્રશંસા કરી છે. આ શાળા ખોલવાનું સાહસ એક ખાનગી પ્રયત્ન છે અને તે ઘણા મુશ્કેલીલય્યા સંજોગોમાં પણ ખોલવામાં આવી છે. શાળાને માસિક ૪૦૦ શિર્લોગનું ખર્ચ થશે, અને તે સૂઝી અમને થોડી ઘણી ચિંતા છે, અમને આશા અને શ્રદ્ધા છે કે તે ખર્ચની રકમ અમને આવી મળશે. શાળામાં તમામ બાળકોને દાખલ કરવામાં આવશે અને રંગબેદ કે ધર્મબેદ બીજકુલ રાખવામાં આવશે નહિ.

જેઠ તાનજીમાઈના અથાગ શ્રમ અને પ્રયત્ને આ શાળા ખોલવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે, અને ખાસ તેમની આર્થિક મદદ વિના અને તેમના પ્રોત્સાહન વિના શાળા ચાલી પણ ન શકે.

શાળાના માનદ મેકેટરી ડૉ. રોડે રિપોર્ટ વાંચતાં જણાવ્યું હતું કે શાળાનો ઇનિહાર અત્રે આપું તો તે અરથાને ગણાશે નહિ.

હિંદી કન્યાઓ માટેની શાળાનું મકાન જે અહોંથી થોડે દૂર ખાંધ-ધામા આવ્યું છે તે મકાનની હું અને મારા મિત્ર રા. એ. બી. પટેલ જાગે પ્રશંસા કરતા હતા તે વખતે અમને એવો વિચાર સૂઝી આવ્યો હતો કે, હવે એવો સમય આવી પહોંચ્યો છે કે હિંદી વસ્તીનાં નાનાં બાળકો એટલે ત્રણથી છ વર્ષ સુધીનાં બાળકોની કેળવણી માટે કંઈક પ્રગતિ કરવાની જરૂર છે એથી કિન્ડરગાર્ટન કે મોન્ટેસોરી શાળા ખોલવાનો વિચાર અમારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો; અને તે વખતથી તે યોજનાને અમલમાં મૂકવાનો નિશ્ચય થયો. અમોએ આ સંબંધી અમારા મિત્રોમાં વાતચીત ચલાવી અને તે બાબતમાં બને તેટલી મદદ આપવાનો અમારો મિત્રોએ વચન પણ આપ્યાં, આ સમયે રા. સોમેશ્વર. જ્યેષ્ઠભાઈ જોષી (મુખ્ય ઇલાકાની કેળવણીખાતાના નોકર જેમની નોકરી દશવર્ષ પર હાલોદ લીજ શાળામાંથી કેનીયા સરકારને હિંદીની આપવામાં આવી હતી,

અને હાલ પણ ત્યાંજ છે તે) ઈંગ્લંડથી અત્રે પાછા ફર્યા. આ હેતુ માટે તેઓએ યુરોપની મુસાફરી પણ કરી હતી. તેમણે ત્યાંની પ્રગતિમાં કેળવણીમાં રસ લેતી તમામ વ્યક્તિઓની પાસેથી યુરોપની આધુનિક હેલ્થમાં હેલ્થી બાળકેળવણીની પદ્ધતિઓ વિશે માહિતી મેળવી છે. તેઓએ આ શાળાને પોતાથી અને તેટલા મદદરૂપ થવા વચન આપ્યું છે. વળી દિનારાના પ્રાંતોની શાળાઓના સ્કુલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મિ. ડબ્લ્યુ. એન. ડાહ્લને અમારા આ વિચારને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું છે અને પોતે જો કરી શકે તે સેવા બજાવવા કહ્યું છે. આ પ્રમાણે મિત્રો તરફથી સંપૂર્ણ સહાય મળી એટલે અમે શાળાનું મંડળ સ્થાપ્યું અને શાળાનું તંત્ર તેમને સોંપવામાં આવ્યું.

હિંદી કન્યાઓ માટેની શાળાની કારોબારી સંમિતિએ તેમની પાસેની વધેલી બચત રકમ આ શાળાના ખર્ચને પહોંચી વાળવાને માટે અમને આપી તે અમે ઉપકાર સાથે સ્વીકારી છે.

સહભાગ્યે જુદા જુદા નાગરિકો તરફથી શાળાને નાણાં માટે જોગવાઈ કરી આપવામાં આવી અને શાળાનું કામકાજ ૧૯૩૪ ના જુલાઈમાં શરૂ થયું. જોઈતો સરસામાન તેમજ સાહિત્યો ઈંગ્લંડ તેમજ હિંદુસ્તાનમાંથી મંગાવવામાં આવ્યાં. શાળાનું મકાન બાંધવા માટે યોગ્ય સગવડવાળી જમીન માટે સરકાર સાથે સમિતિ પત્રવ્યવહાર ચલાવે છે. બાળકો ભવિષ્યનાં નાગરિકો છે તેમજ આવતી કાલની મહાન વ્યક્તિઓ છે એટલે તેમનો પિકાસ કોઈ પણ રીતે અગ્રાધિત થવો જોઈએ એ આજની કેળવણીનો સામાન્ય આદર્શ છે. આ આદર્શ કળીશૂત કરવા માટે મકાનમાં તમામ જાતનાં શાસ્ત્રીય સાધનો અવશ્ય હોવાં જોઈએ. આ સંસ્થાને અમારે એક આદર્શ સંસ્થા બનાવવી છે જેથી તે બહારથી આવનારાઓના માનને પાત્ર થાય. અમે તેમ કરવામાં અમારી સઘળી શક્તિનો વ્યય કરીશું. સઘળા નગરજનોનો સહકાર મેળવી તેમજ તેમની આશિય મેળવી આ સંસ્થા એવી બનાવવાનો હિદેશ છે કે તમામ કોમના નગરજનો સંસ્થા માટે મંગરૂની ધરાવતા થાય.

જુદી જુદી વ્યક્તિઓનો ઉપકાર જણાવ્યા બાદ બાપણ પુરૂં થયા પછી શાળાના ઉપપ્રમુખ રા. તૈયબજી આદમજીએ જણાવ્યું હતું કે કોઈ પણ વ્યક્તિનો હેતુ જો સફાગ અને સાચો હોય છે તો પૈસા આપોઆપ આવી મળે છે. આ સંસ્થાને પણ તેવી રીતે પૈસા મળી રહેશે અને

આ સંસ્થા આપણી કેળવણીના કાર્યના અંગ તરીકે રહેશે એમ હજી દર્શાવી હતી.

સંસ્થાના કેળવણીખાતા તરફથી મિ. ડોહ્ટને હિંદી કોમને આવા ઉત્તમ પ્રકારના ખેડેલા સાહસ માટે ધન્યવાદ આપ્યો હતો. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે આવી વ્યવસ્થા શિક્ષણના તેઓ મૂળ પ્રચારક ગણાશે. જ વરસના મારા હિંદીઓ માથના સહવાસ દરમિયાન મને ખાસ જણાઈ આવ્યું છે કે હિંદીઓ તેમનાં બાળકોની કેળવણીમાં બહુ રસ લે છે. મોટાંને કેળવણી આપવી એ તો યોગ્ય છે પણ ભવિષ્યના જીવનની સારી તૈયારી માટે તો નાના બાળકોની કેળવણી એ ખરેખર આવશ્યક પગલું છે, કારણકે એ કેળવણીથીજ ખરું ભવિષ્ય ધરાય છે. મિ. ડોહ્ટને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરની શુભ આશિષ વાચી સંભળાચી જણાવ્યું હતું કે ખાતા તરફથી સંસ્થાને આ બાબતમાં ટેકો મળતો રહેશે. શેઠ નાનજીભાઈએ ઉંચકે જણાવ્યું હતું કે આ પ્રસંગને અત્રે સંસ્થાના કાર્યને દળીમૂત કરવા જેઓ સઘળા પધાર્યા છે તેમનો આભાર માનું છું. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે પાંચ વર્ષ સુધીનાં બાળકો તો ઈશ્વરની નિર્દોષ મૂર્તિઓ છે. તેમની સેવા કરવી તે ઈશ્વરની સેવા કરવા બરાબર છે, અને જે સંસ્થાઓમાં આવાં બાળકો ભણે છે તે સંસ્થાઓ દેવમંદિરો છે. વિશેષમાં તેઓએ જણાવ્યું હતું કે શાળાના સંચાલકોને જમીન મળશે તેજ વખતે તમા ઉપર હું ખોતે સદાન ગંધાવી આપીશ.

મેળાવણીમાં બહેનોએ સારી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. રાષ્ટ્રગીત ગવાયા પછી મેળાવકો વિસર્જન કરવામાં આવ્યો હતો.

[કેનિયા ડેલી મેઈલમાંથી સારાંસ રૂપે અનુવાદ]

મતુભાઈ મહુકચંદ પરીખ બી. એ.

સિનીઅર. આ. ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ.

તરણ શિક્ષકોને

ભાઈઓ, તમે જે ધંધો સ્વીકાર્યો છે તે ઉત્તમ છે, અને દેશસેવાનો છે; પરંતુ જેમ કોઈ પણ ધંધામાં પડતાં પહેલાં તેની તાલીમ લેવી પડે છે, તેમ આ ધંધામાં પણ છે. તમે બધા તે કાર્યને વાસ્તેજ અને આવેલા છો તેથી એ સંગ્રહે બે બોલ અને હેઠવામાં આવે તો અસ્થાને નહિજ ગણાય.

બાળકોને કાર્ય કરે છે. પરિણામે તેઓ પોતે યાદ છે અને તંદુરસ્તી બળાડે છે અને વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને પણ આશ્ચર્ય ચિત્તવાળા બનાવે છે. શિક્ષકના હુકમો હુકમો અને સચોટ નોંધોએ કે જેથી તેની ચોક્કસ અસર થાય. બ્યારે તમે શીખવવાનું કામ કરો ત્યારે બરાબ પાઠવાના નથી; પરંતુ બાળકો સાથે વાત કરતા હો તે રીતે શીખવો, અને ખાસ લક્ષમાં રાખો કે તમે જાણે વર્ગની છેક છેલ્લી હારના છોકરાઓને સંબોધી વાત કરતા હો તેવી બનથી કામ ચાર કરો કે જેથી આખા વર્ગનું ધ્યાન તમારા તરફ આકર્ષાઈ રહે.

૬ પ્રશ્નો. —

પ્રશ્ન એ મનનું હજ છે. શિક્ષક પ્રશ્નો વડેજ બાળકો શું જાણે છે તે સમજ લે છે; કારણકે તેમ કાર્ય સિવાય તે તેમને નવું જ્ઞાન આપી શકે નહિ. શિક્ષક આ કાર્ય બરાબર કરી શકે તે માટે સૌથી અગત્યની બાબત તે છે કે શિક્ષકને પોતાના શીખવવાના વિષયનું સાફ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. શીખવતી વખતે વિષયનું પુસ્તક તેના મેજ ઉપર ઉઘાડું હોય તેમા કંઈ દરકત નથી. જરૂર પડ્યે તે પોતાના બાપણ દરમિયાન તેના ઉપયોગ કરી શકે છે અને પાઠને નીરસ થતા અટકાવી શકે છે.

૨. પ્રશ્નો હુકમ અને જેનો જવાબ એકજ હોય તેવા પુછાવા જોઈએ. શિક્ષકના અચોક્કસ પ્રશ્નો બાળકને ગુંચવી નાખે છે. દેટલાક શિક્ષકો બાળકને પ્રથમ ઉભો કરી પછી તેને પ્રશ્ન પૂછે છે. આ પદ્ધતિ ખોટી છે. પ્રશ્ન આખા વર્ગને પુછાવો જોઈએ અને જે બાળકો જવાબ આપવાનાં હોય તેમને પોતાનો હાથ ઉઘો કરવા કહેવું જોઈએ અને ત્યારબાદ હાથ ઉઘો કરનાર છોકરાઓ પૈકી એકની પાસે જવાબ માગવો જોઈએ.

૩. બાળકો છોકરાઓ હાથ ઉઘા ન કરે તોપણ તેને શિક્ષક જરૂર પડ્યે પ્રશ્ન પૂછી શકે છે. આ રીતે વર્ગના દરેક છોકરાને પ્રશ્નો જવાબ સોંપી દાઢવાની પ્રવૃત્તિ કરવાની તે પ્રેરણા કરી શકે છે. બાલિકા પ્રશ્નો કે જેના જવાબો માત્ર હા કે નાથી આપી શકાય તેવા પ્રશ્નો એકંદર રીતે પસંદ કરવા ચોક્કસ નથી.

૭ ઉત્તરો. —

પ્રશ્નો વિશે આપણે વાત કરી એટલે ઉત્તરો વિશે પણ કંઈક બોજાવું થયે છે. વિદ્યાર્થીઓ શીખવવાનો વિષય બરાબર સમજવા જતપહેલે કે કેમ તેની શિક્ષક ખાતરી કરવીજ જોઈએ, અને એની પરીક્ષા એજ કે વિદ્યાર્થી

ચીજોને પૂછેલા પ્રશ્નોમાંથી-લગભગ ૭૫ ટકા જેટલા પ્રશ્નોના જવાબો સતોપંકારક મળવા લેઈએ. આખો વર્ગ આંબળી શકે તેવી રીતે જવાબ આપવાની દરેક વિદ્યાર્થીની ફરજ છે એ જાણત વિદ્યાર્થીના મન ઉપર ખાસ દસાવવી લેઈએ.

૨. ઉત્તરો મેળવવામાં શિક્ષકે એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે અને તે એ કે બાળકોને વિચાર કરવાને પુરતો સમય મળવો લેઈએ. કેટલાક શિક્ષકો ઉત્તરો મેળવવામાં અધીર હોય છે. તેમણે ખાસ સમજવું લેઈએ, કે પ્રશ્નો જવાબ તેમના પોતાના મગજમાં તૈયાર હોય છે પણ બાળકોને તો તે સોધી દાઢવાને હોય છે. વળી કેટલીક વાર શિક્ષકો પોતાની ધારણા પ્રમાણે જવાબ ન મળે તો સ્વીકારતા નથી. આ બરાબર નથી. શિક્ષકે બાળકોના અપૂર્ણ જવાબો હોય તે પણ સ્વીકારી લેવા લેઈએ અને ત્યારબાદ તેણે તે વિદ્યાર્થીની ‘અથવા આખા વર્ગની મદદથી એ અપૂર્ણ જવાબોને પૂર્ણ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો લેઈએ.

૮ ઠાણું પાટીઉં. —

કાળા પાટીઆને શિક્ષકના એક અતિ ઉપયોગી મિત્રની ઉપમા આપીએ તો ખોટું નહિ ગણાય; પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં શિક્ષકે વિવેક-શક્તિ વાપરવાની છે. ટુંકી નજરવાળા છોકરાઓને પાટીઆની નજીક બેસાડવા લેઈએ. પાટીઆ ઉપરના ચક્ષુરો એટલા મોટા હોવા લેઈએ કે સામાન્ય દષ્ટિવાળાઓ તે સહેલાઈથી પાંચી શકે.

૨. કાળું પાટીઉં હંમેશાં રવચ રાખવાનું છે; અને ત્યારે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવાનો આવે ત્યારે તેના ઉપરનું લખાણ ટુંકું અને મુદ્દાસર હોવું લેઈએ. કેટલીક વાર પાટીઆ ઉપરનું લખાણ બેદરકારીથી ભૂંસવા-થી અસ્પષ્ટ વંચાયા કરે છે અને આવો દેખાવ વર્ગની સમક્ષ આપો વખત રહે છે એ ખોટું છે. દરેક પાટીને અને શિક્ષકે પાટીઉં સાફ કરી દેવું લેઈએ કે બીજા પાટ વખતે તેનો ઉપયોગ સહેલાઈથી કરી શકાય.

૩. દરેક વિષયમાં પાટીઆનો ઉપયોગ થઈ શકે. વાચનના વિષયમાં તેના ઉપર અપરા રાખેલી નોંધ થઈ શકે. ખૂબીયત અને ઇતિહાસના પાઠોમાં મુદ્દાઓ પાટીઆ ઉપર લખાવા લેઈએ. નકશાઓનાં બોખાં અને પાટીને ઉપયોગી રેખાચિત્રો પણ શિક્ષક અને તો તેના ઉપર દોરી શકે છે. ગણિતના વિષયમાં તો તેના ઉપયોગ વિષે જેટલું લખાએ તેટલું આપું છે. પાટીઉં સાફ કરવાને એક સારો પ્રયત્નો કરેલા હંમેશાં તૈયાર હોવાનું લેઈએ. ચીકની લાકડી વડે લખનાં સંભાળ રાખવાની છે કે તે બાગી મધ્ય નહિ અથવા પાટીઆ ઉપર લખતી વેળા અવાજ થાય નહિ.

૬ પાઠની નોંધ. —

દરેક શિક્ષકે શીખવતાં પહેલાં પોતે શું શીખવવા માગે છે તેની નોંધ તૈયાર કરવી જોઈએ. જેથી શીખવતી વખતે શી મુશ્કેલીઓ આવશે અને તેમને કેવી રીતે દૂર કરી શકાશે તેની તેને સમજ પડે. ઘણી વાર શિક્ષક જે શીખવવાની બાબત હોય તેના કરતા આડકતરી બીજી બાબતો ઉપરજ મુકેજ વખતનો વ્યય કરે છે, જેથી અગત્યની બાબત શીખવવી પાકી રહી નથી. પાઠની નોંધ તૈયાર કરવાથી આગ થતું ચાલે છે.

૨. લાંબી અને કંટાળાજનક નોંધો પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. મુદ્દા-સર ફુંકી નોંધો શિક્ષકને પાઠમાં સારા ભોગીઆની ગરજ આપે છે.

૧૦ વિદ્યાર્થીઓએ કરેલી નોંધ. —

વર્ગના ઝોરડામાં શિક્ષકનું સૌથી ઓછું ધ્યાન ખેંચનારી કાંઈ વસ્તુ હોય તો તે છોકરાઓની પોતાની નોટબુકો છે. તેમનું લખાણ પેન્સિલ-થી લખાયેલું, છેદછાકવાળું અને તદ્દન અરપથ હોય છે. જોડણીની અશુદ્ધિનું તો તેમાં પૂછ્યાનુજ હોતું નથી. ભાઈઓ, તમેજ કહો કે આવી નોટબુકો વિદ્યાર્થીઓને પોતાને કેવી રીતે મદદ કરી શકે ?

૨. છેક નીચલાં ધોરણોમાં તો છોકરાઓને નોટબુકોનો જરૂર નથી. શિક્ષકે તેમની સમગ્રશક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખી શિક્ષણ આપવાનું છે. વચલાં ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓએ શિક્ષકે કાળા પાટીઆ ઉપર લખેલી નોંધો ઉતારી લેવી જોઈએ. શિક્ષકે તેમને પાટીઆ ઉપરની નોંધ ઉતારવાને યોગ્ય વખત આપવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ 'વખતોવખત' આવી નોટબુકો તેણે તપાસી તમા ઘટતો સુધારો પણ કરવો જોઈએ.

૧૧ ચિત્રો, નકશા, મોડેલો. —

શિક્ષકને પોતાના નાના ઝોરડામાં બેસીને વિદ્યાર્થીઓની દૃષ્ટિ આખા જગત ઉપર ફરી પળે એ રીતે જ્ઞાન આપવાનું છે; અને આ કાર્યને માટે નકશા, ચિત્રો, મોડેલો ઘણાં ઉપયોગી છે. આ વસ્તુઓ પાઠ આલતી વખતે જે વખતે જરૂર પડે તેજ વખતે વર્ગ સમક્ષ મૂકવાની છે, કે જેથી બાળકનું ધ્યાન યોગ્ય બાબતો ઉપર ખેંચી શકાય. ચિત્રો અને તો મોટાંજ પસંદ કરવાં જોઈએ, પણ નાના ચિત્રો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો શિક્ષકે દરેક છોકરાની પાસે, જઈ તે ચિત્ર તેને બતાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને તે સંબંધી યોગ્ય પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ.

૧૨ ઘેરથી તૈયાર કરવા આપેલાં મનોપત્રો. —

વિદ્યાર્થીઓને ઘેરથી તૈયાર કરવાના પાઠો નિયમિત રીતે અપાવાજ

નેઈએ; પરંતુ તેમ કરવામાં તેમને રમત માટે જે વખત મળે, તેને જોઈએ તો તે બાંધ આવે, નેઈએ નહિ. સામાન્ય રીતે નીચલાં ધોરણોને એક ક્લાસ, વચલાં ધોરણોને દોઢ ક્લાસ અને છેલ્લે ઉપલાં ધોરણોને બે ક્લાસ પહોંચે એટલું કામ અપાવું નેઈએ. ધરવું કામ રોજ ચાર વિષય કરતાં વધારે વિષયોમાં અપાવું નેઈએ નહિ, અને વળી તે એવું હોવું નેઈએ કે વિદ્યાર્થીઓ ખાનગી શિક્ષકની મદદ સિવાય કંઈ શકે અને એક-બીજાની મોટામાંથી ઉતારો કરી લેવાનું તેમને મન ન થાય. જે ધરકામમાં લખવા કરતાં વિચારવાનું વધારે હોય તે ઉત્તમ છે. શિક્ષકે એક વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે અને તે એ કે ભલે તે એણે પાઠ આપે; પરંતુ જે પાઠ આપવામાં આવેલો હોય તે દરેક વિદ્યાર્થીએ કાળજીથી લખી આવેલો છે કે કેમ તેની ખીજે દિવસે તેણે ખાસ તપાસ કરીજ નેઈએ, નહિતો ધેરથી પાઠ લેવાર કરી લાવવાનો ધણોખણો હેતુ નિષ્ફળ ગય છે.

૧૩ સ્પર્ધા. —

જો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો આજેસુ અને નિસ્તેજ દુખાતા વર્ગને અપૂર્ણ બનાવવાને શિક્ષકનું તે એક પ્રયત્ન હોય છે. દરેક વિદ્યાર્થીમાં પોતાનો નંબર ઉંચો રાખવાની લાવના રહેવી નેઈએ. જો વર્ગના સૌથી ઉપલા વિદ્યાર્થી તરફ શિક્ષકની દષ્ટિ વધારે માયાળું હોય તો સ્પર્ધાની લાગણી વધારે સતેજ રહે છે. દરેક પાઠને અંતે વિદ્યાર્થીઓ શીખવેલા વિષય ઉપર એકબીજાને પ્રશ્નો પૂછે એ હઠ્ઠવાંચોગ્ય છે. શિક્ષકે સ્પર્ધાની લાગણી ઉત્તેજવામાં વિવેકશક્તિ વાપરવાની છે એ બુલંદું નેઈતું નથી, નહિ તો હરિફારને બદલે વર્ગમાં અદેખાઈનાં ખીજે રાંધાય છે અને પરિણામે કંઈગણે અવસર મળે છે.

૧૪ માધ્યાપનો સહકાર. —

શિક્ષકને વિદ્યાર્થીઓના પાલીઓનો સહકાર મુખે અથવા દુર્લભ મેળવેજ છુટકો છે; કારણકે તે સિવાય તેના માર્ગમાં અનેક અડચણો આવવાનો સંભવ છે. શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓદ્વારાજ આ સહકાર મેળવી શકે. જો શિક્ષકમાં ન્યાય, સમ્યક્તા, દૃઢતા, અને સહાનુભૂતિના ગુણો હોય તો તે બાળકોને પ્રિય થઈ પડે છે. શિક્ષકનો નિષ્પક્ષપાતપણો સૌને બાળકો ઉપર મોટી અસર કરે છે અને વર્ગની વ્યવસ્થા નળવવામાં તે ગુણ ધણો મદદગાર થાય છે. અજ્ઞાન અને ખીનકેળવણીમાં માધ્યાપો દેશીક વાર વિચિત્ર ફરિયાદો લઈ શિક્ષક પાસે રજુ થાય છે, અને

કરવાના. તેઓ દુષ્ટ કાર્યો હસતાં કરે છે પણ તેઓને રડતાં સહન કરવું પડશે. મુસ્લો ઉપર કરવામાં આવેલા ગિતમનું પરિણામ નિઃશંકે તેમના વંશના નાશમાંજ પરિણમવાનું છે. નગરના ‘આશપ’ ઉપર આ સાથે એક એવો દુકમ મોહલવામાં આવે છે અને તેમાં તેને ૨૦૦ ‘રાહતી’ રોકડા આપવા અને ૨૦૦ રાહતી સારદા દેવીના આધ્યાત્મ માટે, અને જે જરૂર પડે તે બધી વસ્તુઓ આપવા માટે મૂચના કરવામાં આવે છે. વળી ધનાગી ગામોમાંથી આપને જોઈતી વસ્તુઓની રાહત મળશે અને બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા પછી અમારા અબ્યુદ્ધતા વધારા માટે અને અમારા દુસ્તનના નાશ માટે આપ મહેરબાની કરીને પ્રાર્થના કરશો.”

દીપુની આ ઉદ્ધાર મદદ ઉપરાંત આપણે આ પત્રોમાંના ફેટલાકમાં નોંધે એ છીએ કે ઇ. સ. ૧૭૬૩ માં તેણે મરાઠાની સામે તેમની પાસેથી ગુકસાનીના અર્થ માટેની માગણી સાર એક લક્કર પણ મોકલ્યું હતું, વળી હિંદુસ્તાનમાં બધાં પવિત્ર સ્થાનોમાં માત્રાએ જવાને સાર તેણે સ્વામીને મદદ કરી હતી.

આ હકતર કહ્યા નિવાય એમ પુરવાર કરે છે હૈદર અને દીપુ હિંદુઓને વિકારવાર ન હતા.

આ પત્રોના આધાર ઉપરથી જો કોઈ એમ કહે કે આ મુસ્લીમ પાદશાહોએ હિંદુ ધર્મને સહાનુભૂતિ આપી છે અને તેના વધતા જતા સ્પર્ધામાં કરી અડચણ નાખી નથી, કશું ગુકસાન કર્યું નથી તો તે બીજા-કેવ અગોચ્ય નહિ ગણાય.

હલપતસિંહ પ્રભાતસિંહ પરમાર બી. એ.

હૈદરાબદ્દર એ. વી. સ્કૂલ.

માણસા (સાબરકાંઠા)

નાટ્યપ્રયોગ

પંચાસરનો ઘેરો

ગતોંકના પૃષ્ઠ ૪૨૩ થી ચાલુ

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળા:—પંચાસરમાં જયશિખરીનો રાજગહેલ

પાત્રો:—

(૧) જયશિખરી—આયડા શિરોમણી મહારાજા ગુજરેશ્વર

(૨) શંકર કવિ—ગુજરેશ્વર જયશિખરીનો રાજકવિ

(૩) મુરુપાળ—ગુજરેશ્વર જયશિખરીનો સેનાધિપતિ

પ્રતિદાર, અનુચર વગેરે.

જયશિખરી—કવિરાજ ! કલ્યાણપતિ ભુવડે પંચાસરનો ઘેરો ધાલ્યો તે દિવસથી તમારું મુખમંડળ ગમગીનતાથી ઘેરાયેલું રહે છે, તેનું શું કારણ ? તમારા જેવા રાજવીરને સુદનો પ્રસંગ ગમગીન બનાવે એ તો તદ્દન અસંભવિત છે; પરંતુ આ ગમગીનીનું કંઈપણ કારણ તો હોવું જ જોઈએ.

શંકર કવિ—દુપાનાથ ! આપનું કહેવું સાચ છે. જગતમાં કારણ વિના તો કંઈપણ કાર્ય બનતું જ નથી.

મંદાકાન્તા

નાનાંમોટાં જગતભરનાં કાર્યને કારણે છે,

સર્વે કાર્યો જરૂર જગમાં કારણથી બને છે;

મારે દેશે ખટક ખટકે ચિત્તને ગ્લાનિ ધાપે,

ગ્લાનિ ઘેરે વદનગદને મ્હાન તેથી જણાયે.

દુપાનાથ ! જેવી રીતે પંચાસરના ગદને કલ્યાણપતિ ભુવડે ઘેરી લીધો છે, તેવી રીતે મારા વદન કૃષ્ણ ગદને ગમગીનતાએ ઘેરી લીધો છે. ! મહારાજ ! આ ગમગીનતાનું કારણ મારા હૃદયમાં ખીલીની પેઠે ખટકી રહેલી એક ખટક છે !

જયશિખરી—તમારા જેવા રમેશાં આનંદના કુંવારા ઉગાડનાર કવિરાજને એવું તે ક્યું હૃદયશય સત્તરી રહ્યું છે ?

શંકર કવિ—દુપાનાથ ! મૂર્ખ મિત્ર ચતુની ગદજ સાર, એવું એ

કર્યું છે; અને એ હૃદયરાશ્ય જ મને રાત્રિવિષ્ણુ સતાવી રહ્યું છે ! મહારાજ !
પંચાસરના ઘેરાનું કારણ મારી જ મૂર્ખતા છે !

જયશિખરી—કવિરાજ ! પંચાસરના ઘેરાનું કારણ તમારી મૂર્ખતા ?
એ મનાયજ શી રીતે ! મૂર્ખતા તો ગિયારી તમારાથી હંમેશાં દૂરની દૂર
જ રહે છે ?

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! એજ મૂર્ખતાએ મારા ઉપર વિજય
મેળવ્યો, અને મેં કંસારને બદલે યુધી બાંધી નાખી !

જયશિખરી—કવિરાજ ! તમારી બાંહેલી યુધી તો કંસારથી પણ
સારી બને !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! એ તો મારી ખાતરી છે, કે આપનો મારા
ઉપરનો સ્નેહ મારા દોષને પણ ગુણરૂપજ ગણશે, કારણ કે—

શ્રદ્ધવદ્

સ્નેહીતણા દોષ અનેક હોયે,

ભારે બધા ગુણ સમાન તોયે;

હૈયે વસે ના બૂઝ સ્નેહીકરી,

ખૂળી ખરે સ્નેહની છે અનેરી.

જયશિખરી—કવિરાજ ! સ્નેહની અનેરી ખૂળી તો તમે બરાબર
ખતાવો; પરંતુ તમારી બાંહેલી યુધી તો ખતાવો !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! હવે હું એજ બતાવું છું. થોડા સમય
કેપર મેં કલ્યાણપતિ ભુવડના દરબારની મુલાકાત લીધી હતી. મહારાજ !
હાલનો પંચાસરનો ઘેરા મારીએ મુલાકાતનું પરિણામ છે !

જયશિખરી—કવી રીતે ?

શંકરકવિ—ભુવડના દરબારમાં જઈને મેં મારા ગુર્જરેશ્વરનું સાચું
પરિચય લેવાયું. તે સાંભળીને ભુવડે કહ્યું, કે તમે જેનાં આટલાં બધાં
વખાણુ કર્યા તે ગુર્જરેશ્વર અમારા તો ખંડીઆ રાજા છે ને ! આ
સાંભળીને મારો મિત્રજ મારે કબજે ન રહ્યો.

જયશિખરી—પછી સું થયું ?

શંકર કવિ—મેં ભુવડને રોકડું પરખાવી દીધું, કે રાજન ! તમારી
બૂલ છે ! મારા ગુર્જરેશ્વર તો સર્વથા સ્વતંત્ર છે, અને સર્વદા સ્વતંત્રજ
રહેશે ! પછી તેણે તેના ખંડીઆ રાજાની નામાવલી તપાસી, પણ તેમાં
આપનું નામ ન નીકળ્યું !

જયશિખરી—પછી ?

શંકર કવિ—ભુવડે પોતાની ભૂલ કબુલ કરી; પરંતુ તેણે તેજ વખતે ગુજરાત છૂતવાની તેના મનમાં જરૂર ગાંઠ વાગેલી, તેનું આ પરિણામ આવ્યું ! કૃપાનાથ ! આ મારી બાફેલી યુક્તી મેં આપને રજુ કરી !

જયશિખરી—કવિરાજ ! તમે શુભી નથી બાફી, પણ ક્ષત્રીઓ હાંસિ હાંસિ જામે એવો સ્વાદિષ્ટ કંસાર કર્યો છે ! ભુવડની ભૂલ ભાંગીને તમે તો ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે, કે ગુજરાત ઉપર આક્રમ આણી છે ?

જયશિખરી—આક્રમ નથી આણી, પણ ગૌરવ વધાર્યું છે, એ હું તમને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી આપું. જુઓ ભુવડના અજીત સેનાધિપતિ મિહિરને આપણા મુલદોપરિ સુરપાળે હરાવાને વિજયડંકો વગાડ્યો, મિહિરની હારથી ભુવડના દિગ્વિજયીપણાને ડાઘ લાગ્યો, વળી ભુવડને જાતે લશ્કર લઈને અહીં આવવું પડ્યું છે અને તેને આપણું પાણી બતાવવાનો અમૂલ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. કવિરાજ ! આ બધું તમારા પ્રતાપથી બન્યું છે, એટલે તમે ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે, માટે તમારા હૃદયમાં ખીસીતી પેડે ખટકી રહેલી ખાટી ખટક કાઢી નાખો.

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! આપના સ્નેહલક્ષી વચનોથી મારા હૃદયની ખટક નીકળી ગઈ. આપે આ સેવકના અવગણ કાર્યને પણ સવશું સિદ્ધ કરી બતાવ્યું ! આપ જેવા ગુણગ્રાહી સ્વામીતા સેવકનાં પણ અહો ભાગ્ય છે !

જયશિખરી—કવિરાજ ! તમારું હૃદયશાસ્ત્ર દૂર ચતાંજ તમારા મુખમંડળ ઉપરથી ગમગીતીનો ઘેરો દૂર થયો ! તમારું પ્રકુલ્લિત વદન જોઈને આજે મને બહુજ આનંદ થાય છે. હવે આપણે પંચાસરના યાત્રુ ઘેરા વિષે વિચાર કરીએ.

શંકર કવિ—હા કૃપાનાથ ! હાલ તો એ મંત્રણા અતિશય અગત્યની છે.

પ્રતિહાર—મહારાજકવિરાજ ! મુલદોપરિ સુરપાળજી પધારે છે.

(સુરપાળ પ્રવેશ કરે છે.)

જયશિખરી—પધારો મુલદોપરિ ! કહો, ઘેરાના શા સમાચર છે ? આજે પંચાસરના ઘેરાનો કેટલામો દિવસ છે ?

સુરપાળ—મહારાજ ! આજે બાવનમો દિવસ છે; પરંતુ બસો-બાવન દિવસ થશે તોપણ ભુવડનું કંઈ પણ વળવાનું નથી. પંચાસરમાં પ્રવેશ દરવાના તેના આજ સુધીના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. પંચાસરનો દરેક દરવાજો તોડવાને બગીરથ પ્રયત્ન થઈ ચૂક્યા છે. બિચારાં અનેક હાંટાના બલિદાન અપાયાં છે, અને હાથીઓને હેરાન કર્યા છે; પરંતુ તેમાં સફળતા મળી નથી. વળી એ દિવસથી પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો તોડવાનો પ્રયત્ન આદર્યો છે.

જયશિખરી—પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો જરા દોહળો છે, એટલે તે દળો ન દે એટલા માટે ત્યાં આંપતા ઉપાય લેવાની જરૂર છે.

સુરપાળ—મહારાજ ! એ દોહળો દરવાજો મળ્યુત બનાવી દેવરાવ્યો છે. એ દરવાજો તો એ દિવસથી ભારે ટકર ઝીંતી છે ! આજે સવારે એક હાંટ ખસી જવાથી તે દરવાજાના યમના દાંત જેવા ખીસા હાથીના માથામાં બચોભચ પેસી ગયા, અને તે બિચારો હાથી તરત મરણ પામ્યો. ભુવડના ભાર નથી કે તે પંચાસરનો એક પણ દરવાજો તોડી શકે !

જયશિખરી—સુભષ્ટોપરિ ! ધન્ય છે તમને કે તમે બાવન બાવન દિવસ સુધી ભુવડને જરાપણ કાવવા દીધો નથી, પરંતુ આ પ્રમાણે આપણે પંચાસરમાં ક્યાં સુધી ઘેરાઈ રહીશું.

સુરપાળ—મહારાજ ! ઘેરા બાલનાર યાત્રીને પાછો જાય ત્યાંસુધી બાવન દિવસમાં તો આપણા ચોદાઓએ કોઈ ઉપરથી મારો ચલાવીને તેના લશ્કરને અર્ધું કરી નાખ્યું છે.

જયશિખરી—એ વાત તો ખરી; પરંતુ ભુવડને બહાર જેટલું અનુકૂળતા છે તેટલી આપણને અંદર પ્રતિકૂળતા છે. ભુવડને જ્યારે જરા પડશે ત્યારે તે જોઈએ તેટલું લશ્કર દક્ષિણમાંથી મગાવશે. આપણે તો બહારથી એવી મદદ મેળવી શકીએ એમ નથી. વળી બહારથી ખોરાક લાવવાના આપણા સઘળા માર્ગો બંધ થઈ ગયા છે, એટલે આપણને ખોરાકની બુસ્કેલી પડશે, તેથી છેવટે આપણેજ યાત્રીશું. ખીજું ભુવડનું લશ્કર આસપાસના આપણા પ્રદેશમાં લૂટફાટ ચલાવી ત્રાસ વર્તીવે છે. બિચારી આપણી પ્રાણ ઉપર થતો આ જુલમ મારાથી જોયો જતો નથી.

સુરપાળ—મહારાજ ! ત્યારે આપની શી મુશ્કેલી છે.

જયશિખરી—સુભષ્ટોપરિ ! મારી મુશ્કેલી એવી છે કે આવતી કાલે પંચાસરના દરવાજા ઉઘાડી નાખી ભુવડના લશ્કર ઉપર હુલ્લો કરવો, અને હારંજીતનો નિકાલ લાવી દેવો કેમ કવિરાજ ! આપનો શો અભિપ્રાય છે !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! મારો અભિપ્રાય તો પહેલેથીજ એવો છે. ભુવડની ચઠાઈ આવી તેજ વખતે યાદોમ કરીને ઝંપલાવવાનો મારો વિચાર મેં જણાવ્યો હતો; પરંતુ આપણા મંત્રભુવનમાં ચાલેલી મંત્રણામાં બહુમતે પંચાસરના દરવાજા બંધ કરવાનું દરવાચી અમારી લઘુમતી કાચાર બની હતી !

જયશિખરી—તે સમયે યાદોમ દરખું ઉચિત ન હતું. આવન દિવસમાં ભુવડનું લગલગ અર્ધું બળ કમી થયું છે, એટલે હવે હસો લઈ જવામાં હરકત જેવું નથી. કેમ મુલદોષરિ ! તમે કંઈ બોલતા નથી ?

મુરપાળ—મહારાજની ઈચ્છા એ મારે મન આત્મા છે. મહારાજ ! મારી તરવાર તો ભુવડનું લોહી પીવાને ક્યારનીએ તલપાપક થઈ રહી છે. આપની ઈચ્છા આવતી કાલે અમલમાં મૂકીને ભુવડને આપણા બળનો સ્વાદ ચખાડીશું.

જયશિખરી—મુલદોષરિ ! આવતી કાલે હાલો લઈ જવામાં આવશે, પણ તે પહેલાં આજેજ એક અમલનું કામ તમારે કરવાનું છે !

મુરપાળ—મહારાજ ! ખુશીથી આત્મા કરો.

જયશિખરી—મારી આત્મા આકરી હશે તોપણ તમે તેનો અમલ કરશો ?

મુરપાળ—મહારાજ ! એવી સંકા સ્થા માટે કરો છો ? આપની ગમે તેવી આકરી આત્માનો હું પ્રાણીતે પણ અનાદર નહિ કરું, માટે આપ નિઃસંકપ્તે આત્મા કરો.

જયશિખરી—મુલદોષરિ ! મુદના આ કટોકટીના પ્રસંગમાં પરિણામ પ્રભુને હાથ છે, માટે તમારી બેનને જંગલમાં આપણી વિશ્વાસુ બીલપ્રબને આશરે નિર્ભય સ્થાનમાં મૂકી આપો. જો તેને પુત્રનો જન્મ થશે તો ન કરે નારાયણ અને મુદમાં કંઈ અવશ્ય થયું, તો જોઈશું તે આપણું વેર લેશે, અને ગએલું રાત્ર પાછું મેળવશે.

મુરપાળ—મહારાજ ! આપ આવી દૂર આત્મા કરશો; એવું તો મેં સ્વપ્ન પણ ધાર્યું ન હતું ! પ્રથમ તો આપને સંકટમાં મૂકી મારી બેન જંગલમાં જવાનું કહી પણ કથુબ નહિ કરે.

જયશિખરી—તમે ક્યું તે બરાબર છે, પરંતુ મેં તેમને સમજાવીને મારી ઈચ્છા પ્રમાણે જંગલમાં જવાનું કથુબ કરાવ્યું છે.

મુરપાળ—મહારાજ ! સદ્મણુના જેવું ધર્મ સંકટ મારે માથે આવી પડ્યું ! દૈવાશટ રત્ન કરતાં ગીતાણે જંગલમાં એકમાં મૂકીને

સરકારી બહેરખબરો

(૧૧)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે
હરિક્ષાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. આથી બહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લા-
માંની એક સરકારી સર્વે હરિક્ષાઈ કરી શકે એવી (ઓપન) સ્કોલર્શિપ
માટેની હરિક્ષાઈની પરીક્ષા તા. ૪ અને તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૫
ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) અમદાવાદ

(૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા (પંચમહાલ) -

(૪) ભરૂચ

(૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા સેશે, અને તે કમિટીના
પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં
જેમવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા ડાયેક્શ ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી
ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર
મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને ઘણત શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ,
૧૯૩૫ સુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે
નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી
મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને
મુદત, પરીક્ષામાં જેમવા માટે ભરવાની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં
જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ
પાસેથી અરજી ક્યેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી
અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ એજ્યુકેશન ઓફિસર (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં
માસિસજોઈડ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે. એ. ઈ. સાહેબની ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી.
અમદાવાદ. } શાસ્ત્રી
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૪ } એન્ડ્રુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિલક અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલશિપ માટે હરિક્ષાની પરીક્ષા:—

ઉત્તર, ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં એ સરકારી સ્કોલશિપોની સર્વે હરિક્ષા કરી શકે એવી (આપને) પરીક્ષા તા. ૧ ફી અને તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ ને બુધવારે અને ગુરુવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સરકારી સ્કોલશિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષા કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે નીમએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાહેરાતોમાં કરવી જોઈશે. જાહેરાતોમાં નક્કી કરેલી પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાના મધ્યસ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૫ સુધીમાં કમિટીને મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી કોઈપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલશિપની રકમ અને સુધન, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી દ્વેષી ફો રીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની સરકારી અને પ્રાન્ડ લેતી તમામ મુખ્યશાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર મોડવામાં આવી છે.

૩. ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબની ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) ધી. બે. જી.
અમદાવાદ. } ગ્રામી
તા. ૧૧ મી નવેમ્બર ૧૯૩૪ } એલ્યુ, ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી દ્રોશો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી રકોલશિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પણતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્તીકયુક્ત તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દૂ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દૂ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરજુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં છાપેલાં ફોર્મની નકલો ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કર્યાથી પરીક્ષા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૫ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, રકોલશિપની રકમ અને મુદત, ભરવાની શ્રી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નિયમોની નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ એંગ્લોવર્તીકયુક્ત શાળાઓનાં મોટિસજોડ્સ ઉપર ચોટવામાં આવી છે. વિજયજાત અને પેટા જાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરો જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધારાનું ખાતું પાડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીન વેરા અથવા બંને પેટ વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની
ઓફિસ, અમદાવાદ.
મી નવેમ્બર ૧૯૩૪.

(અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી.
શાસ્ત્રી
એન્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૫)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની કાઝી શાહજુદીન સ્કોલશિપ
માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લા-
ઓની કોઈપણ જાહેર શાળાઓના મુસલમાન ઉમેદવારો માટે કાઝી શાહ-
જુદીન એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાંચની એક, એવી બે, હાઈ અને સ્પે-
શિઅલ સ્કોલશિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૪ અને
તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૫ ને સોમવારે અને મંગળવારે અનુક્રમે
અમદાવાદ અને નડિઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનોમાં ૧૧ વાગે હમેશના ધારા
પ્રમાણે સેવામાં આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી, તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ સને
૧૯૩૫ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિઆદ મધ્ય સ્થળના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ
સ્વીકારશે.

ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની	} (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી
ઓફિસ, અમદાવાદ:	
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૩૪.	એલ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૬)

અમદાવાદ કલ્ચરી એન્ટિઇન્ફન્ટિસાઇડ ફંડની હાઈ અને
સ્પેશિઅલ શાળાની સ્કોલશિપો:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ જિલ્લામાંના સેક્રેટરી
અથવા કડવા પાટીદાર વર્ગના છોકરાઓ માટે અમદાવાદ કલ્ચરી એન્ટિ-
ઇન્ફન્ટિસાઇડ ફંડમાંથી માસિક રૂ. ૭ ની એક એવી હાઈ અને સ્પે-
શિઅલ સ્કૂલોમાં આપવાની ૪ સ્કોલર્શિપો માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા.
૪ થી અને તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૫ ને સોમવારે અને મંગળ-
વારે અમદાવાદ, આર. સી. હાઈસ્કૂલમાં, ૧૧ વાગે, તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૩૫ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવ નં. ૪૧૫૫ માંના નિયમો
પ્રમાણે સેવામાં આવશે.

પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી તથા દાખલ શી, સ્કોલશિપ માટે
અમદાવાદ મધ્ય સ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ, તા. ૧૬
જાન્યુઆરિ ૧૯૩૫, સુધીમાં સ્વીકારશે, એ તરીખ પાંખની અરજી

સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. જી.
ઓફિસ, અમદાવાદ. } શાસ્ત્રી
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૩૪. } એલ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૬-૧૧-૧૯૩૪ ના પત્ર નં. ૧૦૩૭૭ માં કરેલી સચવાનુસાર.)

મેસર્સ ક્રાંતિકાલ ને સોમેશ્વરજી

કન્યાઓની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે

કુદરતનો અભ્યાસ

[પુષ્પવર્ણન, વનસ્પતિવર્ણન, પક્ષીવર્ણન, પ્રાણીવર્ણન, ખાગ્યાની,]
તથા સને ૧૯૨૪ થી સને ૧૯૩૪ સુધીના પ્રશ્નાત્તર સાથે: આઠ આના

કુદરતનો અભ્યાસ ને પદાર્થપાઠ

ખાગ્યાની સહિત.

[ધોરણવાર અભ્યાસક્રમ પ્રમાણેનાં પ્રથમ પુસ્તકો : ૧ હું-૨ આના;]
બીજું ૩ આના; ત્રીજું ૪ આના; ચોથું ૫ આના; પાંચમું ૬ આના.
શિક્ષકોને તથા શુક્રમેલોને સાફ કમિસન લખો:—

ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, સાલચેર-મુરત.

શાળોપયોગી પુસ્તકો:

ખાલોપયોગી પુસ્તકો:

ભૂગિતિની ભૂમિતિ ૦-૪-૦	÷ મોજડીનાં મૂલ્ય ૦-૨-૬
ખેડા જિલ્લાની ભૂગોળ ૦-૨-૬	÷ લાકડાના પોપટ ૦-૧-૦
આણંદ તાલુકાની ભૂગોળ ૦-૧-૬	× મહાસમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત ૦-૨-૦

☆ વાળી મુખર્ષ ઈલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી પાંચ-પુસ્તક તરીકે અને ÷ વાળી ઈમાગ લાયકેરી તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

× મુંબઈના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી વિદ્યાર્થીની લાયકેરી માટે મંજૂર કરેલી.

સી. એચ. દવેની કેપનિ,

શુક્રમેલસ એન્ડ પબ્લિશર્સ, આણંદ.

હેડમાસ્ટરોને વિનંતી

હારીરસંપત્તિ વડે કે કાંઈપણ કળામાં ખાસ પ્રતિભાસંપન્ન હોય તેવા વિરલ બાળકો (નવથી ૧૪ વરસની ઉમરનાં)ની હકીકત તેમના ફોટા સાથે ગાંડીય બાળપંખવાડિકમાં લેવાની છે. તે કળવણી સંસ્થાઓના સંચાલકોને અતિશયોક્તિ વિનાની તેવી હકીકત (ફોટોગ્રાફ સાથે) મોકલી આપવા.

લિખે તંની: ગાંડીય બાળપંખવાડિક,

બાગો તળાવ-મુરત.

કન્યાઓ માટેની વર્તિકચુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૦૪૫૨. આથી જાણાવવામાં આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા સને ૧૯૩૫ ના માર્ચની તા. ૫ મીને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જાણાવેલાં રચનાએ લેવામાં આવશે:—

રચનાનું નામ જિલ્લાનું નામ જે અમલદાર પર અરજી કરવાની છે તે અમલદારનો ઓફિસ

અમદાવાદ	અમદાવાદ	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અમદાવાદ.	
નડિઆદ	ખેડા		}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા, નડિઆદ.
આણંદ	"	}		સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, પંચમહાલ, ગોધરા.
જોધપુર	"			
ગોધરા	પંચમહાલ	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ.	
ભરૂચ	ભરૂચ		}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગુરુત.
આંધ્રપ્રદેશ	"	}		સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગુરુત.
ગુરુત	ગુરુત			
વલસાડ	"	}		

ઉર્ફ ઉમેદવારો માટે ઉર્ફ વ. ફા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સંબંધો ગુજરાતી પરીક્ષાનાં રચનાએ લેવામાં આવશે.

૨. સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ મીની ફેગવણીખાતાની સરકારી જલદરખખર નં. ૨૧૩૬, જે તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ મુજબ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ નાં ૧૬૫૯ અને ૧૬૬૩ એ પાનાં ઉપર સુધારી જપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. ફેરફાર થયે તે રચનાની કમિટી પરીક્ષા લેશે. આ પરીક્ષક કમિટીના મેમ્બર તરીકે જિલ્લાના સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર આ રચનાએ કામ કરશે.

૪. ઉપર જાણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના રચના પરીક્ષામાં ખેસવું હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના મેમ્બરને ઉમેદવારોએ જાહેર કરવાનાં.

હમિયતમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટારો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટટ્યુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિયૂકે

ઉત્તમ કાળજી { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં દરેક નંબરની કિંમત બે આના } ચોપીર પાનાં

માત્ર, મ્યુનિસિપલ, હોલ્ડિંગ્સ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમો નયનાંને વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સુચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના નિષ્કર્ષો અને પદ્ધતિને તેમ જ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો. ૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને રો'લ્ડે ૭૦ રૂા હમિયત આપવામાં આવશે. પેટિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપનામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિયૂકેને જા'પએસ્ટી નંબર ૧ થી ૬ છુપીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ઠલત લારની કિં. રૂ. ૧૧૧

મુંબઈ-હાઈલાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૨૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર તાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની.

ગોધરા-એમ. પ્રહીલ બાધર્મી, સુરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ટિફ્ટટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાર્થામક શાળામાં ટેફ્ટટ્યુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ફેફર

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યા છે.

મત્યારમુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ક્રૃત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકમેસર્સ એન્ડ પ્રિન્ટર્સ,

કે. ૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ-મુંબઈ.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ સંદ. બાળન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૪૯ મંજુર થઈ ગયેલી છે. ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સસ્તી, સુંદર - સુબોધક અને સર્વ પ્રશસિત છે. આખો સંદ લગભગ ૧૩૭ રૂ.નો થાય છે. સિરફ મંગલ્યાથી મોકલાય છે. અથવા આગલાં શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપણવાડિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ દેશરામજી બહાર પડે છે. લવાંગમ કેક્ટા રા. પાંચ ૨૦ ખં તથા બેટ પુસ્તક સાથે ઇતિહાસ, જૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કાવ્યકા, વાર્તાઓ. જે જુઓ છે, તે પખાણું છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિશા- જોનેજ નમૂનો મફત.

(૩)

ચાલો લાજવીએ: આ ચોપડીમાં લાજવી શકાય એવાં ત્રણ નાટકો લાજવવા માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. માત્ર ૦-૫-૬ ની પ્રિકેટ બીડી આ ચોપડી મંગાવો: મેળાવડા વખતે ખૂબ જ કામ લાગશે.

ગાંડીવ

લાગા તળાવ

સુરત

—: ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે:—

હીરા હજારો હોય પરંતુ જેની સરખામણી ન થાય તેવા

“કોહીનુર” હીરા

તો એક અને અલગ છે. તેમ અંગ્રજીમાં તો ઘણાં થયાં
પરંતુ આ નાનાં ગણિતની હરિદ્રાઈમાં હજી કોઈ
ફેલેહમંદ થઈ નથી.

સ્વ. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી કૃત-

અંગ્રજીમાં મૂળતત્ત્વ

સરકારી સુધારણા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનામું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની
સુધારાવધારાવાળી ૫૦ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે.

કિંમત આઠ આના.

સગમગ ૪૦ વરસ થયાં આ ગણિત ગુજરાતી નિયામોમાં આવે
છે, અને ધોરણ ૨-૩-૪ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે બધી રીતે ઉપયોગી
અને અનુકૂળ હોવાનો શિક્ષકમંડળનો સિદ્ધ અનુભવ થયો છે. મે.
ઉત્તર વિભાગના એન્ડ્રુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નં. ૧૬૬૧ તા. ૧૬-૫-૩૪
થી ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવા મંજૂર કર્યું છે.

દેડલાંક નવાં ગણિત હાલ નીકળ્યાં છે, છતાં આને જ
પહેલી તકદગી દેશી રાજ્યો, તેમજ મ્યુનિસિપાલ તથા
લોકલબોર્ડની શાળાઓમાં મળેલ છે ને તે કાયમ છે.

બુકસેલરોને કમિશન આરૂં મળે છે. તે માટે

જવનલાલ અમરશી મહેલ.

જવનલાલ એન્ડ સન્સ,

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ, વઢવાણ શહેર.

અનુક્રમણિકા

૧. શિક્ષણ

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	એક બાળવર્ગ	૬૯
૨	એક શિક્ષકની શાળાનું બાળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું વખતપત્રક (ગુજરાતી, કન્યાશાળાનું અને ઉર્દુ ગુજરાતી સ્કૂલોનું) ૧૦૬, ૧૫૦, ૨૩૪	
૩	ઇતિહાસનો અભ્યાસ	૨૬૮
૪	ઇતિહાસ (નોંધ)	૧૫૨
૫	ઇતિહાસ (નોંધ) ધોરણ છઠ્ઠું	૨૨૬
૬	ગણિતની તાલીમ	૧૫૬
૭	ગુજરાતી મૂળાક્ષરો	૩૫૮
૮	નાટ્ય પ્રયોગ (કાકુતી કોંસકી અથવા મહેલીબીપુરનો નાટ) અને પંચાસનો ઘેરો ૩૦૬, ૩૬૭, ૪૧૬, ૪૭૭	
૯	પાઠમાં રસ	૧૨૭, ૨૧૧
૧૦	બાળ કેળવણીમાં હસ્તકામની શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા ...	૧૪
૧૧	ઝૂંઝૂંમુગાં બાળકો કેવી રીતે જોડવામાં શીખે છે ...	૩૨૫
૧૨	ભયની લાગણી	૩૦૧
૧૩	ભાષા-વાચન (નોંધ)	૩૩૪
૧૪	ભાષાશિક્ષણ	૨૫૩, ૨૯૭
૧૫	માનસશાસ્ત્ર અને કેળવણી	૮૪
૧૬	રમતનું શિક્ષણનું મહત્વ	૩૭૫
૧૭	વ્યાકરણ શીખવવાની નવી રીત	૨૬૬
૧૮	વ્યાકરણ (નોંધ)	૬૨
૧૯	વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ	૮
૨૦	વાક્યની ગ્રંથસભામાં નામ વગેરે અધિકારીનાં કામ ...	૧૮૪
૨૧	શિક્ષણસુધારણા	૨૨૫
૨૨	સંદ્ભાવ	૩૫૩
૨૩	સ્વયં શિક્ષણનું મહત્વ	૮૨
૨૪	હાસનું જોગશિક્ષણ	૨૬૫

૨. ભાષા

૨૫	(૧) તરણ શિક્ષકોને ...	૪૧૮
૨૬	(૨) બાળકોને બચાવો ...	૪૧૧
૨૭	(૩) બાળકની વાર્તા ...	૪૨૩
૨૮	(૪) વાચન પુસ્તકનું કરો ...	૮૮
૨૯	(૫) શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી ...	૪૩૬
૩૦	(૬) સિનિઅર થયો કે ના થયો ...	૩૩૧

૩. ગણિત

૩૧	પ્રમાણના દાખલા : એકમરીતિ અને ગુણકરીતિ ...	૪૦૬
----	---	-----

૪. વિજ્ઞાન, આરોગ્ય

૩૨	(૧) આરોગ્યને લગતો સંબંધ ...	૧૮૬, ૨૨૧
૩૩	(૨) ગુજરાતના મીઠાના અમરો ...	૧૭૦
૩૪	(૩) રેડિઓ-ટેલિફોન ...	૩૮૨
૩૫	(૪) વિજ્ઞાનની તાલીમ ...	૨૦૧

૫. ઇતિહાસ-ભૂગોળ

ઇતિહાસ:—

૩૬	(૧) પૃથ્વીરાજ્યનો ભોળાબીમદેવને સંદેશો ...	૭૬
૩૭	(૨) પાટણનું સહસ્રસિંગ ...	૨૨૪
૩૮	(૩) પોર્ટુગીઝોનું દમણ ...	૧૪૪
૩૯	(૪) પાંચસો વર્ષનું સુરત ...	૧૮
૪૦	(૫) સુરત જિલ્લાનાં ગ્રામીણ રાજ્યો ...	૭૩
૪૧	(૬) હિંદુઓને ધિક્કારનાર કે પાળનાર? ...	૪૭૪

ભૂગોળ:—

૪૨	(૧) અમારું દક્ષિણનું પર્યટન ...	૧૭૫
૪૩	(૨) કાવેરીના દીવી ધોધનું વર્ણન ...	૪૩૪
૪૪	(૩) કૌશથી દમણગંગા ...	૪૬૩
૪૫	(૪) પર્સોપોલિસની શોધખોળ ...	૩૦૫
૪૬	(૫) બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયનું શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય-માન્ડી સ્કીમ. ...	૩૧૬
૪૭	(૬) ભૂકંપ ...	૧૧૪
૪૮	(૭) મેવાડની સુસાદરી ...	૩૩૮
૪૯	(૮) હિંદુ વિજ્ઞાનસાક્ષીઓ અને ભૂકંપ ...	૧૬૬

૬. હસ્તકામ

૫૦	હસ્તકામ સંબંધી એક સૂચના ...	૨૭૦
----	-----------------------------	-----

૭ સામાન્ય

૫૧	(૧) આદર્શ શિક્ષક...	૩૮૫
૫૨	(૨) આંત્રમધ્યસ્થા પર દષ્ટિપાત...	૨૪
૫૩	(૩) એક સુપ્રસિદ્ધ કેળવણીકાર (શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ સુરેન્દ્રગ્રામ વડીલ એમ. ઈડી.)...	૧
૫૪	(૪) કવિશ્રી ન્દાનાલાલભાઈને...	૨૭૯
૫૫	(૫) કેળવણીનો એક અગત્યનો પ્રશ્ન...	૨૭૨
૫૬	(૬) મુજરાતનું સ્થાપત્ય...	૧૨૪
૫૭	(૭) ગ્રામ્ય સુધારણા...	૧૭૯
૫૮	(૮) ગ્રામ્ય સુધારણાની શોજના...	૩૮૬
૫૯	(૯) ગ્રામ્ય શાળા...	૩૨૮
૬૦	(૧૦) ધરમાં બાળકનું સ્થાન...	૩૨૩
૬૧	(૧૧) જિનિયાનું બાહેરનામું...	૩૭૫
૬૨	(૧૨) જીનું અને નવું...	૬૧
૬૩	(૧૩) પરીક્ષા કેવી હોવી જોઈએ...	૧૬૨
૬૪	(૧૪) પરીક્ષાપદ્ધતિ...	૪૫૫
૬૫	(૧૫) પરીક્ષાની નવીન પદ્ધતિ...	૩૯૨
૬૬	(૧૬) પંચાંગ...	૪૬
૬૭	(૧૭) પ્રથમ વાયિકેટસંવ બાલમંદિર, પોરબંદર...	૨૭
૬૮	(૧૮) બાળકનો હાઉ...	૭૭
૬૯	(૧૯) બાળકેળવણી સંબંધી વિચારો...	૧૦૯
૭૦	(૨૦) બાળકનું તોફાન...	૩૧૫, ૩૧૭
૭૧	(૨૧) બાલમંદિર...	૪૬૫
૭૨	(૨૨) ભારી નોંધપોથી...	૨૭૪
૭૩	(૨૩) રેડીઓથી વ્યાપારની હિતિ...	૪૨૭
૭૪	(૨૪) લાડીમાં લગાએલી ૧૧ મી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ અવેરીના લાપણનો સાર...	૧૦૮
૭૫	(૨૫) તત્તમાન જગત...	૩૪૧
૭૬	(૨૬) શિક્ષક...	૨૦૪
૭૭	(૨૭) શિક્ષક અને ગ્રામજીવન...	૪૩૦
૭૮	(૨૮) શિક્ષક અને શિષ્ય...	૨૦૮
૭૯	(૨૯) સને ૧૯૩૩માં લેવાએલી છેકરીઓ ભારેની વ. કા. પરીક્ષામાં ખેડેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના સૂચનાઓ સાથે...	૪૧

